

LETTER-OEFENINGEN.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

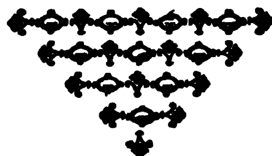
BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Zesde Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.



Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXVII.



HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

De Regeering der Oosterlingen, naar aanleiding der Oosterſche Reisbeſchryvingen, tot opheldering van eenige Schriftuurplaatſen, ontworpen, door H. CH. PAULSEN, *Predikant te Wedel. Op een vryen trant uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Stuk. Te Leyden by* J. le Mair 1776. *In groot octavo* 272 *bladz.*

IN dit twede Stuk behandelt de Eerwaerde *Paulſen* zyn ontwerp op de eigenſte wyze, als wy met de uitgave van 't eerſte Stuk gemeld hebben (*). Hy geeft ons in dit tegenwoordige ene geſchikte verzameling van de berichten der Oosterſche Reizigers, nopens de *Koninglyke Bedienden*, en het *Hofleven*, met aentekeninge van verſcheiden byzonderheden daer toe betreklyk; waer op hy dan verder ene oordeelkundige verklaring van deze en gene Schriftuurplaetſen vestigt, of uit dezelven aenleiding neemt, om verſcheiden uitdrukkingen der Heilige Schryveren, als daer op zinſpelende, te ontvouwen. Om van dit laetſte nog een en ander ſtaeltje te geven, zullen wy ſommigen zyner ophelderingen, wegens het ſchenken van Klederen door Oosterſche Vorſten, alhier te berde brengen.

Ene reeks van Berichten naemlyk leren ons, dat de meeste Geſchenken der Oosterſche Vorſten in Klederen beſtaen; en als men de gewyde Schriften leest, vind men, dat zulke geſchenken oudtyds al in 't Oosten plaets hadden. Zie *Gen.* XXIV: 53. XLV: 22. *Richt.* XIV: 12, 13. en elders. Ook

(*) Zie *Nieuwe Vad. Letter-Oef.* I D. bl. 137.

Ook leest men van 't ampt eens klederbewaerders en 't klederhuis van Israëls Vorsten, 2 *Chron.* XXXIV. 22. en 2 *Kon.* X: 22; ter welker laetste plaetse uitdruklyk gemeld word, dat Jehu uit het zelve kleding deed brengen voor alle Baalsdienaren. Wanneer men dit bedryf van Jehu in den zamenhang nagaet, kan men 'er vry duidelyk uit afnemen, dat Jehu hun deze klederen liet uitdelen, om hen, als 't ware, naer de gewoonte der Oosterfche Volkeren, een geschenk van klederen te geven, ten einde hen, door dit schynbaer getuigenis van zyne gunst en oprechtheid, des te geruster en onvoorzichtiger te maken, op dat zy, zonder tegenstand, verslagen mogten worden. Een staetlyk voorbeeld van die gewoonte der Oosterfche Vorsten levert ons het geval van Mordechai, *Esth.* VI: 6-11. en VIII: 15. Na deze en meer dergelyke plaetsen aengevoerd te hebben, bedient de Autheur zich ook van deze gewoonte, ter opholderinge van een anderszins duister voorstel, *Jez.* III: 6. enz.

„ Veelligt, zegt hy, doelt Jesajas op dit gebruik, hoofdd. III: 6. *dan zal iemand zynen broeder uit zyns Vaders huis aangrypen*, (zeggende) *gy hebt kleederen*, *zyt onze Vorst*, *help deeze instorting* (of *laat deeze aanstoot onder uwe hand weezen.*) De Profeet kundigt aan het oordeel des allerhoogsten over Jerusalem, en den ellendigen staat, waaraan het Volk zoude onderhevig zyn. Broeders zyn anders malkanderen gelyk, de een zal niet ligt de heerschappy van den anderen over zich dulden. Sterk moet dan de nood dringen, wanneer de eene broeder den anderen verzoekt, om de heerschappy over zich op hem te neemen; dan moet een onheil voor de deur staan, dat op geen andere wyze kan afgewend worden. Maar dan moet ook het gebrek aan aanzienlyke Mannen zeer groot zyn. Liever onderwerpt men zich aan eenen Vreemden, dien Staat en Rykdom voorrang geeft, dan aan eenen natuurlyken Broeder. De beweegreden, die deezen aandrang ondersteunt, bevestigt dit te meer. *Gy hebt kleederen*, gy hebt wel niets Vorstlyks, maar evenwel eenen voorraad van Kleederen. De Vorsten pleegen hunnen Vrienden kleederen te schenken: wanneer gy de heerschappy over ons op u neemt, kunt gy u ten minsten daarin als een Vorst vertoonen, dat gy ons van Kleederen voorziet, en ons bezonder uwen Broederen, dien de betrekking de naaste aanspraak op uwe milddaadigheid geeft. Kunt gy ons al geen ander voordeel verschaffen, gy zult ten minsten dat ongeval afwenden, dat wy niet langer ongekleed gaan, wy zullen door uwen bystand onze naaktheid dekken. Nog droeviger luidt het antwoord: *Ik ben*

ben geen Geneesheer, (in 't Hebreeuwsch, *Ik ben* of *ik zal geen Heelmeester worden*,) dat is, ik kan uwe schaade niet heelen, ik kan u niet helpen. *Ik heb brood noch kleed in huis, zet my niet ten Vorste over het Volk.* Ik heb zelf geen brood, ik heb zelf geen kleed, laat staan, dat ik eenen voorraad van kleederen zou hebben. Te vergeefs zoekt gy by my het geen gy begeert, ik kan u geen kleederen vereeren, en dus uw Vorst niet zyn. Hoe schoon, hoe leevendig, hoe nadruklyk is dit voorstel?

Onder andere byzonderheden tot deze geschonken Kleederen betreklyk, neemt de Eerwaerde *Paulsen* in acht, dat zy, die 'er mede begiftigd zyn, volgens de berichten der Reizigers, dezelven ook moeten aentrekken, wanneer zy in de tegenwoordigheid der Vorsten verschynen; het welk, zyns oordeels, kan dienen ter opehelderinge van Matth. XXII: 11—13; waeromtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ Het zoude een duidelyk blyk van verachting zyn, wanneer men zich in zulk een kleed, vooral, wanneer men voor den Koning verschynen moest, niet vertoonde. Dus vinden wy de reden van den rechtmaatigen toorn van den Koning, op den Gast zonder Bruilofskleed. Matth XXII: 11—13. Men moet vooronderstellen, dat de Koning den Gasten een bezonder kleed gezonden hadt, dat zy op de Maaltyd aan moesten hebben. Hoe konde men anders 's Konings toorn over het gebrek van dit kleed verdeedigen? Hoe konde de Heer hem als verstomd verbeelden, daar hy zich met zyne armoede verschoonen konde, wyl zo wel armen als ryken genodigd waren, en wat zouden wy van het oogmerk der gelykenis zeggen? Het is dagklaar, dat de Heer deeze leering wille voorstellen: Die zich voor Kristenen willen uitgeeven, en niet de waare hoedanigheden der Kristenen hebben, waarin het Geloof de voornaamste is, zullen van God verworpen worden. Dan welke! wanneer die Ongelukkigen zich verontschuldigen: Het is waar, wy hebben geen geloof, dan wy hebben geen vermoogen om het te verwekken, wy zyn arm en onmagtig. Wie kan ons straffen, om dat het ons mangelt aan het geen wy ons met alle moeite en vlyt niet geeven kunnen? Geen andwoord kan deezen uitvlugt wegneemen, dan dit: God heeft u het geloof laaten aanbieden, gy gelooft niet, om dat gy het niet hebt willen aanneemen, van hem, die u die Genade wilde schenken. Men neeme deeze onderstelling, dat de Koning elk een kleed gezonden hebbe, weg, en de geheele gelykenis wordt duister en onvolmaakt, en 's Konings gedrag onbegryplyk. Dit hebben veele Uitleggers gemerkt,

en daarom beweerd, dat daar gezinspeeld wordt, op het schenken van Bruiloftskleeden, in welke de Gasten ter maaltyd komen moesten. Ik laate het daar, hoe verre deeze Gewoonte uit ongewyde Schryvers konne beweezen worden. De plaatzen, welke men uit de H. Schrift aanhaalt, dienen niet ten bewyze. Men beroept zich op Richt. XIV: 12. Ps. XLV. 10, 15. Dan uit de eerste plaats blykt, dat de Wisselkleederen niet gegeeven worden, om daar in ter Bruiloft te verschynen, maar eerst een geruimen tyd, na de Bruilofdmaaltyd, uitgedeeld; zy zyn een gevolg van Simsons verbintenis met de Bruilofdsgasten, eene belooning van de oplossing van het Raadzel. In de andere plaats wordt niet bepaald, van waar de Staatsdochters haare praalgewaaden gekreegen hadden."

Verzameling van Leerredenen, door G. BONNET. *Dr. en Pr. der H. Godgeleerdheid; en Academie-Prediker te Utrecht. Tweede Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Poolsum *en* A. v. Paddenburg. 1776. *Bebalven het Voorwerk* 406 *bladz. in groot octavo.*

HEt eerste Deel der voortreflyke Leerredenen van den geachten Hoogleeraar *Bonnet* behelsde, gelyk we gemeld hebben, meerendeels verhandelingen over geschiedkundige stoffen (*); welken zyn Hoog Eerwaerde, als toen gezegd is, op zodanig ene wyze ontvouwde, dat zyne Leerredenen wel aengemerkt mogten worden, als geschikte voorbeelden ener nuttige Predikwyze. Het diestyds gezegde desaangaende, zo in dezen als in anderen opzichte, heeft men ook in volle krachte over te brengen, op de Leerredenen in dit tweede Deel vervat, die genoegzaem allen van eene andere natuur, doch op eene soortgelyke oordeelkundige wyze opgesteld zyn. De Hoogleeraer ontvouwt hier naemlyk leerstellige onderwerpen, die eens Christens ernstige overweeging vorderen, en hem ter betrachtinge leiden. Op die manier handelt zyn Hoogeerwaerde over het krachtdadig Godlyk onderwys, als noodzaeklyk ter zaligheid, by de overweeging van 's Heillands tael, *Joh.* VI: 45. Ene tweede Leerreden, over de woorden van den Zaligmaker, *Joh.* VII: 17., leert ons, hoedanig ene gemoedsgesteldheid 'er vereischt word, om rechtmatig te kunnen oordeelen over de Godlykheid der Euangelieleer. In de daer op volgende Leerreden, gaende over het voorgevallen by de ongeloovigheid van

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* III D. bl. 525.

van den Apostel Thomas, *Joh.* XX: 26—29, ontmoet ons ene aeneenschakeling van leerzame aenmerkingen over dit onderwerp, ter waerschouwinge en aanmoedığinge in onze dagen. Des Hoogleeraars vierde Leerreden strekt, ter ontvouwinge der Apostolische redeneringe, *Rom.* V: 18, 19, over de gelykvormigheid der Godlyke schikking, met opzicht tot de gevolgen der gehoorzaemheid van Christus, en der ongehoorzaemheid van Adam. Op deze Leerreden, geschikt om de Euangelische Leer der Regtvaerdiginge des Zondaers, van ene gewaende ongerymdheid, vry te spreken, volgt ene andere, over *Rom.* VI: 8—14, strekkende om die Leer insgelyks te ontheffen van het bezwaer, dat zy den weg zou banen, tot het schroomloos bedryven van allerleie ongerechtigheden. In de zesde Leerreden geeft ons zyn Hoogeerwaerde ene opheldering van de bondigheid der redeneringe van Apostel Paulus, 1 *Cor.* XV: 17; ter aantooninge van het verband, dat 'er is, tusschen de zalige opstanding der rechtvaerdigen ten laetsten dage en de opstanding van Jezus Christus. Hier by komt ene Leerreden over des Apostels tael, 2 *Cor.* V: 7; welker verklaring den Hoogleeraer aenleiding geeft, tot het voorstellen en aendringen van enige leerzame bedenkingen over den staet en de werkzaemheid van een Christen op aerde, die zyn Vaderland in den Hemel heeft. Ten laetste behelst dit Deel nog ene troostryke en opwekkelyke beschouwing van de Leer der Verzoeninge des Zondaers, naer de leiding van 's Apostels voorstel, 2 *Cor.* V: 21. —— Ieder dezer onderwerpen behandelt de Hoogleeraer met ene oordeelkundige opmerkzaemheid; die hem meermaels gelegenheid geeft, om, zo in de verklaring als toepassing, onder het hoofdbedoelde, dat hy stiptlyk in 't oog houd, als van ter zyde, enige gewigtige aenmerkingen in te vlechten, welke zeer wel ter snede bygebragt worden. —— Om een nader denkbeeld van 's Mans Prediktrant te geven, zullen wy, ter dezer gelegenheid, het voornaemste beloop zyner Leerreden, over *Joh.* VII: 17, schetzen.

Ter Inleidinge dient, dat een der voornaemste middelen, om een verkeerden Godsdienst stand te doen grypen, is, den mensch de gelegenheid te benemen tot een vry onderzoek, en hem te onderwerpen aen een willekeurig gezag. —— Dan dit middel verfoeit de ware Godsdienst; die geeft den mensch niet alleen vryheid, maer verplicht hem zelfs tot een vry onderzoek. —— En zo heeft Jezus zyn persoon en onderwys aen alles onderzoek onderworpen; dan ve-

velen zyner toehoorders onderzogten zyne Leer niet, of zy deeden het kwalyk. —— Men mag zeker geen Godsdienst aennemen noch verwerpen, zonder onderzoek; maer, zich hier toe verledigende, is 't niet onverschillig hoe men daerin te werk ga; het moet geschieden met ene daer toe geschikte gemoedsgestalte. —— Zo onderwierp Jezus zyne Leer aen aller onderzoek, maer hy vorderde dan ook in hun de daer toe vereischte gesteldheid des harte; dit deed hem in den Tekst zeggen: *zo iemand wil deszelfs wille* (te weten Gods wille) *doen, die zal van deze leer bekennen, of zy uit God is, dan of ik van myzelven spreke.*

Ter algemener ophelderinge van dit voorstel, gaet de Hoogleeraer na, in welke omstandigheden de Heer dit gezegde voortbragt; 't welk hem den zamenhang van dit vers met het voorgaende duidelyk doet ontvouwen. En hier op brengt hy alles, wat 'er in vervat is, tot de drie volgende hoofdzaken. I. Het stuk dat in verschil was tusschen Christus en de Jooden, het gezag, naemlyk, van zyne Leer: *of zy uit God is, dan of ik* (Christus) *van my zelven spreke.* II. De gesteldheid van zulk een, dien de Heiland bekwaem keurt, om in dezen een regelmatig oordeel te vellen: (die) *wil deszelfs wille doen, die zal van deze leere bekennen of* enz. III. De overlating van het geschil aen het oordeel van zulk een mensch: *zo iemand wil deszelfs wille doen, die* enz. —— De Hoogleeraer geeft, onder het verklaren der hier gebruikte spreekwyzen, ene opheldering der voorgestelde hoofdzaken; en doet ons daer uit opmerken, dat alles hier op uitkomt. „ Een mensch die genegen, die volvaardig is, om zich te schikken naar het welbehaagen van God, in eenen weg van Godsdienst, wanneer hy de leer van Christus, zo als die van hem zelven onder de Jooden verkondigd, en naderhand door zyne Apostelen gepredikt is, behoorlyk overweegt, die zal moeten erkennen, hy zal oordeelen, hy zal ondervinden, dat dezelve van Goddelyken oorsprong zy." —— Maer op dit voorstel kunnen, vervolgt de Hoogleeraer, met recht twee vragen gedaen worden. (1.) Is het billyk, dat Christus alleen zulk een mensch aenmerkt, als bekwaem en bevoegd, om over zyne Leer behoorlyk te oordeelen? (2.) Gaet het opgemelde gevolg wel zeker door? Ter beantwoordinge hier van, stelt hy zig voor, de twee volgende stellingen te betoogen.

I. „ Een mensch, die in zaaken van Godsdienst, en dus ook over de leer van Christus, een regtmatig oordeel zal vellen, moet waarlyk genegen zyn, om God te dienen en zy-

nen

nen wil te betragten". II. „ Zulk een mensch zal de Leer van Christus beoordeelen als van God oorspronkelyk, en dus als een voorschrift van den waaren Godsdienst, waar aan hy zich geredelyk onderwerpt". —— De gegrondheid van ieder dezer Stellingen betoogt zyn Hoogeerwaerde ten bondigste; en merkt tevens, overeenkomstig met de bovengemelde uitbreiding van den tekst, aen, dat zulk een mensch de Godlykheid van die Leer *ondervind*, en dezelve dus in kracht *bekent*; door, naemlyk, te ondervinden, dat de Godsdienst waren troost verschaft in leven en in sterven.

Na dit alles gaet de Hoogleeraer eindelyk ter toepassinge over. Hy stelt ons voor ogen, het character der tegenwoordige ongeloovige beoordeelaers der Euangelieleere, en toont hoe ongeschikt dezelven zyn, om 'er wel over te oordeelen. Ons hier tegen gewaerschuwd hebbende, doet hy ons verder opmerken, hoe ene ongegronde, verkeerde of gebreklyke omhelzing der Euangelieleere, uit dezelfde bronwel ontspruit, te weten, ene onwilligheid om Gods wil te doen. Voorts dringt hy ten ernstigste aen, op die vereischte gewilligheid, als noodzaeklyk in alle, 't zy meer of min gevorderde, Christenen, met melding van den heilryken uitslag voor allen, die 'er zich toe bevlytigen.

Aansporing tot Bekeering en Geloof in Christus, door J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich. Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1776. *In groot octavo* 46 *bladz.*

GEen voorzichtig Mensch zal tot morgen uitstellen, 't geen gedaen diend te worden, dat heden geschieden kan, en waer toe men veelligt morgen geen gelegenheid zal hebben. Deze Les is den Menschen in 't Burgerlyke overbekend, en zy die hun tydlyk belang behoorlyk gadeslaen, nemen dezelve gemeenlyk ook zeer wel in acht: maer in 't Godsdienstige, schoon 'er een eeuwig belang van afhange, vind men maer al te veel Menschen, die dezelve veronachtzamen, en deswegens, ten zachtste gesproken, van de uiterste onvoorzichtigheid te beschuldigen zyn. Hier tegen den Naesten te waerschuwen, en een ieder op te wekken, om Gods genade, geloovig, met een boetvaerdig hart, ten spoedigste te zoeken, zonder dit noodzaeklyke werk der Bekeeringe enigzins uit te stellen, is het bedoelde van den Eerwaerden *Lavater* in dit Geschrift. Hy voert een Mensch sprekende in, die, opgeleid tot een levendig besef van de nood-

zaeklykheid dezer plichtsbetrachtinge, de onbezonnenheid van derzelver uitstel ten klaerste bemerkt, de nietigheid der voorwendzelen doorgrond, en in een geloovig vertrouwen op Gods genade in Jezus Christus den weg der Bekeeringe inslaet. Men heeft 'er nog twee Dichtstukjes van zyn Eerwaerden bygevoegd, die tot het voorgestelde betreklyk zyn. In alles straelt een gemoedlyke ernst door, die met oordeel aengedrongen word; des dit Geschrift by uitstek geschikt zy, om zodanig ene gemoedsgesteltenis aenvanglyk te bevorderen, of verder te versterken. ——— Zie hier, om een stael zyner schryfwyze in dit geval te geven, hoe hy het misbruiken van 't voorbeeld van den begenadigden moordenaer tegenga; waeromtrent de hier sprekende Persoon zich indezervoege uitdrukt.

„ Waarom wil ik toch een verkeerd gebruik maken van, en myzelven verblinden, door het voorbeeld van den begenadigden moordenaar? ——— Weet ik dan zeker, dat deze mensch zich niet lang van te voren in zyne gevangenis heeft kunnen bekeeren? Weet ik, of niet misschien zyne misdaad veroorzaakt is, door eene schielyke overyling van zondige driften? kan hy buiten dat niet een goed mensch geweest zyn; is het onmogelyk, dat hy reeds een navolger van Christus ware? zyn my alle de omstandigheden van zyn leven genoegzaam bekend, om gerechtigt te zyn, dat ik ontelbaare voorbeelden van zondaren, die in hunne zonden onboetvaardig gestorven zyn, vergete, en uit het oog verlieze, en my alleen by dit eene voorbeeld houde; de hoop dat God my, in de laatste uuren van myn leven, in genade zal aannemen, op dit voorbeeld onvoorzigtig gronde. . . . . . Zyn geheel gedrag, zyn geduld, zyne billyking, zyn gelove, het is alles zo uitneemend, dat het in 't geheel het aanzien niet heeft, dat hy in een oogenblik tot dien hoogen trap van waare deugd zou zyn opgesteegen. Doch gestelt zynde, dat de moordenaar zich eerst aan het kruis bekeerd heeft, mag ik my dan ook die omstandigheden belooven, onder welke hy zyn leven eindigde? ——— Zal my de Voorzienigheid ook, met die buitengewoone opwekking, omringen, met welke deze man op het einde van zyn leven omgeven was? Zal ik even zulk een voorbeeld van godzaligheid, van liefde, van geduld, een zo goddelyk perzoon, als hy in Christus zag, voor my aanschouwen? Zal als dan ook de aarde beven, de zon zich verduisteren, om my te herinneren, dat Jezus Gods Zoon, de Heer en de Heiland zy? Zal ik mynen dood zo zeker, zo naby voor my zien, als deze mensch dezelve voor zich zien moest?

moest? Zal ik dan ook, als hy, van alle menschen verlaten, van alle sluimerende valsche vertroostingen verwydert en afgesneden zyn?.... Is hy in zyn leven ook van zo vele middelen tot verlichting en bekeering omringt geweest? Heeft hy dezelve ook van zich afgewend, en zich getroost met de laatste uuren van zyn leven, gelyk ik doe? —— En waarom zie ik, juist aan de andere zyde van den gekruisten Verlosser, eenen moordenaar, die zich in dezelfde omstandigheden bevind, van dezelfde middelen tot opwekking omringt is; doch zich deze omstandigheden niet ten nutte maakt; zich door deze opwekkinge niet laat opwekken, maar God lastert, —— en nevens Jezus Christus, den Heiland van alle boetvaardige en ongeloovige zondaren, onboetvaardig en ongelovig weg sterft?... welk eene waarschouwing voor myn lichtvaardig hart! ô God! — hoe kan zich toch myn arm hart zo zeer, en op eene zo armzalige verdwaasde wyze, in den weg zyn, om tot U te rug te keeren!

Nagelaten Leerredenen van wylen J. de LEEUW, *in deszelfs leven waardig Predikant, laatst te Rotterdam, over de zes eerste Verzen van den Brief des Apostels* JUDAS. *Benevens eene doorlopende Verklaring over denzelven geheelen Brief, en het tweede Hoofdstuk des tweeden Briefs van* PETRUS, *door* G. J. NAHUIS *Philos. & Philol. Professor en Predikant te Rott. Te Rott. by* J. Bosch 1776. *Behalven het Voorwerk, te samen* 422 *bladz. in groot octavo.*

Uit de Voorreden, voor dit Geschrift geplaetst, leeren wy, dat de Eerwaerde *de Leeuw* zich voorgesteld had, den Brief van den Apostel *Judas*, in enige Predikatien voor de Gemeente te verklaren; doch dat hy zulks, door den dood verhinderd zynde, niet verder heeft kunnen brengen dan tot het zesde vers. Hier op heeft, zo ons gemeld word, de Eerwaerde *Nahuis*, dit onderwerp hervat en voltrokken; doch hy heeft, met de uitgave der Leerredenen van zynen Amptgenoot, het beter geoordeeld zynen eigen deswegens gedanen arbeid, in den vorm van ene *Commentarie* of aeneengeschakelde Verklaring te brengen. Daer nevens heeft zyn Eerwaerde gevoegd ene soortgelyke ontvouwing van het tweede Hoofdstuk des tweeden Briefs van den Apostel *Petrus*; ter oorzake van de naeuwe verwantschap en overeenkomst, welke dit Hoofdstuk met den eerstgenoemden Brief heeft. Het blykt, namelyk, gelyk zyn Eerwaerde met recht aenmerkt, dat Pe-

trus en Judas op dezelfde verleidende Leeraers in de Christelyke Kerk het oog hebben; en men kan niet wel twyfelen, of Judas had dien brief van Petrus gezien; ja men mag met rede vooronderstellen, dat Judas zynen brief geschreven heeft, by gelegenheid der vervullinge van 't geen Petrus voorzegd had; om de Geloovigen des te krachtiger te wapenen, tegen die verderflyke Leringen. Uit dien hoofde voegt de Eerwaerde *Nabuis* het ene zeer gepast by het andere, daer 't ter onderlinge ophelderinge kan dienen.

Wat de voorafgaende Leerredenen van den Eerwaerden *de Leeuw* betreft, men kan genoegzaem uit dezelven afnemen, dat hy niet ongeschikt was ter uitvoeringe van de taek, welke hy op zich genomen had; maer ze zyn niet beschaefd voor de drukpers. Men geeft meermaels, uit hoogachting voor iemand, zyne Leerredenen op zodanig ene wyze in 't licht; doch daer vele Leeraers zeer veel voor den Predikstoel overlaten, en niet alles in hun Schrift uitwerken, is 't dikwerf hachlyk op zodanig ene wyze met hun Schrift te handelen. Betreffende de verder bygevoegde Verklaring van den Eerwaerden *Nabuis*, dezelve is een uitgewerkt Stuk, dat hy, naer zyne denkwyze, met oplettendheid en oordeel uitgevoerd heeft; des zyne *Commentarie*, by die van andere Uitleggers, in aenmerking moge komen. —— Zyn Eerwaerde heeft vry wel in acht genomen, de vereischten ener goede *Commentarie*, welken hy aldus opgeeft.

„ De woorden en spreekwijzen in haar bedoelden zin en kragt van beteekenis naauwkeurig gade te slaan; —— De zaken daar in opgesloten onderscheiden en duidelijk aan te wijzen, doch niet verder uit te breiden dan noodig is, om den Lezer genoegzame stof en aanleiding te geven, om zelf door te denken: —— Meest te staan op die dingen, welke op het geheel beloop den grootsten invloed hebben, van welker regt verstand het overige afhangt, en door welker bepaling de volgende dingen ligtelijk toevloejen en korter behandeld kunnen worden: —— De knoopen, die hier of daar in de zaken zelve, of in haar verband, voorkomen, niet door te hakken, of voorbij te gaan, maar, zo veel men kan, regelmatig te ontbinden. —— En eindelijk vooral, de zaken niet slegts als algemeene waarheden, maar inzonderheid in derzelver verband en 't oogmerk des Heiligen Schrijvers te ontvouwen, en daartoe zoo lang te peinzen op, en door te dringen in, derzelver bepaalde meening, tot dat men even dat zelve denkt, en zijnen Lezer doet denken, dat de Schrijver, bij 't gebruik dier woorden, naar alle waarschijnlijkheid zelf gedagt heeft".

De

De onmagt van den Zondaar, om het Euangelie te gehoorzaamen, zyne onverschoonelyke misdaad in het zelve niet te gehoorzaamen, en de bestaanbaarheid van deeze stukken met elkanderen, opgehelderd. Door J. SMALLEY, *Meester der Konsten en Kerkleeraar in Farmington. Uit het Engelsch vertaald. Alom te bekomen. In groot octavo* 192 *bladz.*

HEt groot geheim van dezen Meester der Konsten, om de Leer van des Zondaers onmagt, en deszelfs rechtmatige strafschuldigheid, niet tegenstaende die onmagt, bestaenbaer te maken, is gelegen in de onderscheiding, tusschen *natuurlyke* en *zedelyke* onmagt. De *zedelyke* onmagt bestaet, volgens hem, in het gemis van een hart, of gesteldheid of wil om iets te doen: en de *natuurlyke* onmagt is gelegen, in het gemis van verstand, lichaemlyke kracht en gelegenheid; of, wat ons *ook verhinderen kan*, om iets te verrichten, wanneer wy gewillig en 'er zeer opgezet, en toegenegen zyn, om het zelve te doen. — Door middel dezer onderscheidinge is hy, zynes oordeels, in staet, om de opgemelde Leer van alle bedenkelyke zwarigheden te ontheffen, waer toe de vier volgende byzonderheden in overweging komen.

1. Legt hy 't 'er op toe, om het onderscheid tusschen die twee soorten van onmagt op te helderen, en tevens te toonen, dat het, en in de gewoone gesprekken, en in de Heilige Schrift, zeer gemeen is, dat menschen tot daden, van welken zy een afkeer, of om welken te verrichten zy geen genegenheid hebben, onbekwaem genoemd worden, zo wel, als tot dingen, welken zy, of schoon zy al wilden, echter niet konden doen. Als mede, dat 'er ene wezenlyke rede zy, waerom deze en diergelyke uitdrukkingen, op zulk ene wyze, gebruikt worden: vermids 'er waerlyk ene even zo volstrekte onmogelykheid is, dat iemand anders, dan overeenkomstig zyn eigen herte werken zoude, als 'er is, dat hy dingen, welke zyne natuurlyke kracht te boven gaen, doen zoude.

2. Tracht hy te toonen, dat de zondaren, terwyl zy de groote zaligheid daedlyk verwaerloozen, zekerlyk, in de ene of andere van die betekenissen onmagtig zyn, om dezelve aen te nemen. Dat het, zo lang, als zy *niet* tot *Christus komen*, waerachtig zyn moet, dat zy of zulk een natuurlyk vermogen missen, of anders zulk een herte niet hebben, als 'er vereischt word, om tot *Christus* te komen.

3. Poogt hy, de zedelyke verdorvenheid der zondaren overwegende, te toonen, dat zy zulk een boos hart hebben, om

van

van den levenden God af te wyken, dat het, zo niet hunne natuuren veranderd worden, onmogelyk zy, dat zy tot *Christus* komen, of Hem en zyne aengeboodene zaligheid aennemen zouden.

4. En ten laetste stelt hy zig voor te bewyzen, dat de zondaren, (te weten dezulken, die gemene verstandige vermogens bezitten, het gebruik van hunne lichaemlyke zintuigen hebben, tot jaren van onderscheid gekomen zyn, en onder het licht van 't Euangelie leven,) onder gene andere onmogelykheid zyn, om het Euangelie te gehoorzamen, dan alleen die, welke uit hunne ongeneigdheid tot het zelve, of uit de boosheid hunnes harte ontstaet. —— Genen derzulken, zegt hy, liggen onder ene onnatuurlyke onmagt, om de zaligheid te verkrygen; maer, indien zy den geopenbaerden weg des levens niet bewandelen kunnen, moet het, geheel en al, aan hunne ongeneigdheid tot denzelven, of aen de boosheid van hunne harten, toegeschreven worden. —— Aen de ontvouwing van dit alles, hecht de Schryver wyders nog enige bedenkingen, om het gebruik zyner overeenbrenginge aen te dringen, en derzelver nuttigheid, boven die van andere gevoelens deswegens, aen te pryzen.

Men moet erkennen dat de Autheur geen moeite gespaerd heeft, om de leiding zyner gedachten in 't gunstigste licht te plaetsen; dan, alles wel ingezien zynde, komt het ons voor, dat de Schryver behoort onder dat slag van Bemiddelaers der Godgeleerde verschillen, welken met de ene hand geven, maer met de andere nemen, die noch aen de ene noch aen de andere party voldoen, en wel eens aenleiding geven tot woordspelingen en woordenstryden, welken niets afdoen. Zo sterk toch als hy zich aenkant tegens de natuurlyke onmagt, even zo sterk dringt hy de zedelyke onmagt aen; als zynde zo volstrekt, dat het natuurlyk vermogen, hoe groot het ook mogte wezen, als geen kracht op den Wil kunnende oefenen, dezelve niet te boven kunne komen; des 'er, zo wel ter scheppinge als ter herscheppinge, ene wonderwerkende kracht vereischt worde. Dit zo zynde, bezeffen we niet, hoe des Schryvers ontknooping enig voordeel, boven die van anderen, hebbe.

On-

Onderwyzingen van een Vader aan zyne Kinderen, in de Natuur en in den Godsdienst, door A. TREMBLEY, *Lid van de Koninglyke Maatschappy te Londen. Uit het Fransch vertaald I Deel, I Stuk. In 's Gravenhage, by* J. du Mee 1776. *In groot octavo* 241 *bladzyden.*

ER is een tyd geweest dat men, ook in dit ons Vaderland, de onderzoekers der Natuure met een oog van minachting, zo niet van verachting, beschouwde; als wanende dat hunne onderzoekingen strekten, om de aendacht dermate op de Natuur te vestigen, dat men den Schepper en Bestierder aller natuurlyke dingen uit het oog verloore. Dan dit ongunstig vooroordeel, dat velen in die dagen vermoedlyk tegengehouden heeft, is thans (Gode zy dank!) genoegzaem verdwenen. Een aental van Schriften over dat onderwerp, dienende om den Natuurbeschouwer van 't Schepzel tot den Schepper op te leiden, als daer zyn, onder vele anderen, die van *Nieuwentyd*, *Ray*, *Derham* en dergelyken, hebben ten duidelykste getoond, dat ene ernstige beoefening van dit onderwerp, in stede van den Godsdienst te benadeelen, uit eigen aert geschikt is, om den mensch een diepen indruk van denzelven te doen erlangen. Zo 'er intusschen hier of daer nog iemand gevonden mogte worden, dien 't oude vooroordeel enigzins aenkleefde, hy leze dan dit opgemelde Geschrift van den beroemden Natuuronderzoeker *Trembley*; en hy zal, zo hy te overtuigen zy, gedwongen wezen te erkennen, dat een Natuuronderzoeker niet slechts een Godsdienstig Mensch zyn kan, maer dat zyn onderzoek natuurlyk strekt om hem tot een Godsdienstig Mensch te maken. —— Daer toe dient dit Werk van dien geachten Schryver van alle zyden, overeenkomstig met het hoofddoelwit zyner Onderwyzingen, als geschikt om de Natuur indiervoege te ontvouwen, dat men 'er allerwege Gods vinger in opmerke.

Hy verleent hier, naer luid der Voorreden, zodanige onderwyzingen als hy daedlyk zynen Kinderen gegeven heeft; en 't eerste oogmerk van zyn schryven bepaelt zig, tot het vervaerdigen van een verkort opstel zyner mondlyke onderwyzingen; dan de aengenaemheid van het onderwerp heeft hem uitgelokt, om dezelven uit te breiden. Voorts heeft het denkbeeld, dat zodanig een Geschrift, niet alleen voor zyne Kinderen, maer ook voor 't algemeen, inzonderheid in een huislyk onderwys, van wezenlyken dienst kon zyn, hem aengezet om 't door de drukpers gemeen te maken; te meer, daer hy 'er toe aengemoe-

moedigd werd, door den Heer *Charles Bonnet*, een Man, by ieder bekend, als by uitstek bekwaem, om over de waerde eens Geschrifts van die natuur te oordeelen. Ook zal ieder oplettend Lezer, 't zy hy voor zich zelven, of met oogmerk om de Jeugd te onderwyzen, dit Werk doorbladere, het oordeel van dien Heer zekerlyk bevestigen. —— Het Geschrift toch van den Heer *Trembley* behelst ene geregelde ontvouwing van die natuurlyke kundigheden, welken den Mensch tot den Godsdienst opleiden; en hy draegt dezelven op zodanig ene manier voor, dat ze met ene gewoone vatbaerheid ligtlyk na te gaen zyn.

Het voornaame doelwit, en de beoogde manier zyner leerwyze, in het eerste Gesprek, als ter Inleidinge, voorgedragen hebbende, handelt hy, in het tweede, over de algemene begeerte naer Geluk, en de middels om 'er toe te komen, het welk ene aendachtige beschouwing van den Mensch vordert. Dit doet hem de oplettendheid zyner Kinderen vestigen, op den oorsprong en de natuur van den Mensch; en zulks leid hem, in de twee volgende Gesprekken, ter overweginge van het tegenwoordige leven, en de omstandigheden, die het vergezellen; mitsgaders den dood, de onsterflykheid der ziele en het toekomend leven. Hier aen verknocht zich, in het vyfde Gesprek, de Kennis van God, als het middel om tot het begeerde geluk te geraken, en de beschouwing der Natuur, als het middel om tot de Kennis van God te komen, waer van de Heer *Trembley*, in dit Gesprek een aenvang maekt, en ter welker verdere voordragt de overige Gesprekken geschikt zyn. Het thans in 't Nederduitsch uitgegeven Stuk, brengt ons tot aen het einde van het vyftiende Gesprek; en de daerin vervatte onderwyzingen gaen, na ene algemene beschouwing van de voorwerpen welken ons de Velden aenbieden, en de veranderingen, die in de verschillende Jaersaisoenen ontstaen, over de merkwaerdigheden in 't Ryk der Planten; waerop verder een aenvang gemaekt word van de ontvouwing dier genen, welken in 't Ryk der Dieren voorkomen. —— Een volgend Stuk zal ons wel aenleiding geven, om in deze of gene byzonderheid des Autheurs leerwyze voor te dragen; liever willen wy, voor tegenwoordig, den Lezer nog kortlyk melden, wat hy over 't geheel te wachten hebbe, zo als wy kunnen opmaken uit de Voorreden voor dit Werk, die, zo wel als 't Werk zelve, verdient gelezen te worden, daer ze verscheiden leerzame opmerkingen, zo over dit onderwerp in 't algemeen, als over 't onderwys der Jeugd in 't byzonder, behelst.

„ Ik onderneem, zegt hy, met myne kinderen de Natuur

te beſchouwen. Ik legge my toe, om hun de voorwerpen voor te ſtellen, die het geſchiktſte zyn, om hunne aandacht te vestigen, om hunne nieuwsgierigheid voor de ſchoonheden der Natuur gaande te maaken, en hen de kunst en de nuttigheid, die in haare werken heerscht, te doen bewonderen. De eerſte voorwerpen, die ik hun voorſtel, zyn de eerſten, die zich natuurlyk als van zelfs aanbieden; het zyn de Planten en Dieren, door welken wy, aan alle zyden, omringt zyn, en wier nuttigheid wy alle dagen gelegenheid hebben te erkennen". —— De Autheur meld vervolgens, hoe hy natuurlyk geleid is, van de beſchouwing der uiterlyke gedaante, tot de overweging van de innerlyke geſteldheid der Planten, en zo ook der Dieren, en verder tot de voornaemſte byzonderheden, die tot derzelver voortteling, groei en werkzaemheden behooren; na melding van 't welke hy zich voorts aldus uitdrukt. „ Ik dacht in 't eerst, dat ik de aaneengeſchakelde beſchouwing der Natuur zoude kunnen bepaalen by de Planten en Dieren, en my vergenoegen met ſlechts eenige omſtandigheden open te leggen van de andere werken, welke zy bevat. Maar ik hebbe my genoodzaakt gezien te trachten om voor de jonge lieden bevatbaar te maaken, dat geene, dat wy het zekerſte of waarſchynlykſte van die verſchillende voorwerpen kunnen kennen. Ik hadde hunnen weetlust opgewekt, door in eenige byzonderheden te treeden, over het zamenſtel der werktuiglyke Lighaamen, over de deelen, waar uit zy te ſamen geſtelt zyn en die het geheel uitmaaken. 't Was nodig, hun de overeenkomst van die deelen, met die, waar uit zo veel andere lighaamen zyn ſamen geſteld aan te wyzen; 't was nodig de Natuur in de verſchillende voorwerpen, die zich op de oppervlakte der Aarde vertoonen, te volgen; met haar tot in de ingewanden der Aarde te dringen, en met haar in den Dampkring op te klimmen. —— 't Was my voorts niet mogelyk de Starren met ſtilzwygen voorby te gaan. —— Ik hebbe in myne Geſprekken al dat geene gebragt, 't geen ik tot heden voor de Jeugd kon bloot leggen; en ik hebbe daarin alles laaten vloeijen, 't geen hen meer en meer het groote Werkſtuk van 't Heelal zal doen kennen en bewonderen; en bovenal om hen te doen begrypen, dat dit Heelal het gewrocht is van een oneindig verſtandig Wezen, wiens Magt en Wysheid geene eindpaalen heeft. Ik hebbe dan de bemerkbaarſte voorwerpen doorloopen, die de beſchouwinge der Natuur aan ons voorſtelt, en door welken wy opgeleid worden, tot de kennisſe van derzelver Opper-Oorſaak, die de Bronwel van alle geluk is. —— Na de jonge Lieden dus ge-

geoeffent te hebben in het nafpeuren en bewonderen der Natuur, door de zaaken en befpiegelingen, die ik hun hebbe voorgefteld, onderneeme ik, hen te oeffenen in diepzinniger Redeneeringen. Na hun veelmaalen dezelve zaaken en dezelve befpiegelingen voorgehouden te hebben, in verfcheide herhaalingen, die nootzaaklyk zyn, om dezelve aan hunnen geest te herinneren en fterker in te prenten, verzaamele ik de denkbeelden, ik vereenige de voorwerpen, ik trachte in die Gefprekken, in welke ik op eene byzondere wyze de kunst, de nuttigheid en het oogmerk van de Natuurwerken verhandele, in die, in welken ik het ftelfel van den Ongeloovigen wederlegge, daar ik de nootzaaklykheid van eene Eerfte Oorzaak bewyze, en in welken ik fpreeke van de volmaaktheden van God en de Voorzienigheid: ik trachte, zegge ik, die kundigheden en de krachten, die de geest heeft kunnen bekomen, te gebruiken, om tot de groote grondbeginfelen van den Godsdienst te komen, tot het geene wy magtig zyn van het Allerhoogfte Wezen te kennen, en tot het geene wy aan hetzelve fchuldig zyn."

Meetkunftige Grondbeginzels der Natuurkunde. Door P. STEENSTRA. *A. L. M. Ph. Dr. en Lector der Wiskunde, Zeevaart en Sterrekunde. Eerfte Deel. Te Amfterdam by* Yntema *en* Tieboel. 1776. *Behalven de Voorreden* 379 *bladz. in groot octavo.*

IEder, die de Natuurkunde maar eenigzins beoefend heeft, weet, dat de Wiskunst in een onaffcheidelyk verband met dezelve ftaat; zo dat het niet mogelyk zy de eerfte recht te leeren, zonder de laatfte te hulp te neemen, en naar vereisch toe te pasfen. Van daar onderftellen ook alle, in hunne foort, volledige Schriften over de Natuurkunde, ten minfte eenige kennis van het Wiskunftige, dat ze ter ontvouwinge en ten betooge hunner Natuurkundige Voorftellingen doen ftrekken: uit welken hoofde zy alleen in alle deelen verftaanbaar, en dus volkomen nuttig zyn, voor hun, die zig, naar den aart deezer Schriften, min of meer op de Wiskunst toegeleid hebben. In de overtuiging hiervan heeft ook de Heer *Steenftra*, ten gevalle van dezulken, die de Natuurkunde niet flegts oppervlakkig, maar tot in derzelver, voor hun, nafpoorelyke verborgenheden, wenfchen te beoefenen, een Meetkunftig Collegie over de Natuurkunde aangevangen; en 't heeft hem goedgedagt, de daar-

daarin voorgedraagen Meetkunſtige Grondbeginzels der Natuurkunde, tot uitgebreider nut, door den druk algemeen te maaken; waar van het Eerſte Deel, dat zig tot de *Beweegkunde* bepaalt, reeds het licht ziet, en dat verder, door een Tweede Deel, gaande over de *Waterweeg-* en *Waterloopkunde* ſtaat gevolgd te worden. —— Hy ſtelt zig niet voor zyne Leezers op te leiden tot het gebruik maaken van de verhevenſte Wiskunst, waar toe ſlegts weinigen geſchikt zyn, of gelegenheid hebben; maar van die kennis der Wiskunſte, welke voor alle Liefhebbers der Natuurkunde bevatbaar is, en waarin zig iedereen, die lust en tyd heeft, met vrugt kan oefenen. Men behoeft des, gelyk hy zegt, „ om deeze Grondbeginzels te kunnen leezen geen andere Wiskunde te kennen, dan die men in myne Grondbeginzelen der Meetkunst, en in het allernuttigst Werkje over de Kegelſneeden van mynen hooggeleerden Leermeester, den Heere N. YPEY vind, van welke beide Werkjes ik, tot volkomen gemak van den Leezer, in alle myne Demonſtratien, de plaatzen heb aangehaald, die tot bewys en opheldering verſtrekken kunnen.” —— Dit Geſchrift, op deeze wyze ingerigt, is dus best geſchikt ten algemeenen dienſte, voor de zodanigen, welken begeerig zyn, om eene gegronde kennis der Natuurkunde te verkrygen; te leeren, hoe de Wiskunde ten dien einde te gebruiken; en na te gaan, hoe dezelve ons de uitwerkzels, in hun verband met de oorzaaken, op onwankelbaare gronden, leert verklaaren en bewyzen. Onze Natuur- en Wiskunſtige Schryver ontvouwt zyne onderwerpen, ten duidelykſte, in zulk eene natuurlyke orde, en op zo regelmaatig eene wyze; dat een oplettend Leezer dit Werk met de hoogſte nuttigheid kunne gebruiken.

Het thans afgegeeven Deel, dat zig, als gezegd is, tot de Beweegkunde bepaalt, begint met eene Inleiding, welke ſtrekt ter ophelderinge van het onderwerp, of het onderzoek der Natuurkunde, in 't algemeen, ter voorſtellinge der hoofdregelen, die men ten grondſlage legt, en ter ontvouwinge zo van de byzondere als algemeene eigenſchappen der lichaamen. Uit het daaromtrent gemelde leidt de Autheur met regt af, dat de beweeging het voornaamſte der natuurlyke verſchynzelen uitmaakt; het welk hem dan grond geeft, om zyne verklaaring van de Meetkunſtige Grondbeginzelen der Natuurkunde, met het ontvouwen der *Beweegkunde*, aan te vangen. Hier toe verklaart hy, in de eerſte plaats, het geen men in agt heeft te neemen, nopens de overeenkomſten,

ften, tusfchen de afgeloopene Lengten, Tyden en Snelheden, in gelykmaatige beweegingen. Voorts handelt hy over de drukkende werking der Magten, de zamengeftelde Beweeging, mitsgaders van de drukkende werking der Zwaarte, en het Zwaartepunt der lichaamen. Hier aan hegt hy eene befchouwing van de Werktuigen; en voorts vestigt hy het oog op de verfchillende beweeging der lichaamen, als daar is die van Vallende of langs hellende vlakten Nederdaalende lichaamen, benevens die der Slingers en van Voortgeworpen lichaamen; het welk hem verder leidt, ter overweeginge van de Middelpuntskragten, en ten laatften brengt tot het verklaaren der Botzinge; waar mede de hoofdverfchynzels der Beweeginge, naar den eisch van dit Werk, afgehandeld zyn. Tot een ftaal van 's Mans manier van voorftellen diene, (om buiten het bepaald Wiskunftige te blyven, dat eene beroeping op voorige Paragraphen insluit, en Figuuren vordert,) zyne volgende verklaaring van de drie Natuurwetten der Beweeginge, welken van een onveranderlyken beftendigen invloed zyn op de Beweeging der Lichaamen.

„ I. Wet. *Elk ligbaam tragt te volbarden in den ftaat daar het zich in bevind; het zy van rust of van zich gelykmaatig in een regte lyn te beweegen; tot dat 'er een oorzaak by koome, die het zelve van dien ftaat doet veranderen.*

„ Deeze wet is een gevolg van den lydelyken aart der lighaamen, en blykt uit den tegenftand dien elk lighaam aan de kragt bied, welke zyn ftaat, het zy van rust of van beweeging, tragt te veranderen; die tegenftand toont aan, dat een lighaam geen minder geneigdheid heeft, om in zyn ftaat van beweeging dan in dien van rust te blyven volharden; vermits 'er geen minder kragt vereischt wordt, om een lighaam, in beweeging zynde, tegen te houden, dan om het dien trap van beweeging te geeven.

„ De dagelykfche waarneemingen en ondervindingen kunnen deeze wet bevestigen: want wy zien, dat alle rustende lighaamen in rust blyven, en nooit tot beweeging overgaan; voor dat 'er een oorzaak by komt die hunne rust belet, of hunne beweeging te weege brengt. De dagelykfche ondervindingen leeren ons wel, dat de aardfche lighaamen, in beweeging gebragt zynde, fpoedig in hunne beweeging verflaauwen, en dezelve geheel verliezen. Daar door kunnen ze in den eerften opflag fchynen een grootere neiging tot rust dan tot beweeging te hebben: maar de verfchynzelen dieper inziende, bemerken wy ras, dat de lighaamen niet uit zichzelven, maar door van buiten komende oorzaaken belet worden in hun-

ſte beweegingen te volharden: namelyk door de wryving en ſchuuring tegens andere lighaamen, die ze in hunnen loop ontmoeten; benevens de tegenſtanden der vloeiſtoffen, in welken ze beweegen. Want alle waarneemingen en ondervindingen leeren, dat de lighaamen langer in hunne beweegingen volharden, naar maate die beletzels van wryving en tegenſtanden van vloeiſtoffen, worden verminderd. Een gladde ronde bal, met eene bepaalde kragt, in de ruimte over glad ys voortgedreeven; loopt langer en verder, en behoud langer zyne ſnelheid; dan wanneer hy, met die zelfde kragt, over het vlakke land wordt voortgedreeven: ook daar nog zal hy langer in zyn loop volharden, naar maate hy minder oneffenheden, wryvingen en ſchuuringen ontmoet. Een Tol met een harde gladde punt, op glas loopende; volhard langer in zyne beweeging, dan in andere omſtandigheden, daar hy meer ſchuuring ondergaat. Een ſlinger, in water ſlingerende, ſtaat eer ſtil dan in de lucht; en in de lucht eer dan in het luchtledige: nog duuren de ſlingeringen langer, naar maate de ſchuuringen der asſen meer verminderd worden. Zo dat onze aardſche lighaamen niet uit zich zelven, maar door van buiten komende oorzaaken, hunne beweegingen verſlaauwen en verliezen; en zo de tegenſtanden der lucht of van andere middenſtoffen, benevens die van de ſchuuringen, geheel en al konden worden weggenomen, gelyk ze waarſchynlyk in de hemelſche lighaamen geen plaats hebben; zouden wy ook onze aardſche lighaamen, op gelyke wyze, in hunne eenmaal aangenomene beweegingen zien volharden.

„ Ook leeren ons geene waarneemingen, dat de lighaamen, uit zich zelven, meer neiging toonen in deeze of geene, dan in eene andere richting voort te gaan. Een welgemaakte gladde ronde bal, langs eene effene horizontaale vlakte voortgedreeven, volbrengt zyne beweeging in eene regte lyn; volgens de richting daar hy, door de voortdryvende kragt, in gebragt is; zonder, naar den een of anderen kant, van die regte lyn af te wyken; of zo men dit op het einde van zynen loop, by de verſlaauwing van zyne voortgaande beweeging, ſomtyds al voor een weinig ziet gebeuren; inzonderheid op zeer gladde vlakten; is het doorgaans, om dat de vlakten dien volmaakten horizontaalen ſtand, en de ballen die volkomene rondheid en gelykſlagtigheid van ſtof niet hebben; die 'er vereischt zouden worden, om by het verlies der voortgaande beweeging van den bal, zyn middelpunt van zwaarte altyd zo volkomen te onderſteunen, dat hy niet een kleine beweeging om zyn eigen middelpunct van zwaarte zoude maaken; als hy in zyne

voortgaande beweeging, of geheel of grootendeels vertraagt is. De voortgeworpene lighaamen, in de opene lucht, blyven ook in de richting van het zelfde vlak, in het welk ze voortgeworpen zyn; zonder ter regter of linker zyde van het zelve af te wyken. Wel is waar, dat de zwaarte alle voortgeworpene lighaamen, van de regtlynige richtingen hunner voortwerping, doet afwyken: maar de zwaarte is een tweede oorzaak, verschillende van die der voortgaande beweeging; die, altyd in de richting naar het middelpunct werkende, de in de opene lucht voortgeworpene lighaamen, met een zamengestelde beweeging, doet loopen. Zo dat het altyd van buiten komende oorzaaken zyn: die zo wel den staat van beweeging, als van rust, in de lighaamen veranderen.

II. Wet. „ *Elke verandering van beweeging is evenredig aan de indrukzelen der beweegkragt, die deeze verandering voortbrengt; en geschied altyd volgens de regte lyn, langs welke die kragt tragt te werken.*

„ Deeze Wet wordt ook uit de dagelyksche verschynzelen opgemaakt en beweezen: want iemand, met een Schip vaarende, heeft dezelfde voortgaande beweeging als het Schip; die hy, volkomen met dezelfde moeite, als of hy op een rustend lighaam was, in allerlei richtingen, door over het Schip te wandelen, kan veranderen. En als men op een voortgaand Schip een lighaam, dat reeds dezelfde voortgaande beweeging van het Schip heeft, door eene bepaalde kragt, een andere beweeging, in eenige bepaalde richting naar het een of ander gedeelte van het Schip indrukt; wordt het lighaam op dezelfde wyze en met gelyke uitwerking, door die kragt, naar dat bepaald gedeelte van het Schip bewoogen; het zy dit Schip stil ligt, of dat het met eene gelykmaatige beweeging voortgaat. Het welk voor eerst bewyst, dat twee beweegingen te gelyk een lighaam kunnen aandoen, zonder elkander onderling te hinderen: en ten tweeden, dat de verandering van beweeging, die 'er in deezen door een tweede oorzaak wordt te weege gebragt, volkomen evenredig aan de oorzaak zelve van die verandering is; en in dezelfde richting geschied, in welke de oorzaak dier verandering is werkende.

„ De volstrekte beweeging, die een wandelend man op een zeilend Schip heeft, is een zamengestelde beweeging; die zamengesteld is uit de beweeging, die hy zelve maakt, en uit die van het Schip, welke hy met het Schip gemeen heeft; zo hy van den agtersteven naar den voorsteven, en dus in dezelfde richting van den voortgang van het Schip gaat, vermeerdert hy, door zyn eigene beweeging de snelheid, die hy uit de voortgang

gang van het Schip reeds heeft; naar evenredigheid van de snelheid, waar mede hy over het Schip gaat. Maar van vooren naar agteren, en dus in de tegengestelde richting van den voortgang van het Schip gaande; zal hy de snelheid, die hy door den voortgang van het Schip had, naar evenredigheid van zyne betrekkelyke snelheid over het Schip, verminderen.

„ Daarom in het algemeen, als een bewoogen lighaam door een nieuwe kragt, die in dezelfde richting, welke het reeds heeft, is werkende; op nieuws gedrukt wordt: zal zyn beweeging, naar evenredigheid van dit nieuwe indrukzel, snelder worden. En zo de nieuwe indrukzels in de tegengestelde richting der beweeging van het reeds bewoogen lighaam werken; zullen ze zyne beweeging, in dezelfde reden van hunne grootheid, vertraagen. Doch in beide gevallen blyft de beweeging in dezelfde regte lyn.

„ De snelheid der beweeging van vry neer vallende lighaamen, als mede van die, welke langs hellende vlakken neerdaalen; wordt geduurig, door de nieuwe indrukzelen der zwaartekragt, veranderd; maar de versnelling is in de eersten grooter dan in de laatsten, naar evenredigheid dat de volstrekte zwaartekragt, in de vry neervallende lighaamen, grooter is, dan op de hellende vlakken. Zo dat in het algemeen de veranderingen, die in de beweegingen worden te wege gebragt, evenredig zyn aan de oorzaaken, die haar te wege brengen; doch niet altyd aan de volstrekte grootheid, van de volkomene vermogens dier oorzaaken; maar aan haare betrekkelyke grootheid, waar mede ze op de verandering der beweegingen werken. En daarom, als een Schip voor den wind is zeilende, werkt de wind niet meer met zyne volkoomene kragt, of volstrekte snelheid op de zeilen van dat vaartuig, om den voortgang van het vaartuig te versnellen; maar alleen met de meerdere snelheid, die hy boven den voortgang van het vaartuig heeft.

„ III. WET. *De wederwerking van een lighaam op de magt, is altyd gelyk aan de werking der magt zelve op het lighaam, en geschiedt in de tegengestelde richting.*

„ Dat is, daar kan geen werking op een lighaam gedaan worden, zonder een gelyken tegenstand: de werkingen van twee lighaamen op elkander zyn altyd onderling aan elkander gelyk, en zyn in tegen elkander gestelde richtingen gestrekt.

„ Laat iemand, door middel van een touw, een lighaam naar zich toe trekken; dit touw is, naar den kant van het lighaam, even zo wel als naar dien van den trekker, gelykelyk gespannen; het welk inderdaad de gelykheid der werking en we-

wederwerking op elkander, in tegengestelde richtingen, aantoont. Doch duidelykst blykt het, als iemand, met een Schuit in het water zynde, aan een touw trekt dat aan den wal is vastgehegt; vermids dan de daar op volgende aannadering der Schuit naar den wal, een onbetwistbaar bewys der tegenwerking van den wal op de Schuit is; want de tegenwerking van den wal doet de Schuit volmaakt eveneens tot den wal naderen, als of dezelve door iemand, die op den wal stond, wierde aangetrokken. Een Paard trekt een last voort, maar de kragt met welke de strengen gespannen zyn, bewyst dat de last, met een gelyken tegenstand, en in de tegengestelde richting, op het Paard werkt, om het zelve tegen te houden; als daar het Paard mede op den last werkt, om hem te doen voortgaan. Te vergeefs zou een Paard tragten zo veel kragt in te spannen, om een ledig Sleedtje, dat zeer weinig tegenstand bied, en voor de minste kragt wykt, voort te trekken; als het tot het beweegen van een zwaaren last besteedt, dien het, om deszelfs tegenstand, naauwlyks voort kan krygen.

„ Niet alleen zyn in de drukkende of trekkende werkingen, de werking en tegenwerking aan elkander gelyk, en in tegengestelde richtingen; maar ook by de ontmoeting van den schok van bewoogene lighaamen. Als een bewoogen lighaam, een rustend lighaam ontmoet hebbende, het zelve in beweeging brengt, en in dezelfde richting met zich voert; verliest het eerste evenveel van zyne beweeging, als 'er aan het tweede is medegedeeld: tot een bewys, dat de tegenstand van het rustend lighaam, in de tegengestelde richting der beweeging van het bewoogene, gelyk geweest moet zyn aan de werking, die het bewoogen lighaam op het rustend heeft geoeffend. En vermits in het algemeen van bewoogene lighaamen, die elkander ontmoeten, de verandering, die na den schok in elks beweeging geschied is, even eens gemeeten wordt; door de beweeging die het eene lighaam, in eene bepaalde richting verliest, als door de beweeging die het ander in die zelfde richting verkrygt; zo dat de som der beweeging in dezelfde richting, na den schok, dezelfde blyft als voor denzelven; volgt daar uit, dat de veranderingen van de beweeging ter wederzyden aan elkander gelyk zyn; en bygevolg dat de werkingen ook aan elkander gelyk geweest, en in tegengestelde richtingen geschied moeten zyn".

Meet-

Meetkundige Oeffeningen, tot inleiding dienende in de kennis der Spheer- en Aardklootkunde. Uit het Fransch vertaald, en met aantekeningen en ophelderingen verrykt. Met koperen Plaaten. Te Utrecht by G. v. d. Brink Jansz. 1776. *Behalven het Voorwerk en den Inhoud* 249 *bladz. in octavo.*

Dit Geschrift is by uitneemendheid wel geschikt, ten nutte van alle de zodanigen, die zig op de Aardrykskunde toeleggen, en dien 't niet gelegen komt de Meetkunde opzetlyk te beoefenen; waar van zy egter, ten rechten verstande der Aardrykskunde, eenige kundigheden dienen te bezitten. Om den zulken te gemoet te komen heeft de Autheur zig bevlytigd, tot het opstellen van eene kortbondige en duidelyke ontvouwing van 't geen men van de Meetkunde dient te weeten; om zig een regelmaatig denkbeeld te vormen van de Spheer- en Aardklootkunde; dus te begrypen het gebruik dat men te maaken heeft, van alle de cirkels waar van men zig bedient, en gegrond na te gaan alle de verschynzels, welken de Spheer- en Aardklootkunde aan de hand geeft. —— Het Werkje is ten dien einde verdeeld in vier deelen, waar van het eerste Deel twintig Lessen bevat, welken eene beknopte voorstelling en verklaaring geeven van die Meetkundige grondbeginselen, welken in dit geval onontbeerelyk geagt mogen worden. Daar op volgt in het tweede deel, in twaalf Lessen, de samenvoeging en toepassing deezer verklaarde Grondbeginselen, om den Leerling duidelyk onder het oog te brengen, hoedanig een gebruik daar van te maaken, en op hoedanig eene wyze daar mede werkzaam te zyn, ter oplossinge van de onderscheiden voorstellen der Spheer- en Aardklootskunde; dat hem opleidt tot een recht begrip van alles, wat tot het werkdaadige in dit geval behoort. Wyders verleent het derde deel, in vier Lessen, een berigt van 't Stelzel van *Ptolemeus*, ingerigt naar de schynbaare beweegingen van het Heelal, ter voordragte der verschynzelen, die daar uit ontstaan; by welke gelegenheid de Autheur tevens ontvouwt de betrekkingen van den Aardkloot met het Waereldgestel, en het gebruik dat men 'er van maakt in de Aardklootkunde, byzonder ook in de samenstelling der Kaarten. Ten laatste heldert de Autheur het voorgestelde, wegens de schynbaare beweegingen, nader op, door eene geleidelyke verklaaring van het Waereldstelzel volgens *Copernicus*, met nevensgaande aanmerkingen over de byzonderheden, die daar toe betrekking hebben.

 Naar

Naar dit geleide, met oordeel in agt genomen, behelst dit Gefchrift eene volledige voordragt van alles wat noodwendig vereischt wordt, om de eerfte beginfelen der Spheer- en Aardklootkunde te verftaan; en de Autheur bedient zig van eene Leerwyze, die jonge Lieden met weinig moeite kunnen navolgen. Voor 't overige heeft de Nederduitfche Vertaaler de moeite op zig genomen van de Franfche maat, door den Autheur gebruikt, op de Hollandfche over te brengen, en de berekeningen naar de laatfte te fchikken: ook heeft hy 'er eenige ophelderende aanmerkingen bygevoegd, en byzonderlyk, voor dezulken, die zig verder op deeze Weetenfchap toeleggen, aangeweezen, waar zy desaangaande een breeder onderrigt kunnen vinden. —— Deeze *Meetkundige Oefeningen*, vereenigd met de *Geographifche Oefening*, uitgegeeven te Amfterdam by *F. Houttuyn* 1758, kunnen de zodanigen, die zig op het onderwyzen der Jeugd toeleggen, met veel vrugts gebruiken, om hunnen Leerlingen de eerfte beginzelen deezer aangenaame en nutte Weetenfchap in te boezemen.

Verhandeling over een nieuw uitgevonden Schoepmolen, waar uit de middelweerftand, en de weerftand van 't Buitenwater, die in Schepradmolens plaats hebben, geheel is weggenomen. Door PHILOXENUS. *Te Amfterdam by* J. C. Sepp, 1776. *In groot octavo* 31 *bladz.*

VAn deezen Schoep- of Schepplankmolen geeft hier de Heer *Philoxenus* eene uitvoerige befchryving, met de nevensgaande Plaaten, welken deszelfs toeftel ten duidelykfte voordraagen; zo dat men de bedoelde werking daar van gereedlyk kunne nagaan. Dan daar uit fchynt tevens blykbaar, dat men 'er de bedoelde werking niet wel van kunne verwagten. Hy brengt zyne Schoepen of Schepplanken in beweeging door een Slakboom, of eene yzeren Staaf in verfcheiden bogten of armen krom geboogen, dat hy een Werktuig van eene nieuwe uitvinding noemt. Maar 't is eene foort van Werktuig nagenoeg gelyk aan den bekenden yzeren Krek, waar door, inzonderheid, de Zaagende Raamen in Houtzaagmolens op- en nederbewoogen worden; van welks toeftel, kragt en werking men overvloedige ondervinding heeft. Nu is, gelyk die ondervinding geleerd heeft, zodanig een Werktuig niet gefchikt om zyne kragt en werking behoorelyk te oefenen, ten zy de bogten of armen zeer geleidelyk ge-

gemaakt zyn; waar tegen zy in dit geval zeer stuits moeten werken; het welk reden geeft, om te denken, dat de werking in deezen zeer gebreklyk zal zyn, zo het Werktuig nog al in staat mogte weezen, om zyne kragt te oefenen zonder terstond te breeken. —— Dit is eene vrye algemeene aanmerking van praktikaale Werktuigkundigen, vooral ten opzigte van het Moolenwerk; die ook over het algemeen, zo uit de beschryving, als de aftekening van het Werktuig oordeelen, dat de Heer *Philoxenus*, (laatende zyne bekwaamheid als Wiskundige aan zyne plaatse,) grooter *Theoreticus* dan *Practicus* is; welk een en ander, inzonderheid als het op Werktuigen aankomt, hand aan hand behoort te gaan.

Specimen Physicum de Caloris influxu in Electricitatem. 53 pp. *Nec non*

Specimen Experimentorum Lagenam Leidensem spectantium. Auctore W. B. JELGERSMA, *A. L. M. Doctore. Franequeræ apud* P. N. Lomars 1776. *In octavo m. f. absq. Præf.* 205 *pp.*

BEide deeze Stukjes behelzen een aantal van merkwaardige Proeven op de Electriciteit. Het eerste gaat over den *invloed der Warmte op de Electriciteit*; en het laatste is betrekkelyk tot de *Proefneemingen met de Leidsche Vles.* De Heer *Jelgersma* heeft geene moeite ontzien, om alles wat tot het eerstgemelde algemeene onderwerp behoort van alle zyden naauwkeurig na te gaan; en even zo, wat omtrent het laatste in aanmerking komt, met alle oplettendheid na te speuren. Hy geeft een gezet verslag van zyne Proefneemingen, een wel overwoogen berigt van de Proefneemingen door anderen gedaan, en toont meermaals, hoe deeze en geene schynstrydige Proefneemingen van deskundige en bekwaame Mannen, door eene behoorelyke onderscheiding, zeer wel overeen te brengen zyn. De Liefhebbers vinden des hier eene reeks van Proefneemingen, met nevensgaande overweegingen deezer stoffe, die hen op nieuw kan aanzetten, om het duistere of twyfelagtige, dat 'er in overblyft, te onderzoeken; ter ontdekkinge waar van het hier voorgestelde den weg kan helpen baanen; des men rede hebbe, om de aangewende poogingen van den Heer *Jelgersma*, en de mededeeling daar van, danklyk te erkennen.

Korte Leerstellingen der Algemeene Oeffenende Heelkunde, door den Heere JOS. JAC. PLENCK. *Uit het Hoogduitsch vertaald, en met veel Byvoegzelen vermeerdert, door* DAVID VAN GESSCHER. *Te Amsterdam by* F. de Kruyff 1776. *In gr. 8vo.* 335 *bladz.*

DEeze Korte Leerstellingen der Algemeene Oefenende Heelkunde, van den door zyne uitgegeevene Werken zeer beroemden Hoogleeraer PLENCK, verdienen met recht onze aanpryzing: hierin heerscht een welgeschikte order; de beschryvingen der uitwendige Ziekten zyn duidelyk en klaar; de waare Kentekens der gebreken en de beste Geneeswyzen worden hier opgegeeven. — Dit Werk vervat zeer veele zaaken, en behaagt door zyne kortheid. Wy bekennen geen geschikter Leerstelzel der Heelkunde tot eene handleiding niet alleen, vooreerst beginnenden, maar zelf voor Meesters in de Kunst, te kennen. — De Byvoegzels door den Heer VAN GESSCHER, wiens verdiensten en geleerdheid wy erkennen, gegeeven, zyn van belang, en zeer behaagt ons zyne vinding van dezelve, met een verschillende letter gedrukt, in den text zelven in te lasschen, dewyl het onaangenaam is voor den Leezer, geduurig, door Aanmerkingen onder den text gevoegd, afgetrokken te worden. — Agter het Werk zyn eenige Voorschriften van Heelmiddelen geplaatst, welken hier te Lande niet algemeen bekend zyn, en of door den Schryver of door den Vertaaler, aangepreezen worden. — De aart van 't Werk laat niet toe 'er een uittrekzel van te geeven; wy zullen tot een proef de beschryving van eene uitwendige Ziekte onze Leezers mededeelen.

By 't opslaan van 't Boek, komt ons 't eerste voor *de Waterzugt der Gewrigten.* „ De Waterzugt der Gewrigten is eene verzaameling van *Lidvogt*, in de holte des Gewrigts zelven, of *van Lympha, in het Celwyze Weefzel der Gewrigts banden.* — De meestgewoone zitplaats derzelver, is het Kniegewrigt. — Ze wordt onderscheiden: in een Waare; Onwaare; Versche; Verouderde. — *De Waare heeft haare Zitplaats in de holte des Gewrigts zelve: de Onwaare, in de Banden, welke de Gewrigts-beenderen omvangen.* Als het Kniegewrigt *door het eerste soort dezer Ziekte is aangetast;* wordt het zelve in alle afmeetingen vergroot, *en de Knieschyf naar buiten geperst,* door ee-

eene Zwelling, die zagt is, veerkragtig, een vry duidelyk gevoel aanbiedt van Vogtgolving, *en geen spoor nalaat van een drukkenden Vinger.* De kleur der Huid is in dit geval natuurlyk; *de Pyn, in den beginne weinig, maar vervolgens meerder; en de Beweeging, eerst moeilyk, wordt naderhand pynelyk, en onmoogelyk.* —— *Ingevalle het tweede soort het zelve Gewrigt inneemt, is deszelfs omtrek gelykelyk uitgezet; de Kniesschyf niet meer voorwaarts geplaatst dan natuurlyk; en de Zwelling, minder Veerkragtig, minder Pynlyk, en meer vatbaar voor het Kenmerk van een drukkenden Vinger.* Het gevoel van Vogtgolving onderscheid dit gebrek van de Gewrigts-Verstyving, welke verzellende Zwelling daarenboven, minder aanmerklyk, en harder is. — Een beginnende Waterzugt der Gewrigten wordt somwylen geneezen: 1. Door versterkende en oplossende stovingen, uit roode Wyn, *Azyn, Pis*, of *Kalkwater*, bedeeld met de Aluin, Kamfer, of het Ammoniakzout. 2. *Door den Drop van koud Water, Mineraale Wateren, en dergelyken.* 3. *Door de Wilde Wyngaard Wortel, met Azyn en Zout gekneust, en in de gedaante van een Pap aangelegt,* 4. *Door het straatslyk van groote Steden, waarin veele Yzerdeeltjes gevonden worden.* 5. Door het inwendig gebruik *van Buikzuiverende middelen; en een aftreksel van de Flores Arnicæ, met Oxymel Colchici:* —— Indien alle deeze middelen vrugteloos worden aangewend, zoo moet men de ontlasting van het verzamelde Water bezorgen, door het doen eener insnyding. —— Deeze insnyding, die niet groot moet zyn, maar tot in de holte van het Gewrigt moet doordringen, wordt best gedaan aan de buitenzyde van het Kniegewrigt, tusschen de Gemeene Pees, en die der Tweehoofdige Spier. —— De gemaakte Wond moet, na de ontlasting van het Water, met een sterk klevende Pleister gedekt worden, om den toegang der buiten Lucht uit te sluiten. —— Inspuitingen zyn in dit geval schadelyk: versterkende stovingen integendeel, voordeelig. —— Als by een Verouderde Waterzugt der Gewrigten, de saamengeleede Beenderen bedorven zyn, is de afzetting des Deels het eenig Hulpmiddel, en alle insnydingen niet alleen nutloos, maar doodelyk." De Aanmerkingen van den Vertaaler zyn door een Cursyf letter onderscheiden.

Hon-

Honderd Rechtsgeleerde Observatien. Door een Genootschap van Rechtsgeleerden, onder de Spreuk, Ab omnibus libenter disce, quod nescis. *In 's Gravenhage by* J. Mensert 1776. *In groot octavo* 134 *bladz.*

ONlangs maakten wy gewag van *Dertig Regtsgeleerde Vraagen*, uit de Inleiding tot de Hollandsche Regtsgeleerdheid van wylen Mr. H. DE GROOT, ter beantwoordinge voorgesteld (*); en thans levert men ons uit diezelfde handen *Honderd Regtsgeleerde Observatien*, ter ophelderinge van verscheiden duistere, en tot nog, voor het grootste gedeelte, onbeweezen passagien uit dit hooggeschatte Werk. Men ziet hier uit, dat dit Genootschap zig niet slegts bepaalt tot Vraagen, maar tevens ook arbeidzaam is, om het hunne toe te brengen, ter ophelderinge van daari n voorkomende duisterheden, of 't geen, hunnes agtens, tot nog niet genoegzaam beweezen zy; dat een geschikt middel is, om ook anderen te meer ter verdere onderzoekinge aan te spooren. —— De Liefhebbers van Regtsgeleerde Oefeningen zullen 'er hier en daar verscheiden aanmerkingen in ontmoeten, die hunner overdenkinge waardig zyn; en schoon ze niet altoos eenstemmig met het Genootschap mogen denken, zullen ze nogtans reden vinden, om deszelfs poogingen over 't geheel als nuttig aan te pryzen. —— Op zodanig eene manier heeft 'er ook zeker Regtskundige in 't byzonder over geöordeeld, die ons met eenen Brief deswegens verwaardigd heeft; welke niet ten oneere van 't Genootschap, maar tot een nader onderzoek van twee byzonderheden strekt; waarom wy te minder getwyfeld hebben, om denzelven alhier te plaatzen. Het toegezonden Geschrift luidt aldus,

MYNE HEEREN!

In een onlangs uitgekomen Werkje (†) vind ik, behalve verscheidene zeer fraaije, lezenswaardige, en nuttige zaken, ook aangeteekend eenige weinige misslagen van den onvergelykelyken HUIG DE GROOT. Of deze laatsten in de daad *mis-sla-*

(*) Zie *H. Vad. Lett.* V Deel. *bladz.* 288.
(†) *Honderd Rechtsgeleerde Observatien, dienende tot opheldering van verscheide — — — passagien, uit de Inleiding tot de H. R. van Wylen* Mr. H. DE GROOT, enz. *'s Hage* 1776. *gr.* 8vo.

flagen zyn? zoude ik, die altoos met schroom, en niet dan na allerscherpst onderzoek, aan zulke uitmuntende vernuften eenige fouten durf toeschryven, niet gaarne bepalen. Allen zyn zy het ten minste (naar myne gedachten) niet! En myne aandacht is, by doorbladering van het bovengem. Werkje, voornamelyk gevallen op *twee* plaatsen; vermeldt in *de VIII. en LXXVII. Observatie;* welken my toeschynen, wel verre van een' misslag des GROOTEN Schryvers, integendeel zyne naaukeurige en nette beknoptheid van uitdrukken aan te duiden. Dewyl nu de Heeren Schryveren van die *Observatien* best geoordeeld hebben, voor als nog, achter hun Tafereel, en onder eene Zinspreuk, bedekt te blyven, heb ik geen' geschikteren weg kunnen uitdenken, om de *Verdediging dier twee plaatsen van den Heer* DE GROOT, te brengen ter kennisse van hun Ed., en die daarin verder belang mochten hebben, dan door middel van Uw Ed. Maandwerk: niet twyfelende, of Uw Ed. zullen derzelve wel willen plaats vergunnen.

In het *I. Boek, IV. Deel,* behandelt DE GROOT het *eerste* lid der *tweede* verdeeling van *PERSOONEN*, volgens 't welke zy, naar hun *onderling opzicht* worden onderscheiden in MONDIGEN en ONMONDIGEN. Hy zegt vervolgens in § 2. dat tusschen de ONMONDIGEN oudtyds onderscheid plag te zyn van *eigenen* en *oneigenen*; of *vryen* en *onvryen*. Het Genootschap teekent daarop aan: „ dog dewyl het zelve ook plaats hadde, *en zulks wel voornamentlyk*, onder de MONDIGEN, koomt het ons zeer waarschynlyk voor, dat in deze §. — — behoort gelezen te worden, *tusschen de mondigen en onmondigen.*" My integendeel komt het zeer zeker voor, dat DE GROOT dus niet hebbe *willen*; dus niet hebbe *kunnen* schryven: en zie hier het bewys van myn gevoelen. —— *Mondigen* omschryft hy in § 1. als zulken, *die zichzelve, en hunner eige zaken, machtig zyn:* —— *Onmondigen* daartegen, *dien zulks ontbreekt.* —— Eene nadere verdeeling dierhalve in *vryen* en *onvryen* (*homines* SUI *et* ALIENI *juris*) kon met geene mogelykheid op *mondigen*; maar eeniglyk op *onmondigen* toepasselyk worden gemaakt. Alle *mondigen* toch moesten noodzakelyk *vrye lieden* wezen; dewyl geene anderen *zichzelve en hunner eige zaken machtig zyn*. Maar de *onmondigen* moesten of konden *oudtyds* wederom onderdeeld worden: als zynde zulks *of* dewyl zy *onvryen*, *lyfeigenen*, (en dienvolgende in den sterksten zin *onmondig*) waren; *of* dewyl zy, schoon *vry*, echter, 't zy door *huwelyk*, 't zy door

door *geboorte*, 't zy eindelyk door *onbekwaamheid*, naar rechten geoordeeld wierden, versteken te zyn van de voorrechten der *mondigen*: welke drie laatstgemelde soorten DE GROOT zelf in § 3. zegt *thans* by ons *alleen* bekend te zyn.

De *tweede* aanmerking (in de *LXXVII. Observ.*) gaat over het *III. Boek*, *XIII. Deel*, § 10. alwaar DE GROOT zegt: „ dat *de houder des briefs* vryheid hebbe, om den Wissel —— op te zeggen; of door den teekenaar te doen opzeggen: ten ware *de aanvaarder* eenig recht hadde op de penningen." Het Genootschap oordeelt, dat men, in plaatse der woorden *de houder des briefs*, moete lezen *de zender* of *eigenaar*; en voorts in 't slot *houder* voor *aanvaarder*. Ik ontken niet, dat de woorden als dan een' goeden zin zullen uitleveren, en wel overeenkomstig de *Costumen van* ANTWERPEN: doch, behalve dat het gants niet zeker is, of DE GROOT juist die *Costumen* in 't oog gehad hebbe; (schoon dezelven door GROENEWEG: als de eenige *auctoriteit* worden bygebracht: dat echter niets uitdoet;) is daarenboven eene verandering in des *Aucteurs* woorden, hoe schoonschynende ook, volstrekt noodeloos, zoo dezelven, buiten dat, eenen verstaanbaren en rechten zin geven: in welk geval ik deze plaats oordeele te zyn. De eerste verandering van *houder* in *zender* (of *gever* der waarde) schynt ook goedgekeurd te worden door den *Heer* SCHORER in zyne *Aanteeken.* op deze plaats; en wel op dien grond, dat *de houder des briefs* niet zoude zyn *meester des Wissels*: doch zeer verkeerdelyk, indien men DE GROOT zichzelven laat uitleggen. Zie ook hier de reden myner stelling. —— Het is nog gants geene uitgemaakte zaak, hoe vele persoonen tot het *bestaan* (*forma substantialis*) van een' Wissel behooren? Eenigen vereischen daartoe *vier*; anderen *drie*; en sommigen alleen *twee* persoonen (*). Hoe het zy, uit dit geheele *XIV. Deel*, vooral gevoegd by het *XLV.*, blykt duidelyk genoeg, dat DE GROOT (het zy dan wél of kwalyk) niet meer dan drie persoonen noodig geoordeeld hebbe; den *trekker*, *betrokkenen*, en *houder*. Dus is, naar zyne uitdrukking, de *houder* wel zekerlyk *eigenaar* en *meester* des briefs: immers het zyn by hem gelykluidende woorden.

De

(*) Men zie, des goedvindende, hierover de *Aanteeken.* van KRITZ op HEINECC. *Grondbeg. van 't Wisselr. I. Hoofdd.* § 4. n. 3.

De tweede verandering (van *aanvaarder* in *houder*), is mede, naar myne gedachten, niet noodzakelyk; als gevende die *periode*, ook zonder dezelve, eenen genoegzamen zin: zoo dat daar by worde aangeduidt, dat geene opzegging van den Wisfel moge gefchieden, indien de *aannemer* by voorb. eene wettige tegenfchuld ten laste van den *houder* (of *eigenaar*) des Wisfels; en dus een merkelyk belang heeft, dat die Wisfel, en de daar uit ontftane verbintenis, niet vernietigd, maar hem gelegenheid gegeven worde, om ten vervaldage den inhoud des Wisfels by *rescontre* te betalen, en zyn *contrapraetensie*, langs dien weg van den *houder* te erlangen. En dit zoo zynde, zoude eene verandering der woorden niet flechts onnoodig, maar zelfs ftrydig met het oogmerk van den Schryver zyn: als welke daar mede ingewikkeld te kennen geeft van oordeel te wezen, dat ook omtrent Wisfels *compenfatie* plaats hebbe (*). Nergens altans fpreekt DE GROOT dit tegen!

Het zal my aangenaam zyn, indien deze myne bedenkingen de goedkeuring van UwEd.; en niet minder, zoo dezelven die der Heeren Schryveren, van de bovengem. *Obfervatien*, mogen wegdragen, enz.

(*) Zie hier over in 't breede, de zoo even aangehaalde *Aanteekening*, op HEINECC. VI *Hoofdd.* §. 30. *n.* 44.

Lof der Harmony, van den Heer GRESSET. *Uit het Fransch vertaald. Te Amft. by* M. D. Sellfchap *en* P. Huart 1776. *In groot octavo* 59 *bladzyden.*

DE verrukkende en zielftreelende Harmonie heeft, in den Heer *Gresfet*, eenen Voorftander, die haar ter eere ftrekt, daar hy haaren lof, in eene treffende Redenvoering, op eene welfpreekende wyze, vermeldt. —— Zy is voortreffelyk. —— Zy is nuttig. —— Die twee hoofdzaaken ftelt de Redenaar boven tegenfpraak. —— Haare voortreffelykheid is gegrond op de oudheid van haaren oorfprong, wordt vercierd door haar overgroot vermogen, en bevestigd door de agting van alle tyden en alle Volkeren. —— Haare nuttigheid is terftond blykbaar, uit het vermaak, dat zy verleent, 't welk op zig zelve eene weezenlyke nuttigheid is; dan hier by bepaalt zig dezelve niet; zy breidt zig uit ten voordeele van 't Staatkundige, tot roem van 't Letterkundige Gemeenebest. Tot welzyn van den Burgerlyken Staat, zuivert en befchaaft

zy de zeden, verzagt en verbetert zy de hartstogten; terwyl zy de gemoederen der burgeren vereenigt en verbindt. Tot roem van den Letterkundigen Staat verrykt zy de geleerde konsten, dien zy behulpzaam is, door dezelven op te cieren. Zy is dus, in 't een en 't ander opzigt, ten uiterste nuttig voor het Gemeenebest, en verdient des ten hoogste gepreezen te worden. —— Dit zal, dit kan niemand, die den Heer GRESSET gehoor geeft, wraaken: alleen is 't mogelyk, dat hem het misbruik nog tegen haar inneeme; dan hy hoore den Redenaar, en legge der Harmonie niet ten laste, 't geen niet der Harmonie, maar derzelver misbruikeren te wyten is.

„ Ik weet, is zyne taal, ik weet dat bedorventheid dikwils een misbruik van deeze Konst gemaakt heeft, dat zy deeze ten koste van de Deugd, ten voordeele der verleiding, tot schande der Zeeden geschonden, vernederd en verachtelyk gemaakt heeft. Ik weet dat men haar dikwils de oneerbaare vreugden bedryven van Sibaris en Caprea heeft laaten vernieuwen, en der Schipbreuken, eertyds veroorzaakt in de Tireenische Zeeën, door de bedrieglyke stem der Dochter van Achilaus. Maar is zodanig een misbruik voor deeze Konst niet eerder een ongeluk, dan een misdaad? Zal de Muziek, die heldhaftig in haar oorsprong is, veroordeeld worden, om dat de ongebondentheid haar zomtyds tot slegte en bedorvene gebruiken doet dienen? Zouden alle onze Konsten niet verbannen worden, indien men verbande al 't geen waar van een misbruik gemaakt word? Dikwils worden de Wetten der Rechtsgeleerdheid geschonden; zal men daarom den Tempel van Themis voor altyd sluiten? Dikwils is de Zee van Schipbreuken bedekt; moet men daarom alle de Schepen, die in onze Havens zyn, aan de vlammen opofferen? Dikwils brengt de Dronkenschap woede, twist en doodslagen voort; moet men daarom onze Bergen en Heuvelen van de Wynstokken, die haar vercieren, berooven? Laat ons het misbruik hervormen, zonder het gebruik af te schaffen; laat ons de Harmony tot de zuiverheid van haaren oorsprong, tot de schoonheid van haare Lente, tot haaren eersten luister wederbrengen. De Muziek te willen vervolgen, zoude eene berooving van een bekoorlyken band zyn voor het Staatkundige Gemeenebest; het Hart zoude 'er een aangenaame aandoening, en de geheele Natuur een vermaak door verliezen.

„ Laat dan deeze beminnelyke en edele Harmony altyd heerschen; maar laat haar Ryk zig nooit verheffen op de Puinhoopen der Zeeden; laat zy, verlost van de Jonische verwyfd-

wysdheid, te gelyk Minerva en Venus zynde, niet dan een Mannelyke Schoonheid, niet dan grootsche trekken, niet dan fiere bevalligheden beminnen. Eene beheerscheresse der Harten zynde, laat zy dezelve openen voor edelmoedige aandoeningen. Eene Meesteresse der Zielen en der Zinnen zynde, laat zy dezelven altyd boven de laage zwakheden verheffen. Eene Koningin der Hartstogten zynde, laat zy dezelven niet opwekken, dan ten voordeele der Deugd. Laat zy altyd eene uitlegster van het verhevene, van het schoone, van het waarachtige, eene medgezellin van den smaak, de ziel der Maatschappy, en de wellust der Waereld zyn."

B E R I C H T

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amsterdam; van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem.

DE Heer PLOOS VAN AMSTEL heeft thans weder vier stuks van zyn Prentwerk uitgegeeven, waar door het zelve nu tot het getal van 29 vermeerderd is, en van welke de uitvoering ons met reden doet vertrouwen dat dezelven, met geen minder genoegen dan de voorigen, by de Liefhebbers ontvangen zullen worden.

Elk die in het Kunstverzamelen van Tekeningen geen vreemdeling is, weet hoe zeldzaam en kostbaar tevens de Tekeningen zyn van

FRANS VAN MIERIS, den Ouden.

Naar deezen grooten Kunstenaar, zyn 'er drie stuks zeer uitvoerig met zwart Kryt getekend.

N. 26. Verbeeldt een Kaartspeeler, ter halver lyv' zittende voor de Speeltafel. Hy is op zyn oud Spaansch, met een Kraagje om den hals, aardig gekleed, hebbende een grooten Hoed op 't hoofd; in zyn slinkerhand houd hy zyn spel Kaarten, waarop hy met de regterhand wyst; het genoegen over de winst straalt uit zyn vrolyke oogen, en bly gelaat. Onder-

dertusschen ziet men in 't verschiet van de Kamer zyn Speelmakker, met een Mantel om, bloots hoofds, met de hand in 't hair, vol spyt over zyn verlies, zig naar de deur begeeven. In beide deeze Persoonen, zyn de verschillende Gemoedsbeweegingen ongemeen natuurlyk, en alles, met zeer veel smaak, op eene bevallige wyze uitgedrukt. De byzonder uitvoerige en tevens kloeke behandeling met het zwart Kryt, waardoor deeze groote Meester van alle anderen onderscheiden, en genoegzaam onnavolgbaar wordt, is nogtans volkomen, en met dezelfde kragt in de toetsen, en helderheid in de schaduwen, gelyk aan het Origineel, gevolgd.

Van geene mindere verdiensten zyn de twee volgende Studie Tekeningetjes, na denzelfden Meester; te weeten

N. 27. Een slaapend langhairig Hondje, met bruine vlakken, liggende op een Stoel. En

N. 28. Een Hondje, op den grond zittende.

Hier op volgt eene, naar

CORNELIS DUSART,

zynde een Discipel van *Adriaan van Ostade.*

N. 29. Het zelve is getekend met de Pen, en geschaduwd met Oost-Indische Inkt. Men ziet op den Voorgrond, in 't sterke Zonlicht, een Omroeper, met een Bekken in de eene, en een rond Stokje in de andere hand; dezelve word verbeeld als in de drift van zyn voortgang, en zyn karakter is natuurlyk, zo in zyn geheele gestalte als aangezigt, te zien. In 't verschiet ziet men in de schaduw een Boer en een Boerin aandagtig staan luisteren naar 't geen 'er omgeroepen wordt, en ter zyde een ander met groote drift een brug afkomen. De stoute en meesterlyke behandeling deezer Tekening, waar door 'er, met weinige trekken veel in uitgedrukt, en meerder verbeeld dan getekend is, zet dezelve een' ongemeenen welstand by, welke in deeze navolging in alle opzigten is bewaard gebleeven; het Origineel, dat weleer gevonden werd in de keurige Verzameling, van den Heer *de Hollander* te Haarlem, berust nu, benevens de drie hier voor beschrevene van den Ouden *Mieris*, die, uit de Verzameling van deszelfs Kleinzoon, den Heere *Frans van Mieris* den Jongen, voor weinige Jaaren te *Leiden* overleden, gekogt zyn, in het Kabinet van den Uitgeever.

Wys-

Wysgeerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen, in de beide Indiën. Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by M. Schalekamp 1776. *Behalven den Bladwyzer* 422 *bladz. in gr. octavo.*

OP de ontvouwing van den Handel der Portugeezen, Hollanderen en Engelschen, op de Indiën, in de drie eerste Boeken van dit Werk voorgedraagen, verleent ons dit tweede Deel, in het vierde Boek, een verslag van den Handel der Franschen op die Gewesten, en voorts in 't vyfde Boek een berigt der onderneemingen van de Noordsche Europische Volkeren in de Aziatische Zeeën, en de verbindtenisfen, welken de Europische Natiën met China aangegaan hebben. Onze Autheur behandelt dit gedeelte van zyn bestek, op de eigenste wyze, als wy van 't voorige gezegd hebben (*), des het niet minder den leeslust derzulken, die vermaak scheppen in 't nagaan van den Handel der Europische Volkeren op de Indiën, opwekke.

'T Is waar, ons is voorgekomen, dat 'er gevonden worden, die van gedagten zyn, dat wy te gunstig over dit Werk geoordeeld hebben; dan eene herhaalde overweeging van deszelfs geheelen beloop, en het doorbladeren van een Fransch Werk getyteld, *Analyse de l'Histoire Philosophique & Politique* &c., gedrukt te Leyden by *J. Murray* 1775. (na eene vriendlyke waarschouwing en aanraading, die wy danklyk erkennen,) heeft ons oordeel, nopens de uitvoering van dit Werk, en deszelfs nut ter kennisse van dien Handel, niet veranderd. —— Alle de Historische berigten van onzen Autheur zyn zeker niet ten uiterste naauwkeurig: alle zyne Staatkundige bedenkingen zyn ongetwyfeld niet even bondig, en 't staat by ons vast, dat gezette Staatkundigen, in verscheiden gevallen, zeer verschillend over deeze en geene zyner Stellingen zullen oordeelen. Dan zodanig iets is altoos te wagten, (en 't kan niet wel anders zyn) in Schryvers die wyduitgestrekte onderwerpen behandelen, waaromtrent verschillende berigten gevonden worden, en die eene groote verscheidenheid van Staatkundige inzigten insluiten. Met dit alles, behelst dat Geschrift egter een naauwkeuriger en oordeelkundiger verslag van den Handel op de Indiën, dan tot nog gemeen gemaakt was, waarom het ten deezen opzigte zyne leezing verdiene; waarin wy, door een nader onderzoek, op deeze en geene byzonderheden bevestigd zyn. Had de Autheur kunnen goedvinden altoos zyne bronnen te melden, daar 't te pas kwam, en geschieden kon, hy zou zekerlyk zyne zaak dienst gedaan hebben. —— Vroegere Schryvers hebben hunne Leezers meermaals verveeld, door 't over-

(*) *Zie Hedend. Vad. Letter-Oef.* V D. bl. 320.

't overvloedig aanhaalen van Autheuren of Schriften, zelfs over algemeen bekende zaaken; in laater tyd heeft men dit geschuwd, en men is, (gelyk 't dikwils gaat,) tot een ander uiterste overgeslaagen, om in 't geheel geene aanhaalingen by te brengen. 'Er heerscht in alles eene Mode, en de heerschende Mode wykt veelal van 't rechte spoor. ——— Wat wyders den Autheur, als Wysgeer, byzonder met opzigt tot het Godsdienstige, betreft, wy hebben hem terstond, in ons voorige berigt, ten deezen aanzien, gewraakt, en den Leezer, zo wy agten, daartegen genoegzaam gewaarschuwd; weshalven hy, die op ons aanraaden, (gelyk men schynt te vreezen,) dit Boek mogte leezen, en zig daardoor tot verkeerde beginsels laate verleiden, zulks niet ons maar zyn eigen hart te wyten zal hebben. Heeft onze aanraading zo veel invloeds, als men aan dezelve gelieft toe te schryven, dan zullen die Leezers, door ons gewaarschuwd zynde, dit Boek niet leezen, om 'er den Godsdienst uit te leeren, en ze zullen, aan die waarschuwing gehoor geevende, zo wel op hunne hoede zyn, tegen alles wat een nadeeligen invloed op hunnen Godsdienst zou mogen hebben, dat 'er van die zyde niets te vreezen zy. Mogelyk is zodanig eene waarschouwing, in dit geval, al zo nuttig, als eene ontknooping en wederlegging van dat slag van voorstellingen. Heeft iemand inmiddels lust, om zig tot het nagaan hier van te verledigen, hy leeze dan, der Fransche taale magtig zynde, het bovengemelde Fransche Geschrift; welks Opsteller, schoon hy hier en daar, volgens ons inzien, wat te sterk spreeke en te verre ga, blyken van bekwaamheid in dit Stuk geeft, en agting verdient.

Wy hebben 't, eenigermaate in beantwoording van eenen heuschen Brief ons deswegens geschreeven, noodig geoordeeld, ons dus op nieuw over dit onderwerp uit te laaten, en verder staat ons met opzigt tot dit tweede Deel nog te melden, dat de Autheur aan 't einde van 't vyfde Boek, na aangewezen te hebben de wyze, op welke de Europische Natiën, tot op deezen tyd, den Indischen Handel bestuurd hebben, nog hegt eene overweeging der drie volgende Vraagen. ——— Moet men deezen Koophandel aanhouden? ——— Zyn de groote Bezittingen noodzaaklyk om dien met voordeel te dryven? ——— Moet hy gelaaten worden in handen van uitsluitende of bevoorregte Maatschappyen? ——— De eerste Vraag word ongetwyfeld met Ja beantwoord; maar; ten opzigte van de twee andere Voorstellen voegt zig de Autheur, met eenige onderscheiding, aan de ontkennende zyde; dan hy erkent tevens, dat het thans niet wel mogelyk zy de daar toe vereischte maatregels in 't werk te stellen; dewyl hier toe eene verandering van inzigten, en omwenteling van zeden vereischt zou worden, die tot nog niet te wagten is. ——— Zie hier zyn algemeen antwoord op de eerste Vraag, tot voorstand der Vryheid en ten voordeele van den Koophandel.

„ Zy, die Europa willen aanmerken als slegts uitmaakende een

ee-

éénig Lichaam, wiens Leden door een algemeen of althans gelyk belang aan elkander zyn verbonden, zullen het niet als een betwistbaar stuk opgeeven, of zyne verbintenissen met Asie aan het zelve voordeelig zyn. De Indische handel doet klaarblykelyk de somme onzer genietingen toeneemen. Dezelve geeft ons gezonde en smaaklyke dranken, uitgeleezene geriefiykheden, fraaier huisgeraaden, etlyke nieuwe vermaaken, een aangenaamer bestaanlykheid. Dus kragtige aantreklykheden hebben even zeer gewerkt op volken, die, door hunne legging, hunne werkzaamheid, de heilzaamheid hunner ontdekkingen, en de stoutheid hunner onderneemingen, in staat waren om deeze vermaaken uit de bronnen zelve te scheppen, als op de Natiën, die ze niet hebben kunnen bekomen, dan door de tusschenkomst van Zeemogendheden, wier scheepvaart den overvloed deezer Wellusten over ons gantsch Vaste-land deedt te rug vloeien. De drift der Europeaanen, voor deeze buitenlandsche weelde, heeft zo sterk gewerkt, dat noch de zwaarste belastingen, noch de strengste verboden en straffen, dezelve hebben kunnen beteugelen. Alle de Regeeringsvormen, naa langen tyd geworsteld te hebben tegen eene neiging, welke groeide onder den last, welke haar drukte, zyn ten laatste genoodzaakt geweest voor den stroom te wyken, hoewel algemeene vooroordeelen, door den tyd en gewoonte bevestigd, hun deeze believing deeden beschouwen, als nadeelig voor de bestendigheid van het algemeene welzyn der Natiën.

„ 't Was tyd dat deeze Dwingelandy een einde nam. Kan men twyfelen, of het een geluk zy, by de genietingen, aan eene Luchtstreek eigen, dezulken te kunnen voegen, die andere Gewesten opleveren? De algemeene Maatschappy bestaat om het gemeene belang, en door het wederkeerig belang van alle de menschen, welke dezelve uitmaaken. Uit hunne wederzydsche onderhandeling moet eene vermeerdering van geluk voortkomen. De Koophandel is de oeffening dier dierbaare Vryheid, tot welke de Natuur alle menschen heeft geroepen, aan welke zy hun geluk en zelf hunne deugden heeft verknogt. Laat ons meer zeggen: wy zien hen niet met vryheid begaafd dan in den Koophandel; zy worden niet vry, dan door de wetten, welke den Koophandel weezenlyk begunstigen; en 't geen hier omtrent een byzonder geluk is, is, dat, terwyl de Koophandel het gewrogt is der Vryheid, deeze door den Koophandel kragtdaadig gehandhaafd wordt.

„ Men kent den Mensch niet, wanneer men zich verbeeldt, dat, om hem gelukkig te maaken, hy aan ontbeeringe behoorde gewend te worden. 't Is waar, dat de gewoonte van ontbeeringen de somme onzer onheilen vermindert: maar onze vermaaken sterker doende verminderen dan onze smarten, geleidt zy den mensch eerder tot ongevoeligheid dan tot geluk. Indien hy van de Natuur een gevoelig hart heeft ontvangen; indien zyne Ver-

beeldingskragt hem, in weerwil van hemzelven, onophoudelyk doet uitweiden in ontwerpen of harsſenſchimmen van een ſtreelend geluk, laat dan zyne rustelooze ziel een ruim veld van genietingen doorloopen. Dat ons Verſtand ons leere, in de goederen, welke wy genieten, de beweegredenen te vinden om ons niet te beklaagen van dezulken, welken wy niet deelagtig kunnen worden; dit is het werk der wysheid. Doch te vorderen, dat de Reden ons overreede, om te verwerpen, 't geen wy by onze bezittingen zouden kunnen voegen, dit is der Natuure wederſpreeken, en misſchien de eerſte beginzels der Gezelligheid vernietigen.

„ Welk is het middel om den mensch daar toe te brengen, dat hy zich vergenoege met het weinige, het geen de Zedenſchryvers tot zyne behoeften bepaalen? Welk is het middel om de ſcheidpaalen te vestigen van het noodzaaklyke, welk met zynen toeſtand, zyne kundigheden en begeerten verandert! Naauwlyks hadt hy, door zynen vlyt, de middelen beraamd, om zich van het noodzaaklyk onderhoud te verzorgen, of hy beſteedde den overſchietenden tyd aan het uitbreiden van de grenzen zyner vermogens en genietingen. Hier uit ontſtonden alle de Kunstbehoeften. De ontdekking van een nieuw geſlagt van gewaarwordingen deedt in hem de begeerte gebooren worden, om ze duurzaam te doen worden, en de nieuwsgierigheid, om eene andere ſoort te verzinnen. De volmaaktheid van ééne Kunst gaf aanleiding tot het uitvinden van veele anderen. De goede uitſlag van een Oorlog, door honger of wraakzucht veroorzaakt, verwekte de zucht tot het maaken van veroveringen. De wisſelvalligheden van de ſcheepvaart bragten de menſchen in de noodzaaklykheid om elkander te vernielen, of zich onderling te verbinden. Het ging met de verbonden van Koophandel tusſchen de Natiën, door de Zee van een geſcheiden, als met de gezellige verdragen tusſchen de menſchen, door de Natuur op denzelfden grond verſpreid en zamengevoegd. Alle deeze betrekkingen namen eenen aanvang met gevegten, en eindigden met vereenigingen. De oorlog en ſcheepvaart hebben de Maatſchappyen en Volkplantingen vermengd. Van dit oogenblik af hebben de menſchen bevonden, dat zy aan een verbonden waren door afhankelykheid en onderhandeling. De vermenging der Natiën, door den brand der Oorlogen onder een geſmolten, wordt gezuiverd, en verkrygt luisterryken glans door den Koophandel. Het is de natuur des Koophandels, dat alle Natiën zich beſchouwen, als eene eenige Maatſchappy, wier Leden allen een even groot regt hebben, om aan de goederen van alle de anderen deel te hebben. In zyn voorwerp en middelen, onderſtelt de Koophandel eene wel overdagte zucht en Vryheid by alle Volken, om alle mogelyke verwisſelingen te doen, welke tot hunne onderlinge voldoening ſtrekken. Zucht om te genieten, en Vryheid om te genieten, deeze zyn de twee eenigſte Springveeren

van

van werkzaamheid, de twee eenigste beginzels van Gezelligheid onder de menschen.

„ Wat kan tegens deeze bewyzen voor eene vrye en algemeene gemeenschaps-oeffening worden ingebragt, door dezulken, welke den Koophandel van Europa met de Indiën wraaken? Laat dezelve een merkelyk verlies van menschen veroorzaaken; laat hy den voortgang onzer nyverheid belemmeren; laat hy ons geld verminderen; 't valt gemakkelyk op deeze tegenwerpingen te antwoorden." ——— Ieder deezer drie tegenwerpingen, uit die gedagten ontleend, beantwoordt de Autheur afzonderlyk, op eene voldoenende wyze; doch wy zouden ons bestek ver te buiten gaan, wanneer wy dat alles wilden mededeelen. ——— Men hoore slegts nog, hoe hy hen gerust stelt, die vreezen, dat de Indische handel de werkzaamheden en voordeelen onzer nyverheid zal verminderen.

„ Genomen, zegt hy, dat het waarheid is, dat deeze handel eenige onzer werkzaamheden belemmerd of hebbe doen stil staan, aan hoe veele anderen heeft hy egter aanleiding gegeeven. Aan hem is de scheepvaart eene groote uitgebreidheid verschuldigd. Onze Volkplantingen zyn daaraan het kweeken van Suiker, Koffy en Indigo verschuldigd. Veele van onze Fabrieken worden door de Indische Zyde en Katoen levendig gehouden. Indien Saxen en andere Gewesten van Europa fraaier Porceleinen maaken; indien Valencia Pekins maakt, beter dan de Chineesche; indien Zwitzerland de Neteldoeken en geborduurde Lywaaten van Bengale nabootst; indien Engeland en Frankryk fraaier Lywaaten drukken dan de Indiën; indien zo veele Stoffen, voorheen in deeze Landen onbekend, tegenwoordig aan onze beste Kunstenaars werk verschaffen, hebben wy evenwel alle deeze voordeelen, uit de Indiën oorspronkelyk, ontleend.

„ Laat ons nog een stap verder gaan, en onderstellen, dat wy geenerlei aanmoediging, geenerlei kundigheid aan Asie zyn verschuldigd, de handel, welken wy dryven in zyne Koopmanschappen, kan daarom geen nadeel doen aan onze Nyverheid. Want waar mede betaalen wy dezelve? Is het niet met den prys onzer Werkstukken, welke na Amerika gevoerd worden? Ik verkoop aan een Spanjaard voor honderd guldens aan Lywaaten, en ik zend dit geld na Indiën. Een ander zendt derwaards dezelfde hoeveelheid Lywaaten in Waaren. Wy beiden krygen Thee in betaaling. Is onze handel in den grond niet dezelfde? Hebben wy niet eveneens de waarde van honderd guldens aan Lywaaten in Thee veranderd? Wy verschillen alleen hierin, dat de eene deeze verwisseling doet langs twee wegen, en de anderen langs eenen weg. Onderstel dat de Spanjaards, in plaats van geld, my andere goederen geeven, welke in Indie gewild zyn: zal ik de werkzaamheid der Natie hebben verminderd, wanneer ik deeze Koopmanschappen na Indiën gevoerd

 heb?

heb? Komt het niet op een uit, als of ik onze voortbrengzels zelve daar heen gevoerd had? Ik vertrek uit Europa met inlandsche goederen. Ik verruil dezelve in de Zuidzee tegen Piasters. Ik breng deeze Piasters na Indiën. Ik breng van daar te rug nuttige en aangenaame dingen. Heb ik de Nyverheid van den Staat daar door gekrenkt? Neen, ik heb het vertier van deszelfs voortbrengzelen uitgebreid, en zyne genietingen vermenigvuldigd. Het geen de Lieden, tegen den Indischen handel vooringenomen, misleidt, is, dat de Piasters in Europa komen, voor dat zy na Asie verzonden worden. In één woord, of het geld gebruikt of niet gebruikt worde als een tusschenkomend onderpand, ik heb middelyk of onmiddelyk met Asie geruild gebruikelyke dingen tegen gebruikelyke dingen, myne nyverheid tegen zyne nyverheid, myne voortbrengzels tegen zyne voortbrengzels".

Beknopte en zakelyke beschryving der voornaamste Engelsche Volkplantingen in Noord-Amerika; nevens aanmerkingen over den oorsprong en voortgang der tegenwoordige geschillen, en des Oorlogs, tusschen Groot-Brittannie en deszelfs Kolonisten. Tweede Stuk. Te Amst. by P. Conradi 1776. *In groot octavo* 197 *bladz.*

INgevolge van het voorgaande Stukje, bevat het tegenwoordige de beschryving van de nog overige Engelsche Kolonien, welken toen niet gemeld waren; te weeten, *Kanada*, *Louisiana*, 't Land *Labrador*, *Terre-Neuf* of *New-Found-Land*, en het Eiland *Jamaika*; welke Gewesten, even als de vroeger gemelden (*), in derzelver voornaamste byzonderheden beschreeven worden. Zie hier het eene en 't andere merkwaardige, uit dit Stukje, nopens *Kanada*; 't welk van de hier opgenoemde Gewesten, in de tegenwoordige omstandigheden, vooral onze opmerking gaande houdt.

Het Landschap *Kanada*, voorheen *Nieuw-Frankryk* geheeten, wordt ten Noorden bepaald, door de *Hudsons-Baai*, ten Oosten door die van *St. Laurens*, ten Zuiden grenst het ten deele aan de *Britsche* Wingewesten, en ten deele aan *Louisiana*; doch hoe verre het zich ten Westen uitstrekt, is niet bekend. —— Men heeft 'er reeds veele *Europeesche* Moes- en Boomvrugten aangekweekt, en 'er groeit allerwegen *Indiaansch* Koorn en Vlas; doch de Wynstok slaagt 'er niet. De Bergen leveren 'er Lood, Yzer, Koper en Steenkolen; de Bosschen veel Wilds, in welks Huiden en Pelteryen een groote en winstryke handel gedreeven wordt; als ook in Visch van veelerhande soorten. —— Onder de byzonderheden der Natuurlyke Historie in dit Gewest, stelt men bovenal den wortel van de Plant *Ginseng*; die, van oudsher in *Chineesch Tartarye* bekend, ook in *Kanada* eene van

(*) Zie boven bl. 364, 365.

van zelf wasfende Plant is; die grooten aftrek heeft, en veelen handen in den Zomer werk verschaft. Men heeft deezen Wortel, door sommigen al te hoog gepreezen, voorheen in onze *Nederlanden* meer gebruikt dan tegenwoordig; byzonder in stuiptrekkingen, bezwymingen, duizeling en ter versterkinge van 't geheugen. Doch hier tegen zyn, zelfs onder onze eigen Planten, vervolgens ruim zo goede middelen ontdekt, die het bloed minder ontsteeken, dan deeze Wortel.

De Meiren van dit Land zyn byzonder merkwaardig, men telt 'er vyf, als het bovenste, of *Lac Superieur*, het Meir *Illinois*, *Huron*, *Erie* en *Ontario*, die of zich in de groote Rivier van *St. Laurens* ontlasten, of door welken deeze Rivier haaren loop neemt, van 't Westen ten Oosten eenige honderden mylen verre. Aan het bovenste geeft men wel vyfhonderd mylen omtreks. Het zelve kan, in strenge Winters, wyl het zoet en meestal vry stil water heeft, somtyds tot tien a twaalf mylen van den Oever bevriezen. 'Er zyn verscheiden Eilanden in, en het levert eene menigte van Steuren, Forellen en andere Visschen. Men wil dat het, door eene siddering van zyn Oppervlak, en daar op volgende sterkende golving, meermaalen een storm zoude voorspeld hebben. Het zelve ontlast zig in dat der *Huronnen*, door een waterval van twee mylen lengte, welke de *Sprong van St. Marye* wordt geheeten. Het Meir *Erie* wordt voor een der schoonsten van de waereld gehouden. Het heeft zynen naam naar een geslacht van *Huronnen*, die men *Katten* noemt, om dat deeze Dieren van een wild soort, en wier vellen zeer geagt zyn, in dit oord zeer talryk zouden zyn. Het biedt van alle kanten zeer fraaie Verschieten aan. Deszelfs Oevers zyn zeer boomryk; en men heeft eene menigte van rosse Dieren en Hoenders in de Bosschen; die deszelfs Oevers bezoomen. De Eilanden van dit Meir zyn als Waranden voor de Rheebokken, en als zo veele Boomgaarden, die verscheiden soorten van Ooft leveren. —— By de gemelde Meiren verdient ook nog opmerking het Meir *Champlain*, dat, naby 't Fort *Frederik* gelegen, aan de Westzyde een schakel Bergen heeft, die *Kanada* van *Nieuw Engeland* afscheiden. Dit Meir aldaar eerst een uur breed, wordt allengs breeder, en wel tot zes mylen toe. 'Er zyn, zegt men, wel zestig, en onder deezen eenige groote, Eilanden in. De diepte is ook, naar men wil, op sommige plaatsen, met geen lyn van honderd vademen te peilen. Tot op een uur gaans van de gemelde Sterkte, is 't Land aan de Oostzyde van 't Meir bewoond; doch verder op is 't enkel Bosch. De Amerikaanen, die 'er by woonen, visschen 'er veel Steur in, en leeven den eenen tyd van Visch, den anderen van enkel Wild, en dan weder van louter Aardvrugten. Zy worden 'er toch oud by; en leeven vry vrolyk en gezond, vermaakende zig dikwerf met zang en dans. —— Niet verre van het Fort *St. Jean*, is het Meir zo smal, dat het wel naar eene Rivier gelyke; ook is de diepte niet boven de zes a tien voeten.

De Rivier *St. Laurens* wordt voor den grootften, of een der grootfte Stroomen van *Amerika* gehouden, en van eenigen op drie- van anderen op wel zeven-honderd mylen verre bevaarbaar gerekend; mids men uitzondere die plaatfen, alwaar dezelve watervallen maakt, welken in dit Land zeer aanmerkelyk zyn. De meeste Sterkten en Vlekken zyn aan deeze Rivier gefligt; waar van de voornaamften in dit Werkje befchreeven worden, en welker ligging wy nog kortlyk zullen melden.

Quebek, de Hoofdftad des Lands, en 't middelpunt van den Engelfchen handel in dit Gewest, ligt op den westlyken oever, op een uitftek Lands. Zuidwaarts wordt de Berg, waar op de Bovenftad ligt, nog hooger, en agter denzelven heeft men goede weiden. De Bovenftad is wel vyf a zesmaal grooter dan de Benedenftad, maar minder fterk bewoond. 'Er is flegts één toegang van de Beneden- naar de Bovenftad, (zynde een gedeelte des Bergs in de ligt gefprongen,) en deeze toegang loopt fteil en krom; egter berydt men denzelven met Wagens. De Stad wordt van 't Zuiden naar 't Noorden zeshonderd, en van den Oever der Benedenftad, tot aan den Westlyken muur, driehonderd vyftig of vierhonderd *Toifen*, (dat is halve Roeden van zes Geometrifche voeten,) lang gerekend. Het Zeewater komt nooit tot voor de Stad; en de Haven is op de Rivier onder de Stad; alwaar de Rivier omtrent een vierde van eene Franfche myl breed en vyf en twintig vademen diep is. Dezelve heeft een goeden Ankergrond, en eene veilige ligging tegen alle Stormen, onder welken de Noordoostelyken de gevaarlykften zyn.

Loretto is een Dorp, drie Franfche mylen ten Westen van *Quebec*, liggende aan een Riviertje, 't welk met een groot geraas over eene Klip heen loopt, en een Zaag- en Koornmolen aan den gang helpt.

Trois Rivieres is een klein Vlek, zeer bekoorelyk gelegen, op een Zandheuvel, tusfchen *Quebec* en *Montreal*, omtrent dertig Franfche mylen van beiden af; aan de Noordzyde van de *St. Laurence*, welke hier 1½ Engelfche myl breed is; aan de andere zyde is het van aangenaame Landeryen omringd. Omtrent eene Engelfche myl van die Plaats valt eene andere groote Rivier, die zig daar aan haaren mond in drie takken verdeelt, in de *St. Laurence*; zo dat het fchyne, of 'er zig *drie Rivieren* te gelyk ontlasten; dat aanleiding tot den naam van dit Vlek gegeeven heeft. Omtrent drie Franfche mylen ten Westen van daar, heeft men het Yzerwerk, daar men Kanon en andere behoeften giet. De Ertz wordt omtrent twee en eene halve Franfche myl van daar gehaald; en de Bosfchen daaromftreeks leveren ook genoegzaam koolen, om te fmelten en te fmeeden. Dit Yzer wordt als week en buigzaam befchreeven, maar 't roest niet ligtlyk. In de nabuurfchap ligt ook het Steedje *Beçancourt*; en van hier ziet men, ten Noordwesten, eene ry van hooge bergen, die van 't Zuiden naar 't Noorden loopen.

Tus-

Tusschen *Quebec* en 't Meir *Ontario*, omtrent 60 Fransche mylen, of zo veele uuren gaans, van de gemelde Stad, ligt *Montreal*, (eertyds *Ville Marie* geheeten,) op een der Eilanden, en wel het grootste, dat de Rivier *St. Laurence* by dezelve vormt, in een uitsteekend aangenaam en wel bebouwd oord, 't welk een bekoorelyk uitzigt heeft. *Montreal* is een rechthoekig, langwerpig vierkant, welks eene lange zyde evenwydig met de Rivier loopt. Deeze Stad is tamelyk sterk, heeft een hoogen dikken muur, en aan de Landzyde eene diepe graft met water; doch zy heeft, door de grootte van den omtrek, te veel Volks ter verdeediginge noodig, en bestaat meestal uit houten Huizen.

Het Fort *St. Frederik*, door de Engelschen *Crownspoint* genoemd, is eene Vesting aan het Zuidereinde van het Meir *Champlain* gelegen, op eene uitsteekende Landtong, die gevormd wordt door het Meir, en eene Rivier, welke ontstaat uit de vereeniging der *Woodkreek* met het Meir *St. Sacrement*. Deeze Rivier is hier eene goede Musketschoot wyd. Dit Fort ligt op eene Klip van zwarten Kalksteen, en heeft hooge en dikke steenen muuren. Aan de Oostzyde is een hooge Toren, met sterke muuren omgeeven, en rondom van onderen tot boven met Geschut voorzien. Naar de Landzyde en digt by de Plaats heeft men eenige hooge Klippen, die al mede ter beveiliging van dezelve dienen. In de Nabuurschap staat een Windmolen, van steen gebouwd, en van dikke muuren voorzien; zynde zo gemaakt dat hy tot een buitenwerk kan dienen; want boven in denzelven liggen vier a vyf Stukken geschuts.

Eindelyk staat ons nog iets te melden van 't Fort *St. Jean*, eene sterkte van hout aan de Westzyde van den mond van 't Meir *Champlain* gebouwd, met inzigt, om 't omliggende Land te dekken, en het tot een Magazyn te doen dienen voor den voorraad en de krygsbehoeften, welken men jaarlyks van *Montreal* naar het Fort *St. Fredrik* voerde. Dit Fort ligt op een zandigen, laagen en rondom vlakken grond, meest met hout bewassen. De Vesting is vierkant, en beslaat een *Arpent* gronds. Op elken hoek naar het Meir staat een hoog houten vierhoekig gebouw, van vier verdiepingen op een grondslag van Steen, ter hoogte van anderhalven vadem, en voorzien van Schietgaten. Op de twee andere hoeken zyn twee diergelyke Gebouwen; doch slegts van twee verdiepingen, en deezen dienen tot wooningen voor de Soldaaten, en ter versterking van de Plaats. Tusschen deeze gebouwen staan Palissaden, en wat meer beneden staan dubbele Palissaden.

Alle deeze Plaatsen, met de daar omtrent liggende Landstreeken in *Kanada*, worden in dit Stukje breedvoeriger beschreeven; met nevensgaande aanmerkingen over de verschillende Inwoonders van dit Gewest, en de voornaamste byzonderheden, welken de Natuurlyke Historie van 't Land betreffen. Op eene dergelyke manier beschryft de

de Autheur de overige opgemelde Volkplantingen; en verder verledigt hy zig tot eene beredeneerde beschouwing van den tegenwoordigen Oorlog, tusschen Groot-Brittannie en deszelfs Amerikaansche Volkplantingen. ——— In dit hier by gevoegde Geschrift, welks Opsteller tot de zyde van 't Ministerie overhelt, en de Kolonisten niet ten gunstigste beschouwt, vindt men by een verzameld, 't geen de yverigste Voor- en Tegenstanders, aan de eene en andere zyde, over dit onderwerp bygebragt hebben; waar uit men, schoon 't ons geen vaste gronden ter beslissinge verleene, kan opmaaken, dat 'er ter wederzyde bedenkingen van gewigt voorgesteld kunnen worden; welken overweeging verdienen: waarom de Schryver ook indeezervoege besluit. „ Zie daar, Leezer, hier hebt gy nu voor en tegen hooren pleiten; beproef nu zelve uwe kragten en redeneer-vermogens, en wik en weeg deze gezegden tegen elkanderen, en leer dan u zelven, en anderen, zoo gy kunt, wie in deze bondig, wie bedrieglyk, redetwist, en naar wiens zyde de Evenaar in dezen 't meeste door- en overslaat, of wie de meeste en beste reden voor zich heeft".

Wyders geeft men ons, aan 't einde van dit Werkje, nog eene aantekening van Waarneemingen, omtrent het Weder, den Wind en den Thermometer, in *Virginie*. geduurende het jaar 1760; waar uit men kan afneemen, dat de Inwoonders dikwerf aan zeer schielyke veranderingen van Weder onderworpen zyn; 't welk vry algemeen in de Engelsche Kolonien plaats heeft, naar uitwyzen der Waarneemingen, welken men nopens deezen en geenen dier Gewesten gemeld vindt.

Beknopte aanleiding tot de kennis der Spelling, Spraakdeelen en Zinteekenen van de Nederduitsche Taal, ter uitgave opgesteld door KLAAS STIJL, *geweezen Organist en Schoolmeester te Midwolda. Na deszelfs dood uitgegeven en met aanmerkingen vermeerderd, door* L. V. BOLHUIS, *Predikant te Oostwold in den Oldampte. Te Groningen, by* J. Oomkens 1776. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 167 *bladz. in octavo.*

BY het opstellen van dit Werkje bepaalde des Schryvers gedagten zig, tot het onderwyzen der Jeugd; of ook zodanig eene Nederduitsche Spraakkunst geschikt geoordeeld mogte worden, ten dienste der Schoolen; ten einde de Jeugd, van den beginne af, op te leiden tot, en te gewennen aan een regelmaatig gebruik onzer Spraake. Kon een ontwerp van die natuur algemeen gemaakt, en in de Nederlandsche Schoolen ter uitvoeringe gebragt worden, 't zou, buiten tegenspraak, zyne nuttigheid hebben; de Schoolhouders zelven zouden de Nederduitsche Taal beter leeren, en der Jeugd een grondiger onderwys geeven: dan onoverkomelyke hinderpaalen schynen

nen iets van die natuur tot nog te belemmeren. De Schoolmeester *Stijl* zou egter, ware hy niet te vroeg overleeden, dit zyn Geschrift, reeds ter uitgave geschikt, met dat oogmerk in 't licht gegeeven hebben; en zyn onderwys, hoewel de uitslag 'er niet aan beantwoord mogte hebben, zou nogtans, op zig zelve, voor min gevorderden, om hun aanleiding tot eene geregelde kennis der Nederduitsche Taale te geeven, van dienst hebben kunnen zyn. Met 's Mans overlyden bewoog men den Eerwaarden *van Bolhuis*, om dit Werkje te willen overzien en uitgeeven; by die gelegenheid is het merkelyk vermeerderd, ten einde het zelve van eene uitgebreider nuttigheid te maaken. Zyn Eerwaarde heeft het Geschrift van den Schoolhouder, genoegzaam, in zyn geheel gelaaten, maar 't ongeveer voor de helft vermeerderd, met zodanige aanmerkingen, die denzulken gevallig kunnen zyn, welken eene verdere onderrigting en handleiding begeeren. —— Men kan uit het beloop der Aanmerkingen afneemen, dat de Eerwaarde *van Bolhuis* deezen tak van oefening, al voor eenige jaaren, ter harte heeft genomen; hy moet lust gehad hebben, om onze voornaamste Nederduitsche Spraakkunsten te leezen; verder na te gaan, wat onze beroemdste Taalkundigen, nopens dit onderwerp, gemeen gemaakt hebben; en daaromtrent met oordeel werkzaam geweest zyn, om zig zelven een regelmaatig Taalgebruik te vormen, zo als hem best voorkwam. Zyne Aanmerkingen zyn althans van dien aart, als men natuurlyk van zodanig eenen verwagten kan; en zy, die lust hebben om eenige vordering in onze Nederduitsche Taalkunde te maaken, kunnen zig van dezelven met vrugt bedienen. —— Het onderwys van den Schoolhouder legt, over 't algemeen, een goeden grondslag tot het leeren van eene beschaafde Taal; en des Leeraars aanmerkingen dienen, of ter bevestiginge van het daarin voorgestelde, of ter ontvouwinge van verschillende denkbeelden nopens deeze en geene byzonderheden; met aanwyzinge der Schriften, welken men, des begeerig zynde, daar over kan raadpleegen. 't Is niet te wagten, dat zy, die onze Taal beoefenen, immer in alles eenstemmig bevonden zullen worden; ook baart die verscheidenheid, in verschillende Schryvers, juist zulk eene haatlyke wangestalte niet; maar als iemand in 't openbaar spreekt, of openlyk in druk verschynt, en dan zigzelven, in eene Redenvoering of 't eigenste Geschrift, gestadig ongelyk is, brengt zulks een misstand te wege, die 't oor of 't oog van een oplettenden gevoelig kwetst. Zulks toont of onkunde, of slofheid, die bykans altoos te wraaken is, als men in 't openbaar verschynt. 't Ware des te wenschen, dat dezulken, zo ze al geen vermaak schepten, in 't naspooren van de gronden onzer Taale, en de verschillende denkbeelden onzer Spraakkundigen, ten minste deeze of geene Spraakkunst ten Leidsman verkoozen, en zig naar denzelven schikten. Dit te doen zou hun weinig moeite kosten: zy zouden daar door althans regelmaatig spreeken of schryven, en zig zelven meerendeels gelyk zyn.

BA-

BARAS *Klagt, over het afzyn van haaren Minnaar* ASSEDIN. *Oostersch Minnedicht, in Poëtisch Prosa, door* H. T. T. K. *benevens deszelfs Overdragt in gerymde Vaarzen, door* J. V. ZYP. *Batavia by* Lodewyk Dominicus 1774. *In groot octavo 15 bladz.*

HEt eenige nut, (zo 'er nog eenig nut uit te haalen is,) van het overbrengen zulker Dichtstukjes, zou te zoeken zyn in het opmerken van den Oosterschen Styl, byzonder als teder, stout in leenspreuken en sterk van uitdrukkingen. Doch als men in dien smaak viel, en zulks bedoelde, zou men gewigtiger Oostersche Dichtstukken kunnen uitkiezen, dan de Klagte eener Minnaaresse over het afweezen van haaren Minnaar. Intusschen willen wy den Leezer, tot eene proeve van dien Minnestyl, 'er een Couplet uit onder 't oog brengen; hem tevens herinnerende, hoe in 't zelve, volgens den styl der Oosterlingen, geen wellustige maar een kuische Minnebrand aangeduid wordt.

De schagenoeg woordlyke navolging in prosa, zo veel de natuur der taale toelaat, luidt aldus. Zyt gy BARA gedachtig? ô ASSEDIN! Zyt gy BARA gedachtig? In de vlechtingen myner hairen laagt gy gevangen: Ik ontbond ze . . . en gy zeide dat ik schooner was. Myne Kuschjes waren U zoet. Maar hoe ontvlamden U myne Oogen. Zulk een hitte gevoelt een teder spruitje, Een eenzaam bloempje in de zandvalei, Als 't Middagvuur in top staat, De windjes slaapen, En de hygende Reizer het hooge gebergte zoekt. Zulk een hitte gevoelde ASSEDIN; En zulk een hitte gevoelde ik zelve.

En zie hier den overdragt in gerymde Vaarzen.

Denkt gy aan BARA *noch, beminlyke* ASSEDIN!
Denkt gy aan BARA *noch, 't lief voorwerp uwer Min;*
Dan heugt u wis, hoe ik weleer met vlugge vingers
Myn' vlechten bond in losse slingers,
Daar ik het schoonst' gebloemt door heen gevlochten had;
'k Hield in die ketens toen uw minnend hart gevat,
En tederlyk gevangen:
'k Ontbondze kort daar op; gy preest my dus te meer,
Als ik ze fierloos dus liet hangen,
Met golfjes langs myn schouders neer.
Hoe zoet toen waren U myn Kusschen!
Myn oog stelde U in brand, dien ik dan graag wou blusschen.
Juist zulk een hitte voelt een bloempje, een ted're plant,
Stil opgegroeid in 't woeste zand,

Wen

Wen 't gloeijend Zonnevuur in 't hoofdpunt is gesteegen,
En 't koele windje in slaap gesust,
De Reizer op 't gebergt naer demtocht zoekt en rust,
Door hitte met zich-zelv verlegen:
Juist zulk een hitte, ó ASSEDIN!
Gevoelde gy, gevoelde ik zelve, 't lief voorwerp van uw ted're min.

De weldaadige Vreemdeling. Tooneelspel. In één Bedryf. Door H. L. WAGNER. *Te Amsterdam by* J. A. Crajenschot 1776. *In octavo* 44 *bladz.*

ONder den naam van een weldaadigen Vreemdeling voert men hier ten Tooneele, het roemwaardig menschlievend bedryf van den Heer *de Montesquieu*; die, onbekend blyvende, een ongelukkig Huisgezin vertroostte en herstelde, door 't lossen van den Vader uit deszelfs Slaaverny te Tetuan; dat eerst bekend werd na 't overlyden van den Heer *de Montesquieu*; zo als voor eenigen tyd in ons *Mengelwerk* gemeld is (*). Men heeft deeze edelmoedige daad van dien Heer, mitsgaders het gedrag van 't geheele Huisgezin, in dit Tooneelstukje, zeer wel voorgedraagen; en de uitvoering dient, zo om den Kinderpligt als om de Weldaadigheid, ten leevendigste aan te pryzen.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* IV D. 2de St. bl. 432.

Verantwoording op de onchristelyke mishandeling van de Kerkenraad der Doopgezinde Gemeente tot Rotterdam, in 't jaar 1775, *met myn,* STEPHANUS DE TOMBE, *hun Voorlezer. Alom te bekomen. In groot octavo* 16 *bladz.*

EEn Voorleezer, naar zyne demissie staande, verkrygt dezelve; maar de Kerkenraad vindt niet goed hem zyn vollen eisch, nopens het behouden van zyn geheele Tractement, toe te staan. Dit maakt eene verbittering, die, (het gewoone gevolg van dezelve,) eer tot zyn nadeel dan tot zyn voordeel werkt. Hier van geeft hy het Gemeen verslag, op dat 'er het zelve over oordeele. De Man is 71 jaaren oud, en had nooit gedagt, gelyk hy zegt, dat 'er een letter van hem in 't licht komen zoude. Vermoedelyk had hy ook beter gedaan, als hy geen Letter in 't licht gegeven, en zig vriendlyker gedraagen had; want zyn tegenwoordig

Ge-

Gefchrift, al was alles juist naar waarheid, (daar 't Gemeen, flegts van eene zyde hoorende, en 't niet waarfchynlyk zynde, dat de Kerkenraad het Gemeen hier over lastig zal vallen, niet over kan oordeelen,) is alleszins gefchikt, om de gemoederen fterker te verbitteren; te meer, daar hy 'er nog dingen onder mengt, die tot zyne zaak niet behooren.

Korte en naauwkeurige befchryving van de Storm en hooge Watervloed van den 20ften en 21ften November 1776. *In een Brief van een Heer te Amfterdam, aan zyn Vriend te Frankfort. Te Amfterdam by* H. v. Wefel *en* J. Verlem 1776. *In groot octavo* 28 *bladz.*

De Opfteller van dit Papier fchynt de berigten, die hem ter hand gekomen zyn, byeen verzameld te hebben, zo als ze hem voorkwamen; ze volgen elkander ten minfte in geen gefchikte orde. Hy heeft zig daar benevens vermoedelyk verhaast, en men is niet naauwkeurig geweest in 't nazien van 't Schrift of van de Proeven, naar uitwyzen van de veelvuldige misftellingen, die den Leezer zomtyds naar den zin laaten raaden. Voor 't overige vindt 'er de Leezer der gewoone Nieuwspapieren niet veel byzonders in: des deeze befchryving van geene zyde voldoe.

Wonderlyke lotgevallen van een gezelfchap Heeren en Juffrouwen. Behalven de Voorreden 318 *bladz. in octavo.*

De vrolyke en Galante Kermisvreijer. In octavo 16 *bladz.*

Twee Schriften van de morfigfte foort. Men wendt voor, dat men zulke Schriften gemeen maakt, om anderen van de Ondeugd af te fchrikken; maar zo dra men flegts eenige bladzyden doorbladert, ontdekt men terftond, dat ze gefchreeven worden, door Schryvers, die zig met zodanige Historiëtten vermaaken. Van daar is hunne Schryfwyze niet zo zeer ingerigt, om zulk eene flordige leevensmanier in een haatlyk daglicht te ftellen, als wel om onkuifche Leezers nog meer te ontvonken. Wy zeggen, onkuifche Leezers; want dezulken, die een rein hart omdraagen, en dat willen bewaaren, zullen foortgelyke Schriften, als zy hun onder de oogen komen, op het eerfte inzien, terftond wraaken. —— Een Jongeling of Jonge Dogter, die zodanige Papieren greetig leest, verraadt zigzelven maar al te duidelyk.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Verklaaring over het Nieuwe Testament, door CH. H. HEUMANN, *in deszelfs leeven Hoogleeraar der Godgeleerdheid, Wysgeerte en geleerde Geschiedkunde op de Hooge School te Gottingen. Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leeuwarden en te Franeker, by* H. A. de Chalmot *en* D. Romar 1776. *Behalven de Voorreden 555 bladz. in groot octavo.*

ZY, die zig op het uitlegkundige der Bybelbladen toeleggen, kunnen in dit Werk van den Hoogleeraer *Heumann* een ryken voorraed voor hunnen oefengragen Geest vinden. Een Man, dooroefend in. Tael-Oudheid- en Geschiedkunde, die eene reeks van jaren zyn werk gemaekt heeft van 't uitleggen der Heilige Schriften, en zich op nieuw verledigd heeft, om 't geen hy deswegens te voren geschreven had, over te zien, te beschaven, en daer hy 't noodig oordeelde te verbeteren; die in de uitvoering alleszins toont, dat hy zich niet verhaest, maer als een oordeelkundig Wysgeer bezadigd te werk gaet; en die eindelyk, daerenboven, zo min afkeerig van oude gegronde uitleggingen, als bevreesd voor nieuwe verklaringen van duistere omstandigheden is, komt zekerlyk voor als een Man, wiens bedenkingen, ter opheldering van Gods Woord, overweging verdienen. Het thans in 't Nederduitsch overgebragte eerste Deel, dat de verklaring der Euangelien van Mattheus en Markus behelst, verleent een overvloed van bewyzen, die den oplettenden Lezer daer van kunnen overtuigen, en geschikt zyn, om hem, naer de verdere voltooijing van dit Werk te doen verlangen. Intusschen willen wy, schoon wy dit Werk met hoogachting beschouwen, daer mede niet aenduiden, dat de Hoogleeraer in alles even gelukkig geslaegd zou zyn; dit is geen Uitlegger gegeven; en de Hoogleeraer denkt 'er zelf zo gunstig niet over, hoewel hy zyner oprechtheid bewust zy. Maer dit mag men, onzes oordeels, met volle ruimte zeggen, dat 's Mans uitleggingen, schoon 't Godgeleerde Zamenstel, dat hy omhelst, geen geringen invloed op hem hebbe, (en by welken Uitlegger heeft dit

geen plaats?) over 't geheel van dien aert zyn, dat ze blyken geven van 's Mans oplettendheid en bekwaemheid; dat zyn Werk gevolglyk behoort onder die Uitlegkundige Schriften, welker gebruik men denzulken mag aenpryzen, die lust hebben tot het onpartydig onderzoeken der Bybelbladen. —— Om 'er den Lezer ene proeve van mede te deelen, die onder de algemene opmerking valt, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzaeklyke van des Hoogleeraers aenmerkingen over *Mark.* III. 21, byzonderlyk ter opherderinge van 't gezegde, dat Jezus, gelyk wy in onze vertaling lezen, *buyten fijne finnen* was; doch daer de Grondtekst, volgens den Hoogleeraer, behoort overgezet te worden, *Hy zal anders bezwyken.* —— Nadien dit vers, door de Uitleggers, zeer verschillend verklaerd word, zo oordeelt hy 't der moeite waerdig, eerst zyne gedagten over enige verklaringen van anderen, en voorts zyne eigene opheldering te berde te brengen.

Het gevoelen van *Valesius* desaengaende komt hier op uit: Het Volk was in groote menigte gedrongen in het huis, waer in de Zaligmaker zich bevond, en hield daer door, zo hem als zyne Leerlingen, van de maeltyd: om nu het Volk te doen vertrekken, maekten de Leerlingen gebruik van ene gedienstige leugen, zeggende *ἐξέστη by is uitgegaen.* —— Dan dit heeft geen den minsten schyn van waerheid.

Volgens *Basnage*, die reeds voorgangers had, en wiens gevoelen ook latere verdedigers gevonden heeft, zou men hier om de ongeloovige Bloedverwanten van Jezus moeten denken. Dezen, zegt hy, gehoord hebbende, dat Jezus een aenhang maekte, ongemene dingen leerde en wonderlyke zaken verrigtte, waren bekommerd, dat hy beschuldigd mogt worden van oproerige voornemens tegen de heerschappy der Romeinen; en dat zyne gantsche Familie in de schande zou deelen, die daer van te duchten stond. Zy zagen Jezus daerom aen, als een razenden, en zogten hem met geweld te bemagtigen, om hem niet weder onder het Volk te laten komen. — Deze verklaring vooronderstelt dat de woorden *οἱ παρ' αὐτοῦ* bepaeldlyk zeggen *zyne Bloedverwanten*, doch men heeft reeds voorlang opgemerkt, dat ze in 't algemeen kunnen aenduiden, de genen, *die by hem waren*, en dus hier zyne Leerlingen: 't welk te meer aenneemlyk geoordeeld word, om dat de Bloedverwanten, volgens het verhael van *vers* 31, eerst later tot Jezus kwamen. Men ondersteunt dezen uitleg verder, door de kracht van het woord *κρατῆσαι*, als gave het zelve juist te kennen *een geweldig vast houden.* Dan dit steunzel valt, als men

gade slaet, dat dit woord ook meermaels betekent, *iemand op ene vriendlyke wyze aengrypen of aentasten, en hem met zyn wil voort leiden.* Zie *Mark.* IX. 27. *Hand.* III. 11. *Matth.* XXVIII. 9. Zo zegt, in den Griekschen Bybel, 2 *Kon.* IV. 8. ἐκράτησεν αὐτὸν φαγεῖν ἄρτον, *de Vrouw vatte den Propheet aen* (by de hand, den arm of zynen rok) *en verzocht hem ernstig, dat hy by haer wilde inkeeren, om met haer te eten.* Overeenkomstig daer mede neemt men 't ook hier gevoeglyk in dien zin, dat de Leerlingen *ten huize uitgingen, en hem* by de hand of den arm *namen,* hem noodigende, met hun in huis en aen tafel te gaen, om hunne maeltyd te houden. Wyders staet den Hoogleeraer in deze uitlegging ook tegen, dat dezelve de Euangelische geschiedenis ontciert, met een verdichtzel, dat niet wel te verduwen is; het welk velen dezelve heeft doen verwerpen.

Buiten de gemelden is 'er nog een gevoelen, dat verscheiden zo vroeger als latere Uitleggers omhelsd hebben, dat echter den Hoogleeraer insgelyks niet voldoet. Dezen naemlyk doen *Markus* zeggen: *zyne Leerlingen gingen ten huize uit om het Volk af te keeren, en tegen te houden. Want zy zeiden: dat Volk is immers geheel uitgelaten en dol.* Zy brengen dus het woordje αὐτὸν niet tot Jezus, maer tot ὄχλον *de schare* of *het Volk.* —— Maer men behoeft slechts den zamenhang in te zien, om te bemerken, dat het tot niemand, dan tot Jezus zelven, gebragt kan worden.

Ten laetste komt hem ene uitlegging voor, daer men al vroeg om gedagt, en die men in later tyd op nieuw voorgedragen heeft, welke hem beter gevalt. Hy stelt dezelve voor met de woorden van *D. Zeltner,* in deszelfs *Altorffschen Bybel,* die aldus luiden. „ *Toen zy, dewelke* (gemeenlyk) *rondom hem waren,* (zyne Jongeren,) *dit hoorden;* (te weeten, hoe lang hy zich onder het Volk met geduurig spreken ophield,) *gingen zy uit, en vatten hem* (by de hand) *aen,* (om hem in huis te leiden;) *want zy spraken, hy mat zich al te zeer af, en tast zich zelven* (met spreken) *te sterk aen*". Op het voorstellen dezer verklaringe, die noch tegen de gewoone betekenis der woorden aenloopt, noch op ene andere wyze gedwongen is, laet de Hoogleeraer de volgende aenmerking nopens deze gebeurtenis volgen.

„ Veelen hebben eenen misslag begaan, denkende dat CHRISTUS noch in het huis geweest is, toen 'er eenige uitgingen. Zy zagen, dat MARKUS niet byzonder verhaalt, dat hy 'er uitgegaan is; en zy besllooten 'er uit, dat hy in het zelve

moet gebleeven zyn. Ik kan deezen misslag aan niets anders dan aan onkunde in de uitlegkunde der gewyde geschiedenissen toeschryven, waar over ik eene opzetlyke Verhandeling heb uitgegeeven, in dewelke ik getoont hebbe, hoe zeer de Bybelsche Geschiedschryveren gewoon zyn zich der kortheid te bevlytigen, en hoe dikwils men uit dien hoofde genoodzaakt zy, om, naa eene naauwkeurige beschouwing van den text, daar deeze of geene omstandigheid in te voegen. In de plaatze, van welke wy thans spreeken, is het in 't geheel niet moeylyk, te ontdekken, dat JEZUS ten huize uitgegaan is, en het Volk onderweezen heeft. Want juist daarom konde men, schoon het eeten gereed ware, niet aan tafel gaan, om dat JEZUS daar niet tegenwoordig was, en men dus op hem wachten moest. Daarom was het, dat sommigen ten huize uitgingen, om hem mede na binnen te brengen, ten einde met hem den maaltyd te houden. Ook hadden zy daar goede redenen toe; want, zo wy het geheele Hoofdstuk overzien, zullen wy vinden, hoe veel onze Zaligmaaker op dien dag heen en weder gegaan, hoe lange hy in 't openbaar gesproken, en by gevolg hoe grootlyks hy zich, en door het langduurig gaan, en door het aanhoudend spreeken, vermoeit had; dat zyne Jongeren uit dien hoofde niet zonder rede dachten, dat hy het met spreeken niet langer zoude kunnen uithouden, maar grootlyks rust noodig had, en zich door eenig voedzel behoorde te verkwikken; ja zelfs dat hy, indien hy tegen het Volk noch langer met de vereischte verheffinge van stemme wilde spreeken, op het laatst zoude moeten bezwyken.

„Deeze waren ook de gedachten van LUTHERUS, toen hy in zyne vertaaling zeide, *hy zal buiten zyne zinnen raaken.* Men ziet dit uit zyne kanttekening, dewelke dus luidt: *zy waren bang, dat hy zich te veel vergde met zynen arbeid, gelyk men zegt: uw hoofd zal op hol raaken.* (Du wirst den Kopf tolle machen.) Ik moet ook in LUTHER pryzen, dat hy dit gezegde in den toekomenden tyd heeft overgezet: *hy zal*, (door het langduurend en onophoudlyk spreeken,) *buiten zyne zinnen raaken.* Want de *Aoristus* [of onbepaalde tyd], wordt daarom juist dus genaamd, om dat dezelve niet ten gebruike van zekeren bepaalden tyd geschikt is, maar nu eens het voorledene, dan eens het tegenwoordige, dan eens wederom het toekomstige uitdrukt. En dat dezelve in het N. T. dikwils gebruikt wordt, om den toekomstigen tyd te kennen te geeven, is uit GLASSIUS zyne *Philologia* bl. 883. bekent. Men zie, om maar twee plaatzen ten voorbeelde by te brengen, *Joh.* XIII. 31.

31. vergel. met 32 en *Job.* XV. 6, ter welker laatste plaatze BEZA opmerkt, dat de *Aoristus* hier gebruikt wordt, om te kennen te geeven, dat het *zekerlyk* geschieden zal. Men zie hier uit, hoe veele rede LUTHERUS gehad hebbe, om te denken, dat men 't gezegde hier ter plaatze insgelyks in den toekomstigen tyd behoort te vertaalen; toen hy zag, dat men JEZUS in huis had willen brengen, om dat men vreesde, dat hem iets kwaads zoude overkomen, indien hy langer met prediken voort voer. Dewyl nu het Grieksche woord, het welk hier voorkomt, de beteekenis heeft van *bezwyken*, of *van zich zelven raaken*, is deeze vertaaling gegrond, *hy zal bezwyken*, of *hy zal geheel flaauw worden.*

„ Elders wordt dit woord gebruikt van eenen Mensch, die door eene hevige aandoening van verbaastheid of schrik buiten zich zelven raakt. Zie *Hand.* XII. 16. en *Mark.* V. 42. In dien zelven zin komt het woord ἔκστασις voor *Mark.* XVI. 8. en *Hand.* III. 10. Het wordt op dezelfde wyze gebruikt van de hartstocht van treurigheid. LIBANIUS schryft in den twee en vyftigsten van zyne honderd brieven, die P. WOLF heeft uitgegeeven, *door groote droeffenisse over zynen dood, was ik niet by my zelven* ἐξεστήκειν ἐμαυτοῦ. Dan het wordt ook genomen, om noch harder toevallen der ziele uit te drukken; ἐξέστηκα τοῦ φρονεῖν schryft ISOCRATES, in zyne *Redevoering aan Koning* PHILIPPUS, bl. 302, dat is, *ik was geheel en al van myne zinnen gekomen.* Toen derhalven de Jongeren van CHRISTUS niet wilden toelaaten, dat hy langer zoude prediken; dewyl hy zich den geheelen dag met spreeken vermoeit, en geen voedsel genooten had, konden zy zeer wel zeggen, hy zal flaauw worden en van zich zelven raaken, hy kan, zonder gevaar van te bezwyken, niet langer voortvaren met spreeken. Doch is 'er iemand, die noch eenige zwaarigheid vindt, om dit woord in den toekomstigen tyd over te zetten, die weete, dat 'er, al verhaalt men het in 't voorleedene, een goede zin uitkomt. Immers de Jongeren konden ook zeer wel van hunnen Meester zeggen: wy durven hem niet langer laaten prediken, daar hy, door het langduurig spreeken van deezen dag, reeds geheel afgemat, en zich zelven niet meer Meester is.

„ Naa dus deeze woorden van onzen Euangelist in een genoegsaam licht gestelt te hebben, zal ik 'er noch kortlyk myne omschryving van dezelve byvoegen, dewelke dus luidt.

, JEZUS kwam (vs. 20.) in het huis met zyne Jongeren:
, waarop zich terstond eene groote menigte Volks voor het zel-
, ve liet vinden, zoo dat men, dewyl JESUS na buiten gegaan

 , was,

„ was, om het Volk te leeren, niet aan de tafel konde gaan (*);
„ om te eeten, hoewel de maaltyd bereid ware. Toen nu (vs.
„ 21.) de zynen vernamen, dat JESUS ten huize uitgegaan was,
„ en voor de menigte predikte, zeiden zy onder elkanderen;
„ hy is immers door het veelvuldig spreeken, dat hy deezen
„ dag gedaan heeft, reeds geheel afgemat, en kan dit onmoog-
„ lyk langer uithouden, maar hy moet wat uitrusten, en zich
„ door eenige spyze verkwikken, indien hy niet geheel bezwy-
„ ken zal. Daar op gingen 'er eenigen na buiten voor de deu-
„ re, met oogmerk, om hem aan te vatten, en na binnen te
„ brengen, ten einde hy met hun aan tafel gaan mocht'.

„ MARKUS zegt niet, of CHRISTUS zich door deeze zyne Jongeren heeft laaten beweegen, om zyne redenvoering af te breeken, en met hun in huis en aan de tafel gaan. Dan wy hebben geene rede om daar aan te twyfelen. En hoe zoude de liefderykste Heiland dit tedere verlangen zyner Jongeren, dewelke met recht over hem bekommert waren, hebben kunnen wederstaan?"

(*) Dit is, gelyk de Hoogleeraar vroeger aangetekend heeft, de kracht der spreekwyze *Brood eeten*, hier in 't Grieksch voorkomende; waerom hy dezelve ook vertaeld, door *aen de tafel gaen*. Op deze wyze drukken de Hebreeuwen, zegt hy, zich uit, wanneer zy spreken van het geen by ons heet, *ene maeltyd doen*. Men vindt deze spreekwyze ook *Luk.* XIV: 1. *Matth.* XV: 2. *Mark.* VII: 5. *Joh.* VI: 23. en 2 *Thess.* III: 8 en 12. Op dezelfde wyze heet *brood te nemen*, Hand. XXVII: 35. *ene maeltyd doen.* ——— Van die verklaring dezer spreekwyze, (om dit ter dezer gelegenheid nog te melden,) bedient zich ook de Hoogleeraer ter opholderinge van *Luc.* VII: 33, daer gezegd wordt, dat Johannes *noch brood gegeten noch wyn gedronken heeft*, om aen te duiden, dat hy niet gewoon was *ten rechten tyde aen tafel te gaen zitten, en ene goede maeltyd mede te doen.* En dit in acht nemende zegt hy is 't ook niet moeilyk de woorden van Christus, Matth. XI: 18. uit te leggen: *Johannes at niet en dronk niet: daer en tegen des Menschen Zoon eet en drinkt.* „ JESUS naamlyk, zegt de Hoogleeraar, leefde, gelyk de meeste Menschen plagten te leeven. Op den gewoonen tyd ging hy met zyne Leerlingen, of met anderen, aan tafel, gebruikende van de voorgezette geregten, en van den voorhanden zynde wyn. Doch zo leefde JOHANNES niet; maar, wanneer hem hongerde, dan verzadigde hy zynen honger met een hand vol Springhaanen en met wilden honig, welke hy altyd by de hand hadt. In plaats van wyn was hy met water volkomen te vreden."

Gods

Gods Gerechtigheid beschouwd in Jezus Christus, door J. E. VOET. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1776. *In gr. octavo* 92 *bladz.*

IN gevolge van het Plan, dat de Heer *Voet* zich voorgesteld heeft, in 't overwegen van *Gods Heerlykheid in Jesus Christus*, komt hy, na de voorige ontvouwing van *Gods Wysheid*, *Kracht* en *Goedertierenheid in Jesus Christus*, thans ter naspooringe van *Gods Gerechtigheid in Jezus Christus*; welk onderwerp hy op de eigenste wyze als de voorigen behandelt. Met den aenvang geeft hy een naeuwkeurig verslag van zyne gedachten over Gods Gerechtigheid, en wel, zo als ze onderscheiden voorkomt, als eene strafoefende en als eene beloonende Gerechtigheid. Deze denkbeelden bepaeldlyk betrokken hebbende tot Gods Gerechtigheid in Jesus Christus, gaet hy over ter ontvouwing van de openbaermaking van die Gerechtigheid in den Grooten Middelaer, *eerst*, in den persoon van Jesus Christus; *dan*, door hem, in zyn leven op aerde, aen allen, die hem hoorden; en *eindelyk* in de leden van dien Grooten Heilland: aen welk alles hy ten laetste enige gemoedlyke en opwekkelyke bedenkingen hecht. 's Mans denkwyze over dit Stuk is niet min regelmatig dan over de voorige onderwerpen; en men zal zyne behandeling, schoon men hem in deze en gene byzonderheden niet mogte toevallen, der overweginge waerdig vinden; te meer daer dezelve inzonderheid strekt, om ons Gods Gerechtigheid, vooral zo als ze zich in Jesus Christus openbaert; op eene beminlyker en troostryker wyze te leeren beschouwen, dan ze dikwerf beschouwd en voorgedragen word. —— Het is naemlyk zeer gemeen, Gods Gerechtigheid aen te merken, als ware die, om zo te spreken, het tegenovergestelde van Gods Goedheid; ten minste als bepaelde zich dezelve genoegzaem tot straffen, zo dat ze, met opzichte tot het beloonen, niet of naeuwlyks in aenmerking kome. Dit min of meer eng beperken van het denkbeeld van Gods Gerechtigheid, dat eer schrikbarend dan aenmoedigend is, vonden wy reeds voorlang tegengegaen, door *Calvinus*, die, in zyne Aentekeningen over *Jer.* IX: 24, aldus schreef. „ Gods Gerechtigheid word [in de Heilige Schriften] niet opgenomen, gelyk wy in 't gemeen spreken; en ze spreken oneigenlyk, die Gods Gerechtigheid stellen tegen over de Barmhertigheid; van waer het gemene

 zeg-

zegwoord, *Ik beroep my van de Gerechtigheid op de Barmhertigheid.* De Schriftuur spreekt anders." Toen wy ons, onder het lezen van deze Verhandeling, dit gezegde herinnerden, dagten wy terstond, dat het mogelyk voor zommige Lezers niet ondienstig zou zyn, hun onder 't oog te brengen, de bepaling en omschryving van Gods Gerechtigheid, door den Heer *Voet*; voor zo ver dezelve zeer geschikt is, om dit al te bekrompen denkbeeld, dat velen zich van Gods Gerechtigheid maken, tegen te gaen; daer hy ons dezelve leert beschouwen, als gaende niet minder over het beloonen dan over het straffen.

Hy kan niet wel berusten in de gemene bepaling der Gerechtigheid, als bestaende, in *een geduurzamen en standvastigen wil om aen een ieder het zyne te geven*; nadien dezelve, als men de woorden in hunne kracht neemt, niet voldoet, en ons veelligt leid, om alleen aan Gods Gerechtigheid in het dragen van straf te denken: dat, zegt hy, niet overeenkomstig zou zyn met Gods getuigenissen, welken ook spreken van ene rechtvaerdigheid van God in 't beloonen, mitsgaders in 't vervullen zyner beloften. — De bepaling, dat zy *de goedheid is, welke door de wysheid bestuurd word*, voldoet hem insgelyks niet; te minder, om dat dezelve niet beantwoord aen het welgegronde denkbeeld van Gods daedlyke werkzaemheid in 't oefenen van straffen. Dit beweegt hem ene andere bepaling te verkiezen; welke hy denkt, dat ons de Gerechtigheid van God in Christus vertoonen zal, zo als ons die in 't heilig Bybelwoord geleerd word, naemlyk, als *de onveranderlyk werkende wil van God, om de volmaakte schoonheid in de zedelyke orde te bewaren.* —— Ten beteren verstande van deze bepaling, geeft hy voorts de volgende verklaring van de woorden, *orde*, *zedelyke orde*, en *schoonheid in dezelve*.

„ Door *orde* versta ik de overéénkomst of de gelijkheid in de wijze, op welke de zaaken bij elkanderen geplaatst zijn, of elkanderen opvolgen. —— Om hier van uit een voorbeeld een duidelijke bevatting te verkrijgen, neeme men een boekerij, in welke niet alleen de folianten bij de folianten, quartijnen bij quartijnen, en zoo vervolgens, geplaatst zijn, maar ook de bijzondere deelen, welke tot ieder werk behooren, en boven dat de Schrijvers over de Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde, en zoo al de overigen, ieder bij zijn gelijksoortige Schrijvers; dan zegt men, dat deeze boekerij is in eene *goede orde*; maar, indien geen van deeze dingen is in acht genomen, dan zegt men te recht, dat deeze boeken staan buiten *orde*.

„ Elk

„ Elk begrijpt ligtelijk, dat 'er dan deelen en trappen vallen in deeze orde onder de menschen, maar dat wij hier denken moeten aan een orde, in welke de volmaaktheid in deelen en trappen plaats heeft.

„ Deeze orde is 'er niet alleen in ligchaamlijke, maar ook in onligchaamlijke dingen, en derhalven ook in het *zedelijke*, schoon dezelve niet door de zinnen, maar door het verstand kan ontdekt en ingezien worden.

„ Wanneer, bij voorbeeld, de Godsdienst verwaarloosd wordt; de onderdaanen aan hunne wettige Overheid, en de kinderen aan hunne Ouders geen gehoorzaamheid bewijzen; wanneer onschuldig bloed ongestraft vergooten wordt; wanneer overspel vrij staat; wanneer den naasten onverhinderd zijn goed ontroofd wordt; wanneer men door liegen en bedriegen aan een ander zijn eer ontrooft, en wanneer men niet anders, dan uit onmagt, een ander laat in de bezitting van het zijne; dan zegt men met alle reden, dat dit volk leeft zonder wet, zonder *orde*, en dat het woest is: gelijk ook, wanneer weldadigheid met ondankbaarheid agtervolgd, en wreedheid gepleegd wordt in plaats van barmhartigheid aan den ellendigen, dan zal elk zeggen, dit is onredelijk, onvoegzaam, en *buiten alle orde*. Uit het gemeen gevoelen (*sensus communis*) zal elk, hoe onkundig hij anderslins zijn mogt, aanstonds van oordeel zijn, dat dit onbehoorlijk is en onvoegzaam, en derhalven, dat deeze dingen, in de wijze van opvolginge, niet bij elkanderen hooren, of bijeen kunnen gevoegd worden, om dat 'er geene gelykheid of overeenkomst tusschen deeze zedelyke gesteldheden, en tusschen het geene daar op volgt, te vinden is.

„ Maar in tegendeel, indien deeze misdaaden afgekeurd, tegengegaan, en naar eisch gestraft worden, zal elk, die redelijk, en niet dierlijk leeft, van oordeel en gevoelen zijn, dat deeze afkeuringe, belettinge en straf, geschied in *orde* en voegzaam, om dat weldoen en belooning, misdaaden en straf, tot elkander behooren, en 'er overeenkomst is in de wijze, op welk deeze dingen elkanderen opvolgen.

„ Vraagt men, waarom zijn alle menschen van dit gevoelen? zoo schijnt men te moeten antwoorden, dat dit één der kleine overblijfselen is van het beeld van God, waar door de Heidenen aan zich zelven een wet zijn gebleeven, *Rom.* II: 14; en dat derhalve de allereerste reden gelegen is in God zelf, naar wiens beeld en gelijkenis de menschen gemaakt zijn. De *orde* in het *zedelijke* heeft dan haaren grondslag in God zelf, en behoort tot zijn hoogste volmaaktheid en heiligheid.

 „ Door

„ Door de *schoonheid* in het zedelijke versta ik die gesteldheid, welke bekwaam is, om zeer spoedig een aangenaame gewaarwording in den welgestelden geest te verwekken; ik herzeg in den *welgestelden*, want, gelijk een blinde over de welgestelde orde in de ligchaamlijke voorwerpen niet oordeelen kan, en uit deeze goede orde geen vermaak kan scheppen, zoo kan een onredelijk en dierlijk mensch, die blind is in het *zedelijke*, over de schoonheid in het zedelijke niet oordeelen; gelijk ook geen mensch, die geestelijk dood is, de schoonheid in het *geestelijke* ontdekken, en daar uit de aangenaame gewaarwordinge of den smaak genieten kan. —— De *hoogste schoonheid* is dan de volmaaktheid zelve, tot welke niets toe noch af te doen is, en uit welke een *welgestelde* geest niet nalaaten kan de aangenaamste gewaarwording en het gevoeligste vermaak te trekken."

Volgens deze verklaring is de Gerechtigheid dan, *die onveranderlyke werkende wil van God, waar door Hy, uit liefde tot de volmaekte schoonheid in de zedelyke orde, een afkeer heeft van de wanorde, en de orde in zyne Godsregeering bewaart*; dat de bewyzen van Gods strafoefenende Gerechtigheid, zo wel als die van Gods beloonende Gerechtigheid insluit. „ Want tog, gelijk de Heer *Voet* vervolgt, het zij God op het zondig kwaad het ellendig kwaad doe volgen; het zij de Heere op het zedelijk goed de vermeerdering van heil doe volgen, Hij handelt altoos rechtvaardig, dat is, Hij bewaart en vertoont standvastig de schoonheid in de zedelijke orde. En dit is ook zekerlijk het geen men bedoelt, wanneer men de Gerechtigheid stelt, in *den geduurzaamen en standvastigen wil, om aan ieder het zijne te geeven.*" —— Uit dien hoofde komt het 'er, volgens de verdere aenmerking van den Autheur, niet zo zeer op aen, welke bepaling men verkieze, zo dezelve maer geschikt zy, om ons een goed denkbeeld van deze beminlyke zedelyke volmaaktheid in God op te leveren, dat het een en 't ander, hier toe betreklyk, insluit; het welk de Heer *Voet* voorts breeder ontvouwt en beredeneert. Onder anderen leid hy daar uit af, 't geen wy tegenwoordig byzonder op 't oog hebben, „ dat het denkbeeld, 't welk men zich maakt van de Godlijke Gerechtigheid, veel te bekrompen is, zoo wanneer men op het hooren, of noemen van die Godlijke volmaaktheid, alleen denkt op de strafoefenende Gerechtigheid (*), zonder in het oog te houden, dat

(*) Dit bekrompen denkbeeld van Gods Gerechtigheid, 't welk de Heer *Voet* met reden wraekt, is men veelligt nog heden grootlyks

dat zy zich veel verder uitstrekt; en zonder teffens te denken aan het einde, dat zij bedoelt: want de strafoefenende Gerechtigheid is niet anders dan een tak of deel van de Heiligheid, wanneer dezelve namelijk beschouwd wordt in betrekking tot de zonde, 't zij in de Godloozen zelven, 't zij in Hem, die hunne plaats vervangt: want het is geen andere, of geen mindere gerechtigheid, *verkwikkinge te vergelden aan die geenen, die om Christus wille verdrukt worden*, dan *verdrukking te vergelden aan die geenen, welke verdrukken: want alzoo is het recht bij God*, zegt Paulus, 2 Th. I: 6, 7."

lyks verschuldigd, aan het gewoone gebruik onzer Westersche talen, dat gewild heeft, dat men het woord *Rechtvaerdigheid* of *Gerechtigheid* gemeenlyk bepaelt tot daden van *Recht*, in tegenoverstellinge van die der *Liefde*. Zulks kan zeer wel aenleiding gegeven hebben, om Gods *Gerechtigheid* ook in zo eng ene betrekking te beschouwen, als ware dezelve het tegenovergestelde van zyne *Genade*. Minder gevaer van deze misvatting zou men geloopen hebben, indien men steeds gedachtig geweest ware, dat de woorden der Oostersche Spraken, die wy door *Rechtvaerdigheid* of *Gerechtigheid* overzetten, veelal ene ruimer betekenis hebben, en in 't algemeen aenduiden, 't geen rechtmatig, dat billyk is; van waer zelfs niet alleen de daden van *Recht*, (bepaeldlyk gesproken,) maer ook die der *Liefde* door dezelven uitgedrukt worden.

Bedenkingen over de Verzoening, en de middelen ter verkrijging van den geestelijken Smaak. Aan den Wel Edelen, wel Geleerden Heere J. E. VOET, *voorgesteld in eenige Brieven door* E. D. P. *uitgegeeven door* J. HABBEMA. *S. S. Th. Dr. en Predikant te Rotterdam. Te bekomen te Amsterdam by* M. de Bruyn 1776. *In groot octavo* 82 *bladz.*

De Eerwaerde E. D. P. zyne Bedenkingen over de gevoelens van den Eerwaerden *Kleman* ten einde gebragt hebbende, schikt zich nu, om zyne Bedenkingen over de gevoelens van den Heer *Voet* op ene dergelyke wyze voor te dragen. Ter voorbereidinge hier van strekken de twee eerste thans uitgegeven Brieven. In den eersten Brief schikt hy zich ter ontvouwinge en verdediginge van zyn beginsel, oogwit en manier van schryven; waer toe hy door tweeërleie reden bewoogen is. —— „ De eerste, zegt hy, is het *ongenoegen*, dat Gij [Heer *Voet*] tegen E. D. P., naar mij berigt is, zoudt hebben opgevat. —— De andere is eene *beschuldiging*

ging van partijdigheid en trouwloosheid tegen E. D. P. ingebragt." —— Het eerste betreft den Heer *Voet*; wien hy voldoening tracht te geven, door het verklaren van zyn oogmerk: en 't laetste raekt *inzonderheid* den Heer *Petsch*; doch hy vind het raedzaem zich daerover breder uit te laten, in een byzonderen Brief, welke op dezen volgt. In dien Brief klaegt hy sterk over de handelwijze van den Heer *Petsch*; en daer deze hem scherp behandeld heeft, doet het zyn Eerwaerde, als ware 't by schaverhael, hem niet minder: men kan 'er uit afnemen, dat deze twee Partyen, gelyk men zegt, aen elkanderen te wagen zyn. —— Buiten het opgemelde, nopens den inhoud van den eersten Brief, behelst dezelve ook nog ene korte opgave van 't geen de Eerwaerde E. D. P. in de Brieven, welken hy nog verder staet af te geven, inzonderheid op 't oog heeft. De twee hoofdzaken, die hy zich bepaeldlyk ter overweginge voorstelt, zyn „ de *verzoening* van een doemschuldig zondaar met het oneindig regtveerdig beledigd Opperwezen; —— en de ware weg, langs welken een geestelijk dood zondaar *het geestelijk levensbeginzel*, waar uit hij werken moet, zal hij iets Gode behaaglijk verrigten, *deelagtig wordt*. —— In het behandelen van gemelde allergewigtigste hoofdstukken, zegt hy, zal ik *deeze orde* houden. Eerst zal ik U [Heer *Voet*,] mijne bedenkingen voordraagen over *het oogwit*, dat gij U hebt voorgesteld in uwe Verhandelingen over meer gemelde grondstukken, —— daar na over de *beginzels*, waar uit Gij redeneert, en de *manier*, op welke Gij uwe redeneeringen daar uit afleidt en voordraagt; —— en eindelijk, over de verzoening en den weg, langs welken een geestelijk dood zondaar het geestelijk levensbeginzel deelagtig wordt, zelve." Dit alles zal zyn Eerwaerde vermoedelyk wel stoffe verlenen, tot verscheiden Brieven, welke voorts op deze twee staen te volgen.

Wy hebben boven, gewag makende van des Autheurs tweeërleie reden tot het schryven van den eersten Brief, bepaeldlyk gezegd, dat de laetste rede *inzonderheid* den Heer *Petsch* betreft, om dat dezelve ook nog enigermate ons raekt. —— De Eerwaerde E. D. P. erkent, dat wy hem, schoon zyne en onze denkwyze grootlyks van elkander verschillen, echter *voor een groot gedeelte zo behandeld hebben, dat hij geen reden van klagte over ons heeft*, en veeleer reden, *om over ons voor een groot gedeelte zeer voldaan te zijn.* —— Wy nemen dit niet op als een compliment, maer als ene erkentenis naer waerheid; daer wy verzekerd zyn dat ons gedrag jegens hem zulks regtmatig afvordert. —— Met dat

al-

alles heeft hy nogtans ene aenmerking op onze gedachten wegens zyn perſoon, *dat hy ons niet wel geſchikt ſchynt tot een bezadigd onderzoek* van het verſchil, uit hoofde dat hy *dermate ingenomen is met het meest openbaer aengenomen gevoelen wegens de betwiste onderwerpen.* —— Zyn Eerwaerde plaetst het geen wy deswegens voorgeſteld hebben, in zulk een licht, dat hy 'er uit afleide, dat men, volgens onze denkwyze, Apostel *Paulus* zelven ongeſchikt zou moeten oordeelen tot een bezadigd onderzoek der verſchillen van zynen tyd; en dat 'er uit zou moeten volgen, dat ene Carteſiaenſche twyfeling of ene Tolerante onverſchilligheid omtrent de zekerſte en gewigtigſte waerheden, alleenlyk in ſtaet waren, om iemand tot een bezadigd, onpartydig onderzoek geſchikt te maken. Hy betuigt niet te twyfelen, dat wy zyne aenmerking niet euvel zullen opnemen; en hier in heeft hy gelyk: wy zyn niet ligt geraekt; en kunnen, zonder enige de minſte moeilykheid, niet alleen hooren, dat anderen van ons verſchillen, maer ook bemerken, dat zy onze gedachten, door onvoorzichtigheid, te ver trekken, gelyk in dezen geſchied. —— Dat bezadigde Lezers ons bedoelde gezegde (*) onpartydig nagaen, en ze zullen duidelyk beſpeuren, dat wy niets gezegd hebben, dan 't geen gegrond is in 's Menſchen natuurlyke werkzaemheid, 't welk ons tot te meerder omzichtigheid moet noopen, als wy een Schryver lezen, die een yverig Voorſtander van zyn gevoelen en 'er ſterk mede ingenomen is: 't welk alles was wat wy bedoelden, gelyk uit het geheele verband van ons voorſtel ten klaerſte afgenomen kan worden; des het niet noodig zy, de ongegrondheid van het opgemelde verder te toonen. —— Zyn Eerwaerde bevestigt ons hier door in het denkbeeld, dat wy van zyn character gemaekt hebben: die geestgeſteldheid, welke hy ons toeſcheen te bezitten, waer door de oprechtſten zelfs gevaer loopen van eens anders gedachten in te ſterk een licht te plaetſen, openbaert ons zich ook in dezen: wy hoopen, dat hy vervolgens hier tegen op zyne hoede zal zyn.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 37.

Abraham, *de Vader der Geloovigen, in zijn Geloove beproefd en proeve houdende, of Verhandeling van 't verhaal by Genesis* XXII: 1—20. *Door* W. V. D. MEER. *Predikant in de Hervormde Gemeinte te Schoonhoven. Te Utrecht by* G. v. d. Brink Jansz. 1777. *Behalven het Voorwerk* 248 *bladz. in groot octavo.*

GOds weg, met Abraham ingeslagen, ter beproevinge van deszelfs Geloof, en de geloovige gehoorzaemheid van dien Aertsvader aen Gods bevel, is zekerlyk een onderwerp, dat ene herhaelde overweging verdient, en ene reeks van nutte Lessen aen de hand geeft; die op onderscheiden wyzen leerzaem voorgedragen kunnen worden. De Eerwaerde *van der Meer*, dit opmerkelyk voorval beschouwende, stelt zich, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, wel inzonderheid voor, „ den geenen te stichten, die in wegen van beproevingen langs Mara's wateren geleid worden:" aen welk oogmerk zyne manier van behandeling zeer wel beantwoord. Intusschen is dezelve echter indiervoege ingericht, dat ook anderen, wien de snoeren in lieflyker plaetzen gevallen zyn, 's Mans overdenkingen, ter stichtelyke opwekkinge, kunnen gebruiken. Zyn Eerwaerde geeft, in een tiental van Verhandelingen, ene beknopte ontvouwing van deze gewigtige gebeurtenis; en draegt, by ieder afdeeling, ten ernstigste voor, het aenmoedigend gebruik, dat men van het voorgestelde behoort te maken.

Vruchten van stille Eenzaamheidt, uitgegeven door CORNELIA BROEDELET. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1776. *Behalven het Voorwerk* 352 *bladz. in groot octavo.*

MEjuffrouw *Broedelet*, vermaek scheppende in een eenzaem Landleven, hond zich in hare eenzaemheid onledig, met ene aendachtige beoefening van Godgeleerde onderwerpen, en hier aen is men deze *Vruchten van stille Eenzaemheidt* verschuldigd. Dezelven toonen, dat zy zich daedlyk bevlytigt in een oplettend onderzoek der Heilige Schriften, en zich ene geleidlyke denkwyze eigen gemaekt heeft; die haer in staet stelt, om de onderwerpen, op welken hare aendacht valt, met oordeel te behandelen; indiervoege dat zy een nieuw bewys voor de bekwaemheid der Sexe,

Sexe, ook in dit opzicht, verlene. De onderwerpen, in dezen ontvouwd, zyn de volgenden. (1.) De voorspelling *Jez.* XLII: 1—4, vergel. met *Matth.* XII: 18—21. (2.) De groote Verzoendag, onder het oude Israël. (3.) De Wet der Vryfteden. (4.) Het bedoelde, *Ps.* LXXXIV: 6. (5.) Des Zaligmakers voorstel, *Joh.* VI: 35. (6.) De Leer der vrye Genade, betoogd voort te vloeien, zo uit Gods natuur, aengemerkt als Schepper en Onderhouder van den Mensch; als uit den aert van den Mensch, aengemerkt als een Schepzel van God geschapen. (7.) De ongegrondheid van het denkbeeld, dat men de zonden der Geloovigen, volgens *Rom.* VIII: 28, ook te tellen zou hebben, onder de dingen, die medewerken ten goede. (8.) Het zeggen van Johannes den Dooper, *Matth.* III: 9. (9.) De Rechtvaerdiging des Zondaers voor God. (10.) De omschryving van het Geloof, *Heb.* XI: 1. (11.) Het getuigenis, dat de geloovige Voorvaders, onder het Oude Verbond levende, door het geloof bekomen hebben, naer luid van *Heb.* XI: 2. (12.) De duuring van de Ziel, na de afscheiding van 't lichaem, betoogd voort te vloeien uit den aert der Ziele en Gods Deugden; in zo verre die toonen, dat de Ziel kan overblyven, dat het Gode behaegt, dat ze zal overblyven, en dat ze noodzaeklyk moet overblyven; 't welk der Schryfster nog enige leerzame bedenkingen daer toe betreklyk aen de hand geeft. Hier by komt (13.) ten laetsten nog ene voorstelling van der Geloovigen verwachting na dit leven, uit *Psalm* XVII: 15. Ieder dezer Stukken behandelt Mejuffrouw *Broedelet* op zodanig ene wyze, dat haer Geschrift niet minder zy, dan soortgelyke Verhandelingen van beroemde Godgeleerde Schryvers over zodanige onderwerpen.

Bedenkingen over het straffen van zekere schandelyke Misdaad. Alom te bekomen. In groot octavo 32 bladz.

DE Schryver van dit Stukje geeft, met verschuldigde eerbied voor de wetgevende en uitvoerende Magt, in bedenking, wat men te oordeelen hebbe, van de gebruikelyke strafoefening over dezulken, die zich schuldig gemaekt hebben aen ene misdaed, welke niet behoorde gekend, veel minder genoemd, te worden; en of 'er geen beter middel zy, om dit kwaed af te wenden; als mede, daer 't plaets heeft, te straffen op ene manier, welke geschikt is om een krachtiger invloed ten afschrik te hebben. Het komt hem voor

voor dat de openbare ſtrafoefening niet voldoet, en zelfs, tegen het oogmerk aen, aenleiding geeft, tot het plegen van dit wanbedryf. Men behoort, zynes oordeels, het vooral toe te leggen op de verbetering der zeden der Natie, om inzonderheid de wellust en dertelheid tegen te gaen. Indien men hier in gelukkig mogte ſlagen, zou zeker dit voorbehoedzel tegen dat kwaed meer doen, dan alle de ſtraffen te ſamen. Edoch, hoe ſterk de Autheur hier op aenſtae, 't is echter zyn oogmerk niet alle ſtraffen wegens dit ſchandelyk kwaed af te keuren. Maer, hoe zal men 't best ſtraffen? Dit is de groote vraeg, indien 'er nog Wetten te maken en ſtraffen vast te ſtellen zyn: want daer de Wet ene zekere ſtraf bepaeld heeft, is de Rechter alleen de uitvoerder van de Wet. Zal dan een Wetgever, die de ſtraf ſtelt, in dit geval, zich voor de doodſtraf bepalen? Hier tegen brengt de Schryver enige bedenkelykheden te berde, die zulks, zyns achtens, afraden. Hy verklaert zich wel niet voor 't gevoelen van *Beccaria*, die alle doodſtraffen wraekt, ſchoon hy 't ten grooten deele begunſtige; maer dit ſtaet by hem vast, dat gene doodſtraffen geoefend mogen worden, dan in de hoogſte noodzaeklykheid, en wanneer geen andere ſtraffen het kwaed even zo krachtdadig zouden voorkomen.

„ Is dit waar, zegt hy, dan valt de vraag, of deeze misdaad alleen door doodſtraffen kan bedwongen worden? Zoude niet eene nauwe en des noods eeuwige gevangenis, waarby de misdaadige, voor altyd, van het overige des menschdoms afgeſloten, de mooglykheid verloor van ooit wederom denzelven gruwel te pleegen en anderen te verleiden, en waarby hem al de tyd overſchoot, om berouw over zyne misdaad te hebben, intezien, wat een gruwelyk gedrogt hy is, en, door eene waare verandering van zyn hart, van een geheel zeedlyk bedorven, een zeedlyk goed wezen, van een in Gods oog verdoemlyk zondaar een waare bekeerde te worden, en dat op een geheel andere wyze, dan, by eene korte voorbereiding tot den dood, binnen weinige dagen, in den kerker geſchieden kan, wanneer gemeenlyk alleen het gezigt der galge het berouw voortbrengt: zoude niet zulk eene gevangenis eene al zo geſchikte ſtraf voor deeze misdaad wezen als de doodſtraf? En is zy dat, dan valt de vraag niet meer, welke ſtraf voor te trekken zy. —— Maar, wanneer wy hier van gevangenisſen ſpreeken, bedoelen wy geene gemeene tugthuizen, waar de tugtlingen, zo niet door daaden, ten minſten door woorden, malkanderen bederven kunnen: wy be-

bedoelen eene gantschlyke affluiting van allen omgang. Nog minder moet men hier om het verbannen naar andere landen, of het verzenden naar volkplantingen denken; het welk niets anders wezen zoude, dan de ondeugd, onder voorwendzel van ze te ftraffen, alomme heen te verfpreiden."

Onze Autheur beantwoord voorts de bedenkingen, welken hier tegen ingebragt zouden mogen worden; en geeft het een en 't andere den verftandigen in overweging; dat zyne nuttigheid kan hebben in alle zulke Gewesten, daer de Wetten zo bepaeld en duidelyk niet zyn, of daer-ze, naer eisch der omftandigheden, uitgeleid en toegepast mogen worden.

Heelkundige Waarneemingen van JOH. LEBERECHT SCHMUCKER. *Eerfte Generaal-Chirurgyn, en Directeur der Veld-Hospitaalen, van het Leger van den Koning van Pruisfen, &c.* Vertaald door JAN BERNARD SANDIFORT. *M. D. Tweede Deel. Leid. by* P. van der Eyk *en* D. Vygh. 1776. 329 *bladz. in groot octavo.*

DIt tweede Deel handelt over de Wonden en Ongemakken van de Borst, den Buik, en de Leden; en vervat vyftig Waarneemingen, vooral van geen minder belang dan die in het Eerfte Deel van 't Werk van den Heer SCHMUCKER gevonden worden, 't welk wy in 't naastvoorgaande Deel onzer *Letter-oefeningen* verhandeld hebben. —— Wy zullen eene Waarneeming tot een Proef uit dit Werk overneemen, en kiezen daar toe uit, de negen en Dertigfte. *Van eene doorbooring der Blaas, volgens de manier van* FLURAND. 't Voordeel en nut van deeze Bewerking wordt ook aangetoond, door den Hooggeleerden Heer VAN DOEVEREN, in eene doorwrochte Verhandeling over dit onderwerp; welke geplaatst is onder de Verhandelingen, door 't Bataafsch Genootfchap te Rotterdam uitgegeeven. „ De pis-opftopping is een van die ongemakken, (fchryft onze Auteur) welke, wanneer men geen hulp zoekt, binnen korten tyd de gevaarlykfte toevallen verwekken; ja zelfs oorzaak zyn van den dood. Hierom heeft men, van oude tyden af, gedagt op middelen, om de Pis te ontlasten, en vervolgens de oorzaak van de opftopping weg te neemen.

„ Een van deeze middelen is de doorbooring der blaas in den bilnaad; maar deeze doorbooring is niet alleen zeer onzeker,

maar hy gaat ook gepaard met veel ongemak en pyn, ja is somtyds doodelyk. By deeze manier loopt men niet alleen zeer dikwyls gevaar om de blaas te misfen, en dus zyn oogmerk niet te bereiken; maar, al heeft men ook den *Troicar* in de blaas gebragt, gaat deeze Operatie egter gepaard met veel pyn, en ongemak, indien zy nut zal aanbrengen; want men moet byna een soort van steensnyding doen, dewyl men langs den sleuf van het pypje van den *Troicar* met een mesje de opening moet vergrooten, ten einde men zoude in staat zyn, om in de blaas te brengen een pypje, door het welk de Pis kan worden ontlast; want zonder dit zoude de Operatie weinig helpen, dewyl de Pis in korten tyd weder verzameld word. —— De doorbooring boven het Schaambeen, met een' langen *Troicar*, is ook van weinig nut, dewyl de blaas niet volkomen ledig word gemaakt, en, zo dra zy zamenvald, het pypje weder uit dezelve gaat. Dees Pis word, na verloop van eenige uuren, weder vergaderd, en de Operatie is wel pynelyk geweest, maar heeft geen het allerminste nut aangebragt. —— Hierom behoord de manier van den Heer FLURAND, die beschreven is in de *Mélanges de Chirurgie* van den Heer POUTEAU, even zeer onder de gewigtigste Uitvindingen, met welke de Chirurgie is verrykt geworden; als zyn dubbeld Mes, om de Pis-buis by het steensnyden der Vrouwen te verwyden. Deeze manier is zeker, zy is minder pynelyk, en heeft geen een gebrek van die geene, die de oude manieren aankleeven." 't Voordeel van deeze Bewerking wordt door vier gevallen, in welke dezelve verricht is, bevestigd; ze zyn te wydloopig om ze over te neemen, en verdienen in 't werk zelfs nagezocht te worden. —— De Auteur sluit dus met recht zyne Waarneeming: „ Het ware te wenschen, dat de Heelmeesters in gevallen, in welke de doorbooring der blaas moet geschieden, deeze manier verkoozen, en dat de manier, om den *Troicar* door den bilnaad binnen te brengen, als onzeker en gevaarlyk, mogt worden verworpen."

Ou-

Oude en Hedendaagsche Algemeene Wereldlyke Geschiedenis, gevolgd naar 't Fransch van den Heer Abt MILLOT. *Lid van de Academien der Weetenschappen te Lions en Nanci. IV. Deel. Oude Geschiedenis. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel 1776. *In gr. octavo. Behalven een Tydrekenkundige Tafel, 379 bladz.*

IN 't kort bestek van vier bekwaame Boekdeelen, zien wy, met de afgifte van het vierde Deel deezer *Algemeene Wereldlyke Geschiedenisse*, de *Oude Geschiedenis* afgehandeld: en wel op eene wyze, waar in kortheid, klaarheid en bevalligheid zich veréénigen.

Van de uitgestrekte *Romeinsche Geschiedenis*, door MILLOT in twaalf Tydperken verdeeld, behelst dit Stuk de twee laatste: aangeduid door deeze Hoofd-onderscheidingen. Het *Elfde Tydperk. De Zetel des Ryks na Constantinopole overgebragt, en de Christlyke Godsdienst vastgesteld.* —— Het *Twaalfde Tydperk. De Barbaarsche Volken in 't Romeinsche Ryk gevestigd.* Twee Tydperken van veel belangs: de Godgeleerde, de Staatkundige, de Wysgeer, treft daar in ontelbaare byzonderheden aan, die, op eene onderscheidende wyze, hun ter herhaalde beschouwinge daar van uitnoodigen.

„ Hier doet zich," om met MILLOT te spreeken, daar hy een algemeen denkbeëld opgeeft van de Geschiedenis des eerstgemelden Tydperks, „ stoffe te over op, om onze weetgraagte uit te lokken, schoon dezelve zich tot het waare en het nutte bepaale, en met het oplosfen en ontwarren van vraag- en geschilstukken der Geschiedkunde, den tyd niet kwiste. —— Eene nieuwe gedaante van zaaken vertoont zich aan ons oog, en trekt alle onze aandagt: eene nieuwe Ryksstad; een nieuwe Godsdienst; eene nieuwe Staatkunde; minder schreeuwende schelmstukken, minder bloedvergietingen, minder geweldige en schielyke omwentelingen; maar meer listen, meer trouwloosheden, en doortrapter boosheid; de Kerk zegepraalende over de Afgodery, doch verscheurd door inwendige onlusten; het Keizerryk nog op eigen voeten staande; doch aan alle kanten ten val neigende, zyn hoofdvoorwerpen, welke de Eeuw van CONSTANTINUS DEN GROOTEN oplevert, en die dezelve eene der gedenkwaardigste Tydperken in de Geschiedenisfen der Wereld maaken. — De veelvuldige strydigheden tusschen de verhaalen der *Christen Schryveren*, en die des *Heidendoms*, bewolken hier niet zelden de waarheid. Zo veel ons mogelyk is, zullen wy, volgens daad-

 ly-

lyke blyken, oordeelen, en ons hoeden, om door geene lof- of lasterreden gezwenkt te worden. Dit is het eenige middel, om kundigheden te verkrygen, welke onze beoefeninge verdienen, en die hulde zyn wy der Waarheid verschuldigd."

Dat hy deeze der Waarheid toebrenge, zal een ieder moeten erkennen, die met opmerking de stukken leest, waar in de gemelde strydigheid voorkomt: zeer juist is zyne bedenking ten opzigte van CONSTANTINUS DEN GROOTEN, en de voordeelen des *Christendoms*. Het is geenzins te bevreemden, dat driftige Afgodendienaars een' Vorst, die de Afgodery wilde verdelgen, hebben zoeken zwart te maaken. —— Maar hoe kan men het heil ontkennen, 't welk zulk eene verandering (als het *Christendom* te wege bragt) spelde: eene verandering, die het Menschdom van de jammerlykste dwaalingen en de snoodste gebreken stondt te zuiveren, kennis en deugd onder 't zelve voort te planten? In de daad wy zien niet dan maar al te veel van de oude dwaalingen en ondeugden, en hoe nieuwe dwaalingen een zo dierbaar geschenk des Hemels, als de Christlyke Leere, te droevig ontluisteren. Wy zien dikwyls de Christenen strydig en onbestaanbaar met hunne beginzelen handelen. Maar, door die beginzelen zelve veroordeeld, strekken hunne afdwaalingen en buitenspoorigheden tot getuigenissen van de heiligheid der Leere, die zy ongelukkig met hunne daaden lochenen.

De Schryvers van een *Fransch Maandschrift* (*), het Werk van MILLOT beoordeelende, erkennen hunne vrees ongegrond te zyn, *dat*, naamlyk, *een Schryver*, *die zich geen vriend der* Jooden *betoonde* (†), *ook geen Vriend van het* Christendom *zou zyn; te meer daar hy zomtyds sterk tegen de Geestlyken uitvaart*; en haalen daar op verscheide Staaltjes aan, waar uit de hoogagting en eerbied deezes Schryvers voor den *Christlyken Godsdienst* blykt. —— Wy zullen, aangemerkt het van eene groote aangelegenheid voor de eer van MILLOT en zyns Naavolgers is, hier omtrent zekerheid te hebben, onzen Leezeren eene schets geeven van de Zaaken tot den Godsdienst betrekkelyk, onder de Regeering van CONSTANTINUS DEN GROOTEN; deeze zal kunnen dienen om te toonen, welke rechtmaatige denkbeelden zy van het *Christendom* bezitten, en op hoe

(*) *Bibliotheque des Sciences*. Tom. XXXIX. Part. II. p. 299.

(†) Dit verwyt heeft de *Nederduitsche Naavolger* afgeweerd, door, in het IIde Deel, van de *Jooden* een veel breeder en gunstiger Verslag te doen.

hoe hoog een prys zy die Hemelsche Leere schatten; en tessens doen zien, dat Liefde tot de Waarheid hun aanzette, om vrymoedig en openhartig de gebreken van de zyde der *Christenen* te erkennen.

„ CONSTANTINUS, alleen meester van het Ryk geworden, betoonde zyn' Yver voor de *Christenheid* veel vuuriger dan voorheen. Hy verboodt den Afgodendienaaren het doen van offeranden: deedt een groot aantal Tempels nederwerpen of sluiten. In 't *Oosten* liet hy een Bevelschrift uitgaan, waar in hy verklaarde, de rust van niemand te willen verstooren, zyne Onderdaanen tot eene onderlinge verdraagzaamheid aanmaanende, den yver afkeurende der zodanigen, die de bedryven en verrigtingen van den Ouden Godsdienst des Ryks voor misdaaden van den Staat wilden houden. *Egypte* behieldt zyn Godheden en Eerdienst. Het *Heidendom* bleef te *Rome*, onder de bescherming van den Raad, en in een groot gedeelte des Ryks, in stand. Veel, zeer veel was het gevorderd, dat het Kruis van CHRISTUS ten Hove geëerd wierd, en de Aanbidders van den waaren God in 's Vorsten gunst stonden: en dat de andere, in ontzag gehouden, hun haat en gevoeligheid niet durfden betoonen.

„ Dit heil zou op veel beter grond gesteund hebben, indien de Godsvrugt des Keizers meer verlicht geweest ware. Terwyl hy zeer middelmaatige Redenvoeringen deedt, zyner waardigheid weinig voegende, gaf hy zich over aan de raadslagen van gierige en bedrieglyke Menschen, die zyn vertrouwen misbruikten, om het oogmerk hunner heerschende driften te bereiken. In weerwil van zo veele wyze Wetten tegen het pleegen van onregt en geweldenaaryen, strekte de Stad daar aan ten prooije. In weerwil van zo veel yvers voor den *Christlyken Godsdienst*, werden de Godgeleerde Oorlogen rondsom den Throon gebooren, en rigtten in de Kerk de deerlykste verwoestingen aan, door de onvoorzigtigheid van den Vorst. Wy zullen hier van een algemeen denkbeeld opleveren; dit stuk beschouwende van den kant, die de openbaare rust, de goede zeden en het Menschlyk verstand raakt: want de behandeling der Godgeleerde Geschilstukken, op zichzelven beschouwd, behoort tot myn plan niet."

„ Hoe aandagtiger en opmerkzaamer men de Leer van JESUS CHRISTUS en der Apostelen overweegt, hoe duidelyker en overtuigender wy bemerken, dat dezelve oorspronglyk is ingerigt, om de Menschen deugdzaam en gelukkig te maaken. De Heilland der Wereld hadt de geheele Wet tot twee Ge-

boden gebragt, die den grondsteun van het *Euangelie* uitmaaken. —— *Bemint* GOD *boven alles.* —— *Bemint uwen Naasten als u zelven.* Eene algemeene Liefde is de Ziel het Leeven van den *Christlyken Godsdienst.* Deeze strekt om de Menschen van deeze aarde los te maaken, door het dooden der ongeregelde lusten en wereldsche begeerlykheden; doch hun aan elkander te verbinden, door den band eener zuivere en algemeene Liefde. De Pligten, aan de Menschlyke Maatschappy verschuldigd, worden als weezenlyke stukken van de *Christlyke Leere* voorgedraagen, en op dezelve als voorwaarden der eeuwige Gelukzaligheid aangedrongen. Deeze doemt eigenbaat, hoogmoed, wellust, vyandschap en tweedragt. De Heilige PAULUS heeft zelfs zeer streng alles verbooden, wat aanleiding gaf tot onnutten twist en ydelen tweestryd, hy merkt de invoerders daar van aan, *als Menschen, die eene Leere verkondigden, niet overéénkomstig met de gezonde woorden van onzen Heere* JESUS CHRISTUS, *en met de Leere, die naar de Godzaligheid is; als Menschen, die opgeblaazen zyn, die raazen omtrent twistvraagen en woordenstryd, uit welke nyd, twist, lasteringen, kwaade nadenkingen en verkeerde krakeelingen voortkomen; ondeugden der zodanigen, die een bedorven verstand hebben, van de waarheid beroofd zyn, en de Godzaligheid voor aardsch gewin houden.* Hy beveelt, *van de zulken af te wyken.* Niets, gevolglyk, was strydiger met den waaren aart des *Christendoms*, dan de verstandlooze en bittere yver van eenen trotschen en hardnekkigen geest; die, onder voorwendzel van GOD te dienen, in de Kerk of in den Burgerstaat, onrust verwekten.

„ Zo lang de *Christenen* een kleinen hoop uitmaakten, en de Vervolging de Deugden onder hun kweekte, werden de grondlessen van het *Euangelie* met allen yver gehoorzaamd en opgevolgd. Ontstondt 'er eenig verschil, het oordeel der Apostelen, der Apostolische Kerken, en der Bisschoppen maakte gereed een einde aan die onlusten. Men was eenvoudig en zedig, zonder verheffing op Weetenschap; in stede van diepzinnig te redentwisten over Verborgenheden, volgde men de voorschriften der Zedeleere. Met één woord zy waren *Christenen*, door de nederigheid des Geloofs, en nog meer door de heiligheid van Wandel.

„ Maar de *Christlyke Kerke*, in stilte, groote vorderingen gemaakt hebbende, hadden Menschen van allerlei soort hunne vooroordeelen en driften daar in gebragt: de vrede en rust aan dezelve, onder verscheide Keizers ten deele gevallen,

ver-

veroorzaakte verslapping in Zeden, en smaak in wereldsche ydelheden; de zugt, om over anderen te heerschen, vermeesterde eenige hoogmoedige *Christenen.* — De *Grieken*, bovenal die van *Alexandrie*, uit den aart op redentwisten gesteld, wilden de Leerstukken des Geloofs ontleeden, en vermengen met de Godgeleerdheid de *Platonische Wysbegeerte.* Wat was dit anders dan de Godlyke Waarheden aan de grilligheden van Menschlyke bevatting onderwerpen? — Aan den anderen kant werden eenige Geestdryvers, alle de gezegden der Schriftuure naar den letter opvattende, yverige voorstanders van de onredelyke gestrengheid, onbestaanbaar met de menschlyke natuure, en waren des te gevaarlyker: dewyl zy met de taal, en het uitwendig betoon van heiligheid, het Volk gemaklyk agter zich aftrokken, en by de hitte der verbeeldinge, eene onverzetbaarheid van Character voegden.

„ Hier uit ontstonden Aanhangen, zeer verschillende van die der Wysgeeren. Deeze maakten geen byzonder lichaam uit, en hadden geen invloed op 't Gemeen, zy overwoogen en betwistten onderling hunne Stelzels; over 't algemeen zaaken bevattende, waar mede het Volk niet te maaken hadt; of, indien zy de Volks-bygeloovigheden bestreeden, het geschiedde heimlyk, in den kring hunner Leerlingen, en van lieden, die zich doorgaans te vrede hielden met voor zichzelven te denken, en geenen aanhang te maaken. Men mag de meeste dier Wysgeeren verwyten, dat zy veel waanende twistredenaars en onnutte Burgers waren; zy kunnen niet beschuldigd worden als verstoorders van de openbaare rust. Maar de Hoofden der Aanhangen onder de *Christenen*, Bedienaars van den Godsdienst zynde, gaven zich uit voor verklaarders van 's Hemels Wil, zogten hunne Dwaalingen voor Waarheden des Geloofs uit te venten, en den Volke, als de Godsdienst zelve, op te dringen: dit veroorzaakte eene besmettende geestdryverye, waar voor men zich, hen bestrydende, bezwaarlyk kon hoeden. De onderscheide Aanhangen moesten, derhalven, elkander vyandig weezen; 't gebeurde niet zelden, dat de Regtzinnigen, door eenen verkeerden yver weggerukt en vervoerd, den haat en stoutheid hunner partyen ophitsten.

„ CONSTANTINUS hadt zich nauwlyks voor Beschermer des Geloofs verklaard, of die Geschillen braken met geweld uit. Zeer noodig was het geweest de gevolgen daar van voor te komen, door een kloek en tevens gematigd gedrag. Bovenal moest zorgvuldig gewaakt zyn tegen uitbarstingen, die alleen konden strekken om verbitteringen te verwekken. Het

kwam den Geestlyken toe, over geestlyke zaaken te oordeelen: en den Vorst magt te geeven op, en te waaken voor, de goede orde en de ruste. Wanneer eens de vyandschap en de geestdryvery aan 't gisten geraakten, moest onvermydelyk de geest van partyschap de overhand krygen, en, woelende, alle paal en perk overschryden. CONSTANTINUS ondervondt dit in zyn geheele Ryk. Van Kerklyke Geschillen maakte hy Staatszaaken; en wel verre van dezelve te doen bedaaren, deedt hy ze heviger en hardnekkiger woeden." De Scheuring der *Donatisten* en de Kettery van ARIUS, vervolgens, door onzen Geschiedschryver opgegeeven, strekken hier van tot voorbeelden. Wy kunnen hem hier niet volgen, zonder de plaats weg te neemen, die wy geschikt hadden tot nog eene aanmerking van denzelfden aart als de voorgaande.

De Regeering van Keizer ANASTASIUS beschryvende, laat MILLOT zich in deezer voege hooren. „ De Godgeleerde geschillen en twisten hadden reeds verscheide keeren de Kerk, die het bloedvergieten wraakt, met bloed besmet: dan tot nog waren de oorlogen wegens den Godsdienst onbekend. Deeze schriklyke geesfel, door zo veele *Christenen* beschreid en gevloekt, moet toegeschreeven worden aan de doldriftigheid der Scheurmaakeren, aan de heethoofdigheid der Partyschappen, aan de vooroordeelen rechtdraads tegen het *Euangelie* aangekant, en aan de woede der driften voor de Maatschappy allerverderflykst. Wy zullen 'er thans het eerste voorbeeld van beschouwen. ANASTASIUS begunstigde de *Eutychiaanen* en verbitterde de *Rechtzinnigen*, wyl yver op verre na niet altoos zonder woede was." Naa het vermelden van deezen Twist en den daar uit ontstaanen Oorlog, vervolgt onze Geschiedschryver. „ Wy kunnen niet nalaaten hier onzen Leezeren te doen opmerken, hoe de onkunde der Vorsten, in het stuk van Godsdienst, hun, zo van den eenen als van den anderen kant, tot schriklyke vergrypingen en misdryven aanzette. Hoe de verdeeldheden, partyschappen en de twistgraagte, de Kerklyken aftrok van de bespiegeling en betragting der Zedeleere, van welke een vreedzaam *Christendom* de dierbaarste vrugten zou hebben kunnen plukken. —— Welk een verheven en troostryk denkbeeld verschaft ons de *Christlyke Godsdienst* van de Godheid? Welk een vertrouwen boezemt dezelve ons in, op zyne Regtvaardigheid en Barmhartigheid! Welk eene aanmoediging tot het betragten der verheevenste Deugden! Die Godsdienst doet ons de aardsche ydelheden versmaaden, de driften aan den

band

band leggen, en alle pligten der Menschlykheid betragten! Die Godsdienst vervult ons met haat tegen de ondeugden, met toegeevenheid omtrent de zwakheden onzes Naasten; dezelve leert ons in ramp geduldig, en, jegens de ongelukkigen, medelydend weezen: met één woord, die Godsdienst bestaat in eene tedere Liefde, en eene heldhaftige overwinning der Wereld. De Leer van CHRISTUS moest alles volmaaken, alles heiligen, en haaren heilzaamen invloed verspreiden, door alle standen des burgerlyken leevens.

„ Van waar nu die strydige uitwerking, van waar zo veele gruwelyke buitenspoorigheden, en zo doodlyke vvandschappen, gepleegd onder den dekmantel van dien Godsdienst. Men legge deeze daar aan niet ten laste: maar aan de verbasteringen van die oorspronglyk hemelsche Leere, uit eigen aart geschikt om vrede op Aarde te brengen; aan de veelvuldige en vermetele vastſtellingen van stukken, door de Openbaaring onbepaald gelaaten; aan de geschillen daar uit gereezen, die partyschappen vormden, haat verwekten, vervolging teelden, en burgerkryg ontstaken. De schaarsche voorbeelden van waare Godsvrugt hadden weinig invloeds. De Vorsten, de Volken, als met dolzinnigheid geslaagen, bragten het hunne toe om de gereezene verdeeldheden, tot zo openbaare vyandschappen verwyderd, nog bet te vergrooten, Kerk en Staat te ontrusten: waar by nog kwam, dat het *Christendom* van veele Volken, die den naam van bekeerden droegen, bestondt in eene enkele mondbelydenis van het Geloof in CHRISTUS; het van buiten leeren eeniger uitdrukkingen, daar toe betrekkelyk; zonder dat hunne Zielen met de kennis der Waarheid vervuld, of der Deugd geheiligd waren. Weshalven zy, zelf naa hunne bekeering tot het *Christendom*, grootendeels hunne oude woestheid en wilde zeden behielden, die, in het verdeedigen van eenen niet rechtgekenden Godsdienst, zich op 't onvoordeeligst en onvoegzaamst vertoonden. Ziet daar de voornaamste oorzaaken van de beschreiënswaardige onheilen, die de Geschiedenis ons steeds onder 't oog zal brengen, van de droevigste treurtooneelen op de Wereld gespeeld."

Schoon de Abt MILLOT van de *Hedendaagsche Geschiedenis* eenen Aanvang maakt, met de Grondvesting der *Fransche Regeering* door CLOVIS, in den Jaare CCCCLXXXV, zet hy, om vervolgens de Gebeurtenissen niet te verwarren, de *Romeinsche Geschiedenis* voort tot de vermeestering der *Saraceenen*; weshalven wy, in het laatste Hoofdstuk, een Berigt aantreffen van MAHOMETH, die het *Christendom*, en 't Keizer-

 ryk

ryk teffens, met eenen fchriklyken ondergang dreigde: en het verhaal van eenige gebeurtenisfen, die ons den volkomen val des Ryks voor oogen ftellen, en, by voorraad, eenig licht verfpreiden op de Hedendaagfche Gefchiedenis. Onze Gefchiedfchryver, eenige Proeven opgegeeven hebbende van den aart en handelwyze der *Saraceenen*, komt tot dit treffend befluit. „ Als men deeze gefteltenis der *Saraceenen* in aanmerking neemt, en, by vergelykinge het oog flaat, op de weelde en dartelheid van het Hof te *Conftantinopole*; op de partyfchappen des Renperks, altoos oproerig, altoos door den een of den ander der Vorften onderfchraagd; op de Godgeleerde Gefchillen, die aller gemoederen ontrustten; op de zwakheid der Krygsbenden; op de uitgeputheid der Schatkiste; op de veilheid der harten en de laagheid van zeden, zullen wy ons niet verwonderen, dat het *Romeinfche Ryk* voor de *Saraceenen* moest bukken. Welke Mannen, met hunne vyanden vergeleeken zynde! De Geestdryvery ftreedt tegen het Bygeloof. Want dermaate was, over 't algemeen, de *Christlyke Godsdienst* verbasterd, ontaart en bedorven, dat de naam van Bygeloof daar aan voege." In deeze barbaarfche Eeuwe, „ fchryft de groote MOSHEIM, en hy bewyst het met de onlochenbaarfte ftukken," lag de waare Godsdienst te zieltoogen, onder den vervaarlyken last van bygeloovige vonden, en hadt moeds noch kragts genoeg, om het hoofd op te beuren en haare aangeboore fchoonheid aan een bedrooge en bedorve Wereld te vertoonen (*).

Verfcheide Leezers van dit Gefchiedkundig Werk hebben gewenscht, dat de Abt MILLOT, of zyn Naavolger, dikwyler de Jaartekening der Gebeurtenisfen, in het lichaam des Werks ingevoegd, of, op den kant, aangeweezen hadden; zy hebben waarfchynlyk dit agterwege gelaaten, om de veelvuldige verfchillen der Tydrekenkundigen, en de bezwaarlykheid van daar in eene keuze te doen, of een ftelzel te omhelzen, 't welk over 't geheel doorgaat. Dan dit gebrek wordt genoegzaam vergoed, door eene *Tydrekenkundige Tafel* van eenige der voornaamfte Gebeurtenisfen, in de Oude Gefchiedenis; ftrekkende, om, met een' opflag van het oog, de onderfcheide Tydperken van verfchillende Deelen der Oude Gefchiedenisfe te toonen. In de opgave der Jaartekeningen wordt doorgaans de Tydrekenkunde van LANGLET gevolgd, met herinnering, hoe men, ten opzigte van de vroegfte tyden, geene volkomene nauwkeurigheid kan verwagten. Deeze Tydre-

(*) MOSHEIM, *Kerklyke Gefchiedenis*, III Deel, bl. 44. enz.

rekenkundige Tafel is geene dorre opgave van Jaargetallen en bloote Naamen: maar wyst ons met een aan de vorderingen van 't Menschdom, en de hoofdcharacters der voornaamste Mannen. En wordt besloten met eene Waardeering der *Griekscbe Munten*, volgens den Heer GOGUET, en der *Romeinscbe Munten*, volgens den Ridder DE JAUCOURT.

Men berigt ons, dat het Eerste Deel der *Hedendaagscbe Gescbiedenisse* ook reeds afgedrukt is. Indien de Vertaalder of Naavolger daarin den zelfden voet houde, als hy gedaan heeft in de *Oude*, zal hy ongetwyfeld by zyne Landgenooten dank verdienen en verwerven.

Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenboscb, als mede van de voornaamste daaden der Hertogen van Brabant, door Mr. J. H. VAN HEURN, *Oud-Scbepen en Raad der Stad 's Hertogenboscb, en Griffier der Leen- en Tolkamer aldaar. Eerste Deel. Te Utrecbt by* J. v. Schoonhoven *en* Comp. 1776. *Bebalven bet Voorwerk* 546 *bladz. in gr. octavo.*

Uit de Voorreden van dit Werk kan men afneemen, dat de Heer én Mr. *van Heurn* al voor etlyke jaaren arbeidzaam is geweest, in 't vergaderen van alles wat hem voorkwam, dat dienen kon tot het opstellen eener naauwkeuriger Historie van de Stad en Meyery van 's Hertogenbosch, dan tot nog in 't licht gegeeven was. En 't berigt, dat hy 'er van mededeelt, toont, dat hem, buiten de algemeen bekende Schriften, nog verscheiden zeldzaame, zo gedrukte als ongedrukte, Stukken ter hand gekomen zyn; waardoor hy, samt zyn toegang tot de Archiven, uit hoofde zyner Ampten en Bedieningen, overvloedige gelegenheid gehad heeft, om hierin wel te slaagen; 't welk hem dan ook natuurlyk aangezet heeft, om zyn oogmerk verder ter uitvoeringe te brengen. In de uitvoeringe hiervan is hy te raade geworden, van den vroegsten tyd af te beginnen, en ter dier oorzaake een aanvang te maaken met het beschryven eener soorte van Brabantsche Geschiedenis; waar mede die van de Stad en de Meyery, in den vroeger tyd, in 't naauwste verband staat. Van daar is zyn doelwit, de opkomst en lotgevallen der Stad en Meyerye, in eene aaneengeschakelde ontvouwing der Brabantsche Geschiedenissen, voor te draagen, tot op het jaar 1629; om voorts, van dat tydstip af, toen dit Gewest van 't overige gedeelte van Brabant gescheiden wierd, zig bepaal-

der te houden aan de Geschiedenissen der Stad en Meyerye; vermits ze van dien tyd af beter op zigzelven beschouwd kunnen worden.

Agtervolgens dit voorstel begint de Autheur het eerste Deel van zyn Geschiedschrift, met eene beknopte en welingerigte beschryving van het Oude Brabant, de Landen, die 'er door den tyd bygekomen, en weder afgeraakt zyn; als mede van het Hedendaagsche Brabant, dat hem vervolgens wat breeder doet stilstaan, op de gesteldheid van de Stad en Meyery in het byzonder. Dit leidt hem ter nasspooringe der eerste bevolkinge van dit Gewest, en de vroegste Geschiedenissen; het welk hem eerlang brengt, tot het gewaagen van 't afloopen van Gallie door de Franken, met de gevolgen daar van tot op den oorsprong van het Lothringsche Ryk. Hier op volgt dan een berigt der verdeelinge van het Lothringsche in twee Hertogdommen Opper- en Neder-Lothryk; welk laatste eindelyk den Hertog van Brabant ten deel viel; van waar deeze den naam van Hertog van Lothryk verkreeg, en dien voor zyne Nakomelingen behield. ——— Aan de ontvouwing van dit alles, doorvlochten met Oudheidkundige aanmerkingen, hecht onze Schryver verder eene korte opgave van de Geschiedenis der Brabantsche Hertogen, welker eersten Stamvader, dien hy gevonden heeft, den naam droeg, van *Giselbert*, die omtrent het jaar 840 aldaar het bewind voerde. De merkwaardigste voorvallen onder deszelfs Opvolgers worden hier in deeze opgave kortlyk gemeld, tot op het jaar 1095, of den aanvang der regeeringe van *Godfried met den Baard*, welke Hertog van Lothringe werd. En hier mede vangt de Heer *van Heurn* zyne gezette Beschryving der Brabantsche Geschiedenissen aan; welke hy in dit Deel brengt, tot op den afstand der Nederlanden, door Keizer *Karel*, aan zynen Zoon *Filip*, in den jaare 1555. ——— 't Is zeker, dat zulk een Geschiedverhaal veele overbekende zaaken moet behelzen, nadien dat Tydperk onzer Nederlandsche Geschiedenissen veelvuldig en op veelerleie wyzen voorgedraagen is. Dan met dit alles vleien wy ons egter met het denkbeeld, dat Geschiedkundige Liefhebbers 'er genoegen in zullen neemen; te meer, daar de Autheur, zonder over 't algemeene uit te weiden, zig doorgaans vry naauwkeurig bepaalt, tot het geen Brabant in 't byzonder betreft; waardoor hy ons den zamenhang der Brabantsche Geschiedenissen, in een gevoegelyk bestek, ontvouwt. Onder 't voorstellen hiervan geeft hy bovenal een onderscheiden verslag van 't geen inzonderheid de Stad en Meyery aangaat, welker lotgevallen hier be-

bestendig in 't oog gehouden worden. Maar wy zullen tegenwoordig op dat Geschiedkundige niet verder staan blyven, ten einde plaats te winnen, om het hoofdzaaklyke van 's Mans aanmerkingen, wegens de gesteldheid van de Meyery mede te deelen.

Zyne eerste aanmerking deswegens betreft de luchts- en landsgesteltenis, die, gelyk hy zegt, „ oudtyds in geheel Gallie, en dus ook in de Meyery geweldig verschilde van de hedendaagsche, naar de verhaalen, welke de oude schryvers daar van geeven. Zy had veel gemeenschap met die, welke men aan de noordsche landen geeft. De lugtstreek was, volgens hun schryven, koud en guur, de grond onvruchtbaar, zo dat 'er niets dan graanen wilde wassen. Dit wordt mede van geheel Germanie getuigd." Het laatste ondertusschen, zo als de Heer *van Heurn* aanmerkt, was meer toe te schryven aan de geringagting van den Landbouw in die dagen, dan aan den grond zelven; als welke, wanneer ze wel bebouwd wierd, naar uitwyzen der laatere ondervindinge, vrugtbaar genoeg was. En wat het eerste betreft, het is zeker, dat de lugt, behalve dat ze hier, in vergelyking van Italie en Griekenland, koud is, in deeze Landstreek merkelyk verzagt moet zyn. „ Mooglyk, zegt hy, is 'er de rede van, dat de grond, zederd deszelfs bebouwing, bekwaamer geworden is, om de zonnestraalen te ontvangen, en daardoor gekoesterd te worden, en dat die voorheen tegen den vasten, en op een gepakten grond, zonder warmte te geeven, te rug stuitte; of wel dat de bebouwde aarde meerder dampen dan de ongebouwde afgeeft, welke de lucht matigen. Ook kan het uitroejen der bosschen 'er mede een oorzaak van zyn. Dit zyn egter gissingen; de navorsing dezer zaak zal ik den wysgeeren overlaten."

't Is althans met betrekking tot het laatstgemelde, het uitrooien der bosschen, volgens de verdere aanmerking van onzen Schryver, zeker, dat dit Land oudtyds ongelyk houtryker was, dan tegenwoordig; nadien 't zelfs verscheiden bosschen bezat, als, buiten andere bewyzen door hem bygebragt, blykbaar is, uit de veelvuldige plaatsen, die hunne naamen van dezelven ontleend hebben. „ Ook valt 'er thans, zegt hy, in de Meyery, nog veel timmer- en brandhout. Het eikenhout aldaar is onder den naam van Brabantsch eikenhout bekend; en wordt voor het beste soort gehouden, wanneer het op zulke plaatzen, daar het veel van de lucht en het water

ter te lyden heeft, gesteld wordt." De alverwoestende oorlog, zegt hy, heeft de bosschen grootlyks vernield; en men is al vroeg bedagt geweest op 't maaken van schikkingen, ter vermeerderinge van het houtgewas; dat egter niet altoos gelukt is; doch thans wordt 'er overvloedig jong hout in de Meyery gevonden; des dezelve met den tyd genoeg timmerhout zal uitleveren, indien zy nog eenige jaaren van den Oorlog bevryd moge blyven.

Raakende den grond der Meyerye en de voortbrengsels van 't Land, geeft hy ons het volgende berigt. „ De grond der Meyery is doorgaans droog, schraal en zandig; vol heiden en duinen. Langs de Maas is die kleiagtig, alwaar men ook goede wei- en hooilanden vind. Langs de andere rivieren zyn ook goede weiden; doch welke in deugd en waarde tegen de eerste geenzins evenaaren. Het bouwland ligt doorgaans hooger en verder van de rivieren af. Wil men vruchten van dezelven zien, en dat het niet met heide bewast, moet het gestadig bemest worden, echter zo, dat als het eens met rog bezaaid is, hetzelve in het volgende jaar, met weinig mest, goede boekweit geeft. De tuin- boom- en aardvruchten willen in de Meyery wel voort. Keurige liefhebbers houden ze smaakelyker, dan die in vette kleilanden gegroeid zyn. De rog leverd zeer schoon en voedzaam brood uit, en de boekweit is 'er zeer goed. Veel vlas, haver, knollen en aardappelen worden 'er gebouwd, en op verscheide plaatsen hop, doch weinig garst, en nog minder tarwe, om dat de grond voor dezelve veel te ligt is. Het schapenvleesch is 'er by uitstek goed van smaak; doch het rund- en kalfsvleesch is ver na zo zwaar niet, als in het nabuurige Gelderland en Holland; hoewel het fyner van draad, en, naar veeler smaak, malser en korter is. Het wild is 'er by uitnemendheid lekker en zeer overvloedig. Een groote menigte word 'er in den open jagttyd, vooral naar Holland, gezonden. Het vleesch der haazen is bruiner en drooger dan in Gelderland, Holland en andere landen; en heeft eenen voortreffelyken wildsmaak; derzelver wol is rosser, vooral om den hals en voor de borst. Tusschen de tenen der lopers is minder hair; waarvan men wil dat de zandgrond der Meyerye, die eenigzins scherp is, de oorzaak zy. De haanen der patryzen hebben meerder roode veeren op de borst, dan die in andere nabuurige landen. Hoenders zyn 'er in menigte. Veele inwoners, vooral te Lieshout, op de Beekse donk, en die daaromtrent woonen, maken hun werk van hoenderen uit te laten broeden, die

die zy naar de meeste plaatzen van Holland verzenden. Grof wild, als herten en wilde zwynen, zyn 'er niet. In geval 'er een gevonden word, gelyk zulks nu en dan gebeurd, komen die by ſtrenge winters, over den Rhyn en de Maas, uit Duitschland herwaards. Het zelve heeft mede omtrent de wolven plaats, welken men echter meer dan het grof wild vind. De edele vogelen, als faiſanten, korhoenders, en anderen, zyn 'er niet gemeen." Voor 't overige levert het water, gelyk de Schryver vervolgens meldt, een ruimen voorraad van viſchen van veelerleie ſoorten, die zeer goed zyn, en zo in de Rivieren als in de Vennen der Meyerye gevangen worden. —— De Hoofdrivieren, welker loop hy naauwkeurig beſchryft, en waar in zig alle de mindere riviertjes en beeken vereenigen, zyn de Dommel en de Aa; die in de Stad 's Hertogenbosch te ſamen vloeien, en onder den naam der Dieze, van daar naar de Schans Crevecœur loopen, en in de Maas vallen. Het water der Meyerye, hoewel op het uiterlyk aanzien zwart, is nogtans, geſchept, klaar en gezond om te drinken; waarvan het voortreffelyke bier, dat in 's Hertogenbosch gebrouwen wordt, ten bewyze ſtrekt: ook kan het niet dan gezond zyn, om dat het van een zandgrond zyn oorſprong heeft. —— De Vennen, wyders, zyn laagten in de heiden, waar van ſommige des zomers zo niet in het geheel, immers voor het grootſte gedeelte zo droog zyn, dat 'er de beesten in gaan weiden. Zo dra de regentyd komt, ſtaat 'er het water drie, vier of meerder voeten hoog in. Als dan wordt 'er terſtond eene menigte van ſnoek, baars en paling in gevangen; of ſchoon men, wanneer de vennen droog zyn, 'er weinig water, en nog minder visch, in gewaar worde. Ook gaat het vast, dat de visch, in de vennen gevangen, in de rivier geworpen zynde, ſterft, en 'er niet in aarten kan.

„ Wat verder de Inwoonders betreft, „ ze zyn, naar 't geen ons hier gemeld wordt, doorgaans kloek, ſterk, en bereiken een hoogen ouderdom, waar toe de gezonde luchtſtreek niet weinig toebrengt. Het is waar, men vind 'er dikwils aanſtekende ziektens, en in verſcheide najaaren den rooden loop. Men heeft echter aangemerkt, dat die ziektens meer uit armoede en gebrek van behoorlyk voedſel dan uit de lucht ontſtaan. De roode loop, wil men, dat van het gebruik der witte kool, die in het najaar met veele karren van het dorp Dungen, en elders, derwaards gebragt word,

word, zyn oorsprong hebbe; wanneer de Inwoners, eenige dagen achtereen, niet dan kool eeten. Dit kan waar zyn; doch in dat geval zou de roode loop daar jaarlyks ontstaan moeten, om dat de kool alle najaaren derwaards gebragt word. Verscheide jaren verlopen 'er echter, dat men van die ziekte niets gewaar word. Veele Inwoners zyn met zeere oogen gekweld. Dit schryf ik echter aan geen landziekte toe. De oorzaak schynt my te zyn, dat zy veel heitorf, slegt hout, en andere stoffen, die veel rook geven, stoken, en dat de meeste schoorsteenen niet wel gemaakt zyn, om den rook te doen optrekken, ook vind men dit ongemak by de armsten het meest." En het getal derzulken schynt al vry aanmerkelyk te zyn: want „ de Inwoners der Meyerye, zegt de Autheur, zyn doorgaans arm. De schraale landen verschaffen hen een zeer geringen loon, voor hunnen zwaaren arbeid. Zy persfen, als het ware, den akker, door het gestadig mesten en beploegen, vrugten af; en moeten gedurig met hun landwerk bezig zyn. Hierby komt, dat de lasten in die landstreek, naar evenredigheid van andere naburige gewesten, ongemeen zwaar zyn; en dat de dorpen in de voorige oorlogen geweldig veel penningen, tot het betalen der brandschattingen en andere oorlogslasten, hebben moeten opnemen; zo dat 'er een aanzienlyk gedeelte der inkomsten van de landen, voor de renten derzelver en aan lasten, betaald moeten worden." De Meyery is hier door, volgens de opgave van den Heer *van Heurn* zeer bezwaard; doch hy vleit zig dat dezelve, door de thans gemaakte schikkingen, genoegzaam van haaren drukkenden last ontheeven zal worden. —— Wyders meldt hy ons wegens het bestaan der Inwoonderen nog het volgende: „ Hun bestaan is voornaamlyk de landbouw. Velen generen zich met schapen te fokken, en te weiden, waartoe de heiden en broekvelden gelegenheid geven. Dit is de oorzaak van het aanleggen der lakenweveryen, die als nog te Tilburg, Oosterwyk en elders zyn. Het vlas, dat in de Meyerye wast, gaf gelegenheid tot het linnenreden, het welk te Eindhoven, Helmond, Oirschot, Boxtel, en op veele andere plaatzen geschied. Veele andere handwerken, als het klompen-, schoenen- en kaatsballen maken, worden in de Meyery geoefend. Men merkt echter aan, dat de dorpen, wier Inwoners zich met den landbouw, en wat 'er toe behoort, opgehouden hebben, de beste en de welvarendste zyn; om dat, wanneer 'er eenige handwerken in verval raken, gelyk 'er veele zyn, de Inwo-

ners

ners zich niet gemakkelyk tot den ploeg gewennen kunnen." —— Hier benevens tekent hy nog aan, dat het getal der Inwoners zedert eenige jaaren merkelyk vermeerderd is; 't welk hy grootlyks daaraan toeschryft, dat zy noch ter zee noch te land dienen, en dus allen in hunne geboorteplaats blyven. Ook is 'er de lugt, zegt hy, gezond, en men ziet, in de meeste huishoudingen, veele kinderen.

Ten laatste merkt hy nog op, dat de grond der Meyerye eene groote verandering ondergaan heeft; alzo dezelve, thans schraal en mager, voorheen uit een vet leem bestond, 't welk nu onder den schraalen grond ligt; en waar uit men thans het leem tot het bakken van steenen, pannen, en het maaken der leeme wanden haalt. In dien ouden leemgrond vind men, ten bewyze hier van, nog heden onder het zand, zwaare boomen, die met de toppen naar het oosten of zuidoosten liggen, in dien grond gewassen, en met zand bedekt geworden zyn; dat men, zyns oordeels, waarschynlyk heeft aan te merken, als een gevolg van den Cimberschen vloed, ongeveer honderd jaaren voor de gemeene telling. En 't komt hem niet onwaarschynlyk voor, dat een gedeelte der duinen, die langs de Zeeuwsche en Hollandsche kusten lagen, door dien vloed op de landen der Meyerye en daaromstreeks geworpen zyn. Voorts twyfelt hy niet, of de gevolgen daar van hebben zig nog verder uitgebreid; zelfs wil hy wel toestemmen, dat die vloed tot Tongeren in 't land van Luik doorgedrongen kan zyn, de landen daaromtrent bedorven, en met zand bedekt kan hebben; doch hy kan zig egter niet vereenigen met dezulken, die willen, dat Tongeren, ter oorzaake hier van, oudtyds aan Zee gelegen zou hebben; het welk hy met reden als onwaarschynlyk tegenspreekt.

Wat eindelyk, om dit ter deezer gelegenheid nog by het voorige te voegen, den naam der Meyerye en der Stad 's Hertogenbosch aangaat, heeft men, volgens onzen Autheur, den naam van *Meyery*, dien dit landschap met veele anderen in Brabant gemeen heeft, af te leiden van het woord *Meyer*, zo veel als Schout. En de Stad draagt ongetwyfeld den naam van *'s Hertogenbosch*, om dat dezelve in of by een bosch, dat den Hertog van Brabant toebehoorde, gesticht is; 't welk gemeenlyk geoordeeld wordt geschied te zyn, door *Godfried* den III, in 't jaar 1184. „Het is, gelyk onze Schryver, dit aantekenende, zegt, aanmerklyk, dat op die plaats, alwaar in dien tyd niets dan

bosch was, men thans daar van niets, en maar alleen weilanden vind. Het zelve kan men van de landeryen rondsom Breda, Geertruidenberg en Stryen getuigen, alwaar voorheen alle de landen met bosschen bezet waren, die tegenwoordig alle hei- en weilanden zyn. De landsdouw in het noordergedeelte van Brabant, moet dus zeer van gedaante verandert zyn."

De beoordeeling en wederlegging, over en van het Werkje van C. J. KRAYENHOFF, *Capt. Luitenant en Oud-Ingenieur, verdedigd, door* C. REDELYKHEID, *Lid van het Konstgenootschap te Utrecht, onder de Zinspreuk:* Besteed den Tyd met Konst en Vlyt. *In 's Gravenhage by* H. Ch. Gutteling 1776. *In groot octavo 169 bladz.*

VOor eenigen tyd hadden wy in handen een Tractaatje, getyteld C. REDELYKHEID *bestraft, door* C. J. KRAYENHOFF; waarin de eerste, naar ons inzien, te smaadlyk behandeld werd (*). Op dat Tractaatje volgt nu, in 't bovengenoemde Geschrift, eene beantwoording dier bestraffinge; welke, hoewel scherp, (dat natuurlyk te wagten was,) egter zo hoonend niet opgesteld is. De Heer *Redelykheid* beantwoordt alles, dat eenige opmerking verdiende, en tragt zyne denkbeelden over de Metzelwerken, waar in hy van den Heer *Krayenhoff* verschilt, nader op te helderen en meerder te versterken. Naar welke zyde men ook in dit geval moge overhellen, welk gevoelen men meest begunstige, men zal, een en ander nagaande, zien, dat de beantwoording, over 't geheel, meer ter zaake doet dan de bestraffing. Ondertusschen verliest een Leezer, onder 't leezen van zulke Geschriften, ligtlyk zyn geduld, daar 'er ter wederzyde zo veel in gevonden wordt, dat zeer weinig, ja dat volstrekt niets, doet tot het weezenlyke van 't verschil, het welk, gelyk het gemeenlyk gaat, ten laatste uit het oog verlooren wordt. Ter voorkominge hier van geeft ons de Heer *Redelykheid*, by den aanvang van dit Werkje, niet ondienstig, eene opgave van den *Staat des Geschils;* welken wy, om den Leezer het verschil te beter te doen verstaan, zullen mededeelen. Hy beschryft denzelven aldus.

„ I. *Krayenhoff* wil *grooter Steenen* dan heeden, en wel *zagte roode Steenen*, die met ons hedendaagsche best rood overeenkomen, in 't gebruik invoeren, en aan de Muuren van 's Lands Vestingen, zoo buiten als binnen, gemetzeld hebben. —— Dit spreek ik tegen, ik wil de ordinaire vorm en harde Steenen gebruiken, alzoo de

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* V D. bl. 354.

de zagte Steenen schadelyk zyn, en onbestaanbaar tegens de beledigingen van de lugt, en 't geweld van buiten.

„ II. *Krayenhoff* wil zyn voorstel bewyzen door de aloude Muuren, welke met groote roode zagte Steenen gemetzeld zyn. —— Ik heb beweerd, dat de Ouden nog veel grooter Steenen, als hy voorstelt, en ook geele, graauwe, harde Steenen gebruikt hebben; dat men tegenwoordig zulke goede klei niet heeft, om zodanige harde, taaije en deugdzaame Steenen te maaken, als de beste Steenen der Ouden; en dat dus zyn bewys niets ter zaake doet.

„ III. *Krayenhoff* stelt, dat de Ouden geen andere dan *Steenkalk* gebruikt hebben. —— Ik heb beweerd, dat zy veeltyds *Schulpkalk* vermetzeld hebben.

„ IV. *Krayenhoff* heeft gesteld, dat de Ouden geen Tras gebruikt hebben. —— Ik heb beweerd ja, maar onbepaald in den tyd.

„ V. *Krayenhoff* wil zonder Tras metzelen. —— Ik met Tras, naar omstandigheid van zaaken.

„ VI. *Krayenhoff* stelt, dat de Ouden zoo wel en kunstig niet gemetzeld hebben als wy. —— Ik heb het tegendeel beweerd.

„ VII. *Krayenhoff* wil eene nieuwe manier van Metzelen invoeren. —— Ik beweer derzelver schadelykheid in alle deelen.

„ VIII. *Krayenhoff* wil volstrekt Steenkalk doen vermetzelen, en die op eene byzondere manier doen lesschen. —— Ik beweer dat men Schulpkalk moet gebruiken, zoo veel als mogelyk zy; en dat *Krayenhoffs* manier van Steenkalk te lesschen, niet deugt.

„ IX *Krayenhoff* wil de laagen der muuren agter laager doen metzelen dan voor. —— Ik beweer dat zulks ten uiterste schadelyk en nadeelig is.

„ Dit zyn de hoofdzaakelyke Poincten tusschen ons in verschil. 'Er zyn nog eenige anderen, maar die zyn toevallig; en dus is 't niet noodig, dat ik 'er alhier melding van maake."

Om nu dit verschil, daar 't voornaamste, dat weezenlyk genoemd kan worden, in de gewisselde Tegenschriften over dit onderwerp, vermoedelyk reeds te berde gebragt zal weezen, op 't spoedigste aan een einde te brengen, zo doet de Heer *Redelykheid*, in eene Nareden, den volgenden voorslag.

„ Het geschil tusschen den Heer *Krayenhoff* en my is van zulk eene natuur, dat men wederzydsch, zonder *kwetzing* van zyn *geweeten* en *eere*, de uitspraak ter beslissinge overgeeven kan aan kundige en onzydige menschen. Om dan al het over en wederschryven, en verdere moeilykheden af te snyden, heb ik niet ondienstig gevonden aan den Heer *Krayenhoff* by deezen voor te stellen: Dat hy verkieze uit *Amsterdam* of *Rotterdam* zeven van de kundigste en meest ervaarene Mrs. *Metzelaaren*, en 'er drie *Ingeni-*

nieurs byvoege, naar zyn zinlykheid en genoegen, aan welke wy de wederzydfche Schriften zullen overgeeven, ter beoordeeling, wie van ons beiden het wit 't best getroffen heeft. De Heer *Krayenhoff* zal de vryheid hebben, door een nader Gefchrift, zyne zaake te fterken, maar ik zal tot myne verdeediging niets meer bybrengen. Wanneer ik in het ongelyk gefteld worde, zal ik herroepen, wat ik tegens den Heer *Krayenhoff* heb gefchreeven. — En, wanneer hy in het ongelyk gefteld wordt, laat ik het geen hy behoorde te doen aan zyne edelmoedigheid. My dunkt, dat dit de kortfte en de beste weg is, om een einde van zaaken te bekomen. Ik laat het nu aan eene cordaate verkiezing van den Heer *Krayenhoff*."

Wat hier van komen zal, moet de tyd leeren: intusfchen kan de Heer *Redelykheid* zyn nieuw ontwerp, wegens het fpoedig verfteenen der Muuren, waarvan hy in 't flot zyner Nareden gewaagt, met de vereischte oplettendheid nagaan. Hy maakt zig fterk deswegens iets nieuws uitgevonden te hebben, waar van hy de grootfte verwagting heeft.

„ Myne uitvinding, zegt hy, is bekwaam, zoo om de reeds gebouwde Muuren, hoe en waar gelegen, en hoe dik dezelven zouden mogen zyn, te doen *verfteenen*, als wel inzonderheid om nieuw te metzelen en te bouwen Muuren fpoedig en deugdzaam, naar derzelver aart en natuur, zonder egter de *natuur* geweld aan te doen, te doen *verfteenen*, en wel zoo, dat de *verfteening* van de agterzyde van den Muur beginnen, en meerder en vroeger verfteenen zal dan aan de voorzyde. Ja men mag vryelyk den Muur van agteren aanftonds, en zelfs onder het metzelen aanvullen, al ware het met flappe Modder. ——— En in de Beftekken behoeft men geen verandering te maaken, mits dezelven inhouden goede inrigtingen der Muuren en deugdzaame Bouwftoffen. ——— De onkosten zyn zeer gering, en kunnen niet in aanmerking komen tegen het nut. Dit ter uitvoer te brengen neem ik voor myn reekening, voor de goede gevolgen fta ik borg, en verbeure, boven alle de kosten, zulk een Somme gelds, als men my vooraf gelieft toe te leggen, als ik aan deeze beloften zal komen te voldoen. ——— Of ik dit ontwerp den SOUVEREIN zal aanbieden, weet ik nu nog niet: maar ik geeve by voorraad dit in ernftige overweeging aan de Heeren *Ingenieurs* en andere *Bouwmeesters*."

De

De beschaafde of welleevende Juffer. Uit het Engelsch vertaalt. Te Rott. by J. Burgvliet en Zoon 1777. *Behalven het Voorberigt en den Inhoud* 320 *bladz. in groot octavo.*

EEne verstandige Moeder geeft hier, in een aantal van Brieven, tusschen haar en haare Dochter gewisseld, eene reeks van Lessen, die strekken, om haar gedrag te beschaaven, en haar zedelyk character te vormen; om haar te gelyk deugdzaam en welleevend te maaken. — De eerste pligt aan haar, in de kindsche jaaren volbragt hebbende, heeft zy haar op een Kostschool besteld, en agtervolgt haare eertyds mondlyke onderrigtingen door leerzaame Brieven. Deeze Brieven zyn aanvanglyk betrekkelyk tot het Schoolonderwys, en een regt naarstig gebruik van het zelve, mitsgaders tot het regelen van haar gedrag in die omstandigheden, ten einde vervolgens bekwaam te worden, om behoorelyk in de Waereld te kunnen verkeeren. Eerlang verlaat de jonge Juffrouw het Kostschool, begeeft zig naar London, en verblyft aldaar, onder het opzigt van eene alleszins lofwaardige Tante. Van dien tyd af komt het 'er op aan, om haar, naar de verschillende omstandigheden, in welken zy zig bevindt, naar de onderscheiden werkingen haarer hartstogten, zodanige lessen in te boezemen, als noodig zyn, om haar te onderrigten, hoe zig te gedraagen, en waar voor zig te hoeden. —— Men heeft, in 't opstellen deezer Brieven, de natuur zeer wel in agt genomen; de verschillende omstandigheden, de onderscheiden hartstogten, geeven eene gepaste aanleiding tot het behandelen van veelerleie onderwerpen; en deezen worden ontvouwd, op eene manier, welke in alle opzigten inneemend en overtuigend is. Dit Geschrift verdient des, met alle regt, eene plaats, onder de Schriften, welken in de opvoeding der Jeugd van eene weezenlyke nuttigheid zyn. En schoon 't inzonderheid zyne betrekking hebbe, tot de opvoeding eener jonge Juffer, is egter ver het meerendeel der Zedenkundige Lessen van dien aart, dat ze ook in de opvoeding der jonge Heeren in aanmerking komen; zelfs worden 'er genoeg Menschen van meerder jaaren gevonden, welken de hier voorgestelde verstandige en deugdzaame onderrigtingen met nut kunnen overweegen. De Leezer neeme, voor tegenwoordig, de volgende afmaaning tegen de zo algemeene kwaadspreekendheid mede.

„ Spreek, in gezelschap, nooit kwalyk van iemand, die afwezig is, het zy vriendin, vreemde of vyand. Het eerste zou snood, het tweede onbillyk, en het laatste laf en laaghartig zyn. Met kwaad van uwe afwezende vriendin te spreken, verdient gy, dat gy en haar, en de gene die daar tegenwoordig zyn, beiden verliest, en zult ze ook verliezen; want wie, die wel by hare zinnen is, zal vriendschap willen houden met iemand, die zich aan zo veel trouwloosheid en laaghartigheid schuldig maakt? Door kwaad van vreemden

den te fpreken, zult gy u al de waereld tot vyanden maken: want zy, die, zonder 'er in 't minst toe getergd te wezen, den goeden naam kan bekladden van perfonen, aan welken zy weinig kennis en geen verpligting heeft, verdient het voorwerp van algemeenen afkeer en verfoeijing te zyn. Door tegen uwe vyanden uit te varen, zult gy de verachtelykfte laagheid van geest en geringheid van verftand laten blyken; en komt haar dit ter ooren, dan zal het hare trotsheid en verwaandheid nog ftreelen, door haar te doen denken, dat zy uwe hartstochten meer gaande gemaakt hebben, dan wezenlyk waar is, of ten minften veel meer, dan gy zoud begeren, dat zy wisten".

Men voege hier by éêne der aanmerkingen over de onmaatigheid, die eigenlyk het manlyk character betreft; doch waar van onze Briefschryffter zig bedient, om dat ze het haatlyke dier ondeugd onder dat character te fterker kon afmaalen. De Maatigheid aangepreezen hebbende, als het beste middel ter bewaaringe der gezondheid, gaat zy voort om het ftrafwaardige van 't krenken der gezondheid, door onmaatig eeten en drinken, aan te toonen, te meer, daar 't met regt onder den Zelfsmoord betrokken mag worden; het welk haar doet zeggen:

„ Ik weet niet, of de genen, die hunne dagen verkorten door onmatigheid, niet wel zo misdadig zyn voor God, als zy die een onmiddelyk einde van hun leven maken, door nog geweldiger middelen. Want als iemand, willens en wetens, vergif inzwelgt, wat groot onderfcheid is 'er dan, of het zelve zyne uitwerking doe in dertig minuten of in dertig jaren? verandert dit de natuur van het misdryf, of bevrydt het den misdadiger van de fchuld van zelfsmoord? misfchien zal het dit doen, naar het oordeel van kortziende ftervelingen; maar of het dit al of niet doe in het oog van den alzienden en onpartydigen Rechter van 't gansch heelal, is de groote vraag daar het op aan komt. ——— En evenwel, is de onmatigheid geen doodelyk fenyn, dat in de aderen woedt, en, hoe langzaam in zyne werking, niettemin zeker gaat en onfeilbaar is in zyne uitwerkingen? Het ondermynt en bederft de gefteldheid des ligbaams by trappen, en brengt menig een in den bloem des levens ontydig en onverwacht ter dood. Negen tiende deelen van de menfchelyke wezens, durf ik zeggen, dienen tot een flagtoffer voor dezen wreeden verwoester: oorlog, hongersnood, pest en ouderdom, famen genomen, mogen hunne duizenden verflaan, maar onmatigheid, alleen en op zich zelve, verflaat haare tienduizenden.

„ Welk eene kinderachtige en belagchelyke verdediging, (fchryft zy verder:) is het, die de overdadigen en onmatigen gemeenlyk voor elkander gereed hebben. „ Arme hals; zeggen ze van zulk eenen, hy drinkt wel wat te veel, hy leeft fterk, en bederft zyn geftel zo gaauw als hy maar kan; maar hy is een goede eenvoudige ziel, die niemand benadeelt, behalve zich zelven". Hoe! niemand anders benadeelen dan zyn eigen zelven! wat grove en plompe waan

mal

taal is dit! hy benadeelt ieder een, niet alleen door den verderflyken invloed van zyn kwaad voorbeeld, 't welk kan en waarschynlyk zal voortgaan met zyne uitwerking te doen, wanneer hy reeds gestorven en ten grave gedaald zal zyn; maar ook, dewyl hy zich zelven geheel onbekwaam maakt tot h–. volbrengen van de pligten des gezelligen levens. Was hy voor zich zelven alleen in de waereld gekomen? ware hy dit, laat hy dan van alle verkeering en omgang afgesneeden worden; laat hy in een afgescheiden kluis opgeslooten, en tot eene geduurige eenzaamheid en afzondering gedoemd worden. Maar was hy dit niet? was hy geboren tot eene gezellige samenleeving, zo laat hy bedenken, dat hy verpligt is, alles wat in zyne magt staat toe te brengen tot bevordering van 't geluk en 't welwezen zyner medeschepselen; dat 'er een groote lyst van gezellige pligten zy, welke hy verbonden is te volbrengen, en welken hy zonder onrechtvaardigheid en godloosheid niet kan nalaten. Heeft hy geen huisgezin om voor te zorgen? geen zoon op te voeden? geene dochter eene uitzetting te bezorgen? geene ouders te ondersteunen en te hulp te komen? geen arme zuster en broeder by te springen? geen bedrukten vriend te vertroosten? heeft hy geene burgerlyke bediening of krygsampt te bekleeden? geen beroep of andere bezigheid te behartigen? of, als hy zulk een zelfzoekend, menschen hatend en nutteloos wezen, dat hy met dit alles niet heeft uit te staan, is hy evenwel niet verpligt een goed voorbeeld aan de waereld te geven? indien hy geene kloekmoedigheid en onverzettelykheid genoeg bezit, om zelf eenigen der pligten van een gezellig leven waar te nemen, is hy, ten minsten, niet gehouden, om anderen ter volbrenginge van dezelven op te wekken en aan te moedigen?

„ Maar de rechte waarheid bestaat hier in, dat deze overdadige en onmatige dwazen onder alle de verpligtingen, die ik nu gemeld hebbe, liggen; ja onder nog veel meer dan die; maar zy hebben iet anders te behartigen, 't welk by hen veel gewigtiger en van grooter belang is; zy hebben, namelyk, hunne lieve lighamen te mesten en te overladen, of liever te benadeelen en te bederven; zy hebben hunne snoode, lage en kruipende lusten in te willigen; en zullen aan derzelver involging alle deugden, het zy dezelven op God, op onzen naasten of op ons zelven zien, opofferen. Wat raakt het hen; hoe hun vader, moeder, zuster of broeder leven, als zy het maar wel hebben. Zy denken gemaakt te zyn, of leven ten minsten, als of zy gemaakt waren, alleen voor zich zelven, en willen daarom niet lastig gevallen worden met eenige zorg of bekommering voor anderen. Vrouw en kinders, vrienden en magen mogen ongelukkig worden, maar zy moeten, en willen hunne vermaaken hebben. Dus verslyten zy hun gansche leven met eten, drinken en slapen; in eenen onafgebroken voortgang van dierlyke geneugten; in een staat van grove ongevoeligheid, en een soort van slaapziekte; in een leven, om kort te gaan, dat niet veel beter is dan dat van een beest."

De Wysgeerige Koopman, *door* Dr. HIRZEL. *Te Amst. by* M. de Bruyn 1776. *Behalven de Voorreden* 228 *bladz. in octavo.*

MEn verleent ons in dit Geschrift, onder 't voordraagen eener verſierde Geſchiedenisſe, eene wysgeerige beſchouwing van den invloed des Koophandels, op het weezenlyk geluk, zo des Handelaars in 't byzonder, als der Maatſchappye in 't algemeen. —— *Aristus*, een verſtandig Man, zynen Kinderen in alle deelen eene welingerigte opvoeding geevende, zogt ieder zyner Zoonen in zodanig een Beroep te ſtellen, als best overeen kwam met hunne genegenheid en bekwaamheid, en natuurlyk geſchikt was om hun waar belang indiervoege te bevorderen, dat het tevens tot heil der Maatſchappye ſtrekte. Hier toe kwam het Beroep van Koopman, met opzigt tot *Cleanthes*, wel byzonder in aanmerking, waar toe de Autheur zig dan voorts in dit Werkje bepaalt. —— *Aristus* overweegt den Koophandel van alle zyden, zo ten aanzien der zwaarigheden als der voordeelen; en, overtuigd dat een Koopman een deugdzaam character kan bezitten, zig zelven niet alleen, maar ook het algemeen weezenlyk nuttig zyn, beſluit hy eindelyk, na *Cleanthes* deswegens naauwkeurig getoetst te hebben, ten volle, om deezen zynen Zoon tot den Koophandel te ſchikken. In gevolge hier van wordt *Cleanthes*, na van zynen Vader de noodige onderrigtingen en vermaaningen, ter getrouwe betragtinge zyner pligten, ontvangen te hebben, ten laatſte op een voornaam Komptoir beſteld, ten einde den Handel aldaar in deszelfs geheele uitgebreidheid te leeren. —— Dr. *Hirzel* deelt, in 't voorſtellen van dit alles, eene reeks van nutte Lesſen mede; die, terwyl ze den heilzaamen invloed van den Koophandel onder 't oog brengen, kragtig ſtrekken, om eenen ieder de eerlykheid in den Handel in te boezemen. Zyn oogmerk was den Koopman verder, in deszelfs drukke bezigheden en geheelen wandel, insgelyks te beſchouwen; dan hy is tot nog hier in verhinderd, en heeft zyne voorgenomen taak ſlegts in zo verre uitgevoerd, dat de Jongeling tot het leeren van den Koophandel geſchikt zy. Men hoopt dat hy dit Stuk, in dien zelfden ſmaak, voorts zal agtervolgen, ten nutte der Maatſchappye, waar van nyvere en eerlyke Kooplieden voornaame ſteunſels zyn.

Buiten dit opgemelde hoofdbedoelde, tot den Koophandel betrekkelyk, is dit Geſchrift van eene uitgebreider nuttigheid, ten aanzien van de Opvoeding in 't algemeen; voor zo ver de inrigtingen van *Aristus*, in verſcheiden opzigten voorbeeldlyk, en der navolginge waardig zyn. Uit dien hoofde hebben ook de Uitgeevers het niet oneigen geoordeeld, by dit Stukje, (dat op zig zelve niet zeer uitgebreid is,) te voegen, eene Verhandeling, ſtrekkende ter ontvouwinge van de deerlyke gevolgen der kwaade Opvoedinge.

Hier

Hier by komt eindelyk nog eene korte beschouwing over de Menschen in 't gemeen, en hoe ze behooren te zyn. ——— Beide deeze Geschriften behelzen een aantal van zedenkundige opmerkingen; die over 't geheel leerzaam en van eene algemeene nuttigheid zyn, ter bevorderinge van goede Zeden.

Onderwys van een Vader aan zyne Kinderen. Uit het Engelsch vertaalt. Te Amsterdam by G. Warnars 1777. *Behalven het Voorwerk* 103 *bladz. in octavo.*

IN dit Geschrift levert men ons eene verzameling van Zedekundige Fabelen, Vertelzels en Aanmerkingen, waar van een Vader zig, naar luid van 't Voorberigt, by voorkomende gelegenheden, bediend heeft ter onderwyzinge van zyne Kinderen. Ze zyn allen leerzaam, en vry wel geschikt, om der Jeugd een smaak voor de Deugd, en 't verkrygen van nutte Kundigheden, in te boezemen. Het behoort dus onder die Geschriften, welken men mag aanmerken als Huisboeken, die men den Kinderen met vrugt in de hand kan geeven; vooral wanneer kundige Bestierders de Kinderen leeren, hunne aandagt vestigen op het geen zy leezen; en hen, by eene gunstige gelegenheid, leerzaam herinneren, 't geen zy geleezen hebben. Tot zodanig een gebruik is dit Werkje zeer dienstig.

Hoog-Bootsmans Konst of der Matroosen Studie. t'Saamgestelt door T. SYBRANTS, *in zyn leven Commandeur van 't Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteyt van Amsterdam, door zyn dertigjarigen Dienst zo bevonden. Te Amsterdam by* G. Bom 1776. *In octavo* 92 *bladz.*

IN dit Stukje worden tienerleie Charters van Schepen, van verschillende lengte en wydte, beschreeven, met opzigt tot de dikte en langte van Masten en Stengen, benevens van al het Touwwerk, Blokwerk, Ankers, Zeilen, en 't geen verder ter toetakelinge van een Schip behoort. Een Geschrift van die natuur kan voor alle Zeevaarenden, en die iets te doen hebben met het toetakelen van Schepen, van dienst zyn; maar 't is ons voorgekomen, dat dezulken, die 'er weezenlyk belang in stellen, niet kwaalyk zouden doen, wanneer zy 't met wit Papier doorschooten; om dat 'er, zedert het opstellen van dit Stukje, wel eenige veranderingen in deeze en geene byzonderheden stand gegreepen hebben. Veelligt was 't, uit hoofde dier veranderingen, wel der moeite waardig, dat eene opmerkzaame en kundige hand zig verledigde, om een Stukje van dien aart op nieuw te schryven.

ABRAHAM en IZAK. *Godsdienstig Schouwspel. Uit het Hoogduitsch van den Heer* J C LAVATER. *Te Utrecht en Amsterdam, by* H. v. Emenes *en* M. Schalekamp 1777. *Behalven het Voorbericht* 16 *bladz. in groot octavo.*

Abraham, op Gods bevel, zynen dierbeminden Izak offerende, levert zeker het aandoenlykste Schouwspel der menschlyke bedryven; doch zodanig een Schouwspel, dat beter nagedagt, dan met woorden uitgedrukt kan worden; om dat geen woorden in staat zyn, die aandoeningen te omschryven, welken diestyds in 't hart van Abraham en Izak werkzaam waren. De Heer *Lavater* heeft het egter gewaagd hier van eene proef te neemen; en zy, die 's Mans bekwaamheden in 't hartstogtlyk schryven kennen, bezeffen ligtlyk, dat hy, boven veele anderen, juist de Man was, om het in dit stuk zeer verre te brengen. Ook zal men, op het doorbladeren van dit Godsdienstig Schouwspel, gereedlyk erkennen, dat hy 'er vry gelukkig in geslaagd is; maar met dat alles zal men 'er nogtans tevens in opmerken, dat het hem meermaals aan woorden ontbroken heeft; nadien de aandoeningen te sterk waren, om uitgedrukt te kunnen worden. Hy komt dit mangel van woorden egter gemeenlyk met veel oordeels te gemoet, zo door welgepaste, tedere, afgebroken, herhaalde uitdrukkingen, die treffende denkbeelden voor den geest brengen, en den Leezer verder doen denken; als door 't beschryven der houding en gebaaren; welker opmerking die uitdrukkingen en denkbeelden eene kragt byzet, die dikwils in staat is, om des Leezers hart dermaate gevoelig te maaken, dat hy zig ten sterkste aangedaan bevinde. —— In de uitvoeringe van het geheele Stuk, houdt onze Autheur, de verschillende characters van Abrahams Huisgezin naauwkeurig in agt neemende, het natuurlyke beloop eigenaartig in 't oog. Het vangt aan met Godsdienstige gesprekken, welken inzonderheid doelen op Gods beloften, en dienen om het vertrouwen op dezelven te versterken. —— Abraham ontvangt vervolgens, in eenzaamheid, het Godlyk bevel, en zyne neiging om God te gehoorzaamen, zegenpraalt eerlang over zyne natuurlyke aandoeningen; waarin hem bovenal te stade komt, het denkbeeld, hem door den Engel ingeboezemd, dat God, zyn God, en zyns Zoons God, geen God der dooden maar der leevenden is. —— Dit denkbeeld bezielt Abraham verder het geheele stuk door ten leevendigste, en bemoedigt hem telkens, als de natuurlyke aandoeningen haare kragt oefenen. —— Hy maakt voorts schikkingen tot de reis naar 't aangeweezen gebergte, om aldaar Gods bevel te volbrengen. Dit levert eene verscheidenheid van tooneelen, die van alle zyden treffende zyn; en de Autheur schikt alles indiervoege, dat Abraham', hoe zeer ook aangedaan, nogtans, ongedwongen, het byzondere doelwit zyner aannaderende reize naar 't gebergte; voor 't gantsche

Huis-

Huisgezin, bedekt houde. Een hartroerend affcheidneemen van Sara besluit dit gedeelte, en Abraham vertrekt met Izak. ——— Hier op volgt het laatste bedryf, waar in Abraham en Izak op den berg den altaar bouwen; Abraham eindelyk aan Izak Gods bevel openbaart; de laatste zig daar aan gewillig onderwerpt, en de eerste zig schikt om het zelve te volbrengen; wanneer een Engel hem de uitvoering doet staaken, en zig vervolgens een Ram ten offer opdoet, dien Abraham en Izak met vreugderyke aandoeningen den Heere opoffeten; waar op zy voorts besluiten weder t'huiswaards te keeren; waar mede dit Stuk afloopt. Dit laatste gedeelte wordt, zo in 't eene als in 't andere opzigt, ten treffendste uitgevoerd; en de Autheur doet den Godsdienst ten kragtigste werken, zonder nogtans de Natuur te kort te doen, in de overtuiging dat die God, welke dat doodlyk bevel gegeeven heeft, zig Abrahams en Izaks God noemde, geen God der dooden, maar een God der leevenden is. Van dit denkbeeld maakt de Heer *Lavater* hier een oordeelkundig gebruik, zo ten opzigte van den Vader als van den Zoon, om hen geschikter ter onderwerpinge aan, en uitvoeringe van, Gods bevel, te doen voorkomen. Met dit oogmerk bedient hy zig, als ter voorbereidinge van Izak, zeer gepast van het uitkomen eens Vlinders, dat het denkbeeld van een gelukkiger herleeven na den dood, en in den Vader en in den Zoon, opwakkert, zo als zy den Altaar zullen bouwen, en eer Abraham Gods bevel aan Izak geopenbaard heeft. —— Zyn voorstel desaangaande luidt indezervoege.

„ (*Terwyl Abraham in stilte bidt, legt Izak de linkerhand zachtjes op zijn schouder, en ziet, met de rechterhand tegen 't voorhoofd, heen en weder —— hij word eene pop gewaar aan een struik hangende, uit dewelke zich juist een uiltje ontwikkelt, zwijgt enige ogenblikken stil, vervolgens keert hy zich, het uiltje op de hand nemende, verbaesd tot zijnen vader, buigt zich bij hem neder* ——)

IZAK.

Mijn vader! zie wat ik hier heb gevonden —— Kijk, welk een schepsel Gods ——— en hoe wonderlijk dat schoon-gekleurd, en ligtgevleugeld, levendig beestje uit een verscheurd bekleedsel te voorschijn breekt; nog bloedt het. . . . Het is als of 't zich in de nieuwe wereld bevreemdde en verwonderde! In welk een wereld is het doorgedrongen midden uit zijne duisternis! Het onderstaet zich om te gaen. —— Hoe 't zijne vleugels ontvouwt, uitspreidt. ——— Het wil gaen vliegen, en kan nog niet; doch ieder ogenblik word het vrijer, levender, stouter. Het waegt het, en verheft zich; het ontvliegt mij. ——— Zie vader! —— (*Kijkt heen en weder, en beschouwt de gescheurde pop weer*). Is 't mooglijk! ——— Hier kwam het uit, mijn vader! Dit heeft God ook gemaekt! mijn vader!

ABRAHAM.

(*eerst zwijgend*)

Grote God! welk een lichtstrael in mijne duisternis! ... hoe leert gy ons, o God ——— het grote door het kleine.

IZAK.

Groeide dat beestje daer aen die struik?

ABRAHAM.

(*staet op, neemt Izak bij de hand, en gaet met hem nae de struik toe.*)

Neen, mijn zoon; 't was eerst een kruipende, veelvoetige worm, die op de aerde kroop en aen het stof kleefde, en zich hier aen vast hing, stierf, en stierf echter niet ——— hij stroopte zijne uitwendige gestalte geheel af; daar lag de vorige worm dood —— en in zijn plaets ——— die eerst half-levende gestalte, uit welke 't vogeltje is uitgebroken.

IZAK.

De Worm, die in het stof kroop, die is tot een schone vliegende vogel geworden?

ABRAHAM.

Ik dank den Heere, die een strael des lichts in mijne ziel heeft gezonden. ——— De kruipende worm is tot een vliegende vogel geworden. Wonderlijke herschepping! ——— Hoe dikwils heb ik ze niet wel gezien ——— maer nooit met dit oog, nooit met dit verlicht denkbeeld. ——— Zoo voert God door den dood ons in het nieuwe vrijer leven in! Zoo voert hij ons van leven tot leven! Zoo....

IZAK.

Zoo ——— Vader, mag ik vragen? Zoo ——— voert de Heere ons van den dood in 't nieuwe vrijer leven in, wanneer wy sterven —

ABRAHAM.

ô Izak, dit leert ons God ——— in een heilig tijdstip! 't ging mij als een blixemstrael door de Ziel —

IZAK.

Zijn wij veelligt thans nog wormen, die aen het stof der aerde kleeven? en ons, wanneer wij dit lighaem afleggen, eens met ene vrije stoute vlucht tot boven de wolken zullen opheffen, en mogelijk die Hemelsche Boden eens gelijk worden ——— van welken gij mij zoo dikwils hebt verhaeld, dat zij veel schooner zijn dan de menschen, snel gelijk de arenden van den Hemel nae beneden ——— en even gelijk de arenden met eene snelle vlucht weer nae de zon te rug spoeden?

ABRAHAM.

Groot, zeer groot was mijn voorgevoelen; maer God heeft 'er nog toegedaen ——— ô Mijn zoon! ik gae den Heere loven! Bouw gij den altaer hier. ———

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Mosaisch Recht, of de Ziel der Wetten van Moses, haare betrekking te dier tyd, op de Regeeringswys, Zeden, Landstreek, Godsdienst, Koophandel, aloude Gewoonten enz. Door JOHANN DAVID MICHAËLIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte, te Gottingen; Lid van de Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. VIde Deel. Te Haarlem by* J. Bosch 1776. *Behalven de Voorreden en twee Registers* 174 *bladz. in groot octavo.*

MEermaalen maaken wy, by 't melden der Tytels, in de opgave der Boeken, gewag van de *Voorreden* en de *Registers*, om onze Leezers de grootte van het Werk, 't welk wy aankondigen, te doen weeten; doch zelden met zo veel reden als tegenwoordig, naardemaal de *Voorreden* en de *Registers* dit Deel zelve in grootte overtreffen; de eerste alleen beloopt 128, en de laatste zamen genomen 148 bladz. Over de uitgestrektheid van de laatste hebbe niemand zich te verwonderen, zy gaan over 't geheele Werk van VI Deelen; en geeven ons eene lyst van de *Voorkomende* en *opgehelderde Schriftuurplaatzen*, en van de *Merkwaardigste Zaaken.* De Heer JOHAN GEORG PURMAN, *Rector* van het *Gymnasium* te *Frankfort* aan den *Main*, heeft zich der moeite van een breedvoerig *Register* op te stellen, gelyk de Heer MICHAËLIS ons berigt, wel willen getroosten; en elk Gebruiker deezes Werks is hem daar voor dank verschuldigd: en 't heeft zeker den Vertaaler niet weinig arbeids gekost, 't zelve over te brengen. De groote menigte van Schriftuur-texten, in het Werk, licht bygezet, de verbaazende verscheidenheid van Zaaken daar in behandeld, maakten deeze *Bladwyzers* onontbeerlyk: ze zyn een allernuttigst toevoegzel. Veel nooder zouden wy ze misfen dan de *Voorreden*, tot zulk eene lengte uitgeloopen, dat ze, naar de betuiging van MICHAËLIS zelve, *hem reeds te lang geworden is* (*).

In

(*) Zie de Voorreden, *bladz.* 123.

In de daad dezelve zou, „ schoon het des Hoogleeraars oogmerk geheel niet is, een bespiegelend Stelzel (*Systema Theoreticum*) van het leerstuk der straffen te geeven, ook niet, op eenen wederleggenden toon van de valsche grondbeginzelen, door andere te nedergesteld, te spreeken, maar alleenlyk met vooronderstelling van 't geen bekend is, eenige stellingen te verhandelen," veel eer eene *Verhandeling* op zichzelven maaken, dan onder den naam van *Voorreden*, (zo wy anders weeten wat een *Voorreden* is,) het licht zien. Dan de Schryver heeft verkoozen 'er deezen Naam aan toe te voegen, en, naa 't geen weezenlyk tot een Voorreden behoort, vermeld te hebben, verklaart hy. „ Thans, kom ik tot de Hoofdzaak deezer Voorreden, tot zekere gedachten, naamlyk over de Straffen; derzelver Oogmerk en Zwaarte, die ik in 't Lyfstraflyk Recht belooft heb, hier te zullen ontwikkelen, om dat ik 'er daar verscheide heb moeten vooronderstellen, en nochtans niet alle Leezeren het ten dien opzichte met my volkomen ééns zullen zyn." Hier op gaat hy voort met eene breedvoerige ontwikkeling van 't Oogmerk der Straffen, en geeft ons, als hy spreekt van het Oogmerk, om van *Misdaaden af te schrikken*, aan den voet eeniger bladzyden, eene geheele *Latynsche Redenvoering* van den Heere Geh. Raad VAN SEGNER, die hy van oogmerk geweest was, ergens anders te plaatzen; doch, dit mislukt zynde, hier mededeelt, met erkentenis van veel aan dezelve verschuldigd te zyn, van het geen hy wegens dit Oogmerk der Straffen schryft. —— Het weezenlyk Oogmerk der Straffen afgehandeld hebbende, komt hy tot drie by-oogmerken. —— *Uitroeijing of verwydering van een gevaarlyk Mensch.* —— *Wraak van den Beledigden*, —— *en de Zedelyke verbetering van hem die gestraft wordt.*

Wat wy ook op de verbaazende langte deezer Voorreden aangemerkt hebben, sluit geenzins in, dat dezelve den Heere MICHAËLIS of der leezinge onwaardig zou zyn; neen, veel wordt 'er in gevonden, 't geen de kenmerken van zyn speelenden geest draagt en genoegen zal geeven; doch over 't geheel is dezelve gerekt, en niet vry van overtollige herhaalingen.

Dan laat ons tot het Werk zelve komen. De Hoofdzaaken, daar in verhandeld, zyn. MISDAADEN VAN BLOEDVERGIETING. —— MISDAADEN TEGEN IEMANDS EIGENDOM, —— KWAADAARTIGE OF VALSCHE BESCHULDIGING, VALSCH GETUIGENIS, UITGESTROOIDE LASTERINGEN. —— MISDAA-

DAADEN TEGEN OUDEREN EN OVERHEDEN —— VAN PLEITZAAKEN.

Onder de eerste Hoofd-afdeeling merkt de Hoogleeraar op, dat, in MOSES Wet, van *Zelfmoord in 't geheel niet gesprooken wordt; dat daar op geene straffe gesteld, ja dezelve niet eens verboden was* —— hy spreekt van *Moord*, *die met den Dood*, *Doodslag*, *die zagter*, *en nog eene andere soort*, *die*, *schoon zedelyk kwaad*, *evenwel in 't geheel niet gestraft werd* —— *van de Straffen eens eigenlyken Moordenaars* — hy toont, *dat het niet geoorlofd was losgeld voor eenen Moord te neemen*; *en dat daarentegen het Recht van genade-verleening geoefend werd* —— dat, *de soort en wyze der Doodstraffe niet bepaald*, *en 'er veel aan 't welbehaagen van den Bloedwreeker overgelaaten was.* —— Voorts handelt hy *over de Uitzondering van de gestrengheid deezer Wet*, *indien iemand zyn eigen Knegt of Dienstmaagd doodsloeg* —— over *de Ontzondiging van een' Moord*, *waar van de Daader onbekend was*, *en plegtige betuiging*, *dat men den Moordenaar niet kende* —— en, eindelyk, over de *straffe van eenen onvoorzigtigen Doodslaager* —— *de onvoorzigtigheid waar door iemand om 't leeven komt* —— en van *het beschadigen van iemands Licbaam of verzeeringen.*

In de tweede Hoofd-afdeeling wyst MICHAËLIS aan, dat *Vergoeding of Slaaverny de straffe van Diefstal*; *en deeze*, *vóór den tyd van* MOSES, *ten minsten in* Egypten, *zwaarder was.* Hy geeft de *Nadere bepaalingen op der Vergoedinge*, *volgens haare trappen*, *overëenkomstig met de verschillende omstandigheden van den gepleegden Diefstal.* —— *Scherpere straffen van Diefstal hadden ten tyde van* SALOMO *plaats.* —— *Ten opzigte van Straatschenderye en geweldaadige Huisbraak vindt men geene Wetten* —— *van de Heiligschennis* — *Menschenroof met den dood gestraft* — Wat 'er volgde op *de Verloochening*, *van 't geen men ter bewaaringe ontvangen*, *of gevonden hadt.*

Met de derde Hoofd-afdeeling ontdekken wy hoe *de Aanbrengers by* MOSES *niet wel gezien waren* —— *wat 'er op het uitstrooijen van Lasteringen*, *op valsche Beschuldiging*, *stondt.*

De vierde Hoofd-afdeeling toont, *dat zwaare misdaaden tegen de Ouderen*, *als dezelve te slaan of te vloeken*, *met den dood gestraft wierden*, —— dat *de Steeniging stondt op een Dronkaart*, *die*, *in zyne dronkenschap*, *gewoon is het leeven van andere Menschen in gevaar te brengen*, *indien zyne Ouders*

ders hem niet konden betuigelen — en spreekt verder *van de groove woordlyke beleedigingen der Overheid; en de misdaad van gekwetste Majesteit.*

Eindelyk merkt de Hoogleeraar, in de laatste Hoofd-afdeeling op, *dat wy van de Manier, om een twistgeding te voeren, zeer weinig weeten, en waarom* MOSES *daar omtrent zo weinig bevolen hebbe.* — *Zyne waarschuwing tegen het aannemen van Geschenken.* — *Dat de openbaare Gerechtsplaats in de Poorten was, en of men ook Voorspraaken (Advocaaten) gehad hebbe.* — Hy handelt over de *Getuigen, en by die gelegenheid over het vertelzel van* SUSANNA *en* DANIËL — *over den Eed* — de *plegtigheden, daarby gebruiklyk,* — de *vitteryen der Jooden van laater tyden, omtrent sommige Eeden, waar tegen* CHRISTUS *zich verzet in zyne Bergpredikatie* — over *'t Heilig Lot* — de *eigen bekentenis,* — den *Pynbank waar van men, in 't Mosaisch Recht, niet wist,* en ten besluite, over de *vaardige Strafoefening.*

Deeze groote verscheidenheid van onderwerpen wordt, in dit zesde Deel, verhandeld. Gelyk wy, uit de voorgaande Deelen gedaan hebben, zullen wy weder een byzonder stuk overneemen, en ons bepaalen tot de Afdeeling, die ten opschrift voert: *Menschenroof* met den dood gestraft; waar MICHAËLIS zich dus laat hooren.

„ Op Menschenroof tegen eenen Israëliet begaan, dat is, wanneer men eenen vrygeboornen, van Israëlitische afkomst, stal of roofde, met oogmerk om hem als eenen lyfeigenen te gebruiken, of aan anderen ten slaave te verkoopen, stondt volstrekt de dood: en wel zodanig, dat de verontschuldiging, die by andere soorten van diefstal werd aangenomen, dat het gestolene noch niet vervreemd was, en men dus noch had kunnen verwachten, dat de dief tot inkeer zoude gekomen zyn, en het zelve wedergegeeven hebben, en dit geval in zyne straffe in 't minst niet verzachtte, maar als een menschenroover sterven moeste, het zy hy den mensch, dien hy gestoolen had, of dezelve noch onvervreemd, en zonder tot eenigen slaafschen dienst gebruikt te zyn, in zyne macht was. Exod. XXI: 16. Deut. XXIV: 7.

„ Het doelwit van Menschenroof, waar door deeze misdaad van eenige anderen, die 'er anders na aan grenzen, moet onderscheiden worden, vinden wy *Deut.* XXIV: 7, duidelyk opgegeeven: het was naamlyk, om, of het gestoolen mensch zelf tot zynen dienst te houden, of hem aan iemand anders te verkoopen. Het laatste is in een land, daar Menschenroof

ge-

gemeen is, en de voorziening der Wetgeevende magt vereischt wel doorgaans het oogmerk: want Menſchenroovers zullen maar zelden in ſtaat zyn, om van hunnen roof, daar het een mensch is, die ſpreeken kan, in zyn Vaderland gebruik te maaken; dewyl hy zich maar behoeft aan te geeven, om ontſlaagen te worden, en hy, zo men hem opſloot, den roover over 't algemeen van weinig dienst zyn zoude. Dat is wel aan eenige uitzonderingen onderheevig; by voorbeeld, het ſteelen van kinderen kan in groote Steden, zo als Londen, al vry lang verborgen blyven; en een man van middelen, die groote werkhuizen voor zyne knechten heeft, kan de geenen, die geſtoolen zyn, in dezelve opſluiten: dan het blyft toch evenwel maar eene uitzondering; het getal van ryke lieden, die knechten by honderden en duizenden hebben, zal zeer gering zyn; en groote Steden hadden de Israëliten, zelfs eenige eeuwen naa den tyd van Moſes, noch niet; ook ontſtaan dezelve niet by de eerſte grondvesting van een Volk, maar van tyd tot tyd, gemeenlyk door eene menigte van toevallige omſtandigheden: zoo wordt deeze misdaad heden ten dage, ſomtyds in Londen, Amſterdam, en de nabuurſchap van Hamburg, door de zoogenaamde *Zielverkoopers* gepleegt, daar men de geronſelde menſchen ſpoedig naa Oost- of West-Indiën weet te verzenden; op dezelfde wyze in Guinea, en het westlyk gedeelte van Africa, waar van daan, America, door Kooplieden, daar ik niet gaarne één van wilde zyn, hoewel zy veel gelds verdienen, van de ongelukkige zwarten voorzien wordt; en van dien aart verhaalt Moſes zelf in zyn eerſte Boek een voorbeeld in Joſeph, die door zyne Broederen eerst aan doorreizende Kooplieden, en door deeze naderhand in Egypten verkocht werdt.

„ Indien men eenen ſlaaf, die van zynen Heer wegliep, tot zyne vlucht de behulpzaame hand gebooden had, indien men hem verborgen brood gegeeven en daar voor vrywillig had laaten arbeiden, was dit zeker geen menſchen-dievery; het geen byna van zelf ſpreekt, zoo ras men maar het woord dievery hoort; zo zich hier al noch eenige taalkundige zwaarigheid mocht opdoen, (het geen ik in 't geheel niet wil loochenen, maar opzetlyk den eenen of anderen taalkundigen het genoegen laaten, van 'er eens mede op de baan te komen) de bovengemelde Wet zag evenwel zekerlyk niet op dit geval, en de Wetten van Moſes waren zelfs voor weggeloopene ſlaaven gunſtig.

„ Indien iemand een Dochter geroofd had, om ontucht

 met

met haar te pleegen, of haar tot zyne Vrouw te neemen, was dit ook geen menſchenroof, zo hy haar niet tot zyne ſlaavin gebruikte. In het eerſte geval was het Verkrachting; maar roofde hy haar, om haar te trouwen, dan was het gewelddaadigheid, en wel van zoo zeldzaam eene ſoorte, dat de Wetten 'er niet eens van ſpreeken; hoewel 'er in de Geſchiedenisſen der Israëliten, één enkeld voorbeeld, het welk met de Sabynſche Maagden-roof vry wel overéén komt, gevonden worde; en daar, wegens de uiterſte noodzaaklykheid, door de Overheid zelve, als een middel om Vrouwen te bekomen, aan de hand gegeeven. Recht. XXI: 19—23.

„ De eerstgemelde Wet Exod. XXI: 16, ſpreekt, wel is waar, van menſchen-roof, zonder dit tot het een of ander Volk te bepaalen; dan in de tweede, Deut. XXIV: 17, wordt deeze misdaad uitdruklyk daar in geſteld, wanneer iemand *eenen van zyne Broederen*, eenen der Israëliten, ſteelt: bygevolge kon menſchen-roof, waar door men zyn leeven verbeurde, alleen ten opzichte van eenen Israëliet bedreeven worden, en,. (daar alle Israëliten vry gebooren waren; en zy, zo zy zich al tot ſlaaven verkocht hadden, nochtans in het zevende jaar wederom werden vrygelaaten) niet aan eenen volkomen lyf-eigen, want deeze zoude een vreemdeling hebben moeten zyn: alleenlyk één zeer zeldzaam geval uitgezonderd (*). Men ziet hier uit dat Moſes, door deeze misdaad, waar op hy eene Doodſtraffe ſtelde, geenen diefſtal verſtaan heeft, waar door iemand van zynen knegt ontroofd werd. Buiten twyfel was dit ongeoorloft, en zelfs *het begeeren van zynes Naasten Dienstknegt of Dienstmaagd, of iets het geen hem toebehoort* (†), in het tiende Gebod verboden.

Nu zal men kunnen begrypen, van waar het groot onderſcheid tusſchen het Moſaisch en het oudſte Roomsch Recht kome, het welk *in collatione Moſaicarum et Romanarum Legum*,

(*) Het geval, het welk men hier moet uitzonderen, is dat van eenen Hebreeuwſchen Knegt, dewelke op het zevende jaar zyne vryheid niet hadt willen aanneemen, en daarom zyn oor liet doorbooren, ten teken van den afſtand dien hy voor altoos van zyne vryheid gedaan hadt. De zodanigen waren dan, hoewel Israëliten, nochtans volkomene lyfeigenen, die altoos dienstbaar bleeven. Het welk zekerlyk niet dikwils zal voorgevallen zyn. De Heer MICHAËLIS ſpreekt van deeze byzonderheid breedvoeriger. D. II. §. 127. bl. 368, 369. *Vert.*

(†) *Exod.* XX: 14. *Deut.* V: 18.

gum, *Tit.* XIV, reeds is opgemerkt, evenwel zonder de oorzaaken van dit verschil met een wysgeerig oog na te speuren. In de oudste tyden stond te Rome op het zogenaamde *Plagium* alleenlyk eene geldboete, en deeze was voldoende, dewyl menschen-roof in die Stad, dewelke geenen uitgebreiden buitenlandschen handel had, nog niet zeer gemeen geworden was; als mede dewyl dezelve daar niet gemaklyk viel, om uit te voeren; en het noch moeilyker was, deeze misdaad te verbergen, om dat men zynen roof zoo spoedig in andere landen niet konde slyten. Dan door den tyd werd te *Rome* deeze straffe ook geduurig scherper; wordende op die misdaad eerst by geringe lieden de dood, of veroordeeling tot de mynen, (*dammatio in Metallum*); by menschen van meer aanzien, eeuwige ballingschap, met verbeurte van de helfte hunner goederen; en naderhand zonder uitzonderinge de straffe des doods gestelt. Toen kwam zy dan met die van Moses overéén, met dat onderscheid alleenlyk, dat de Romeinen andere doodstraffen hadden, onder welke de wreede kruisſiging is, waar door iemand, naa verscheide dagen de verschriklykste smarten geleeden te hebben, en door den onlydelykften honger en dorst afgemat te zyn, eenen langzaamen dood stierf, daar de wreedste doodstraffe, die Moses heeft ingestelt, het steenigen, niet wel langer, dan maar weinig minuten, kan geduurt hebben.

„ Moses zette, van den beginne af, op menschen-roof doodstraffe, en deeze was in dat land, voor 't welk zyne Wetten moesten dienen, volstrekt noodzaaklyk, indien de menschen, maar noch meer indien hunne kinderen, veilig zouden zyn. Palæstina was toen juist het land, daar deeze misdaad het gemaklykst konde gepleegt worden, de zetel van den buitenlandschen handel: de Caravanen gingen 'er uit Asien door na Ægypten, en die iemand gestoolen had, konde hem aan deeze gemaklyk verkoopen: en onder een geheel vreemd Volk laaten brengen, daar niemand iets van hen verneemen konde: het geen de Zoonen van Jacob ook reeds met hunnen Broeder Joseph gedaan hadden. Te water handelden de Phœniciers tot in de verst afgelegene landen, daar geene andere Volken van Asien toegang hadden.

„ Ook ging, gelyk wy uit het voorbeeld van Joseph, en de herhaalde Wet van Moses kunnen zien, menschen-roof daar reeds in zwange. Geldstraffen zouden zeer weinig hebben kunnen baaten: een Ziel-verkooper zoude 'er om gelachen en de boete met veel voordeels voor zichzelven betaald

hebben: want eer hy het ongeluk had van ééns ontdekt te worden, konde hy ligtlyk den winst van honderd zulke dief-ſtallen getrokken hebben. Niets kon hier dienen, om van dit wanbedryf af te ſchrikken dan de dood, en niemand zal ze-kerlyk deeze ſtraffe te hard oordeelen, dan hy die eene ge-moedsgeſteltheid heeft, dewelke voor eenen ſlaaf zou voegen, en deeze mocht dan liever altoos een ſlaaf blyven. Onze vry-heid is ons altoos zo veel waardig als ons leeven; en ſlaaver-ny, voor al onder een vreemd Volk, dikwils zo groot een kwaad, als de dood zelf. De Zwarten, die men na America vervoert, en daar tot ſlaaven verkoopt, denken 'er ten min-ſten op deeze wyze over, en 't is hierom dat Zelfmoord by hen geene zeldzaame, maar eene zeer gemeene zaak is, zoo zelfs, dat zy dikwyls in taamlyken aantalle gezelſchap maa-ken, om in de bosſchen te gaan en zich te verhangen.

„ Deeze ééne aanmerking moet ik hier noch byvoegen, dat het woord *Plagium* van eene uitgeſtrekter betekenisſe is, dan de menſchen-roof, dien Moſes op leevensſtraffe verboo-den heeft: want het ſluit insgelyks in, eens anderen knecht te ſteelen of tot wegloopen te beweegen, of daar toe be-hulpzaam te zyn, of hem te verbergen; (op welke misdaa-den evenwel maar eene geldſtraffe ſtond, ten minſten vol-gens de Wet van FABIUS (*). Moſes daarentegen ſpreekt, gelyk wy reeds gezegd hebben, alleenlyk van die byzondere misdaad, wanneer iemand een Israëliet, bygevolge eenen Vrygeboornen, geſtoolen had. Beide deeze ſoorten van menſchen-dieverye verſchillen grootlyks; door de eene ver-liest de eigenaar van den knecht alleenlyk zyn eigendom, het welk geld waardig was, en met geld ryklyk kan ver-goed worden; door de tweede verliest een vrygebooren mensch iets, het geen ten eenen maale onwaardeerbaar is, de vryheid, zichzelven."

De

(*) *Ejusdem Legis capite ſecundo tenentur, qui alieno ſervo perſuaſerit ut domum fugiat, quive alienum ſervum invito domino celaverit, vendiderit, emerit dolo malo, quive in ea re ſocius fue-rit, jubeturque populo ſextertium quinquaginta millia dare.* Mo-ſaicarum et Romanarum Legum Collatio. *Tit.* XIV. *in fine.* (Dee-ze ſtraffe is evenwel naderhand in onbruik geraakt, en in plaatze van dezelve de veroordeeling in de mynen, of eenig ander vonnis gekomen, naar de omſtandigheden der misdaad ſcheenen te eiſchen. Men zie daar van PITISCI *Lex. Antiq. Roman.* Tit. *Lex Fab.* VERT.)

De Heer Vertaaler berigt ons, dat wy van zyne hand eene Vertaaling te wagten hebben van een Engelsch Werkje, over de *Menschlyke Offeranden*, door JACOB BRYANT, 't welk MICHAËLIS noodzaaklyk by zyn Werk oordeelt.

Redevoeringen over Matth. XVIII, XIX *en* XX. *van den Hoog-Eerw.* H. VENEMA, *Hoogl. enz. Uit het Latynsch Handschrift vertaald, door* G. LEMKE, *Predikant te Harlingen. Tweede Deel. Te Leeuwarden by* H. A. de Chalmot *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats. *In quarto* 229 *bladz.*

IN dit laetste gedeelte dezer Redenvoeringen treft men, even als in 't voorige, ene naeuwkeurige ontvouwing van gewigtige onderwerpen aen, die de oplettende naspooring van Liefhebbers der Uitlegkunde overwaerdig zyn. —— Ze neemen een aenvang met Matth. XIX: 16,. en loopen af met Matth. XX: 16, in welk gedeelte de Euangelist verhaelt, hoe Jezus met zekeren Ryken in gesprek geraekte, en zulks ten gevolge had eenige samenspraken van Jezus met zyne Discipelen en Apostelen, die de ene uit de andere gebooren werden. Dat Euangelische verhael behelst verscheiden opmerkenswaerdige voorstellingen, en wel zulken, die van Schriftkundige Uitleggers zeer verschillend uitgelcid, mitsgaders van zommige menschen, te jammerlyk, tegen het oogmerk van den Heilland, misbruikt worden. Uit dien hoofde is 't te meer wel der moeite waerdig na te gaen, wat 'er een *Venema*, zo beroemd door zyne Uitlegkunde, als door zyne Geleerdheid, over denke. —— Zie hier, tot een stael uit dit gedeelte, het hoofdzaeklyke van 's Mans gedachten, over de gelykenis van *de Arbeiders in den Wyngaerd.* Zyn Hoogeerwaerde stelt ons den algemenen inhoud der gelykenisse, in verband met het voorige gesprek, op deze wyze voor.

„ Hadt de Heilland, (*Matth.* XIX: 27—29) aan de Apostelen eene zeer milde vergelding, zelfs ook in dit leeven, en daarenboven aan de overige leeraars en verkondigers van het Euangely, welke, inzonderheid in tyden van vervolginge, hunne nabestaanden of bezittingen verlaaten zullen hebben, de gunstryke belofte en toezegging gedaan, dat het verlaatene hun honderdvoudiglyk vergolden zal worden; thans wordt 'er van hem bygevoegd, dat de volgende leeraars en

gewoone herders, welke, na het ophouden van de vervolgingen, en de noodzaaklykheid van hunne bezittingen te verlaaten, zichzelven en hunnen dienst aan zyne Kerk verbonden, en zich daarvan getrouwelyk gekweeten hebben, wel de vereischte behoeften deezes leevens, als eene belooning genieten zullen, maer echter, indiervoegen, dat zy gehouden zyn, zich met die belooning te vergenoegen, en het aan hunnen Heere over te laaten, hoe en op wat wyze het hem behaage, in de uitdeelinge dier belooninge te werk te gaan, en of hy ze allen, gelykelyk, zonder aanmerking van hunnen verſchillenden dienst, dan op eene ongelyke wyze, naar evenredigheid daarvan, vergelden wil; zonder dat het iemant hunner vry ſtaa, daarover eenige afgunst en nydigheid op te vatten, of tegen hunnen Heer in het allerminst te murmureeren, en zyne handelwyze, uit hoofde van deeze gelyke bedeelinge, van onrechtvaardigheid te verdenken, of te beſchuldigen." —— Ter ontvouwinge dezer gelykenisſe in dien zin, laet hy enige ſtellingen vooraf gaen, die hy afzonderlyk tracht te betoogen.

I. De *arbeiders* betekenen hier de dienaars of verkondigers van 't Euangelie van Christus, en niet die, welke geſchikt zyn, om door hunnen dienst ene Kerk uit ongelovigen te verzamelen en op te rechten, maer dezelve, nu reeds verzameld en opgerecht zynde, te bedienen, door haer te onderwyzen en te leiden, zo dat zy vruchten voortbrenge, die den Here aengenaem en welbehaeglyk zyn. Het zyn dan (1.) de dienaers der Kerke, en niet derzelver leden in 't gemeen; (2.) de dienaers der Christelyke Kerke; (3.) aengemerkt als reeds geſticht, en niet als die nog geſticht moest worden; en (4.) het zyn wel gewoone, doch bekwame en vroome dienaers door alle tyden heen.

II. De *penning* duid geenszins aen allerleie geestlyke gaven in 't gemeen, noch de geestlyke goederen des N. T. in 't byzonder, 't zy dan van deze of van de toekomende eeuw; maer bepaeldlyk lichaemlyke en aerdſche goederen, of eerbewyzingen en noodwendigheden dezes levens.

III. Door den *dag*, en deszelfs verſchillende deelen, *uuren* genoemd, word niet uitgebeeld een tyd van langen duur, onderſcheiden in verſchillende tydperken; ook niet den tyd van der arbeideren leven, verdeeld in jongheid, manlyke jaren en ouderdom; maer dezelve is eenvoudiglyk de tyd van den arbeid of het werk, het zy dan korter of langer, welke 'er van de byzondere arbeideren, ten dienſte van 's Heren

wyn-

wyngaerd, is besteed. Dat, voor het overige, de *dag* in *uuren* onderscheiden word, en de arbeiders voorkomen, als op verschillende uuren van den dag gehuurd en in den wyngaard gezonden te zyn, zulks behoort tot de fieraaden der gelykenisse, en heeft geene byzondere, maer eene algemeene betekenisse, welke deeze is, dat de *arbeid* der werklieden niet van denzelfden *duur* is, maer grootlyks verschilt, en dat derhalve de een veel langer dan de ander gearbeid, en ook meer of minder moeijelykheden uitgestaen heeft.

Na 't voordragen dezer stellingen, gaet de Hoogleeraer over, tot het ontvouwen van het oogmerk der gelykenisse; welke, zyns oordeels, inzonderheid strekt om aen te duiden. „(1.) Dat de arbeid en moeite, welke ter onderwyzinge, bescherminge en versieringe der Kerke, door haare leeraars en dienaars wordt aangewend, met eene genoegzaame en verschuldigde belooning moet vergolden worden, op dat niet alleen zy, die reeds aanvankelyk in dien geestelyken wyngaard arbeiden, dat met lust, yver en wakkerheid, zonder angstvallige bekommeringe over hun tydelyk bestaan, mogen doen; maar dat ook anderen, wier dienst der Kerke grootelyks van nut zou konnen zyn, daar van niet afgeschrikt mogen worden. (2.) Dat echter deeze belooning niet gelegen is in grooten overvloed, maar daarin dat de vereischte leevensmiddelen hun, ter vergeldinge van hunnen arbeid, en voor hun gansche leeven, of zo veel zy ieder dag des leevens noodig hebben, verleend moet worden. (3.) Dat niet alleen zulken deeze belooning verkrygen zullen, die dit werk, zeer lang, en met veel moeite, ten dienste der Kerke, verricht hebben, maar dat ook alle anderen, zonder onderscheid, dezelve erlangen moeten, schoon ze op verre na niet zo lang, en ook niet met zo veel moeite gearbeid hebben, indien zy maar van dien tyd af, dat zy tot des Heeren dienst geroepen wierden, den hun opgelegden post, met getrouwheid en yver, gezocht hebben te vervullen: zy toch hebben te doen met eenen meêwaarigen en milddaadigen Opperheere, wiens gunstryk welbehagen het is, met hun naar zyne goedheid te handelen, en aldus het gebrek van hunnen arbeid te vervullen. (4.) Dat de dienaars der Kerke elkander niet moeten benyden, en nog veel minder in klagten of murmureeringen tegen hunnen Heer uitbarsten; zynde het inzonderheid hunne duure verpligtinge, zich eenvoudiglyk op het hun aanbevolen werk toe te leggen, met hun lot te vrede te zyn, en het aan de

vry-

vryheid en het welbehaagen van hunnen Heere te laaten, hoe en op wat wyze het hem behaagen moge zyne milddaadigheid te oeffenen. Gelyk immers nydigheid en murmureeringen, in dienaaren der Kerke, aan hunnen Opperheere grootlyks mishaagen, en nimmer anders dan onbetaamelyk en zondig geschat konnen worden, om dat niemant van hunlieden in 't allerminst verongelykt wordt, en zy allen zo veel ontvangen, als ze noodig hebben en verdienen; alzo heeft men ook in acht te neemen, dat de Heer een vrymagtig uitdeeler van zyne schatten en gaven is, zonder dat iemant zich daar tegen, met het allerminste recht, ooit verzetten kan. (5.) Dat de dienaars gehouden zyn elkanderen aan te merken en te handelen, als *gelyken*, die denzelfden Heere ten dienste staan, in het zelfde werk verkeeren, en dezelfde betrekking hebben tot deezen hunnen Heer, zonder dat de een zich boven den anderen verheffe, en over hem heerschappy voere, of met gezach aan hem voorschryve, op wat wyze en naar wat richtsnoer hy zyn werk te verrichten hebbe; en nogthans is dit iets, waartoe zy, die of langer, of meer dan anderen, in deezen geestelyken wyngaard gearbeid hebben, wel eens vervallen, even of daardoor hunne gelykheid met anderen ten einde geloopen, en hunne hoedanigheid van dienaaren met die van Heeren verwisseld ware; ook levert de Kerkgeschiedenis maar al te veel voorbeelden op van mishandelingen, affnydingen en uitbanningen, die, in derzelver waare beginzel beschouwd, hier aan toegeschreeven moeten worden."

Het komt den Hoogleeraer voor, dat deze zyne ontvouwing van het oogmerk der gelykenisse, na alles wat hy deswegens voorgesteld heeft, ten hoogste aennemelyk zy: alleenlyk, zegt hy, zal ze veelligt niet schynen overeen te komen, met het byvoegsel van het 16 vers; *want velen zyn geroepen, maer weinigen uitverkooren.* De Hoogleeraer zou bykans overhellen, om dit byvoegsel, gelyk *Calvinus* reeds gedaen heeft, te houden voor een byvoegsel, door een uitschryver, te onrechte, alhier uit Matth. XXII: 14, overgebragt; dan de overeenstemming der Handschriften en Vertalingen wederhoud hem. Men heeft des, de echtheid erkennende, vervolgt hy, na te gaen, wat deze woorden hier in den zamenhang mogen betekenen; en dan moet, zyns oordeels, de beoogde mening hier op uitkomen. —— „ Deeze woorden wyzen het onderscheid aan, dat 'er gevon-

vonden wordt tusfchen deeze arbeiders, van welken *eenigen de eerften en anderen de laatften waren*, (dat is, de eerften en de laatften zouden in het hier bedoelde opzicht gelyk zyn (*),) *Matth.* XIX: 30 en XX: 1—16; en tusfchen die anderen, van welken in het 28 en 29 vers des voorgaanden Hoofddeels reeds melding was gemaakt; en derhalven ftrekken zy duidelyk om aan te wyzen, dat 'er in deeze gelykenisfe gefproken word, niet van buitengewoone, maar van gewoone dienaaren, welke, in vergelyking van de eerften, veelen in getal zyn, en ook hier onder de benaaming van *veelen* voorgefteld worden, daar de eerften, ten hunnen opzichte *weinigen* zyn, en den naam van *uitverkoorenen* draagen, gelyk die den Apostelen en Euangelisten, met groot recht, mogt gegeeven worden."

De Hoogleeraer, deze zyne uitlegging geftaefd hebbende, laet 'er voorts op volgen, ene verklaring en toepasfing van de voornaemfte byzonderheden der gelykenisfe; welke de plichten van de dienaren der Kerke, die in dezen in aenmerking komen, beknopt en leerzaem voor oogen ftelt; indiervoege dat derzelver leezing den Christen-Leeraren, bovenal, met het hoogfte recht aengeprezen moge worden.

(*) In dien zin verklaert de Hoogleeraer het gezegde *Matth.* XIX: 30, herhaeld *Matth.* XX: 16, alwaer men, overeenkomftig met den aert der fpreekwyze in den grondtekst, gelyk onze Uitlegger toont, in onze tale behoort te lezen: *Maer veele eerften zullen de laatften zyn, en (veele) laatften de eerften.* Dit gezegde Matth. XIX: 30, fchynt, volgens onze thans gebruikelyke verdeeling der Hoofdftukken, tot het voorgaende te behooren; dan het moet, naer 's Hoogleeraers gedachten, bepaeldlyk aen 't hoofd dezer gelykenisfe gebragt worden, gelyk men 't in 't flot herhaeld vind. „ Men had, zegt zyn Hoogeerwaerde, de zestien eerfte verfen van het XX Hoofdftuk, uit hoofde van derzelver verband met het voorgaande, van 't voorige niet moeten affcheuren, noch dus, als een nieuw Hoofddeel aangevangen hebben. Dan dit is het eenigfte geval niet, waarin men, tot verduistering van den waaren zin der gewyde Schryveren, eene verkeerde afdeeling van Hoofddeelen en verfen ontmoet. Doch dit in het voorbygaan."

Redenvoeringen van J. A. VOS, *Dr. en Prof. der H. Godgeleerdheid te Utrecht. Uit het Latyn vertaald. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1776. *Behalven het Voorbericht* 144 *bladz. in gr. octavo.*

TWee Redenvoeringen van den Hoogleeraer *Vos*, in de Latynsche Tale uitgesproken, de ene by 't aenvaerden van zyn Hoogleeraersampt, en de andere by het nederleggen van zyn Rectorschap, heeft men, in 't Nederduitsch vertolkt, byeen verzameld. Het een en ander onderwerp daer in verhandeld is betreklyk tot de Schriften der Godlyke Openbaringe. —— De eerste Redenvoering gaet over de eerbied, welke wy aen de Propheten, eertyds verkondigers van Gods raed, verschuldigd zyn, en strekt inzonderheid ter wederlegginge van de schimp- en spotredenen van 't Ongeloof, waer door de Ongeloovigen het Prophetische Woord versmaedlyk, en de Propheten in hun bedryf belachlyk, zoeken te maken. In 't behandelen van dit onderwerp toont de Hoogleeraer ten klaerste, dat de Propheten alleszins voorkomen als achtenswaerdige Mannen; en verder doet hy zien, hoe ongegrond de denk- en schryfwyze der Ongeloovigen ten hunnen opzichte zy. Hieromtrent geeft zyn Hoogeerwaerde niet alleen enige algemene aenmerkingen, welken in dit geval te stade komen; maer hy verleent tevens, zo in de Redenvoering zelve, als in de nevensgaende aentekeningen, etlyke byzondere ophelderingen van deze en gene vitteryen van 't Ongeloof hier toe betreklyk; waer uit men kan afneemen, dat onkunde van de Oostersche Gewoonten en Taelgebruiken zich, by de Ongeloovigen, met een kwaedaertigen spotlust vereenigt; en dat hunne tegenbedenkingen, gelyk in vele andere gevallen, zo ook hier, meer flikkerend dan bondig zyn.

In de volgende Redenvoering pleit de Hoogleeraer voor de Achtbaerheid en het Gezag van 't Boek van *Esther*; waer toe hy te meer genoopt is, om dat enige Duitsche Godgeleerden zig openlyk niet gunstig voor dat Boek verklaerd hebben; bewerende dat 'er groote zwarigheden tegen ingebragt kunnen worden, dat 'er reden zyn om het voor een Joodsch Fabelschrift te houden, en dat men 't dus op de lyst der Heilige Schriften niet behoorde te dulden. Ter wederlegginge van alle zodanige gedachten omtrent dit Boek stelt zich de Hoogleeraer voor, in de eerste plaetse „ klaar

te

te maken, dat die geschiedenis, welke in het boek van *Esther* (*) verhaald word, geloofwaardig zy, en gantsch ten onrechte in twyffel worde getrokken, om die reedenen, welke voor het tegengestelde gevoelen worden bygebragt." En daerop tracht hy verder te toonen, „ dat dit zelve boek te recht onder die geene gerekend word, welke wy als Godlyke aanneemen en eerbiedigen (†)." ——— Zy, die de opgemelde gedachten dier Duitsche Godgeleerden begunstigen, of soortgelyke denkbeelden voeden, zullen wel doen, als zy des Hoogleeraers redenen onpartydig wikken en wegen; nadien ze; met bescheidenheid voorgesteld, zekerlyk opmerking verdienen. Voor 't overige zyn 's Mans aenmerkingen ook anderen Lezers nuttig; te meer, daer ze ter ophelderinge van verscheiden byzonderheden dezer Geschiedenisse strekken.

(*) Te weten, zo als 't in den Hebreeuwschen Bybel voorkomt, met ter zyde stelling van de Grieksche byvoegzelen, die baarblyklyk verdicht zyn.

(†) Naamlyk als een Boek van Godlyke *Ingeeving*, schoon niet als een Boek van Godlyke *Openbaaring*, volgens de onderscheiding onzer Godgeleerden. De *Openbaaring*, (zegt de Hoogleeraar, ten rechten verstande hiervan,) „ heeft betrekking tot zodanige zaaken, welke de Heilige Mannen niet geweeten hebben, en ook niet hebben kunnen weeten, voor en aleer zy hun van God zelve ontdekt wierden. De *Ingeeving* is daar in geleegen, dat zy door eene Godlyke aandryving gespoorde zyn geweest, om die dingen te beschryven, welke zy wisten, en dat hun die ten vollen in het geheugen zyn gebragt door den Heiligen Geest, die te gelyk hun verstand en penne bestuurd heeft, zo dat zy geen gevaar hadden van te dwaalen."

De gelijkenis van den verloren Zoon verklaard en opgehelderd door CAREL BOERS, *Dr. in de H. Godgeleerdheid, en Predikant in de Gemeente van J. Christus, te Amersfoort. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1776. *Behalven de korte Voorreden* 281 *bladz. in gr. octavo.*

'T ZOu, zeker, ten uiterste vermetel zyn, iemands verklaring van een Schriftuurlyk voorstel, dat van onderscheiden Uitleggers verschillend begrepen word, voor de eenige ware verklaring van 't zelve op te geven; maer iemand, die gewoon was zig wat sterk uit te drukken, zou, met opzigt tot dit Geschrift van den Eerwaerden *Boers*, 'er ligtlyk ge-

gevaer van loopen, indien hem 's Mans verklaring der gelykenisse van den verloren Zoon zo aennemelyk voorkwame, als dezelve ons doet. Wy maken des ook, dien volstrekt beslissenden toon wrakende, gene zwarigheid van te zeggen, dat dezelve ons, boven alle anderen, die ons voorgekomen zyn, indiervoege behaegt, dat wy, wat de uitlegging over 't geheel aengaet, met zyn Eerwaerden volkomen instemmen; en uit dien hoofde derzelver overweging allen onzen Lezeren ten ernstigste aenpryzen. 's Mans verklaring van deze gelykenis is wel niet geheel nieuw, maer hy stelt dezelve in zulk een helder licht, als ze, naer ons voorstaet, tot nog niet geplaetst was; waer door wy 'er te meer mede ingenomen zyn.

Na ene beknopte voorafgaende Inleiding, die deze gelykenis in den zamenhang met het voorige Euangelische verhael onder 't oog brengt, is dit Geschrift afgedeeld in zeven Verhandelingen; welker eerste ons voordraegt oordeelkundige aenmerkingen, zo over de gelykenissen van den Zaligmaker in 't gemeen, als over deze zyne voorstelling in 't byzonder. De vyf volgenden zyn geschikt ter verklaringe en overbrenginge van deze gelykenis; waerop dan eindelyk de laetste ons enige leeringen voorstelt, die uit deze stoffe afgeleid kunnen worden.

Het voorste gedeelte der eerste Verhandelinge levert ons ene ontvouwing van de uitlegregels, die men in 't verklaren der gelykenissen in acht behoort te nemen; welker regtmatigheid de Eerwaerde *Boers* duidelyk aentoont. Ze zyn de vyf volgenden.

„ 1. Zal men ooit den waren zin van deze of gene gelijkenis, door den Zaligmaker gebruikt, ontdekken, en denzelven op eenen genoegsamen grond van zekerheid bepalen kunnen, zo spreekt het van zelfs, dat men het allereerst zijne pogingen moet aanwenden, om het waarachtig oogmerk, het welk door Christus in derzelver voorstelling is bedoeld geworden, zo veel mogelijk is naa te sporen.

„ 2. Wanneer wij nu met eene genoegsame zekerheid het bijzonder doel van eene gelijkenis gevonden en bepaald hebben, moeten wij in de uitlegginge van dezelve altoos het zelve op het oog behouden: — de ontwikkeling van dezelve aan het zelve geëvenredigd maken, en derzelver mening niet verder dan het zelve uitstrekken.

„ 3. Het is niet altijd nodig alle de omstandigheden en bijzonderheden, die in de gelijkenissen gevonden worden, elk op

op zigzelve, in het afgetrokken beschouwd, over te brengen tot de bedoelde voorwerpen, of dezelve afzonderlijk tot het voorgesteld oogmerk betrekkelijk te maken.

„ 4. Wanneer wij soms al eens niet in staat waren, om de mening van deze of gene gebezigde kundigheid uit te leggen, of eene genoegsame rede van het gebruik maken van dezelve te vertegenwoordigen, zo behoeven wij egter onzen geest af te sloven, nog te pijnigen om de eene of andere verborgenheid in dezelve op te sporen.

„ 5. En eindelijk, moeten de verklaringen der gelijkenissen altijd eenvouwig en niet gedrongen zijn."

Op het voordragen dier regels volgt wyders, in 't verdere gedeelte dezer Verhandelinge, ene naspooring van den waren zin der gelykenisse van den verlooren Zoon. Hier toe vestigt onze Uitlegger, na ene kortbondige overweging van de meestgebruikelyke verklaringen, volgens zynen eersten regel, het oog op het doelwit, dat Christus zig, naar uitwyzen van den zamenhang, met het bybrengen van deze gelykenis voorstelde. —— Volgens het voorige verhael van Lukas, vind zyn Eerwaerde de aenleiding tot het uitspreken dezer gelykenis, in het haetlyk oordeelvellen der Pharizeën en Schriftgeleerden over het menschlievend gedrag van den Heilland, jegens de Tollenaers en Zondaers, door de eerstgemelden belasterd; welke lastering de Heilland, met ene gadelooze wysheid, in de twee voorige gelykenissen, en inzonderheid ook in deze, afkeert. Zyn Eerwaerde dit duidelyk voorgedragen hebbende, vervolgt wyders indezervoege zyn voorstel wegens het doelwit van Jezus, en gevolglyk den zin der gelykenis.

„ Het is derhalven, zegt hy, na deze beschouwing, in het minst niet duister meer, hoedanig het waar oogmerk van den Zaligmaker in derzelver Voorstelling zij. —— Hij bedoelt immers door dezelve niets anders, dan de verdediging van het liefdrijk gedrag, het welk door Hem omtrent de tollenaren wierd gehouden, als bestaanbaar met het agtbaar karakter, met het welk Hij was bekleed: —— terwijl hij hier door beoogt, de ten toonstelling der beschimping zijner vijanden, als onregtmatig en verfoeilijk.

„ Ter bereiking nu van dit gewigtig doel staaft Christus door deze zelfde gelijkenis de waarheid eener stelling, die als de voorname grondslag moet worden aangemerkt, op den welken de billijkheid en onberispelijkheid zijner handelwijs gevestigd was: dat namenlijk de allersnoodste overtreders der Goddelijke wetten, door een barmhartig God, in genade aan-

genomen; en uit hunnen rampzaligen jammerſtaat zullen verloſt worden, wanneer zij met eene opregte boetvaardigheid tot hem wederkeren; en brengt zijnen hoorderen te gelijk op een allerkragtigſte wijs onder het oog het ſnood en verkeerd gedrag van dezulken, die deze ontferming en barmhartigheid van het goedertieren Opperwezen roekeloos en onbedagtzaam laakten. —— Hier door tog wierd, en zijne handelwijs bondig verdedigd, en het gedrag van zijne vijanden naar verdienſten doorgeſtreken.

„ De weg nu, die door den Heiland in de inrigting dezer gelijkenis wierd ingeſlagen, was by uitnemendheid geſchikt, om deze zijne oogmerken te bereiken; en alle de byzondere gedeeltens ſtroken op het kragtigst met dezelve. Daar de hoofdſtelling van Christus deze was: dat de allerſnoodſte zondaren zelven bij God genade konden vinden, en eene heugchelijke verloſsing uit hunnen jammerſtaat deelagtig worden: —— zo ſchildert Hij in den voorgeſtelden Jongeling op eene treffende wijs den ſtaat der ſchuldige ſtervelingen af, en tekent derzelver ongeregtigheden in alle de verzwarende omſtandigheden van dezelve; terwijl Hij teffens den rampzaligen ellendeſtaat, die met het overtreden van Gods wet zo onafſcheidelyk verenigd en verbonden is, met de levendigſte verwen ſchetst, in de onheilen, die door dien losbandigen Jongeling op eene zo gedugte wijs ondervonden wierden, van het 11de vers tot aan het 17de.

„ Maar! —— daar volgens de leer van Christus alleen zodanige zondaren in de gunst van God wierden herſteld, die een waar berouw betoonden over hun wangedrag, en boetvaardig en gelovig tot den Heere wederkeerden; zo ſtelt Hij dan ook in dien zelvden Jongeling een voorbeeld van eene zeer hartelijke droefheid over de zonden voor, en van eene opregte en ernſtige bekering; met een levendig geloof verenigd; vs. 17—20a. en 21b.

„ Wilde nu Christus inzonderheid den rijkdom der Goddelijke barmhartigheid, en het uitnemende zijner liefde omtrend boetvaardige zondaren verheffen; Hij tekent dan ook in het gedrag van dien braven Vader de heerlijkſte goedertierenheid, liefde en blijdſchap omtrent ware boetelingen, die immer konden vertegenwoordigd worden; vs. 20b. 22—25.

„ Was vervolgens een der voorname oogmerken van den gezegenden Verloſſer, het aantonen der onbeſtaanbaarheid van het gedrag derzulken, die deze betoonde barmhartigheid zelfs ook aan meer voorname zondaren laakten en beſchimpten;

ten; Hij vertegenwoordigt tot dat einde al het hatelijke van zulk eene denkingswijs, in het wreed en ondankbaar gedrag, het welk door den oudsten broeder wierd gehouden; van het 25 vers tot aan 't einde van het Hoofdstuk.

„ Alle de bijzonderheden nu, die in deze gelijkenis door Christus met zo veel kieschheid gebezigd worden, moeten dan ook, naar onze begrippen, aan die meer algemeene of bijzondere bedoelingen dienstbaar worden gemaakt, ter bereikinge van dewelke dezelve door Jesus zijn gebruikt geworden.

„ In dien zo eenvouwigen, en, zo wij ons verbeelden, zo natuurlijken smaak zullen wij deze gelijkenis behandelen. ——— Wij zullen in de verdere verklaring van dezelve liever gehoor geven aan de lessen van een gezond verstand en uitlegkunde, dan den teugel vieren aan loutere voorstellingen van een rijk vernuft, door de vereischte voorzigtigheid niet geleid noch geregeld."

Naer dit plan, en in dien smaek, geeft de Eerwaerde *Boers*, van ieder hoofdgedeelte dezer gelykenis, eerst ene zeer wel ingerichte letterkundige ontknooping, en dan ene treffende overbrenging op het boven-aengeduide bedoelde. Langs dien weg geeft hy ons een vyftal van Verhandelingen over de volgende onderwerpen. „ (1.) De ongerechtigheid der stervelingen in derzelver verzwarende omstandigheden voorgesteld in het voorbeeld van den verloren Zoon. (2.) De jammerstaat van den verloren Zoon aangemerkt als een treffend tafereel der ellende der stervelingen. (3.) De boetvaardigheid van den verloren Zoon vertegenwoordigd, als aftekenende eene opregte bekeering van den zondigen sterveling. (4.) De barmhartigheid van den Vader van den verloren Zoon aangemerkt als eene treffende tekening van Gods ontferming en liefde omtrend den boetvaardigen sterveling. (5.) De kwaadaartige murmureeringen van den oudsten Zoon, als eene getrouwe aftekening van het snood gedrag der Pharifeërs, omtrend de door Jesus in Gods gunst herstelde tollenaren." En uit dit alles leid zyn Eerwaerde, in de laetste Verhandeling deze leeringen, die hy ter betrachtinge aendringt, af. „ (1.) Alle menschen zonder onderscheid zijn van natuure in een staat van schuld en van ellende. (2.) Het is de Goddelyke Openbaring alleen, die ons den weg aanwijst, langs welken wij van deze onze ellende verlost, en tot de genieting der tegenovergestelde gelukzaligheid gebragt kunnen worden. (3.) De weg der Zalig-

ligheid, in Gods woord aangewezen, is geen ander dan de weg van bekering en geloof in Jezus Christus. (4.) Een ieder, die langs dien weg van boetvaardigheid en geloof tot den Heere wederkeert, zal dadelijk genade en barmhartigheid bij Hem vinden. En eindelijk, (5.) Zij, die langs dezen weg reeds genade bij den Heere gevonden hebben, moeten zig hartelijk verheugen, wanneer ook anderen tot zijne gemeenſchap worden toegebragt."

Handleiding tot het korte begrip der beſchouwende Godgeleerdheid van den Wel-Eerw. Heer A. BUURT, *Predikant te Amſterdam. Ten dienſte van eerstbeginnende Leerlingen opgeſteld, door* W. L. KRIEGER, *Krankbezoeker te Amſterdam. Te Amſterdam by* P. Schouten *en* de Wed. Loveringh *en* Allart 1777. *In groot octavo* 186 *bladz.*

OM het uitgebreide Werk van den Eerwaerden *Buurt* te gereeder te kunnen nagaen, en 'er dus te gemaklyker gebruik van te kunnen maken, heeft zyne Echtgenoote *Joſina Carolina van Lynden*, ten gevalle van zulken die zich van dat Werk wilden bedienen, een *Kort Begrip* van het zelve vervaerdigd (*). En hier op heeft de Krankbezoeker *Krieger*, met voorkennis en onder opzigt van zijn Eerwaerden en deszelfs Echtgenoote, ene *Handleiding tot dit Kort Begrip* opgeſteld; dienende om de voornaemſte waerheden daer in ontvouwd, by manier van een Catechizeerboek, beknoptlyk aeneengeſchakeld onder 't oog te brengen. De uitvoering is alleszins regelmatig, en beantwoord zeer wel aen het voorgeſtelde doelwit; om naemlyk eerstbeginnende Leerlingen tot het rechte gebruik dier Schriften op te leiden.

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* IV Deel. *bladz.* 525.

Het

Het bewys voor de Goddelyke Zending van MOSES, *van den Hoog-Eerwaardigen Heer* W. WARBURTON, *Bisschop van Worcester; ter Toetse gebragt, en onderzogt in een gemeenzaamen Brief aan een Vriend. Uit het Engelsch. Alom te bekomen. In groot octavo* 32 *bladz.*

De zonderlinge manier, op welke de Bisschop *Warburton* de Godlyke Zending van *Mozes* tracht te bewyzen, uit hoofde dat die Wetgever van Gods oude Volk, (zo hy beweert,) geen gebruik gemaekt heeft, van de Leer van Belooningen en Straffen, in een toekomend leven, rust op dien grondslag, dat geene Burger-maetschappy, zonder ene mindere of meerdere kennis dier Leere, buiten ene wonderdadige bestiering der Godlyke Voorzienigheid, op den duur bestaen kan. En 't is deze grondslag, welke de Schryver van dit Stukje, wel inzonderheid, op het oog heeft; bedoelende de ongerymdheid van dat denkbeeld handtastelyk te doen zien, en integendeel te toonen, dat ene Burger-maetschappy, zonder de erkentenis dier Leere, zeer wel te bestieren zy. De Schryver voegt 'er wyders, om te meerder voor te komen, dat men hem niet verdenke, als of hy de Leer der toekomende Belooningen en Straffen poogde te ondermynen, in de manier van een Aenhangsel by, ene wederlegging van des Bisschops gevoelen, dat Mozes en de Propheten geen gebruik van deze Leer gemaekt hebben, en dat de Israëliten daer van geheel onkundig geweest zyn. —— Met het krachtloos maken van 't een en 't ander vervalt des Bisschops bewystraut, dien men, gelyk ook het grootste gedeelte van zyn schryven over dit onderwerp, veelal meer vernuftig dan bondig geoordeeld heeft; welke beoordeeling ook gestaefd word, door 't geen de Schryver van dezen Brief, tegen des Bisschops hoofdstelling en redenering, aenvoert.

Geneeskundige Verhandelingen, aan de Koninglyke Sweedsche Academie medegedeeld, uit derzelver Werken byeen verzameld, vertaald en uitgegeeven door JAN BERNARD SANDIFORT, *M. D. &c. &c. Derde Deel, met Plaaten. Te Leid. by* P. van der Eyk *en* D. Vygh 1776. *In gr. octavo* 553 *bladz.*

Wy hebben reeds voorheen de nuttigheid van dit Werk aangetoond, toen wy gehandeld hebben over de twee

eerste Deelen; en zullen nu 't zelve bevestigen, door 't mededeelen eener Verhandeling van den Heer R. MARTIN; aanleiding geevende, om uit zekere Deelen van het Menschelyk lighaam, de grootte van het geheele lighaam te bepaalen, tot nadere opheldering van het geen de Heer Proost TIBURTIUS, betreffende gemeetene Beenderen, de Academie medegedeeld had. „ Het is niet wel doenelyk, (schryft de Heer MARTIN) om door meeten, en vergelyken der Deelen, de lengte, en grootte van een menschelyk lighaam, zoo by kinderen, als volwassenen, te bepaalen; dewyl de Deelen by twee Menschen dikwyls niet dezelfde evenredigheid hebben, ja by een en het zelfde Mensch, dikwyls het eene Deel niet volkomen past in de plaats van een soortgelyk. By de formeering van het lighaam, schynt de Natuur te hebben moeten zorgen voor meer zaaken, als dat zy juist in alle lighaamen dezelfde evenredigheid zoude hebben kunnen in agt neemen. Sommige kinderen zyn by hunne geboorte 20, en andere 12 duimen lang geweest. Ja volwassene zyn dikwyls aan elkander zoo ongelyk, dat sommige Deelen van deneenen eens zo lang geweest zyn, als soortgelyke Deelen van eenen anderen, hoe zeer de lengte van het geheele lighaam juist niet zeer verschillend was; en zoo is ook omgekeerd de lengte van het geheele lighaam dikwyls zeer verschillend geweest, niettegenstaande zekere deelen egaal waren. —— Wanneer men egter op den ouderdom, en meer andere byeengevoegde omstandigheden, let, ziet men duidelyk, dat 'er zekere gronden zyn, welke de Natuur, met betrekking tot de lengte van het Menschelyk lighaam, zelden verlaat. Dewyl de onderste Deelen der Kinderen, in de Baarmoeder besloten, niet zo veel bloed krygen, of zo sterk gevoed worden als de bovenste, om dat het bloed in dezelven bevat, door de Navel-slagaderen na den Navelstreng en de Moederkoek gaat, zoo zyn ook de bovenste Deelen van eene vrugt, na evenredigheid veel grooter, als de onderste. Hierom is de Dye in den beginne niet na evenredigheid even lang, by een Kind, als by een volwassen mensch. Dog naar mate, dat het Kind groeid, neemen zyne onderste Deelen, na evenredigheid, veel meer toe in grootte, als de bovenste, dewyl de groote meenigte bloeds, welke anders door de Navel-slagaderen wierdt weggevoerd, nu tot dienst der onderste Leden, door middel van de *arteria cruralis* besteed word. Wanneer vervolgens het lighaam volkomen wordt, is het eens zo lang, als de lengte van het geheele been, van de dye afgerekend. Met de order van den wasdom eenes Menschen

is

is het doorgaans zo gelegen; dat de vrugt in de Baarmoeder dagelyks tot aan de geboorte grooter word; maar daarentegen groeit een Kind, na dat het gebooren is, allengskens minder, tot dat het huwbaar is, wanneer de Natuur weder nieuwe kragt schynt te geeven, om haar werk tot den laatsten graad van volkoomenheid te brengen, die blyft tot dat de Deelen verhard zyn en zich hebben zamengetrokken, waarna de beweeging verminderd. In den hoogsten ouderdom schynt de lengte der Deelen van het lighaam een weinig te verminderen. ——— Volgens deeze ongelyke order in wasdom, maaken de kunstenaars hunne ongelyke afmeetingen van ons lighaam, in verschillende jaaren des ouderdoms. Het is egter zonderling, dat de voornaame Beeldhouwers erkennen, dat de beelden der Ouden het duidelykst aan de hand geeven, de evenredigheid tusschen de Deelen van het lighaam en den verschillenden ouderdom der Menschen; maar zy zyn het nogtans niet eens over een nauwkeurige maat, en de proportie der Deelen; de een maakt, by voorbeeld, een beeld van *Apollo* dikker, de ander langer. Dit kan men misschien het best verklaaren uit het geen ik in den beginne gezegt heb. ——— Men verdeeld doorgaans de lengte van een pas gebooren Kind in vier Deelen; een van deeze is het hoofd, het tweede strekt zich uit van het zelve tot aan den Navel. Hier word ook in deezen ouderdom, van Schilders en Beeldhouwers, het midden-punt der lengte van het lighaam gereekend. Naar maate nu het Kind ouder word, zoo groeijen ook de onderste Deelen in vergelyking van de bovenste, uit hoofde van de reeds gemelde redenen, en wegens den meerderen toevloed van bloed, zoo dat, na dat het twee jaaren oud geworden is, de lengte vyfmaal grooter, als het hoofd, gereekend word. Het lighaam van Kinderen van vier of vyf jaaren zal zesmaal langer zyn, als het hoofd. Wanneer men 15 of 16 jaaren oud is, is het lighaam reeds zeven of agt maalen langer, dan het hoofd, en dan moet men het midden van het lighaam stellen aan het bovenste gedeelte van het Schaambeen, of aan het verdeelings-punt van het lighaam. In deeze evenredigheid blyft het lighaam vervolgens altoos, hoewel men egter tevens moet in agt neemen, dat, naar maate de schouders smaller, en de leden kleiner, na deezen tyd gemaakt worden, het afbeeldzel ook jonger gelykt te zyn. ——— Wanneer men nu vervolgens van deezen ouderdom af het lighaam alleen met opzigt tot de lengte beschouwd, dan zal men de evenredigheid der Deelen jegens elkander omtrent begrypen uit de volgende bepaaling. ——— Men is het eens

daar in, dat men de lengte van een volkomen volwassen Mensch verdeeld in tien deelen, welke de Ouden noemden *Facies*, dewyl elk van deeze Deelen doorgaans uitmaakte de lengte van het aangezigt, gereekend van de plaats, alwaar het haair begint te groeijen, tot aan de Kin; ook rekent men het gedeelte, dat verder is, dan de plaats, alwaar het haair begint, voor een derde gedeelte van de lengte van het geheele aangezigt, daarentegen rekent men voor den hals ⅔ van de lengte van het aangezigt, van de Kin af tot aan het bovenste gedeelte van het Borstbeen; deeze twee derde Deelen met het een derde Deel, het welk boven het begin van het haair is, maaken de lengte van een geheel aangezigt uit, zoo dat tot aan het bovenste gedeelte van het Borstbeen reeds gevonden worden twee tiende gedeelten van de geheele lengte van het lighaam, of twee lengten van het aangezigt. Van de laatstgenoemde plaats, tot boven den Tepel van de Borst, reekent men de derde lengte, zoo dat tot daar toe, van boven af drie tiende gedeelte der lengte van het lighaam gaan. Van daar tot aan den Navel moet men rekenen het vierde aangezigt, of het vierde tiende gedeelte. Van den Navel tot aan het bovenste gedeelte van het Schaambeen, het vyfde aangezigt, of het vyfde tiende deel, en dus gaat de helft der lengte van het lighaam tot aan het Schaambeen. Van hier af rekent men voor de Dye tot aan het bovenste gedeelte van de Knie eene lengte van twee aangezigten; de Knie rekent men voor een half aangezigt. Voor het Scheenbeen beneden de Knie rekent men weder twee lengten van een aangezigt. En eindelyk een half aangezigte voor de loodregte lengte van den voet van het bovenste gedeelte van zyne geleeding af, tot aan den voetzool, het welk met de lengte, welke men voor de Knie gerekent heeft, de lengte van een geheel aangezigt uitmaakt. Voeg' men nu hierby de lengte van de Dye, en van 't Scheenbeen, dan heeft men de lengte van vyf aangezigten voor de onderste helft van het lighaam, welke met de vyf andere tien uitmaaken. Wanneer men de armen paralel uitstrekt, dan rekent men de wydte, die 'er is tusschen de toppen der vingeren van beide handen, omtrent voor de lengte van het geheele lighaam. Maar nu verlaat ik deeze afmeeting door middel van aangezigten, en zegge nog maar alleen, dat de kunstenaars uit elk aangezigt drie zoogenaamde Deelen maaken, welke moeten overeenkomen met drie Deelen in een eigentlyk gezegt aangezigt. Het eerste gaat van het voorhoofd tot aan den wortel van Neus; het tweede bevat de lengte van den Neus; en het derde gaat van daar tot aan de

Kin.

Kin. Verder maakt men nog uit elk van deeze Deelen, twaalf zoo genoemde minuuten. Offchoon nu deeze verdeelingen niet overëenkomen met de gewoone maaten, van welke men zich by Geometrifche afmeetingen der lengten bediend, kunnen zy ons egter naar behooren daar toe brengen, om uit de lengte van een Deel, omtrent de lengte van het geheele lighaam te bereekenen. Ja het zal in de bereekening ook niet moeijelyk vallen, de Geometrifche maat op te geeven, wanneer men flegts het aangezigt, of de opgegeeven verdeeling van het zelve, in zulk een maat, uitdrukt. —— Ten einde deeze verdeeling tot myn oogmerk te gebruiken, en toe te pasfen op de lengte van eens Menfchen-been, opgegeeven door den Proost TIBURTIUS, zal ik de lengte van het Scheenbeen, als opgegeeven, aanneemen, en, volgens leiding van het bovengenoemde, deeze lengte, gerekend van zyn uitfteekzel aan het bovenfte gedeelte, tot aan zyne *bafis* van onderen, aanneemen voor zo lang, als twee aangezigten of twee tiende Deelen van het geheele lighaam. De Heer TIBURTIUS heeft de geheele lengte gevonden te zyn 18 duimen, welke uitmaaken 1½ voet, en volgens de gewoone rekening ¾ van een el. Van deeze 18 duimen trek ik egter omtrent twee af, want eenen duim reken ik voor de Knie, aan het bovenfte gedeelte van het Been, en den tweeden voor de geleeding van den Voet aan het onderfte gedeelte. De 16 duimen welke zich tusfchen beide bevinden, reken ik voor ⅕ gedeelte van de lengte van het lighaam; wanneer ik nu 16 duimen vyf maalen reken, dan bedraagt de lengte van het geheele lighaam omtrent 80 duimen, welke, volgens de gewoone elle-maat, bedragen drie ellen, een, en een derde gedeelte van een vierde Deel. De lengte van het Dyebeen, welke deeze Heer teffens heeft opgegeeven, bevestigd myne rekening, en geeft volgens de aangenoomene gronden, omtrent dezelfde lengte van het geheele lighaam, aan de hand. —— Ik heb gezegt, dat de Dye boven de Knie twee lengten van een aangezigt uitmaakte. De Heer TIBURTIUS heeft de Dye gevonden 20¾ duimen lang te zyn. Ik trek weder van de Dye af, het geen deszelfs einde tot de Knie bedraagt, het welk omtrent driemaal zo veel daar toe doet, als het bovenfte einde van het Scheen-been. Ook reken ik af het geen het Hoofd van het Dyebeen vordert; daar en boven komt 'er, uit aanmerking van de fchuinfe plaatfing van het Dyebeen, eene grooter lengte voort, als een loodregte lyn van het Schaambeen tot aan de Knie bedraagt. Dus durf ik ook hier 4¾ duimen af trekken, en dan blyven 'er weder 16 duimen over,

welke overeen komen met de lengte, die aan het Scheen-been toegefchreven is. Dus blyft het bepaald, dat het geheele lighaam, tot het welk deeze beenderen behoorden, iets langer was dan 3¼ el. —— Deeze berekening, en derzelver redenen heb ik in het opgegeeven geval uit goede Schryvers willen mededeelen. —— Wil men verder uit een opgegeeven Deel eene bepaaling van de geheele lengte van het lighaam maaken, dan moet men zich rigten na eene goede teekening van het Menfchelyk lighaam, in welke elk gedeelte is afgedeeld in aangezigts-lengten, in derde Deelen van dezelven, en in minuten, hoedanige de groote Plaatfnyder ADAM heeft medegedeeld aan den Heer TARIN te *Parys*, en welke de laatfte heeft geplaatst in zyne *Osteologie*, in welke ook andere goede zaaken, hiertoe behoorende, voorkomen. —— Ik ftem gaarne toe, dat myne gedagte omtrent de lengte van dit lighaam konde veranderd worden, door de afwykingen van welke ik in het begin heb gewag gemaakt, en derhalven in kleinigheden misfchien niet geheel voldoende is, maar ik heb egter deeze afmeeting willen bekend maaken, om of men fomtyds andere beenderen op dezelfde wyze zoude willen gebruiken, om te berekenen de lengte van het lighaam, tot het welk zy behoort hebben."

Natuurlyke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D. *Met noodige Afbeeldingen. Derde Deels Vyfde Stuk. Te Amfterdam by* Yntema *en* Tieboel 1776. *In groot octavo* 152 *bladz.*

MEt de befchouwing der Volksgewoonten en Lands eigen Plegtigheden der Natie, bragt de Heer *van Berkhey* het, in 't voorige Stuk, niet verder, dan tot het geen het huwelyk, het gebooren worden, en de opvoeding der kinderen betreft. Thans agtervolgt hy dit onderwerp, met het nafpooren van de Kinderlyke vermaaken en Manlyke uitfpanningen der Hollanders. By die gelegenheid geeft hy ons een verflag van de voornaamfte Spelen der Natie, waar mede dezelve zig, zo in de eerfte Kindsheid, als tot Manlyke jaaren gekomen zynde, by uitfpanning vermaakt. In 't behandelen van zulk een onderwerp moesten natuurlyk veele kleinigheden in overweeging komen, die, op zig zelven befchouwd, van te weinig belang fcheenen, om 'er de aandagt op te vestigen. En men zou 't veelen Leezers niet wel kwaalyk kunnen neemen, dat zy in den eerften opflag oor-

oordeelden, dat de Autheur 'er wat te veel werks van gemaakt had. Intusfchen heeft hy 't egter indiervoege uitgevoerd, dat het zyne nuttigheid kan hebben; te meer, daar hy, onder 't voordraagen van verfcheiden dier byzonderheden, ons te gelyk onder 't oog brengt, eenige oudheidkundige aanmerkingen, die ons de herkomst van zommige Spelen, welken onze Voorvaders van de Romeinen ontleend hebben, aantoonen; terwyl anderen zyner ingevlogten bedenkingen dienen, om ons den geest der Natie, den fmaak der Hollanders, en de veranderingen die zy, ook ten deezen opzigte, door den tyd ondergaan hebben, te leeren in agt neemen. Onze Autheur, wel bezeffende, dat veelen ligtlyk zouden oordeelen, dat dit alles geen betrekking had tot zyne *Natuurlyke Historie*, beantwoordt de zodanigen met het afloopen van die befchouwing; en verledigt zig voorts tot het mededeelen zyner Aanmerkingen over de Spys en den Drank der Hollanderen. Zyne deswegens gemaakte Aanmerkingen dienen tevens, om, door het voorftellen van de Diëet of Leevenswyze der Natie, ten aanzien van derzelver Voedzel, een grondflag te leggen, voor zyne volgende verhandeling, nopens onze Natuurlyke Lands- en Volksziekten.

In deeze twee Hoofdftukken, gaande over het Voedzel der Natie, 't zy gewoonlyk, 't zy in hunne gasteryen, of in andere omftandigheden; mitsgaders over derzelver Ziekten, welken, zo uit de gefteldheid der Lugt en des Lands, als uit die des Volks zelve en hunne leevenswyze, voortvloeien, toont de Heer *van Berkhey*, dat hy dit gewigtige Stuk, met alle hem mogelyke oplettendheid, behandeld heeft. Hy verleent ons een naauwkeurig verflag van de verfchillende foorten van Spyzen en Dranken, met nevensgaande aanmerkingen over derzelver gebruik, en de vroegere en laatere leevenswyze der Hollanderen, ten deezen opzigte; waar uit men reeds eenigermaate kan afneemen, wat, zynes oordeels, der Natie heilzaam, en wat voor dezelve fchadelyk zy; dat egter in 't volgende Hoofdftuk nog bepaalder aangeweezen wordt. Ter duidelyker ontvouwinge van zyn bedoelde in 't zelve, ftelt hy zig voor, na te gaan, eerst de gewoone nadeelige natuurlyke oorzaaken, voor de gezondheid der Hollanders, die men in den Dampkring of de Lugt te zoeken heeft; en ten tweede, de voornaamfte ongefteldheden der Hollanders, die uit het misbruik van Spyze en Drank ontftaan. En het nafpooren van den invloed deezer twee

hoofd-

hoofdoorzaaken geeft hem inmiddels aanleiding, om het oog te slaan, zo op de gesteldheid van ons Gewest, als op de zeden onzer Landzaaten; voor zo verre die medewerken, tot het koesteren van kwaalen, welken uit een samenloop deezer oorzaaken gebooren worden.

Ter behandelinge van het eerstgenoemde gedeelte, legt hy ten grondslage, eene beknopte voordragt van den invloed van den Dampkring of dien der Lugt, op het menschlyk gestel, dat hy vervolgens op onze Natie in 't byzonder overbrengt; waaromtrent hy zig, met betrekking tot de algemeene gesteldheid van ons Gewest en deszelfs Lugtsgesteldheid, indeezervoege uitlaat.

„ De Aardrykskundigen stemmen daarin overeen, dat ons Holland, liggende, nagenoeg, tusschen 51½ en 53½ graad (Noorderbreedte,) te tellen is onder de Noorder-Landen, bepaaldlyk behoort, onder het negende Klimaat, en diensvolgens onderhevig is aan een kouden en tevens zwaaren wateragtigen drukkenden Dampkring. Voegt hier by, dat dit Land, zo als het by de Ouden alrede bekend stond, nog heden onder de laagste en vlakste Landstreeken van Europa geteld word, ja, gelyk BUFFON wil, het laagste Land van de geheele Wereld is. Merkt dan te gelyk nog op, hoe drassig en moerassig het zy, daar het in zynen boezem ontvangt twee der waterrykste Rivieren van Europa, de Maas en den Rhyn; welken zig hier met de Zee vereenigen. Dit maakt het Land vol Meeren, Poelen en doorsnydingen van Vaarten. ——— Als men deeze gesteldheid des Lands in agt neemt, begrypt men ligtlyk, dat de uitwaassemingen van zulk een waterryk en moerig Gewest, vereenigd met die van de groote Noordzee, en de uitgebreide binnenlandsche Zuiderzee, ons natuurlyk Klimaat, nog sterker dan elders in de Noorder-streeken, met waterdampen, en gevolglyk drukkende verhevelingen, bezwangeren. Uit dien hoofde heerscht 'er ook in ons Klimaat, gelyk de dagelyksche ondervinding leert, eene geduurige ongestadigheid van hette en koude, die veelvuldige wisselvallige veranderingen te wege brengt; zoo dat de Saisoenen nu gerekt, dan versneld schynen te worden, ja somtyds in weinig uuren elkander schynen op te volgen. Hier toe brengen wel inzonderheid de Winden in dit Gewest niet weinig toe, daar ze 't eene oogenblik eene vogtige en 't andere eene drooge, nu eene heete, dan eene koude Lugt aanvoeren. ——— Op de beschouwing van dit alles mag men den Dampkring, of de

Lugts-

Lugtsgesteldheid, met betrekking tot het Klimaat van Holland, en de naastliggende Landen, gegrond, indeezervoege beschryven. Onze Dampkring, die, ingevolge van deszelfs aart, de Lichaamen der geenen, die dit Gewest bewoonen, omringt, en op dezelve drukt, is inzonderheid vervuld met koude, vogtige, zoo aardsche als Zeezoutige Dampen, welken uit het moerassige Land, de Rivieren, veelvuldige Waterplassen, de groote Noordzee enz. uitwaassemen. Hierdoor is onze Lugtsgesteldheid bovenal onderhevig aan de spoedigste, ja oogenbliklyke, veranderingen, ter oorzaake van den snellen invloed van hette en koude, op zodanigen Dampkring. En deeze wisselvalligheid is te grooter, door de veranderlykheid der Winden, die den Dampkring verschillend beweegen, en de Lugt onderscheiden vogtig maaken. Een Zuidweste- en Weste Wind voert zeer vogtige Dampen met zig; maar een Noordweste- en ook wel eens een Zuidelyke Wind geeft aan den Dampkring eene gemaatigde vochtigheid; daarentegen maakt een Noorde- of Ooste Wind ons Lugtgestel droog en schraal; terwyl de Noordooste Wind, één onzer beste lugtzuiverende Winden, allermeest eene gemaatigde droogte aan onzen Dampkring verleent."

Onzen Dampkring dus beschreeven hebbende, toont hy vervolgens, welken invloed dezelve op de Natie heeft, zo met eene koude als met eene warme Lugt, daarbenevens wat men te denken hebbe van de natuurlyke uitwerkingen van den meestgemaatigden Dampkring op onze Landsgenooten, 't zy in den Zomer, 't zy in den Winter. Dit leidt hem verder ter overweeginge van den invloed der Uitwaassemingen; en wel byzonder van de Vraag, of 'er in de Zeedampen, of de uitwaassemingen der Zee, eene stoflyke zelfstandigheid zy, die eene Land-eigen Ziekte of ongesteldheid te wege brengt? De Heer *van Berkhey* pleit in dit geval zeer sterk voor de ontkennende zyde, en beweert dat de uitwaasseming der Zee ten minste geen algemeen *Scorbutik* uitwerkzel heeft. Het artykel der Uitwaassemingen verder afgehandeld hebbende, brengt hy ons onder het oog, dat de Hollanders, in zulk eene Lugtsgesteldheid leevende, voor verre het grootste gedeelte van eene *Phlegmatike* koude gesteldheid zyn; indiervoege, dat de bovenal heerschende getemperdheid onzer Natie meer naar het wateragtige dan naar het bloedryke overhelle. Na 't voorstellen deezer algemeene aanmerkinge, die, gelyk de Autheur zegt, over 't geheel doorgaat, doch haare uitzonderingen en trapswyze verscheidenheid heeft, gaat de Heer

van Berkhey over, tot eene byzondere voordragt, van de voornaamste ongesteldheden, welken, hier te Lande, uit onzen Dampkring ontstaan. Dat gedeelte levert een aantal van Ziektekundige aanmerkingen, die overweeging verdienen, en men ontdekt 'er bovenal in, dat onze Autheur het op verre na niet eens is, met dezulken, die het *Scorbut*, om zo te spreeken, de hoofdrol laaten speelen. Hier tegen verzet hy zig telkens, wanneer dit denkbeeld wat sterk voorkomt, en uit dien hoofde legt hy 't 'er ook bepaaldlyk op toe, om, tot de beschouwing deezer ongesteldheid gekomen zynde, te toonen, dat men dezelve eerder als eene Europische Ziekte van het Noorden, dan als eene Land-eigenziekte der Nederlanders, en vooral van onze Hollanders, gelyk zommigen willen, heeft te beschouwen. Hy ontkent geenszins, dat het *Scorbut* hier te Lande overvloedig voorkomt; ,, dan 't is, *zegt hy*, naar myn inzien, geen eigentlyke Landsziekte, welke bepaaldlyk uit den aart des Lands en des Dampkrings gebooren word; maar het is eene ziekte, welker besmettend Zaad, in den grond onzer eigenlyke Landsziekten en eenige streeken, juist het noodige voedsel vind, om sterker te woeden, in die plaatsen daar ze wortelen kan schieten; en dus langs de geheele Noordzee, juist niet overal, maar slegts in zulke streeken, welke meest met die van ons Land overeen komen. ——— Ik stem, zegt hy, daarom ook gaarne toe, dat het eene Ziekte is, welke zeer doorslaande in ons Land heerscht, en heb 'er niets tegen, dat men 't, in een bepaalden zin, eene eigentlyke Ziekte der Hollanders noeme; maar men behoort, myns eragtens wel op te merken, dat zy haare sterkste kragt alleen oeffent in sommige Distrikten van ons Gewest: dat zeker, aangezien de kleenheid van Holland, de oplettendheid van oordeelkundige Geneesheeren wel waardig is; of ook de ondervinding hen door den tyd in staat mogte stellen, om dit stuk naauwkeuriger uit te werken."

Wyders volgt hier, op de gemelde soort van Ziekten, volgens de gemaakte verdeeling, eene overweeging van de ongesteldheden der Hollanderen, die uit het misbruik van Spys en Drank ontstaan. Dit gedeelte levert der Natie inzonderheid eene reeks van opmerkingen, die haar in haare gewoone leevenswyze veelzins te stade kunnen komen; en men zal dezelven met te meer genoegen mogen nagaan, om dat de Heer *van Berkhey* dit Stuk ontvouwt als een

Ge-

Geneesheer, die 't 'er niet op toelegt, om der Natie eene gezette Dieet voor te schryven, maar om dezelve tegen het misbruik te waarschouwen.

Onder het voorstellen van deeze Ziektekundige aanmerkingen, spoort hy meermaals onze Geneesheeren aan, tot een nader onderzoek van deeze en geene byzonderheden hier toe betrekkelyk, en dit dringt hy, met het afloopen van dit Hoofdstuk nog nader aan; dat hy voorts besluit met een naauwkeurig verslag van de voorzorg, welke men hier te Lande gebruikt, ter afweeringe van de Pest en andere besmettende Ziekten, welke men gewoonlyk het houden van *Quarantaine* noemt. Het gewaagen hier van zet hem aan, om het geluk onzer Landzaaten te verheffen, daar wy, minder dan veele andere Volkeren, aan zulke verdervelyke Ziekten onderhevig zyn; terwyl 't ons voorts aan geene Inlandsche Kruiden ontbreekt, om onze gewoone Landsziekten tegen te gaan. „ En eindelyk merke men, zegt hy, uit al het voorgestelde nog op, hoe 't wel verre van daar zy, dat dit Holland voor de Gezondheid, ongunstiger zou weezen, dan andere Gewesten. Neen! 't heeft, gelyk alle andere Landen wel zyne byzondere Ziekten; maar 'er heerscht ook tevens eene gezondmaakende Lugts- en Landsgesteldheid. Dit laatste word genoeg bevestigd, door duizend Vreemdelingen van allerleien Landaart, welken hier, gezond en sterk, tot in den hoogen ouderdom leeven. Ook komen onze Landzaaten, over 't geheel, tot geen minder, zoo niet tot hooger, trap van jaaren, dan de Inwoonders van eenig ander Europisch Gewest." Dan dit laatste betoogt de Autheur nader, in het volgende Hoofddeel, dat geschikt is, ter overweeginge der naaste bepaalingen van den leeftyd der Hollanderen, waarmede dit vyfde Stuk beslooten wordt.

In dat Hoofdstuk verzet de Heer *van Berkhey* zig ten ernstigste, tegen een vry algemeen vooroordeel, als of de Hollandsche Lugt ongezond ware, en dat de Hollanders uit dien hoofde geen hoogen ouderdom bereikten. Ter wederlegginge hier van, beroept hy zig niet alleen op bygebragte berigten, wegens etlyke byzondere Districten, maar hy toont daarbenevens, uit onze Sterflysten, ten duidelykste, dat de Menschen in Holland tot een zo hoogen, zo niet tot een hooger, ouderdom komen, als in andere Gewesten van Europa. Hy heeft ten dien einde onze Sterflysten met alle opmerkzaamheid nagegaan, en geeft ons in dit Hoofddeel, onder 't voordraagen van verscheiden aanmerkingen nopens dit

on-

onderwerp, een naauwkeurig verslag van het gunstige denkbeeld, dat wy 'er desaangaande uit moeten vormen. —— Naar uitwyzen dier Sterflysten toch, welken ons, gelyk de Autheur tevens doet zien, een regelmaatig begrip geeven van het gemeene beloop en den toestand der Sterfgevallen in ons Vaderland, is 't blykbaar, dat 'er in onze Hollandsche Provincie, over 't geheel genomen, geen meer menschen sterven, dan elders in Europa. En wat den ouderdom betreft, 't geen de Autheur hier bybrengt, uit de berekening der Lyfrenten, en de naauwkeurigste Sterflysten, toont ontegenzeggelyk, dat onze Hollanders hierin andere Volken veeleer overtreffen, dan dat ze by hen te kort zouden schieten; waarvan ook eene menigte van stokouden in ons Gewest nog dagelyks getuigenis draagt. —— Dit alles doet den Heer *van Berkhey*, met het hoogste regt, ten slot schryven. „ Alles loopt gevolglyk samen, om een ieder op goeden grond te overtuigen, dat een gezond en arbeidzaam Volk, het welk zig stoutlyk tegens de Lugtsgesteldheid eener Landstreeke verzet, zig verharden kan, tegen den ongunstigsten invloed der Klimaaten; mitsgaders dat de Natuur zig zelve, als 't ware, schikt, naar de bepaalde perken, die de aanbiddelyke Bestuurder van leeven en dood aan 's Menschen leeftyd gesteld heeft. Wel byzonder strekt het, om onze Hollanders te doen opmerken, hoe de Voorzienigheid, die hen zegent met Vryheid in den Godsdienst en Burgerstaat, met rykdom en overvloed, ja met ontzag by hunne vyanden, hen ook, ter verbaazinge hunner nayverige en hen versmaadende Nagebuuren, met de vermogens tot een gezond en lang leeven begiftigt: zelfs in zoo verre, dat diepdenkende berekenaars van 's Menschen leeftyd zien, hoe hunne sterkst overtuigende berekeningen, ten voordeele hunner uitgebreide Landen en Ryken opgesteld, te kort schieten, by die van zoo een kleen plekje waterig Land, als ons Holland is."

Reize van JONAS KORTE, *naar Palestina enz. Tweede Deel, met Plaaten. Te Haarlem by* J. Tydgaat 1776. *Behalven het Register* 326 *bladz. in gr. octavo.*

BY het doorbladeren van 't eerste Deel van dit Geschrift, lieten wy onzen Reiziger te Akra, wagtende op eene gunstige gelegenheid om naar Sidon te vaaren (*) In gevolge hier

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 357.

hier van ontmoeten wy hem, met den aanvang van dit tweede Deel, op zyne reistogt naar Sidon, alwaar hy, Tyrus voorby gevaaren zynde, voet aan land zettede; en eenige dagen aldaar vertoefd hebbende, trok hy voort naar Tripoli; wel inzonderheid met oogmerk om den berg Libanon te bezien; dien hy ook vervolgens naauwkeurig bezigtigde; gedurende den tyd van zeven weeken, dat hy zig aldaar in een Klooster onthield; zig veelal bezig houdende met leezen, schryven en overdenken. Na verloop van dien tyd, nam hy de reis aan naar Laodicea; ging vervolgens met eene kleine Karavaane naar Aleppo; van waar hy, eene maand te Aleppo vertoefd hebbende, een uitstap deed naar den Euphraat, en over denzelven naar Urfa, gelegen in 't Gewest, van waar Abraham, op Gods bevel, uit zyn vaderland en maagschap is uitgegaan. Wedergekeerd zynde te Aleppo, vervorderde hy, na eenige maanden vertoevens aldaar, zyne te rugreize, over Antiochie naar Scanderone; van waar hy op het eiland Cyprus overstak, en verder naar Venetie voer; voltrekkende ten laatste zyne t'huisreize over Tyrol, Augsburg enz. —— De manier van voorstellen in dit laatste gedeelte is even dezelfde als in 't eerste, zo ten opzigte van de Reisbeschryving zelve, als ten aanzien van de ingevlogten Godsdienstige bedenkingen; des wy hem, gelyk we alvoorens gezegd hebben (*), niet als Godgeleerden of Schriftuuruitlegger, maar als een getrouw en eerlyk Reiziger aanpryzen; aan welk character hy in dit Stuk zo wel als in 't voorige beantwoordt. Laat ons eenigen tyd met hem te *Aleppo* verblyven, om de merkwaardigste byzonderheden, welken hy by die gelegenheid gemeld heeft, in agt te neemen.

„ Aleppo is, zegt hy, eene groote en volkryke stad, aan inwooners Hamburg gelyk te schatten. Na Konstantinopel en Kairo is zy de grootste, of ten minste onder de grootste van het Turksche ryk te tellen. Eertyds heeft zy sterke muuren gehad, maar die zyn tegenwoordig zeer vervallen, en op zommige plaatsen zelfs met de voorstad vereenigd. Midden in de stad ligt op een berg, die de gedaante van een suikerbrood heeft, een kasteel, welk men nog voor vast houdt. De stad dryft een sterken koophandel. Zy is de stapelplaats van alle de waaren, zo die uit Persie komen, als die uit Turkyen derwaard gaan. Ook worden veele goederen uit Oostin-

(*) Als boven, bl. 356.

indie over Bazra of Basfora herwaard gebragt, door een groote karavaan, die 'er jaarlyks heen en weer gaat. Hier worden veele kostbaare stoffen, byzonder van zyde en katoen, vervaardigd. De Stad ligt aan een riviertje of beek, van weerskanten bezoomd met tuinen, die daardoor bevochtigd worden, en de geheele stad overvloedig met keukenvruchten en groente voorzien. Behalve deeze moes- en ooftstuinen, zyn 'er nog aan den voet der bergen, buiten Aleppo, boomgaarden van wynstokken, olyf- vygen- granaatappelbooten- en amandelboomen, die alle hunne vochtigheid van den winterregen hebben, en daarop den geheelen zomer zonder regen groeien. Ondertusschen helpt het zeer veel, dat zy aan het hangen der bergen, werwaard het water van boven nederzakt, aangelegd zyn. Maar op de toppen der bergen zal men naauwlyks eenen boom zien. ——— Na het verval van Antiochie is deeze stad tot haaren tegenwoordigen bloei geraakt. Ondertusschen is de eerstgenoemde stad veel bekwaamer tot den koophandel dan deeze; om dat zy aan eene rivier, en dicht aan de zee ligt, ook eene zeer vruchtbare landstreek aan de rivier heeft.

„ In de groote Turksche steden woont iedere natie der vreemde kooplieden en reizigers, die 'er zig ophouden, en niet slechts doorreizen, gemeenlyk in eene plaats by elkander. Zy hebben 'er eene of meer legerplaatsen, khans of herbergen, welken zy des nachts kunnen sluiten. Zo hebben de Persiaanen en Armeniers in Aleppo een schoone verblyfplaats, daar zy in een langwerpig vierkant, langs eene groote galdery, hunne wooningen en winkels hebben, en een ieder, of zelf, of door zyn knecht, zyne tafel bezorgt. Anders heeft men ook wel by de steden een khan voor de reizigers, gelyk op het land. Dewyl geen reiziger op de reize zyne vrouw met zig voert; zo vindt men in zo eene plaats in 't geheel geene vrouwen. Dus wordt de hoerery, gelyk ook de dronkenschap, in deeze landen meer door gebrek van gelegenheid, dan door de wet (die zonder het andere weinig baaten zou) verbooden. Doch dewyl beide hier samenloopt, en de overtreeding ook met zwaare geldboete gestraft wordt, vindt men 'er weinig voorbeelden van. Dit is echter niet te verstaan van de plaatsen, daar de Christenen nog in groote menigte woonen en veele vryheden bezitten, gelyk in veele eilanden van den Archipel en Europeesch Turkye. Want, dewyl zy 'er vryheid hebben, om wyn- en ook wel hoerhuizen te houden, bedienen de Turken zich ook wel daarvan, doch met

veel omzichtigheid om niet ontdekt te worden. Dit zyn de schoone voorbeelden der Griekfche Christenen.

„ Veele zyn van meening, dat 'er over 't algemeen in het Turkfche Ryk veel meer Christenen dan Turken zyn. Zelfs heeft zeker geleerde, gelyk ik my erinner, gefchreeven, dat 'er, over 't geheel gerekend, twee Christenen tegen één Mohammedaan daarin gevondèn worden. Maar deeze heeft zekerlyk de rekening in zyne ftudeerkamer gemaakt. In de Turkfche landen in Europa zou het, op fommige plaatfen, zo kunnen zyn; maar in alle hunne landen in Afie en Afrika, eenige provincien van Armenie en Georgie uitgezonderd, is het geheel anders gefteld. In veele groote provincien vindt men op het land byna in 't geheel geene Christenen, in de meeste kleine landfteden ook niet, maar alleenlyk in de groote fteden, genoegzaam gelyk de Jooden in onze landen. Ik houd het daar voor, dat 'er in het Turkfche ryk, over het geheel gerekend, drie Mohammedaanen tegens één Christen zyn.

„ Den negentienden van Herfstmaand viel in Aleppo de eerfte herfstregen, en wel, volgens ieders getuignis, zeer vroeg: want gemeenlyk valt anders eerst in 't midden van Wynmaand, of ook wel omtrent het einde derzelve, de eerfte regen. Den vyf en twintigften van Herfstmaand werd hier eene aardbeving gevoeld. Zy deed wel de huizen fchudden, maar veroorzaakte geen fchaade.

„ 't Is wyders iets byzonders in alle deeze warme landen, dat de fchaapen een klomp vet, gemeenlyk van vyf tot tien pond, en dikwils, naar maate van de vetheid en deugdzaamheid der weide, zelfs van twintig tot dertig pond zwaar, aan hunnen ftaart krygen. Hier uit kan men leeren verftaan, waarom God in het oude verbond gebood, den ftaart van een fchaap te offeren, en het vet met vuur te verbranden. Van de ftaarten der fchaapen in onze landen zou niet veel vet te verbranden zyn. Zo lang die klomp vet niet meer dan acht of tien pond zwaar is, hangt hy boven aan den ftaart als een ronde kogel, en flaat in het gaan van het eene achterbeen op het andere; maar als hy grooter wordt, groeit hy boven aan het achterdeel des lyfs vast, en hangt als een dak daarover, zodat men dien klomp niet zo zeer voor den ftaart, als wel voor het achterdeel des lyfs aanziet. In Aleppo zag ik daaglyks op de vleeschmarkt, of *bafar*, dergelyke fchaapen hangen, waarvan het vet aan den ftaart op twintig tot dertig pond mogt gefchat worden. Men moet zich echter niet verbeel-

 den,

den, dat het grootfte deel der fchaapen, zo veel vet aan den ftaart heeft. In de groote fteden brengt men gemeenlyk het beste ter markt, dewyl het 'er best betaald wordt." —— Op deeze zyne ondervinding wraakt onze Schryver de berigten en aftekeningen van fchaapen, die hunne vette ftaarten op een rolwagentje agter zig voeren; dat, volgens de gegeeven befchryving van dien vetklomp zelfs niet zou kunnen gefchieden, al wilde men zulks eens als iets zeldzaams doen. „ Ook kan, zegt hy, ieder verftandig mensch, dunkt my, de ongerymdheid hier van gemaklyk begrypen, als hy overweegt, hoe 't onmogelyk zy, dat van eene kudde fchaapen, van eenige honderd tot duizend, de helft, of maar het tiende deel, een wagentje achter zich zou voorttrekken; te meer, daar deeze landen vol bergen zyn, en de fchaapen de hoogfte toppen beklimmen en hun voeder daar zoeken, moetende dikwils tusfchen fteenen en rotfen, door bosfchen, ftruiken en doornen doordringen; welk een arbeid zou zulks den herderen veroorzaaken? — Voorts kan ik ten minfte verzekeren, dat ik ontelbare kudden fchaapen in deeze landen heb gezien, maar geen een dat zynen ftaart op een wagentje achter zich voorttrok."

Hier benevens doet onze Autheur ons nog opmerken, hoe men daar te Lande leert verftaan, waarom de Israëllers in de woestyn, volgens Num. XI: 4 en 5, zo zeer haakten naar de vleeschpotten van Egypte, naar het look, de ajuinen en het knoplook van dat Land. „ Look, ajuin en knoplook, zegt hy, zyn hier veel zoeter, fappiger en aangenaamer te eeten, en hebben ook zo eenen fterken reuk niet als in Duitschland. Gemeene lieden eeten fomtyds veele dagen en weeken niets anders, en behelpen zich met brood en uien, byzonder in Egypte; ja, vermogende lieden doen het ook dikwils. Ik ben ook van gedachten dat het eene zeer gezonde fpys is. Gelyk men in Duitschland raapen met fchaapenvleesch kookt, zo kookt men 'er hier gemeenlyk uien mede, 't welk ook inderdaad zeer fmaaklyk is."

Be-

Beschryving der Vereenigde Nederlanden, dewelke gevonden wordt in het Werk van den Heer A. F. BUSCHING, *en uitmaakt het Vierde Deels Vierde Stuk van dat Werk, door* W. A. BACHIENE, *Leeraar der Herv. Gemeente en Hoogl. in de Sterre- en Aardrykskunde te Maastricht enz. Derde Deels Eerste Stuk. Te Amsterdam en Utrecht by de Wed.* v. Esveldt *en* Holtrop, *en* A. v. Paddenburg 1776. *In groot octavo* 334 *bladz.*

IN dit Stuk levert ons de Hoogleeraer *Bachiene* eene beschryving der Provincie van *Overysfel*, benevens die van *Groningen en Ommelanden*, mitsgaders van het Landschap *Drenthe*; dat voorts gevolgd staat te worden van eene beschryving der *Generaliteits-Landen*; waarmede des Autheurs berigten, nopens de *Vereenigde Nederlanden*, in zo verre voltrokken zullen zyn. Nadien wy reeds een en anderwerf verslag gegeeven hebben, van de inrigting en uitvoering van dit Werk, en het thans afgegeeven Stuk de voorigen evenaart, is 't niet noodig daar op staan te blyven; 't zy genoeg alleenlyk nog te melden, dat de Autheur, naar uitwyzen van alles, bestendig geen moeite ontziet, om zyne beschryving volledig te maaken. ——— Tot het bybrengen van eenige byzonderheden uit dit Stuk zullen wy het oog slaan op 's Mans berigt, raakende de Regeering van 't Landschap *Drenthe*, die veelal minder bekend, en nogtans in verscheiden opzigten merkwaardig is.

Dit Landschap behoort niet, gelyk veelen het beschreeven, en op hunne Kaarten (*) geplaatst hebben, tot *Overysfel*; het is integendeel een vry en op zig zelf staand Gewest, dat genoegzaam geen andere betrekking tot *Overysfel* heeft, dan tot eenige der andere *Vereenigde Provincien*. Niet onwaarschynlyk ontstaat deeze misslag uit het geen eertyds plaats had onder de *Utrechts-Bisschoplyke Regeering*, toen *Drenthe* daadlyk een gedeelte was van het *Oversticht*, thans *Overysfel* geheeten; na dat het in vroeger tyd den tytel van een *Graafschap* gedraagen had. De Autheur ontvouwt beknoptlyk de lotgevallen van dit Gewest onder die Regeering, met de daarop gevolgde veranderingen, tot dat de Heeren Staaten deezes Landschaps, in navolging van anderen, aan Koning *Filips den II*, alle gehoorzaamheid ontzegd, en de Oppermagt en de regeering aan zig getrokken hebben, in den jaare 1594. ——— Veele Drenthenaars waren al vroeger den Vereenigden Staaten toegedaan, maar in 't jaar 1579 was *Drenthe* nog niet genoegzaam van de heerschappy der

(*) Dit is zeer wel vermyd in de Kaart van *Overysfel*, door *N. ten Have*, weleer Conrector der Latynsche School te *Kampen*; de nauwkeurigste, welke tot hier toe het licht ziet; waarin 't Landschap *Drenthe*, duidelyk, van *Overysfel* wordt onderscheiden.

der vyanden bevryd, om in de diestyds gemaakte *Unie* begreepen te worden. En schoon het in den jaare 1580, op de mede-ondertekening van dat Verbond, als een Medebondgenoot, zitting en stem in de Vergadering der Algemeene Staaten, benevens de andere Provincien, gehad hebbe, was zulks egter van geen duur; dewyl dit Landschap, voor 't afloopen van dat jaar, door *George van Lalaing*, Grave van *Rennenberg*, ter oorzaake der verovering van *Groningen* en *Koevorden*, weder van de Unie werd afgescheurd. De Staaten van *Drenthe* hebben vervolgens, na dat dit Landschap, door Prins *Maurits*, in 't jaar 1594, herwonnen was, herhaalde poogingen aangewend, om weder zitting en stem in de opgemelde Vergadering te hebben, doch te vergeefsch; waarvan men een breeder verslag kan vinden by den Schryver van den *Herstelden Leeuw*, bladz. 255—304. „ Vermoedelyk," zegt de Hoogleeraar, „ is dit aanzoek, ter oorzake der geringe inkomsten, in vergelyking van die der andere Provincien, van de hand geweezen. Dit Landschap word dan, niet als *onderdaanig* aan de Nederlandsche Republiek beschouwd: dewyl 't zyne eigen onafhanglyke Regeering op zich zelv heeft, in zaken der *Politie*, *Justitie* en *Finantie*. Eeniglyk staat het onder de BESCHERMING der *Algemeene Staaten der Vereenigde Nederlanden*: en brengt iets op, tot de gemeene lasten der *Generaliteits Rekenkamer*; gevende in elke honderd Gulden, die de gezaamlyke Provincien tot gewoone *lasten* betaalen, *éénen gulden*: en tot de buitengewoone Petitien der *Raaden* van *Staaten*, *éénen gulden*, boven de honderd gulden. Daarby onderhouden de *Drentbenaaren*, ten dienste van den Staat, op hunne eigen kosten, een *bataillon* voetvolk." Voor 't overige is dit Landschap altoos te nader met de zeven Provincien verbonden geweest, doordien de Stadhouderlyke waardigheid bestendig bekleed werd door een der Stadhouderen van de andere Provincien; van waar ook heden Nederlands algemeene Stadhouder in *Drenthe* het bewind voert.

Wat wyders de Souvereiniteit in 't Politie- en Finantieweezen betreft, dezelve berust by 's Lands Staaten, die uit *Edelen* en *Eigen-erfden* bestaan: de eersten hebben één derde, en de laatsten twee derde deelen gezags in de Regeering. —— Om uit de *Edelen* tot het eerste Lid van Staat, te weeten dat der *Ridderschap*, beschreeven te worden, moet men eene zekere *Havezate*, dat is, een Huis en Landgoed bezitten, het welk het regt van stemmen heeft. Men telt 'er thans 19; doch 't ontbreekt doorgaans aan een genoegzaam getal Edelen tot dezelven: en zo 'er al meer waren, zouden ze niet beschreeven kunnen worden; overmids 'er slegts *negentien*, in der Staaten Vergadering, als stemhebbende Leden, wegens de Ridderschap, mogen verschynen. Die eens Lid is, blyft het voor zyn geheele leeven. —— De *Eigenerfden*, het tweede Lid van Staat uitmaakende, worden verkooren,

fen, uit de zes *Dingspillen* (*), in welke geheel *Drentbe* verdeeld is. Uit ieder *Dingspil*, (naastovereenkomende met eene *Grietenie* in *Friesland*,) wordt, naar gelang van deszelfs hoegrootheid, een zeker getal van Gedeputeerden verkooren, beloopende te zamen zes-en-dertig Leden. Deezen verwisselen wel alle jaaren niet, maar zy moeten egter jaarlyks op nieuws verkoozen worden; dat door de Eigen-erfde, en dus Stemgeregtigde Ingezetenen van ieder *Dingspil*, by meerderheid van stemmen, geschiedt. Ieder *Dingspil*, het zy 't uit meer of minder Dorpen bestaa, heeft even veel gezags in der Staaten Vergadering, waar in men, niet naar de hoofden; maar naar de Dingspillen, de stemmen opneemt. ——— Dit Kollegie van 's Lands Staaten verschynt gemeenlyk in Maart te *Lottinge* of ten *Landdage*, en houdt zyne byeenkomst altyd te *Assen*, als de Hoofdplaats van dit Gewest.

„ De DROST eigenlyk, LANDDROST van *Drentbe*, is, gelyk de Autheur zyne beschryving vervolgt, *President* of *Voorzitter* in deze, zo als in alle de andere Vergaderingen. Dit aanzienlyk ampt word, altyd, door eenen der Edelen bekleed; staande de keuze aan Z. D. H. den Heer PRINS ERFSTADHOUDER. Geene andere Edelen zyn, echter, tot dit Ampt verkiesbaar, dan die, 't zy in *Drentbe* zelve, 't zy in 't *Overyssels* kwartier *Salland*, gebooren zyn; ingevolge de Resolutie van Hun Hoogmogende, de Staaten Generaal, genomen in 1639. Na dien tyd, zyn over het aanstellen van een Drost, tusschen *Drentbe* en *Overyssel*, veele verschillen voorgevallen; tot dat eindelyk, in den jare 1668, deswege, door wederzydsche Gekommitteerden, in 's *Hage*, dit vergelyk getroffen is, dat, van de zeven na elkander volgende *Drosten*, vyf uit *Drentbe*, en twe uit *Salland* verkoren worden. *Drentbe* geeft den *eersten*, *tweeden*, *vierden*, *vyfden* en *zesden*, en *Salland* den *derden* en *zevenden Drost*. Dit recht der Provincie *Overyssel*, tot de deelgenootschap, in de *Drentesche Drostampten*, heeft zynen oorsprong wegens *Koevorden*; vermids de *Landdrost* van *Drentbe*, te gelyk, KASTELEIN van *Koevorden* is: en deze Stad, in dien tyd, toen de Bisschoppen van *Utrecht* nog de Provincie van *Overyssel* bezaten, mede aan deze Bisschoppen onderworpen geweest, en zelfs eenigen tyd gebleeven is, na dat hunne heerschappy, over 't Landschap *Drentbe* zelve, in die troebele tyden der *Saxen*, *Bourgonjers* en *Gelderschen*, reeds zeer wankelbaar geworden was: weshalven zy ook den *Kastelein* van *Koevorden* plagten aan te stellen. De Heeren

(*) *Dingspil* komt buiten tegenspraak van *dingen*, oudtyds *pleiten*, en zegt dus zo veel als eene *Pleit-* of *Geregtsplaats*; of bepaaldlyk *Geregtspaal*; welke benaaming niet onvoegzaam op deeze Districten in *Drentbe* toegepast wordt; dewyl zy alle eene byzondere *Regtbank* hebben, voor welke de *civiele* zaaken, door Schout en Schepenen, ter eerster instantie gevonnisd worden.

ren Staaten van *Overysfel*, by de groote omwendingen, in deze landen voorgevallen, in het gezach der Bisfchoppen treedende, behielden daardoor dat zelve recht. ——— In de verkiezing van een *Drost* werd echter, eertyds, wanneer de beurt aan *Overysfel* kwam, dit onderfcheid in agt genomen, dat de *Staaten* van *Overysfel* twe bemiddelde Edellieden, uit het kwartier *Salland*, benoemden; uit welke die van *Drenthe* het recht hadden *éénen* tot *Landdrost* te verkiezen, op zodanige *Kommisfie* en *Inftructie*, welke de voorige *Landdrosten* ontvangen hadden; en deze *keuze* behoord thans aan den Heer PRINS ERFSTADHOUDER.

„ Dit DROSTAMPT van *Drenthe* mag gerekend worden, één der voordeeligfte bedieningen, die ergens in de *Nederlanden* te bekomen zyn; en 't welk een groot aanzien byzet. Behalven eene vaste *jaarwedde* van 5000 gulden, geniet hy alle de verbeurde *breuken*, die als ftraffen den plegeren van geringe feitelykheden, waar mede geen lyfs- of levensftraffe gemoeid is, worden opgelegd: eeniglyk is daarvan uitgezonderd een deel dier boeten, 't welk, ten voordeele der armen, word uitgekeerd. En, deze inkomst der *breuken* is, in dit landfchap, des te menigvuldiger: dewyl, zeer zelden, eenige misdaad, hoe gering, aldaar verhoolen blyft. In *Drenthe* grypt, naamlyk, die gewoonte plaats, dat, door de zogenoemde *Hoffpraaken*, (zynde een *Gericht*, dat, door 't geheel land, van plaats tot plaats, omwandelt,) den Gedeputeerden van elk *Kerfpel*, word afgevraagd, of onder hunne *Kerfpel*, (hunnes weetens,) eenige feitelykheid gepleegt zy, welke des *Drosts* breuken onderhevig kan geoordeeld worden: en ingevalle iets van die natuur gefchied, en door gemelde Gedeputeerden opzettelyk verzwegen was, zou de *Drost* de macht hebben, om aan zodanig geheel Kerfpel een boete op te leggen, en elk huisgezin te taxeeren op eenen goudgulden. Daarbeneven heeft de Landdrost zyn aandeel in 't *equivalent*, 't welk zy, die de eene of andere bediening bekomen hebben, verplicht zyn, aan de Gedeputeerde Staaten te betaalen. Hy heeft het recht van aanftelling van den *Schout* van *Koevorden*, en wat des meer is. Waarby komt, dat Hy mede een grooten invloed heeft, in de beftiering der *Kerkelyke Zaken*: als, in fommige beroepingen, het recht van *Kollatie*, en, in alle de andere, van *Approbatie*, hebbende; hoewel gemeenzaamlyk met de Heeren *Gedeputeerde Staaten*.

„ De *Landdrost* in der tyd is, te gelyk, *Prefident* in 't Kollegie der *Edelmogende Heeren* GEDEPUTEERDE STAATEN dezes *Landfchaps*; 't welk desgelyks te *Asfen*, gemeenlyk, achtmaal in 't jaar, zyne Vergaderingen houd. Dit *Kollegie* is faamgefteld, behalven den *Landdrost*, uit acht Leden: vier uit de *Ridderfchap*, en vier uit de *Eigen-erfden*; die deze Kommisfie *ad vitam* blyven behouden. Doch van dezelve is 't halve getal, telkens, twee jaaren in, en twee jaaren buiten den eed: des niet meer dan *vier* Leden, beneven den

Drost,

Drost, als *President*, ter zelver tyd, *fungeeren:* twe uit de *Ridderschap* en twe uit de *Eigen-erfden;* van welke, alle jaaren twe, (uit elk lid van *Staat* één,) afgaan, en twe andere aankomen. Ook zyn aan 't zelve twe *Ministers* of *Raaden*, de een als LANDSCHRYVER, en de andere als SECRETARIS, toegevoegt. Dit Kollegie verbeeld 's Landschaps Oppermacht, zo lang de Staaten niet vergaderd zyn: en aan 't zelve word de uitvoering der zaken, in de algemeene Landschaps Vergadering besloten, opgedragen. In 't byzonder hebben zy 't bestier over de *Geldmiddelen;* dus ook over de *Verpachtingen*, en alle zaken, die daar aan verknocht zyn. Desgelyks staat aan *Drost* en *Gedeputeerde Staaten* de jaarlyksche *Landdag* uit te schryven, met bepaaling des tyds wanneer, en der zaken, welke daarin ter overweging zullen voorkomen, enz.

„ Dan, om een volledig begrip van den aart der *Drentbesche Regeeringsforme* te konnen hebben, is vooral nodig iets te melden van den *Loflyken* ETSTOEL: want een Lid van dezen *Etstoel* te zyn, geeft de oorspronglyke bevoegdheid, (*'t Radikaal*,) tot alle de andere *Kommisfien;* en, in 't byzonder, tot die der *Gedeputeerde Staaten;* waarin geene anderen worden toegelaaten, dan, die reeds te vooren Leden waren van dienzelven *Etstoel.*

„ Tot dit Kollegie behooren, eigenlyk, in alles saamgenomen, eerst, de *Landdrost* als *President*, benevens deszelfs *Assesfor* of *Byzitter*, en voorts zes-en-dertig Leden: zes naamlyk uit elk *Dingspil;* *Edelen* en *Eigen-erfden* door elkander gerekend. Doch van deze zes-en-dertig Leden, zyn twe derde deelen in, en één derdedeel buiten den *eed;* dès niet meer dan vier-en-twintig in de *funktie* of *bestiering* dezer *Kommisfie* zyn. En dit verwisfeld zich jaarlyks, dezerwyze: dat, uit elk *Dingspil*, twe afgaan, en twe aankomen: dus alle de gezaamlyke zes-en-dertig Leden van dit *Kollegie;* die ook den titel van *Edelmogende Heeren* dragen; twee jaren in, en één jaar buiten den *eed* bevonden worden. Aan dit *Kollegie* zyn mede een *Raad* en *Landschryver* toegevoegt. Deze zes-en-dertig Leden blyven mede *ad vitam*. En, by afsterving van één der Leden, is, ter verkiezing van een en ander in deszelfs plaats, de eene beurt aan den *Drost*, en de andere aan de *Etten* of Leden van den *Etstoel* zelve; zonder onderscheid van persoonen, 't zy *Riddermaatigen*, 't zy *Eigen-erfden*; byaldien dezelve daar toe bevoegt zyn, en eene zekere hoeveelheid van goederen bezitten.

„ Dit *Kollegie*, 't welk het hoogste GERECHTSHOF dezer Landstreek is, vergaderd, op de uitschryving van den *Landdrost*, tweemaal 's jaars, mede te *Asfen* (*). Deszelfs Leden oordeelen, na gedaanen

(*) Dit meermaals genoemde *Asfen*, dat ter deezer gelegenheid eene beknopte beschryving vordert, ligt genoegzaam in 't midden des Landschaps, dus werd het, al sedert vroege tyden, zeer bekwaam gehouden voor de *Hoofdplaats*, en de *Zetel* der regeering aldaar gevestigd. ——— Het is ei-

nen eisch des *Landdrosts*, over de zaken, die de *Krimineelé Justitie* betreffen; welke aldaar, zonder oogluiking, met veel strengheid word uitgevoerd: en niet zonder reden; dewyl dit Land overal open ligt, en, wegens de nabyheid der veelerlei vreemde *Territoiren*, van rondomme zeer onveilig zyn zou, ten aanzien der struikrovers; ten ware zy niet, door de vrees tegen zwaare straffen, min of meer werden afgeschrikt. Ook worden, door dit *Kollegie*, de *Procesſen*, die van de mindere Rechtbanken, door den weg van *appél*, daar voor gebracht worden, afgedaan. Hoewel een, die een *Proces* voor dit Gerecht verloren heeft, na verloop van twee jaren, wanneer, gedeeltelyk, weder andere Leden daarin zitten, voor dit zelve gerecht weder *appelleeren* mag; als wanneer de zaak geheel en onherroepelyk beslischt word.

„ Behalven gemelde *Kommisſien* heeft men in *Drenthe* verscheiden generaale *Ampten*, byzonderlyk 't *Finantie*-wezen betreffende; als een ONTFANGER GENERAAL, een ONTFANGER der GRONDSCHATTINGEN, een der *Domeinen*, een der *Kollateralen*, en der vrywillige *Verkoopingen*, enz."

eigenlyk geen Stad, maar een *Vlek*, dat onbemuurd en onbewald is; doch voorts heeft het van binnen 't aanzien van eene kleine Stad; de straaten zyn met steenen bevloerd, en de huizen, waaronder eenigen zeer fraai gebouwd zyn, sluiten aan elkander. Men had 'er oudtyds een aanzienlyk Klooster, dat in den aanvang der Reformatie, geduurende de binnenlandsche beroerten, onder den voet gesmeeten en als ten eenemaal vernield werd; dan het is wat laater in zo ver uit zyne puinhoopen opgehaald, dat het nog heden tot het *Gemeene Lands Huis* verstrekt, waar in alle de Kollegien ten bestemden tyde, samenkomen, gelyk ook 's Lands *Archiven* en *Registers*, in byzondere vertrekken, aldaar bewaard worden. De Zaal, in welke 's Lands Staaten hunne byeenkomsten houden, is in de jaaren 1723 en 1724 merkelyk vergroot. *Asſen*; dus de Zetel der Regeeringe zynde, is dit de reden, waarom verscheiden Amptenaaren deezes Landschaps, als de Ontvanger Generaal, der Staaten Secretaris, de Klerken enz. aldaar 's Lands Huizen bewoonen; waardoor, aan die plaats, geen klein aanzien en bloei wordt bygezet; die nog merkelyk staat toe te neemen, wanneer de *Nieuwe Grift* voltrokken zal zyn. ——— Men heeft naamlyk, in 1769, aangevangen, by *Meppel*, uit de *Havelter-Aa*, eene *trekvaart* te graaven, die werkelyk gebragt is tot *Asſen*; en, ingevolge het ontwerp, verder noordwaart voortgezet zal worden, tot by *Oosterbroek*, om zig daar te vereenigen met het *Hoorndiep*. Door deeze Trekvaart zal 'er, wanneer zy dadelyk tot stand gebragt zal zyn, eene bekwaame gemeenschap tusschen *Groningen* en *Meppel* geopend worden; en een korter weg om uit de eerstgenoemde Stad, door *Meppel* en *Zwarte Sluis*, in de *Zuiderzee* te geraaken; tot geen kleen gemak voor Reizigers, en ter verzendinge der Koopgoederen, naar en weder van *Amsterdam*.

Brief van een Amsterdammer aan deszelfs Vriend te Rotterdam, betreffende de Keure over de Wisselprocedures, gepubliceerd te Amsterdam den 30 January 1777. Zynde hierby gevoegd Concept-Request van eenige Discontanten wegens dezelve Keure. Alom te bekomen. In groot octavo 24 bladz.

De jongst gemaakte Keure hier ter Stede, nopens de Wisselprocedures, zo uit de Nieuwspapieren, als anderszins, overbekend, is, gelyk wel te wagten was, niet naar aller genoegen; 't welk gelegenheid gegeeven heeft, tot verschillende discoersen desaangaande. Onze Briefschryver behoort tot dezulken die de regtmaatigheid eener Keure verdeedigen, welke, zo hy wel onderrigt zy, niet gearresteerd is, ,, dan, na dat men 'er met sommige van de eerste en aanzienlykste Kooplieden, en met eenige der oudste en ervaarenste Practisyns naauwkeurig over gedelibereerd had! Hy ontvouwt de goede inzigten met welke deeze Keur gemaakt is, beweert de bevoegdheid van die van den Geregte der Stad Amsterdam, tot het maaken van dezelve, en toont dat men geen gegronde reden heeft, om voor verkeerde en nadeelige gevolgen dier Keure te vreezen: alzo dezelve, gelyk hy zig in 't slot van den Brief uitdrukt, ,, wel gemaakt is, om de Wisselhandel te favoriseeren, en de procedures in zulke gevallen te verkorten, in welken dezelven tot hier toe aan eenig longueur onderheevig waren geweest; doch dat niemand eenige de minste intentie gehad heeft, om eenige nieuwigheden in te voeren, waar door het zy aan de Discontanten, of aan Trekkers, Acceptanten, of Endossanten van Wisselbrieven in eenigerley geval eenig nadeel zoude kunnen worden toegebragt." ——— Aan deezen Brief is wyders gehegt een *Concept-Request*; 't welk men toeëigent aan dezulken, die zig onvergenoegd tooneri over deeze Keur, maar tot nog niet bepaald hebben, aan welk Collegie zy het zullen inleveren, dat ook indiervoege wel onbepaald en oningeleverd zal blyven. Men kan uit het eindelyke verzoek van dit Request genoeg afleiden, aan welk soort van Lieden dit Request toegeeigend wordt, en in hoedanig een licht de Briefschryver die onvergenoegden beschouwt. Het luidt naamlyk aldus.

,, De Suppliancen verzoeken zeer ootmoediglyk, dat, by abrogatie van de voorsz. Keure, voor een generaal regt moge worden gestatueerd, eerstlyk dat het aan alle Discontanten vry zal staan, om alle de aan hun gepræsenteerd wordende Wisselbrieven aan te neemen, zonder eenig ander onderzoek te doen, dan, ten hoogsten genoomen, of de tekening van den Acceptant daaronder staande waarlyk door hem 'er onder is gesteld; en dat het hem Discontant dus niet zal kunnen præjudiceeren, offchoon hy den Wisselbrief in discouto moge hebben genoomen van een onbekend Vreemdeling, en

en Bedrieger; en of de Wisselbrief, welken hy heeft gedisconteerd, is vervalscht, het zy voor of na de Acceptatie, of ook aan den Eigenaar door zyn Comptoirbediendens of anderen is ontstoolen; en alzo met gefabriceerde Endossementen uitgegeeven: maar dat in alle zulke en soortgelyke gevallen zodaanige Discontanten zullen bevoegd zyn, om voldoening van de Wisselbrieven van de Acceptanten, Trekkers, en voorige Endossanten by Arrest en Apprehensie te vorderen; en wyders ook generalyk, dat voortaan door Schepenen van Amsterdam altoos, wanneer daartoe Request aan hunne Ed. Agtb. wordt gepræsenteerd, aan den Houder van een Wisselbrief, op deszelfs verzoek, tegens de Acceptanten, Trekkers en Endossanten, Arrest en Apprehensie zal moeten worden verleend; zonder dat het noodig zy, dat de Wisselbrieven met de Endossementen en Protesten in behoorlyke orde leggen; en zonder dat eenige allegatie van het niet in order leggen der endossementen, verzuim van het doen van protesten, of contraprotesten, vervalsching in het *corpus* van den Wisselbrief, of in de rekeningen, gedaane betaaling aan den Houder, of met hem gemaakt accord en conventie, of wat dies meer is, immer of ooit by hunne Ed. Agtb. in aanschouw zal mogen koomen; zulks dat welgem. Heeren Schepenen by het præsenteeren van Requesten om arrest en apprehensie, vooral, wanneer het zelve wordt gedaan uit naam van een Discontant, in geen het minste onderzoek nopens de merites der zaake zullen moogen treeden, maar integendeel het verzogte Paraate wisselregt in alle gevallen zonder onderscheid blindelings zullen moeten verleenen; of wel dat .... [*verstaa dezulken aan welke dit Request gepræsenteerd zou mogen worden,*] zodaanige andere voorziening ten deezen opzigte gelieve te doen, als dezelven naar hunne meerdere wysheid noodig en dienstig zullen oordeelen, om de Supplianten, en andere Discontanten in een goed humeur te houden, en geleegenheid te geeven, om veiliglyk, en zonder vreeze van schaade, van allen en een iegelyk, zelfs tot eenen buitengewoonen en usurairen interest, wisselbrieven in disconto te moogen neemen:

't welk doende &c."

Considerations sur l'Etude de la Jurisprudence, par Mr. PERRENOT. *à Berlin chez* G. J. Decker; *et à Utrecht chez* H. Spruit, 68 *pp. in octavo.*

HEt Regt over 't geheel genomen, of de algemeene kennis van 't geen natuurlyk regt of onregt is, kan, mag men uit den aart der zaaken, en de volkomen wyze goedheid van den formeerder der betrekkingen aller dingen, afleiden, geen ingewikkeld onderwerp weezen. Daar Kleinen naar de Waereld zo wel als Grooten, een;

eenvoudigen zo wel als schranderen, 'er belang in hebben, moet de algemeene kundigheid daarvan, door Menschen van eene gewoone vatbaarheid, ligtlyk te verkrygen zyn. Ook is 't 'er inderdaad zo mede gelegen; regt en onregt is, in de gewoone omstandigheden der Menschen, gemaklyk te onderscheiden; en men zou 'er nimmer, (ten minste zeer zeldzaam) in mistasten, wanneer men de eenvoudige Natuur bestendig geliefde te volgen. ——— Dit onder 't oog te brengen, dat denkbeeld uit te breiden, ook tot eene wyduitgestrekter beoefening der Regtsgeleerdheid, en hier toe als 't ware eene handleiding aan te bieden, is het hoofdbedoelde van den Heer *Perrenot*, in deeze zyne *Bedenkingen over de beoefening der Regtsgeleerdheid*. Hy brengt dezelven, na eenige voorafgaande Aanmerkingen over dit onderwerp in 't algemeen, en over den verdienden lof van Herstelleren deezer Weetenschappen, onder drie Hoofden; naar welke dit Geschrift voorts drieledig is.

Het eerste lid toont ons de noodzaaklykheid van de *Zedekunde*, even als *Locke* de Boven-natuurkunde gedaan heeft, te brengen tot het geene zy behoort te weezen, naamlyk eene *daadlyk betragtende en op proeven gegronde Weetenschap*. Het tweede gedeelte is geschikt, om te doen zien, hoe 't langs dien weg mogelyk zy zig te onthouden van netelige voorstellingen, die op woordenstryden uitloopen, en niet op te lossen zyn, dan door de voorstelling zelve. En 't derde of laatste gedeelte ontvouwt ons de nuttigheid van het geschiedkundige behandelen der stellige Regtsgeleerdheid, byzonder van de Roomsche Regten, zonder immermeer af te wyken van het eenige grondbeginsel, *de regelmaatige Orde*, waarop de *Natuurlyke* en *Burgerlyke* of *Strafoefenende* Regtsgeleerdheid gevestigd is. ——— Ieder gedeelte behelst eene reeks van aanmerkingen, welken toonen, dat de Autheur dit zyn onderwerp van alle zyden doordagt heeft, van waar ze de oplettendheid der Regtskundigen wel waardig zyn. Zie hier 's Mans voorstelling van het eenige bovengenoemde grondbeginsel der Regtsgeleerdheid, *de regelmaatige Orde*, waar uit hy alles poogt af te leiden.

„ Een straal der Godheid, zegt hy, ontdekt in ons, en alles dat ons omringt, eene natuurlyke onveranderlyke Orde, die ten regel van onze vrye daaden moet strekken: de driften mogen haar verbergen; de verscheidenheid van strydige gewoonten en gevoelens mag haar verduisteren; doch haare trekken zyn zo luisterryk, dat het naauwlyks mogelyk zy dezelven niet te erkennen. 't Zy men de aandagt op zigzelven vestige, 't zy men de oogen slaa op het geen zig dagelyks aan ons voordoet, men vindt, gelyk *Cicero* zegt, *'s Menschen oorspronglyke grond-wet in de oppermagtige Reden van den grooten Jupiter*, *als eene* zedelyke orde, *uitgedrukt*, *in de natuurlyke orde van 't Heelal*." Deeze orde verklaart ons, gelyk de Heer *Perrenot* tragt te toonen, den wil van den volmaakt goeden en wyzen Wetgeever; die ons geschapen en

in ſtaat geſteld heeft, om die Orde gade te ſlaan, en daaraan te beantwoorden; ten einde langs dien weg ons geluk te bevorderen. Hy ſtelt ons dit grondbeginzel voor, als geſchikt naar de algemeene vatbaarheid, van ongelyk meer kragts dan alle afgetrokkene redeneeringen over 's Menſchen verpligting; en benaarſtigt zig om te doen zien, dat men dit beginzel, 't welk op alle ſtanden en omſtandigheden een onvermydelyken invloed heeft, beſtendig in 't oog moet houden, by 't maaken en handhaaven van alle Burgerlyke Wetten; des zy, die de Regtsgeleerdheid beoefenen 'er boven al agt op behooren te geeven. „ Indien de menſchen," mag men met onzen Schryver wel zeggen, „ uit de Regtskunde wegnamen, 't geen zy 'er in gebragt hebben, zou dezelve eenvoudig zyn, en tot haare oorſpronglyke zuiverheid wederkeeren."

De Liefde-geſchiedeniſſen van S. NOTHANKER *en zyne Vrouw* WILHELMINA, *vóór hun trouwen. Een Comiecq Gedicht in Proza. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam by* J. Doll. *Behalven de Voorreden* 112 *bladz. in octavo.*

Het leven en de gevoelens van S. NOTHANKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Drie Deelen. Te Amſteldam by* J. Doll. *Behalven de Voorberichten en den Inhoud* 602 *bladz. in gr. octavo.*

Redevoeringen van S. NOTHANKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam by* M. Schalekamp. *Behalven de Voorreden* 158 *bladz. in gr. octavo.*

Nothanker is een arme Dorp-prediker, gehuwd met *Wilhelmina*, een Boeren-meisje, dat ten Hove gevoerd was, maar 't Hofleeven vaarwel zeide, om zig in de armen van zyn Eerwaarden te werpen. *Nothanker* is een eenvoudig welmeenend Leeraar, die zig bloot geſteld vindt aan de ongunſtige behandelingen eeniger Godgeleerden, die zyne gevoelens wraaken; en in zyne Redenvoeringen komt hy voor, als een Man, die niet ongeſchikt was, om eene eenvoudige Gemeente ten platten Lande de noodige onderrigtingen, ter beſchaavinge haarer zeden, mede te deelen. —— Dit is het algemeene denkbeeld, dat ons de drie opgemelde Geſchriften nopens *Nothanker* inboezemen. —— Het eerſte wordt ons voorgeſteld in een comiecq gedicht in Proza, waar in die Liefdegeſchiedeniſſen met een winderigen ſtyl opgezongen worden; dat zig als een grap laat leezen, maar, by mangel van geestigheid, geen Leezers van oordeel kan vermaaken. —— Met meer nut zal men zyn tyd beſteeden in 't doorbladeren van *Nothankers* Redenvoeringen; welken, ſchoon ver van geleerde opſtellen te zyn,

ver-

verscheiden leerzaame bedenkingen behelzen, die ter regelinge van den gewoonen leevenswandel strekken; en welken met al zo veel vrugts in een gemeenzaam onderhoud, als in eene ingewikkelde redenkundige voorstelling, aangedrongen kunnen worden. Aan 't einde van die Verzameling vindt men nog twee Fragmenten van zyne Redenvoeringen, over *de eeuwigheid der Helsche Straffen*, en den *Dood voor het Vaderland*, die men geplaatst zal hebben met betrekking tot het verhaal van 's Mans leeven en gevoelen; waar in gewag gemaakt wordt van zyne denkwyze over die onderwerpen, en 't nadeelige gevolg dat hem zulks baarde. Het laatste is betrekkelyk tot eene enkele speeling, die in de leevensbeschryving te stade kwam; en 't eerste stelt ons voor oogen 's Mans hoofdafwyking van de Leer der Kerke, daar hy ongelukkig yverde, tegen het algemeen erkende gevoelen; dat hem onheilen op den hals haalde, waar van een breeder berigt te vinden is, in de beschryving van *Nothankers* Leeven en Gevoelens. ——— Dit Geschrift, dat, uit hoofde van deszelfs zonderlingen inhoud, veeler opmerking tot zig getrokken heeft, schetst ons, onder het voordraagen van *Nothankers* lotgevallen, doorvlogten met verscheiden nevensgaande gebeurtenissen, eene reeks van characters, die zeer wel getroffen zyn, en meermaals aanleiding geeven tot verscheiden leerzaame aanmerkingen. Om deezen te vermenigvuldigen, zonder het werk te sterk te doen uitdyen, heeft veelligt de Autheur de vryheid genomen, om zig niet bepaald te binden aan de gewoone regelmaatigheid in 't schryven van een Roman; waar van hy zomtyds zo verre afwykt, dat hy 't waarschynlyke uit het oog verlieze; dat de Leezer egter, door de nadruklyke manier van voorstellen, onder 't leezen ligtlyk over 't hoofd ziet. Voor 't overige is dit Geschrift inzonderheid nuttig, om een ieder, op eene treffende wyze, te leeren opmerken, hoe baatlyk de Geestelyken zig gedraagen; wanneer zy zig door Tydlyke inzigten laaten vervoeren, hunner Heerschzugte den vryen teugel geeven, ter Onderdrukkinge hunner Amptgenooten overslaan, en anderen, naar maate van hun vermogen, tot het uiterste vervolgen. ——— De aftekening is zekerlyk over 't geheel wat sterk; en 't schynt, of zulks in Schriften van die natuur gemeenlyk niet vermyd kan worden, gelyk wy by eene vroegere gelegenheid reeds opgemerkt hebben, toen we gewag maakten, van WITHERSPOON's *Aftekening van het Bestaan en Gedrag der Kerkelyken* (*). Intusschen kunnen beide deeze Geschriften dienen, om de Godgeleerden, zo *Orthodoxen* als *Toleranten* onder 't oog te brengen, hoe onverantwoordelyk hun gedrag zy, wanneer ze, in eene mindere of meerdere maate, aanleiding tot zulke aftekeningen geeven. 't Ware te

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef.* VII D. bl. 306.

te wenschen, dat de eene en de andere Party daar tegen bestendig waakte: want het gaat ook hier, gelyk *Horatius* zegt,

Iliacos intra muros peccatur et extra.

Men begaat wel eens ter wederzyde laakenswaardige misrasfen; en 't kan van nut zyn, die, ter waarschuwinge, in een treffend daglicht te stellen.

OLIVIA, *Treurspel. Gevolgt naar het Hoogduitsche van den Heer* J. CH. BRANDES. *Te Amsterdam by* W. ten Boekelaar 1776. *In octavo* 98 *bladz.*

OLivia, in 't geheim verbonden met *Leontio*, is de Stiefdogter van de Graavin *Bardonia*, welke verliefd is op denzelfden *Leontio*. Nog onkundig van dat geheim, had zy haaren Man reeds door vergif van kant geholpen, in hoop van *Leontio* tot haare Min over te haalen; maar nu laater ontdekt zy dit geheim. Dit doet haar eene snoode list speelen, om *Leontio* van *Olivia's* ongetrouwheid, als 't ware, te overtuigen; en toen de list niet genoegzaam is om haar oogmerk te bereiken, spaart zy vergif noch dolk, om *Olivia* insgelyks het leeven te beneemen; terwyl zy haaren medepligtigen in dit snoode bedryf geen beter lot toelegt. Maar 't gesmeede kwaad wordt by tyds ontdekt, in zyne verdere uitwerking gestuit, en de Graavin sterft, in eene hevige woede, aan 't eigenste vergiftige poeder, dat zy voor *Olivia* bereid had. —— Dit wanbedryf eener overwreede Graavinne, met de gevolgen daar van, zo voor als na de ontdekking van 't zelve, levert eene verscheidenheid van Characters en Tooneelen, die vry wel ingerigt is. In zo verre voldoet de schikking en uitvoering; maar als men op het leerzaame ziet, behoort dit Stuk niet onder die Zedelyke Tooneelspellen, die als zodanigen aan te pryzen zyn. Uit de korte Voorreden neemen wy af, dat de Heer Vertaaler het als zodanig een Spel beschouwd heeft, en voorneemens is meer Stukjes van die soort, naar zyne keuze, af te geeven. Dan wy kunnen niet wel afzyn van hem te raaden, dat hy dan liever het oog vestige op zodanige Spellen, die geschikt zyn om deugdzaame characters duidelyk te doen doorstraalen, en in hunne beminnelykheid onder 't oog te brengen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Brieven over het Hooglied, *door* JOSUA VAN IPEREN, *A. L. M. Ph. Dr. Medelid van de Haarlemsche, Vlissingsche, Leydsche en Haagsche Maatschappyen en Predikant te Veere. Tweede Deel. In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1776. *Behalven de Voorreden en uitvoerige Bladwyzers* 340 *bladz. in gr. octavo.*

IN dit tweede Deel zet de Eerwaerde *van Iperen* zyne naspooring en ontvouwing van den letterlyken inhoud van *Salomons Hooglied*, op dezelfde wyze, voort, als hy dezen arbeid aenvanglyk ingericht heeft, des het voorheen gezegde (*) nopens de uitvoering, en 't nuttige gebruik van dit Geschrift, ook hier plaets hebbe. Alleenlyk staet ons nog een kort woord te melden, nopens onze betuiging, dat wy ene behandeling van dit onderwerp, by manier van betoogde Stellingen, (zo ver zulks hier plaets zou kunnen hebben,) beter agten, dan zulk een briefswys onderzoek, waer over zyn Eerwaerde zich, naer luid der Voorreden, verwondert. —— Wy betwisten niet, dat de schryfwyze van zyn Eerwaerden hare gevalligheid heeft; wy hebben zulks integendeel terstond erkend; en 't doet ons derhalve niet vreemd, dat 'er veelen gevonden worden, die 'er behagen in scheppen; maer wy zien met verwondering, hoe zyn Eerwaerde van oordeel kan wezen, dat de door ons bedoelde schryfwyze van meer omslags geweest zou zyn: nadien 't ons te baerblykelyk toeschynt, om 'er meer van te zeggen, dat de onderzoekende schryfwyze, vooral by manier van ene natuurlyke briefwisseling, noodwendig meer omhalens vereischt, dan de stellige en betoogende trant. Intusschen was dit omslagtige, als uit den zamenhang van ons voorstel duidelyk te zien is, het minste dat wy beoogden: wy zagen veel meer op het voordeel van den stelligen en betoogenden trant, ter duidelyker onderrichtinge van den Lezer; in zo verre die daer door beter in staet gesteld word, om den Autheur van stelling tot stelling te volgen, en zyne bewyzen na te gaen. Dit bedoelden

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 246, 247.

den we, gelyk de zamenhang uitwyst, wel inzonderheid, om dat we 't dikwerf lastig vonden, den schakel van des Autheurs redeneering, onder ene menigte van tusschenkomende denkbeelden, die uit het briefswyze onderzoek natuurlyk voortvloeien, op te spooren. —— Middelerwyl is 't ons lief, (latende dit verschillend denkbeeld, zo 't betwistbaer blyve, zonder wederzydsche kwetzing, aen zyn plaets,) dat het daer uit ontstaende ongemak, het welk wy voornaemlyk op 't oog hadden, enigermate te gemoet gekomen is, niet alleen door ene *korte Schets van den Inhoud der Brieven*, maer wel byzonder, door een *Bladwyzer der Letterkundige Aanteekeningen, op den text van het Hooglied*; welken, nevens de andere Registers, aen 't einde van dit Werk geplaetst zyn; en den Lezer de behulpzame hand bieden, om alles geleidlyker na te gaen.

Overeenkomstig met het reeds voorgestelde denkbeeld van zyn Eerwaerden, dat niet Salomons vroeger Min of Bruiloft, maer 's Vorsten Huwelyks-liefde, na dat hy reeds in den Echt vereenigd was, het hoofd-onderwerp van dit Dichtstuk zou zyn, beschouwt hy het Hooglied, als een Tooneelstuk, dat ons de deugd, de schoonheid, en verdere loflyke hoedanigheden dier Vorstlyke Echtgenooten onder 't oog brengt. Het slaet des op waerlyk voorgevallen verschillende bezoeken en ontmoetingen dier Gelieven; terwyl de Vorst zyn gewoon verblyf in Jeruzalem had, en de Sulamithe een Paleis buiten de Stad bewoonde. De Huwelyks-liefde in die omstandigheden word 'er ten tederste in opgezongen, met melding van of zinspeling op voorleden gebeurtenissen, en uitdrukkelyke betuigingen, of wenschen met opzicht tot het toekomende. Het vangt dan aen met de komst der Koninginne in haer Lustpaleis, benevens hare inhaling in 't zelve door Salomo; en 't loopt af met hare aenstelling, tot Opperopzichtster over 's Vorsten lusthoven, by gelegenheid van 't laetste bezoek van Salomo, wiens spoedige wederkomst de Sulamithe, in 't slot, ten hartlykste wenscht. Dit Tooneelstuk, indiervoege beschouwd, verdeelt de Eerwaerde *van Iperen* in twaelf Bedryven, of Zangstukken, met een dikwerf tusscheninschietend Speelmuzyk opgezongen, by manier van een Concert en Opera te gelyk. —— In de voordragt en ontvouwing van dit alles toont zyn Eerwaerde ene oordeelkundige oplettendheid, die hem bekwaem maekt, om zyne gedachten in een gunstig licht te stellen; zyn ontwerp indiervoege te ontwikkelen, en 't geheele beloop op zodanig ene wyze te ontvouwen, dat zyne daer op gevestigde verklaring van den letter-

lyken zin van 't Hooglied, inderdaed, naer den voorrang, boven alle andere *problematique* gedachten deswegens, schynt te dingen. Zy derhalven, die zich meleggen op het naspooren van den inhoud en 't oogmerk van dit Dichtstuk, ten einde enen, ten minste voor zich, genoegzamen grond ter verklaringe van 't zelve, te erlangen, behooren dit Geschrift niet over 't hoofd te zien; maer 't zelve integendeel met oplettendheid na te gaen. En voelt men zich niet gedrongen tot die taek, doch heeft men echter lust in Oostersche Tael- en Oudheidkundige oefeningen, of schept men behagen in 't naspooren der Oostersche Dichtkunde, (kundigheden, die een algemeenen invloed hebben, op het verklaren der Schriften des Ouden Verbonds in 't algemeen, vooral op de Dichtkundige Boeken en vele voorstellingen in de Prophetische Schriften,) ook ten dezen opzichte zal men dit Werk met vrucht doorbladeren; nadien het zelve ene reeks van aenmerkingen van die natuur behelst. Inzonderheid treft men zulks, ten aenzien van 't Dichtkundige, buiten het gene desaengaende hier en daer in 't Werk verspreid voorkomt, aen, in de zeven laetste Brieven van dit Geschrift; als welken geschikt zyn, om een denkbeeld van de Oostersche Dichtkunst te geven, en de uitmuntendheid van 't Hooglied, als een Minnedicht, Lofdicht of Tooneelstuk, te leeren opmerken; welken aengaende de Eerwaerde *van Iperen* zegt. „ Indien men smaak in Minneliederen heeft, en liefhebbery voor de gryze aloudheid en voor de verbloemde en levendige zegswyze der Oosterlingen, dan moet het Hooglied, als zodanig een Dichtstuk, by alle weldenkende Liefhebbers, op den hoogsten prys gesteld, en boven alle de ongewyde Dichtstukken der Arabieren en Persianen geschat worden." Dit aen te toonen, en dus de Poëzy van het Hooglied wat meer van naby, in hare sierlykheid, aengenaemheid en verhevenheid te leeren kennen, is by hem van te meer gewigts, om dat, gelyk hy zich uitdrukt, „ elk voortaan altyd die kundigheid zal moeten bezitten, die zich wil aangorden, om den Geestelyken en Prophetischen zin van dit Tooneelstuk uit te vorschen."

Onder andere aenmerkingen, nopens de voortreffelykheid van dit Dichtstuk, is ons de volgende zo wel ter snede geplaetst voorgekomen, dat wy niet wel kunnen nalaten dezelve mede te deelen, te meer daer dezelve ook eenigzins dient, ter ophelderinge van het voorheen gezegde wegens den algemenen inhoud.

„ Volgens de aanteekeningen van den Heer REISKE op

TARAPHA (*), en den Heer LETTE op CAAB BEN ZOHEIR (†) zyn de Oosterſche Dichters gewoon, genoegzaam alle hunne gedichten te beginnen met *Al Naſiib*, dat is, met het roemen der ſchoonheid eener maagd of vrouwe, en het verhaal van hunne liefde haarwaards. MOTANABBI, zegt ABUL HOSEM ALI, had die gewoonte wel gewraakt, maar hy, zoo wel als alle deszelfs tydgenooten, hadden die nochtans ingevolgd. In het ſchilderen eener denkbeeldige ſchoonheid droegen zy hunne tafereelen op, aan de aanzienlykſte juffers, aan Prinſesſen en Koninginnen, welke daar, hoe kuisch anders en ingetoogen ook, ongemeen mede waren ingenoomen, en gaerne, door zulke eene toepasſinge, voor de voortreffelykſte ſchoonheden, reeds voor de tyden van MOHAMMED, bekend ſtonden. En MOHAMMED, hoe geſtreng ook in zyne wetgeving, is dit gebruik in zynen *Koran* nergens te keer gegaan; waar uit men gereedelyk beſluiten mag, dat het zeer oud moet zyn. De Heer JONES geeft 'er deze reden van (§). ,'t Is volſtrekt noodzaakelyk, ,zegt hy, dat de alleraangenaamſte Poëzy moet zyn die geen, ,welker ſtoffe de zoetſte aandoeninge is van het gemoed, ,en eene, allen ſtervelingen in 't gemeen eigene hertstocht, ,te weeten de Liefde: en indien dezelve uit de vertooninge ,en verwonderinge der ſchoonheid haren oorſprong neemt, ,kan 'er niets aanvalliger zyn; en zoo zy uit een toegenegen wil en zuivere vriendſchap ontſtaat, kan 'er niets nuttiger, of eerlyker worden uitgedacht.' Ook bericht ons dezelfde Schryver, dat de Perſianen, in de kunst van Minnedichten, boven alle de volkeren van het Oosten uitmunten (‡). Dit alles zou aangaan; maar hy verhaalt 'er ons elders by (**), gelyk ook ligtelyk uit TERAPHA, CAAB BEN ZOHEIR, AMRALKEIS en andere Poëeten kan beweezen worden, dat zy, inzonderheid de Arabieren, aanſtonds, op hunne minneliederen, de loftuitende beſchryvingen van hunne kemels en paarden laaten volgen. Dit ſchynt zeer vreemd, en men kan naauwelyks verzinnen, wat daar de reden van zy. Dan, alles wel in acht neemende, zal men gewaar worden, dat die dieren hun ten dienſte ſtaan, in het doorzwerven der woestyne, en in het uitharden en doorſtaan van de allermoeilykſte ondernemingen en gevaren, ter betogin-

(*) p. 39 ſeq. (†) p. 93 ſeq.
(§) Comm. Poeſ. Aſiat. C. XV. p. 353 ſeq.
(‡) Ibid. p. 368. (**) Hist. de Nadir Chah. T. II. p. 258.

ginge van het heldhaftige, onvertzaagde en ſtandvastige hunner liefde; van welke begrippen de Heer REISKE ettelyke voorbeelden bybrengt (*).

„ Wanneer wy deeze dichtgebruiken, welke zoo algemeen zyn aangenoomen, en overzulks eene gryze aloudheid ademen, op het Hooglied en andere *gewyde Dichtſtukken* willen toepasſen, zullen wy gereedelyk eenige redenen kunnen geeven van het beloop der zaaken, in het zelve voorkomende. Het mag dan eene geestelyke of prophetiſche beduidenis hebben, zoo veel als het wil, de Inleiding, en de geduurige aanheffingen van het Beurtgezang zyn telkens ontleend van de Liefde; en om dat vuur telkens op nieuw aan te blaazen, vindt men 'er klagten tusſchen in, over het afzyn der Geliefden van elkanderen, en over de ſtandvastige en gevaarlyke pogingen, welke zy doen, en de reizen, welke zy telkens onderneemen, om elkanderen op te zoeken: waarin echter de Bruid haren Bruidegom, of Gemaal, ſchynt te overtreffen. Zy bezoekt niet alleen de bloemperken en boomgaarden en welige akkerlanden, of wordt nat van den dauw, by het opſpeuren van haaren Liefſten, maar zy waagt het van de wagters mishandeld te worden: zy waagt het, om haren Man en Koning vast te grypen, te ſchaaken; zy waagt het, om hem zelfs op Senir en Hermon, op de woningen der leewinnen en de bergen der luipaarden, op te ſpooren. Ja men zou durven ſtaande houden, dat het Hooglied zyn meeste kracht en ſtreelende zoetigheid van het gedrag, de liefde en ſchoonheid der Sulamithe ontleent. Zulke eene kloekmoedige, ſtantvastige, bernende en onbegrensde liefde eener Vorſtinne kan in de Turkſche, Perſiaanſche en Arabiſche Liefdezangen niet gevoegelyk voorkomen, om dat de grootſte Vorſtinnen hare vryheid misſen en ſlavinnen zyn. Maar de ſchoonſte der wyven leefde in eene gelukkiger eeuwe voor de Oosterſche Sexe: zy genoot eene volmaakte en Koninklyke vryheid; en dus is, in die betrekkinge, ook de ſmaak van dit Huwelykslied, hoogdravender en treffender, dan alle de Minnedichten der Oosterlingen. Deze vrye, eerbare, kuiſche, en nochtans onbepaalde en alles overmeesterende liefde eener vrouwe zal men bezwaarlyk, in hare edelmoedigheid, drift en onverzettelykheid, zoo heerlyk beſchreeven vinden, als in het Lied van Salomo. En de liefde eener ſchoone vrouwe, wel en deftig beſchreeven, moet, over

(*) In Tarpha, p. 88 ſeq.

over het geheel genoomen, meerdere aanlokkelykheid hebben, en meer bevallen, dan de meer mymerende en meer bedaarde liefde van eenen man verlustigt, hoe zoet en streelende die ook moge geschilderd worden. En 't gevaar, in 't welk eene juffer zich begeeft, schynt en is altoos grooter, dan de hagchelykste omstandigheden, waarin zich haar Liefste immer bevinden kan. En, in dat opzicht, is dus het Hooglied treffender en teederder, dan alle de Minnedichten der Oosterlingen, immers van alle die genen, welke ik nog heb mogen inzien."

Beknopte opheldering van eenige plaatsen uit het Nieuwe Testament, voornaamlyk geschikt, om eenige donkerheden, misvattingen en verkeerde werkzaamheden van mingeoeffende Christenen te verbeteren; door C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Dirks-Land en Melis-Zand. Eerste Stuk. Bevattende Ophelderingen over de vier Euangelisten. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1776. *Behalven het Voorwerk* 339 *bladz. in groot octavo.*

OVereenkomstig met het gemelde op den Tytel is dit Werk geschreven, niet zo zeer voor geleerde als wel voor min geoefende Christenen, die 'er een aental van stichtelyke en gemoedlyke bedenkingen in zullen ontmoeten, waer van ze met vrucht gebruik kunnen maken. De Eerwaerde *Brinkman* naemlyk heeft zich meer toegelegd, op het voordragen van enige ernstige overwegingen over deze en gene plaetzen des Nieuwen Testamentes, dan wel op het mededeelen van tael- en oudheidkundige navorschingen; en zyn arbeid dient byzonderlyk ter afwendinge van zodanige denk- en leerwyzen, die een schadelyken invloed op de Deugdsbetrachting kunnen hebben. —— Hy heeft zich, zo als hy in de Voorreden meld, gedrongen gevonden, om dit zyn Werkje in 't licht te geven; en 't is hem toegeschenen, dat God, wien hy gesmeekt had, of *het Hem behaagde, dat by Hem, en zynen Volke, met de pen zoude dienen*, daer in een welgevallen nam. Schoon dit denkbeeld enigermate vreemd moge voorkomen, baert het echter hier geen nadeel, om dat zyn Eerwaerde zich daerdoor geen de minste onfeilbaerheid aenmatigt, maer alles aen den toets der oprechten overlaet. Zyne gedachten van de verhooring zyns gebeds steunt, naer 't ons voorkomt, grootlyks op die stelling, welke ons in zyne

ne opheldering van *Luc.* I: 13, nopens het verhooren van Zacharias gebed, voorkomt. Te weten: „ dat men 't voor een gunstig teeken van Goddelyke verhooring mag aanzien, als de Heer het hart byzonder opwekt tot eenig werk, dat ter verkryginge van het gebeedene geschikt is, wanneer Hy den weg daar toe oopent, en daar in hulpe en voorspoed schenkt." Volgens deze stelling zou ieder, die, op zyn gebed, ene sterke neiging tot een zeker werk gevoelt, en daer in, naer zyne gedachten, gelukkig slaegt, zulks mogen aenmerken als ene verhooring zynes gebeds; dat echter niemand, zo we vertrouwen, in die uitgestrektheid, (zelfs ten goede genomen,) zal toestaan. Intusschen baert die stelling, ten opzichte van dit Geschrift, ook gene zwarigheid, daer zyn Eerwaerde, zich geen onfeilbaerheid aenmatigende, de zaek der Deugd ten ernstigste handhaeft. Dit getuigen ons, ten voorbeelde, 's Mans bedenkingen, by gelegenheid van des Doopers antwoord op verscheiden vragen, *Luc.* III: 10—14.

„ Myn eenige toeleg, *zegt hy*, in 't schryven over deeze versen is, om de aandagt van mynen Lezer hier stil te houden, by Joannes raad aan zyne verleegene vragers, *voor zoo verre dezelve, als in onze dagen zeer ongewoon, vreemd voorkomt*. Wanneer boetvaardige en bekommerde Zoudaars, in onze tyden, vragen, *wat moeten wy doen om zalig te worden, om den toekomenden toorn te ontvlieden?* dan worden hun gewoonlyk gansch andere bestieringen toegedient, en men zoude niet zeer wel in zyn schik zyn, als men *ruime milddadigheid jegens armen, eerlykheid en getrouwheid, alle billykheid en regtmatigheid in zyn beroep*, hoorde, als voorname pligten, aanpryzen! men zoude veel beter gestigt zyn, als de Zielenbestierder breed sprak van *gestalten des gemoeds*, van *oeffeningen*, van *Godsdienstigheid in 't verborgen, in vroome gezelschappen, en in de Heiligdommen* (*), men wil *daarvan* liever werk maaken, dan van milde weldadigheid en getrouwe kwyting van zyn beroep, met afstand van karigheid en slegtigheden, welke, omtrent den onregtveerdigen Mammon, gewoonlyk gepleegt worden!

Wat zal men nu hier van zeggen? Hebben *Joannes*, die grootste van alle Propheten, die voor hem geweest zyn, *Jesus*, die op die zelvde wyze gehandelt heeft, en *de Apos-*

(*) Dit gebrek wil ik niet verklaren als aan *alle onze Christenen* eigen, maar als te veel plaats hebbende.

postelen, die dit gevolgt zyn, in hunne bestieringen misgetast? *dat zy verre!* zy hebben ongetwyffeld ook grooten prys gesteld op een *vernieuwt hart*, op *inwendige zielswerkzaamheden* van ootmoed, berouw en een levendig geloof (*a*), zaken, welke Joannes in deeze vragen zal vooronderstelt hebben (*b*). Maar zy hebben zeer wel doorgezien, *dat de menschen gewoonlyk, door al te groote eigenlievde, en verkleevtheid aan hunne goederen beheerscht worden, en zeer gebrekkig in de lievde tot hunne behoevtige Naasten zyn*; —— *en dat zy niet gemakkelyk van kwade gewoonten, welke in hun beroep en leevenswyze in zwang gaan, afstand doen.* Even daarom hebben zy op de bewyzen van lievde, *zoo als de waereld die niet heevt*, en op zulk eene regtveerdigheid en getrouwheid in der menschen beroep, *als in de lieden deezer waereld zelden gevonden word*, wyslyk aangedrongen, als *de noodigste en beste blyken van eene waaragtige bekeering en een leevendig geloov des harten.* Bedenk, om hier van eene genoegzaame overreeding en diepen indruk te verkrygen, met gezetten aandagt, Matth. V: 23—26, 29, 30, 39—48. XIX: 18—22. XXIII: 23. Rom. XIII: 8—10. 1 Cor. XIII: 1—8. Tit. II: 11, 12. Jac. I: 27. 1 Joh. II: 9—11, 29. III: 7, 14—19, en IV: 7, 8, 20, 21.

„ Dewyl dan, Gelievde Vrienden, deeze de Leer is van 's Heilands Voorlooper, van den Heere Jezus Christus zelven, en van zyne Apostelen, laten wy tog naar dezen regel wandelen, en naar dit rigtsnoer ons zelven en anderen afmeeten! Zien wy dat iemand naarstig in de Kerk komt, ontmoeten wy hem in de gezelschappen der Godvrugtigen, hooren wy hem van zielswerkzaamheden, gestalten en ondervindingen spreeken, en zyn wy op goede gronden verzeekert, *dat hy zyn Broeder ziet gebrek lyden, zyn hart en hand voor hem toesluit, dat hy oneerlykheden in zyn beroep, en andere slegtigheden in zynen stand blyvt aanhouden*; wy mogen denzelven niet gerust stellen, maar wy moeten hem genoemde of zoortgelyke plaatsen der H. Schrift voor den geest brengen, op dat hy niet op het zand bouwe en rampzalig valle (*c*). Maar zien wy van iemand, dat zyn hart in lievde bewogen word

(*a*) Joann. III: 3—5. Matth. V: 3—6. Rom. II: 28, 29. 2 Cor. VII: 9, 10. 1 Tim. I: 5.
(*b*) Vergel. Luc. III: 10. Matth. III: 6. Hand. XIX: 4.
(*c*) Matth. VII: 24, 25.

word jegens zynen medemensch, dat hy geevt en leent mildelyk en blydelyk, dat hy zig zuivert van de besmettingen, welke in zyne beroeping en leevenswyze plaats hebben, matig en regtveerdig begint te leeven; bemerken wy daarby, dat hy in 't verborgen God zoekt, dat hy gaarne naby is, om Gods woord te hooren, dat hy de vromen en hunne verkeering liev heeft, *al ware het, dat hy minder onderscheiden en vlot in 't spreeken van zyne zielswerkzaamheden bevonden wierd*; wy mogen van den zoodanigen wel wat goeds denken, en hem Jac. I: 26, 27. Joh. III: 14, 19. IV: 7, 16, en soortgelyke texten wel voorhouden, *tot zyne bevestiging*, *tot opwekking om den God der goedertierenheid te looven*, en *om daar in meer overvloedig te worden*. ——— Och dat ik, dat alle Gods knegten en volk, leeren mogten, te spreeken en te doen naar het zuiver en overdierbaar woord van God!"

De Booswicht zonder voorbeeld, en zyn lotgeval, voorgesteld door J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* G. M. NEBE. *Te Amsterdam by de Wed.* P. J. Entrop. *Behalven het Voorbericht* 52 *bladz. in groot octavo.*

BY gelegenheid der oversnoode misdaed, gepleegd te Zurich, met het vergiftigen van den wyn des Heiligen Avondmaels, in den nacht voor den algemenen Dank- Vast- en Bededag, uit de Nieuwspapieren ten overvloede bekend, vond de Overheid dier Stad het geraden, dat 'er kort daerna, op een vastgestelden dag, scherpe predikatien en vermaningen, nopens die bovenal verfoeilyke gruweldaed, openlyk uitgesproken zouden worden; of 't ook ter ontdekkinge van den gehaten pleger diens wanbedryfs mogte strekken. In die omstandigheden heeft de Eerwaerde *Lavater* deze, nu in 't Nederduitsch vertaelde, Leerreden den Volke voorgedragen. ——— Hy stelt het haetlyke der misdaed ten krachtigste voor; boezemt de eislykste vervloekingen tegen dien snooden uit, ter treffende afmaling van 't onheil dat hem dreigt; en spoort een ieder aen, om gene poogingen te verzuimen, ter ontdekkinge van dien verwaten boosdoender. ——— Dit alles geschied in zulk ene krachtige tael, en met zo veel vuurs, als mogelyk immer ene Leerreden opgesteld wierd; in zo verre zelfs, dat men zich naeuwlyks

kunne verbeelden, dat een Leeraer in staet zou zyn, om zodanig ene aenspraek, naer den eisch, te volvoeren. Zy, die dezelve aengehoord hebben, moeten 'er natuurlyk ten sterkste door geroerd zyn geworden; des alles by uitstek geschikt zy, om het bedoelde einde, zo 't mogelyk ware, te bereiken. ——— Voorts maekt zyn Eerwaerde, met het afloopen dier Leerreden, tevens een gepast gebruik van het voorgestelde ten algemenen nutte. Hy brengt zynen Toehoorderen voor den geest, hoe men daer uit hebbe af te nemen het verval van den Godsdienst en van 't Christendom onder hen; dat hy te ernstiger aendringt, door ene scherpe bestraffing van veler onaendoenlykheid over, en onverschilligheid omtrent het voorgevallene; met ene nevensgaende opwekking, om de schande dezer gruweldaed zonder voorbeeld af te wisschen, door deugdsoefeningen zonder wederga. Wyders vermaent hy enen ieder ten laetste, om 'er het bedrog der zonden, en de verblinding der hartstochten uit te leeren kennen; om op te merken, tot hoe ver de mensch kan gaen, wanneer hy God niet acht, alle banden der Menschheid en van den Godsdienst scheurt; ten einde zyne Toehoorders op te wekken, tot ene gestadige waekzaemheid tegen de eerste involging eener zondige neiging, uit hoofde van 't gevaer dat men loopt, om van kwaed tot erger over te slaen. En hier op besluit hy deze zyne Leerreden, gelyk hy dezelve aengevangen heeft, met een gebed, toepasselyk op de byzondere omstandigheden en 't hoofdoogmerk der toenmalige Godsdienstige byeenkomste.

Geestlyk Avondmaal, vertoond in zyn vertroostende en heiligmakende kracht; door G. SALDENUS, *in zyn E. Leeven Doctor der H. Godgeleerdheid, en Predikant in 's Gravenhage. Nu vermeerdert met een Voorwerk, door een Liefhebber der Waarheit. Benevens een kort bericht van de roeping des armen Zondaars tot God, door gemelden* SALDENUS. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1777. *Behalven het Voorwerk* 186 *bladz. in* 12*mo.*

EEn Schryver, die zich *Philaletbes* noemt, heeft, met de vernieuwde uitgave van dit stichtelyk bekende Geschrift van den Eerwaerden *Saldenus*, aen 't hoofd van 't zelve geplaetst een Voorwerk, waerin, gelyk hy zich uitdrukt, „ Neerlands waare Kerkleden, uit de onstuimige zee der be-

roe-

roerende Sacramentstwisten, ingeroepen worden in de ſtille haven van hunne zuivere belydenis; om tot bevordering van Troost en Heiligmaaking, naar de inſtelling van Christus, Avondmaal te houden." —— Uit den inhoud van dat Voorwerk mogen wy, zo 't zich aan ons voordoet, genoegzaem afnemen, dat *Philalethes* het goede op 't oog heeft; doch daer de hier bedoelde Stormen, naer 't ons toeſchynt, aen 't bedaren zyn, komt ons 's Mans arbeid niet rechttydig voor. Ook kunnen wy niet zien, dat zyn Geſchrift wezenlyk ſtrekt ter bevorderinge van meerder rust; als beſtaende, daer 't eigenlyk op de zaek aenkomt, in ene verklaring der Formulierſchriften nopens dit onderwerp, volgens zyn gevoelen; hoedanige ſoorten van verklaringen reeds meermaels ter wederzyde te berde gebragt zyn: overmits ieder beweert, dat zyne denkwyze omtrent het Avondmael met de Formulieren overeenſtemt. Zyne manier van behandelen geeft des, hoe zeer ze ook de goedkeuring moge wegdragen van hun, die zyne denkwyze begunſtigen, niets aen de hand, dat medewerkt tot bemiddeling der verſchillen, en dus ter bevorderinge van de rust der Kerke.

Korte en eenvouwige Catechizatie, over het voorbeeld der Godlyke Waarheden van den zaligen Heer A. HELLENBROEK, *door* J. NUPOORT, *Lidmaat der Gereformeerde Gemeente te Schoonhoven. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg *en* G. v. d. Brink Jansz. 1777. *Behalven de Voorreden* 717 *bladz. in octavo.*

HEt gebruikelyke Catechizeerboekje, gemeenlyk *de kleine Hellenbroek* geheten, ligt hier ten grondſlage ener Catechetiſche ontvouwing der Lere van Nederlands Kerk. Op de daer in voorgeſtelde Vragen vestigt de Heer *Nupoort* zyne verdere ondervragingen, ter opheldering e en uitbreidinge van het daer in opgeſlooten. Wyders heeft hy 'er nog bygevoegd een Aenhangzel, in 't welk hy de Vragen en Antwoorden, die in den zogenaemden *grooten Hellenbroek* meer gevonden worden, op dezelfde wyze behandelt. 's Mans manier van catechizeeren is regelmatig, en kan dus ter inſcherpinge van dat Leerbeleid van dienst zyn.

Vraa-

Vraagen over den Godsdienst, tot onderwys der Jeugd geschikt, door de Leeraaren der Christelyke Doopsgezinde Gemeente te Harlingen. Tweede Druk, merkelyk vermeerderd. Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 226 bladz. in gr. octavo.

DE manier om de Jeugd te onderwyzen, door 't opgeven van Vragen, welker beantwoording zy zelven moeten bearbeiden, is inzonderheid gebruikelyk onder de Doopsgezinden, naer uitwyzen van verscheiden Vraegboeken van die natuur, door hunne Leeraers opgesteld. Men kan niet wel betwisten, dat ook deze onderwystrant zyne nuttigheid hebbe; maer 't is tevens ligtlyk te bemerken, dat de Jeugd, om 'er gelukkig in te slagen, wel enige handleiding noodig heeft, nopens zodanige Schriften, waer van ze zich, in 't opstellen der Antwoorden, met vrucht zou kunnen bedienen. Om nu de Onderwyzelingen hier in te gemoet te komen, hebben de Leeraers der Christelyke Doopsgezinde Gemeente te Harlingen zich bevlytigd, om na te gaen by welke Schryvers, en waer ter plaetze in derzelver Schriften, zodanige behandelingen over, of ontvouwingen van de onderwerpen, in hunne Vragen bedoeld, te vinden zyn, van welker beoefening men zich, ter beantwoordinge der Vrage, met vrucht kan bedienen. Achtervolgens dit oogmerk hebben zy, onder ieder Vraeg, de daer toe betreklyke Schriften, met aenwyzing der bedoelde plaetzen, gevoegd; zo dat de Jeugd terstond kunne zien, waer zy, omtrent ieder onderwerp, ene leerzame aenleiding mogen vinden. Men is niet spaerzaem geweest in 't aenhalen der Schryveren, om dus, door die verscheidenheid, te meerder dienst te doen; nademael niet allen dezelfde Boeken bezitten. Daerbenevens heeft men ook gebruik gemaekt van Schryvers van verschillende gevoelens; om daer door der Jeugd te meerder aenleiding te geven tot een onzydig onderzoek der waerheid. Indiervoege zyn deze Vragen reeds in 't licht gekomen, in den jare 1751; en nu heeft men, den voorigen druk uitverkogt zynde, by 't vervaerdigen van een tweeden, op ene dergelyke wyze nog verscheiden Schriften, in dien tusschentyd uitgegeven, nagegaen, en by de voorigen gevoegd; waer door het getal der aengehaelde Schriften merkelyk vermeerderd is. Voorts heeft men aen 't einde van dit Werkje geplaetst, niet alleen

ene

ene Lyst der aengehaelde Schriften, maer ook een uitvoerig Register van de onderwerpen, die in de Vragen voorkomen. ——— Ter oorzake van dit alles kan men dit Vraegboek, in de eerste plaets geschikt voor de Jeugd, aenmerken als behelzende ene verzameling van Godgeleerde en Zedenkundige Voorstellingen, met aenwyzinge veler Schriften, waer in die onderwerpen behandeld worden; waer van ook meer geoefenden, ter naspooringe van 't een en 't ander onderwerp, gebruik kunnen maken: het zy dat men enig gedeelte dier leidinge geheel verkieze na te gaen; 't zy dat men zyne aendacht vestige, op enig byzonder Stuk in 't Register der onderwerpen gemeld. En nadien men, als boven gezegd is, Schryvers van verschillende gevoelens bygebragt heeft, kan dit Geschrift even daer door tot zodanig een gebruik dienen; niet slechts voor Doopsgezinden, maer ook voor zulken, die denkbeelden van andere Christelyke Gezindheden toegedaen zyn.

De Bedroefden, wegens het verlies hunner kinderen en nabestaanden, door de Kinderziekte, tot een betamelijke en troostlijke onderwerping aangespoord: en de geoorlofdheid der Inënting overwoogen, in twee Leerredenen, door G. J. NAHUYS. *Te Rotterdam by* J. Bosch 1777. *Behalven de Voorreden* 120 *bladz. in gr. octavo.*

ENe ongemeen sterk woedende Kinderziekte, te Rotterdam, in den jare 1776, die een buitengewoon getal van Kinderen en Volwassenen ten grave sleepte, heeft den Eerwaerden *Nahuys*, (die ook zyn eerstgebooren daer door had zien sneven,) aenleiding verleend, tot het opstellen, voordragen en uitgeven dezer Leerredenen. De eerste, uitgesproken op den 17 Nov. 1776, is geschikt ter opbeurende vertroostinge, van alle de zodanigen, die met hem in dat droevig lot deelden. By die gelegenheid stelde hy zich, nevens andere aenmerkingen, iemand vragende voor, „ of die omstandigheden hem ook mogten of moesten aenspooren, om vervolgens gebruik te maken van de Inënting?" En zyn Eerwaerde beloofde daerop dit gewigtig onderwerp, over acht dagen, opzetlyk te zullen onderzoeken. In gevolge hier van behandelde hy dit Stuk in ene openbare Leerreden op den 24 daer aen volgende; in welke hy zich bepaelde tot het onderzoeken, „ of, en in hoe verre, wij uit

uit het woord van God aanleiding ontvangen, om aangaande het geoorlofde of ongeoorlofde, het al of niet verpligtende van dit Middel, iets te bepalen of af te leiden? en voorts te vernemen, hoedanig wij omtrent dit geval, 't zij wij het Middel gebruiken, het zij wij 't zelve verwerpen, als Christenen behoren te verkeeren?" Dit onderzoek leert ons het volgende. „ 'Er is aan den eenen kant geen regel in Gods heilig Woord, welk het bewustte middel veroordeelt. Dog 'er is ook aan den anderen kant geen ſtellig bevel, 't welk ons *in 't algemeen* en *zonder onderſcheid* 'er toe verpligt:" [het komt hier aen op ene gegronde overtuiging van de betamelykheid en nuttigheid der zaek, of ene twyfelmoedigheid desaengaende:] „ waar uit dan volgt, dat een iegelijk verpligt is, na vereischt onderzoek, in deze zaak te handelen na zijn licht, volgends 't getuigenis van zijn geweten, en op zulk eene wijs, dat hij zijn gedrag voor God moge kunnen verandwoorden." Hier aen hecht zyn Eerwaerde zyne vermaningen aen de Tegenſtanders, aen de Twyfelenden en aen de Voorſtanders van dit middel, naer de verſchillende omſtandigheden in welken zy zich bevinden. En 't beſluit van alles komt hier op uit. „ Is iemand zwak, en twijfelmoedig, zonder, *na behoorlijk onderzoek en ernſtige raadpleeging*, tot eenige gegronde vastſtelling te kunnen komen, hij doet wel dat hij het nalaat. Is iemand daarentegen overtuigd van de geoorlofdheid, hij doet wel zo hij 'er toe beſluit." ——— Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp met ene oordeelkundige omzichtigheid, die ſtrekt ter aenpryzinge van 't gebruik der Inëntinge, zonder enigen ſchyn van dwangredenen. Hy legt het 'er niet zo zeer op toe, om zyne Toehoorders te overtuigen van 't pligtmatige gebruik der Inëntinge, als wel om hunne oplettendheid op dit Stuk te vestigen, hen te bewegen om de zaek ter harte te nemen, hun van gemoedszwarigheden te ontheffen, en voorts den weg te banen, dat zy zich zelven, zo 't mogelyk zy, overtuigen. Ter verdere bevorderinge hier van dienen ook zyne aentekeningen, op het een en ander gedeelte der Leerredenen, mitsgaders zyne Voorreden en zyn Naſchrift, die ter nadere aenwyzinge en ophelderinge ſtrekken. ——— Men vind hier des aengewezen de voornaemſte Geſchriften over dit onderwerp, met de gewigtigſte bedenkingen van de ene en andere zyde, welker overweging den grond kan leggen tot ene daedlyke overtuiging; en te gelyk voorgedragen, 't geen ieder op-

oplettend moet maken, op zyne zedelyke verplichting in dit geval, naer mate van zyne overtuiging voor of tegen, of twyfeling, na ene bedachtzame opmerkzaemheid van al het voorgestelde. —— Het Stuk is, buiten tegenspraek, van zo veel gewigts, dat een bedachtzaem mensch daer omtrent niet onverschillig kunne zyn; uit dien hoofde is ene aendachtige lezing dezer Leerredenen allen oordeelkundigen aen te pryzen; op dat zy, het Stuk dus ernstig overwogen hebbende, zich zelven gerust mogen stellen, in hun gedrag en de gevolgen daer van, welke zyde zy dan ook gekoozen mogten hebben.

Historische Beschryving van den loop der Ziekte een's agtjaarigen Lyders, wiens beide Voeten door de koude volkomen verstorven waren, enz. Door ABRAHAM MULLER, *Stads Med. Dr., Raad in de Vroedschap, en Lid der Zeeuwsche Maatschappye, te Vlissingen. Te Rotterdam by* P. Holstein, 1776. *In groot octavo 66 bladz.*

De behandeling van 't Geval in deeze Beschryving gemeld, heeft te Vlissingen, onder de Genees- en Heelkundigen, veel oneenigheid en verschil veroorzaakt. —— De zeer Geleerde Heer MULLER heeft het noodig geöordeeld, 't voorgevallene in deeze zaak gemeen te maaken, voornaamlyk om te doen zien, „ dat de behandeling, by deezen ongelukkigen Lyder gehouden, alleszins strookt met de regelen der konst, en met het gevoelen der beste Meesters, en dat de gelukkige uitkomst geenzins moet toegeschreven worden aan een byzonder geluk, het welk somtyds aan onkundigen te beurt valt, onder welker getal men my niet alleen, maar ook alle de geenen, die myn gevoelen, nopens de behandeling van deezen Lyder, waren toegedaan, heeft gelieven te plaatsen. Onze handelwys is ten hoogsten gelaakt; en men heeft alles aangewend om ons, by ieder een, te doen doorgaan voor lieden, die, of uit eene onvergeeflyke onkunde, of uit een geest van tegenspreken, of uit eenige andere nog verachtelyker oogmerken, de wezenlyke oorzaak waren, dat deze Lyder als een Martelaar der Natuur zoude sterven. Meer dan eens hebben wy de bitterste verwytingen daar over moeten aanhooren, die ons des te hartgrievender waren, om dat ze by onkundige Lieden gantsch niet ongegrond scheenen te zyn. Is het in de daad niet eene allerstoutste en onvergeeflyke onder-

derneeming, zich met alle kracht te verzetten tegen het gevoelen van den oudsten Stads Geneesheer, die zich op zyne 50 jaarige, en tegen den oudsten Stads Heelmeester, die zich op zyne 36 jaarige ondervinding, met recht, beroemden? ongetwyfeld! vooral by het gemeen, 't geen doorgaans gelooft, dat lang te leven, en ondervinding van zaken te hebben, het zelfde is. Hoe gering is het getal der genen, die met VAN EFFEN van oordeel zyn, *dat de ondervinding geen vrucht is van veele uuren levens, maar van veele uuren overdenkens.* ——— 't Geval in verschil wordt dus door onzen Auteur opgegeeven: — *Daniel van Maldegem*, ruim agt jaaren oud, door het heete Vuur aan zyne beide Voeten aangetast zynde, werd den 7 Febr. 1776, in het Gasthuis te Vlissingen toegelaaten. ——— Men vondt beide de Voeten, tot boven de samenvoeging der Kuit- en Scheenbeenderen volkomen verstorven, dog men ontdekte dat de Natuur aan de buitenzyde van den regter voet een scheiding bewerkte; aan den linkervoet waren geen de minste tekenen van scheiding te zien. 't Was dan niet moejelyk op te maaken, dat dit Lydertje zyne beide Voeten moest verliezen; dewyl de insnydingen in het doode tot op de Beenderen zonder eenig gevoel of ontlasting van bloed gedaan werden. Dit Lydertje was levendig van geest, had een gezonde Lighaamsgesteldheid, en genoegzaame krachten, de koorts was maatig, de ontlastingen geregeld, en de nachtrusten voordeelig. —— Deeze versterving was door een felle koude veröorzaakt. ——— Men gaf versterkende middelen, die tevens de verrotting tegengingen, en liet voor het overige het geval aan de goedgunstige werking der Natuur over. De afscheiding van het gezonde aan den rechter Voet begon sterk toe te neemen, zo dat men geraaden vondt, de verstorvene Peezen tot op de Beenderen door te snyden. Die Voet dan genoegzaam los zynde, werdt den 28sten van voorzeide Maand 'er afgenoomen. ——— Den eersten Maart bezocht onze Auteur den Lyder in 't Gasthuis, en bevondt dat de versterving van de regter voet geen duim breed boven de geleeding van den voet was voortgegaan, maar zich bepaald had even boven de uitsteekzels der Scheen- en Kuitbeenderen; ze waren met goed vleesch omzet en gaven geen de minste tekenen van bederf, en staken geen vier linien boven 't vleesch uit. —— Na verloop van eenige dagen ontdekte men, dat de uitsteekzels der Beenderen los en beweeglyk wierden, inzonderheid die van het Kuitbeen. By nader onderzoek bevondt men, dat de

Na-

Natuur, even in het vleezige gedeelte, eenige linien boven de Uiteinder, een rand hadde gemaakt, als 't ware, met oogmerk om zich van dit overtollige te ontdoen; 't welk ook den 28sten van die maand gelukte; zynde dat van het Scheenbeen vier weeken daar na afgevallen. —— Geen de minste bederf wierd de Auteur 'er aan gewaar: het eene was zeer spongieus, gelyk in zulke Kinderen altyd waargenomen wordt; dat van het Scheenbeen was nog volkomen kraakbeenig. —— Men vondt nu ook dat aan den linker voet de gezonde huid en het daar onder liggende vetvlies, meer dan anderhalf vinger breed, van het doode afgescheiden waren. Hier geschiedde geene affnyding van Peezen of Spieren; maar men wagtte geduldig de afscheiding der doode deelen van de levendigen af. —— De afscheiding van den linkervoet was in 't laatst van deeze Maand zo sterk toegenomen, dat dezelve naar de binnenzyde begon over te hellen, en hoe meerder de Peezen en 't vleesch wegrotteden, hoe grooter de helling wierd, zo dat derzelver zwaarte eene byna volkomene ontleeding veroorzaakte. Om zulks nog meer te bevorderen, deed de Heer DE VRY, even onder het levende, met alle voorzichtigheid eene kleine insnyding, en nam by een volgend Verband, met een Snymesje, den Voet zeer gemakkelyk af. Geen de minste bloedstorting was 'er by de afneeming. Hier werdt men ook geen uitsteeking der beenderen gewaar, gelyk men aan de stomp van den regter Voet gedaan hadt. Deeze twee stompen zyn in zeven Maanden tyds volkomen geneezen, effen en glad: de linker, waarvan de Voet ook laater afgenoomen is, is 't eerst hersteld geweest, tien weeken eerder dan de regter. —— De Auteur toont vervolgens het nut van deeze gehoudene Geneeswyze: en bevestigt dit zyn gevoelen door verscheide zeer bondige redenen, waarby nog gevoegd is een Lyst van Waarneemingen, welken den goeden uitslag der natuurlyke afscheiding bevestigen. —— Verders wordt 'er een verhaal gegeeven van de gehoudene raadpleegingen over dit geval, door de Stads Genees- en Heelkundigen. De Heelmeester CORREVONT drong sterk aan op de afzetting, onder anderen voor redenen geevende, de onmogelykheid, om deeze ledemaaten te behouden, de toevallen die door het niet doen der afzetting zouden kunnen ontstaan, te weeten het bederf der beenderen, zwelling van 't vetvlies, sterke verettering; die ten gevolge hebben verval van krachten en stuiptrekkingen enz. Dog anderen met den Autheur waren 'er voor, om 't aan de Natuur over te laaten, welk laatste ge-

voelen men met een gelukkigen uitslag gevolgd heeft. Hier by komen de antwoorden en Brieven, van verscheidene zeer ervaarene en geleerde Heeren, die over dit geval geraadpleegd zyn: als VAN DOEVEREN, VEIRAC, BONN, VAN DER HAAR, VAN GESSCHER, GREEVE, welke laatste ook bevat 't gevoelen van de Hoogleeraaren te Utrecht, hierover. Allen komen ze hier in overeen, om het geval aan de Natuur over te laaten, en af te wachten, wat dezelve verder ten beste van 't Lydertje uitwerken zoude. 't Gelukkig gevolg heeft volkomen de heilzaamheid van deeze raadgeevingen bevestigd, en getoond dat de geneezende Natuur zeer wel in staat was, om alle de gevaaren, welke van de tegenparty opgegeeven wierden, te boven te koomen, en uit den weg te ruimen.

De Autheur heeft ons verzocht, uit zyn naam twee groove fouten te melden, die in deeze Verhandeling ingeslopen zyn, bladz. 10, reg. 7. staat *rechter*, moet zyn *linker*, en bladz. 44, reg. 14. wordt gevonden *waarin minder*, lees, *waarin niet minder*.

Proeven op de Slakken, door J. C. SCHÆFFER, *Raad van Z. M. den Koning van Denemarken en Noorwegen, Prof. Hon. te Altena enz. enz. Met zeven naar het leven gekleurde Plaaten. Uit het Hoogduitsch vertaelt. In 's Gravenhage by* J. du Mee 1776. *In gr. 4to.* 52 *bladz.*

HEt aangroeien van nieuwe Koppen aan Slakken, welker Koppen volkomen afgesneeden waren, eerstmaal door den Heer Abt *Spallanzani* ontdekt, is aan niet weinig tegenspraak onderhevig geweest; niet alleen ter oorzaake van de ongemeene zonderlingheid van het verschynzel, maar ook, en wel te meer, om dat verscheiden Onderzoekers der Natuure, in hunne Proefneemingen deswegens, niet geslaagd zyn. Intusschen is 't 'er egter zo mede gelegen, dat andere oplettende Waarneemers, door herhaalde Proefneemingen overtuigd, het gezegde van den eerstgenoemden als onwraakbaar bevestigd hebben. Onder die laatsten komt bovenal in aanmerking de Hoogleeraer *Schæffer*, als die geen moeite ontzien heeft, om alles wat daar toe eenige betrekking had, met de uiterste naauwkeurigheid na te gaan; naar uitwyzen van zyne daaromtrent, in 't Hoogduitsch, gemeen gemaakte Proeven, welken thans, ook in 't Nederduitsch, den Liefhebberen van soortgelyke onderzoekingen aangebooden worden.

In het Geschrift, dat eene beschryving zyner Proeven, met nevensgaande Aanmerkingen over dit onderwerp, behelst, levert hy ons eerst eene beknopte aanwyzing, in eene nevensgaande Plaat, van die deelen der Slakken, welken hier byzonder in overweeging komen. Daaraan hegt hy eene melding zyner eerste Proeven; en deelt ons vervolgens insgelyks zyne laatere Proeven mede; welke allen trapswyze gestrekt hebben, om hem volkomen te overtuigen van de echtheid der waarneeminge van den Heer *Spallanzani*.

De Autheur had reeds al vroeger, doch by toeval, en zonder 'er verder agt op te geeven, ontdekt, dat het doorsnyden der Slakken, met eene schaare, als de sneede niet juist in 't midden, maar meer naar vooren, en byzonder aan den Hals en den Kop geschiedde, niet terstond doodlyk ware. Toen hy vervolgens de waarneeming van den opgenoemden Heer geleezen had, bragt hem zulks tot meerder opmerkzaamheid, in 't doorsnyden der Slakken. Wel dra ontdekte hy dat veelen aan die doorsnyding stierven, maar hy werd tevens gewaar, dat anderen 't leeven behielden, en, vroeger of laater, dus gewond, wegkroopen. Eene gezetter proefneeming met Slakken, wier *agterlyf* afgesneeden was, en zulken, wier *Koppen* weggenomen waren, leerde hem, dat niet alleen de eersten, op den tweeden dag, maar ook de laatsten van den derden en vierden dag af aan, (buiten de beweegingen die zy gemaakt hadden,) hun voedzel gezogt hadden, aan de by haar geleide Boonbladen; ook ontdekte hy, na verloop van eenigen tyd, dat ze werkelyk nieuwe Koppen bezaten. Wat laater vond hy, by 't zoeken na Slakken in den Tuin, ter plaatse daar hy 'er voor eenigen tyd etlyken doorgesneeden had, eene Slak met eene wanstaltigen Kop, vermoedelyk een vroeger doorgesneeden; waaraan hy te minder twyfelde, om dat de Kop, na verloop van eenige dagen, eene natuurlyker gestalte kreeg. Hy waagde het haar anderwerf den Kop af te snyden; maar dit viel doodlyk uit. In dien zelfden tyd beroofde hy eenige Slakken van hunne bovenste Voelhoornen, en na ongeveer eene maand was haar gemis weder hersteld. Ook sneed hy 'er nog eenigen de Koppen af, en, schoon zommigen het bestierven, zag hy anderen nogtans, na verloop van eene maand, met nieuwe Koppen voorzien. Op eene soortgelyke wyze beproefde hy 't, met het afsnyden der agterlyven, dat by sommigen van geen gevolg was, maar by anderen volkomen hersteld werd.

Alle de dus ver gemelde Proeven zyn gedaan op naakte

Slakken; verder heeft de Autheur insgelyks zyne waarneemingen voortgezet op de Hoorn- of Huisjes-Slakken, met een verschillenden uitslag; doch zo dat ze hem genoegzaame bewyzen aan de hand gaven, ter verzekeringe, dat, wanneer de sneede naar den eisch gedaan is, en alles zig met de Slak wel schikt, de afgesneeden deelen, door eene aan- of uitgroeijing van nieuwen, vergoed worden. De Hoogleeraar geeft van alle zyne genomen Proeven een ten uiterste naauwkeurig verslag; en men kan 'er ten duidelykste uit afneemen, dat hy alle mogelyke oplettendheid, zo in 't doen als in 't beschryven der Proeven, in agt genomen heeft; dat ook doorstraalt in de Plaaten, welken ons den uitslag dier Proeven, naar 't leeven afgebeeld, onder 't oog brengen. Wyders gaat des Autheurs berigt vergezeld van aanmerkingen, zo nopens de Proeven zelven, als wegens de Natuurlyke Historie der Slakken, en de byzonderheden, die nog een nader onderzoek eischen. Tusschen beiden deelt hy ook nog mede eene beantwoording der tegenwerpingen en twyfelingen, welken hem voorgekomen zyn; dat dienen kan, om deeze en geene zwaarigheden uit den weg te ruimen, of af te snyden; terwyl een nader onderzoek best geschikt is, om dezelven daadlyk weg te neemen. —— Het Stuk is zekerlyk, in den eersten opslag, zeer vreemd; dan na alle de bekende en erkende Proefneemingen, zo met de Polypen als met verschillende soorten van Wormen, kan 't niet volstrekt verwerpelyk voorkomen; en als men deeze Proeven met de nevensgaande Aanmerkingen van den Hoogleeraar nagaat, vervalt bykans alle twyfeling (*). Natuurlykerwyze moet dit veelen aanzetten tot het doen van nieuwe Proefneemingen; dan nadien 'er, om hier in wel te slaagen, geene geringe opmerkzaamheid vereischt wordt, zo hebben we geoordeeld sommigen geen ondienst te zullen doen, met hun, ter deezer gelegenheid, nog te melden, 't geen de Heer Abt *Spallanzani* deswegens gezegd heeft (†).

„ Wanneer men het Hoofd eener Slek wederom wil doen aan-

(*) Die hier omtrent, buiten eigen proefneeming, nadere verzekering begeert, die leeze het bygebragte uit de *Palingenesie* van den Heer BONNET, in de Nederduitsche uitgave zyner *Beschouwinge der Natuur*, te Franeker, by *P. N. Lomars*, II D. bladz. 255.

(†) Zie 's Mans Voorreden voor zyne uitgave van BONNETS *Beschouwing der Natuur*, of het daar uit medegedeelde in de Nederduitsche uitgave van dat voortreffelyk Werk, II D. bladz. 261. waar van wy ons thans bedienen.

aangroeijen, moet men, vooreerst, de ontleeding dezer Dieren wel verstaan, om de juiste plaatze van het Hoofd te bepaalen. Dan het Hoofd is bij de Aardslekken moeijelijk van het begin der Romp te onderscheiden. Het strekt zich echter gewoonelijk, wanneer de Slek geheel uit zijn huisje is, van het voorste gedeelte des Lichaams zeer weinig verder dan de wortelen der twee groote Hoornen uit. Wanneer men het daaromtrent affnijdt, kan men zich dikwils verzekerd houden van een nieuw te zullen zien voortkoomen. Doch het gelukt ook niet altoos, want schielijk gaat men de paalen in de afsnede te buiten, en schielijk koomen 'er nadeelige omstandigheden in de bewaaring, enz. voor. Snydt men ondertusschen zo verre niet af, en heeft men den geheelen kop niet weggenomen, dan sterven gemeenlijk weinigen, en de meesten krijgen eenen nieuwen kop. Gaat de snede verre achter de twee groote Hoornen, zo moet het Dier, zonder hoop van redding, sterven; want dan zo heeft men, benevens het Hoofd, nog verscheide andere Deelen des Lichaams afgesneden.

„ Ten tweeden, hebben alle de soorten van Slekken, met welke ik, in het land van Modena en Reggio, mijne proeven genomen hebbe, het vermogen van zich te vernieuwen: doch deze vernieuwing gelukt bij zommige beter dan bij andere: gemakkelijker vernieuwen zich de eetbaare Slekken, van middelmaatige grootte, wanneer zy tot haaren volkomen wasdom gekomen zijn: moeijelijker die, welke men niet eet, die verscheidenerleije kleuren hebben en zich in de hoven ophouden. Van de uitlandsche soorten kan ik niets zeggen, dewijl ik met dezelve geene proeven genomen hebbe.

„ Ten derden is ieder jaargetijde tot deeze Wedervoortbrenging niet geschikt, maar alleen de warme voorjaarsdagen naast den Zomer. 'Er wordt namelijk een aanzienlijke trap van warmte toe vereischt. In de koudere jaargetijden kan men echter door eene warme kagchel zijn oogmerk bereiken.

„ Deeze aanmerkingen houde ik voor zeer noodzaakelijk, wanneer men deeze proeven wil voortzetten. Ik geloove, dat het zommige, die mijne proeven omtrent het wederaangroeien van het Hoofd en den Staart der Slekken herhaald hebben, alleen daarom niet gelukt is, om dat zij de voorgeschrevene regelen van omzichtigheid niet hebben in acht genomen. Mij zijn twee Natuurkundigen bekend, welke de Slekken, zonder gelukkigen uitslag, verminkt hebben, namelijk de Heer WARTEL in Artois, en de Heer BOMARE te Parijs, doch de laatste met veel minder zorgvuldigheid en voorzichtigheid."

Oudheid- en Natuurkundige Verhandelingen, meestal betrekkelyk tot Westvriesland of het Noorderkwartier, door Mr. R. PALUDANUS. *Eerste Stuk. Te Leyden by* P. v. d. Eyk *en* D. Vygh, 1776. *Behalven het Voorbericht* 276 *bladz. in gr. octavo.*

BY alle de zodanigen, die zig verlustigen in 't nasspooren der Oudheden en der Natuurlyke Historie van ons Vaderland, is de Heer en Mr. *Paludanus* reeds van overlange bekend, als iemand, die zeer veel werks maakt van derzelver beoefening; geene moeite ontziet, om zyne kundigheden daaromtrent uit te breiden, en alles, wat hem hiertoe betrekkelyk voorkomt, met een welwikkend oordeel na te gaan; ten einde, zo oude als nieuwe kundigheden te toetsen, en het zyne toe te brengen, om de waarheid der zaake op te helderen en te bevestigen. Meermaals gaf hy hier van blyken, die hem by deskundigen eene algemeene hoogagting deeden verwerven; welke zekerlyk door dit Geschrift nog al staat toe te neemen; dat de Liefhebbers te meerder zal noopen, om zyn oogmerk te begunstigen. —— Zyn Ed. naamlyk geeft hier een drietal van Verhandelingen over onderwerpen van dien aart; en in 't Voorbericht meldt hy ons, dat hy den hier bovenstaanden Tytel, voorbedagtlyk, aan derzelver hoofd geplaatst heeft; om dat zulk een ruime Tytel hem te meerder vryheid verleende, om deeze zyne Verhandelingen, vervolgens, van andere soortgelyken vergezeld te doen gaen; waartoe hy zig, zo wel van zyn eigen voorraad, als van dien welken anderen hem zouden gelieven te verleenen, met vermaak zou willen bedienen. „ Ik heb, zegt hy, den voorgevel van dit gebouw op die wyze opgehaeld, en my hier door te beter in staet gesteld, om mooglyk in vervolg van tyd nog een of meerdere gebouwen naest dit in diergelyken smaek op te timmeren. Heeft iemand, Hy zy wie Hy zy, hier toe eenige bouwstoffen, men zende my die over. Ik eisch geene portvryheid. Ik wil dezelven wel betalen, mits men my goede leverbare waer stuure, die den toets van naervragen kan doorstaen." —— Byaldien dit voorstel behaage, en zyn Ed., gelyk we vertrouwen, rustig voortvaare, heeft men, onder deezen Tytel, eene verzameling van Stukken te wagten, die den onderzoeklievenden Landzaat verscheiden merkwaardige byzonderheden aan de hand zal geeven; hoedanigen 'er reeds in deeze eerste afgifte voorkomen.

De

De eerste Verhandeling heeft ten onderwerp, het afscheuren van Texel van 't vaste Land, en wel bepaaldlyk het verschillende denkbeeld, nopens den tyd, wanneer zulks geschied zou zyn. Volgens *Alting* is het voorgevallen in de dertiende Eeuw; doch *Huydecoper* verwerpt dit als geheel ongegrond, en beweert dat Texel reeds in de negende Eeuw een Eiland was. Het voorstel van *Huydecoper* heeft *Paludanus* bewoogen, om dit onderwerp op nieuw na te gaan; de kragt der reden tegen het gevoelen van *Alting* in overweeging te neemen; en, dezelve te zwak bevindende, dat gevoelen met nadere bewyzen te versterken; door ontegenzeggelyk te betoogen, dat Texel in de dertiende Eeuw nog aan 't vaste Land, dat is aan de tegenwoordige *Helder*, vast was, en dus in de negende Eeuw geen Eiland geweest is. Des Autheurs behandeling van dit Stuk, die alle opmerkzaamheid vereischt, daar ze ten uiterste naauwkeurig is, en 't verschil ten behoeve van *Alting* schynt te beslissen, is wyders doorvlogten met een aantal van oordeelkundige aanmerkingen, betreffende de oude gesteldheid van ons Vaderland in dat Gewest, die de Liefhebbers niet ongevallig zullen zyn.

Eene hier aan volgende Verhandeling behelst een Berigt, van zeker onlangs gevonden Kerkhof, tusschen de Wieringerwaard en het eiland Wieringen; by welke gelegenheid de Heer en Mr. *Paludanus* 't 'er op toelegt, om te doen zien, hoe ongegrond men beweere, dat hieromstreeks oudtyds Reuzen gewoond zouden hebben. Na eene voorafgaande aanmerking over de waarlyk kloeke gestalte der oude Germaanen, en 't denkbeeld dat 'er hier te Lande ook Reuzen onder hen gevonden wierden, welk gevoelen op nieuw ter baane gebragt was, by de ontdekking van zeker Kerkhof, zo treedt de Autheur ter zaake, om verslag te geeven van de aangeduide ontdekking. Met den aanvang spreekt hy ter loops van het Oesterzoeken, en voorts wat breeder van het Wiergewas in die streek; ter oorzaake dat de daaromtrent aangewende arbeid gelegenheid ter ontdekkinge van dat Kerkhof gegeeven heeft, in den jaare 1772, dat egter eerst recht rugtbaar werd in den jaare 1773, toen men van aldaar ontdekte Reuzenbeenderen begon te spreeken. Het liep nogtans aan tot in 't jaar 1774, eer 't onzen Schryver schikte, om onderzoek op dit alles te doen; wanneer hem, by 't afloopen van 't water, bleek, dat 'er ter dier plaatze een uitgebreid Kerkhof was; het welk hy, met melding der diestyds gedaane ontdekkingen aldaar, beschryft.

schryft. Uit hoofde van het bovengezegde nopens de Reuzenbeenderen, viel de aandagt toen, en vervolgens by verdere naspooring, ook inzonderheid op de aldaar in Kisten liggende of reeds verspreide beenderen; wanneer men terstond gewaar wierd, dat dit Kerkhof geen begraafplaats van Reuzen geweest was. De grootste Kisten aldaar gevonden waren ruim zeven voeten binnenswerks, of zeven voeten en drie duimen buitenswerks; doch dit was iets zeldzaams, men vond 'er weinigen ter lengte van zeven voeten, maar verscheiden van zes voeten en zeven of acht duimen; gemaakt van goede zwaare eiken planken, ter dikte van twee duimen. Wat de beenderen betrof, dezelven waren van die lengte, dat een deskundige op 't oog wel konde zien, dat het geen Reuzenbeenderen waren. Dan om hier in niet te berusten, en de gesprekken desaangaande kragtiger te keer te gaan, besloot de Heer *Cornelis Hoefman Jansz.*, Lector in de Ontleed-, Vroed- en Heelkunde te Alkmaar, (die met den Heer en Mr. *Paludanus* dat Kerkhof bezigtigd had,) op verzoek van deezen zynen Vriend, in den jaare 1775, de gevonden beenderen naauwkeurig te meeten, en dezelven met die van Menschen ter gewooner lengte te vergelyken. Den uitslag van dit onderzoek meldde hy voorts aan zynen Vriend in een Brief, welke ook hier medegedeeld wordt; en naar uitwyzen van dat berigt, leveren die beenderen, volgens de manier van rekening door den Heer *Hoefman* in 't werk gesteld, door elkander genomen, Sceletons of Geraamtes van 5 voeten en $1\frac{2}{3}$ Rhynlandsche duimen. ——— Om deeze meeting te regelmaatiger in 't werk te stellen, bediende hy zig van de Opperarm- de Dye- en Scheenbeenderen; na eene voorafgaande meeting van de evenredigheid dier deelen tot het geheele Geraamte, volgens de juiste ontleedkundige Tafelen van den beroemden Hoogleeraar *Albinus*; die aan een welgemaakt geraamte, ter lengte van $5\frac{1}{2}$ voeten Rhynlandsch, geeft een Opperarmbeen van $13\frac{1}{2}$, een Dyebeen van $18\frac{7}{8}$ en een Scheenbeen van $14\frac{1}{2}$ duimen Rhynlandsch. Naar deeze meeting mag men gegrond vaststellen, dat het Opperarmbeen, schaars 5 maal genomen, de lengte van een geraamte geeft, als zynde 5 maal $13\frac{1}{2}$ de lengte van $67\frac{1}{2}$ duimen, of 5 voeten $7\frac{1}{2}$ duimen. Zo zal men dan het Dyebeen $3\frac{1}{2}$ maal moeten vermenigvuldigen, om de lengte van het geraamte te bepaalen; of het Scheenbeen ruim $4\frac{1}{2}$ maal; want $3\frac{1}{2}$ maal $18\frac{7}{8}$ geeft $66\frac{1}{16}$ duimen, en $4\frac{1}{2}$ maal $14\frac{1}{2}$ geeft $65\frac{1}{4}$ duimen. Op deezen grondslag waren de aldaar liggende Geraamtes, volgens

de

de gedaane meeting der gevonden Beenderen, meerendeels vooral niet langer geweest dan 5¾ voeten, en ter naauwernood zal 'er een enkele van ongeveer 6 voeten onder geweest zyn, dat verre te kort schiet voor 't denkbeeld van Reuzengeraamtes. De Heer *Hoefman* voegt by deezen zynen Brief, niet alleen een Tafeltje van de lengte der gevonden Beenderen; maar ook eene Proportie-Tafel, in welke men, op de voorgestelde manier van rekenen, de lengte der Geraamten, uit de opgenoemde soort van Beenderen, gereedlyk kan nagaan; dat by 't ontdekken van zodanige Beenderen van dienst kon zyn; en waar van ook Tekenaars, Schilders en dergelyken gebruik kunnen maaken. — Wy hebben ons, ter oorzaake van de naauwkeurigheid, door den Heer *Hoefman* hier in agt genomen, wat langer met deeze zogenaamde Reuzenbeenderen opgehouden: voorts staat ons, met opzigt tot de Verhandeling zelve, nog te melden, dat de Heer en Mr. *Paludanus* verder de bepaalde plaats van dit Kerkhof nader aanwyst, met voorstellinge zyner gissingen wegens den tyd der begraavinge aldaar. Zyn Ed. is van gevoelen, „ dat dit Kerkhof van het tegenwoordige Wieringen, of ten minsten van Wierinkland, niet voor in de Veertiende, of, op zyn vroegst genomen, in de Dertiende Eeuwe afgescheurd, en door eene overstrooming onder het ziltig nat begraven is geworden, en dat men gevolgelyk den tyd der begravinge aldaer hebbe te bepalen in de Veertiende, of wel op zyn vroegst in de Dertiende Eeuwe." Het voordraagen deezer gissingen is wyders doormengd met etlyke Oudheidkundige aanmerkingen, byzonder tot dat Gewest behoorende.

By deeze Verhandeling komt eene derde, behelzende één Berigt omtrent een ouden Muur of weg van Duifsteen, in en buiten de Wieringerwaard, ontdekt. Onze Schryver geeft hier een gezet verhaal van de ontdekking van een oud muurwerk aldaar, deszelfs ligging, strekking enz. afgetekend op eene nevensgaande Kaart van dat Gewest, welke ons ook de plaats van het voorheengemelde Kerkhof aanwyst. Vraagt men, wanneer, en met welk oogmerk het zelve gemetzeld zy, zo betuigt zyn Ed., hieromtrent niets anders dan gissingen te berde te kunnen brengen. Naastdenkelyk is 't een weg geweest, dien de Romeinen reeds, of de eigen inboorlingen in laater tyd, aangelegd zullen hebben; welks dienst hy eenigermaate aantoont. Onder andere zo oudheid- als natuurkundige bedenkingen nopens

 dat

dat muurwerk, komt wel inzonderheid in overweeging uit welk soort van steen het zelve bestaa, en wat men daaromtrent in agt hebbe te neemen. Men kan, al het voorgestelde nagaande, niet wel in twyfel trekken, of het bestaat uit eene soort van duifsteenen; dan herhaalde proeven geeven aanleiding om te beweeren, dat men hier niet te denken heeft op duifsteen van buitens lands ingevoerd, maar op een voortbrengzel van ons eigen land; en dus te stellen, „ dat die geheele muur voorheen gemaakt is van eene specie, welke uit onzen Vaderlandschen grond gestoken werd, en in de lucht komende tot steen verhardde." De Heer en Mr. *Paludanus* meldt ons, wat hem aanleiding tot deeze gedagten gegeeven heeft, en deelt ook by die gelegenheid mede het geen de Heer *le Francq van Berkhey* deswegens heeft waargenomen, en ter nadere onderzoekinge voorgeslagen. Volgens die opmerkingen is deeze steen, buiten tegenspraak, duifsteen, en vermoedelyk een voortbrengzel van ons Land; „ bestaende waerschynlyk uit verharde Zeeslib, met steenagtige klai en schelpstoffe, of andere fyne kalk of mergel, met allerleie soorten van steentjes vermengd." Zyn Ed. zet dit gevoelen in een vry gunstig licht, en hy vleit zig met de verwagting, dat volgende proefneemingen hem in staat zullen stellen, om 'er nog verder de bondigheid van te bewyzen; en tevens waarschynlyk te maaken, „ dat de duifsteenen, welken aen velen onzer oude gebouwen gevonden worden, voortbrengsels zyn geweest van ons eigen Vaderland." —— Wyders maakt de Autheur in deeze Verhandeling nog gewag van andere stukken muurwerks, welken men in om en aan de Wieringerwaard ontdekt heeft; als mede van eene muuragie dicht by Wieringen; dat hem voorts op Wieringen aan Land doet stappen, om aldaar, zo wel de Kerk op de Stroe, als drie andere Kerken, vooral van buiten eens te beschouwen. Na 't bezichtigen hier van gaat hy weder Zeewaards in ter opspeuringe van twee oude plaatsen, Ter Dorp en Grebbe; van 't eerste vindt hy geen overblyfsel, maar van 't laatste ontdekt hy nog duidelyke blyken van eene steenen muuragie. Vermoedelyk zyn die plaatsen, benevens anderen, gelyktydig met het bovengemelde Kerkhof, onder het Zeenat begraaven. En veelligt heeft men tot die zelfde tydsomstandigheden te brengen het aanspoelen van eenige Lyken op het Koegras, waar van zyn Ed. ons een beknopt berigt geeft. —— Men vond naamlyk in 't jaar 1775, op eene

ne hoogte op het Koegras, vele geraamtes van menschen, zo ouden als jongen, op allerhande wyzen liggende; 'er was geen brokje houts by te vinden, maar wel duifsteen en eenige tanden van paerden. Zyn Ed. denkt, uit alle de omstandigheden, „ dat die Menschen, by eene Overstrooming verongelukt, met gedeelten van Huizen, Paerden en ander Vee, tegen die hoogte zyn komen aenspoelen, en aldaer dus op elkanderen, by het weglopen van het water zyn blyven liggen, terwyl men dezelve naderhand met Zand overdekt hebbe, zonder ze juist in orde te schikken." —— Onze Schryver besluit ten laatste deeze Verhandeling, die verscheiden byzonderheden nopens deeze Landstreek ontvouwt, met eenige aanmerkingen wegens de bezakking der Landeryen in de Wieringerwaard, na derzelver bedyking.

Ten laatste ontmoet men in deeze Verzameling nog eene Verhandeling, welke ons een berigt geeft, van het zoeken, korren, bewaaren en verzenden der zogenaamde Texelsche Oesteren; met eene nevensgaande afbeelding van de Kormachine, waar mede men Oesters vischt; tot welker opstelling de bovengemelde ontdekking van 't Kerkhof aanleiding gegeeven heeft. Dezelve levert ons eene naauwkeurige beschryving van de vangst en verdere behandeling der Oesters, inzonderheid door de Texelaars, die bepaaldlyk hun werk maaken van 't Oesterplanten; dat is, van 't bewaaren der Oesters, op hier toe geschikte beddingen, of oesterbanken, om dezelven daar te doen overwinteren, of neder te leggen, ten einde de kleinen te laaten aangroeien. Van deezen byzonderen handeltak, en 't geen daar toe betrekking heeft, die vermoedelyk veel uitgebreider is, dan men in 't algemeen denkt, hadden wy tot nog geen behoorlyk narigt; des de Heer en Mr. *Paludanus* zo wel door deeze, als door zyne voorige Verhandelingen, veelen dienst doe. Het thans afgegeeven Stuk is dus zeer wel geschikt, om het verlangen der Leezers, na 't agtervolgen van zodanig eene Verzameling op te wekken, waar in we dan ook te gemoet zien, eene nadere onderrigting, nopens de opgemelde Duifsteenen, als eene Vaderlandsche Bouwstoffe.

Ver-

Verhandeling over de deugd en bestendigheid der Schulpkalk; in vergelyking der Steenkalk, byzonder tot 's Lands Fortificatien en Metzelwerken. Door PHILOPATRIS BATAVUS. *Te Amsterdam by de Wed.* Loveringh *en* Allart 1777. *Behalven de Voorreden* 183 *bladz. in gr. octavo.*

HEt bekende verschil over den voorrang van de Schulpkalk boven de Steenkalk, of omgekeerd, wordt in dit Geschrift, met alle oplettendheid, ten voordeele der Schulpkalke behandeld. De Opsteller deezer verdeedigiinge heeft met veel oordeels alles nagegaan, wat men hier te Lande over en weder bygebragt heeft; de voornaamste bedenkingen van de eene en andere zyde neemt hy in ernstige overweeging; en tragt ten klaarste te toonen, dat alles samenloopt, om het gebruik der Schulpkalk te begunstigen. Hy stelt zig aanvanglyk twee hoofdzaaken voor; te weeten te onderzoeken, (1.) Of de Ouden alleen Steenkalk tot hunne Gebouwen gebruikt hebben, dan ook Schulpkalk, en inzonderheid in ons Land zelfs de laatste meer dan de eerste? (2.) Of de Schulpkalk de Steenkalk in deugd, versteenende hoedanigheid en bestendigheid evenaart of overtreft? —— Ten aanzien van het eerste Point brengt hy overtuigende bewyzen, die gegrond zyn, op eene nauwkeurige bezigtiging onzer oude Gebouwen, by, waar uit ten duidelykste blykt, dat de Ouden, inzonderheid in ons Land, wel degelyk Schulpkalk, *meer dan Steenkalk*, ja misschien ALTOOS gebruikt hebben. En wat het tweede voorstel betreft, men heeft, gelyk hy doet zien, om zig hier omtrent te bepaalen, slegts het oog te vestigen op de gebouwen, die met Steen- of Schulpkalk gemetzeld zyn, en dezelven met elkanderen te vergelyken; wanneer men terstond gewaar wordt, dat alles ten voordeele van de Schulpkalk spreekt. Dit bewys komt hem voor van die kragt te zyn, dat het niet verzwakt kunne worden, door Chymische redeneeringen over dit onderwerp; welker nutloosheid in dit geval hy ook daarom doet opmerken. —— Met het voordraagen van dit alles, zyn Stuk in zo verre voldongen hebbende, verledigt hy zig wyders, om de bezwaaren en tegenwerpingen tegen het gebruik der Schulpkalk na te gaan, te beantwoorden en te wederleggen; in welke wederlegging hy zig niet minder sterk voordoet, dan in de verdeediging, zo ten opzigte van de ondervinding als van 't Chymische, ten bewyze dat hy de Chymische redeneeringen niet ge-

gewraakt heeft, om derzelver kragt te ontgaan; maar om dat ze niets ter zaake doen, als de ondervinding eene onwederleglyke taal spreekt. —— Ten laatste toont hy nog, hoe veel voordeels onze Schulpbranderyen den Lande toebrengen; het welk het gebruik der *Schulpkalk*, een *Vaderlandsch Product*, zou moeten aanpryzen, boven dat van de vreemde *Steenkalk*, indien ze elkanderen in deugd *gelyk* stonden; en gevolgelyk nog veel meer, zo 't blykbaar zy, dat de Schulpkalk de Steenkalk hier in verre *overtreft*, gelyk de Autheur ten bondigste getracht heeft te bewyzen.

Het leven van M. AZ. DE RUITER, *Hertog, Ridder enz. enz. enz. Lt. Admiraal Generaal van Holland en Westfriesland. Te Amsterdam by* P. Conradi *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1776. *Behalven een kort Voorberigt* 455 *bladz. in groot octavo.*

HOe meer men de Nederlandsche Geschiedenissen doorbladere, des te duidelyker blykt het, dat het ons Vaderland nimmer ontbroken heeft aan Mannen, die zig op de eene of andere wyze, ten nutte van ons Gemeenebest, beroemd gemaakt hebben. Wy kunnen zekerlyk alle andere Volkeren, ten dien opzigte, wel evenaaren; en veelligt zouden wy hen, alles behoorelyk ingezien zynde, daarin grootlyks overtreffen. Dit laatste heeft inzonderheid plaats met betrekking tot Zeehelden; des men ten deezen aanzien met vollen regt zeggen moge, dat Nederland, boven alle andere Volkeren, kan roemen, niet alleen op derzelver aantal, maar ook op derzelver moed en beleid. 's Lands Geschiedschriften geeven hier van wydluftige getuigenissen, die door Uitheemschen bevestigd, door eene menigte van staatlyke Graftomben, in onze openbaare Gebouwen, vereeuwigd zyn geworden. Onder allen deezen, die den Lande tot eer strekken, verheft men bovenal, met welverdienden lof, den ten hoogste roemwaardigen Zeeheld, *Michiel Adriaanszoon de Ruiter*, wiens Leevensbeschryving in deezen den Landzaaten op nieuw onder 't oog gebragt wordt, als die van een by uitneemendheid loflyk voorbeeld. Men vindt toch, (gelyk de Opsteller deezer Leevensbeschryvinge in zyn Voorberigt zeer wel zegt,) „ dat veele Helden, die, zo in ons Vaderland, als in Frankryk, Engeland en andere nabuurige Landen, zich hebben beroemd gemaakt, meestal, aan de eene of andere zyde beschouwd, een

een vlek in hun karakter hebben. Den eenen hapert het aan beleid, den anderen aan deugdzaame zeden, de een zocht zyne eigene grootheid boven die van zyn Vaderland, de ander vergaapt zich aan uitwendige pragt, of verloopt zich in baldaadige wreedheid. Doch de Admiraal *de Ruiter*, zo veel de Historie ons toelicht, is een voorbeeld voor allen, die den naam van Held, met regt, willen draagen: ten minsten ik heb alle de Geschiedschryvers van dien tyd, zo veele my bekend zyn, zonder onderscheid, zo die in onze als in andere taalen geschreeven hebben, nagezien, en met oplettendheid nagezien, maar nergens heb ik iets gevonden, dat den waaren roem van onzen *de Ruiter* zoude kunnen bevlekken.

Het geen tot het gemeenmaaken van dit Stuk aanleiding gegeeven heeft, is de uitgave der bekende Verzamelinge van *Levensbeschryvingen van eenige voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen*, waar van reeds drie Deelen het licht zien. By deezen vorderde onze Zeeheld, buiten kyf, eene aanzienlyke plaats; doch het viel moeilyk hem, naar verdienste, in een kort bestek te beschryven; en men besloot des hem liever een afzonderlyk Geschrift toe te wyen. Men heeft, 't is waar, 's Mans loflyke bedryven meermaals ontvouwd; en de beroemde *Brand* heeft deezen Held op het luisterrykste afgemaald; dan de Uitgeevers van dit Geschrift hebben, desniettegenstaande, geoordeeld, den Leezeren geen ondienst te zullen doen, met die taak anderwerf op zig te neemen, of iemand hunner over te haalen, om zyn reeds begonnen werk deswegens te voltooien: ten einde een geheel aaneengeschakeld en onafgebroken verhaal van 's Mans Leeven mede te deelen, om zyne roemwaardige bedryven te duidelyker te doen opmerken; waartoe dit Opstel zyne nuttigheid heeft. De Schryver heeft op nieuw alles nagegaan, wat zyns weetens betrekking tot dit onderwerp had, en daaruit eene Leevensbeschryving opgemaakt, die zig met genoegen laat leezen, zelfs van dezulken, die zig daardoor weder te leevendiger herinneren, het geen die Held ten nutte van 't Vaderland gedaan heeft. —— Zie hier, om op geene byzondere gevallen staan te blyven, hoe deeze Schryver, ten slot van zyn Geschrift, het character van deezen Zeeheld voordraagt.

„ Van den laagsten trap, tot den hoogsten van eer en aanzien opgeklommen, verzekert men van hem, dat hy nooit eenige der posten, welken hy bekleed heeft, door kui-

kuipery heeft zoeken te verkrygen, maar dat hem dezelve allen buiten zyn toedoen zyn opgedraagen. De glans deezer eerampten verblindde hem nooit: hy bleef klein in zyne grootheid, dankbaar jegens zyne weldoeners, eerbiedig jegens zyne meerderen, beleefd omtrent zyns gelyken, spraakzaam en verpligtende jegens zyne minderen. Dus verkeerde hy, als Generaal van magtige Vlooten, even gemeenzaam als te voren, met lieden, die in zynen laagen staat met hem omgegaan hadden. Terwyl hy ook zo veele duizenden matroozen en soldaaten onder zyne gehoorzaamheid hadt, en tot den hoogsten trap van eer was opgeklommen, welken een Partikulier in ons Vaderland bereiken kan, liet hy zich nooit door meer dan één knegt dienen. Hy schaamde zich ook zyner vorige geringheid niet, maar vertelde dikwyls in gezelschappen en op maaltyden, hoe hy in de lynbaan plagt te loopen, en voor jongen te vaaren. Hy hieldt dit zelfs zynen matroozen dikwyls voor oogen, om hen aan te moedigen door de hoop van insgelyks te kunnen, en zullen bevorderd worden. Nooit hoorde men hem op zyne daaden roemen, integendeel, wanneer men hem over dezelve prees, schreef hy die aan de wyze schikkingen der Heeren Staaten, of liever aan het Opperweezen, toe. Hy zelf hadt, zeide hy, niets gedaan dan de bevelen van zyne Meesters uitvoeren, en dit konde zo groot een lof niet verdienen. Om te beletten dat men naderhand eene levensbeschryving van hem geeven zoude, scheurde hy verscheiden bladen uit zyn dagregister. Zyn vast betrouwen op de Goddelyke gunst en goedheid, en zyne berusting in de volmaakt wyze schikkingen der Voorzienigheid, maakte hem in alle gelegenheden zeer bedaard, en hieldt hem in alle slagen en gevegten by koelen bloede. Tot een blyk zyner zedigheid zal ik 'er nog het volgende byvoegen. Terwyl hy in den jaare 1665 te Rotterdam in eene Herberg op het Haringvliet t'huis lag, hoorde men hem op een morgen het volgend gebed doen: „ Geef my, Heer, een demoedigen geest, op dat ik my op myne verheffing niet verhovaardige. Sterk my in het bedienen van myn gewigtig ampt. Verleen my een Heldenhart, en laat my zo deerlyk niet sneuvelen als myn voorzaat, maar spaar my ten dienst en nut van 't Vaderland." Zie hier ook wat de Ridder Temple van de zedigheid van onzen Admiraal in zyne brieven zegt: „ Ik heb den Lt. Admiraal *de Ruiter*, den grootsten Zeeheld van zynen tyd, zo slegt gekleed zien gaan als een gemeen Kapitein, met niet meer dan éénen knegt agter hem,

en

en nooit in een koets. Wat zyn huis en huishouding betreft, dat was van buiten niet kostelyker van aanzien, noch van binnen sierlyker opgetooid, noch de tafel die hy hieldt overdadiger, dan van een gemeen Koopman of Winkelier in de stad daar hy woonde." Zyne kloekmoedigheid en schrander beleid, die zich in 't hachelykst gevaar altoos vertoonden, waren den vyanden in 7 oorlogen, meer dan 40 gevegten, 15 groote zeeslagen, waarvan 7 onder zyn eigen opperbevel, gebleeken. Zyne lange ervarenheid schafte in alle voorvallen raad. Geen Zeeoverste wist met meer beleid voordeelige slagplaatsen uit te kiezen, op winden en stroomen agt te geeven, de loef te zoeken en te winnen, de zynen met seinen orde te brengen en te houden, ty te kavelen, gevaarlykheden te voorzien en af te wenden, den vyand voordeel af te zien, en krygslisten in het werk te stellen, om hem afbreuk te doen. Zyne zorgvuldigheid liet nooit iets geheel op anderen aankomen, en hy begaf zich op het minste gerugt, zo wel by nagt als dag, naar boven, om op alles acht te geeven. Hy was zo voortvaarende, dat hy nooit en nergens te laat kwam, maar steeds vóór den tyd gereed was. Voor de matroozen droeg hy altyd groote zorg om hen gezond en lustig te houden. Hy liet hen nooit ledig, op dat zy aan het scheepswerk te beter gewend mogten worden, en hieldt steeds naauwe orde en strenge tugt in de vloot, om den moedwil in toom te houden, en de wederspannigheid voor te komen.

„ Zyne ongeveinsde Godsvrugt vertoonde zich ook in alle zyne daaden. Hy hadt een groot vermaak in het hooren van goede Predikaatsien, die hy niet ligtelyk verzuimde. Hy streedt ook zowel met gebeden, als met wapenen, en nooit begon hy een Zeeslag, voor dat hy God in zyne Kajuit hadt aangeroepen. Hy las onophoudelyk in de Heilige Schrift, en besteedde daaraan, wanneer hy aan land was, meest alle wintersche avonden. Hy was ook een liefhebber van Psalmen zingen, en hadt daartoe eene goede stem. Buiten de Heilige Schrift las hy weinige en niet dan Theologische boeken. —— Hy beminde zyne Vrouw en Kinderen teder, en zyne vriendschap was onveranderlyk, en in alle voorvallen trouw. Uit den aart hadt hy een weerzin in allerleie kryg en bloedstorting, en een meedogend karakter; dus voerde hy den oorlog met een zagtzinnig en vreedzaam hart, zonder toorn of haat, en zogt zo veel als mogelyk was de overwonnen vyanden te spaaren, te ver-

schoonen, en, als zy in zyn magt waren, met goeddoen te verpligten. Hy was zyn Vaderland getrouw, en de Heeren Staaten gehoorzaam. Schoon een groot liefhebber en voorstander van 's Lands vryheid, was hy een aartsvyand van derzelver misbruik. Het gebeurde eens in een Trekschuit, dat iemand in zyn byzyn de Overheid op eene vuile wyze lasterde. Hy wendde zich tot dien man, en zeide, dat hy, als een dienaar van den vryen Staat, zulke taal niet konde dulden, beveelende den kwaadspreeker te zwygen; doch als dat niet hielp, belastte hy den Schipper dien man aan land te zetten. Toen dit ook vergeefsch was, tastte hy dien oproermaaker zelf aan, en, gelyk hy sterk was, nam hy hem op, en zettede hem niet ver van 't land buiten boord. Den Schipper, die geen order hadt willen stellen, werden de 6 weeken gegeeven.

„ Toen hy tot de grootste waardigheid verheven was, en als Lt. Admiraal het gebied hadt over de Vlooten van den Staat, vondt hy altoos geen stof tot genoegen, en klaagde somtyds aan zyne vrienden over den last dien hy op zyn hals hadt, zeggende dat hy veel geruster leefde toen hy zyn eigen man was, en een stuiver in de lynbaan won, of toen hy in het eerst op zee voer; en dat hy niet wenschte dat ooit een van zyne kinderen zyn plaats naderhand mogt bekleeden. Een Engelsch Schryver, die zyn leven gedeeltelyk heeft beschreeven, besluit zyn werk met de volgende lofspraak: “ In 't kort; hy was zulk een eerlyk man, zulk een aandagtig en Godvrugtig Christen, zulk een stout soldaat, wys, ervaaren en gelukkig Generaal, zulk een trouw en eerlyk liefhebber van zyn Vaderland, dat hy met regt verdient van de nakomelingen gepreezen te worden, als een cieraad zyner eeuw, en het vermaak en de eer van zyn land.“

Aanmerkingen over den aart der Burgerlyke Vryheid, over de gronden der Regeering, en over de Regtveerdigheid en Staatkunde van den Oorlog met Amerika enz. Door R. PRICE, *Dr. in de H. Godgel. en Lid van de Koninglyke Maatsch. der Weetenschappen. Uit het Engelsch vertaald, door* J. DERK BARON V. D. CAPELLEN, *Beschreeven in de Ridderschap van Overysſel &c. Te Leyden by* L. Herding 1776. *Behalven het Voorwerk* 141 *bladz. in gr. octavo.*

H. GOODRICKE's *Aenmerkingen op* Dr. PRICE's *Leer en Grondbeginselen van Burgerlyke Vryheit en Regeering, met een voorafgaenden Brief over de vermeende Voorrechten der Americaensche Volkplantingen, beschouwd met opzigt tot Recht en Billykheit. Te Leyden by* L. Herding 1777. *Behalven het Voorwerk* 144 *bladz. in gr. octavo.*

VAn het eerst opgenoemde Geschrift, door *Dr. Price* vervaardigd, hebben wy reeds voor eenigen tyd verslag gegeeven (*): hier tegen nu is dat van den Heer *Goodricke* ingerigt; die te sterker bewoogen is, om zyne gedagten wegens de denkwyze van *Dr. Price* gemeen te maaken, uit hoofde dat hy dezelve gevaarlyk voor eene wettig gevestigde Regeering oordeelt. Niet dat hy dien Heer beschouwt, als iemand, die kwaadaartiglyk, met een verderfelyk opzet, indiervoege schryft; dit wyst hy ten sterkste van de hand: maar als iemand, die dwaalt, en wel met betrekking tot zulke grondbeginsels, die van de ernstigste en gewigtigste gevolgen voor de Maatschappy kunnen zyn. „ Ik heb," zegt hy ten dien opzigte, „ Ik heb met geen oogmerken te doen, maar alleen met de dolingen en derzelver gevolgen." Ter dier oorzaake is de leezing van dit Tegenschrift van te meerder dienst. Zy, die zig toeleggen op het nagaan der onderscheiden denkbeelden, wegens het verschil van Groot-Brittanje met zommige Volkplantingen, vinden hier, in den Heer *Goodricke*, een zo yverig voorstander van 't handhaaven der maatregelen van 't Parlement, als in *Dr. Price*, een handhaaver van de Vryheid tegen alle gewelddaadige overheersching, die 't Parlement, zyns oordeels, in 't werk gesteld heeft. En zy die, by gelegenheid van dit verschil, het oog meer vestigen op de Natuurlyke Volksregten, vinden hier het beweerde gevoelen van

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 416.

van *Dr. Price* ter toetſe gebragt, op eene manier, welke, 't zy voldoende of niet voldoende geagt, der overweeginge waardig geoordeeld mag worden. Daar de denkwyze van *Dr. Price* in zulk een gevaarlyk licht geſteld wordt, is 't eenen ieder, die 's Mans aanmerkingen geleezen heeft, te raaden, om de tegenbedenkingen van den Heer *Goodricke* na te gaan: ten einde ernſtig te overweegen, of dezelve waarlyk van dien aart zy; dan of die Schryver het gevoelen van zyne Party te ſterk getrokken, en onregtmaatig met haatlyke gevolgen bezwaard hebbe. Het verſchillende gevoelen dier twee Schryveren bepaalt zig dus niet tot de Regeering van Groot-Brittanje; maar betreft een onderwerp, waar in alle Natien, die het denkbeeld van Vryheid voeden, en egter tevens het wettige gezag der Hooge Overigheid eerbiedigen, belang hebben: een Stuk van die natuur vordert vooral de oplettendheid van alle dezulken, die de vereischte kundigheden bezitten, en voorts bekwaam zyn om 'er onpartydig over te kunnen oordeelen. Men heeft des, het Geſchrift van *Dr. Price* den Nederlanderen in handen gegeeven hebbende, wel gedaan, met hun ook dat van den Heer *Goodricke* mede te deelen; na dat de Heer *van de Capellen* betuigd had, dat het hem niet onaangenaam zou zyn, dat het een en 't ander van dezelfde drukperſe te voorſchyn kwame. ——— Deeze toeſtemming van dien Heer beantwoordt volkomen aan 't geen hy, in zyne Voorreden voor 't Geſchrift van *Dr. Price*, wegens de vryheid der Drukperſe, beweert; en overeenkomſtig hier mede betuigt hy geene de minſte gevoeligheid te bezitten, over de vryheid, welke men ten zynen opzigte genomen heeft, nopens zyn overbekend *Advys* in de zaak der Schotſche Brigade; van waar hy ook ten ſlot zegt. „ Onder den naam van een gebooren Regent niets anders zynde dan een *dienaar* des volks, en in myn geweeten overtuigd, dat myne grootſte misdaad zal beſtaan in *gedwaald te hebben*, geef ik elk vryheid al myne daaden, die ik in de hoedanigheid van *Regent* verrigt, zonder de minſte toegeevendheid, ten toetſe te brengen; om welken voor 't oog van 't Publiek te verbergen, ik geene *Secreete Capſe* begeer noch behoef."

Brieven van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI.) *Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel 1777. *Behalven het Voorwerk* 230 *bladz. in groot octavo.*

IN de laatere Kerkgeschiedenissen, byzonderlyk met betrekking tot het Roomsche Hof, heeft de Kardinaal *Ganganelli*, vervolgens Paus *Clemens de XIV*, door een zonderlingen zamenloop van omstandigheden, aller opmerking, by uitstek, tot zig getrokken. En men zou veelligt wel mogen zeggen, dat niemand, geduurende het tydsverloop van meer dan één Eeuw, den Pauslyken Stoel bekleed heeft, op wien Roomschen en Onroomschen zo sterk het oog gevestigd hebben, als op deezen Paus. Intusschen is zulks meerendeels, vooral by de Onroomschen, betrekkelyk geweest tot Staatkundige omstandigheden, die zig met het Kerkelyke vereenigen; en men heeft uit dien hoofde de aandagt natuurlyk meer gevestigd op zyne Staatkundige bekwaamheid, en 't geen daar toe betrekking heeft, dan wel op zyn character als een verstandig en een deugdlievend Mensch, zonder inzigt tot de byzondere Posten, die hy als Kardinaal en Paus met luister gehandhaafd heeft. Intusschen is zyn Persoon, ook ten deezen aanzien, niet minder merkwaardig: dit getuigen, behalven de goede gerugten die 'er van hem verspreid zyn, op de doorslaandste manier deeze Brieven, welken men, zo ons berigt wordt, met genoegzaame kentekenen van echtheid, uit eene menigte zyner Brieven verzameld heeft. Naar uitwyzen deezer Brieven, in verschillende standen geschreeven, was hy, in zyne soort, altoos groot, altoos agtenswaardig. De Broeder *Ganganelli*, de Monnik, de Franciscaaner, (welk slag van Geestlyken zig veelal niet toelegt op nutte oefeningen,) was reeds de Man van Studie, die zyn Verstand beschaafde; de Man, die zyn hart vormde. Zyne Brieven, in 't Klooster opgesteld, toonen ons zyne gemaakte vorderingen in verscheiden Weetenschappen, byzonder in de Oudheidkunde, Wysbegeerte en Godgeleerdheid: hy onderzoekt, hy denkt, hy redeneert; en weet zyne overweegingen klaar, kragtig, vernuftig en welspreekend voor te stellen: in dat alles bepaalt hy zig niet tot enkele bespiegelingen, maar brengt zyne kundigheden over ter betragtinge, zo om zig zelven als anderen op te leiden tot een Godsdienstig gedrag; waar over hy indiervoege schryft, dat het ten duidelykste te bespeuren zy, dat zyn hart zyne penne bestierd heeft. ——— Aan dat character van een verstandig en deugdlievend Mensch beantwoorden ook even zo zyne laatere Brieven; zyne waardigheid van Kardinaal, zyne verheffing tot Paus veranderen zyn character niet; die Posten mogen hem belemmeren, maar

zy

zy verzwakten zyne zugt voor waare Geleerdheid en ongeveinsde Godsdienstigheid in geenen deele. ——— Men leeze zyne Brieven, en men zal van dit alles overtuigd worden. 't Is waar, men zal 'er steeds den Roomschen Geestlyken in vinden (*); doch dit kan by een recht verstandig Protestant, (die weet wat opvoeding, onderwys en gewoonte van denken vermag,) geen zwaarigheid te wege brengen: men zal 'er, zelfs met betrekking tot de Roomsche Kerk, redeneeringen in ontmoeten, die men van zulk een Geestelyken naauwlyks verwagt zou hebben; en voorts zal men, met ter zydestellinge van alle denkbeelden van dien aart, 'er nutte onderregtingen en leerzaame voorstellingen, mitsgaders vernuftige bedenkingen en aangenaame onderwerpen in behandeld vinden. Ze zyn hier door geschikt voor Leezers van onderscheiden smaak; en Menschen van verschillende standen kunnen dezelven met vrugt doorbladeren. Ter proeve hier van zullen wy eens kortlyk nagaan den inhoud van eenige agtervolgende Brieven, uit dit Eerste Deel, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, en in 't kort van het Tweede gevolgd staat te worden.

Broeder *Ganganelli*, schoon 't Kloosterleeven voor zig verkiezende, stelt den Heer *de Cabane*, Ridder van Malta, voor, hoe ieder staat zyne pligten hebbe, en verklaart zig ten sterkste tegen de Kloostergelofien, zonder eene heimelyke ingeeving; overeenkomstig waar mede hy ook in een anderen Brief betuigt, dat hy niemand, buiten dringende redenen, het Kloosterleeven zou aanraaden. Dit denkbeeld komt meermaals in zyne Brieven voor, en men ontdekt ten klaarste, dat hy, hoe gunstig hy ook anders over 't Kloosterleeven moge denken, een vyand zy van allen dwang of eigendunkelyke verkiezing daaromtrent. ——— In een anderen Brief treffen wy aan, eene beknopte schets van 't merkwaardigste van Italie, waar door hy den Abt *Fergben* aanspoort, ter volvoeringe van zyn oogmerk om Italie te bezoeken. Men ziet aan de schryfwyze van deezen Brief, dat ook gemeenlyk in alle de Brieven doorstraalt, dat onze Kloosterling wellevend was, en zyne Waereld verstond. Een troostbrief aan zyne Zuster; eene vriendlyke beantwoording der uitnoodiginge van den Heer *Bougat*, met aanmerkingen over 't nut eener vervrolykende uitspanninge; zyn schryven aan den *Abt van Mont-Cassin* over een oud Handschrift, met melding van den lof der Benedictiners, ten aanzien van 't bevorderen der Geleerdheid; zyne aanmerkingen over de waare en valsche Wysbegeerte, met betrekking tot den Godsdienst, aan den Heere *Stuart* voorgesteld; dee-

(*) Uit dien hoofde ontmoet men 'er ook wel eens benaamingen of spreekwyzen in, die den Protestanten duister zouden zyn; maar meerendeels is die duisterheid, in de Vertaaling, te gemoet gekomen; en, daar 't verder noodig was, heeft men de vereischte ophelderingen, met oordeel, in eenige beknopte aantekeningen, medegedeeld.

deeze en meer soortgelyke gemeenzaame Brieven behelzen eene verscheidenheid van onderwerpen, die op eene aangenaame wyze voorgedragen worden; en welker leezing ons telkens iets nuttigs doet opmerken. ——— Willen we liever staan blyven op Brieven, die geschikt zyn ter gezette voordragt van stukken, die meer nadenken vorderen, dan kunnen we niet overslaan, een Brief aan zekere Mevrouw, om haar te waarschouwen tegen alle redelooze naauwgezetheid en gemaakte Godsdienstigheid, om haar de regels van waare Godsdienstigheid in te boezemen. Dan treft ons zyne beschryving van den Godsdienst, in een Brief aan den Canonik van *Osimo:* en men kan niet zonder aandoening leezen, een Brief, geschikt, om een jongen Graaf, van 't spoor der Deugd geweeken, minzaam en overtuigend te rug te roepen. Die Brief verstrekt ten voorschrift, hoe men zodanige ongelukkigen behoort te behandelen; en even zo leert ons een volgende aan den Abt *Nicolini*, hoe men de Ongeloovigen heeft te beschouwen, en zig jegens hen te gedraagen. Met het uiterste genoegen leest men een laater Brief aan den opgemelden Graaf, dien hy, (zyne poogingen naar wensch geslaagd zynde,) nu verder de noodige onderrigtingen, raakende deszelfs volgenden leevensloop, Vaderlyk en Vriendlyk voordraagt; en natuurlyk neemt men deel in zyne poogingen, om dien gelukkig geredden Graaf met alle zyne bloedverwanten te verzoenen; in zo verre zelfs, dat men eenigermaate moeilyk worde, als men verstaat, dat de kweezelagtige Marquisinne R . . . . niet over te haalen zy; des men 't van gantschen harte goedkenre, als hy haar ten laatsten een zeer ernstigen en zelfs scherpen Brief schryft. ——— Zie hier den Brief zelven; hy luidt aldus.

„ MEVROUW.

„ Het is, buiten twyffel, voor myn Heer den Graaf, uwen bloedverwant, ten hoogsten moeilyk, dat gy, in weerwil van den nederigen en aandoenelyken Brief, dien hy u geschreeven heeft, in weerwil van het bezoek, 't welk hy by u heeft afgelegd, ten zynen opzichte, niet van gedagten wilt veranderen.

„ Handelt God dan met ons op deeze wyze? En wat wilt gy dat het Gemeen van uwe godsvrugt zal denken, wanneer het u den Verlooren Zoon zo hardnekkig ziet verstooten? Ik, Mevrouw, die uwe deugd niet bezitte, ik ben na hem toe geloopen, zo ras my ter ooren kwam, dat hy op den dwaalweg was, en ik hoope dat God 'er my voor zal beloonen.

„ Gy herhaalt geduurig, Mevrouw, dat hy veel gelds heeft te zoek gebragt; dat hy een flegte knaap is. Maar wat is het verlies van het goud zelve, dat gy 'er u zo geweldig om zoudt bedroeven? Gy moet alleen gevoelig zyn over het misbruik, 't welk hy gemaakt heeft van zyne schoone hoedanigheden; en bedenken, dat

hy,

hy, indien hy in de daad een flegte knaap is, meer dan ook der raad en het voorbeeld van braave lieden noodig heeft.

„ Het is een zeer kwaalyk begreepen Godsdienst, die een Jongeling aan zichzelven overlaat, om dat hy eenige misstappen begaan heeft.

„ Eilieve! hoe weet gy, Mevrouw, of deeze flegte knaap morgen niet aangenaam zal zyn by het Opperweezen, terwyl uw dienst Hem zal mishaagen? Want, om regt uit te spreeken, een grein hoogmoed is genoegzaam om de beste daad te bederven. De Phariseën, die tweemaal ter weeke vastte, werd verstooten, en de Tollenaar, die zich vernederde, geregtvaardigd.

„ De liefde blyft, omtrent alle menschen, altoos de liefde. Zie daar, het geen ik niet zal ophouden te herhaalen, en het geen volmaakt overéénstemt met de Zedekunde, die geleerd wordt in alle de Schoolen der Christenen, en op alle Predikstoelen.

„ Indien Gods barmhartigheid afhangelyk ware van zekere Vroomen, zouden de Zondaars zeer te beklaagen zyn. De valsche vroomheid kent flegts eenen uitroeienden iever, terwyl God, vol van geduld, zagtheid en langmoedigheid, het berouw afwagt van allen, die gezondigd hebben.

„ Het bloed zelfs van Jesus Christus roept om het wederkeeren uwer gunste, jegens uwen waarden Bloedverwant; gy rekent het zelve geheel niet, wanneer gy hem den toegang tot uw huis verbiedt.

„ Hoe weet gy, Mevrouw, of zyne zaligheid niet verknogt was met die misslagen, welke gy thans betreurt? God laat somtyds groote ongeregeldheden toe, om den mensch uit zyne slaapzugt te trekken. Het kan u niet onbewust zyn, dat 'er meerdere vreugde is in den Hemel over de bekeering van eenen eenigen Zondaar, dan over negen-en-negentig Regtvaardigen, die geen berouw noodig hebben. En gy zoudt uwe misnoegdheid behouden, terwyl de Engelen zich verheugen? dit zou waarlyk eene vroomheid weezen, om schrik aan te jaagen.

„ Ik beeve voor alle vroomen, die zulk eene gestrengheid doen blyken: want God zelve verzekert ons, dat hy ons zal behandelen, gelyk wy anderen zullen behandeld hebben. Heb de goedheid van den Brief van den Heiligen Paulus aan Philemon, met betrekking tot Onesimus, te leezen, en gy zult weeten, Mevrouw, of gy behoort te vergeeven.

„ Het komt ons niet toe te beslissen, of het hart van iemand, die, ernstiglyk tot zichzelven schynt gekomen, in de daad veranderd zy. Behalven dat God alleen het weet, moeten wy het altoos vermoeden. Zoudt gy het, Mevrouw, zeer redelyk vinden van uwe buuren, de getuigen der goede werken die gy doet, indien zy beweerden, dat gy enkel uit trotsheid handelt. Laat ons liever aan den Onderzoeker der Gewetens de zorg overlaaten, om over de

beweegredenen onzer daaden te vonnisfen. De Broeder van den Verlooren Zoon wordt in de oogen van den Godsdienst en de menschlykheid veroordeeld, door dien hy door deszelfs terugkomst niet getroffen was, gelyk hy behoorde.

„ Indien ik uw Biegtvader ware, fchoon de gewetensbeftuuring noch met mynen arbeid, noch met mynen fmaak ftrookt, zoude ik, om uwen toorn te ftillen, u voorfchryven, om aan hem te fchryven, die u zo haatlyk is, om hem dikmaals te zien, en zelfs op voorwaarde, van het voorleedene te willen vergeeten.

„ Wanneer men zyne Godsvrugt regelt naar zyne zinnelykheid, bezit men flegts den fchyn der deugden; en ik vertrouw zekerlyk, Mevrouw, dat de uwe de liefde tot haaren grondflag heeft: want nimmer denke ik ongunftig over mynen naasten.

„ Indien myn Brief, tegen verwagting, u een weinig hard moge fchynen, gelief dan te denken, dat het minder is om uwen bloedverwant, dan om u zelven, dat ik in deezervoege aan u gefchreeven heb: want uwe zaligheid is 'er mede gemengd. Zoudt gy hem niet vergeeven, daar het te vermoeden is, dat God zelve hem heeft vergeeven? Dit kan ik my niet diets maaken.

„ Ik heb de eer, Mevrouw, van met eerbied te zyn, enz."

Eigenaartig vleit men zig met het denkbeeld, dat zodanig een Brief eene gunftige uitwerking gehad zal hebben; maar neen; een laater Brief aan den Graaf, dien onze Geestlyke beftendig blyft beftuuren, om hem alleszins nuttig te zyn, leert ons het tegendeel. En hoe gedraagt zig daarop *Ganganelli?* maakt hy zig gemelyk? hitst hy den Graaf op? ver van daar! Hy fchryft deswegens alleen het volgende. „ De Marquifin, meer fchuw geworden, dan getroffen door myne vertoogen, weet niet wel, welke zyde zy zal kiezen. Wanneer Vrouwen beginnen te rekenen over eene verzoening, moet men geene andere dan verdagte blyken van hun verwagten. Vergenoeg u egter, met de zeer geringe beleefdheden uwer waardfte Bloedverwante; dewyl men van eene kwaade betaaling zoo veel moet trekken als men krygen kan." —— Men vindt in alle de Brieven, aan deezen Graaf gefchreeven, leerzaame opmerkingen, waar in de Man van Verftand en Deugd zig nadruklyk vertoont: en even zoo komt ons dezelve in alle verdere Brieven voor; welken wyders eene reeks van leerzaame onderrigtingen, voor Perfoonen van verfchillende ftanden, aan de hand geeven.

Begeert men nog een ander ftaal, waar in hy, niet als Geestlyke, maar als de Man van oordeel en de aandoenlyke Vriend fchryft, men leeze dan zynen Brief aan den Abt *Lami*, Schryver van een Tydfchrift te Florence, die inzonderheid de Dichtkunde betreft, en van deezen inhoud is,

„ Myn

„ MYN HEER!

„ Ik ben naauwlyks in ſtaat my zelven te herkennen, in het midden der wanorde, die thans heerscht in myne Celle en in myn hoofd. Het ligt daar alles over hoop; om zulk een bajert in orde te brengen, is het noodig, dat ik ſchryve aan eenen zo regelmaatigen Schryver als gy zyt.

„ Uwen laatſten Brief over de Dichtkunst, zou ik een meesterſtuk ſchatten, hadt gy in denzelven het kenmerk opgegeeven van den dichtkundigen geest van elken landaart. De Italiaanſche verſchillen van de Engelſche Dichters, en 'er is onderſcheid te bemerken tusſchen de Duitſchers en Franſchen. Zy komen overeen in de beginſels; maar zyn verſcheiden in hun vuur en verrukking. De Duitſche Dichtkunde is een vuur, 't welk verlicht; de Franſche een vuur, dat vonkt en knapt; de Italiaanſche een vuur, 't welk brandt; de Engelſche een vuur, dat in koolen legt.

„ Wy overlaaden onze Verſen met ſchilderyen; en men behoorde dezelve ſpaarzaamer te gebruiken, om ze een leevendig gevoel te doen verwekken. Niets treft den Leezer ſterker dan de verrasſing; en deeze kan geen plaats hebben, wanneer men de zaaken, die hem moeten verbaazen, al te zeer vermenigvuldigt.

„ Gelukkig is het bedaarde vernuft, dat zo wel in dichtmaat, als in onrym, de ontmoetingen en plaatzingen met kieschheid doet voorkoomen. Een tuin, met watervallen en bosſchaadjen opgevuld, verveelt my ſchielyk, terwyl ik in verrukking opgetogen worde, wanneer ik ſlegts, als by geval, hier en daar een groen prieël en eene waterkom ontdekke. De Violieren vertoonen zich oneindig ſchooner, wanneer zy zich ſlegts ten halve van onder digte bladen vertoonen: *Het bedekte wekt onze nieuwsgierigheid.*

„ 'Er zyn geene ſchoonheden, dan by vergelyking. Wanneer zich alles even prachtig vertoonde, zouden onze oogen ſchielyk der verwonderinge moede worden. De natuur, die het voorſchrift behoort te zyn van elken ſchryver, verwisſelt in dier voegen haare vergezigten, dat zy nimmer het gezicht afmatten; men vindt de heerlykſte weiden in de nabyheid der eenvoudigſte vlakten, en eene bekoorlyke rivier besproeit dikwyls de zyden van eenen ſomberen heuvel.

„ Herhaal deeze lesſen, myn waardſte Abt, om onze Dichters, indien het mogelyk is, te geneezen, van die verkwisting van ſchoonheden, die anders niets zyn dan een hoop gouds, zonder orde en zonder ſmaak op één geworpen. Men waardeert even zeer uwe ſchriften, als men zich over uwen geest verwondert; en wanneer een Tydſchryver deeze dubbele eer heeft verworven, mag hy als meester ſpreeken; vast verzekerd zynde, dat men hem gehoor zal verleenen.

„ Nog jong Scholier zynde, verloor ik eenen myner makkeren, met wien ik, door eene onderlinge overéénkomst van aart en nei-

gingen, op het naauwste was verbonden. Hy stierf, helaas! na dat wy veele eenzaame wandelingen met elkanderen gedaan, veele bedenkingen gemaakt hadden over zaaken, die wy nog niet wisten, maar egter verlangden te kennen; ik geloofde myne smart niet beter te kunnen verdooven, dan door hem eenige Verfen toe te wyden, in de overtuiging, waarin ik toen reeds was, dat wy slegts van staat veranderen, wanneer wy schynen te sterven.

„ Ik verhefte bovenal zyne oprechtheid en Godsvrugt; want hy was een voorbeeld in deugden. Maar dit Lofdicht was, gelyk men my onder 't oog bragt, daarin gebrekkig, dat het overlaaden was met schilderyen. Ik vlogt in het zelve alle de schoonheden der velden, zonder den Leezer tyd te geeven, om zynen adem te haalen. Het was eenen boom gelyk, die ten eenemaal bedekt is door zyne takken en bladen, en waaraan men geheel geene vruchten ontdekt.

„ Van dit oogenblik af, verloor ik den moed om Verfen te maaken. Ik vergenoegde my met de Dichters te leezen, en my toe te leggen op de kennis van hunne gebreken en schoonheden. Dit alleen speet my, dat myn werk, zo vol onvolmaaktheden, niet tot de nakomelingschap zoude overgaan, daar myn Vriend, in allen opzichte, de eer verdiende van onsterfelyk te weezen.

„ Nimmer zal hy uit myn hart worden uitgewischt; en zie daar eene toevlucht, die waare vrienden hebben van den kant des gevoels, wanneer de geest te kort schiet, om hunne vriendschap naar waarde uit te drukken. Zodanig is myne gesteldheid ten uwen opzichte. Zet myne denkbeelden aan eene zyde, om alleen te letten op de genegenheid, met welke ik my aan u verbonden heb: dan zult gy vinden, dat ik, indien ik geen schoone praater ben, ten minsten den naam verdiene van eenen goeden Vriend en Dienaar. Stel my op de proef!"

Kunstkeurig Psalmboek. Te Amsterdam by de Wed. Loveringh *en* Allart, 1776. *In groot octavo.*

BY het vervaardigen deezer uitgave van het thans in Nederlands Kerk gebruikelyke Gezangboek, heeft men geene moeite noch kosten ontzien, om alles, zo ten aanzien van den Letter- en Nooten-druk, als ten opzigte der verdere uitvoeringe, ten zindelykste gade te slaan; des het met regt den naam van een *Kunstkeurig Psalmboek* moge voeren. Daarbenevens deelt men ons na de Opdragt deezer uitgave aan de Edelmogende Heeren *Willem Baron van Lynden* en Mr. *Thomas Hoog*, geweezene Afgevaardigden der Hoogmogende Heeren Staaten der Vereenigde Nederlanden, in de Haagsche Kerkvergadering ter verbeteringe der Rympsalmen, hier me-

mede eene beknopte Historie der nieuwe Psalmberyming, welke met de beeldtenissen dier hooggeagte Heeren pronkt; en wyders vercierd is, met twee Kunstplaaten, zinspeelende op de uitvoering dier Psalmberyminge. Hier by komt nog, buiten den gegraveerden zinnebeeldigen Tytel, eene soortgelyke Tytelplaat voor den aanvang van 't Psalmboek zelve. Op ieder deezer Plaaten, dus ten getale van vier, (buiten de opgemelde beeldtenissen,) heeft de stichtelyke Dichter *H. Lussing Matthysz.* een welgepast Dichtstukje vervaardigd, dat tot derzelver opheldering dient. En van diezelfde hand vindt men ook, ten slot van 't opgemelde Voorwerk, een uitvoerig Dichtstuk, ter opwekkinge tot Godverheerlykend Psalmzingen, in de beschouwing der Godlyke Eigenschappen; dat de Zang- en Speelkundige *B. Ruloffs* op Muzyk gebragt heeft, waar van men ons in eene Muzykplaat de compositie onder 't oog brengt. —— Dit alles, gepaard met de bovengezegde keurige uitvoering, maakt deeze uitgave tot een Pronkstuk voor de Liefhebbers.

HESTER, *Tooneelmaatig Zangstuk. Voor het meerder gedeelte naar het Fransche gevolgd van den Abt* NADAL, *Lid der Fransche Academie. Door* B. RULOFFS, *en het Muzyk te zamen gesteld, door* J. SCHMITT. *Te Amsterdam by* F. de Kruyff 1777. *Behalven de Opdragt* 12 *bladz. in octavo.*

HEsters bekende vrymoedigheid, en de gelukkige uitslag hier van, ter reddinge der Joodsche Natie, is zeker een eigenaartig onderwerp van zodanig een Dichtstuk, dat geschikt is, om tooneelswyze met zang en spel behandeld te worden; voor zo ver het eene Geschiedenis raakt, die der Natie tot eene vreugderyke nagedagtenis strekt, en in welke de Liefde eene gansch gelukkige rol gespeeld heeft. De Abt *Nadal*, deeze aanmerkelyke gebeurtenis uit dat gezigtspunt beschouwende, heeft dezelve eigenaartig behandeld; en men is in de Nederduitsche navolging zo wel geslaagd, dat men met rede moge verwagten, dat eene welingerigte uitvoering, door bekwaame speel- en zangkundigen, moete behaagen, aan zulken die smaak hebben in soortgelyke oefeningen. Wy kunnen, van dit Stukje gewag maakende, ons niet wederhouden van iets te melden, nopens de Opdragt, aan de welgeboren Vrouwe *Hester Hooft*, Echtgenoote van den Wel Edelen Gestrengen Heere Mr. *J. Graafland*, ter oorzaake van eenen trek in dezelve, welke haar en den Opdragt-Schryver ter eere strekt. —— De Heer *Ruloffs* naamlyk draagt haar deeze zyne navolging met alle hoogagting op, ter gelegenheid van den dag haarer geboorte, tot een gedenkteken van zyne dankbaarheid,

heid, en laat zig, onder anderen, aldus hooren. „ Sedert vyf en twintig jaaren heb ik uwe gunst en achting, die my zo dierbaar zyn als myn leeven, genooten. Hoe meer ik dezelven zag uitblinken, hoe sterker ik overtuigd werd, dat ik die niet verdiende; maar juist deeze overtuiging deedt my zorgvuldig acht geeven, om myn gedrag onopspraakelyk te houden, en dus die achting en gunst niet te verbeuren. Zodanig is toch het byzonder voorrecht van uwe begunstigden, Mevrouw, dat zy, uwe achting willende behouden, vrienden der deugd en goede zeden moeten blyven."

Eene treffende lofspraak voorwaar!

De breede Weg, of de Weg van de Mode. Te Zwolle by S. Clement 1777. *In groot octavo* 30 *bladz.*

EEn ernstig Hekelschrift der algemeen heerschende gebreken, die in hunne schandelykheid en strafwaardigheid ten toon gesteld worden. De Autheur behandelt dit onderwerp by manier van persoons-verbeelding, en heeft goedgevonden op maat te schryven: hy geeft ons daar mede, schoon 'er geen leevendige Dichtkunde in zyn opstel plaats hebbe, een Vers dat zig laat leezen, voor zo ver 't ter waarschuwinge dient. De breede Weg ontvouwt zyne aanloklykheden; Oogenlust, Lust des Vleeschs en Hoogmoed noopen, ieder op haare beurt, de Wandelaars, om in haare vermaaken op dien breeden weg te deelen; en de Wysheid roept de luisterende en gehoorgeevende Wandelaars vrugtloos toe, om hen te wederhouden of te rug te trekken. De Ondeugd wordt, in haare voorstellingen, duidelyk genoeg in haare schandelykheid aangeweezen, zo dat haare uitlokkende taal de buitenspoorige dwaasheid veeler gebreken overtuigend doe bemerken; en de leerzaame lessen der Wysheid boezemen eenen ieder nutte waarschuwingen in. Men hoore, ten voorbeelde, de volgende algemeene Les der Wysheid, waar uit men tevens des Autheurs schryftrant kan afneemen.

Hoort jeugd en ouderdom!
Mijn lessen zyn voor u. —— *Ai, hoort, gij volkren drom,*
Gij gansche schaar, die in de sterkte en kragt van 't leeven,
U aan den lust des vleesch, of hoogen staat, wilt geeven.
Gij leeft tot uw verderf, zo gij baldaadig zyt,
En maakt uw zelfs een prooi van uw wellustigheid!
Dit zij uw grootheid vreemd. —— *Het voegt geen hooge geesten*
Te wentlen in het slijk, gelijk d' onreine beesten,
En wat zal 't zijn voor u? —— *bij 't einde wordt getoond,*
Dit leert uw eige Les: „ Dat 't werk zijn meester loont."

De kragten der natuur zijn niet bestand, voor 't leeven
Daar men de driften viert, ten toppunt opgeheeven
Hoe meer men die geniet, hoe wreeder 't eind zal zijn,
ô Wee de dag van smert, van foltrende pijn! ——
Het aaklig denkbeeld ach! dat u zal overstelpen,
De geest dan buiten staat om 't zwakke lijf te helpen,
Hij kan het ligchaam toch in 't minst geen hulpe biên,
Maar roept zieltoogend: — ach, — ik moet dees hut ontvliên! —
Ik kan niet meer! — te laat zult gij de zwakheid sterken,
Dan is de tijd voorbij om tot u nut te werken:
Als vleesch en been verteerd, — hoe zult gij dan uw ziel
Bevrijden van den dood, in deeze wrakke kiel? ——
Een Zeeman, die de kust zoekt veilig aan te landen,
Zijn schip moet dienstig zijn, indien hij niet wil stranden;
Het afgesleeten tuig, de lekke kiel of boot,
Brengt zulk een Zeeman slechts in 't nijpen van den nood.
Hoe zoudt gij dan bestaan u Eeuwig Heil te waagen
Tot in het laatst der tijd, in d' afgeleefde dagen;
Dit zou geen wijsheid zijn. Gij waart op 't eind der Rhee,
De haven in 't gezicht. Wat zeeman kiest toch zee,
Of zal een lange reis in frisschen moed beginnen,
Met 't halfgesloopte schip? — men roept: het komt niet binnen!
Ach schipper, ach! — gij waagt u zelfs! — ai wendt te rug! —
Neemt deeze les voor u, en keert, de tijd is vlug.

Magazyn van Zedelyke Vertelzels, door Mevrouw LE PRINCE DE BEAUMONT. *Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Weesp, by* R. Weege 1777. *Behalven de Voorreden* 301 *bladz. in octavo.*

MEvrouw, liever *Madame*, of, volgens onze Nederduitsche manier van benoeming, *Mejuffrouw* LE PRINCE DE BEAUMONT, die een aantal van Geschriften uitgegeeven heeft, welken ter bevorderinge der goede Zeden strekken, heeft dit ook ten doel met het gemeenmaaken deezer Vertelzelen. Wel byzonder is haar oogmerk de Jeugd door dezelven te wapenen tegen alle ongeregelde Minnehandelingen; en haar zodanige denkbeelden van de Min in te boezemen, die geschikt zyn om haare inzigten en bedryven, in die gewigtige omstandigheden des leevens, waar in zy zig kunnen bevinden, verstandig te bestieren. Ter bereikinge van dit haar oogmerk bedient zig deeze Zedemeestres van 't verhaalen

van onderscheiden Liefdesgevallen, die dit onderwerp in verschillende gezigtspunten plaatzen, en allen strekken om der Jeugd ter behoedzaamheid op te wekken; van waar dit Magazyn, even als haare andere Schriften, weezenlyk dienst kan doen.

Koopmans Brieven over allerlei onderwerpen in de Negotie, en over al 't geen op een Koopmans Comptoir aangaat. Waar agter eenige Voorschriften van Wisselbrieven, Assignatien, Quitantien, Endossementen, Comparitie-briefjes, Cognossementen, Polissen enz. Zeer dienstig voor jonge Kooplieden, Makelaars, Comptoirbedienden, Winkeliers, Koopvaardyschippers, en verder voor alle die gene welke eenige betrekking tot de Negotie hebben. Door A. HUBERT. *Nieuwe Uitgave. Te Rotterdam by* D. Vis. 297 *bladz. in octavo.*

Uit deezen breedvoerigen Tytel kan men den inhoud en 't gebruik van dit Boekje genoegzaam afneemen; alleen zy nog gezegd, dat het in 't Fransch en 't Nederduitsch opgesteld, en in die twee Taalen tegen over elkander gedrukt is; waar door het min ervaaren en jongen lieden ook deezen dienst kan doen, dat zy zig de gebruikelyke Koopmans Spreekwyzen in de eene en in de andere taal te gereeder eigen kunnen maaken.

Het Feest van Koppertjes-Maandag, of der Boeren Vasten-Avond, ter gelegenheid des Verjaarsdags van myn JAN-OOM. *Op den 13den van Louwmaand, door zyn Oomzegster* MATTJE M******* *Met Oudheidkundige Aentekeningen. Te Leyden by* A. Koster. *In groot octavo 13 bladz.*

Van dit Opschrift kunnen we niet zeggen, 't geen we met betrekking tot den Tytel van 't voorige Werkje gezegd hebben; en 't blyft verder, na 't leezen van 't daar onder medegedeelde Vers, nog een duister Raadzel, wat men met deszelfs uitgave bedoele. 'T zy dat 'er iets byzonders mede beoogd werde of niet, wy zullen 'er ons hoofd niet over breeken, en den Leezer alleenlyk melden; dat *Mattje M******** zeer wel gevat is op de Rymkonst; by gelegenheid van JAN-OOMS verjaaren op *Kopper-Maandag*, zoetlyk keuzelt over die benaaming, (welke, volgens de uitlegging van *Kees*, zo veel zegt, als *Koppel-Maandag*,) mitsgaders over de Vastel-avonds vreugde-bedryven, welken daar mede een aanvang neemen; voorts ter zaake komt, JAN-OOM verjaart, met toewenschinge van alles wat een Landman gelukkig kan maaken; zig vleit dat JAN-OOM haar hier op iets ter opschik zal schenken,

en

en hem ter spoedige volvoeringe hier van aanzet. ——— Dit is 't beloop van 't Verjaardicht, dat voorts quanswyze nog van eenige Aantekeningen vergezeld gaat. Het Stukje heeft over 't geheel het voorkomen van eene bedoelde grap, al ware 't slegts om de Waereld aan 't raaden te brengen. Ondertusschen leert het ons, (wat hier van ook zy,) dat eene oude Landsgewoonte by onzen Boerenstand nog niet geheel in onbruik zy, te weeten die van inzonderheid de Jeugd te onthaalen, als 't Vee tot St. Nicolaas in de Weide kan blyven. Onder de wenschen van *Mattje*, is naamlyk ook deeze:

Het gras moet in uw Woning groeien,
Tot Sint Niclaas, als weelig Kruid,
Dan eet men weder by de Koeien
Den melk, met zuiker en beschuit.

Hieromtrent nu wordt 'er in eene Aantekening gezegd. „ Oudtyds was het eene gewoonte by de Boeren, (mooglyk door gantsch Holland,) van Rynland, om op den dag van *Sint Nicolaas*, indien het hun gelukte dien dag hunne Koeien in het land te melken, al hun volk, op zoetemelk met beschuit, by de koeien in de weiden te onthaalen. Deze gewoonte, om de zeldzaamheid van het geval, werd voorleden herfst, door *Jan van der Zwaan* te Rynzaterwoude, en by *Cornelis Zwaaneveld* te Leimuiden, wederom levendig gemaakt. De gezegende uitgang, die, in dezen omtrek, schier algemeen was, scheen zulk eene plechtigheid dubbel waardig. Te Rynzaterwoude werden de Buurkinders, en te Leimuiden alle de kinders van Leimuiden en Vriezekoop, zonder uitzonderinge, beneden de 14, en alle oude Luiden, boven de 70 Jaren, op de Kade der Wassernasche Polder, tegen vier uuren, na den middag, door den Omroeper genodigd. Zeven groote Melkmouwen met gewarmden melk gevuld, en met 175 dubbele beschuiten voorzien, werden allen in weinig tyds, doch niet zonder eenig gevaar by sommige kinderen, om te barsten, geledigd; wordende dit Festyn door een *Grooten God Loon 't*, aan den Insteller, gesloten."

De jonge WERTHER. *Treurspel. Te Amsterdam by* M. Schalekamp, 1776. *In octavo* 51 *bladz.*

HEt rampzalige uiteinde van den jongen *Werther*, een gevolg zyner onbeteugelde drift, waar van wy onlangs ter waarschuwinge gewag maakten (*), wordt hier ten Tooneele gevoerd. Het Too-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* V D. bl. 558.

Tooneelstuk vangt aan met eene ontvouwing van zyne verbystering, die hem den dood boven het leeven doet waardeeren; en een samenloop van omstandigheden strekt om deeze verbystering ten hoogsten top te brengen, die hem ten laatste zigzelven van 't leeven doet berooven. ——— De uitvoering is sterk, even als de voorgemelde beschryving van 't lyden van dien Jongeling.

O Tempora! O Mores! of eenige bedendaagsche schadelyke Grondbeginzelen, ten opzichte van Leef- en Leerbeleid, vertoond en tegengesproken door een Land- en Kerkminnaar. Te Utrecht by G. T. v. Paddenburg 1777. *In groot octavo 16 bladz.*

HEt *verval in Zeden* wordt in dit Papier geschetst; maar tevens, en dit is inzonderheid het hoofdbedoelde, laat zig de Schryver ten sterkste uit over het *Kerkverval*, met voorstelling van, en aanmerkingen over, de *Grondbeginzelen van hedendaagsche Verdraagzaamheid in het Kerkelyke en Burgerlyke*. De Autheur heeft, zo we vertrouwen, in eene goede meening, als een ernstig Voorstander zyner denkwyze geschreeven; maar 't scherp schryven is de weg niet ter erlanginge van zynen slotwensch.

Weg twistharpy! weg helsche pest!
Ontruim altoos 't Gemeenebest.
Haast daal de zuivere eendragt neer,
En met haar koom 's Lands voorspoed weer.

Zo ieder een 's Mans *aanwyzing van het beste middel, waar door onder Gods voorkomende genade, de herstelling nog kan bevorderd worden*, wilde opvolgen, zou men, zo in *Leef-* als *Leerbeleid*, eerlang op zulk eene gunstige verandering mogen hoopen. Zie hier de bedoelde aanwyzing.

Zoo elk volyv'rig en voorzichtig 't zyne deed,
Onnoodig ware 't dat men het verderf bestreed,
Want betert ieder een zich zelf, 't nu klein getal
Der goeden wordt wel haast het overwinnend al.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over de voornaamste Waarheden van den Godsdienst. Uit het Hoogduitsch van den Abt, J. F. W. JERUSALEM *vertaald, en met eenige ophelderende Aanmerkingen voorzien, door* B. CARULL. *Tweede Deels Tweede Stuk. Te Amsterdam by* P. Spriet en Zoon 1776. *In groot octavo 206 bladz.*

INgevolge van het voorgestelde plan dezer Verhandelingen, om naamlyk de gesteltenis der Reden en van den Godsdienst, in de eerste plaetse, naer uitwyzen der Mozaïsche geschiedenisfen, te ontvouwen, behelst dit tweede Stuk, daer 't eerste ons tot aen den Zondvloed gebragt had, ene oordeelkundige behandeling der merkwaerdige gebeurtenisfen, zedert den Zondvloed, tot op den dood van Jacob, in 't boek Genesis aengetekend. De Abt *Jerusalem*, van wiens leerzame schryfwyze in deze Verhandelingen wy reeds gewag gemaekt hebben (*), gaet dit geschiedkundig bericht met oplettendheid na; en toont ons, onder nevensgaende ophelderingen van verscheiden byzonderheden, die hare duistere zyden hebben, of om andere reden door 't Ongeloof gewraekt worden, den voortgang der Godsdienstige kundigheden in die dagen. Hierop is 't dat de Abt *Jerusalem* ook wel inzonderheid in deze Verhandelingen het oog heeft; en de beschouwing der geschiedenisfen uit dat gezichtspunt geeft hem meermaels aenleiding tot leerzame opmerkingen, die geschikt zyn, om aen deze en gene spreekwyzen, of manieren van voorstellingen licht by te zetten; mitsgaders het character, de zeden of kundigheden der menschen van die dagen na te sporen; en den schryfstyl van Mozes recht te leren waerderen. ——— Men oordele hier van uit het volgende voorstel, wegens de verschyning der Engelen aen Abraham, Gen. XVIII.

„ Deeze beschryving, zegt hy, bevat de volmaaktste schildery van den oudsten tyd, waar door men zyne gedachten nog

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 340.

nog veel verder wind te rug gevoerd, dan tot in de heldendagen van HOMERUS. —— ABRAHAM, omtrent den avond, eenzaam voor zyne tente, om koele lucht te scheppen; — de drie Vreemden, welken, op eenigen afstand tegen hem over staande, gelyk MINERVA voor het hof van ULYSSES, de noodiging afwachten; —— de gastvrye ABRAHAM, die, gelyk een TELEMACHUS, zich verplicht acht, zo dra hy hen gewaar word, hen vriendelyk in te noodigen, en voor hunne verfrissching te zorgen; —— het geringe onderscheid tusschen heer en dienaar in de huislyke bezigheden, niettegenstaande de Vorstlyke waardigheid van ABRAHAM en SARA, en het aantal hunner knechten; —— de in 't werk gestelde eerbied jegens die vreemden; —— de eenvoudige manier van vergasting; SARA nog niet van 't manlyk gezelschap afgezonderd: —— 't is alles de schilderachtigste beschryving der allervroegste leevenswyze; en wien ze te onedel, te gemeen voorkomt, moet vooral geen HOMERUS, maar enkel de *Eeuw van Lodewyk den XIVden* (*) leezen.

„ Doch de verschyning zelve verdient eene byzondere opmerking. —— ABRAHAMS geloof aan de vervulling der hem gedaane belofte behoeft thans deeze bevestiging niet meer. Maar, tot de groote beroeping waar toe hy verkozen was, als ook, ten einde zyn geloof tevens het voorbeeld van eene zuivere, van eene volmaakte kennis Gods zou zyn: hier toe was hem eene nog vollediger verlichting noodig. En dewyl zyn reden nog onvermogend was, om zich de volmaaktheden Gods, in het waare verband, zo als dit geloof vereischt voor te stellen, zo zal hy daar nog eene meerdere, eene regelrechtbeschouwende kennis van verkrygen, en thans de getuige zyn van het verschriklyk oordeel welk over Sodom besloten was. Want hier zal hy de groote en eerste hoofdzaaklyke waarheid van allen Godsdienst weder bevestigd vinden; naamelyk: dat zyn God de Heer en Regeerder van de waereld is: de almagtige God, die alle gebeurtenissen in de natuur, naar zynen wil, verkiest, regelt en bestiert: de alweetende God, die alle menschen onder zyn Godlyk toezicht heeft en opmerkt; die hunne goede daaden met een gunstig welgevallen, maar hunne kwaade met een ernstig mishaagen beschouwt, en, uit dien hoofde, alle verordeningen in de natuur tot verordeningen maakt, om aan de groote wet van schikking, welke

Hy

(*) Oorspronglyk: *Le Siecle de Louis XIV*, par DE VOLTAIRE.

Hy in de natuur heeft gesticht, de vereischte gehoorzaamheid te verschaffen, en de menschen op zyne onveranderlyke liefde tot het goede opmerkzaam te houden. Enkel in den ondergang van Sodom zou ABRAHAM die onderrichting niet hebben gevonden; maar, het heet: *Dewyl het geroep over Sodom en Gomorra zo groot is, en haare zonden zeer zwaar zyn, daarom wil ik afvaaren, en zien of zy dat alles gedaan hebben, en daarnaar zal myn oordeel over haar uitgaan.* —— Deeze manier van spreeken heb ik voorheen, by eene andere gelegenheid reeds verklaard. (*). —— ABRAHAM

(*) Men heeft naemlyk, volgens den Abt *Jerusalem*, steeds in aenmerking te nemen, dat de tael van dit overoud Geschrift, om zo te spreken, *de tael is van de kindsheid der reden.* Dit had hy reeds opgemerkt, toen hy, van den Zondvloed sprekende, de plaets Gen. VI: 6. bybragt, *Het heeft God berouwd, het bekommerde Hem in zyn hart, dat Hy hen gemaakt had.* —— „ Naar onze volkomener en duidelyker denkbeelden van het Opperwezen, (zegt hy,) zou deeze taal onbetaamelyk en aanstootelyk zyn; maar zy bevestigt echter de vroege oudheid van deeze beschryving des te meer. De mensch kan van God eene juiste kennis bezitten, en deeze moet hy bezitten, indien zy op zyn zedelyk gedrag eenigen invloed zal hebben: hy moet God, als den Heer der waereld, als haaren alweetenden, heiligen en rechtvaardigen Regeerder kennen; maar in de kindsheid van zyne reden stelt hy deeze Voorzienigheid zich niet aanstonds voor op eene boven-natuurkundige wyze, niet aanstonds onder eene afgetrokkene alweetende voorafbeschouwing, en daaraan verbondene onveranderlyke raadsbesluiten; tot zulke gedachten verheft zich de mensch van trap tot trap, naar maate hy gezuiverder begrippen verkrygt. De onbeschaafde mensch kan zich God en zyne Voorzienigheid niet anders voorstellen, dan op eene menschelyke wyze, vergeleken by zich zelven: alleen denkt hy alles in God onbepaalder te weezen. Volgens deeze voorstelling, ziet God alles; bemint en beloont Hy het goede; haat en straft Hy het kwaade; en laat, als Heer van de natuur, de natuurwerkingen naar zynen wil gebeuren; maar, Hy ziet, regelt en ondervind gelyk een mensch; Hy ziet alles, doch niet eerder voor het geschied; hier naar schikt zich zyn raadsbesluit, hier naar bepaalt Hy de veranderingen in de natuur; van daar komen die langkmoedige beproevingen, die verwachtingen op beterschap; van daar die toorn, dat ontstoken medelyden; van daar, gelyk hier, dat berouw, die bekommering, dat Hy zulke menschen, die Hy om hunne boosheid weder verdelgen moet, geschapen heeft. Want de ruuwe mensch ziet enkel op de gevolgen in de natuur; gebeuren die

HAM zal getuige zyn, dat het geen onvoorzien geval, maar dat het de Godheid is, die over Sodom dit verschriklyk onwe-

die anders dan hy, naar zyne voorstelling, geloofd heeft te moeten gebeuren, zo beschouwt hy dezelven als veranderingen van het Godlyk raadsbesluit zelf; hy stelt zich God daarby voor, als in die zelfde gemoedsbeweegingen zynde, welken hy, in zodanige gevallen, by zich zelven gevoelt; en dus voert hy God, op dezelfde wyze, spreekende in.

Dit nu is de taal wegens God in het geheele boek; want hooger zou zich de nog zwakke reden niet hebben kunnen verheffen. Wy kunnen van het Opperwezen met onze kinderen en eenvoudige menschen op geen andere wyze spreeken, zonder dat de indruk van de waarheid, die 'er in bevat is, iets van deszelfs kracht op het hart verliest. Ja, onze verhevene en verfynde boven-natuurkunde, ô wysgeeren! blyft die, wanneer wy van deezen oneindigen Geest spreeken, niet altoos eene kinderlyke spraak? —— Deeze hier voorkomende menschelyke spreekwyzen van God kunnen, derhalve, aan die geenen alleen maar aanstootelyk zyn, welken de spraak van de kindsheid der reden niet kennen; de rechte wysgeer ontdekt 'er, hoogst vergenoegd, de echte taal der vroegste oudheid in, en erkent, dat deeze geschiedenis, zo wel als het geheele boek zelf, niets meer noodig heeft, dan eene afgetrokkener spraak, om, ten aanzien van de opgegeevene oudheid, alle geloofwaardigheid te verliezen."

Even dit komt in aenmerking by 't geen we lezen Gen. XI: 6, 7. *De HEERE zeide: Ziet, ze zyn enerlei volk en hebben allen enerleie sprake, en dit is het dat zy beginnen te maken: maer nu, zoude hun niet afgesneden worden, al wat zy bedacht hebben te maken? Kom aen, laet ons nedervaren en laet ons hare sprake verwerren.* „ Deze beschryving, ter aanduidinge dat de Voorzienigheid de uitvoering van 't voorneemen der Torenbouwers niet goedkeurde, is, zegt de Autheur, weder in denzelfden trant, die by den zondvloed is opgemerkt. Naar den wezendlyken inhoud dier beschryving bevat ze het eerste juiste grondbegrip wegens God in zich, gelyk in het paradys; maar naar de uitdrukking stemt ze ten volle overeen met de eerste kindsheid van de reden en derzelver spraak, zonder de minste denkbeelden van alweetendheid, overal-tegenwoordigheid of voorafbeschouwing; de hemel is, uit hoofde van zynen gunstigen invloed op de aarde, Gods eigenlyke zetel; van daar ziet Hy neder op de bedryven der menschen; van daar vaart Hy naar beneden, om de veranderingen, by Hem besloten, uit te werken. Daarenboven stelt zich de ruwe mensch alle deeze Godly-

weder ontsteekt; en, wat indruk op hem! toen hy den volgenden morgen, zo dra hy zyne oogen opslaat, in den opstygenden rook alle deeze Godlyke eigenschappen bevestigd vind! —— Hierby komt nog eene andere omstandigheid, welke deeze verschyning, ter opheldering van ABRAHAMS kennisse, noodig maakte. 't Is niet de orde en de schoonheden der natuur, welken den mensch, in de kindsheid van zyne reden, op God, als den Heer van de natuur, opmerkzaam zouden kunnen maaken. Zyne zinnen zyn voor deeze bespiegelingen te onbedreven, te ruuw; hy ontdekt God veelmeer in de verschrikkelyke verschynzelen der natuur, in stormen, in watervloeden en aardbeevingen; hy hoort Hem enkel dreigen in de onweders. —— Dus zyn nog alle de godheden van de tegenwoordige, dus waren zy allen van de eertyds woeste volken; enkel schrikverwekkende godheden, die in haare straffen nooit eene algemeene liefde tot orde, maar enkel aangehitste wraak vertoonen. Door zulk eene voorstelling geraakt de mensch nimmer tot die zalige betrekking, in welke hy met zynen Schepper moet staan; 't is eene voorstelling die aan den Godsdienst alle zachtaartige, alle aanmoedigende neigingen tot het goede ontneemt, en dit weldaadige geschenk des hemels in een verschrikkelyken geesfel voor de waereld, in een stikdonker, in een vreesselyk bygeloof verandert, en daarom ook reeds zo vroegtydig die wreede verzoenmiddelen, dat menschen-offeren, in de waereld gebragt en zo algemeen gemaakt heeft. —— Het aanschouwen van het yslelyk oordeel over Sodom, welk ABRAHAM thans als een van God geveld strafvonnis zou zien voltrekken, kon in hem, onder het denkbeeld, of 'er in Sodom ook niet wel eenige onschuldigen mogten zyn, dien zelfden, vreesbaarenden indruk veroorzaaken. —— Wy, die de Voorzienigheid in een opgeklaarder licht kennen, en, door middel van deeze verlichting, verder kunnen zien, dan tot aan de grenzen van ons tegenwoordig leven: wy zelven kunnen ook, by gelegenheid van dergelyke algemeene straffen, op de gedachten komen, of 'er ook niet wel onschuldigen mede onder zouden begrepen zyn, zonder dat echter ons geloof aan

lyke raadsbesluiten voor als overleggingen, en verkleed die, op zyne wyze, in een eigen zelfgesprek. —— Zie daar weder een allerechtst blyk voor de oorspronglyke oudheid van dit bericht."

aan eene wyze en goedertierene Voorzienigheid daardoor in het minste word benadeeld.

„ Doch ABRAHAM was nog zodanig niet verlicht; de verbaasdheid, waarin zyn edel hart geraakt, zo dra hy van het vonnis hoort, is 'er het treffendst bewys van. Het komt hem verschrikkelyk voor, dat hy zich den Schepper der menschen als minder menschlievend voor zou stellen, dan hy zelf is. *Heere! wilt gy dan de rechtvaardigen met de godloozen ombrengen? dat zy verre van U, gy, die aller waereld rechter zyt!* daar mogt nog een getal van rechtvaardigen, al ware het nog zo gering, in Sodom weezen, het welk zich der boosheid niet heeft schuldig gemaakt! — Wat zou, derhalve, zyn vertrouwen op de menschlievendheid van zynen God niet verzwakt zyn geworden, indien zyn edelmoedig hart hierover niet gerust ware gesteld! Maar, indien 'er slechts vyftig, —— indien 'er slechts dertig, —— slechts tien onschuldigen te Sodom in de stad zyn, zou het gantsche gewest verschoond blyven. Nu is God by ABRAHAM bekend; nu is hem bewust, hoe Hy van menschen gekend moet zyn, op dat zy Hem, niet alleen met vreeze, maar ook met vertrouwen en liefde kunnen dienen. Een God, die zyn mishaagen aan het kwaade nimmer daadelyk bewyst, zou den mensch in het roekeloos verachten van alle orde en deugd versterken; doch een God, integendeel wiens toorne den schuldeloozen, gelyk den zondaar, straft, zou hem al zyn vertrouwen beneemen. Die kennis nu, welke ABRAHAM thans bezit, is de grondslag van allen waaren Godsdienst; en tot deeze kennis had hy alle die buitengewoone, alle die zinnelyke omstandigheden nog noodig; ook komt de taal, waarvan wy in de beschryving gebruik gemaakt vinden, geheel en al met die zwakheid overeen. Maar hoe zinnelyk echter deeze omstandigheden ook mogen zyn, en op wat wyze ABRAHAM, in deeze zyne zwakheid, zich Gods overaltegenwoordigheid en alweetendheid ook moge voorstellen; hy kent God nu als den Heer en Rechter der waereld, wiens zedelyke regeering zich over alle menschen uitstrekt; hy kent Hem nu als den God die overal de almagtige, de alweetende en heilige God is; die den bliksem roept, en denzelven de plaats des zondaars aanwyst, welke hy verwoesten moet; doch hy kent Hem nu ook als den God, die nimmer uit wraak, maar als de wyze Regeerder der waereld, straft, en wiens gerechtigheid met wysheid en lief-

liefde gepaard gaat. ——— Hoe verheven nu een wysgeer, in zyne boven-natuurkundige taal, zich dit alles ook moge voorstellen; de Godsdienst echter blyft altoos dezelfde; geen engel heeft eenen volmaakter."

Het leven van den grootsten en besten aller Menschen, JEZUS, *door* J. J. HESZ, *Bedienaar des Godlyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Haarlem by* J. Bosch 1777. *Behalven het Voorwerk* 376 *bladz. in gr. octavo.*

AEn 't hoofd van dit tweede Deel zyn twee Verhandelingen geplaetst; éne over de Wonderwerken, die in de Euangelische Geschiedenis vóorkomen, en éne over der Euangelisten manier van verhalen; die verscheiden leerzame aenmerkingen over deze onderwerpen behelzen. Verder vervolgt de Eerwaerde *Hesz*, zyne verklarende uitbreiding van het in orde geschikte verhael der Euangelisten, op de eigenste wyze, als hy dezelve aengevangen heeft; dat hy in dezen brengt tot op de opwekking van Lazarus uit de dooden, kort voor 's Heillands staetlyke intrede binnen Jerusalem. Met de afgifte der vorige twee Stukken van het eerste Deel, hebben wy reeds één en anderwerf, door een voorbeeld, getoond, hoe oordeelkundig de Autheur welgepaste aenmerkingen over deze en gene byzonderheden te berde brengt; thans lust het ons eens tevens te doen zien, hoe welgeschikt hy een uitbreidend verhael weet voor te dragen; ten einde men zyn Eerwaerden ook van die zyde beschouwe. Wy zullen hier toe het oog slaen op het voorgevallen te *Bethanie*, aen 't huis van *Martha*, by gelegenheid van een Vriendelyk Bezoek, aengetekend Luk. X: 38—42; 't welk de Autheur, by manier van een gemeenzaem verhael, indezervoege zeer natuurlyk beschryft.

„ Jezus had met eene kleine Familie te *Bethanien* vriendschap gemaakt. Zy bestond uit eenen Broeder en twee Zusters. De Broeder heette *Lazarus*, de Zusters *Maria* en *Martha*; de laatstgenoemde was niet onwaarschynlyk eene Weduwe, by welke de beide anderen inwoonden (*a*). Als Je-

(*a*) Een vermoeden, gegrond op Lukas X: 38., daar van het huis, als behoorde het *Martha* toe, word gesproken.

Jezus door dit Vlek reisde, of zich in de daar digt by geleegene Stad Jeruzalem ophield, dan bezogt hy gaarne deeze Zusters; de gastvryheid van *Martha* (*b*), en hunne gemeenschaplyke hoogachting voor Zynen Persoon, had hun dit geluk te wege gebragt. Eens, als Hy zoo by hen was, en om voor hen zyne tegenwoordigheid nuttig te maaken, leerzaame gesprekken hield, was *Martha* heengegaan, om voor hunnen Gast, die welligt ook zyne Discipelen by zich had, eene gevoegelyke maaltyd te bereiden. Haare werkzaamheid, en om dat zy dit voor het gewichtigste hield, het geen zy als Vrouw van den huize te bezorgen had, veroorloofde haar niet, Zyne Leeringen in stille ruste aan te hooren. Zy was geheel met de toebereiding van de Maaltyd bezig, terwyl zy het gemis van de hulpe haarer Zuster begon te gevoelen. *Maria* had eene geheel andere bezigheid. Stil, oplettende, vol van leerlust, bleef zy in de kamer, liet *Martha* haar werk verrichten, luisterde na alle de woorden van haaren Leermeester, en nam zo veel deel in zyne gesprekken, dat zy niet dacht om andere bezigheden. *Martha* komt met eenige onrust binnen, en wenschte dat haar Zuster toch eindelyk merken mogt, dat 'er thans hand aan het werk geslaagen moest worden. Dan deeze slaat op alles geen acht. *Martha* kan niet langer zwygen; doch dewyl zy zich schroomt, om haar eenig verwyt in de tegenwoordigheid der gasten te doen, en Jezus Christus haar te onvredenheid reeds gemerkt had, keert zy zich tot Hem, met eenen toon van verontschuldiginge, voor zich, en van te onvredenheid over haare Zuster. Heer! zegt zy, gy zult zelf wel bemerkt hebben, dat het juist niet in de beste orde toegaat. —— Myn Zuster neemt in 't geheel geen deel in uw onthaal, en laat my alleen myne Gasten bedienen. —— Ik denk, dat eene herinnering van u, dat zy my behoorde te helpen, haar arbeidzaamer zou maaken. —— *Maria* begon 'er toen eerst om te denken, waar op het doelde; zy nam het haare Zuster niet euvel. Doch deeze verdiende evenwel een klein verwyt daarover, dat zy door haare al te zorgvuldige werkzaamheid zich had laaten verleiden, om *Maria* van iets gewichtigers af te roepen, Jezus in zyne rede te stooren, en Hem eene zaak van zoo weinig belangs klaagende voor te stellen.

„ *Martha*, goede *Martha!* zeide Hy, waarom neemt gy zoo groote en angstvallige moeite, om te zorgen, dat 'er *niet* *te*

(*b*) Ὑπεδέξατο αὐτὸν, heet het van *Martha* εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, Luk. X: 38.

te weinige gerechten op de tafel koomen. Om den honger te ſtillen, zou immers *één, éénig* genoeg zyn. Intusſchen heeft *Maria*, wyzer dan gy, om zoo te ſpreeken, het beste onder de gerechten verkooren (*c*); zy weet dat te waardeeren, en boven alle anderen aan dat den voorrang te geeven, het geen deezen voorrang verdient. En daar zy zelf met goed overleg het uitgekoozen heeft, zou ik het haar ontneemen, of haar daar van te rugge houden? Neen, zy zal in het bezit, van het geen zy meest ter harte neemt, ongehinderd blyven.

„ Het verwyt was zagt, en paste uitſteekend wel op de foute. By zoodanige angstvallige arbeidzaame gemoederen moet men het goede, 't geen ook altoos in hun doen is, (by *Martha* was het dienstvaardigheid en gastvryheid,) niet onderdrukken; het niet, met het geen 'er gebrekkig by is, op dezelfde laagte ſtellen; anders zou het verwyt meer ſchaade dan voordeel doen. Toont men daarentegen den zorgelyken iets beters, waaromtrent zyn werkzaame geest zich bezig kan houden, dan geeft hy ons eerder gehoor, en gelooft, dat hy, die hem zoo waarſchouwt, het goed met hem meene. Voor het overige zal men deeze leere voor *Martha* voornaamlyk nuttig vinden in het huislyke leven, daar kleine zorgen en bezigheden zoo menigmaal, en zoo dikwils ten ontyde, zich tusſchen de wichtigſte belangen indringen.

„ Ik denk dat myne Leezers met my zouden wenſchen, veele zodanige huislyke vertooningen in het leven van Jezus Christus te vinden; en liefst zouden zy Hem al vroeger in zyne eigene Familie te *Nazareth* gezien hebben (*), daar men zich eene menigte ſchilderyen van deezen aart kan voorſtellen, die ons zeer gewichtig zouden moeten voorkomen. Dan gemerkt het oogmerk der Euangelieſche geſchiedenisſen vereischte, dat wy Hem meerder, buiten deeze enge betrekkingen, naar Zyn openbaar karakter en ampt leeren kennen, komen 'er zeldzaam vertooningen van de eerſte ſoort in voor. Maar de weinigen, die wy aangetekend vinden, om Hem ook als Zoon, Broeder [ofte Neef], en Vriend kenbaar te maaken; wie zal in dezelven het vriendlyke, het zachte en gevallige in zyn karakter misſen te zien, die zelfs alleen deeze verhaalde geſchiedenis, en het geen niet lang daar naa in deeze zelfde Familie is voorgevallen, met gevoel leest?"

(*c*) τὴν ἀγαθὴν μερίδα. Een Schildery ontleend van eene maaltyd, als iemand daar het beste deel ontvangt.

[(*) Men zie het geen wy deswegens uit onzen Autheur bygebragt hebben, *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* IV D. bl. 397.]

Leerredenen over den Brief van den H. PAULUS *aan de Efzezeren. Door* P. DU BOSC, *laatst zeer beroemd Leeraar der Walsche Kerk te Rotterdam. Eerste Deel, Tweede Stuk. Uit het Fransch overgebragt, door* J. G. THIN V. KEULEN. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1776. *In groot octavo* 476 *bladz.*

Dit tweede Stuk behelst een elftal van Leerredenen, en daermede komt de Leeraer tot aen het einde van het eerste Hoofddeel des Briefs, des het zelve hier mede volledig afgehandeld zy. Men vind 'er, overeenkomstig met het geen wy van de tien voorige Leerredenen gezegd hebben, een Godgeleerden in; wiens denkwyze zeer wel geschikt is, naer de heerschende denkbeelden in onze Nederlandsche Kerk. De hoofdonderwerpen zyn, Het Zegel des Euangeliums. Het Onderpand der Erfenis. De Geduurzaemheid van het Hemelsch Onderpand. De Geest der Wysheid van God gebeden. De Verlichting des Verstands. De Hoop der Godlyke Roeping. De Kracht Gods in de Geloovigen vertoond. Gods Kracht gewrocht in J. Christus. De Grootheid van J. Christus. De Opperheerschappy van J. Christus, en J. Christus beschouwd als het Hoofd der Gemeente. ——— Zyn Eerwaerde spoort met oplettendheid des Apostels bedoelde na; ontvouwt het daerin voorgestelde, naer zyn inzien, zo met opzicht tot het leerstuklyke als betrachtlyke, oordeelkundig, en doet alles ten ernstigste dienen, ter bevorderinge van ware Heiligmaking, in beantwoording aan Gods genaderyke weldaden in zynen geliefden Zoon.

Gods Waarheid verheerlykt in Jezus Christus, door J. E. VOET. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1777. *In groot octavo* 58 *bladz.*

Met deze vyfde Verhandeling voltrekt de Heer *Voet* zyne beschouwing van *Gods Heerlykheid in Jezus Christus*; waertoe, na de overweging van Gods *Wysheid*, *Kracht*, *Goedertierenheid* en *Rechtvaerdigheid*, nog ontbrak die van Gods *Waerheid in Jezus Christus.* Hier omtrent gaet hy op dezelfde wyze te werk, als wy, met opzicht tot de bovengemelde Eigenschappen, voorheen, aengewezen hebben. Hy brengt ons,

ons, in de eerste plaets, onder het oog, hoe wy God hebben te beschouwen als de Waerheid, wat dit denkbeeld in zich vervatte, en hoe onwraakbaer gegrond het zelve zy. Dit algemene brengt hy vervolgens over tot Gods Waerheid in Christus; wel byzonder (*) om een ieder te doen opmerken, „ hoe God de volmaakte zedelijke overeenkomst vertoond heeft, tusschen al zijn woorden, of andere middelen van onderwijs, met zijne daaden, in Jezus Christus; zoo in zijn persoon op aarde, als in den hemel; en voords door Hem aan en in zijn geestelijk ligchaam of leden; ten deele, terwijl Hij met hun leefde op deeze aarde, en verder zoo als Hij onder hen woont, regeert en regeeren zal door zijnen Geest in de Theocratie volgens het N. Testament, tot dat *Hij het* Koningrijk aan den Vader zal overgeeven." Op het betoog hier van, door ene vergelyking der voorzegging en vervulling, welke beknoptlyk geschetst, en, met beantwoording van enige gemoedlyke tegenbedenkingen, opgehelderd word, vestigt de Heer *Voet* het rechmatig besluit, „ dat wy geen oogenblik op een redelijke wijze twijfelen kunnen, of alles, wat nog toekomstig is, zal op de volmaaktste wijze ja en amen worden in Hem, die de Alpha en Oméga is, de Amen en de waarachtige getuige." Uit dit alles leid hy verder enige welgepaste plichtsvermaningen af, en besluit ten laetste deze zyne Verhandelingen met een hartlyken wensch, dat ze enigermate mogen dienen, om ons te leeren bezeffen, hoe onbegryplyk groot God in Christus zy; en aen te spooren om zulks invloed te doen hebben op onzen gantschen wandel; in de overtuiging, dat die God der waerheid ons deel zyn kan, zyn wil en zyn zal in eeuwigheid, wanneer wy hem als den God der waerheid gelooven. —— Op die manier levert ons dit vyftal van Verhandelingen ene opmerkenswaerdige beschouwing van Gods voortreflyke Eigenschappen, zo als dezelven by uitstek doorstralen in 't zenden van zynen Zoon, met de gevolgen van dien; en alles strekt ten krachtigste om het gemoed der Lezers te vervullen met ene eerbiedige erkentenis van Gods Heerlykheid in Jezus Christus, die vruchtbaer is in goede werken.

(*) Men zou hier, gelyk de Heer *Voet* vooraf meld, ook dienen op te merken, hoe God in Jezus Christus bewezen heeft die gene te zijn, die Hij is; maer dit hebben wy, zegt hy, „ aanvangkelijk gedaan in het onderzoek, hoe zijn eeuwige Wysheid, alles-overklimmende Kracht, onnadenkelyke Goedheid en nooitbevlekte Gerechtigheid, in Hem uitgeblonken hebben."

Het Geschil tusschen J. PETSCH, *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen der Wetenschappen, en* E. D. P. *Schryver der (door* Doct. HABBEMA uitgegevene) *Brieven aan de Heren* D. KLEMAN *en* J. E. VOET; *beknoptlyk door den Eerstgemelden geschetst, en van zyne zyde ten einde gebragt. Vooraf gaat een* Bericht, *waarin onder anderen gevonden worden, enige aanmerkingen op het* Tegenbericht *des* Schryvers der Zamenspraken, tusschen een Leeraar en Lidmaat der Hervormde Kerk, en *den* Aart des Geschryfs *door* J. J. V. DRUNEN, Lid enz. *Achter volgt een* Byvoegsel, waarin kortlyk getoetst *worden zekere tegen den Eerstgemelden door* E. D. P. *geopperde zaken, die tot het geschetste Geschil niet behoren. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* Comp. 1777. *Behalven het Voorbericht* 109 *bladz. in groot octavo.*

UIt dezen breedvoerigen Tytel kan men afnemen, dat de Heer *Petsch* met alle zyne Partyen, in dit verschil, gedaen werk wil maken; en 't is waerlyk al tyd; want het is hier mede gegaen, gelyk 't gemeenlyk met alle zodanige verschillen gaet; men twist van tyd tot tyd meer over bykomende omstandigheden, dan over de zaek zelve. Dit maekt het lezen dier twistschriften, en nutloos, en lastig. Het geschil van den Heer *Petsch* met den *Zamenspraak-Schryver* en den Hoogleeraer *van Drunen*, hier in 't Voorbericht, by manier van aentekening, van de zyde van den eerstgemelden afgehandeld, is volstrekt van die natuur, dat het buiten het wezen der zake omgaet. En wat het geschil van dien Heer met E. D. P. betreft, schoon 't nader ter zake komt, 't gaet echter meer over wederzydsch misduide voorstellingen, en byzondere denkbeelden, dan over 't hoofdonderwerp, waeromtrent het geschil aengevangen is; des 't niet vreemd zy, dat de Heer *Petsch*, als zodanig ene twistparty moede, van zyne zyde ook hier aen een einde make. —— In 't ene en 't andere opzicht toont de Heer *Petsch*, dat hy niet onbekwaem is om zyne Partyen te staen; en de Lezers, die de voorige Papieren doorbladerd hebben, zullen in dit zyn laetste Geschrift nog al enige opheldeQringen vinden, nopens de voorheen verhandelde byzonderheden; waerom dit Stukje, te meer daer het van de zyde van dien Heer het laetste is, nog al ene plaets verdient. — Hier mede dachten wy dit Artykel te besluiten; maer ons her-

herinnerende, hoe wy onlangs gezegd hebben (*), „ dat die twee Partyen, [E. D. P. en *J. Petsch*,] gelyk men zegt, aen elkander te wagen zyn;" en tevens op nieuw 'er op aen gestaen hebben, dat men, niet wel op zyn hoede zynde, ligtlyk „ gevaer loopt van eens anders gedachten in te sterk een licht te plaetsen," zo kunnen wy niet wel nalaten, hier van uit dit Geschrift een voorbeeld by te brengen, of 't ook ter nadere waerschouwinge van Twistschryveren mogte dienen.

Onder die Stukken, van welken de Heer *Petsch* in zyn Byvoegsel, als niet behoorende tot het voorheengeschetste Geschil, gewag maekt, brengt hy inzonderheid het volgende te berde. —— Hier komt ons, zegt hy, ter toetse,

„ Zyne [te weten die van E. D. P.] aanhaaling en uitlegging myner woorden, in welken ik myn eigen oordeel over het gewicht of de verdienste van mynen Staat des Geschils aan mynen Vriend *Albinus Sincerus* te kennen heb gegeven; het welk, volgens E. D. P., *duidlyk* zal doen zien: „ dat ik zelve in myn gemeld Geschrift *zo veel boosheid* heb ontdekt, dat ik het niet alleen *onwaardig* maar zelfs *vloekwaardig* heb geoordeelt." —— De Heer *Petsch* vervolgens hier over sprekende, laet zich deswegens indezervoege uit.

„ Gy hebt gezien Lezer! dat ik door E. D. P. geschilderd word, als zulk een zot en ondeugend mensch, die, na in een door hem opgesteld Geschrift zo *veel boosheid* ontdekt te hebben, dat het *naar zyn eigen oordeel* niet alleen *onwaardig* maar zelfs *vloekwaardig* zy; —— nogtans heeft kunnen goedvinden, om het zelve door den Druk gemeen te laten maken. Gy hebt vermoedelyk deze schildery zo onnatuurlyk en afschuwelyk gevonden, dat gy, zonder misschien nog een regt denkbeeld van het originaal te hebben, U niet wel verbeelden kunt, dat deeze schildery egt zy. Zie hier wat 'er van de zaak is.

„ Myn Vriend ALBINUS SINCERUS verzoekt my de twe volgende zaken: 1.) dat ik hem mynen, in een Gezelschap, waarvan hy een Lid was, mondeling voorgestelden Staat des Geschils tusschen E. D. P. en Do. KLEMAN in geschrifte wilde mededelen, en 2.) hem vryheid geven, dat Geschrift door den Druk gemeen te maken. In myn antwoord aan dezen mynen Vriend, druk ik my, na hem het *eerste* lid van zyn verzoek gereedlyk toegestaen te hebben, ten aanzien van het *twede*, aldus uit.

„ Had

(*) Zie boven, *bl.* 60, 61.

„ Had ik (hoe moet ik zeggen) het geluk of ongeluk, onder het grote getal der genen te behoren, die van hunne eigene *productien* genoegzaam altoos *amoureus* zyn; een onbepaald *fiat* zoude het onmiddelyk besluit zyn geweest op het lezen van een verzoek zo vleijend als het geen waarop ik my thans verklaren moet. Maar gy kent my te wel, myn Vriend, om niet te weten, dat ik onder het vry kleiner getal der genen behoore, *die niet dan zeer zeldzaam het geluk hebben, van een stukje voort te brengen, 't welk, volgens hun eigen oordeel, misschien verdiene door den druk gemeen gemaakt te worden.* Terwyl zy integendeel maar al te dikwerf *het ongeluk hebben*, van over hunne eigene papieren kinderen het onbarmhartig, maar, hun's bedunkens, regtvaardig oordeel te vellen, dat dezelve aan *Vulcanus* behoren opgeoffert te worden. [En, om de waarheid te zeggen, indien het papieren kindje, 't welk nu vermoedelyk het geluk zal hebben, met dezen te gelyk in uwe handen te komen, by my bleef, en deszelfs noodlot door myn oordeel over deszelfs verdienste zoude moeten beslist worden; ik *twyffel* niet, of het zoude al mede aan *Vulcanus* worden opgeoffert.]

„ Maar gelyk ik het hier mede aan U en de overige leden van uw weekelyksch Gezelschap overgeve, *zo wil ik ook gaarn de beslissing van deszelfs verder noodlot aan het oordeel van het Gezelschap overlaten, mids dat gy, by het nader onderzoeken van het Kindje, zorg draagt, dat uwe vriendschap voor den Vader U niet de gebreken van het Kind doe over het hooft zien*, enz."

„ Ik zoude met rede moeten vrezen, dat myne Lezers het als ene belediging zouden aanmerken, indien ik het nodig oordeelde, om hun met een omslag van woorden te beduiden, dat ik hier niet anders aan mynen Vriend heb willen zeggen, dan dat ik, wel verre van met myn Geschrift ingenomen te zyn, niet twyffele, of het zoude my, zo het by my bleef, by een nader overzien en herlezen, zo weinig voldoen, dat, in stede van het waardig te oordeelen, om door den druk gemeen gemaakt te worden, ik het zelve, gelyk andere ontwerpen, die my by een nader onderzoek niet voldoen, verbranden zoude. Maar dat ik het nu aan het oordeel van hem en de overige Leden van het Gezelschap zou overlaten, nogtans met verzoek, om zorg te dragen, dat hunne vriendschap voor my hen niet gunstiger over myn Geschrift mogt doen oordeelen, dan deszelfs inhoud verdiende. En ik dagt inderdaad, toen

ik

ik myn antwoord en het begeerde Geschrift aan mynen Vriend afzond, om het zeggen van *Ovidius*.

> *Nec quicquid genui protinus illud amo.*
> ——— ——— ——— ——— ———
> *Da veniam scriptis, quorum non gloria nobis*
> *Causa, sed utilitas, officiumque fuit.*

„ Zie daar de verklaring over mynen Staat des Geschils, in welke ik zelve, volgens E. D. P., zo *veel boosheid* in dat Geschrift zal gevonden hebben, dat ik het niet alleen *onwaardig* maar zelfs *vloekwaardig* heb geoordeelt. Maar hoe, zult gy vragen, heeft hy zyne Lezers zulks willen beduiden? —— 1.) Door hun, van het hier boven uit mynen Brief aan ALBINUS SINCERUS aangehaalde, niets onder het oog te brengen, dan het geen tusschen de twee haakjes staat. 2.) Daar zelfs van die woorden het woordje —— „ *En*," waardoor dezelve met het voorgaande verbonden zyn, agter te laten. En toen dit alles nog niet toereikende was, door 3.) myne woorden naar zyn welgevallen te verklaren. Zie hier zyne eigene woorden:" —— De Heer *Petsch* schryft aan zynen waardsten *Albinus*; om de waarheid te zeggen, indien het papieren kindje by my bleef, en deszelfs noodlot door myn oordeel over deszelfs verdienste zoude moeten beslist worden, ik twyffel niet, of het zoude al mede aan *Vulcanus* opgeofferd worden. Zyn Wel Ed. (NB. dit ligt duidlyk in den text) die, als Vader, zyn Kindje best kent, heeft in dat kleine schepzeltje zoo *veel boosheid* ontdekt, dat het, ingevolge zyn oordeel, verdiend heeft de zwaarste straf te ondergaan, en aan *Vulcanus* opgeofferd, dat is verbrand te worden. Hy kan het derhalven aan E. D. P. niet kwalyk neemen, wanneer deeze eenige groove gebreken, en wanstaltige lineamenten aantoont in een Kindje, het welk, naar *zyn eigen oordeel*, niet alleen *onwaardig*, maar zelfs *vloekwaardig* is.

„ ô Ongelukkige Briefschryver! Hoe hebt gy u door uwe driften tot zulk ene openbare en ergerlyke Verkering van uwes Naasten woorden kunnen laten verleiden? Gy, die amptshalve, en ingevolge het onderwys van den Heidelbergschen Catechismus (*Zondag* 43.) andere waarschouwen moet, *van niemands woorden te verkeeren, ten zy ze den zwaren toorn Gods op zich laden willen!* —— Kunnen wel iemands woorden zigtbaarder en geweldiger worden verkeert,

keert, dan de myne hier door u verkeert worden? Wat ik u bidden mag; laat het toch het laatste maal in uw leven zyn, dat gy u aan zulk ene ergerlyke handelwyze schuldig maakt. —— Ik wil het U gaarne vergeven, en my door niets aan u wreeken, dan door de verklaring, dat ik hier mede *voor altoos* de penne tegen u nederleg, en ze, wat gy ook tegen my ondernemen mogt, nooit weder tegen u zal opvatten."

Zie daer ene benzeling, mag men wel zeggen, tot een ernstig stuk gemaekt. De Heer *Petsch* schryft in ene spelende luim; ieder kan bemerken, dat zyne woorden niets meer zeggen, dan 't geen vele Schryvers, uit ene zogenaemde nederigheid, wegens hunne Schriften betuigen. E. D. P. geeft 'er een haetlyken zin aen; en de Heer *Petsch* vat denzelven in de sterkste betekenis op, zo dat 'er uit zoude moeten volgen, dat hy een zot en ondeugend mensch zy: waer tegen men duidelyk kan zien, dat E. D. P. zulks niet bedoelde, nadien hy geenzins van gedachten was, dat de Heer *Petsch* zo over zyn Geschrift oordeelde. Dit blykt uit zyne volgende woorden.

„ Als ik intusschen myne gedagten over de *ratio sufficiens* (genoegzaame reden) van het gestreeken oordeel deezes Vaders over zyn eigen kindje zal zeggen, dan komt het my voor, dat de Heer PETSCH in een vrolyk lugtig luimtje, over de lofstuitingen, hem door ALBINUS SINCERUS zoo rykelyk toegezwaaid, wel de zuivere waarheid, aangaande de verdiensten van zyn papieren kind, heeft geschreeven, maar dat hy zig toen niet onderzogt heeft, of hy ook geloofde wat hy schreef, noch met genoegzaame bedaardheid overwoogen wat hy hier wel schreef." —— En even dit zelfde zou men, vooral met geen minder regt, van E. D. P. mogen denken. —— *Hy geloofde niet wat hy schreef*, toen hy schreef, „ dat de Vader, die zyn kindje best kende, zo *veel boosheid* in dat kleine schepzeltje ontdekte;" en *hy overwoog met geen genoegzaame bedaardheid wat hy schreef*, toen hy 't woord *vloekwaardig* op 't papier stelde. ——. Zo gaat het als men niet bezadigd maar driftig is.

Ver-

Verdeediging van ABR. CYRUS, *Med. Licentiaat en Chirurgyn Majoor van 't Regiment Orange Vriesland*, 10 *bladz. in folio.*

WY bekennen deeze Verdeediging van den Heere *Cyrus*, met verontwaardiging, geleezen te hebben. Wy zouden ze niet voor echt erkend hebben, indien de Auteur niet goed gevonden hadt, dezelve door zyne ondertekening te wettigen. Deeze Verdeediging is ingericht tegen den Heere *Stolte*, Med. Dr. te Zwolle. 't Verschil is over de behandeling van de ongelukkige gevolgen eener Aderlaating, op de rechte hand van den Hoog Welgebooren Gestrengen Heer *A. Baron Sloet*, Land-drost van Zalland &c. &c. &c. De wyze van voorstellen van den Auteur, in deeze Verdeediging, is zeer verward, en de styl zeer slegt. Men is niet in staat om hier door een duidelyk denkbeeld van 't geval op te maaken. De Auteur haalt verscheide Latynsche uitdrukkingen aan, die zo gerabraakt zyn, dat men 'er, door 'er na te raaden, nauwlyks de meening van kan ontdekken. — Wy keuren zeer af 't onbeschaamd kwaadspreeken tegen den Heer *Stolte*: dit schendt ten hoogsten de Wetten van welvoeglykheid. Daarby heeft de Heer *Cyrus* de onvoorzichtigheid gehad, om geen harder woord te gebruiken, van nadeelige geruchten wegens den Heere *Stolte*, die onwaar bevonden worden, voor beweezene waarheden aan te neemen. Dit blykt ten klaarsten uit de uitgegeevene Brieven van de Hooggeleerde Heeren *Camper* en *Nabuis*, en den Wel Eerwaerden Heer *van Echteren*; de Auteur had behooren eerst na de waarheid van die gevallen onderzoek gedaan te hebben, voor dat hy zich zo stout op deeze gevallen beroepen hadt. Men kan by gevolg geen vertrouwen stellen in de gronden van deeze Verdeediging.

Bericht wegens de ongelukkige gevolgen van eene Aderlating op de rechte hand enz., *door* J. H. STOLTE, *Med. Dr. Te Zwolle*, *by* S. Clement, 1777. *In groot octavo* 52 *bladz.*

OP de Aderlaating, gedaan op de rechte hand van den Hoog Welgebooren Gestrengen Heer *A. Baron Sloet*, Land-drost van Zalland &c. &c. &c. ontstonden den volgenden nacht sterke pynen, zich uitstrekkende langs den voorarm naar boven, volgens den loop van den *Nerv. Rad.* van

Winslow. —— Op de hand werd een pap gelegd. —— Een drup *Balf. Peruv.* met een laauwen fpatel in 't wondje gebragt, fcheen, na dat het zelve by een of twee volgende verbanden herhaald was, de pyn in den voorarm te verminderen: dog dit was niet by aanhoudenheid; want den 7den dag waren de ontfteeking, de pyn, en de koorts zo hevig, dat de Heer *Stolte* de opening van het Laatgaatje noodzaakelyk oordeelde. 't Laatgaatje werdt door hem geöpend, ter lengte van een duim en zo diep als noodig geöordeeld werd, om een nieuwe Wond te krygen. —— De pyn, die zich volgens den loop van de gemelde zenuw langs den voorarm uitgeftrekt had, verdween; maar de ontfteeking der hand verminderde hier door niet, dezelve was met den voorarm meer gezwollen, voornaamlyk was de hand, tusfchen den duim en voorften vinger, fterk opgezet. — De Hr. *Stolte* voelde daar ter plaatze duidelyk etter, en konde dezelve uit de opening door een zeer eng Kanaal, 't welk zich van daar naar de duim uitftrekte, drukken; deeze etter werd, door eene ruime opening van anderhalf duim, ontlasting bezorgd. De etter, die zich daar uit ontlastte, was goed, dog minder dan de Dr. gedagt had; ook bleef de hand daar ter plaatze fterk gezwollen. Dit deedt vermoeden of 'er nog niet op eene andere plaats, die geene gemeenfchap met de tweede opening had, etter gebooren was. Om deeze ftoffe dan ook ontlasting te bezorgen, ftelde de Auteur uit voorzorg een derde opening voor, alleenlyk door het vel op den *adductor pollicis*, de middenfte muisfpier, naast de *flexor parvus*, de muisfpier, voor het nahands-beentje van den voorften vinger: dog dezelve werdt niet in 't werk gefteld. Tot hier toe heeft de Hr. *Stolte* 't gemelde geval onder zyn beftier gehad. Vervolgens is 't zelve onder de behandeling van den Hr. *Cyrus* geweest. —— Wy hebben de toevallen en de Geneeswyze kortlyk opgegeeven, om des kundigen daar door in ftaat te ftellen, over de gehoudene behandeling te oordeelen. —— Wy vinden ons verplicht te getuigen, dat wy, naar een behoorlyk onderzoek, bevonden hebben, dat de Geneeswyze, door den Hr. *Stolte* aangewend, geene aanleiding gegeeven heeft tot het verwekken van die toevallen; maar dat wy dezelve zeer gefchikt oordeelen, om daar door de ontftaane toevallen van eene gedaane Zenuw-kwetzing, die de kundigfte Heelmeester by eene Aderlaating niet vermyden kan, tegen te gaan, en indien mogelyk te overwinnen. —— 't Gebruik van de *Balf. Peruv.* wordt fterk aangepreezen in 't kwetzen van Zenuwen, door *Boerhaave*

en

en *van Zwieten*; schoon 't geen geschikt middel schynt om de ontsteeking tegen te gaan. —— De eerste opening van 't laatgaatje, heeft de pyn van den voorarm langs den loop van de gemelde Zenuw weggenomen. —— De tweede opening om den etter, die men gevoelde, te ontlasten, is volgens de regels van de kunst geschied. —— Wat aangaat de derde voorgestelde opening, dezelve kon ook veilig zonder eenig gevaar in 't werk gesteld worden. —— Men moet inderdaad weinig kunde in de Ontleed- en Heel-kunde bezitten, wanneer men wil beweeren, dat deeze insnyding een doodelyke bloeding, of 't verlies des onderarms, zoude hebben veroorzaakt. —— Wy kunnen verder in de behandeling van den Hr. *Cyrus*, niet goedkeuren 't gebruik van de prop- of stop-wieken in de gemaakte openingen, als ook dat die Hr. de ontlastingen van den etter door behoorlyke openingen niet bevorderd heeft; dog wy vinden daarom geene genoegzaame redenen, om de ongelukkige gevolgen die 'er van nagebleeven zyn, geheel aan zyne behandeling toe te schryven, dewyl dezelve een gevolg van de ontsteeking en daar op gevolgde versterving kunnen zyn.

Dit Bericht is zeer gematigd opgesteld, en stelt duidelyk en klaar de zaak voor; de Hr. *Stolte*, schoon sterk getergd zynde, heeft zich niet laaten vervoeren tot driftige en onbezonne uitdrukkingen, en lastert niet weerom.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Vyfde Deel. Te Middelburg by P. Gillissen, 1776. *Behalven het Voorwerk* 629 *bladz. in gr. octavo.*

IN dit Deel levert ons het Zeeuwsche Genootschap, op nieuw, een aantal van Verhandelingen, die den oefengraagen, in verschillende Weetenschappen, een genoegzaamen Voorraad van onderwerpen aanbieden. —— Heeft men lust tot het nagaan van Genees- en Heelkundige Waarneemingen, of zulken die tot de Natuurlyke Historie behooren, men kan denzelven boeten, in de hier medegedeelde berigten, wegens het gebruik van den *Spiritus salis marini* in zommige uitwendige gebreken; aangaande het geneezen van hoofdwonden, vergezeld van *fracturen* in het *cranium*; nopens de medelydenheid der deelen van het menschlyk lichaam in ziekten; betreffende eene byzondere eigenschap van de Plant *Apocynum*, in 't dooden van zom-

mige soorten van vliegen; raakende eene zwangere vrouw, by welker verlossing de lyfmoeder en nageboorte, met scherpe versteende punten begroeid, bevonden werden; als mede in een verslag van eene belette doorzwelging; en voorts in eene reeks van andere waarneemingen van die natuur byeen verzameld. Zy, die zig hier op toeleggen, zullen in 't een en 't ander verscheiden byzonderheden ontmoeten, die hunner opmerkinge waardig zyn. —— Schept iemand meer behaagen in Sterrekundige Waarneemingen, hy zal genoegen vinden in de beschryving eener bedekkinge van Aldebaran door de Maan, zo als dezelve te Versailles waargenomen is, met vergelyking der waarneemingen van dit verschynsel te Parys, Petersburg, Geneve en Brussel, die met veel naauwkeurigheid opgesteld is. —— Gevalt iemand het Werktuigkundige, hy kan zyne aandagt vestigen, op eene voorgeslaagen verbetering van het Heituig, en de tegenbedenkingen daar op ingebragt, het welk den weg kan baanen, ter verdere voltooijinge van dit Werktuig. —— Is wyders het Geschied- en Oudheidkundige het byzondere onderwerp van iemands oefening, hy kan zig ook daar in op onderscheiden wyze vermaaken, door eene verscheidenheid van Verhandelingen: als daar zyn Bydragen tot de Heilige Aardrykskunde, die aan ettelyke plaatsen der Heilige Schriften licht byzetten, door 't ophelderen van spreekwyzen, die betrekking tot het Aardrykskundige hebben; mitsgaders verklaaringen van eenige oude en zeldzaam voorkomende Penningen; waarby ook nog, bepaaldlyk met opzigt tot de Historie van ons Land, komt, een berigt van de eerste stigting en lotgevallen van zommige plaatsen ten oosten en westen der Schelde gelegen; als mede eene ontvouwing der geschiedenissen van het door de Noormannen ontruste en geplonderde *Dorestadum* der Batavieren; op welk laatste Stuk wy nog een weinig staan zullen blyven, om 'er den Leezer eenige byzonderheden uit mede te deelen.

Men is de behandeling van dit onderwerp verschuldigd aan *J. de Rhoer*, Hoogleeraar in de Welspreekendheid en Grieksche taal te Groningen; wiens Latynsche opstel hier te gelyk met de Nederduitsche vertolking van *C. F. Kuypers* geplaatst wordt. —— De Hoogleeraar stelt zig wel inzonderheid voor, het gevoelen van den Heer *Huydecoper* te toetsen, nopens de ongevallen van 't oude *Dorestadum*, door de strooperyen der Noormannen. Volgens het algemeene gevoelen, naamlyk, heeft men, 't geen ons de oude

Ge-

Geschiedschriften desaangaande melden, te verstaan van die plaats, welke eertyds onder het Utrechtsche Bischdom behoorde, en nog heden *Wyk te Duurstede* genoemd wordt. Maar de Heer *Huydecoper* brengt zulks tot eene andere Stad, in aloude tyden, niet verre van den mond der Elve gelegen. De Hoogleeraer *de Rhoer* ontkent niet, maar bevestigt veeleer, dat de Noormannen eene Stad *Dorestadum* geheeten, aan de Elve gelegen, verwoest hebben; dan hy beweert dat hier toe niet behooren die aanvallen, welken wy leezen dat geduurig in de negende Eeuw op *Dorestadum* geschied zyn. Zulks, zegt hy, in tegenstelling van 't gevoelen van den Heer *Huydecoper*, is betrekkelyk tot het Utrechtsche *Dorestadum*, tegenwoordig *Wyk te Duurstede* genaamd.

Ter staavinge hier van beroept hy zig op de *Bertiniaansche Jaarboeken*, welken uitdrukkelyk melden, dat die vernielende stroopers, *over* oud Utrecht, *by de Koopstad*, Dorestadum *geheeten*, *kwamen*. De Heer *Huydecoper* kan niet loochenen, dat dit *Wyk te Duurstede* aanwees; maar hy hield staande, dat die Jaarboeken vervalscht waren; welke verdenking, gelyk de Hoogleeraar toont, niet alleen ongegrond is; maar duidelyk door andere plaatsen en berigten nopens het voorgevallen wedersproken wordt; die de Heer *Huydecoper* zeer gedwongen verklaart, naar uitwyzen van het hier bygebragte. Wy kunnen ons niet wel met alle deeze byzonderheden ophouden; genoeg zy het te melden, dat de Hoogleeraar ten klaarste doet zien, dat dit *Dorestadum* voorkomt, als gelegen in de nabuurschap van *Nimwegen*, op het *Eiland der Batavieren*; en dat de gepleegde strooperyen, hier toe betrekkelyk, omstreeks deezen oord voorgevallen zyn; 't welk ontegenzeggelyk toont, dat men in dit geval om *Wyk te Duurstede* moet denken. —— By deeze gelegenheid heldert de Hoogleeraar het voorgevallen met de Noormannen in dit Gewest op, ten bewyze dat het Eiland der Batavieren, op 't welke *Dorestadum* lag, eenigen tyd in de handen der Noormannen geweest is; dat tevens aanleiding geeft tot het ontvouwen van verscheiden byzonderheden, welken, op de overweeging hier van, in aanmerking komen, en der geschiedenissen van dien tyd toelichten.

Het gemeene gevoelen dus gestaafd hebbende, zou hy overgaan tot het beantwoorden der redenen, die den Heer *Huydecoper* bewogen hebben, om hier op *Dorestadum* aan de Elve te denken; dan hy vindt goed eerst nog te melden,

den, 't geen hem wegens het Utrechtsche *Dorestadum* voorgekomen is, dat de Heer *Huydecoper* als eene min geagte plaats beschouwt; verzekerende, dat het zelve ten tyde van *Bonifacius*, of in het begin der achtste Eeuwe, noch beroemd noch aanzienlyk was. Hier tegen meldt ons de Hoogleeraar, dat het, volgens een Handvest van *Dagobert*, in den jaare 630 reeds eene plaats van merkelyken koophandel was; en omtrent dien tyd meermaals als eene Stad voorkomt; ja door *Marcellinus* beschreeven wordt, als eene uitgestrekte plaats vol heiligdommen, en met verscheiden tempelen der afgodsbeelden vercierd; welken, op de prediking der Euangelieleere, door *Willebrords* medgezellen, in Christen-Kerken veranderd werden; zo dat zy aldaar twee en vyftig hoofdkerken ingewyd hebben. Men kan, 't is waar, geen volkomen staat maaken op dien Schryver; maar intusschen is 't, gelyk de Hoogleeraar verder toont, uit andere Geschiedschriften blykbaar, dat *Dorestadum* eene zo beroemde plaats geweest is, dat het berigt van *Marcellinus*, hoewel een ondergestoken Schryver, ten deezen opzigte niet geheel verwerpelyk zy. En 't blykt voorts uit alles, wat de Hoogleeraar laater bybrengt, dat *Dorestadum* inderdaad eene plaats van merkelyk aanzien geweest is; mitsgaders dat de deswegens bygebragte getuigenissen niet betrekkelyk gemaakt kunnen worden tot *Dorestadum* aan de Elve, maar zekerlyk behooren tot het Utrechtsche *Dorestadum* of *Wyk te Duurstede*; 't welk de Hoogleeraar ten sterkste aandringt; wel inzonderheid voor zo ver de Heer *Huydecoper* 'er nog eenig steunsel voor zyn gevoelen in meent te vinden; wiens redenen hy verder te keer gaat.

In de wederlegging van 's Mans gevoelen komt eerst in overweeging de verstopping van den Rhyn by Katwyk, volgens hem voltooid, in 't jaar 839; dit zo zynde vervalt de laatere komst der Noormannen, langs den Rhyn, te *Wyk te Duurstede*; en men kan hier derhalve op het Utrechtsche *Dorestadum* niet denken. Dan de Hoogleeraar beweert dat deeze tydsbepaaling van 't opstoppen des Rhyns geen genoegzaame zekerheid heeft, en dat 'er reden zyn, om de volkomen opstopping merkelyk laater te brengen. Hier by komt nog, dat men 't voor voldongen mag houden, dat de Rhyn zig ook langs andere monden in de Zee ontlast heeft; en dat dus de Noormannen, schoon de Katwyker mond diestyds al verstopt ware, langs een anderen weg den Rhyn op konden komen.

Een tweede bewys ontleend uit een penning, welke toont dat

dat 'er te *Dorestadum* penningen geslaagen zyn, die aanduiden, dat het eene vermaarde plaats, en wel eene Koopstad was, 't welk de Heer *Huydecoper* niet op 't Utrechtsche *Dorestadum* kan toepassen, is van geen meer gewigt. Alles tog wat die Heer uit deezen penning afleidt toegestaan zynde, is 'er geen zwaarigheid; nadien 't blykbaar is, uit het geen de Hoogleeraar voorheen bygebragt heeft, dat dit *Dorestadum* weezenlyk eene vermaarde plaats en eene Koopstad geweest is. Ook vindt men, gelyk hy meldt, gewag van penningen, die ontegenzeggelyk tot het Utrechtsche *Dorestadum* te betrekken zyn.

En wat eindelyk betreft het geen de Heer *Huidecoper* meldt, wegens eene reis van *Bonifacius*, naar *Dorestadum* aan de Elve, zulks wederlegt de Hoogleeraar, door eene duidelyke verklaaring van 't verhaal van *Otblonus*, waarop de Heer *Huydecoper* zyne gedagten vestigt. 't Blykt naamlyk, uit dat verhaal, vergeleeken met dat van *Willibald*, ten klaarste, dat *Bonifacius*, toen hy eerst uit Engeland vertrok, in het *Dorestadum* der Batavieren, of te *Wyk te Duurstede*, aangekomen, van daar naar *Utrecht* aan den Rhyn, en eindelyk, toen hy zag, dat hy niet vorderde, naar zyn Vaderland gekeerd is. Eenstemmig hier mede komt ook *Gregoor*, de medehelper en leerling van *Bonifacius*, gelyk de Hoogleeraar ten slot aanmerkt, voor, als iemand, die door zyne Leer *Utrecht* en de beroemde plaats *Dorestadum*, met dat gedeelte van Friesland, 't welk toen het Christendom beleed, verlicht heeft, ten doorluchtigen vertooge, dat *Dorestadum* aan *Utrecht* nabuurig geweest is. — Dit is het hoofdzaaklyke deezer weluitgewerkte Verhandelinge, waar in verder nog verscheiden geschiedkundige byzonderheden overwoogen worden.

Voorts vindt men, naar gewoonte, aan 't hoofd van dit Deel, geplaatst een verslag van 't voorgevallen in dit Genootschap, zints Bloeimaand 1775 tot in Wynmaand 1776, voor zo veel zulks noodig is, en 't algemeen gerekend kan worden 'er belang by te hebben; waar uit men over 't geheel mag opmaaken, dat het Genootschap bestendig alles blyft aanwenden, wat dienen kan, om deszelfs bloei te bevorderen. Wel byzonder deelt men ons ook ter dier gelegenheid mede de Aanspraak van den Heer en Mr. *Winckelman*, President van 't Genootschap, ter openinge van de jaarlyksche byeenkomst, den 28 van Hooimaand 1775. — Zyn Ed. neemt, uit het toen invallende Kermisfeest, aanleiding, tot het voordraagen eener Verhandelinge, over de

Jaarmarkten of zogenaamde Kermisfen in ons Vaderland. Dezelve heeft, na eenige voorafgaande aanmerkingen over den oorfprong der *Kermisfen* of *Kerkmisfen*, of, zo anderen willen, eigenlyk *Merkmisfen*, en 't regt der Hooge Overigheid over derzelver inrigting, voornaamlyk ten onderwerp de Voorregten van oudsher denzelven verleend, met een daaraan verknogt onderzoek, in hoe verre de Kermisfen voor de Steden nuttig of fchadelyk zyn. De overweeging van 't verzoeken en 't verleenen dier Voorregten, welken zyn Ed. nagaat, toont zekerlyk, dat men dezelven in vroeger dagen als zeer nuttig befchouwd heeft; maar 't is hem zeer bedenkelyk, of dat nut en voordeel in onze tegenwoordige Kermisfen te vinden zy; en 't geen hy deswegens verder bybrengt, ftrekt vry duidelyk om te toonen, dat ze meerendeels eer fchadelyk dan voordeelig zyn: doch 't is 'er intusfchen zo mede gelegen, dat de daar in gemelde nadeelige gevolgen grootlyks aan 't misbruik en de averechtfche gefteldheden der Landzaaten toe te fchryven zyn.

Inleiding tot de Befchouwende en Werkdaadige Meetkunde. Op eene nieuwe en eenvoudige manier voorgefteld en betoogd, door J. J. BLASSIERE, *Meester in de Vrye Kunften, Leeraar in de Wysbegeerte enz. Tweede Deel. In 's Gravenhage by* J. Menfert *en* H. v. Drecht, 1776. *Behalven het Voorwerk,* 338 *bladz. in gr. octavo,*

OP het behandelen der Befchouwende Meetkunde, in 't eerfte Deel voorgedraagen, volgt nu in dit tweede eene geregelde onderrigting van de Werkdaadige Meetkunde, die de Heer *Blasfiere*, even als de eerstgemelde, op eene zeer geleidelyke wyze, welken eerstbeginnenden gemaklyk kunnen nagaan, ontvouwt. In de eerfte plaats vestigt hy de aandagt op de eenvoudige werkdaadige Meetkunde met Figuuren; voorts past hy de daar uit ontftaane kundigheden toe op de Rekenkunde, om te toonen, van welk een dienst de zamenpaaring der Meet- en Rekenkunde zy; en ten laatfte brengt hy dat alles over op het daadlyk in 't werk ftellen deezer kundigheden. —. Naar deeze fchikking vangt hy aan, met de noodige onderrigtingen, nopens de gedaanteverwisfeling, verdeeling en verzameling, of vergrooting en verkleining der Meetkundige Figuuren. Vervolgens gaat hy over tot zyn Rekenkundig onderwys, aangaande de vier-

kantsche en teerlingsche Worteltrekking, met ontvouwing van derzelver gebruik, in 't berekenen der Meetkundige Figuuren in Lichaamen. Dit leidt hem verder tot eene verklaaring van de Logarithmi, en Sinus Tafelen, met eene opheldering van derzelver gebruik; dat hem de regtlynische, regthoekige en scheefhoekige Driehoeks-meeting doet voordraagen. Zynen Leerling deeze kundigheden ingeboezemd hebbende, leert hem voorts dezelven in 't werk stellen. Hier toe geeft hy hem een berigt van 't Landmeeten, 't Kaartentekenen en 't Waterpassen, met oplossing der voornaamste Vraagstukken, welken daaromtrent in aanmerking komen. Hier aan hegt hy wyders nog, ten slot van dit zyn Werk, eene beschryving der Werktuigen, die in de werkdaadige Meetkunde gebruikt worden; welke, naar 't oogmerk van den Autheur, geschikt is, om den Leerlingen een denkbeeld van die Werktuigen en derzelver gebruik te geeven. —— De leergraage Jeugd, die lust heeft ter beoefeninge der overnuttige Wiskunde, vindt des in dit Geschrift van den Heer *Blassiere* eene bekwaame handleiding, waarvan ze zig met vrugt kan bedienen.

Oude en Hedendaagsche Algemeene Wereldlyke Geschiedenis, gevolgd naar 't Fransch van den Heer Abt MILLOT. *Lid van de Academien der Weetenschappen van Lions en Nanci. Vde Deel, in gr. octavo.* De Hedendaagsche Geschiedenis. *Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel. *Behalven de Voorreden, en eene Tydrekenkundige Tafel, 315 bladz. in gr. octavo.*

BY de Uitgaave van het Eerste Deel deezes Werks, hebben wy een breedvoerig verslag gegeeven van den Aanleg, Aart en Schikking des Geheels (*). De Berigten der drie volgende Deelen toonden, hoe de Abt *Millot*, en zyn Naavolger, aan het gestelde bestek beantwoord, en overeenkomstig daar mede de *Oude Geschiedenis* afgehandeld hebben. Aan 't hoofd van het Vyfde Deel, 't geen wy thans aankondigen, het welk een begin maakt met de *Hedendaagsche Geschiedenis*, ontmoeten wy eene Voorreden, die, in het tegenwoordig berigt, in de eerste plaats, onze opmerking verdient, als strekkende om de Leezers van dit treflyk Werk in te leiden tot een recht verstand van het Oogmerk en de Schikking,

(*) Zie de *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* V D. 1ste St. *bl.* 49. *enz.*

king, in dit Gedeelte des Werks gehouden. De *Hedendaagsche Geschiedenis*, onder een algemeen gezigtpunt te brengen, hadt nog vry veel meer werks in, dan dit zelfde, ten aanziene van de *Oude Geschiedenis*, te verrigten.

„ De voorgaande Deelen, merkt de Voorredenaar, op goeden grond, aan, hebben reeds genoeg kunnen toonen, dat dit Werk niet geschikt is voor Kinderen, nog onmagtig om te denken, of den draad eener agteréénvolgende Redenkaveling te vatten en te houden; doch voor Jongelingen, reeds der eerste beginzelen kundig, voor Menschen, door drukke bezigheden beslommerd, en wier Koopzorg hun slegts weinige ledige uuren overlaat, en die nogthans van de gebeurtenissen, op 't groot tooneel der Wereld voorgevallen, niet geheel onkundig willen weezen; maar zich dezelve, zonder veel vermoeienis, voor den geest brengen, en dus beleevers aller Eeuwen en bewoonders aller Landen worden."

Aangemerkt hebbende, hoe men in Wiskunstige Weetenschappen te werk gaat, vervolgt hy: „ De *Algemeene Geschiedenis* laat zich, op die wyze, niet behandelen, dezelve bestaat uit een oneindig getal voorvallen, die dikwyls op zich zelve staan, bedolven in de diepte der Eeuwen, verspreid over de oppervlakte des geheelen Aardbodems; gebeurtenissen voor ons van minder of meerder aanbelangs, naar onzen smaak, leevensstand, betrekking en beroep; gebeurtenissen, waar van elk Volk, (om niet te zeggen elk Volkje, hoe gering ook,) zyne Beschryvers heeft, die met elkander een hoop Boeken zamenstelden, welker hoogte en menigte ons, met regt, verbaast. Hoe is het mogelyk, uit dien bajert de stoffe te trekken, tot een Werk, bekwaam om weezenlyke kundigheden op te leveren, om de Geschiedkunde, eer aangenaam, dan verdrietig te doen worden, die stoffe te verwerken, in eenen voeglyken stand te schikken, netheid, juistheid, en bevalligheid daar aan by te zetten?

„ Ik ben niet verwaand genoeg om my te verbeelden, deeze zwaare taak volkomen afgedaan te hebben: alles, wat ik my durf. belooven van mynen langduurigen arbeid, is eene nadering tot het treffen van dit verheeven wit. De kortheid scheen my toe een volstrekt noodzaaklyk vereischte te weezen, en in veele gevallen is het genoeg, de Gebeurtenissen aan te stippen, om de zamenschakeling der denkbeelden te vormen. Met één woord, ik moest geen dorre en Tydrekenkundige Tafel, met Naamen en Dagtekeningen te eenemaal vervuld, ten toon hangen; noch ook eene menigte van

al-

allerwegen bekende, en daar door verveelende gebeurtenissen, slegts byéén voegen: het was myn werk, het groot Tafereel der Menschlyke zaaken te schetzen, en daar in niets te brengen dan 't geen volstrekt noodig was, om de aandagt te vestigen op de gebeurtenissen, die boven anderen verdienen in 't geheugen geprent te worden. Men ziet dan hier, zo ik anders eenigzins slaagde in 't volvoeren van myn Ontwerp, de eerste trekken der kundigheden, die, in de Geschiedenisse der byzondere Volken, uitvoeriger geschilderd, gediept, gehoogd, en met juiste verwen, tot de minste byzonderheden toe, afgemaald worden. *Dit zullen wy*, gelyk *Millots* Naavolger aanduidt, *de voetstappen onzes Voorgangers volgende, in 't oog houden met betrekking tot de Geschiedenissen van ons Vaderland. Onze Landsgenooten zouden billyke reden van klaagen gehad hebben, indien wy deeze schets niet wat uitvoeriger maakten, dan ze in* Millots *Werk voorkwam: wy vertrouwen, dat deeze verandering, even als de andere, van den Vaderlandlievenden* Nederlander, *in dank zal worden aangenomen*". —— Deeze Verandering, in de daad, is zeer gepast: dewyl, in alle Korte Begrippen der Geschiedenissen, elke Landaart na zyn eigen deel zoekt. Ons kleine brokje Werelds heeft, zeker, by den aanvange, weinig met de Algemeene *Geschiedenis der Wereld* te doen gehad; doch vervolgens eene groote rol gespeeld: 't was, derhalven, eigenaartig, dat de Naavolger van *Millot*, *Neêrlands Geschiedenisse*, van den aanvang af, niet ongerept liet. Deeze moge, in 't begin, gelyk die van alle andere Volken dor zyn, wy twyfelen niet of ze zullen, naar gelange ons Land van meer gewigts wordt, in rykheid van leerzaame stoffe toeneemen. Doch, om hier over te vonnisfen, moeten wy de volgende Deelen afwagten.

„ In een Werk van deezen aart," vervolgt de Voorredenaar, is een goed aaneengeschakeld verhaal niet gemaklyk, en nog bezwaarlyker valt eene goede schikking. De beste, myns oordeels, was die, welke de nieuwsgierigheid meest uitlokte, en het geheugen best te gemoete kwam. Dan, op welk eene wyze men ook voortgaa, de groote zaak is, gelyksoortige stukken byéén te voegen; den zamenhang der oorzaaken en uitwerkzelen klaar aan te duiden; de beginzels der veelvuldige Staatsverwisselingen waar te neemen; den voortgang des menschlyken verstands te volgen; en dit alles zo te schikken, dat het aan een' opslag van het oog zich onderscheiden opdoe. De gewoon gebruikte Tydperken scheenen my, ter bereiking van dit einde, zeer onvoldoende, en,

on-

ondanks myne aangewende poogingen, om die schikking te verbeteren, durf ik my niet streelen met het denkbeeld, van hier in ten vollen geslaagd te zyn, of de bedoelde volmaaktheid bereikt te hebben.

„ Wy moeten, over de Geschiedenis, redenkavelen, om 'er rechtmaatige denkbeelden uit te trekken, die, in 't werk gesteld, de Maatschappye bevoordeelen. Dit is, buiten tegenspraake, het weezenlyk deel van een onderwys, ingerigt, om de kundigheden te vermeerderen, en de gevoelens, daar mede natuurlyker wyze veréénigd, niet van elkander te scheiden. Alles behoort mede te werken tot het maaken van aanmerkingen, tot het opzamelen van grondregelen; alles behoort het Verstand te verlichten, of het Hart ter deugd te vormen.

„ De Wysheid zou den Menschen natuurlyk eigen en maar zeer weinig noodig weezen, om die te doen kennen en betragten, hadt dezelve doorgaande onder hun gebloeid en vrugt gegeeven. Doch dusdanig, en zo groot, is, in tegendeel, de zwakheid des Menschdoms, dat de *Algemeene Geschiedenis* steeds tooneelen vertoont van dwaasheden, en wanordes, en ons veel meer onderwyst door dwaalingen en ongelukken onzer Voor-ouderen, dan door roemens- en volgenswaardige voorbeelden. Men zegge niet met FONTENELLE, *dat de Dwaalingen der Ouderen voor het Naageslacht verlooren zyn*.

„ Neen, de misslagen en gebreken der oude Staatsbestuuren, zullen de Staatkundigen de beste lessen verschaffen; en die der Geestlyken, ten afschrikkenden schouwspiegel kunnen dienen. Ik heb geene buitenspoorigheden, die slegte gevolgen naa zich sleepten, in het Burgerlyke en Kerklyke ontveinsd. Ik was genoodzaakt te doen zien, dat, in de eeuwen van Onkunde en Bygeloof, de Geestlyken de berokkeners waren van een groot deel der rampen des Menschdoms: de Gewyde Schryvers bedienen zich ook van de sterkste uitdrukkingen, om de misslagen der Priesterschappe te beschryven. 't Is een der zegepraalen des *Christendoms*; dat het, te midden van zo veele schandelykheden en onteeringen, is staande gebleeven. Te vergeefsch bestaat de *Ongeloovige*, deeze aan den *Christlyken Godsdienst* zelve toe te schryven. De *Christen* vindt daar in eene rede te meer, om den weg der Godlyke Voorzienigheid te aanbidden. Wie dit stuk onbevooroordeeld beschouwt, zal moeten erkennen, dat, heeft het misbruik der heilige Bedieninge dikwyls groote onheilen gebrouwen, die Instelling, egter, steeds aan-

aanmerklyke voordeelen te weege bragt. Het kwaad is bekend, door in 't oog loopende uitwerkzelen; het goed gaat ongemerkt door in den eenpaarigen loop der dingen. Het eerste staat ongelukkig in de Geschiedenissen geboekt, het laatste heeft men der optekening onnoodig gekeurd. Het weer, 't welk, zonder aanmerkelyke veranderingen, de vrugten doet rypen, en overvloed oplevert, krygt nauwlyks plaats in de Dagregisters; van stormen en onweeren vinden wy breede aantekeningen.

„ Volmaaktheid op deeze Wereld te zoeken, is een harssenschim najaagen. Maar alle Staatsbestuuren moeten zich verbeteren, en zullen het doen, door het zorgvuldig vermyden van de misslagen der Ouden. Best zal ook de *Christlyke Godsdienst* gezuiverd en tot de oorspronglyke Heiligheid gebragt worden, door het schuwen van de oorzaaken des bederfs, die denzelven dikwyls droevig misvormden en onkenbaar maakten.

„ Wie de misslagen der Staatspersoonen, der Geestlyken, ten deezen opzigte verbergen of zoeken te vermommen, zyn, welke beweegredenen hun daar toe ook aandryven, hunne zaak niet vroed: dewyl de Waarheid eerlang van agter die wolken doorbreekt, en nooit met sterker glans schynt dan naa het verdryven van de nevelen, te onvoorzigtig verwekt om die te verdonkeren. De Waarheid, eene onafscheidelyke Vriendin van den Godsdienst, van de Wetten, van de goede Orde, bedoelt niets dan Deugd en Pligt in te boezemen. Zonder heiligschennis te begaan, kan niemand haar een voorspraak van Ongebondenheid, Beginzel- en Zedeloosheid doen worden. Een Schryver, die van de gronden eens waaren *Christens* en rechtschaapen *Burgers* afwykt, is zelve jammerlyk verblind, of een leugenaar; de Geschiedenis zal tegen hem getuigen, hem beschaamen en doen bloozen, heeft hy alle zaaden van eer en trouwe niet ontworteld en uitgetrokken."

Aan dit eenvoudig maar tevens meesterlyk ontwerp, aan deeze inzigten zo Waarheid- en Deugdlievend, beantwoordt dit Deel der *Hedendaagsche Algemeene Geschiedenis* by uitstek. Wy hebben ons niet kunnen wederhouden van de geheele Voorreden bykans uit te schryven: dewyl wy onzen Leezeren geen beter berigt van dit gedeelte des Werks konden ter hand stellen. Van den bepaalden Inhoud deezes Deels moeten wy nog rekenschap geeven.

Eer de Abt *Millot* de *Hedendaagsche Geschiedenis* aanvangt, geeft hy eenige *Voorbereidende Aanmerkingen over de*

de Grondvesting der Barbaaren in het Romeinsche Ryk; en maakt een Tafereel van die groote Ryks-omwenteling, der aandagtige beschouwing eens Staatsmans en ook eens Wysgeers overwaardig, als welke ons het *Romeinsche Ryk* voor oogen stelt, het onderst boven gekeerd, en, op de puinhoopen van 't zelve, de Vorstendommen van *Europa* gestigt. Hier aan hegt hy eenige keurlyke *Aanmerkingen over de woeste Volken, onder den invloed van Eigendom en Belang*, ontleend van den Engelschen Hoogleeraar *Ferguson*.

Wat de *Hedendaagsche Wereldlyke Geschiedenis* zelve betreft, hier van levert hy ons dit Plan op. „ De Geschiedenis van *Europa* zal bykans dit geheele Werk opvullen: en wy zullen 'er niets laaten invloeijen dan 't geen noodig is te weeten, om eene handleiding te hebben in de beoefening van de Geschiedenis der byzondere Volken. —— Eenige keeren zullen wy, van tyd tot tyd, het oog slaan op de andere Werelddeelen, en hier door zullen wy algemeene denkbeelden opdoen, om ons oordeel over den Staat der geheele Wereld te regelen. —— Wy zullen de eerste Eeuwen schielyk doorloopen; want het is bykans genoegzaam, den oorsprong der zaaken in de duisterheden der barbaarschheid op te speuren. Zonder ons aan eene Tydrekenkundige schikking te bepaalen, die veel eer verwarring dan duidelykheid zou geeven, zullen wy den draad der voornaamste Gebeurtenissen volgen. Het komt 'er meer op aan te weeten, welk eene betrekking de voorvallen hebben tot het Menschdom, het Geluk of Ongeluk der Maatschappye, dan derzelver juiste Jaar- en Dagtekening. De orde der zaaken verdient, buiten tegenspraak, den voorrang van die des tyds, en, in den onmeetlyken voorraad van Gebeurtenissen, moeten wy ons bepaalen tot de zodanigen, uit welke wy leering kunnen haalen, Waarheid en Nutheid behooren onze leidstarren te weezen, naar deeze moeten wy den koers onzer Geschiedkunde inrigten."

Om 't egter den zodanigen, die den tyd der Gebeurtenissen willen weeten, en zich een aaneengeschakeld denkbeeld vormen van de gewigtigste voorvallen, in een Tyd-orde byéén gevoegd, te voldoen, heeft de Abt *Millot*, agter dit Deel, eene *Tydrekenkundige Tafel* geplaatst, van de voornaamste *Gebeurtenissen in de Hedendaagsche Geschiedenis, tot de Vyftiende Eeuwe*; hy werd te meer hier toe bewoogen; om dat hy, de Geschiedenis des *Romeinschen Ryks* voortgezet hebbende tot de bemagtiging der *Arabieren*, reeds by voorraad, verscheide aanmerkenswaardige gevallen verhaald hadt, na den

den tyd van *Clovis* gebeurd: als mede, om dat de vroegste Eeuwen der *Hedendaagsche Geschiedenisse* zulk een verwarden Mengelklomp opleveren, dat het onmogelyk is, in het verhaal, eene zekere orde te houden, waar in de onderscheide tyden genoegzaam zyn uitgemerkt. — Deeze Tydtafel die, met eene dergelyke, in het IV Deel, of het laatste der *Oude Geschiedenis* te vinden, een schoon geheel maakt, deedt in ons het denkbeeld opkomen, of het Vervolg daar van, tot het einde des Werks van de Vyftiende Eeuwe af, geen nuttig en welpasfend byvoegzel zou weezen. Deeze wordt in 't *Fransch* niet gevonden en ook door den *Naavolger* niet beloofd; doch onzes bedunkens, kon dezelve zeer dienstig weezen, schoon de Tyd-orde der Gebeurtenissen, in die laatste Eeuwen, duidelyker en min ingewikkeld zyn moge; ook zou ze eene eenpaarigheid aan 't geheele Werk byzetten.

Naardemaal de voornaamste Mogenheden, die, in de *Algemeene Hedendaagsche Geschiedenis* der vroegste Eeuwen, 't meeste uitmunten, en, bykans, het geheele Staatkundige Stelzel van *Europa* uitmaaken, de *Pausfen*, de *Koningen van Frankryk*, de *Keizers van Duitschland* en de *Koningen van Engeland* zyn, vinden wy Tydtafels met aanwyzing van 't Jaar huns dooods, van de voornaamste *Pausfen*, zints *Gregorius den II*, tot de *groote Scheuring* van de Koningen van *Frankryk*, zints *Pepyn* tot *Carel den VI*; van de *Keizers des Duitschen Ryks*, tot op *Wenceslaus*; van de *Koningen van Engeland*, naa *de Bemagtiging der Normannen* tot op *Hendrik den V*.

Voorts behelst dit Deel *drie Tydperken*. Het I. Tydperk, *de Grondvesting van de Fransche Heerschappye.* — *De Barbaarschheid over Europa verspreid*, — *van Clovis tot op Carel den Grooten. Een tydvak van omtrent drie Eeuwen.* — Het II. Tydperk. *Carel de Groote, of het Nieuwe Westersche Ryk.* — De Inval der *Normannen*. *Zints het einde der Achtste Eeuwe, tot het midden van de Tiende.* — Het III. Tydperk, *Otho de Groote. Het Keizerryk aan de Duitschers overgebragt.* — *De Franschen aan den Capetschen Stam onderworpen. Van het midden der Tiende Eeuwe, tot den tyd van Gregorius den VII.* Agter deeze Tydperken zyn *Algemeene Aanmerkingen* daar over gevoegd, recht geschikt om den Leezer een doorgaand begrip te geeven van de voornaamste byzonderheden, de Staatsgesteltenis, de Kunsten, Weetenschappen, Zeden en Godsdienst raakende. Wy kunnen thans, dit Berigt reeds zo breed uitgeloopen zynde, vol-

volgens gewoonte, geen Staal, uit dit Deel onzen Leezeren toonen: doch hun verzekeren, dat alles in den eigensten smaak der voorgaande Deelen, en met geen minder keurigheid is uitgevoerd; over 't onthaal dezelve bejegent, betuigt *Millots* Naavolger wel voldaan, en, door de ondervinding, bevestigd te zyn in de goede verwagting, by de uitgave van het eerste Deel opgevat, dat deeze *Wereldlyke Geschiedenis* wonder wel voegt by MOSHEIMS *Kerklyke Geschiedenis*, en tot een wederga van dezelve dient. Wy sluiten deeze aankondiging met den wensch van den Autheur, dien wy nevens hem uitstorten, „ dat zyn arbeid dienen moge om Geestlyken te vormen, die hunner heilige Bediening tot eere strekken; Overheden, die het Regt ongekreukt handhaaven; Onderdaanen, die getrouw, gehoorzaam en Vaderlandlievend zyn; Oorlogshelden, die, op eene edelmoedige wyze, den Staat beschermen en verdeedigen; Schryvers, bekwaam om hunne Tydgenooten en volgende Geslachten te verlichten; Menschen, eindelyk, die elk, in hunnen byzonderen Leevensstand, gelukkig zyn door Wysheid en Godsvrugt, en door hunnen arbeid der Maatschappye nuttig!"

Zedig en Vrymoedig Onderzoek van S. H. IDSINGA, *Hoofdman in de Hooge Justitie-Camer van Stat Groningen en Ommelanden, en Lit van 't Genootschap* Pro excolendo Jure Patrio, *te Groningen. Te bekomen te Groningen by* L. Huisingh, *en te Amsterdam by* de Erven Houttuin, 1777. *Behalven het Voorwerk, dat 96 bladz. beslaat,* 88 *bladz. in folio.*

HEt Voorwerk, aan 't hoofd deezer Papieren geplaatst, behelst de *Historia Facti*, of een verslag van het voorgevallen, dat aanleiding gegeeven heeft tot de Procedures tegen den Heer *Idsinga*, mitsgaders van de Procedures zelven; wel byzonder met opzigt, tot de hem te last gelegde lesie van 't Collegie der Heeren Gedeputeerde Staaten van Vriesland. Aan dit Verhaal, strekkende ter justificatie van den Heer *Idsinga*, heeft zyn Ed. gehegt, een *Zedig en Vrymoedig Onderzoek, of de Volmagten ten Lantsdage in Vrieslandt, volgens de fundamenteele Wetten van die Provincie, en de Procuratien, welke jaarlyks aan de Volmagten gegeven worden, tot het exerceeren van Criminele Jurisdictie geregtigt en bevoegt; en de tegens hem genomene Decreten met de regels van Justitie overeen te brengen zyn: met byvoeginge van enige*

ge Reflexien over de algemene pligten der Overheden en Rigters. De Heer *Idsinga* bevlytigt zig om te toonen, dat 'er de Volmagten niet toe bevoegd zyn, dat men hem niet regtmaatig behandeld heeft, en besluit zyn onderzoek met eene ontvouwing van het denkbeeld, dat hy zig altoos van de Geregtigheid in 't algemeen, en dus ook van een Hof van Justitie gemaakt heeft, dat in geenen deele overeenkomt met het geen hem, zyns oordeels, wedervaaren is. De Regtskundige Leezer vindt hier eene ruime stoffe ter nadere overdenkinge; te meer daar zyn Ed. niet spaarzaam is in uitweidingen; het welk deeze Papieren, zo in 't eene als in 't andere geval, breedvoeriger gemaakt heeft, dan tot eene duidelyke ontvouwing en gezette verdeediging noodig geagt zou mogen worden.

Verhandelingen over de Legitime en Trebellianique Portien, het zy ieder afzonderlyk, het zy te gelyk plaats hebbende: als mede over het Hollandsch-Versterf-recht, zo het gemeen-Hollandsch, als 't Zuid- en Noordhollands Recht, met bygevoegde voorbeelden van Sterfgevallen; en een Erfopvolgings-rang. Door Mr. W. HESSEN, *Advocaat. Te Utrecht by* R. de Meyere. *In quarto*, 151 *bladz.*

DE hier opgenoemde onderwerpen behandelt de Heer en Mr. *Hessen*, op eene beknopte wyze, die zeer geschikt is, om anderen tot eene bekwaame handleiding te dienen. Hy geeft eene kortbondige ontvouwing van 't geen de Legitime en Trebellianique Portien betreft; en een regelmaatig verslag van 't Hollands-Versterf-regt; met eene nevensgaande verklaaring van dat Regt in voorbeelden van Sterfgevallen, die ter ophelderinge van soortgelyken kunnen strekken. By ieder voorgesteld Artykel, dat verdere overweeging vordert, wyst hy aan, welke Autheuren men daar over kan raadpleegen. En aan 't einde der Verhandelingen vindt men eene opgave van den inhoud der overwoogen Artykelen, die dus tot een Register strekt; en, met opzigt tot de laatste Verhandeling, te gelyk dient, tot eene duidelyke voordragt, van den Erf-Opvolgings-rang of Clasfen van Geregtigdens tot Erfenisfen by versterf (*ab intestato*) vervallen, met aanwyzing van de daar toe behoorende voorgestelde Artykelen, en opgegeeven Sterfgevallen. Door deeze inrigting is dit Werkje een dienstig Handboek, waarin men met een

opflag van 't oog ziet, wat in 't een of ander voorkomend geval in overweeging komt, en welke Schryvers ons desaangaande breeder onderregting verleenen. Naar luid der Voorreden had de Heer en Mr. *Hesfen* dit Gefchrift, in de eerfte plaats, tot zyn eigen gebruik aldus vervaardigd, by wyze van een Aantekeningsboek, daar hy een gereed gebruik van kon maaken; en jonge Practizyns zullen 'er zig, zyn voorbeeld volgende, op eene foortgelyke wyze met vrugt van kunnen bedienen.

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen befchouwd, door een Genoodfchap van Geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald, door G. NEBE. *Zevende Deel. 'Te Amfteldam by de Wed.* P. J. Entrop. *In groot octavo 556 blads.*

IN dit Deel, gelykfoortig aan de voorigen, vindt de Leezer weder eene verfcheidenheid van ernftige en boertige Vertoogen, welken, ieder in hunne foort, gefchikt zyn, om den geest te befchaaven, en 't gedrag te leeren regelen, naar den verftandigen eisch der Deugd. Opmerkende Leezers, de daar in voorgeftelde Lesfen gadeflaande, zullen ondervinden, dat die weg, welke hen, door Gods genade, ter eeuwiger zaligheid opleidt, tevens de weg is, om hier in den tyd waarlyk gelukkig te worden, en dat zy, die deezen weg bewandelen, eerst recht gezeid kunnen worden, genot van hun leeven te hebben. Dit denkbeeld, dat in deeze Schriften op veelerleie wyzen aangedrongen wordt, komt ons onder anderen zeer gevallig voor, in een Brief van M. J. GENIETER, *over het recht gebruik der Jongelingsjaaren*, waarom wy ook goedgevonden hebben dien over te neemen. Dezelve luid aldus.

„ VEEL GEËERDE MENSCH!

„ De lente onzer jaaren is zonder tegenfpraak het tydperk, dat men voor het vermaakelykfte van ons leven houden moet: maar al te ras gaan de uuren in hetzelve voorby, en te vergeefs wenscht de lastige ouderdom flechts de helft van zyn ftreelend vergenoegen nogmaals te genieten. Hoe betaamelyk, hoe loffelyk derhalven, dat men zich deezen bloeijenden tyd zó ten nutte maakt, dat men met waarheid kan zeggen: men geniet denzelven.

„ Tot deeze overweeging leid my de tegenwoordige dag, op welken ik myn twintigfte jaar befluite, zeer natuurlyk op. Ik heb het vergenoegen een Leezer van uwen leerzaamen Mensch te zyn; een

een vergenoegen, dat ik voor geen ander vergenoegen der waereld misfen wilde; want ik moet bekennen, dat niets zó zeer den grond tot myne menfchelykheid gelegd en dezelve gevestigd heeft; a's de voortreffelyke regelen van uw zedefchrift, 't welk de opftellers, allerwegen, zo veel eer verwerft. Uwe wyze lesfen, uwe meenigerlei fchilderingen van 't menschlyk hart, uwe ernftige en befpottelyke voorftellingen van de gebreken der ftervelingen, uwe vermaaningen, beftraffingen en opleidingen tot het pad der deugd, hebben my over de hoedanigheid van mynen toeftand leeren denken, en ook heden tot het onderzoek gebragt: of ik wel, terwyl ik thans in den vrolykften en zo ras voorby vliegenden tyd leefde, een recht gebruik van myne lentejaaren maakte? Ik vond dat ik myn doelwit hierin eenigermaaten bereikt, en ten minften veele klippen, waarop de jeugd maar al te dikwerf ftrand, vermyd hadde. Myn hart wendde zich deswegen met eene vuurige dankbaarheid tot den grooten Schepper. ——— Maar . . . hoe aangedaan was myn gemoed, toen ik het aantal myner jonge medeburgers en bekenden overwoog; traanen van mededoogen rolden over myne wangen. *Zy*-allen leeven met my in de lente hunner dagen, maar by hoe veelen vervliegen dezelven, zonder dat 'er een behoorlyk gebruik van word gemaakt? Offchoon zich elk al vleit, dat hy een goed gebruik van de dagen zyner jongelingfchap maakt; welhaast zullen hem echter droeviger tyden verrasfen! —— En hoe zeer, maar ook hoe vruchteloos, zullen zy alsdan van het onverbiddelyk lotgeval de verfpilde uuren terug eisfchen!

„ Niemand kan zeggen dat hy zyne jeugd wel gebruikt, byaldien hy daarin niet met voorzichtige fchreden zyn geluk en vergenoegen zoekt te erlangen. Niemand echter zal ook hierdoor aan zynen pligt voldoen, zo hy niet tevens zyne toekomende welvaard geftadig in het oog houd, en zyn tegenwoordig leven tot een' grondflag van zyne aanftaande gelukzaligheid legt: Deeze beide ftukken moeten noodzaakelyk te gelyk worden in acht genomen: het eerfte kan niet alléén onze gelukzaligheid bevestigen, veel minder ook het laatfte; want hy loopt insgelyks in 't verderf, die flechts het laatfte met verzuim van het eerfte tot zyn eenig oogmerk heeft. Hoe onbedenkelyk veel ongeluk ontftaat niet uit deeze dwaaling, dat men zich met het eene te vreden houd, zonder zich over het andere te bekommeren. De ondervinding levert ons daarvan de beklaagelykfte voorbeelden op.

„ Men vestige flechts zyne oogen op *Lycas*. Hoe beroemt hy zich in dien waan, dat hy de jaaren, die ons zo fchielyk ontglippen, recht weet te gebruiken. 't Is Waar, het gemeen houd hem ook werkelyk voor gelukkig; en geen wonder, daar geen dag aan ons gezicht verfchynt, op welken geene nieuwe vermaakelykheden op hem wachten. De wyn moet niet flechts zyne geesten verlevendigen, maar hy bedient zich van dezelven gefta-

dig in zulken overmaat, dat hy zich aan het redenlooze vee volkomen gelyk ftelt. In de dierlyke wellusten meent hy zyn grootst geluk te vinden, en by den uitzinnigen hoop zyner ydele makkers fchynt hy alleen te vreden te zyn. In het koffihuis, de kolfbaan, en de kollegien, vind hy zich best opgeruimd. Berispt men hem dat hy zich zelden of nooit in Gods huis laat vinden, dan is zyn antwoord; dat een jongeling van fatfoen de waereld moet zien, terwyl hy 'er gelegenheid toe heeft; dat hy die vroome flaaverny aan de fynen overlaat. ——— Geene bange zorgen benevelen, wel is waar, de dagen van *Lycas*; eene dolle vreugde toont hy in alle zyne gebaarden; de minfte nagedachten, noch het geringfte verdriet, fchynt, voor het uitwendige, by hem plaats te hebben. Maar onderzoekt het hart van deezen dolleman eens, die even, alsöf hy de vrolykheid zelve was, langs de ftraaten zwiert: de onrust en eene verborgene kwelling foltert het zelve inwendig meer dan het gemeen ooit denken zou, hierom zoekt hy de gezelfchappen der vrolyke baazen, om zyne onrust voor zichzelven, zo veel mogelyk is, te verbergen. Kan *Lycas* dus wel gelukkig heeten? of legt hy op die wyze wel den grond tot zyne toekomende gerustheid? dit is onmogelyk; hy ondermynt veeléer zyne dagen, en hem zal óf eerlang het duister graf omvatten, óf hy zal nochtans, onvergenoegd over zichzelven, onnut voor de maatfchappy, zyn leven in elende flyten.

„ Niet minder beklaagenswaardig is myn vriend *Euphilus*, terwyl het fpel en zo wat zotteklap zyne voornaamfte, zyne geliefdfte bezigheid is; al zyn verftand gebruikt hy tot hetzelve. Hieröp ftudeert hy fchier dag en nacht; hiervan fpreekt hy by alle gelegenheid —— en geen wonder: hy heeft zich op niets anders toegelegd; waaröver zou hy dan redekavelen? Hy leeft midden onder de verwonderenswaardige werken des Scheppers, doch hy kent ze niet; hy bezoekt nog wel de openbaare Godsdienftige Vergaderingen, doch hy is een vergeetelyk hoorder, hy doet zulks uit fleur, en om dat het de gewoonte is, of, omdat het hem misfchien in zyn huis verveelt. Hy leeft dus gelyk een blinde in een heerlyk paleis, en niets kan eene merkelyke verändering by hem te weeg brengen, dan een elendig kaarteblad, of een belagchelyk zot geklap. ——— *Euphilus*, de beklaagenswaardige *Euphilus*, heeft derhalven zo weinig genot van zyn leven, dat men hem met het minfte recht niet onder de levenden rekenen kan.

„ Op eenen geheel anderen trant zien wy *Alcidor* dwaalen. Deeze merkt de lente van zyn leven enkel als den grond van zyn aanftaand geluk aan; zynde hy om zyne tegenwoordige welvaard in 't minfte niet bekommerd. Eene dwaaze eerzucht is de eenige dryfveder van alle zyne handelwyzen. Door zyn onöphoudelyk en onredelyk ftudeeren, heeft hy zich reeds het verlies van zyne gezondheid veröorzaakt. Zyn ligchaam onthoud hy zelfs zulke

nood-

noodwendigheden, die tot onderhoud van zyn leven volstrekt vereischt worden. Zyn gemoed is in eene gestadige naargeestigheid, en alleen de gedachte van zyne aanstaande grootheid, welke nochtans met eene angstvallige vrees gepaard is, kan hem opbeuren. Hoe weinig kent *Alcidor* toch de waare gelukzaligheid. Thans verdryft hy ze van zich —— zal hy ze daarna in de paleizen der Grooten en in grootsche tytels vinden? Ik geloof het niet. Het wezenlyk vergenoegen is gewoon, liever in de stulpen der laage Landlieden, dan in vergulden paleizen te woonen. Hoe zeer zal hy na deezen, in zyne verwachting bedrogen, zyn ongenoten leven, wederöm wenschen.

„ Welk verstandig gebruik zie ik daarëntegen mynen vriend *Damon* van zyn leven maaken. Hy is de eenige teêrhartige vriend, dien my het karig noodlot heeft toegevoegd; en offchoon ik tegenwoordig, van hem afgezonderd, in eene treurige afgelegenheid leeve, zo zal het hem niet belgen, dat ik eene affchildering van zyn' persoon geeve, welke my in myne eenzaamheid zulk een uitneemend vergenoegen verschaft. Ik volge hem met nabootsende schreden; zyne deugd is het, die myne ziel heeft gevormd. Hy geniet thans insgelyks de lente zyner dagen, en zyn leven vervliegt by hem gelyk de uuren der verliefden. Geene kwelling doet ooit zyn voorhoofd fronselen, noch eenig knaagend verdriet de rust van zyn gemoed verdwynen. De vermeerdering van zyne kennis verschaft hem een vermaak, dat geene ziel, door de buitensporige wellusten verdorven, in staat is te smaaken. Hiertoe port hem geene eerzucht, geene benaauwde vrees voor het toekomende aan; hy is reeds gelukkig genoeg. Enkel de begeerte om de maatschappy tot nut te zyn, en zo veel mogelyk tot volmaaktheid van dit onbegrypelyk geheelâl, en tot eer des Scheppers toe te brengen, zyn de beweegredenen zyner handelwyzen. De nuttige weetenschappen ververschen zyne zielvermogens, wanneer hy zyn verstand in de overweeging des Scheppers, en in de navorsching van zynen wil vermoeit. Hy gebruikt den lust, dien hem de jeugd aanbied.—— Met eene waare en geene gemelyke deugd, geniet hy, in den omgang van eenige weinige goede vrienden, deeze waereld, terwyl hy gelooft, dat zyn Schepper ze hem ten dien einde zo bekoorlyk heeft geschapen. Geene morsige scherts erny bezoedelt hunne byeenkomsten, offchoon allerlei geestige invallen hun vergenoegen vergroot. Zyn medelydend hart is voor tedere aandoeningen vatbaar; hy mengt zyne traanen met de traanen van eene *Clarisse*, en verfoeit in eenen heiligen yver de vervolgingen van eenen onmenschelyken *Lovelace*. Het gezelschap van de schoone kunne, die haare vrolykheid met verstand en zedigheid paart, is hem duizendmaal aangenaamer dan de zotte *douceurs* die een laffe *petit-maitre* van haar roemt te genieten. Van de wulpse saamenkomsten, die de verdorvene smaak der ongebondene waereld in de huizen der on-

 tucht

tucht heeft opgerecht, is hy afkeerig. De wyn gelooft hy dat hem en zyne vrienden word geschonken, om hunnen omgang met vervrolykende jokkernyen des te aangenaamer te maaken, en, geen wild geschreeuw stoort de rust hunner gebuuren, alhoewel ook *Hagedoorns* tedere bevindingen den geest der gasten bezielt. —— Dus vervliegen by hem de vrolykste jaaren zyns levens, tot dat eene bedaagde ouderdom hem andere soorten van geneuchtens doet verkiezen. Hy schaamt zich op het einde zyns levens niet, geleefd te hebben; want als een christen sterft hy. Het eene levensperk heeft by hem altoos den grond des geluks van het ander gelegd, en dus klimt hy met vrymoedige schreden tot eene hoogere welvaart op, die hem den dood geenszins verschrikkelyk maakt, nadien hy zich daarin hier reeds bevestigd heeft.

„ Dit is het afbeeldsel van mynen waardigen vriend. Zó leeft hy in zyn gelukkig leven, en zó geniet hy de lente zyner jaaren. Dat toch alle myne medeburgers, of ten minsten myne bekenden, dus gezind waren; hoe gelukkig zouden zy niet wezen, en hoe gelukkig zou ik zyn, die my gestadig noeme."

Uw vlytige Leerling en Leezer

M. J. GENIETER.

Het Boek der Psalmen, nevens de Gezangen bij de Hervormde Kerk van Nederland in gebruik enz. Te Amsteldam by H. Tiedeman. *In groot octavo.*

MEn heeft deeze nieuwe Beryming, welke Nederlands Kerk met eene algemeene goedkeuring, en meer stigting dan de oude, gebruikt, gelyk bekend is, vervaardigd uit drie reeds voor handen zynde Berymingen, te weeten die van VOET, het KUNSTGENOOTSCHAP en GHYZEN. By de keuze en overneeming der Psalmen uit deeze drie Berymingen, ontdekte men wel dra, dat dezelven, hoe wel, over 't geheel, berymd, hier en daar nog eene verbeterende hand noodig hadden; welke ook daarop aan 't werk geslaagen is. Ter dier oorzaake hebben deeze Psalmen, de een minder de ander meer, eelyke veranderingen ondergaan; en zulks heeft, van den aanvang der uitgave deezer nieuwe Berymingе af, verscheiden Liefhebbers genoopt, om hun oog byzonder op deeze veranderingen te vestigen, en de Psalmen ten dien opzigte met elkanderen te vergelyken, om na te gaan, in hoe verre deeze veranderingen ter verbeteringe strekten. Dit onderzoek, schoon men over deeze en geene veranderingen, dat altoos zal overblyven, verschillend mogte denken, is meerendeels gunstig uitgevallen; en

men

men oordeelt vry eènpaatig, dat de aangewende oplettendheid, over 't geheel, weezenlyk ter verbeteringe der Beryminge gediend heeft. Zulks heeft, al vroeg, den eenen en den anderen te meerder bewoogen, om deeze vergelyking voort te zetten; en men vond 'er die wenschten, dat men bedagt ware, op eene uitgave van 't Boek der Psalmen, welke eene vergelyking hier van op eene duidelyke wyze onder 't oog bragt. 'Er zyn ons zelfs Liefhebbers voorgekomen, welken de nieuwe Beryming ten dien einde met wit papier hebben laaten doorschieten, om de veranderde plaatzen aan te tekenen, en dus de vergelyking te gemaklyker te maaken. —— Soortgelyke bedenkingen en onderneemingen schynen ten laatste aanleiding gegeeven te hebben, om het Boek der Psalmen op eene zekere manier te drukken, welke geschikt is, om aan zodanig een verlangen te voldoen. Men ziet daar van eene Proeve in de hier bovengemelde uitgave, welke de 38 eerste Psalmen behelst, met oogmerk om zulks te agtervolgen, indien de Liefhebbers, gelyk men vertrouwt, de uitvoering blyven begunstigen. In deeze uitgave, in twee Colommen op ieder bladzyde geschikt, vindt men in de eene Colom de Psalmen, met benoeming der Uitgeevers, zo als ze reeds het licht zagen; en in de andere Colom de Psalmen, volgens de thans gebruikelyke Beryming: de daar in gemaakte veranderingen zyn ter wederzyde *Curcyf* gedrukt, zo dat ze van zelven in 't oog loopen. Een ieder derhalve die lust heeft, om deeze vergelyking na te gaan, dat zyne gevalligheid en nuttigheid heeft, kan hier naar wensch, met weinig moeite, te recht geraaken, daar alle de veranderingen zig met eenen opslag van 't oog voor hem vertoonen. Om 'er onzen Leezeren te beter denkbeeld van te geeven, en 't gebruik te doen opmerken, zullen wy een en ander voorbeeld daar stellen.

Psalm IV.

Door *H. Ghyzen.*

Wanneer ik roep, wil my verhooren,
ô God, die mijne rechtzaak red.
Dat my benauwtheid quam te vooren,
Deed gy my gaan in ruime spooren:
Betoon genaê, hoor mijn gebed.
Wat moogt gy mannen *doch* beginnen?
Zal steeds tot schande zijn mijn eer?
Zult gy dan d' ydelheid beminnen?
En *gantsch beroofd van rechte* sinnen,
De leugen zoeken *immermeer?*
2 *Weet doch, en breng het u te vooren,*
Dat zich de Heer een gunstgenoot
Heeft afgesondert, en *verkooren,*
Ontwijfflik zal de Heer my hooren
Wanneer ik roep, hy kent mijn nood.

Nieuwe Berijming.

Wil mij, wanneer ik roep verhooren,
ô God, die mijne rechtzaak redt!
Gij hebt in angst mij hulp beschooren,
En mij doen gaan in ruime spooren:
Betoon genaê; hoor mijn gebed.
Wat moogt gij, mannen, *toch* beginnen?
Zal steeds tot schande zijn mijn eer?
Zult gij dan d' ijdelheid beminnen,
En, *t' eenemaal beroofd van* zinnen,
De leugen zoeken, *keer op keer?*
2 *Herinnert u, gij roekeloozen,*
Dat zich de HEER een' Gunstgenoot
Heeft afgezonderd en *verkoozen.*
Hij doet mij nooit van schaamte bloozen,
Die, als ik riep, mij bijstand bood.

Zijt *vry* beroert, ontstelt, verlegen;
Maar zondigt niet, versaakt uw' wil;
Spreekt in uw hert, *wilt overweegen*
Uw doen op 't leger neêrgelegen;
En zijt in *allen voorval* stil.

Zijt *gij* beroerd, ontsteld, verlegen,
Zoo zondigt niet; verzaakt uw' wil;
Spreekt in uw hart; *herdenkt uw wegen*,
Op 't eenzaam bedde neêrgezeegen;
En *weest* in *al ontmoeting* stil.

Psalm XV.

Door *J. E. Voet.*

Wie zal verkeeren, groote God,
In uwe tent? wien zult Gy *loonen*
Met zulk een *gunst en zalig* lot,
Dat hy *uw heilig Sion, tot*
Uw' *eer, bestendig* moog' bewoonen?
2 Die in zyn' wandel *gansch* oprecht,
Alle onrecht haat, *en* valsche streeken;
Zyn' *ooren* aan uw' wetten hecht;
Zich op de deugd met yver legt, (enz.
En waarheid met zyn hart *zal* spreeken.

Nieuwe Berijming.

Wie zal verkeeren, groote God,
In uwe tent? wien zult Gij *kroonen*
Met zulk een *onwaardeerbaar* lot,
Dat hij, *bij 't heuglykst gunstgenot*,
Uw *heilig Sion* moog' bewoonen?
2 Die in zijn wandel *zich* oprecht
En wars betoont van valsche streeken;
Zijn *aandacht* aan uw wetten hecht,
Zich op de deugd met ijver legt, (enz.
En waarheid met zijn hart *blijft* spreeken.

Psalm XIX.

Door *'t Kunstgenootschap.*

Het ruime hemelrond
Meld elk met *vollen* mond'
Gods eer en heerlykheid:
't Wyduitgestrekte vak
Van 't hooge sterrendak
Vertoont zyn wys beleid.
Dus kan ons dag by dag,
Met eerbied, met ontzag,
Gods wonderen verhaalen;
Dus weet ons nacht by nacht,
Met schitterende pracht,
Zyn wysheid af te maalen.
2 *Die staat zo hemelsch* schoon
Voor aller oog ten toon,
Dat nergens spraak, of oord,
Of landschap is bekend,
Zelfs tot aan 's aardryks end',
Daar elk haar stem niet hoort.
Haar evenredigheid
Heeft zich zo *verr'* verspreid,
Haar reednen zyn zo krachtig,
Dat z' *als*, wat d' aard' bewoont,
Het merk eens Scheppers toont,
Zo gunstryk als almagtig.

Nieuwe Berijming.

Het ruime hemelrond
Vertelt, met *blyden* mond,
Gods eer en heerlijkheid:
De heldre lucht en 't zwerk
Verkondigen zijn werk,
En prijzen zijn beleid.
Dus kan ons dag bij dag,
Tot roem van Gods gezag,
Zijn wonderen verhaalen:
Dus weet ons nacht bij nacht
Zijn onbegrensde magt
En wijsheid af te maalen.
2 *Hoe goddelijk en* schoon
Luidt deze hemeltoon!
Daar is geen spraak, of oord,
Daar is geen volk bekend,
Dat, zelfs tot 's weerelds end,
Der hemlen stem niet hoort.
Hun evenredigheid
Heeft zich zoo *wijd* verspreid,
Hun rede klinkt zoo krachtig,
Dat z' *al*, wat d' aard bewoont,
Het merk eens Scheppers toont,
Zoo gunstrijk als almagtig.

Trits

Trits van Dichtlievende Proeven op den Storm. Voorgevallen in Slachtmaand des Jaars 1776. *In quarto* 15 *bladz.*

NAar ingekomen berigt zyn we deeze Dichtlievende Proeven verschuldigd, aan een Gezelschap, dat zig *uit Leerzucht*, (met welke Spreuk deeze Stukjes ook ondertekend zyn,) vereenigd heeft, ter beoefeninge van Taal- en Dichtkunde; en ze komen voor als de eerstelingen hunner pogingen ter vorderinge in deeze Weetenschap en Kunst. Wanneer men dezelven in dit daglicht, waar in ze geplaatst behooren te worden, beschouwt, zou het ten uiterste ongerymd zyn, dezelven te beoordeelen als Dichtstukken van Mannen van Naam, of als van zulken, die voorgeeven, dat zy de Dichtkunde al lange gehanteerd hebben, of zig voordoen, als waren zy Baazen in hun Handwerk; hoedanige zwetzeryen zo wel op den Parnas als elders plaats hebben. In tegenoverstellinge hier van, heeft men 't uitgeeven van zulke Dichtstukken, door zodanig een Gezelschap, veeleer aan te zien, als eene proefneeming, ter toetzinge van 't algemeene oordeel over hunnen arbeid; veelligt om denzelven, naarmaate hiervan, voort te zetten, of, (ten minsten in 't openbaar,) te staaken. Wy hoopen dat ze hier in gelukkig mogen slaagen, althans in zo verre, dat ze 'er eer door aangemoedigd, dan te rugge gehouden mogen worden; dewyl ze het eerste, zo als 't ons voorkomt, waarlyk verdienen. Men zou zekerlyk meer oplettendheid in taal en spreekwyzen mogen vorderen; dan die oplettendheid, welke 'er, niettegenstaande eenige gebreken, in doorstraalt, geeft genoegzaamen grond om te bemerken, dat zy op een goeden weg zyn, en dat men dus in 't vervolg meer naauwkeurigheid van hun mag verwagten. Voorts zyn de Verzen gemeenlyk vloeibaar; de schikking der denkbeelden is over 't geheel regelmaatig, en hier en daar ontmoeten ons trekken, die getuigen, dat het hun niet aan verbeeldingskragt ontbreekt; des het genoegzaam blykbaar zy, dat dit Gezelschap, schoon hun arbeid nog beschaaving vordere, aanmoedeging verdient, en dat men rede heeft, om hunne vordering, by aanhoudendheid, te gemoet te zien. —— Men leeze, tot eene proeve hier van, uit ieder deezer Dichtstukjes, een byzonder voorstel.

Het eerste levert ons het akelige tooneel eener ongelukkige Weduwe, die, op het verliezen van haar kroost, tot wanhoop overslaat; dat zeer wel voorgedraagen wordt.

Een weduw, die haar kind, haar eenig welbehagen,
Tracht aan den snellen stroom, met lyfsgevaar, te ontdragen,
Moe dulden dat een golf, die haar reeds yzen doet,
Het van haar borsten rukt in 't bolste van den vloed.

't Onnozel jongske reikt al zinkend noch zyne armen
Vergeefs zyn moeder toe, die yslyk staat aan 't kermen;
Tot dat ze op 't laatst, door rouw en wanhoop aangespoord,
Zich in de zoutkil werpt, en met haar kroost versmoord.

Het voorstel is natuurlyk, de critiken zouden alleen kunnen vallen op de taal of een enkel woord. Het zou een kyfaas weezen te twisten, of 't beter ware te schryven, *Moet dulden* enz. of, *Moet zien dat eene golf* enz. Die wat sterk tegen de gelykklankigheid zyn, zouden veelligt in dien regel *schrikken* of *beeven* enz. boven *yzen* verkiezen, om dat het woord *yslyk* in den derden regel na deezen voorkomt, dan dit hangt grootlyks af van een onderscheiden smaak. Voor *noch* in de betekenis van *nogmaals* zouden onze keurige Schryvers meerendeels eischen *nog*, in onderscheiding van 't ontkennende *noch*, en zo ook *laatst* voor *laast*, als afkomstig van *laat*, *laater* en dus *laatst*; dan dit zyn keurigheden en onderscheidingen, die dikwils niet in agt genomen worden van anders beroemde Dichters. De spelling van *versmoord*, in plaats van *versmoort*, is waarschynlyk eene drukfout, naar uitwyzen van des Dichters gewoone spelling.

Het tweede vangt dus aan, met eene verschrikkelyke beschryving van dien naaren Nagt.

Het bulderend Noordwest, omstuuwt met hagelbuien,
Met vuur, en donder, schynd in zegepraal den Doodt
Op zwarte vleugelen in 't Vaderland te kruien:
Help God! wis treft die Storm myn' armen Landgenoot!
ô Deerlyk schouwtoneel! ô stapel van ellenden!
De holle en dolle wind kend in zyn buld'rend woên
Geen paal, noch perk; wis zal hy 't onderst boven wenden;
Wat kan een enkele nacht al ramp, en schaden doen!
Het water, opgeperst uit 's afgronds diepste kolken,
Voert schrik, en angst, en wee, met zich naar allen kant;
't Dooft 't schittrend blikzemvuur, 't vermengdt zich met de wolken.
Ai my! hoe veeg staat thans myn dierbaar Vaderland.
't Beukt tegen hooge vest, en welbemuurde wallen,
't Rammeit de dyken los met ysselyk geweldt.
Daar hoor ik 't met gedruis in laage polders vallen!
Het vruchtbaar Akkerland wordt thans een pekelveldt.
Thans paart een jammerklacht zich met 't geklots der baren,
De Lucht weêrgalmt alom van 't droevige Ach! en Wee!

Dee-

Deeze befchryving is zeer natuurlyk, en de woorden, daar 't op aankomt, zyn wel uitgekoozen; alleen is de fpreekwyze, *dat het water uit de diepfte kolken van den afgrond opgeperst wordt*, te fterk, en het woord *kruien* te laag in dit geval. Voor 't overige fchynt deeze Dichter niet vast te zyn in 't gebruiken van *d*, *'t* en *dt*; dit gaat wat onregelmaatig; onze Spraakkunftenaars, fchoon ze hier over verfchillend denken, behouden egter ieder hunne regelmaatigheid; en men behoort het 'er op toe te leggen, om zig zelven, in ieder Stuk dat men fchryft, gelyk te zyn.

Het derde Dichtftuk, fchoon de ftyl hier en daar wat te zwellend geoordeeld mogte worden, dat jongen Dichteren wel toe te geeven is, heeft egter insgelyks zyne verdienften, en geeft ons eene treffende fchildery van den jammerlyken toeftand ten platten Lande, na 't doorbreeken der dyken, dat de Dichter vooraf eigenaartig uitgedrukt had, zeggende:

De baeren groeijen aen, en fluiven op de dyken
Die wagglen, niet beftand voor 't woeden van d' Orcaen.
Het teysterend geklots der golven doet hen wyken,
De onftuyme zee dringt door, zy fcheuren . . . 't is gedaen!
Daer gonst het water heen, ô God! beperkt zyn woede!
U dreigt, myn Vaderland! U dreigt een bitter wee!

Dit ondervond men vooral ten platten Lande, gelyk de Dichter wat laager vervolgt.

Het land, waer onlangs nog de boer het kouter wende,
En waer de logge koey zich rolde in 't malfche gras,
En 't fchaapje fpeelde en tierde, en 't fchichtig veulen rende,
Ligt thans veranderd in een ruyme pekelplas.
Hier zwemmen mensch en dier, ginds fmooren ze in de ftroomen;
Daer dobbert op een baer des landmans koude lyk.
Zy, die 't gevaer der zee al worst'lend zyn ontkoomen,
Staen naekt, van goed beroofd, te fiddren aen den dyk.
Ay my, een koude fchrik beroert myn ingewanden!
Daer dryft een moeder, met haer kind, haer zorg, haer troost,
Zy poogt den dood t' ontvlien, en flaet naer 't wigt haer handen,
Dog een vergramde golv rukt moeder weg en kroost.
Zulk een rampzalig lot had haer de zee befchoren.

In dit waarlyk treffende Tafereel zal men, zo ten aanzien van 't geheele beloop als der gebruikte fpreekwyzen, niets weezenlyk te berispen vinden; en het merkwaardigfte nopens de fpelling zal

weezen, dat de Dichter zigzelven, als uit het geheele Dichtstuk blykt, niet gelyk is, in 't gebruiken van de *i* of *y* in de twee klanken; schryvende nu, *ei*, *ui* en dan *ey* en *uy*. Ieder spelling heeft onder de Spraakkundigen zyne voorstanders; maar de oplettenden zyn zigzelven gelyk. Keurige Schryvers zouden veelligt ook wraaken, *beperkt* voor *beperk*, en *wende* voor *wendde*; doch op soortgelyke onnaauwkeurigheden geeft iedereen juist geen acht. ——— Men zal, dit alles nagaande, reden vinden, om ons voorgezegde wegens deeze Dichtstukken te billyken; en 't Gezelschap, vertrouwen we, zal 't ons niet ten kwaade duiden, dat wy hen, door de nevensgaande aanmerkingen, tot meerder opletteudheid hebben zoeken aan te spooren.

Nieuw en volkomen Woordenboek van Konsten en Weetenschappen. Vercierd met eene groote menigte Kunstplaaten. Uit de beste Schryvers in alle Taalen verzameld. Door E. BUYS. *Hofraad van hunne Poolsche en Pruissische Majesteiten. VIII. Deel.* O. P. Q. *Te Amsterdam by* S. J. Baalde 1776. *In groot octavo 979 bladz.*

MEn ontmoet in dit Deel, even als in de voorgaanden, een uitgebreiden voorraad van Artykelen, met betrekking tot alle Konsten en Weetenschappen; waardoor het in verschillende takken van oefening van dienst kan zyn, wanneer men 't goed vindt, toevlugt tot een Woordenboek te neemen. Zie hier, om ook uit dit gedeelte een Artykel by te brengen, de beschryving, die men ons van het Pottedraaien en Pottebakken geeft. Het laatste geschiedt in een Oven, en 't eerste door middel van een Wiel, als men groote, of op eene Draaibank, als men kleine werkstukken maakt.

„ Het Pottebakkers wiel bestaat voornaamlyk in de Neut, zynde een Balk of Axis, wier voet of pivot perpendiculair draait op een vryen steenen zuil of bodem. Van de vier hoornen van deezen Balk, die geen twee voet in de hoogte overtreft, gaan vier yseren dwarsboomen opwaarts, de Spaaken van het Wiel genaamd; welken, diagonaallynen vormende met den Balk, nederwaarts gaan, en op den bodem vastgemaakt zyn, aan de hoeken van een sterken houten Cirkel, van vier voet in den diameter, volmaakt gelyk de Velgen van een Koetswiel, uitgenomen dat het geen *Axis* noch *Radii* heeft, en enkel aan den Balk vereenigd is, welke het zelve tot eenen Axis dient, door de yseren dwarsboomen. De top van de Neut is plat, van eene cirkelvormige gedaante, en van een voet diameter; en op deese Neut wordt het Leem of de Klei gelegd, die gedraaid en gefatsoeneerd moet worden. Het Wiel, aldus

dus gesteld, is met vier zyden van vier onderscheidene stukken houts rondom beslooten, op een houtten Raam; het agterstuk, zynde dat waarop de werkman zit, is een weinig naar het Wiel voorwaarts hellende gemaakt; op het voorstuk is de bereide aarde geplaatst; op de zydstukken laat hy zyne voeten rusten, en dezelven zyn neigende of hellende gemaakt, ten einde hem meer ruimte te geeven. De aarde bereidt hebbende, legt de Pottebakker een rond stuk van dezelve op het cirkelvormig hoofd van de Neut, en neêrzittende draait hy het Wiel met zyn voet, tot dat het eene genoegsaame snelheid heeft; als dan, zyne hand met water nat maakende, drukt hy het voorste van zyne vingeren in het midden van den klomp, en vormt dus de holte van het vat, voortgaande om het zelve in het midden te verwyden; en draaiende dus de binnenzyde in de vorm met de eene hand, terwyl hy de buitenzyde met de andere vormt, het Wiel gestadig rond draaiende, en zyne hand van tyd tot tyd nat maakende. Wanneer het vat te dik is, gebruikt hy een plat stuk yser, eenigsints scherp op den kant, om af te snyden het geen overtollig is: en wanneer dit voltooid is, wordt het van het cirkelvormige hoofd afgenomen, door een koperdraad, dat onder den voet van het vat doorgetrokken wordt.

„ De Pottebakkers Draaibank is insgelyks eene soort van Wiel, maar veel eenvouwdiger en slegter dan het voorgaande; derzelver drie hoofddeelen zyn een yseren Balk of As, van drie en een half voet hoog, en van twee en een halven voet diameter, horizontaal geplaatst op den top van een Balk, en dienende om 'er het vat op te vormen: en een ander groot houten Wiel, alles van één stuk, drie vingeren dik, en twee of drie voet breed, op den bodem aan denzelfden Balk vastgemaakt, en parallel met den Horizont. De Balk of de Axis draait door eenen Spil op den bodem in een yseren Staander. De Werkman geeft de beweeging aan de Draaibank met zyn voet, stootende het groote Wiel geduurig met den voet; geevende het steeds een grooter of kleiner graad van beweeging, naarmaate zyn Werk zulks vereischt. Hy werkt met de Draaibank, met dezelfde Instrumenten, en volgens dezelfde manier als met het Wiel. De vormingen worden gemaakt door het houden van een stuk hout of yser, gesneeden in de gedaante van de vorm tot het vat, terwyl het Wiel rond draait; maar de voeten en handvatsels worden gemaakt op zig zelven, en met de hand aangezet, en indien 'er eenig snywerk in moet komen, zoo wordt dit gemeenlyk in houten vormen gedaan, en stuk voor stuk op de buitenzyde van het vat gestooken.

„ Wanneer de Potten gedraaid zyn, dan worden ze na de droogte of warmte geschooten, tot dat ze in staat zyn om een oor daaraan te zetten. Dan worden ze weder na de droogte gebragt, om ze verder te maaken, zoo als ze in haar fatsoen behooren te

wee-

weefen. Eer nu de Potten in den Oven gezet worden om te bakken, dan worden ze gelood of verglaasd. Dit lood of verglaas is zeer fyn gemaalen, byna als ftof, dat gemengd wordt met water, doch met water alleen niet, maar met eene foort van drabbige Potaarde, die gemengd is met water, en wordt door een Teems geflaagen, en zoo te famen gemengd, dat het in ftaat is, om de Potten daar mede te looden of te verglafen. Als dan de Oven gevuldt wordt, dan worden eerst de Potten met pypen ondergezet, te weeten, zoo als ze de Pypmaakers in de Pottebakkery brengen; daar wordt boven over die pypen een ftolp of kap gelegd, en dan de Potten daar boven op, tot dat de Oven in 't geheel vol is. Den Oven vol zynde, wordt van onderen het vuur daarin geftookt, en langfaamerhand wat meerder, zoo dat het van onder tot een geheel vuur worde, dat van het eene einde tot het ander ftrekt. Dan wordt 'er zoo lang geftookt, tot dat de Bakker het oordeelt genoeg te zyn."

Huwelyks-Gefchiedenis van den Heer PHILIP PIETER MARK, *door hemzelven befchreeven. Te Rotterdam by* J. Hofhout *en* E. v. Wolfsbergen.

„ Ik, PHILIP PIETER MARK, (dus vangt deeze Autheur aan,) nam zes Vrouwen, en een Iegelyk die niet onderweezen de hagchelyke Schreede tot het Huwelyk doên wil, kome, leeze de Gefchiedenis van myn Huwelyk en trekke eene wyze Onderrichting uit myne Ondervinding! —— Advocaaten, werp uwe Liquidaties weg! Huishouders, Staatkundige, Kerkelyke, laat de Boeren, de Staat en de Ketters met Vrede! Meisjes, gy die denkt eenen Man gelukkig of ongelukkig te maaken, vergeet alle uwe Huwelyks-Projecten! Tuchtmeesters en Amptlieden, laat de Geesfels vaaren! Kwakzalvers laaten uwe Patienten leeven! Alle Hooge en Nederige, de geheele Hollandfche Waereld in Mansrokken en Japons, zet Arbeid, Bedrog en Achterklap aan een Zy, en kom en lees de Huwelyks-Gefchiedenis van den Weleerzaamen PHILIP PIETER MARK!" —— En wat leert ons die Windmaaker, die elk een roept om zyne Gefchiedenis te leezen? —— Wat! dat hy vyfmaal ongelukkig gehuwd geweest is, om dat hy niet wel uit zyne oogen gezien had: en dat zyn zesde Huwelyk, niet door een voorzigtig overleg, maar door toeval, gelukkig uitviel. —— Moest PH. P. MARK, om dit te leeren, een geheel Boek fchryven? en is 't der moeite waardig dat ieder zyne geliefde bezigheden ftaake, om zyne Gefchiedenis te leezen, ten einde eene onderrigting te ontvangen, nopens iets, dat de ondervinding dagelyks leert? daar menig een ongelukkig huwt door onvoorzigtigheid, en men nog

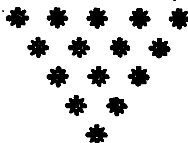
nog al dikwils ziet, dat onbedagte Huwelyken gelukkig slaagen. ——— Dan 't zy hier mede zo 't zy; en wat de Autheur ook verder bedoele; zyne Huwelyksgeschiedenis is te leezen, niet op een tyd als men daadlyk bezigheden heeft, maar in een verloopen uur, by uitspanning, voor tydverdryf. Zyne manier van verhaalen is leevendig, de characters zyner Vrouwen zyn onderscheiden, en hy maalt dezelven, met de gevolgen hier van, ten zynen opzichte, zo natuurlyk af, dat zyne Geschiedenis, in haare soort, niet ongevallig zy. ——— De eerste Vrouw, (om dit verschil van characters nog kortlyk te melden,) had geen doorzigt, en was zo goed slag, gelyk men zegt, dat ze hem nimmer tegensprake, en op alles, wat hy voorstelde, zeide, *'t is wel, zo als UE. goeddunkt* of *beveelt*. ——— Zyne tweede Vrouw had wel niet meer dan een maatig Verstand, maar was van een tegenstreevend humeur, zo dat zy hem, op alles wat hy voorstelde, steeds tegenspræke; het woord *ja* was haar zo haatlyk, dat zy 't vermyde, zelfs daar ze 't naauwlyks ontgaan kon; hy zei, by voorbeeld, *driemaal drie is negen*, haar antwoord was, *tien min één*. ——— Eene derde Vrouw was eene soort van Coquette, die de Galanterie tot het uiterste bragt, zonder egter tot feiten over te slaan, en daar benevens zo verkwistend was, dat zy hem, indien hy geen byzondere zorg gedraagen had, arm gemaakt zou hebben. ——— Na deeze verkwistende kreeg hy eene zeer gierige Vrouw, en op derzelver dood, geen geld in huis vindende, verstond hy uit eene vertrouwde van zyne geweezen Echtgenoot, dat zy al het capitaal begraaven had op eene plaats, die zy hem wilde aanwyzen; doch daaromtrent komende had het Water dien hoek Lands afgescheurd, en 't geld was niet meer te vinden. ——— In die omstandigheden huwde hy vervolgens met de bestorven dogter van een vermogend Koopman, die hem vyftig duizend Ryksdaalders aanbragt; trots op haar geld was; hem dagelyks deed ondervinden, hoe groot haar vaderlyk erfdeel ware, en hem, op het minste pligtverzuim van onderdaanigheid, alle haare vyftig duizend Ryksdaalders, Stuiver voor Stuiver, voortelde. Daarbenevens had zy eene zeer gezette leevenswyze, was niet geschikt voor eenige verkeering, 't zy met haars gelyken, meerderen of minderen, en speelde voorts de rol van een Vrygeest. ——— Ten laatste is hem een Burgerlyk welopgevoed Meisje ten deel gevallen; waar van hy alles goeds meldt, en nog meer verhaalen zou, indien zy hem niet dreigde Papier en Inkt voor altoos weg te sluiten, zo hy nog één woord van haar zeide.

De Testamentmaakers, of de Marquis van Tolbrugge. Tooneelspel. Alom te bekomen. In octavo 52 bladz.

EEn Hekelschrift nopens het strafwaardige bedryf derzulken, die bewerken dat 'er een onverantwoordlyk Testament gemaakt en getekend wordt, om zig daar door op eene onregtvaardige manier te verryken; 't welk indiervoege wordt uitgevoerd, dat de eene Schurk den anderen misleide. Bedryven van dien aart verdienen zekerlyk de scherpste gisping; maar als ze ten Tooneele gebragt worden, dient men de waarschynlykheid in 't oog te houden, dat hier geen plaats heeft: alles wordt in deezen meer door geweld, dan door een listig bedrog uitgevoerd; 't welk, schoon niet volstrekt onmogelyk, egter de gewoone weg niet is, welken knaapen van dien stempel inslaan.

L'Ambigu, ou Recueil de Discours sur divers Sujets. A Leide, chez B. Onnekink 1777. *Sans la Preface et la Table des Discours,* 130 *pp. in octavo.*

DIt Stukje bestaat, overeenkomstig met den titel *l'Ambigu*, zo veel als *Mengelingen*, of, met een gemeener woord, *Een Allegaartje*, uit eene verzameling van Spectatoriaale beschouwingen over verschillende onderwerpen, die, naar den aart der stoffen, of boertig of ernstig verhandeld worden. Men kan dezelven niet wel brengen in den rang van uitgewerkte Vertoogen; maar ze zyn egter over 't geheel van een goeden smaak, en kunnen, in een verlooren uur, met genoegen geleezen worden, om den geest en de zeden te beschaaven.



HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring door TH. CH. LILIENTHAL, *Dr. Th. en Hoogl. op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige aanmerkingen vermeerderd, XVde Deel. Te Amsterdam by* de Wed. Loveringh en Allart 1777. *Behalven de Voorreden 487 bladz. in gr. octavo.*

MEt dit Deel besluit de Hoogleeraer zyne ontvouwing van de Geschiedenissen des Ouden Verbonds, en nevensgaende oplossing der zwarigheden door 't Ongeloof daer tegen ingebragt. Dit afgehandeld hebbende, staet hy nu voorts de Geschiedenissen des Nieuwen Verbonds, op ene dergelyke wyze, na te gaen, ter beantwoordinge en wederlegginge van 't Ongeloof. En zulks beweegt hem, om zich voor af te verledigen, tot het bewyzen van de waerheid en zekerheid dezer Geschiedenissen; waer toe hy, nog in dit Deel, ten grondslag ligt, een betoog van de echte oudheid en onvervalschte juistmatigheid der Geschiedboeken des Nieuwen Testaments. Zyn Hoogeerwaerde behandelt dit laetste gedeelte van Israëls lotgevallen, in de Schriften des Ouden Verbonds gemeld, indiervoege, dat hy, even als van de voorige geschiedenissen, een geregeld verslag geve; met invlechting van de verrichtingen der Propheten in die dagen; onder het uit den weg ruimen der tegenbedenkingen van het Ongeloof; dat hem verscheiden plaetsen der Bybelbladen doet ophelderen. En in zyn daerop volgend Betoog, van de echtheid der Schriften des Nieuwen Testaments, vind men het merkwaerdigste daertoe betrekkelyk byeengebragt, met ene beantwoording der tegenbedenkingen, die derzelver nietigheid of ongegrondheid duidelyk doet zien. —— Om 'er den Lezer iets byzonders uit mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzaeklyke zyner beantwoordinge, van 't geen men bybrengt, om reden te geven, van de spoedige en wyduitgestrekte uitbreiding der Christelyke Leere, op de vooronderstelling dat het Euangelische geschiedkundige bericht valsch zy. —— Die omhelzing der Christelyke Leer toont, gelyk de Hoogleeraer dit aengedrongen heeft, dat de berichten der Euangelisten en Apostelen, in die dagen, met de volkomen-

ste overtuiging voor echt gekeurd zyn, door menschen, die 'er 't grootste belang in hadden, om deswegens een naeuwkeurig onderzoek te doen. Men ziet des hierin de kracht der waerheid, zegt een Christen; maer de Ongeloovige meent, dat hy andere redenen kan opgeven, van dien verwonderenswaerdigen voortgang der Christelyke Leer.

„ Het ongerymde der Heidensche afgodery, en der Joodsche bygeloovigheid, zegt hy, begon in 't oog te loopen; men kreeg verdriet in 't kostbare van den Godsdienst, en andere lasten van beide de Religien." —— Dan hiertegen staet, dat een bygeloovig volk dit kostlyke en die lasten gewillig draegt, en dat het Christendom veel moeilyker plichten afvorderde. Voorts was die bygeloovigheid niet ongerymd in 't oog der Jooden, voor zo ver dezelve, hunnes oordeels, op ene Godlyke instelling gevestigd was. En wat de ongerymdheid der afgodery betreft, verstandigen lachten daerom in stilte, zonder deswegens een anderen Godsdienst aen te nemen; en de groote menigte was 'er zo aen gewoon, dat het hun niet zeer vreemd voorkwam. Daerenboven, wat was dan, vraegt de Hoogleeraer, de reden, dat deze dwaesheid van 't Heidendom niet eerder ingezien werd, dan juist toen het Christendom zich zo zeer begon uit te breiden.

Zommigen schryven dit toe „ aen de Platonische of Stoïsche Philosophie." —— Dan men heeft, gelyk de Hoogleeraar opmerkt, hier wel in acht te nemen, hoe klein het getal derzulken was, die zich met Philosophische bespiegelingen ophielden, in vergelyking van het getal der genen, die den Christelyken Godsdienst omhelsden; mitsgaders de geringe overeenkomst of liever strydigheid dier Philosophie met deze Leere; en verder de omstandigheden, waer in zich Jooden en Heidenen bevonden, als welken toonen, dat 'er zulk een invloed niet van te wachten was. Ook vraegt hy hier insgelyks met regt: van waer komt het, dat deze Philosophen, die 'er waren voor dat het Christendom opkwam, niet eerder betere begrippen onder de menschen verspreid hebben? En 't is, gelyk hy tevens aenmerkt, aen de andere zyde zeker en klaer, dat de Christelyke Leer, onder de Philosophen, al terstond en in den beginne, de hevigste tegenstrevers gevonden heeft, en, volgens *Origines* (*), ook onder de Platonischen.

Beweert men wyders, „ dat ene algemene tolerantie, in zaken van Religie, het Christendom zo vele voordeelen toegebragt zou hebben;" dan beweert men, gelyk de Hoogleeraer

(*) ORIGINES *Lib. 6. contra Celsum. p.* 275.

ner toont, ene onbewysbare stelling; waervan het tegendeel, vooral ook ten opzichte der Christenen, baerblyklyk is. En niet meer zal het afdoen, als men zich beroept „, op de kracht der dwepery," nadien het, onder zulke omstandigheden, geheel onmogelyk was, zulk ene groote menigte menschen, in alle plaatsen, tot zulk ene voor hun gevaerlyke dwepery te verleiden. —— Doch wy zullen zyn Eerwaerden voorts zelven laten spreken.

„ Zegt men, (dus vervolgt hy,) „ dat eenvoudige en domme lieden, die, enkel en alleen uit onbedachtzaamheid, gewoon zyn iets, zonder eenigen grond, aan te neemen, zich gemaklyk tot alles laaten overhaalen (*a*);" dan vergeet men aan te merken, hoe veele lieden van doorzigt en aanzien, reeds in de vroegste tyden, de Christelyke Leer hebben aangenomen: leden van het Joodsche Sanhedrin, gelyk *Joseph* en *Nicodemus* waren; een Proconsul *Sergius Paulus* (*b*), een medegenoot der Raadsvergaderinge van den Areopagus; *Dionysius*, en andere aanzienlyke *Athenienfers* (*c*); een Corinthische Schatmeester *Erastus* (*d*); verscheide Hovelingen van den Keizer *Nero* (*e*); om nu niet te spreeken van de Kerkleeraaren en andere schrandere lieden, die ten deele in de Wysbegeerte of Philosophie en andere geleerde weetenschappen zeer wel bedreeven waren (*f*). En terwyl ook zelfs de eenvoudigsten, aan de eene zyde, ligtgeloovig zyn; zo kleeven zy evenwel, aan de andere zyde, dies te meerder aan hunne ingezogene oude vooroordeelen, en zullen bezwaarlyk het besluit neemen, om zulk eene leer te omhelzen, waarby zy hunne beste voordeelen moeten laaten vaaren, en zich aan veele ongemakken onderwerpen. Zielen, die gevoel hebben, konnen nog wel, in de eerste drift, sterke besluiten neemen: doch deeze yver plag doorgaans al ligt te verdwynen, zo dra aanhoudende verdrukkingen opkomen, die men in den beginne niet verwacht had; en die men evenwel, alleenlyk door 't herroepen der aangenomene begrippen of gevoelens, ontgaan kon: want, op den roem van eene bijzondere standvastigheid by de nakomelingschap, is het groote gros zelden gewoon te zien. En ook daartoe konden de meeste martelaaren niet eens hoope hebben; naardien zy veeltyds in eene groote menigte afgemaakt wierden; gelyk zo, by voorbeeld, te Carthago

(*a*) *Epitre aux Romains*, *Art.* 5. *Tom.* 1. *l'Evangile du Jour*, *p.* 12. *seq.* (*b*) *Hand.* XIII. 7, 12. (*c*) *Hand.* XVII. 34. (*d*) *Rom.* XVI. 23. (*e*) *Phil.* IV. 22. (*f*) Zie ARNOBIUS *Lib.* 2. *adv. Gentes*, p. 44.

thago 300 verbrand wierden, en anderen, welker naamen niet eens bekend zyn geworden. Gesteld; „ de Apostelen hadden zo veele toegeeving betoond, om zich te schikken naar de verscheidene vooroordeelen der Jooden en Heidenen, om dezelve dies te eerder te gewinnen;" zo als *Bolingbroke* zegt (*g*); zoude zulk eene inschiklykheid dezelven wel schadeloos gesteld hebben voor alle gevoelige tegenspoeden en rampen, die zy, by eene daadlyke aanneeminge van het Christendom, niet ontwyken konden? En hoe zouden de geringe aalmoezen, die de armen ontvingen, in staat geweest zyn, om de overige ongemakken zodanig te vergoeden, „ dat daar door ook slegts de groote menigte bewoogen zou zyn geworden, deswegen de Christelyke Religie aan te neemen, om dat het hun daarby aan onderhoud niet ontbreeken kon (*h*)?" In de gemeente van Jerusalem, alleen, had in zeker opzigt, de gemeenschap der goederen plaats; doch zy verarmde ook al haast dermaate, dat de Apostelen zich genoodzaakt vonden, voor dezelve, elders, liefdegaven in te zamelen. Dat dergelyken mede voor andere gemeentes zouden geschied zyn, leezen wy niet. En offchoon de mildaadigheid der Christenen zelfs door den Keizer *Julianus* geroemd wordt; zo strekten evenwel de byeengebragte weldaaden niet zo verre, dat men in staat zoude zyn geweest, om alle luiaards te verzorgen. En dit is ook zo weinig geschied, dat veel meer elk, op het ernstelykste, aangespoord werdt, in zyn beroep te blyven, en met alle naarstigheid te arbeiden (*i*). Voor 't overige waren immers, onder de eerste Christenen, niet veele welgestelde lieden, op welker kosten, evenwel, het ongelyk grooter getal van armen, zou hebben moeten ondersteund worden; en die even daarom zouden hebben konnen worden afgeschrikt om den Christelyken Godsdienst aan te neemen. Met één woord, schoon men ook, alle voorgemelde redenen der schielyke uitbreidinge van het Christendom, zoude willen by een neemen; evenwel zouden dezelven niet genoegzaam zyn om dit te doen begrypen, indien niet de waarheid der berichten in de Apostolische Schriften vervat, den geenen, die zich tot het aanneemen deezer leere schikten, met de volkomene overtuiginge in 't oog gestraald had."

(*g*) Bolingbroke's *Works*, *Vol.* 4. *p.* 306. (*h*) *ibid. p.* 422.
(*i*) 2 *Th.* III. 6-12. *Eph.* IV. 28.

Ver-

Verhandelingen over verscheidene onderwerpen, of Redenvoeringen van den vermaarden Heer JOAN LELAND. *In zyn Leven Doctor in de Godgeleerdheid en Predikant te Dublin. Vierde en laatste Deel. Uit het Engelsch vertaald door* M. v. M. *Te Rotterdam by* A. Bothall 1777. *Behalven de Voorreden en de Bladwyzers* 359 *bladz. in gr. octavo.*

DE onderwerpen door den Eerwaerden *Leland*, in dit laetste Deel, verhandeld, zyn niet minder van gewigt, dan die zyner voorgaende Redenvoeringen. Met den aenvang ontmoeten wy ene nadruklyke betooging van het gezag van Christus als Leeraer; vervolgens ontvouwt hy ons, met zeer veel naeuwkeurigheid, de verheerlyking van Christus op den Berg; verder deelt hy ons mede zyne leerzame aenmerkingen over de gelykenissen van onzen Zaligmaker; wyders stelt hy ons het voorbeeld van Christus, opwekkelyk, ter navolginge voor; en ten laetste vestigt hy onze aendacht, met troostryke en aenspoorende aenmerkingen op Christus, als den genen, die den dood te niet gedaan, en het leven en de onverderfelykheid aen 't licht gebragt heeft. — In de uitvoering hier van ontdekt men die eigenste trekken van den Christen-Redenaer, die wy reeds meermaels in *Leland* opgemerkt hebben; zyne gemaklyke denkwyze doet hem klaer schryven, zelfs dan als hy onderwerpen behandelt, die min of meer afgetrokken zyn; en 't geen hy voorstelt weet hy, met oordeel, in zulk een licht te plaetzen, dat het natuurlyk geschikt zy, om te treffen en te overtuigen. Alomme vind men in deze zyne Redenvoeringen de voortreflykheid der Euangelieleer, by uitstek, voorgedragen, en ter betrachtinge aengedrongen; boven al dienen daer toe vier achtereenvolgende Leerredenen over de Gelykenissen van onzen Zaligmaker, in welken zyn Eerwaerde derzelver bedoelde beknoptlyk ontvouwt, dat ons noopt, om 'er afzonderlyk van te gewagen.

Na enige voorafgaende algemene aenmerkingen over 's Heillands Leertrant door Gelykenissen, brengt hy dezelven voornaemlyk tot twee Hoofdsoorten. (1) „ Sommigen, zegt hy, hebben haare betrekking op de Natuur der Evangelische Bedeelinge en den Staat der Kristelyke Kerke, en, 't geen daaraan naauw verknocht is, de Verwerping der Joden, en de Roeping der Heidenen: en deze Gelykenissen hebben, voor het grootste gedeelte, iets van de natuur van Voorzeggingen. (2) Anderen, en wel het grootste gedeelte, zyn geschikt, om uit-

uitmuntende godsdienstige en zedelyke Onderregtingen te geven, om ons tot een naauwkeuriger Begrip en Overtuiging van sommige gewigtige Waarheden te brengen, of om onze Gesteltenissen en ons Gedrag te regelen en te bestieren". —— Onder de eerste soort plaetst zyn Eerwaerde de Gelykenissen Matth. XIII aengetekend, als betrekking hebbende op de *Verborgenheden van het Koningryk der Hemelen*, gelyk onze Zaligmaker het uitdrukt; dat is, „ op de Natuur en de Gesteltenis der Evangelische Bedeelinge en de Uitkomst, die met derzelver verkondiginge en vaststellinge zou vergezeld gaan". Hier toe brengt hy dan ook de Gelykenissen, Matth. XXI. 33-44. Luk. XIX. 11-27. Matth. XXII. 1-14. en XX. 1-16, als oogende op de verwerping der Joden en de roeping der Heidenen. —— Dezen afgehandeld hebbende vervolgt hy met de beschouwing der Gelykenissen van de tweede soort, welken hy indiervoege onderscheid.

„ Sommigen, zegt hy, zijn geschikt, om ons te hoeden tegens *eene ongeregelde Liefde voor deeze Weereld*, en om ons op te leiden, om een regt gebruik van de *Aardsche Bezittingen* te maken. (*a*) — Anderen bedoelen eene algemeene Goedwilligheid en Bereidvaardigheid, om *alle Menschen*, zonder onderscheid, *wel te doen*; inzonderheid eene *Vergeving van Ongelijken*, 't geen een uitmuntende tak dier Goedwilligheid is, aan te prijzen en in te prenten. (*b*) — Ook zijn 'er, die strekken om Zondaars tot *Bekeering* te leiden en aan te moedigen, door Gods oneindige Barmhartigheden, jegens Boetvaardigen, en hoe zeer Hij een welgevallen in hunne Wederkeeringe stelt, voor te dragen. (*c*) —— Wederom is het Oogmerk van andere Gelijkenissen van onzen Zaligmaker te toonen de Ongenoegzaamheid van enkele uiterlijke Belijdenissen, of van Voorregten, om ons der Goddelijke Gunst en Aanneminge aan te prijzen, wanneer dezelven met geene Vruchten van wezenlijke Godsvrucht en Gerechtigheid gepaard gaan. (*d*) —— Sommige bedoelen ons tot Volharding en Ernst in den grooten *Pligt des Gebeds* op te leiden. (*e*) —— En eindelijk zijn 'er verscheidene van deze Gelijkenissen, die geschikt zijn, om ons tot eene bestendige Oeffening van *Waakzaamheid* te brengen,

(*a*) Luk. XII. 16-24. XVI. 1-8. 19-31. (*b*) Luk. X. 30-37. Matth. XVIII. 23-35. (*c*) Luk. XV. VII. 41, 42. XVIII. 9-14. (*d*) Luk. XIII. 6-9. vergel. Matth. XXI. 19. Luk. XIII. 25-27. (*e*) Luk. XI. 5-8. XVIII. 2-8.

gen, op dat, wanneer de Heer komt, wij altijd mogen bereid zijn". (*f*). Daerbenevens heeft men, gelyk hy verder aenmerkt, „ Gelijkenisfen, die eene uitgebreider bedoeling hebben, en gefchikt zyn om verfcheidene gewigtige Lesfen of Punten van Onderregtingen, zo in Leer als Betrachtinge, aan te dringen," waer onder enigen der reeds aengeduiden behooren. (*g*)

De hier onder aengewezen Gelykenisfen worden door zyn Eerwaerden, in dat Gezichtspunt befchouwd, kortlyk voorgedragen, met oordeelkundige aanmerkingen over derzelver juiste gefchiktheid tot dit bedoelde, en nevensgaende leerzame bedenkingen, nopens het nuttig gebruik, dat 'er de Christenen door alle tyden van hebben te maken. Tot ene proeve hier van ftrekke nog de voornaamfte inhoud van 's Mans bedenkingen over de Gelykenisfen, Matth. XIII geboekt.

De eerfte is die van den *Zaaier*, voorgefteld v. 3-9 en uitgeleid v. 18-23. „ Dezelve is," gelyk zyn Eerwaerde met regt aenmerkt, „ zeer eigenlijk in de eerfte plaatfe gemeld, om dat de Kerk, of het Koninkrijk van God, door de Prediking van het Woord moest opgeregt worden: en het oogmerk van deze Gelijkenis is te toonen, hoedanig dezelve in de Waereld, beide toen en in de volgende Eeuwen, zou aangenomen worden." Hy brengt ons verder onder 't oog, hoe eigenaertig de verfchillende Toehoorders, in vier foorten verdeeld, hier afgemaeld worden; zo dat de Gelykenis ons een recht denkbeeld geve van den Staet der Kerke, en de wyze, op welke het Euangelie ontvangen zou worden. En tevens verfchaft zy ons, zegt hy, „ over 't geheel, veele nuttige onderrigtingen, welke, op eene fraaie, levendige en zeer aangename wijze voorgefteld, ligtelijk kunnen erinnerd worden, en een diepen indruk op de Gemoederen maken."

In de tweede Gelykenis van het *Onkruid*, voorgefteld v. 24-30, en uitgeleid v. 37-43, hebben wy, zyns oordeels, „ eene verwonderlijke fraaie afbeelding van den Algemeenen Staat der Kristelijke Kerke in alle Eeuwen, tot aan het einde der Weereld: hoe dezelve, in haren uiterlijken Kring, een mengfel van opregte en geveinsde Belijderen bevatten zal; Menfchen, die valfche en ware Leeringen zullen voordragen; en hoe 'er vele Verdorvenheden bedektelijk door de Kwaadaartig-

(*f*) Luk. XII. 35-40. herhaald Matth. XXIV. 45-51.
(*g*) Matth. XIII. 3-9. 24-30. Luk. XVI. 19-31. Matth. XXV. 14-30. Luk. XIX. 12-27. XIV. 16-24. Matth. XXII. 2-14. XXV. 1-13.

tigheid en Arglistigheid van den Satan, zullen worden ingevoerd, welken zich met den tijd openlijk ontdekkén zullen." Dit eerste gedeelte der Gelykenis, v. 24-26, toont ons, zegt zyn Eerwaerde, „ dat onze Zaligmaker een volkomen vooruitzigt had van den Staat der Kristelijke Kerke, en dat 'er spoedig groote Verdorvenheden, en in de Leer en in de Betrachtingen der Belyderen, zouden worden ingevoerd. En het was zeer gepast, dat zulks voorspeld wierd, op dat de Menschen, wanneer deze Verdorvendheden zich vertoonden, zich daaraan niet mogten ergeren, noch uit dien hoofde ongunstige Gedachten van den Kristelijken Godsdienst vormen." ——— Verder word ons, in het volgende gedeelte, v. 27-29, volgens zyne opmerking, te kennen gegeven, dat dit bovengemelde mengzel, om wyze redenen, in den tegenwoordigen Staat word toegelaten, en dat 'er geen middelen van dwang noch geweld gebruikt moeten worden, om die Verdorventheden uit te rooien. „ Hier hebben wij," zo als zyn Eerwaerde zich uitdrukt, „ eene levendige afbeelding van dien haastigen en voorbarigen IJver, die, onder Voorwendsel van de Zuiverheid der Kerke te beveiligen, harde en geweldige middelen zou willen gebruiken, om valsche Leeringen en Ketterijen uit te rooijen; onder welk voorwendsel velen van Kristus getrouwe Dissipelen zware Vervolgingen hebben uitgestaan, en de *Tarw* dikwils met het Onkruid is opgetrokken. Welken veelbevattenden en voorzienenden Geest toont onze Zaligmaker hier, door zo duidelijk den Staat van zaken in de Kerke, gedurende de toekomende Eeuwen, te doorzien, en welke wijze en goedertierene onderregting geeft hij ten zelfden tijde, door ons te leeren Verdraagzaamheid in den tegenwoordigen Staat te oeffenen? hadde men hier op behoorlijk acht gegeven, hoe vele en grote Onheilen zou men in Kristus Kerke niet zijn voorgekomen!" ——— Het laetste gedeelte dezer Gelykenisse, v. 30, brengt ons eindelyk tot den staet van de volkomen zuivering der Kerke, tot den tyd der Vergeldinge, by de tweede komst van Christus, en 't einde der Waereld, volgens de verklaring van Jezus zelven, v. 39-43. ——— „ Welke, zegt de Eerwaerde *Leland*, welke edele en verhevene Afbeelding! Hoe geschikt om der Menschen harten te treffen, en eenen diepen indruk te maken op allen, die het behoorlijk in opmerkinge nemen! En gelijk dit eene zaak van het grootste gewigt is, herhaalt hij den inhoud daarvan wederom in eene andere Gelykenisse, [van het in *Zee geworpen Visch-net*,] v. 47-50: zijnde de zevende en laatste der Gelijkenissen, die in dit Hoofdstuk gemeld worden."

Wat

Wat wyders, de nog tusschen beiden voorgestelde Gelykenissen betreft: de derde, ontleend van 't *Mostertzaad*, v. 31, 32, en de vierde van 't *Meel verborgen in den Zuurdesem*, v. 33; „ deze Gelijkenissen, zegt hy, bedoelen de verwonderlijke verspreiding van den Kristelijken Godsdienst, strijdig met allen uiterlijken schijn, en welke niemand door enkele menschelijke kundigheid of doorzigt had kunnen voorzien. Dewijl het ten hoogste aanmerkelijk en van groot gewigt was, dit zorgvuldig in opmerking te nemen en te overwegen, herhaalde onze Zaligmaker dezelfde Gelijkenissen bij eene andere gelegenheid. Luk. XIII. 18, 21. op dat het, wanneer het bij de Uitkomst vervuld werd, des te meer mogt worden in opmerkinge genomen, als een luisterrijk blijk van zijne voorwetenschap en van de Goddelijkheid des Euangeliums uitleverende." —— Voorts hebben de nog overige, of de vyfde en zesde Gelykenis, van den *Schat in den Akker verborgen*, v. 44, en de *Paerle van groote waerde* v. 45, 46, enerleie bedoeling. In dezelven word ons, gelyk zyn Eerwaerde opmerkt, „ op eene gemeenzaame en levendige wijze afgebeeld, de onschatbare waarde en uitnemendheid der Evangelische voordeelen, en van die groote Zaligheid, welke ons door Jezus Kristus wordt aangeboden, en welke wij het geluk hebben, klaarlijk in de Kristelijke Kerke te kennen, en daar in voorgedragen te vinden: op dat een behoorlijk bezef hiervan ons mogt aansporen, om alle gepaste pogingen aan te wenden, om daaraan deel te krijgen. Ook wordt daardoor te kennen gegeven, dat deze Evangelische voordeelen strekken, om eene Goddelijke vreugde voort te brengen, hoedanige verre te boven gaat alles, wat uit aardsche bezittingen en genietingen voortvloeit; en dat niemand in eene regte gesteltenisse om dezelven te erlangen wezen kan, die dezelven niet boven alle weereldsche voordeelen stelt, en gereed is, om, wanneer hij daartoe geroepen wordt, alle die dingen, die hem het waardste op Aarde zijn, te verzaken. Eene onderregting van de hoogste aangelegenheid, en welke ons die uitnemende Leering oplevert, dat de Liefde tot God en Godsdienst het overheerschende beginsel in de Ziel zijn moet, waarvoor de Liefde der Waereld en iedere verdorvene begeerlijkheid en tijdlijk belang wijken moet; ja, dat dit volstrekt noodzaaklijk is, om ons te betoonen getrouwe Dissipelen of geloovige Kristenen te zijn, en ons geregtigd te maken tot de voordeelen des Euangeliums."

Na deze voordragt van het bedoelde dier Gelykenissen

trekt de Eerwaerde *Leland* het voorgestelde te zamen, en besluit zyne Redenvoering aldus.

„ Wy hebben in deze Gelijkenissen eene afbeelding van de opregting der Kerke, door de predikinge des Woords, en den onderscheiden opgang, welke dezelve zou maken in de Weereld, en van de Oorzaken, waaraan zulks zou zijn toe te schrijven: Dat in de Kristelijke Kerk, schoon dezelze oorspronkelijk zuiver, en daarin goed Zaad gezaaid ware, echter door de Kwaadaartigheid en Arglistigheid van den Satan, groote Verdorvenheden, zouden worden ingevoerd, waarvan dezelve nooit volstrekt zou bevrijd worden, voor de voleinding aller dingen, wanneer de tijd komen zal, om eene eeuwige onderscheiding tusschen regtvaardigen en onregtvaardigen te maken: Dat het Evangelie, schoon in zijne Beginzelen oogenschijnlijk gering en verachtelijk, eenen verbazenden voortgang maken, en zig aanmerkelijk door de Weereld verspreiden zou, strijdig met alle menschelijke verwachting: Dat in het Koninkryk, of in de Kerke van Kristus, zegeningen en voorregten van de uitnemendste waarde, en voortreflijkste Nature zouden worden aangeboden; hoedanige, behoorlijk aangenomen, gedijen zouden, om de Menschen tot ware Gelukzaligheid te leiden, en hen te vervullen met eene zuivere en gegronde Blijdschap; zo dat zij gereedelijk daarvoor de grootste Weereldsche Voordeelen zouden afstaan.

Het blijkt uit dit kort bericht, 't welk wij van de Gelijkenissen in het XIII Hoofdstuk van Mattheus gegeven hebben, en welke inzonderheid hare betrekking hebben, op de natuur van Kristus Koninkrijk, of de Evangelische Bedeeling en den Staat der Kristelijke Kerke, dat zij van groote en veelvuldige nuttigheid zijn, en gewigtige Onderrigtingen bevatten. En schoon sommige van dezelven aan de Joden, aan welken zij eerst werden overgeleverd duister voorkwamen, en inderdaad zo klaar niet konden worden verstaan, voor dat de tijd ter onderscheidener openbaarmaakinge van Kristus Koninkrijk gekomen was, zijn echter, dewijl zij geschikt waren ter onderregtinge niet enkel van dat, maar ook van volgende Geslachten, de Schoonheid en Eigenlijkheid van dezelven, en de groote Wijsheid, die daarin doorstraalt, zo wel als het naauwkeurige doorzigt, 't welk Kristus vooraf van den staat der zaken in de Kerke en deze Weereld had, bij uitstekendheid blijkbaar."

Ge-

Geschiedenis van het Werk der Verlossing: behelzende de Schetzen van een Zamenstel van Godgeleerdheid, in eene geheel nieuwe orde; door wylen den Wel Eerw. en zeer Gel. Heer J. EDWARDS, *President van het College van New-Jersey. Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Eerste Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1776. *Behalven het Voorwerk* 391 *bladz. in gr. octavo.*

BY 't opstellen van dit Werk bedoelde de Eerwaerde *Edwards*, door ene Godgeleerde Geschiedkundige ontvouwing te toonen, hoe de voornaemste gebeurtenissen, zedert 's Menschen Val, tot op heden, gediend hebben, en nog dienen, ter bevorderinge van het Werk der Verlossinge; mitsgaders verder na te gaen, hoe 't zelve, naer uitwyzen van 't Prophetisch Woord, tot op het afloopen der eeuwen, allengskens volkomen uitgevoerd zal worden. Zyne hoofdleerstelling, volgens dit oogmerk, is deze. —— *Het werk der Verlossing is een werk, dat God, van den val des menschen, tot het einde der weereld uitvoert.* Om nu te toonen hoe God dit, in deszelfs verscheide trappen, ter uitvoeringe brenge, verdeelt hy, gelyk hy schryft, dit geheele Tydvak in drie *Perioden.* — „ De *eerste* strekt zig uit, van den val des menschen tot de menschwording van Christus: de *tweede*, van de menschwording van Christus tot op zyne opstanding, en de *derde* van daar tot het einde van de weereld;" welke laetste Periode dan twee ondergeschikte voorname tydperken vervat: die ons aenwyzen het vruchtgevolg van 't werk der Verlossinge, (1.) „ in den lydenden staat der Kerk van de opstanding van Christus tot den val van den Antichrist: en (2.) deszelfs vruchtvolg geduurende het overige grootste gedeelte van die Periode, waarin de Christen Kerk voorspoed en vreede genieten zal." —— In de ontvouwing hier van stelt hy zich voor te doen zien. „ I. Dat God van den val des menschen af tot op de menschwording van Christus toe zulke dingen gedaan heeft, welke dienden ter voorbereiding tot de komst van Christus, en de uitwerking dier verlossing, zynde als voorloopers en onderpanden daar van. II. Dat de tyd van Christus menschwording tot op zyne opstanding is besteed geworden, tot de uitwerking en verwerving der verlossing. III. Dat de geheele tyd van de opstanding van Christus af, tot op het einde der weereld, dient ter daarstelling of volvoe-

voering van de groote uitwerkingen, of vruchtgevolgen van die verwerving." —— Zodanig is het voornaame beloop eener reekſe van Leerredenen, door den Eerwaerden *Edwards*, in den jare 1739, te *Northampton* gedaen, die voorts in den vorm ener aaneengeſchakelde Verhandeling geſchikt zyn; en waer van dit eerſte Stuk, dat thans in 't Nederduitsch het licht ziet, de voordragt der eerſte en tweede *Periode* behelst. Zyn Eerwaerde doorloopt hier de gewyde en ongewyde Geſchiedenisſen, geduurende dat tydsverloop met opmerkzaemheid, om na te gaen in hoe verre hy de voetſtappen, ter voorbereidinge van 't werk der Verlosſinge, in de eerſte *Periode* kunne opſpeuren; en voorts ter overweginge van 't gene hem daerin opmerkzaem voorkomt, met opzicht tot de uitwerking en verwerving van het zelve, in de tweede *Periode*; waernevens, aen 't einde der beſchouwinge van ieder Periode, enige aenmerkingen ter gebruikmakinge gehecht zyn.

Men mag van dit Geſchrift, 'er over oordeelende, naer de verſchillende Hoofdſtudien onzer Nederlandſche Godgeleerden, wel zeggen, dat de behandeling der eerſte Periode in een vry ſterken Coccejaenſchen ſmaek geſchreven is, en dat het voorgeſtelde wegens de tweede Periode zeer wel valt in dien der Voetianen. Voor 't overige kan men, ſchoon men moge oordeelen, dat zyne voorſtellingen hier en daer wat te ſterk zyn, niet nalaten te erkennen, dat de Autheur zyn ontwerp, over 't geheel, in die manier van denken, met naeuwkeurigheid in ene geleidlyke orde voordraegt

---

Het Menſchelyk Geſlacht op de beste wyze geſchapen en verlost, of Schriftmatig en Redenkundig Betoog, dat wy geene betere Schepping en Verlosſing hadden konnen begeeren, indien dezelve aan onze verkiezing konde zyn overgelaaten. Door een Liefhebber van Gods Naam. Te bekomen te Amſterdam by M. de Bruyn *en elders. In groot octavo* 132 *bladz.*

AEn de waerheid dezer ſtellinge zal geen Mensch, overtuigd van Gods volmaekte Goedheid en Wysheid, enigzins twyfelen, als men dezelve algemeen opneemt: de volmaekte Wysheid weet oneindig beter dan wy, wat ons best is, en de volmaekte Goedheid wil zekerlyk die wegen inſlaan, welken aen de volmaekte Wysheid beantwoorden.

den. Hier in kan, hier in zal, ieder recht bedachtzaam Mensch berusten; schoon hem zelfs al enige duisterheden in Gods wegen mogten voorkomen, die zyn zwak gezicht niet doorbooren kan. Dit gaet ook, by maer enigzins behoedzame menschen, veelal gemaklyk, met betrekking tot hunne eigen denkbeelden van Gods wegen: eenmael wel overtuigd zynde dat dit waerlyk Gods-weg is, weet men denzelven meerendeels te billyken; en zo 'er al enige bedenkingen tegen op mogten komen, die men niet geheel uit den weg kan ruimen, doet de gemelde overtuiging de zodanigen berusten in het bezef van Gods volmaekte Goedheid en Wysheid. Dan niet zo gereed gaet dit, omtrent de gevoelens van anderen, die van ons verschillen; oplossingen van zwarigheden, of aenmerkingen omtrent dezelven, die in onze eigen oogen voldoende schynen, zyn 't dikwils niet in 't oog van anderen, die een ander denkbeeld van Gods weg hebben. —— Men betwist dan niet, ('t geen wel op te merken staet, maer dikwerf niet in acht genomen word,) men betwist dan niet Gods weg; die is zeker de beste, zo goed en wys, dat wy geen beter zouden hebben kunnen begeeren; maer men betwist dan de verklaring, welke anderen ons van dien weg geven, of wy vinden ten minste het voorgestelde zo bondig niet, als het anderen toeschynt, om dat wy niet overtuigd zyn, dat het waerlyk Gods weg is. —— Tot deze gedachte wierden wy meer dan eens opgeleid, onder het lezen van dit *Redenkundig Betoog*. De Schryver heeft het zelve geschikt ter beantwoordinge van zodanige bedenkingen, nopens het Werk der Scheppinge en Verlossinge van den Mensch, die hy zich voorstelt, dat ingebragt kunnen worden, tegen het denkbeeld dat hy zich daervan uit de Openbaring gevormd heeft; ten betooge, dat die weg, welken God in 't scheppen en verlossen van den Mensch, volgens zyn gevoelen, heeft ingeslagen, de beste weg is; en verre te verkiezen boven die wegen, welken de Mensch zich in deze bygebragte bedenkingen voorstelt. In de uitvoering is alles by hem onwrikbaer betoogd; en zy, die met hem nagenoeg eenstemmig zyn, of de Leer onzer Nederlandsche Kerke op diezelfde manier, als hy verklaren, zullen zyne redeneeringen in 't algemeen bondig vinden: dewyl hy op zyne gronden rechtmatig voortgaet. Maer, wanneer dit Geschrift gelezen word door zodanigen, die, 't zy in, 't zy buiten Nederlands Kerk, min of meer op ene andere manier denken, zal 't hun dikwerf voorkomen, dat hy gebruik gemaekt heeft van

aen-

aengenomen denkbeelden, aen welken zy hunne toestemming niet kunnen geven; by mangel van welke zy 'er dan ook die bondigheid niet in zullen vinden: te minder, als ze tevens bespeuren, dat de gedachten, in de bedenkingen voorgesteld, niet altoos beantwoorden aen het gevoelen, dat zy in ene mindere of meerdere mate begunstigen, en waerschynlyk door den Autheur bedoeld word. — Schriften van die natuur, oogende op verschillende denkwyzen, hebben gemeenlyk, nog meer dan vele anderen, het lot, dat ze van den meesten dienst voor ene zekere party zyn, terwyl ze by de andere weinig of geen invloed hebben.

Abrahams geestelijk Zaad, of de Kinderen Gods, in eenige byzonderheden voorgesteld. Door W. VAN DER MEER, *Predikant in de Gemeente te Schoonhoven. Te Utrecht by* G. v. d. Brink 1777. *Behalven het Voorwerk* 182 *bladz. in gr. octavo.*

BY het Geschrift, door den Eerwaerden *v. d. Meer* onlangs gemeen gemaekt, onder den Tytyl *Abraham, de Vader der Geloovigen, in zijn Geloove beproefd en proeve houdende*, voegt zich zeer wel deze zyne beschouwing van *Abrahams geestelijk Zaad*, of van hun, die wandelen in de voetstappen des Geloofs van Vader Abraham. Zyn Eerwaerde beschouwt hier dezelven in hunne Keurnamen van *Uitverkoorenen*, *Geroepen*, *Geloovigen*, *Rechtveerdigen*, *Heerlijken*, *Kinderen* en *Dienstknechten Gods*; in hunne *Voorrechten*, *Pligten*, *Wisselvallige Toestanden*, *Welleeven* en eindelyk in hunne *Verwachting*. Alles is gemoedlyk ingericht, om de voortreflykheid van hun, die 'er waerlyk deel aen hebben, te doen opmerken; om dezulken, die 'er tot nog van verstteken zyn, aen te spooren; om hen, die 'er zich op beroemen tot een naeuwkeurig zelfsonderzoek op te wekken; en de zodanigen die zich dit alles, tot een minder of meerder trap, rechtmatig mogen toeeigenen, aen te zetten, om 'er door hunnen handel en wandel aen te beantwoorden. Menschen derhalven van verschillende standen kunnen hier leerzame opmerkingen vinden; welken allezins strekken om hen Gods genade in Jezus Christus dermate ter harte te doen nemen, dat dezelve onder hen steeds vrugtbaerder worde in goede werken, tot prys en heerlykheid dier Genade.

Re-

Redevoering van J. LIPKENS, *Leeraar der Doopsgezinden, hunne Vergaderingen houdende by het Lam en den Toren te Amsterdam, op het Eeuwgetyde van derzelver Weeshuis; gevierd den 26sten Maart des jaars* 1777. *Te Amsterdam by* L. v. Hulst. *In quarto* 37 *bladz.*

IN deze Redenvoering, op het verzoek der tegenwoordige Regenten en Regentessen van het opgemelde Weeshuis, door den druk gemeen gemaekt, vangt de Eerwaerde *Lipkens* aen, met ene voorafspraek, over de Weldadigheid der Nederlanders in 't algemeen, en die van Amsterdam in 't byzonder, vooral blykbaer in 't stichten van Godshuizen, ter ondersteuninge van behoeftigen, 't welk hem tot zyn bedoelde onderwerp, het stichten van een Weeshuis door de Doopsgezinden alhier ter Stede, brengt. Na deze voorafspraek stelt hy zich voor, *eerst*, een verhael te geven van de oprechting van dat Weeshuis; ten *tweede* de nuttigheid van dit, en andere zodanige Huizen te toonen, en voorts ten *derde* zyne Redenvoering te sluiten, met ene aenspraek aen de Persoonen, welken de naeste betrekking tot de plechtigheid van dien dag hebben. Het ene en 't andere is zeer wel ingericht naer de tydsomstandigheden; en 't meerder gedeelte van het tweede en derde Lid kan insgelyks op andere zodanige Weeshuizen overgebragt worden. In zo verre is ook deze Redenvoering van een algemeen nut, als dienende om allen aen te moedigen ter instandhouding van zodanige heilzame stichtingen; en den Weezen onder 't oog te brengen, hoe veel zy verschuldigd zyn aan dezulken, die het hunne daer aen toegebragt hebben, of nog toebrengen; als mede, onder hoe sterk ene verplichting zy liggen, om van die gunstige gelegenheden een goed gebruik te maken.

Ontwerp ter proeve, ter opregtinge eener Vaderlandsche Maatschappy van Reedery en Koophandel, ter liefde van 't Gemeenebest. Waarby, met eene tweede uitgave, gekomen is, *Vervolg van dat ontwerp, behelzende een Berigt, hoe het zelve, van een* ontwerp ter proeve, *aanvanglyk, in een* ontwerp van uitvoering *is veranderd geworden. Door* C. RIS. *Bedienaar des Euangeliums onder de Mennoniten te Hoorn. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1777. *Behalven de Voorreden* 100 *bladz. in gr. octavo.*

EEne oplettende beschouwing van ons Vaderland in 't algemeen, en van de Stad *Hoorn* in 't byzonder, met op-

zicht

zicht tot het verval van onzen Koophandel, Zeevaard, Neringen en Hanteringen, met de daer uit voortvloeiende steeds toenemende bezwaring van onzen *Armen Staet*, en de gevolgen daer van, zo in 't Burgerlyke als Godsdienstige, heeft aenleiding gegeven tot het beramen van dit Ontwerp. Deszelfs bedoelde is, „ de Armoede, was 't mogelyk te verminderen en voor te komen; de oude Vaderlandsche Naarstigheid te doen herleeven; 't Schoolwezen te verbeteren; de Kinderen der Armen in Tugt en goede Zeden op te leiden, en dergelyke." Hier toe komt in dezen in aenmerking; (1.) De opregting van een algemeen Armenschool, om de Jeugd der behoeftige Gemeente vroegtydig te beschaven en bekwaem te maken. (2.) Het aenleggen van een Werkhuis en Fabrick, daer altoos voor Ouden en Jongen, die om werk verlegen zyn, werk te vinden moest wezen. En (3.) het vormen ener Vaderlandsche Maetschappye van Reedery en Koophandel, ter liefde van het Gemeenebest, om het fonds tot het ene en 't andere vinden. De inrigting van ieder dezer voorgestelde Stukken word hier afzonderlyk beschreven, met nevensgaende aenmerkingen over de wyze der uitvoeringe, mitsgaders over derzelver nuttigheid en mogelykheid. — Men bespeurt in 't geheele opstel, by manier van proeve, geschreven, dat de Eerwaerde *Ris* dit Ontwerp niet ter loops gesmeed, maer by herhaling overdagt heeft, eer hy 't in dezervoege te voorschyn deed komen. — Hy heeft het genoegen gehad van te zien, dat zyn Ontwerp, over 't geheel, zo veel goedkeurings erlangde, dat het wel dra aenvanglyk ter uitvoeringe gebragt wierd, met het maken van de vereischte schikkingen, byzonder ter oprichtinge van zodanig eene Maetschappy, tot het vinden van het benoodigde fonds. Zulks heeft hem bewoogen, om, als een Vervolg op het voorgestelde Ontwerp, hier van verslag te geven, ten einde nadere onderrigtingen mede te deelen, welken ten beteren verstande van 't Ontwerp kunnen dienen. Daer toe stelt hy in dit vervolg voor, „ (1.) de wyze op welke het Directeurschap noodzaaklyk geworden, en aanvanglyk gereguleerd is. (2.) Hoe men begonnen heeft het werk op te vatten, en voorneemens is het zelve voort te zetten. En (3.) eindelyk, wat hem niet ondienstig schynt, daaromtrent onder 't oog te brengen:" zo, om elk een klaerder begrip van de zaek te verlenen; als de verdere intekening aen te moedigen. — Uit dit verslag kan men afnemen, dat 'er grond is om te verwachten, dat het Ontwerp, in ene mindere of meerdere mate, althans werkstellig zal gemaekt worden; en dat de verdere uitvoering nu

groot-

grootlyks afhangt van de meerdere of mindere zucht der Ingezetenen om 'er deel in te nemen; waer toe de Eerwaerde *Ris* een ieder, met daer toe geschikte reden, aenspoort. 't Is te wenschen, dat een gelukkige uitslag dit alles moge begunstigen; wanneer het voorbeeld van *Hoorn* ook andere Plaetsen zal opwekken, om soortgelyke schikkingen, naer mate van de omstandigheden, ten algemenen nutte in 't werk te stellen. —— Ieder Portie in deze Maetschappy, (om dit ten slot nog te melden,) blyft bepaeld op Honderd Guldens; en 't staet elk vry zo vele Portien in te tekenen, als hem goeddunkt. De Intekening geschiedt te Hoorn, ten huize van den Notaris en Makelaar *Jacob van Beek*, of ten comptoire van *Cornelis Ris en Zoon en Comp.* naer eens ieders welgevallen; en 't komt op enige weken, ja des noods maenden, niet aen, wanneer de ingetekende penningen gebragt worden; daer men tog alles niet gelyk kan gebruiken; zynde het echter het oogmerk de ingebragte penningen geenzins vruchteloos te laten liggen.

Brief aan den Heer E. G. BALDINGER, Med. Prof. *over den Geerst-uitslag en andere Waarneemingen. Door* CH. RUD. HANNES, *M. D. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* WILH. VAN REES, *M. D. Te Arnhem, by* W. Troost, 1776. 118 *bladz. in groot octavo.*

VErscheide fraaije Waarneemingen hebben wy in deezen Brief gevonden, aangaande den Geerst-uitslag; welken wy zeldzaam in ons Land zien, in vergelyking met Duitschland en andere Landen. Hierover is een zeer groot verschil ontstaan, tusschen den zeer beroemden Heer DE HAEN, en andere ervaaren Geneesheeren, byzonder te Weenen. De eerstgemelde beweerde, dat men deezen uitslag alleen aan een kwaade behandeling in heete Ziekten verschuldigd was; voornaamlyk ontstond dezelve, volgens zyne gedachten, door de Lyders te warm te houden, te veel te broeijen, en verhittende middelen toe te dienen. De laatstgemelden ontkenden niet dat een verkeerde geneeswyze hiertoe veele aanleiding gaf: maar beweerden dat het uit deeze oorzaak alleen niet ontstond, maar dat het Geerst-uitslag waargenoomen wordt in Ziekten, zonder dat 'er een misslag in de geneeswyze de oorzaak van zy. Dit heeft onder anderen opzettelyk tegen den Heer DE HAEN, beweerd en beweezen, de zeer Geleerde COLLIN. Onze Auteur omhelst het gevoelen van deezen laatstgemelden. —— Men vindt

ook in deezen Brief, verscheide nuttige Waarneemingen en Oordeelkundige Aanmerkingen over andere Ziekten. Wy zullen onze Leezers zyne Aanmerkingen over de Kinkhoest, die in deeze Stad (Amsterdam) tegenwoordig sterk woedt, en zeer hardnekkig is, mededeelen. „ Midderwyl ik (schryft de Heer HANNES) van het gebruik van den Koortsbast, by Kinderen, spreek, denk ik, aan dien tyd, te rug, in welken dezelven, in eene algemeen heerschende Kinderkrankte, den Kinkhoest, zulken uitmuntenden dienst deed. Ik moest bedacht zyn, de vreemde Stoffe, welke deezen algemeenen Hoest veroorzaakt, en wier aart, ik beken het, my nog onbekend is, uit het Lighaam te ontlasten. Zulks diende door zachte Braak- en Buikontlastende middelen te geschieden. Veele Kinders lieten zich tot derzelver gebruik niet beweegen. Ik moest dus op een middel bedacht zyn, welk in staat was, by eene kleine gifte, groote werking te doen, en, waarvan de Kinders geen smaak konden hebben. Ik herinnerde my, met welken roem, sommige Geneesheeren, van den goudgeelen Zwavel van Spiesglas, in zwaare Ziekten, gesproken hadden, en met welke verheffing de Heer UNZER van denzelven zo wel, in sommige andere Krankheden, als ook in den Kinkhoest, gewaagt. Hieraan vond ik een middel, welk voortreffelyker werkte, dan alle anderen, welken ik reeds beproefd had; het welk CLOSS tegen den Kinkhoest zo zeer heeft aangepreezen, en het geen bynaalle Kinderen, zonder eenigen tegenzin, innamen. Ik liet, van den zelven, eenige maalen daags, een geheel of half grein, met Suiker gemengd, gebruiken; kiezende, in navolging van andere Geneesheeren, dien van de laatste plossing. Dezelve verwekte, by sommigen, een zachte braaking, by anderen een maatigen Buikloop, en by veelen tevens eene zachte zweeting. De hoest werd by veelen zeer gemaatigd, by anderen geheel verdreeven. Nogtans bevond ik ras, dat ik door denzelven geenszins by allen de geneezing konde uitwerken. Veelen waren, door de heevige Kramptrekkingen, met welken deeze hoest verzeld ging, zeer verzwakt. Deeze Kramptrekkingen werden door de zwakheid der Zenuwen onderhouden. De hoest hield aan, niettegenstaande ik oordeelde, dat ik het venyn reeds overvloedig te ondergebragt en ontlast hadde. De Zenuwen moesten versterkt worden. Het scheen my toe dat ik, by de meeste Kinderen, een periodike verheffing deszelven waarnam, en de getuigenissen van *Brendel*, *Huxham*, en *Rosen van Rosenstein* leeren my, dat ik recht heb. Hierdoor raakte ik op de ge-

gedachten, den Koortsbast te beproeven. *Brendel* en *Huxham* spoorden my tot deszelfs gebruik aan; vindende ik denzelven, sedert ook door *Rosen*, *Whyt* en *Strandberg* aangepreezen. Ik vereenigde den Koortsbast, met dien Zwavel, en erlangde, dus doende, een Geneesmiddel, welks gelyk ik nog niet gevonden heb, het welk *Weber* onder zyne beste middelen telt, door welken hy deeze Ziekte te boven komt. Ik beproefde het, eerst by een Meisje van drie Jaaren, welk het tot myne verwondering met de grootste begeerte vlytig gebruikte; en hetzelve geraakte, voor alle anderen, het spoedigst tot herstelling. Ook by anderen, welken het geregeld innamen, deed het goede diensten. By zulken welken den Koortsbast niet wilden gebruiken, heeft zich dezelve ook, door Clysteeren aangewend, krachtig getoond. Ik weet, hoe noodig dikwyls, mede het aderlaaten, hoe noodig meenigwerf Spaansche Vliegplaasters, ter geneezing deezer Ziekte zyn......... By Kinderen, welken den Kinkhoest hadden doorgestaan, nam ik denzelven, voor de tweede maal niet waar. Ik geloofde dus, het geen de Heer *Rosen* schryft, dat hy, even als de Pokken en Mazels, iemand slechts eens kunne aantasten. Intusschen geraakte naderhand een Kind aan deezen Hoest ziek, welk ik, op een anderen tyd, door middel van den Koortsbast, van denzelven hersteld had. Nu moest ik van gevoelen veranderen. En, dat de Kinders, meer dan eens door den Kinkhoest kunnen worden aangetast, heeft my ook de Hoogleeraar *Leidenfrost*, uit eigen' ondervinding, verzekerd."

Natuurlyke Historie, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Tweede Deels Zevende Stuk. Te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn. 1777. *In groot octavo* 832 *bladz.*

OP de beschouwing der *Heesters*, in 't voorige Stuk afgehandeld, volgt in het tegenwoordige, naar de voorgestelde orde, die der *Kruiden*, welken een jaarlyksch Gewas maaken van veelerleie Gestalte, 't zy met een al of niet overblyvenden Stoel of Wortel; die, overblyvende, in 't voorjaar, nieuwe Bladen, Steelen, Stengen of Struiken uitschiet; welken, hoewel zomtyds vry stevig, egter niet volstrekt houtig zyn. Hierdoor onderscheidt de Heer *Houttuyn* de Kruiden hoofdzaaklyk van de Heesters; doch, gelyk hy in de beschryving der Heesters, ter oorzaake van de over-

 een-

eenkomstigheid deezer Gewassen, geen zwaarigheid gemaakt heeft, van eenige Kruiden onder de Heesters te beschryven, zo vindt hy 't ook niet noodzaaklyk het tegengestelde in dit geval ten zorgvuldigste te vermyden. —— Zig hier, even als in 't voorgaande, aan de Methode der Sexen houdende, begint hy deeze zyne beschryving der Kruiden, met de *Eenmannigen*, en brengt dezelve in dit Stuk tot de *Vyfmannige* Kruiden; welker Geslachten en Soorten hy, naar gewoonte, naauwkeurig beschryft; weshalven de Liefhebbers der Natuurlyke Historie op nieuw reden zullen vinden, om over 's Mans arbeid voldaan te weezen. —— Tot een staal uit dit Stuk zullen wy den Leezer nog voordraagen het algemeene berigt van den Autheur, wegens de Tabak, welker Kenmerken hy aldus opgeeft.

„ Een Trechterswyze Bloem met een geplooiden Rand; hellende Meeldraadjes; een tweehokkig tweekleppig Zaadhuisje, maaken hier de Kenmerken uit." En dit Geslacht, zegt hy, bevat zeven Soorten, die allen van uitheemsche afkomst zyn; welke hy afzonderlyk omschryft; en waaromtrent hy ons, by de melding der eerste Soorte, die hy de *Gewoone* noemt, het volgende berigt geeft.

„ Deeze Soort levert den Geslagtnaam (*Nicotiana*) uit; als dus genoemd zynde naar J. NICOTIUS, die Gezant van Vrankryk was aan 't Hof van Portugal, en aldaar het Zaad kreeg van dit Kruid, 't welk door zekeren Nederlander, omtrent het midden der Zestiende Eeuw, uit Florida was overgebragt (*). Hy vertoonde of zondt hetzelve aan Katharina de Medicis, Koninginne Weduwe en Voogdesse van François den II., op wier order het in de Koninglyke Tuin in Vrankryk gezaaid, en, opkomende, *Herba Medicea* geheten werdt. Anderen, die hetzelve ook voortteelden, gaven 'er wederom andere Naamen aan. De Spaanschen of Engelschen, die het vervolgens overvloedig vonden groeijen op Tabago, noemden het, zo men wil, deswegen *Tabaco* en *Tobacco* of met een Latynschen uitgang *Tabacum* (†). Dus is het, by den

(*) TOURNEFORT verhaalt dit zeer duidelyk en hy zal zulks denkelyk wel geweten hebben. LINNÆUS zegt, dat NICOTIUS het Kruid zelf van dien Nederlander ontving. RUTTY, nog verder gaande, verhaalt, dat NICOTIUS Afgezant was in Spanje, en dat hy dit Kruid eerst overgebragt heeft uit de Amerikaansche Eilanden, in 't jaar 1560.

(†) Schoon alle Schryvers byna, elkander naschryvende, daar in overeenstemmen, komt het my doch waarschynlyker voor, dat het ge-

den naam van *Tabak*, federt alom bekend geworden in het voorste der voorgaande Eeuw: hoewel de Brasilische naam *Petun* was of *Petum*, naar welken men het dikwils *Herba Peti* genoemd vindt. Van de Wilden der Westindische Eilanden werdt het *Touly* geheten.

Waarom dit Gewas, dat zekerlyk ook in Peru voortkomt, in 't byzonder *Peruviaansch Bilsenkruid* genoemd zy, is onzeker. Het allerbeste, *Varinas* genaamd naar de Volkplanting *Verina*, groeit aan de Vaste Kust van Zuid-Amerika, genaamd Tierra ferme; voorts door de geheele Westindiën en is verder in de Provintie van Virginie, in Noord-Amerika, voortgeplant. Deeze is de Voorraadschuur van Tabak voor Engeland geworden; gelyk de Fransche Eilanden voor Vrankryk zyn, en dus voert de Tabak, naar haare afkomst, den naam van *Virginische* of *Portorikfche*, *St. Domingo*, *Havana* of *Baay-Tabak*, enz. De overvoering van het Kruid gaf ook weder aanleiding tot het overbrengen van het Zaad, en daar door heeft men dit Gewas in de middelste deelen van Europa, in onze Nederlanden en de nabuurige Ryken, zo sterk begonnen voort te teelen, dat die Teeling onlangs door den Koning van Vrankryk, om den Invoer der Westindische Tabak niet te benadeelen, verbooden werdt.

't Is een Jaarlyksch Zaay-Gewas, dat uit zeer klein Zaad een groote Plant wordt, en dus zeer schielyk groeit. Naar de vetheid van den Grond maakt het een Steng van drie of vier Ellen hoogte, die by den Wortel ontzaglyk lange en breede Bladen uitgeeft, zynde bleek groen en als met kleine Haairtjes begroeid, doch op 't aantasten zagt en smeerig. Aan de Steng zyn de Bladen kleiner, en deszelfs Top is gekroond met groote Bloemen van gezegde figuur, welke bleek paarsch en aan den Rand witachtig zyn. Hier op volgt het Zaadhuisje.

Men hadt van de Tabak, oudtyds, een zo uitmuntend denkbeeld, dat zy *Herba Sancta* of Heilig Kruid, en *Panacéa* of Algemeen Geneesmiddel, getyteld werdt. De kragten, die 'er de Indiaanen aan toeschreeven, waren verbaazende. Het hadt onder de Wondheelende, Pynstillende en Tegen-

gedagte Eiland dien naam van de Tabak zal ontvangen hebben; want, van waar kreeg het anders dien naam. Misschien heeft *Tabaco* zyne afkomst van de Provincie *Tabasco* in Nieuw Spanje. Ik vind dat men ze ook *Tembak* of *Tombak* genoemd heeft, welke naamen veeleer van eenen Indiaanschen oirsprong schynen te zyn, dan Spaansch.

gengiftige Middelen, zyns gelyke niet. Ook hebben verscheide Autheuren, zo in de Zestiende als Zeventiende Eeuw, tot Lof van dit Kruid geschreeven. Men kan niet ontkennen, dat het uitwendig een goed Wondmiddel is, geneezende tevens veelerley Huidziekten en vuile Zweeren: doch het is ook zeker, dat hetzelve, op het Hoofd gelegd om Hoofdpyn te doen bedaaren, of ook om het Ongediert te dooden, de Menschen somtyds stomp en als dronken maakt. Hier uit blykt het gevaar, dat 'er in steekt, om zulks aan Kinderen te doen (*). Geene bereidingen daar van, 't zy de Syroop, het Extrakt of de Olie, kunnen inwendig gebruikt worden, zonder groote voorzigtigheid. Men heeft ondervonden, dat een weinigje van het Sap, onder 't Bloed van leevendige Dieren gemengd, hun oogenblikkelyk doet sterven. De Tabak kan echter, in kleine veelheid gebruikt zynde, tot een Braak- en Purgeermiddel dienen. Tegen Tandpyn is zy een beproefd Middel. De Rook-Klysteeren, daar van, zyn niet alleen in 't algemeen dienstig om Afgang te verwekken, maar ook, sedert weinige Jaaren, met byzondere Vrugt gebruikt, om Drenkelingen in het Leven te behouden.

Daar zyn ook bereidingen van de Tabak, *Sausen* genaamd, die maaken, dat sommig Volk, ('t welk in de Noorder Landen onder 't Gemeen veel in zwang gaat,) dezelve met Smaak en zonder hinder kaauwt; gelyk het Ambagtsvolk en de Zeelieden, van alle Natiën, zeer veel doen met de raauwe Tabak: maakende de gewoonte het gebruik daar van op die manier onschadelyk, ja zelfs, zo men voorgeeft, dienstig tegen Scheurbuik in 't Tandvleesch. Het Vrouwvolk, te Lima in Peru, heeft gestadig een Rolletje Tabak in de Mond, dat zy kaauwen en *Limpion* noemen; 't welk haar, in de Oogen van Vreemdelingen, gantsch niet bevallig maakt. Het Manvolk rookt 'er sterk, zo wel als te Karthagena en elders in de Westindiën. Het een zo wel als 't andere doet kwylen, en staat, in dit opzigt, eenigermaate gelyk. Het Tabakrooken hebben de Portugeezen, met en benevens dit Kruid, overgebragt in de Oostersche Landen, en waarschynlyk is het, door de Verovering van Brasil, ook tot ons gekomen. De Persiaanen, zo Mannen als Vrouwen, zyn daar van groote Liefhebbers, en van hun is de gewoonte om Tabaksrook door een lange Houte Pyp of Riet in te zuigen, overgegaan tot de Ara-

(*) Een aanmerkelyk voorbeeld, dien aangaande, vindt men in het IV. DEEL der *Uitgezogte Verhandelingen*, bladz. 447. enz.

Arabieren en andere Volkeren van Asie. De Chineezen en Japoneezen zuigen den Rook der aangestooken Tabak door een Pyp in, gelyk de Europeaanen, en veelen haalen dien door Water op, gelyk de Turken; maar by de Negers en Amerikaanen is het de gewoonte een Pypje te maaken van een opgerold Blad Tabak, en dit Pypje, aan 't eene end brandende, by 't andere in de Mond te houden; gelyk sommig Zeevolk, in de Westindiën, ook wel doet: doch veelen van die Volkeren bedienen zig van eigen gemaakte Tabakspypen.

Offchoon nu het Tabakrooken, in Europa, waarschynlyk reeds in het begin der voorgaande Eeuw bekend geweest zy, was nogthans, wegens de duurte van de Tabak, die gewoonte niet algemeen. In 't voorste deezer Eeuw rookte men in onze Nederlanden nog maar zeer weinig, en byna niet dan in Herbergen of by andere Samenkomsten. Sedert de Engelschen de Virginische Tabak zo gemeen gemaakt hebben en de Franschen ons zo veel van hunne Westindische hebben toegevoerd, is de Pyp, by den gemeenen Man, den geheelen Dag naauwlyks uit den Mond: maar by Luiden van Aanzien, Rang en Vermogen, is het Rooken meest uit de mode geraakt: ten minste wordt het niet Rooken in een Gezelschap thans niet meer voor vreemd gehouden; noch het Rooken als een bewys van Deftigheid aangezien.

Het Rooken van Tabak, dat men wel eens, spottende, *Tabakdrinken* genoemd heeft, is by de Franschen niet ingedrongen, maar die Natie heeft zig zo veel te meer overgegeven aan het gebruik van *Snuiftabak*, 't welk in Asie tot dien trap is gehaat geweest, dat de Koning van Persie en Groot Hertog van Moskovie, hetzelve, op straffe van de Neus, ja zelfs van 't Hoofd te verliezen, verbooden hebben gehad. Zo heeft ieder Natie, mag men zeggen, zyn byzonderen Smaak. Want, 't zy men de Tabak kaauwe, 't zy menze rooke of opsnuive, dit Kruid behoudt altoos zyn Venynigen aart, die, wanneer men 't overdaadig doet, niet nalaat zig, door haare uitwerkingen, vroeger of laater te openbaaren.

Ik wil nu de voorbeelden niet aanhaalen van de genen, wier Hoofden of Hersenpannen van binnen door den Rook zwart, en de Voorhoofds-Holligheden met Snuif gevuld gevonden zyn: maar alleen acht geeven op de verdoovende Eigenschappen van dit Kruid, dat een Vergift is voor meest alle Dieren en de Rook inzonderheid voor 't Gevogelte en Insekten. Bovendien wordt, in het eerste geval, door het geduurig uitwerpen van de Kwyl, dat in veelen by 't Rooken plaats heeft, de Spys-Verteering benadeeld, en, door het inzwelgen van

een gedeelte des Rooks of van het Sap, de Maag bedorven. Het Snuiven droogt de Herſenen op, bederft den Reuk, en kan allerley Kwaalen der Zintuigen en Zenuwen veroirzaaken. Doch ten opzigt van dit alles maakt de Geſteldheid van den Mensch, de hoedanigheid van de Tabak, de tyd des Jaars en de Gewoonte, een oneindig verſchil; 't welk de reden is, dat ſommige Geleerden met zo veel kragt voor, als anderen tegen 't gebruik van de Tabak geſchreeven hebben (*). Zeker is 't, dat in alle Spyzen en Dranken, of alles wat men ten Monde inneemt, de overmaat van het gebruik een misbruik maakt, en de gezondſte dingen verandert in Vergiften. Dus is het zeker, dat een maatig gebruik van de Tabak, op de eene of andere manier, naar de Gewoonte, bevonden wordt tot aangenaamheid, verſterking en verfrisſchinge te ſtrekken: ja het kan, in zekere Omſtandigheden, dienen tegen Honger en Dorst.

In Sweeden heeft men Tabaks-Land van de overgebleevene Stengen en Bladen, door de Schaapen, zonder hinder, laaten zuiveren en ſchoon eeten. Dit komt zo vreemd niet voor, dewyl men weet, dat dit Vee verſcheide Kruiden, zelfs die ſcherp zyn, gelyk de Veld-Ranonkel, nuttigt en dus een Land, van 't gene de Runders overlaaten, geheel kaal ſcheert. Bovendien heeft de Tabak, die in de Noordelyke Landen, ja zelfs die in onze Provintiën geteeld wordt, op verre na de ſcherpte niet van de Virginiſche en die der Spaanſche Westindiën (†). In de Levant, en op de Kusten van Klein Aſie, niet alleen, maar ook in Oostindie, valt Tabak, die in 't rooken een zeer aangenaamen Geur heeft, daar onze Nederlandſche onverdraaglyk ſtinkt. Of dit verſchil van de Tabak, die in byzondere deelen des Aardbodems geteeld wordt, enkel aan de verſchillende Landaart en Kweeking, dan ook aan het gebruik van verſchillende Soorten van dit Kruid, toe te ſchryven zy, is my bedenkelyk. 't Is zeker, dat men 'er in de Westindiën heeft, die groot- en breed-, of ook die ſmalbladig, en die klein en rond van Blad is, zynde deeze de beste (‡) en mooglyk komt dezelve naast overeen met de *Turkſche Tabak*, waar van LINNÆUS ſpreekt (§).

(*) Zie *Waarneemingen over 't gebruik en misbruik van de Tabak. Uitgez. Verh.* VIII. D. bl. 129.

(†) Een uitvoerig en naauwkeurig Berigt wegens het planten en bereiden van de Tabak in onze Nederlanden, is medegedeeld in het VII. DEEL der *Uitgez. Verhand.* Bladz. 1.

(‡) *Pomet des Drogues*, p. 158.

(§) *Stockh.* Verhand. XV. Band. p. 43.

Bundel van Wiskundige Uitspanningen, uit eenige Hoogduitsche Autheuren by een verzameld, en vertaald door JACOB OOSTWOUD, *Mathematicus te Oostzaandam, en Lid van de Societeit der Mathematische Wetenschappen te Hamburg. Te Purmerende by* Pieter Jordaan, *in gr. 8vo.*

IN deezen Bundel heeft de nyvre Wiskundige *Oostwoud*, ten gevalle van den Nederduitschen Leezer, by een gebragt een zevental van Hoogduitsche Schriften, opgesteld door beroemde Wiskundigen. Hy heeft in zyne verkiezing en schikking bedoeld, zodanig eene Verzameling te maaken, dat men dezelve eenigzins mogte aanmerken, als *een volledig Samenstel van de eerste en algemeene beginzelen der Algebra of Stelkunde*; waaraan dezelve ook zeer wel beantwoordt; des zy, die zig in 't beoefenen deezer edele en overnuttige Weetenschap vaste gronden wenschen te leggen, en begeerig zyn, om zig die rekenwyze eigen te maaken, zig met veel vrugts van deeze Verzameling kunnen bedienen. — Het eerste Stukje van den Leermeester der Mathesis te Aken, *Joseph Crummel*, toont ons, door eene reeks van voorbeelden, het nut der Algebra in alle weetenschappen, om een ieder tot derzelver beoefening aan te zetten. Eene daar op volgende Aanleiding tot de Algebra, geschreeven door *Gerlof Hiddinga*, ontvouwt den Leerling, beknopt en duidelyk, de grondbeginzelen deezer Kunste, en leert hem tevens het gebruik der algemeene Algebraïsche Regelen; zo dat hy daardoor bekwaam gemaakt worde, tot eene verdere beoefening van de Algebra. Ter verkryginge van meerdere vaardigheid hier in, of om zig die kundigheden en regels te dieper in te prenten, is van dienst, een derde daarmede verknogt Geschrift van dienzelfden Autheur, behelzende eene drieledige verzameling van Algebraïsche Voorstellen; welken ieder een honderdtal van Voorstellen leveren, die geschikt zyn naar de vatbaarheid van zulken, welken zig eerst op deeze Kunst toeleggen, en door derzelver bewerking hunne bekwaamheid tragten te vermeerderen. Heeft iemant lust, om daarin verder voort te gaan, en zig in veelerleie soorten van Rekenkundige Voorstellen te oefenen, hy kan 'er overvloedige gelegenheid toe vinden, in de drie daer op volgende Stukjes van den Hamburgschen Mathematicus *Heinrich Meisner*; en de daernevensgevoegde, of in 't zevende en laatste Stukje geplaatste, Voorstellen van *Brandanus Detri*. In deeze vier opgenoemde Stukjes ontmoet men nog ongeveer 650, zo Arithmetische als Geometrische en Algebraïsche Voorstel-

ftellen, die, ten deele gemaklyk, ten deele moeilyk op te losfen, indiervoege onder elkander vermengd zyn, om Liefhebbers van verfchillende vordering dienst te doen. —— Dus bevatteden deeze Bundel eene gefchikte onderrigting voor eerstbeginnenden; en zy, die eenig vermaak fcheppen in deze oefening, worden 'er door opgeleid tot hooger kundigheden; terwyl ook zulken, die verder gevorderd zyn, gelegenheid vinden, om hunne bekwaamheden, door 't oplosfen van moeilyker vraagftukken te toetfen, of zig, by manier van uitfpanning, in derzelver berekening te verlustigen.

Redevoering over den oorfprong en de nuttigheid der Wiskunde. Uitgefproken in eene Vergadering van het Genootfchap, onder de Zinfpreuk Philofophia dux vitæ. *Gedrukt voor het Genootfchap* 1777. *In groot octavo* 21 *bladz.*

LAaten zy, die de Wiskunde, om dat ze dezelve niet kennen, gering agten of verfmaaden, (want dit is niet mogelyk dan uit onkunde,) deeze korte Redenvoering leezen, daar uit leeren, hoe dezelve, trapswyze, tot meerdere volkomenheid gebragt zynde, van de uiterfte nuttigheid zy. Dit wordt hier beknopt en klaar ten overtuigendfte voorgefteld; en men zal, alles behoorelyk indenkende, erkennen, dat de Redenaar, met het hoogfte regt, zyne Kunstgenooten aanmoedigende, ten flot mogt zeggen. „ Deeze weetenfchap befchaaft ons verftand, zy fcherpt ons oordeel; door het verftand, dat zekerlyk invloed op onze daaden heeft, aan te kweeken, worden wy goede menfchen, goede burgers voor de famenleeving: en het zy wy ons tot het Staatsbeftier, het zy wy ons tot de Kerkelyke waardigheden bereiden, het zy wy gemeene burgers in de famenleeving zyn, wy leeren den ftaat naar de regels van recht en reden beftuuren; wy ftellen ons den Godsdienst voor, overeenkomftig met den leiddraad van gezond verftand; en wy worden gezellige leden der maatfchappy, zo als het voor den ftaat en deszelfs Inwoonders in 't algemeen, en voor ons in 't byzonder, allerheilzaamst is. — Volgen wy het fpoor onzer voorgangeren: hunne geheiligde fchreeden ftrekken ons ter aanmoediging tot deeze Hemelfche weetenfchap; eene weetenfchap, welke ons de gefchapene natuur, den aart der bezielde en onbezielde weezens, Gods, alles te boven gaande goedheid, en de volmaakte werken, uit zyne hand voortgekomen, nader doet kennen, en ons zo doet leeven, als het weezens betaamt, die met verftand en reden gunstryk zyn befchonken."

Hier-

Historie van de Satisfactie, waarmede de Stad Goes en het Eiland van Zuid-Beveland zich begeeven hebben, onder het Stadhouderschap van Prins WILLEM VAN ORANGE, *in 't jaar* 1577. *Te Goes by* J. Huysman 1777. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 406 *bladz. in gr. octavo.*

'T IS zeker niet mogelyk de lotgevallen eener byzondere Stad of Landstreeke, geduurende de Spaansche onlusten, te beschryven, zonder zig tevens uit te laaten over de geschiedenis van dien tyd in 't algemeen, in zo verre het verband der zaaken zulks noodwendig vordert, zal men 't een en 't ander in 't vereischte daglicht stellen. Dan hier toe is 't niet noodig breedvoerig uit te weiden, over het voorgevallen in die dagen, dat genoegzaam bekend is, en vooral niet op het geen naauwlyks eenige betrekking heeft, tot de byzondere Geschiedenis, welker ontvouwing men zig voorstelt. 'Er zyn hier, gelyk in de meeste gevallen, uitersten ter wederzyde; eene uitvoerige herhaaling, van 't geen menigvuldigmaalen gezegd is, verveelt; en eene bekrompe spaarzaamheid geeft een droog verhaal, dat lastig valt te leezen, te meer daar dezelve de gelegenheid afsnydt, om deeze en geene voorvallen met een oordeelkundig oog te beschouwen. Voor beide deeze uitersten heeft de bekwaame Opsteller van dit Stukje zig zeer wel weeten te wagten. Zyne Historie van de Satisfactie der Stad Goes, en 't Eiland van Zuid-Beveland, behelst eenigermaate een verslag van 't merkwaardigste, nopens den staat van 's Lands Regeering, en het ten deezen opzigte voorgevallen in die dagen, in 't algemeen; terwyl hy het gebeurde op dat Eiland byzonder ontvouwt. Maar 't voorstel van alles is op zodanig eene wyze ingerigt, dat de Autheur het algemeen bekende meer aanwyze dan verhaale; en 't 'er meer op toelegge, om zig daaromtrent als een oordeelkundig Beschouwer, dan wel als een Geschiedschryver te gedraagen. Ook is voor 't overige zyne byzondere beschryving van 't voorgevallen te Goes en daaromtrent, hoewel naauwkeurig en onderscheiden, indiervoege opgesteld, dat hy meer werks maake van 't geen hem tot nog onuitgegeeven Stukken, dan reeds gedrukte Schriften, welken in ieders handen zyn, hebben doen opmerken; 't welk hy dan insgelyks, daar 't onderwerp zulks vordert, oordeelkundig overweegt. Uit dit algemeen Berigt kan men opmaaken, dat deeze Historie met vrugt geleezen kan worden, niet alleen door de Inwoonders van dat Gewest, of door anderen, om de byzondere lotgevallen dier Land-

stree-

ſtreeke in deezen tyd te beter te leeren kennen; maar ook van alle de zodanigen, die vermaak ſcheppen in 't beoefenen van 's Lands Historie; dat nog duidelyker zal blyken, wanneer wy het beloop van dit Werkje wat nader ſchetzen.

De Autheur vangt aan met een beknopt berigt der Graafſlyke Regeeringe hier te Lande, en den voortgang der Dwinglandye, welke onder *Philips* ten hoogſten top ſteeg, dat Nederland ten laatſte de wapens deed opvatten, om de Vryheid te herſtellen, met den Dwingeland alle gehoorzaamheid te ontzeggen. De regtmaatigheid van 't gedrag onzer Voorvaderen in dat geval te toonen, de heilzaame vrugten der bevogten Vryheid te ontvouwen, en den thans vastgeſtelden Regeeringsvorm, als den besten en geſchiktſten, om de Vryheid te bewaaren, voor te draagen, is het bedoelde van dit eerſte Hoofdſtuk. Hier op komt verder in overweeging met welke inzigten de Prins van Orange en de Staaten van Holland en Zeeland dien oorlog aangevangen hebben; waarover onze Schryver zig aldus uitlaat. —— „ De eenige toeleg van den Prins was, de aanſlagen des Hertogs van Alva, tot vertreeding der Nederlandſche Vryheid, te keer te gaan, de arme Ingezetenen in hunne regtvaardige noodweer te helpen, en den Koning te doen zien, tot welke uiterſten het Land gebragt was, door de gewelddaadige maatregelen, die men gebruikt had, in hope, dat Philips daar door bewogen zoude worden, om de Spanjaarden uit de Regeering te rug te roepen, en de geſchonden voorregten, van grooten en geringen, te herſtellen. —— Ook hadden de Staaten toen ter tyd nog geen wil, den Koning te verlaaten, maar alleen de Landen, tegen de geweldige handelingen van Alva te beſchermen, tot dat de Koning orde op de zaaken zoude geſteld hebben." —— Dit was toen, en 't bleef nog lang na dien tyd, volgens onzen Autheur, het eenige oogmerk der Staaten; en men begon eerst, na het vrugtloos afloopen der Vredehandelinge te Breda, te denken, om den Koning van Spanje de gehoorzaamheid op te zeggen; 't welk de Prins met alle omzigtigheid aandrong; maar 't liep nog aan tot in 't jaar 1581, eer de afzweering des Konings, door de Algemeene Staaten der Vereenigde Nederlanden, haar volle beſlag kreeg. —— Men vindt dit Point hier opzetlyk behandeld; en de Autheur tragt ten naauwkeurigſte den voortgang van dit alles te ontvouwen, om dat hy de ſtelling van den voorts hooggeagten Heer *Pieter Paulus*, in zyne beroemde *Verklaaring der Utrechtſche Unie*, dat *Philips*, reeds in 't jaar 1568, geagt werd van het bewind vervallen te zyn, als eene misvatting beſchouwt.

Voor

Voor oordeelkundige beoefenaars onzer Vaderlandsche Historie is 't der moeite waardig, het geen deeze twee Schryvers, ter wederzyde, voor hun gevoelen bygebragt hebben, met elkander te vergelyken; en tevens na te gaan, in hoe ver hier al of niet een verschil *de jure* en *de facto* plaats hebbe; als mede wat men, in die omstandigheden, ook ter oorzaake der verschillende Leden van 't Bondgenootschap, al of niet aan Staatkundige oogmerken moge toeschryven. Een onpartydig onderzoek hier van zou veelligt van dienst zyn, ter verklaaringe van eenige byzondere voorvallen van dien tyd; waar toe de wederzydsche bygebragte reden, die opmerking vorderen, aanleiding geeven.

Onze Autheur dit algemeene, by manier van eene dienstige Voorbereiding, afgehandeld hebbende, maakt voorts een aanvang van zyne beschryving van 't geen de Provincie van Zeeland, en de Stad Goes met Zuidbeveland meer byzonder aangaat; ten opzigte van het voorgevallen aldaar, zedert het jaar 1572 tot 1577; welk tydbestek zyn Edele, als betrekkelyk tot de Historie der Satisfactie, voornaamlyk op het oog heeft. Ter ontvouwinge hiervan geeft hy eerst een kortbondig verslag van de Staatsvergaderingen in Zeeland, terwyl de Provincie in haare Leden verdeeld was; waarin hy het merkwaardigste, nopens de schikkingen daar in van tyd tot tyd gemaakt, naauwkeurig voorstelt; dat hy zelfs, om dit stuk volledig af te handelen, tot het jaar 1579 uitbreidt. Hier aan volgt dan, in 't vierde Hoofdstuk, een verhaal van de voornaamste Gebeurtenisfen, de Stad Goes en het Eiland van Zuidbeveland betreffende, zedert het overslaan van Vlisfinge in 't jaar 1572 tot 1577. Van deeze Gebeurtenisfen vindt men maar weinig gedrukte berigten; en de Autheur, toegang hebbende tot de oorspronglyke Stukken, heeft zyn verhaal grootlyks uit de laatsten opgemaakt. Hier door verleent hy ons een duidelyker berigt van dit alles, dan men tot nog in handen had; en schoon 'er, in zodanig een verhaal, veele byzonderheden mogen voorkomen, daar de eigen Ingezetenen meer belang in stellen dan andere Leezers, zal men 't egter met genoegen doorbladeren; nadien ze meerendeels merkwaardig zyn, en hier en daar kunnen strekken ter ophelderinge van nevensgaande voorvallen van dien tyd: waarby nog komt, dat onze Schryver dit verhaal niet droog ter neder stelt; maar 't zelve, vloeibaar geschreven, vergezeld doet gaan van etlyke oordeelkundige bedenkingen over deeze en geene omstandigheden.

Na

Na 't voordraagen deezer Gebeurtenisſen, komt in overweeging, wat aan de Stad en het Eiland aanleiding gaf, om zig, door het neemen van de Satisfactie van den Prins, onder deszelfs Stadhouderſchap te voegen. Om dit te geleidelyker te toonen brengt ons de Autheur eerst kortlyk onder 't oog; het ſluiten van de Pacificatie van Gent, met de gevolgen hier van; byzonder ten opzigte van zulke Steden in Holland en Zeeland, die tot nog het Stadhouderſchap van den Prins niet erkenden; waar onder ook Goes met Zuidbeveland behoorde. Vervolgens doet hy ons zien, hoe de Algemeene Staaten zig als genoodzaakt vonden, het regt van ſtemmen aan Goes te weigeren, zo lang die Stad zig by hen voegde, alleenlyk op de Gentſche Vrede, zonder het Stadhouderſchap van den Prins te erkennen. Of dit beſluit der Staaten, vastgeſteld op den eerſten January 1577, het werk van de vereeniging verhaast hebbe, kan ik, zegt onze Schryver, niet bepaalen; maar 't blykt uit zyn volgend verhaal, dat het kort daarna vervorderd, en eindelyk voltrokken is, op den twee en twintigſten Maart van dat zelfde jaar; toen men 't, na herhaalde redenwisſelingen, nopens de bedongen Satisfactie, met den Prins eens geworden was. —— By gelegenheid van dit verhaal verledigt zig zyn Edele tot eene gezette beſchouwing van den aart van zodanige Verdragen, die men *Satisfactien* noemt; welker oogmerk hy in deezervoege omſchryft. „ Het oogmerk van deeze verdragen was eeniglyk SATISFACTIE, dat is VOLDOENING te bekomen, *op zekere bevoorens opgegeeven punten of voorwaarden, op welke de Steden zich onder het Stadhouderſchap van den Prinſe wilden begeeven; volgens het beſlootene by de Gendſche Vrede.* —— Ik zegge bepaaldelyk, *onder het Stadhouderſchap van den Prinſe en volgens de Gendſche Vrede*, in tegenſtellinge van de breedere magt, welke de Prins in Holland en Zeeland oefende, volgens het verbond van Vereeniginge dier twee Landſchappen; om dat het my voorkomt, dat de Voldoeningen door de Steden byzonderlyk ingericht waren, om zich tegen deeze uitgeſtrekte magt te dekken, welke men nu minder noodzaakelyk begon te oordeelen, naarmaate de Regenten meer ſmaak in het Opperbewind gekreegen hadden, of ook het gevaar van den vyand kleiner achtten." Ter ophelderinge van dit denkbeeld diene 's Mans daarop volgende voorſtelling.

„ By de Gendſche Vrede, zegt hy, was de Prins wel erkend als Stadhouder van 's Konings wegen, om te gebieden zoo als hy toen gebood; maar ten aanzien van de Steden, welke zyne zyde niet hielden, bleef dat artykel uitdrukkelyk

ge-

geschorscht, tot dat zy van den Prinse Voldoeninge zouden ontvangen hebben, op het geene, waar in zy, onder zyn bestuur, belang zouden rekenen. Hier door kreegen zy aanleidinge, om zoodanige voorwaarden, ten aanzien van 's Prinsen gezag, over haar te bespreeken, als zy best met hem konden overeendraagen; en van deeze vryheid bedienden zich de Steden. Zy wilden den Prins wel erkennen voor Stadhouder, maar niet voor Hoofd en Hoogste Overheid; zy wilden zich niet onderwerpen aan het uitgebreide gezag den Prinse, by de Unie tusschen Holland en Zeeland, opgedraagen.

„ De Godsdienst, by dat Verbond vastgesteld, was de Euangelisch Gereformeerde: de Prins had de magt ontvangen, om Magistraaten te veranderen, krygsvolk in de Steden te leggen, zonder toestemming der Overheden, gelden op te neemen tot een bepaalde somme. Tegen dit alles verzekerden zich de Steden, door het verdrag van Satisfactie. Zy bedongen, dat de Roomsche Godsdienst zoude gehandhaafd worden; dat de Prins geen Gouverneur of Krygsvolk in de Steden zoude zenden, buiten haare bewilligingen; dat de Wethouderschappen zouden gekooren worden by den geenen die daar toe gerechtigd was; dat zy ongehouden zouden zyn in de schulden, door die van Holland en Zeeland reeds gemaakt. Op deeze voorwaarden verklaarden zy zich te begeeven onder het bestuur van den Prinse, als *Stadhouder van wegens de Koninglyke Majesteit.*"

Zulks maakte, gelyk de Autheur verder aanmerkt, een onderscheid tusschen Leden van één en het zelfde Landschap, dat noodwendig verwarring in de Regeering moest veroorzaaken; waar uit dan ook ontstond, dat men in Holland en Zeeland vervolgens alle moeite aanwendde, om deeze Satisfactien den bodem in te slaan, en de Steden te beweegen, om den Prins te erkennen, in dat gezag, 't welk hem by de gemelde Unie was opgedraagen. Dit leidt zyn Edelen tot een kort berigt van 't voorgevallen daaromtrent tot in den jaare 1581; toen dit werk in Holland zyn volle beslag verkreeg, schoon 't in 't Zeeland bleeve haperen; alwaar het ook, zoo veel men vindt, 'er nooit toegekomen is. Voorts merkt hy aan, dat men, dit alles nagaande, een zeer gereed antwoord kan geeven, op de vraag, wat den Prinse bewoogen hebbe, zig nog eens de Hooge Overheid te doen opdraagen, daar het bereids by de Unie was gedaan? Ik antwoord zegt onze Schryver, „ dat die opdragt noodzaaklyk gekeurd werd, dewyl de magt, uit de Unie spruitende, niet geldig was by de Steden, welke

door Satisfactien vereenigd waren; en zich wel gevoegd hadden by het Stadhouderschap van den Prinse, maar niet by de Unie tusschen Holland en Zeeland." —— Ingevolge hier van werden dan, gelyk zyn Edele vervolgt, de Satisfactien der Steden in Holland vernietigd, toen zy op nieuw bewilligden in de opdragt der Hoogste Overheid; dat egter in deeze en geene Steden niet geschiedde, zonder het maaken van nieuwe verdragen, waar by zy, onder het bedingen van eenige voordeelen, afstand deeden van de Satisfactie. —— Wat hier omtrent wel bepaaldlyk Zeeland betreft, of de Steden Goes en Thole, die in dit geval alleen in aanmerking komen; „ derzelver Satisfactien zyn, zegt hy, onaangeroerd gebleeven, en zyn nog heden, voor zo verre zy plaatse kunnen hebben, deugdelyke Privilegien der Steden en Landen, welke dezelve bedongen hebben." Maar 'er zyn egter, zo als hy zig wat laager uitdrukt, „ niet veele gevallen, waarin de kracht der Satisfactien hedendaags zoude kunnen te pas komen, na dat de Unie van Utrecht, de Commissien der Heeren Erfstadhouderen, en de menigvuldige besluiten der Staaten, met medebewilliging der Steden genomen, verscheide punten op eenen anderen voet gesteld hebben." Dit blykt ten klaarste, uit de verdere beschouwing van de artykelen der Satisfactie van Goes met Zuidbeveland, welke de Autheur in de vier laatste Hoofdstukken van dit Geschrift nog medegedeelt.

In dit gedeelte gaat onze oplettende Schryver den inhoud en 't oogmerk van ieder Artykel na; ontvouwt ons de merkwaardigste voorvallen, welken daar toe betrekking hebben; de veranderingen welken in 't een en 't ander ontstaan zyn, en in hoe verre zy nog in hunne kragt stand houden. Onder het voordraagen hier van geeft hy een berigt van verscheiden zo Godsdienstige als Burgerlyke gebeurtenissen, in vroeger en laater tyd, in die Landstreek, met oordeelkundige aanmerkingen over stukken, welken daar toe betrekking hebben, of by die gelegenheid in overweeging komen. —— Zo vindt men, om dit ten slot nog te melden, in 't laatste Hoofdstuk, raakende de geldmiddelen, na eene opgave van de bedongen artykelen deswegens, de bedenkingen van onzen Schryver, „ wegens de inkomsten, waar uit Holland en Zeeland het oorlog in de eerste tyden gevoerd hebben, en de evenredigheid tusschen de Provincien in het toebrengen derzelven in acht genomen," dat hem ook eenigermaate leidt om gewag te maaken, van 't geen ten deezen opzigte, met de vast-

stek-

ftelling der Unie van Utrecht, en in gevolge daar van is voorgevallen. ——— De onderzoekers onzer Vaderlandfche Gefchiedenisfen zullen dus in dit gedeelte, even als in 't voorgemelde, verfcheiden onderwerpen vinden, die ze met genoegen kunnen nagaan; en fchoon ze onzen Schryver in alle deelen niet mogten toevallen, zullen ze egter gereedlyk erkennen, dat hy niets weezenlyks oppervlakkig, maar in tegendeel alles, wat van gewigt geoordeeld mag worden, met veel oplettendheid behandeld heeft.

Befpiegelingen over Neêrlands Waternood, tusfchen den 14 *en* 15 *Nov.* 1775, *met de Bylagen. Door* J. H. HERING. *Twee Deelen met Kunstplaaten. Te Amfterdam by de* Wed. Loveringh *en* Allart 1776. *Behalven het Voorwerk* 580 *bladz. in gr. octavo.*

WAs immer een groot gedeelte onzes Vaderlands op den oever des verderfs, 't was zekerlyk in dien overnaaren nagt, tusfchen den 14 en 15 November des jaars 1775; toen eene woedende Zee, fteeds nog fterker aangeftuwd door bulderende Stormwinden, het zelve met eene deerlyke verwoesting dreigde; toen Storm en Watervloed fcheenen faam te fpannen, om onze Sluizen te doen fpringen, onze Dyken te doen fcheuren, en allen tegenftand te verydelen: het welk, had God zulks niet genadiglyk verhoed, verfcheiden onzer Gewesten, geheel en al, met de baare Zee vereenigd zou hebben. Met regt mogten veelen van Nederlands Inwoonderen, op de gelukkige afwending van dit te dugten onheil, in navolging van Israëls Harpenaar, in den CXXIV Pfalm, zeggen: „ Zo niet de HEERE by ons geweest ware, zouden ons de wateren overloopen hebben, een ftroom zou over onze Ziel gegaan zyn, de ftoute wateren zouden onze Landen verflonden hebben. De HEERE zy geloofd, die 'er ons niet aan overgegeeven heeft! Onze ziel is ontkomen als een vogel uit den ftrik der vogelvangers; de ftrik is gebroken, en wy zyn ontkomen." —— Het akelig vertoon van dien nagt, het ejfelyk vooruitzigt van 't naakend gevaar, en de heugelyke redding uit het zelve, mag men op goeden grond tellen, onder de aanmerkelyke gebeurtenisfen van ons Vaderland; en wel als zodanig een voorval befchouwen, dat by uitfteekendheid een Gedenkboek vordert. Een Gedenkboek, gefchikt om der Natie den jammerlyken toeftand, aan welken wy bloot gefteld waren, leevendig te ontvouwen, en de gelukkige be-

houdenis van ons Land treffend voor te draagen, ten einde een gevoelig bezef van dien Ramp en dat Heil aller harten vervulle, met eerbied en dankbaarheid, voor Hem, op wiens woord een ftormwind opftaat, zo dat de golven der groote wateren zig verheffen, maar die ook, als hy fpreekt, den ftorm doet ftille ftaan, zo dat de golven der groote wateren zwygen. ——— Begeert men een Gedenkboek van die natuur, 't wordt ons aangebooden in 't bovengenoemde Gefchrift van den Heer *Hering*; dat in twee deelen gefcheiden is. Het eerfte vervat 's Mans Befpiegeling over dien Waternood, en 't tweede levert ons de naauwkeurigfte Berigten wegens het diestyds voorgevallene, welken hy mededeelt als Bylagen, op welker getuigenis zyne Befpiegeling zig gevestigd heeft.

Zyne Befpiegelingen behelzen, na een voorafgaand verflag van den ouden toeftand onzer Gewesten, en de merkwaardigfte Watervloeden aan welken ons Vaderland onderhevig is geweest, eene doorloopende befchouwing van het gebeurde in den opgemelden nagt, zo in Holland als Zeeland, Gelderland en Overysfel; hebbende de overige Provincien hier door geene fchade van eenig belang geleeden. Hy draagt deeze zyne Befpiegelingen voor, als iemand, die zelf tegenwoordig is, op de plaatfen, daar de Wind en het Water ten felfte woeden: in die verbeelding fchryft hy, als iemand, die alles voor zyne oogen ziet, en met zyne ooren hoort, en wiens geest daarop met eene zeer gevoelige aandoenlykheid werkzaam is: zig naar die gefteldheid rigtende, maakt hy de voornaamfte gebeurtenisfen ten leevendigfte af, met inmenging van gemoedlyke bedenkingen, onderfcheiden gefchikt naar de verfchillende omftandigheden, die zig aan hem opdoen. Ter nadruklyker voordragte hier van heeft hy verkoozen gebruik te maaken van den *cierftyl*, zo als hy denzelven noemt, dien men anders, volgens den aart van dit zyn fchryven, zou mogen noemen, den *zwierigen*, *verrukten Dichterlyken ftyl*. Een fchryfftyl, die, wel beftierd, niet oneigen was aan zyn bedoelde; maar tevens een fchryfftyl, die zig bezwaarlyk beteugelen laat, en door welks involging men zeer dikwils gevaar loopt van tot het windrige over te hellen, waarvan we den Heer *Hering*, in 't geheel beloop zyner Befpiegelingen, niet vry kunnen fpreeken. Dan met dit alles dient zyne wyze van voorftellen, boven een eenvoudig gefchiedkundig verhaal, en bepaald beredeneerde bedenkingen, om de aandagt van 't meerendeel zyner Leezeren beftendig werkzaam te houden, en hen zelven, als 't ware, gevoelige aanfchouwers van alles te maaken. Hier toe is wyders ook behulpzaam een

ze-

zevental van wel uitgevoerde Plaaten, die de verbeelding verleevendigen; te meer daar de Autheur zyne bespiegelende beschryving gemeenlyk eenigzins naar dezelven geschikt heeft. Ze vertoonen ons het Kattenburger Plein te Amsterdam overstroomd; den toestand te Oosthuizen op de Dykbreuken by Warder; het overstroomen van de Sluis te Delfshaven; het lot der inwoonderen van 't Bergsche Veld in 't land van Heusden; het woeden der Zee voor Scheveningen; de dykbreuk aan den Douk op Texel, en de geheele verwoesting van de Koekoek by Kampen. —— Voorts heeft de Heer *Hering*, ten gevalle van minkundigen, by manier van aantekeningen, telkens eene beknopte melding gemaakt van de ligging en toestand der meeste plaatsen, welken hier bovenal in aanmerking komen, waarby ook nog eenige andere aantekeningen van byzonderheden gevoegd zyn, die ter nadere ophelderinge strekken; en wyders beroept hy zig in dezelven op de hem toegezonden Berigten, met aanwyzing waar dezelven in het tweede Deel te vinden zyn.

Dit tweede Deel bestaat uit eene verzameling van naauwkeurige Berigten, meerendeels den Heere *Hering* toegezonden, door zodanige Persoonen, die des kundig waren, en veelal deel hadden in de bestiering der noodige voorzorge in die omstandigheden. Om den weetgierigen Leezer te meerder voldoening te geeven, heeft hy zig in deeze verzameling niet alleen bepaald, tot zodanige Berigten, die de voorheen opgenoemde Provincien betreffen, maar hy heeft 'er ook bygevoegd het geen hem van elders, ten opzigte van de aan ons grenzende Gewesten, nopens het voorgevallene in dien tyd, is ter hand gekomen: benevens eene beschryving der ongelukken in de Scheepvaart, door dien geweldigen storm en hoogen watervloed op de Nederlandsche, Engelsche, Vlaamsche en Fransche Kusten, als mede in het Noorden; die den handeldryvenden Nederlander zeer veel schade toegebragt hebben; des ook deezen hier wel gemeld mogten worden. De in dit tweede Deel opgegeeven Berigten gaan wyders nog vergezeld van een Kaartje van de Breuken in de Zaan; een platte grond van de Sluis te Delfshaven, en twee Profillen van de Dregterlandsche Zeeweering, welke aftekeningen het daaromtrent gemelde licht byzetten. Men vindt hier dus, uit goede handen, berigten, op welken men zig verlaaten kan; en de Heer *Hering* heeft niet verzuimd alles aan te wenden, wat hem mogelyk ware, om zyne verzameling volledig te maaken; waarin hy ook vry gelukkig geslaagd is. Alleenlyk is ons voorgekomen, dat

hem zommige berigten ontgaan zyn, om dat ze reeds vroeger ten dienste van eene andere verzamelinge afgegeeven waren, die gevonden worden in het *Historisch Verbaal der Overstroomingen in de Nederlanden*; van 't welke wy voorheen gewag gemaakt hebben (*); en dat zeer geschiktlyk by deeze Papieren geplaatst kan worden. —— Voorts is het oogmerk van den Heer *Hering* eene soortgelyke beschryving te geeven van den laatsten Storm en Watervloed, die ons, den 20 en 21 November der jaars 1776, op nieuw verschriklyk dreigde, en ook hier en daar veele onheilen met zig sleepte. Tot het vervaardigen van dit Vervolg, 't welk in zommige opzigten niet minder aanmerkelyk zal zyn, dan het voorgaande, heeft men den Autheur al in staat gesteld, door 't toezenden van verscheide getrouwe en naauwkeurige berigten; en dewyl de Uitgeevers reeds werklyk bezig zyn, met het doen vervaardigen der daar toe behoorende Plaaten; zo verwagt men, dat het zelve niet lang agterwege zal blyven.

Brieven van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI.) *Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel. 1777. *In groot octavo* 246 *bladz.*

NA het geene wy, met de afgifte van het eerste Deel deezer Brieven, gezegd hebben (*), wegens den daar in voorkomenden schryftrant, derzelver inhoud, en 't nutte gebruik dat 'er van gemaakt kan worden, zou 't overbodig weezen, hier op anderwerf staan te blyven: genoeg zy 't, derhalve, desaangaande in 't algemeen te zeggen, dat ook dit tweede Deel volkomen daaraan beantwoordt. Een en ander staal van verschillende natuur strekke hier van tot getuigen.

Wordt Broeder *Ganganelli*, by een voorkomend geval, geleid tot het schryven van een Brief nopens de Natuurlyke Historie; men vindt in dien Brief een Geestlyken, wien dit onderwerp, schoon 't niet tot zyne Hoofdstudie behoore, niet geheel vreemd is; en die, terwyl hy de beoefening der Natuurlyke Historie aanpryst, te gelyk den Prins *San Severo* zeer gepast onder 't oog brengt, hoe dezelve eene handleiding tot den Godsdienst zy. Hy laat zig, ten deezen aanzien, na eene voorafgaande lofspraak van *Mozes*, nopens deszelfs Leer wegens de vorming der Waereld, aldus hooren.

„ Eene eeuwige waereld bevat duizendmaal meer zwarigheden, dan een eeuwig verstandig Weezen; en eene waereld, die met God even

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bl. 392.
(*) Zie boven *bl.* 176.

even eeuwig is, is eene ongerymdheid, die geene plaats kan hebben, dewyl niets even oud kan zyn als God.

„ Behalven dat God noodzaaklyk bestaat, en het Heelal geenzins; met welk regt zou de stof, een te eenemaal toevallig weezen, een volstrekt werkeloos weezen, zich dezelfde voorrechten aanmaatigen als een almagtige, als een volmaakt onstoffelyke, Geest? Dit zyn buitenspoorigheden, welke niet hebben kunnen opkoomen dan in de vlaagen eener ylhoofdige verbeeldinge, en die de verbaazende zwakheid van den mensch aantoonen, wanneer hy alleen naar zichzelven wil luisteren.

„ De Historie der Natuure is een Boek, 't welk voor alle geslachten gesloten is, indien zy 'er niet eenen God bemerken, den Schepper en Onderhouder van alles; want niets is gemaklyker gewaar te worden dan zyne werking. De Zon, hoe pragtig en ontzagverwekkende zy moge weezen, de Zon, schoon aangebeden door verscheiden volken, heeft noch verstand, noch kennis; en indien haar loop zo zeer regelmaatig is, dat zy dien nooit voor een enkel oogenblik afbreeke, koomt dit, dewyl zy voortgedreven wordt door een opperften Werker, wiens bevelen zy opvolgt met de uiterste stiptheid.

„ Men laate vry zyne oogen weiden door de wyde uitgestrektheid van dit Heelal; men ziet het besloten in de onmeetbaarheid van een Weezen, voor 't welk de geheele waereld is, als of zy niet ware. Het zoude byster zonderling zyn, dat, daar het geringste werkstukje niet kan zyn zonder eenen Werkmeester, de waereld het voorrecht had van haar bestaan, en schoonheid, alleen aan zichzelve verschuldigd te weezen. De reden ondergraaft slegts voor zichzelve verschrikkelyke steilten, wanneer zy alleen de hartstogten en zinnen gehoor geeft: de reden, zonder het geloof, verwekt my medelyden. Alle de Academien van het Heelal kunnen Leerstelsels over de Schepping uitdenken; maar, na alle haare nasporingen, na alle haare gissingen, na alle haare samenvoegingen, na eene menigte van Boekdeelen, zullen zy my veel minder zeggen, dan Moses gezegd heeft op ééne eenvoudige bladzyde; en nog zullen zy my niets anders zeggen dan onwaarschynlykheden. Zo groot een onderscheid is 'er tusschen een mensch, die uit zichzelven spreekt, en een mensch, die door Gods Geest is aangeblaazen.

„ De eeuwige God spot in den hoogen hemel met al deeze onzinnige Leerstelsels, welke de waereld naar hunnen zin schikken, en haar nu eens het geval tot eenen Vader geeven, dan weder stellen, dat zy eeuwig is.

„ Men maakt zich gaarne diets, dat de stof zich zelve regeert, en dat 'er geene andere Godheid is, dewyl men wel weet dat de stof volstrekt log en werkeloos is, en dat men haare uitwerksels niet te vreezen heeft; daar de Rechtvaardigheid van eenen God, die alles ziet, die alles wikt, den zondaar met vreeze overstelpt.

„ Niets is schooner dan de Historie der Natuure, wanneer zy verbonden is met die van den Godsdienst. De Natuur is, zonder God, niets;

niets; maar door Gods werkinge brengt zy alles voort, en maakt alles leevende. Zonder dat God eenig deel van het Heelal uitmaake, is hy 'er de beweeging, het voedend sap, en het leeven van. Neem zyne werking weg, en 'er is geene werkzaamheid meer in de hoofdstoffen, geene groeijing meer in de planten, geene veerkragt in de tweede oorzaaken, geene omwenteling meer in het gesternte. Eeuwige duisternissen neemen dan de plaats des lichts in, en het Heelal wordt zelve zyn eigen graf.

„ Indien God zyne hand van de waereld aftrok, zou haar het zelfde gebeuren, als het geene onze lichaamen overkoomt, wanneer hy derzelver beweeging doet ophouden. Zy vervallen tot stof, zy vervliegen in damp; en men weet zelfs niet of zy ooit bestaan hebben.

„ Indien ik kundigheden genoeg gehad hadde om aan de Historie der Natuure te kunnen arbeiden, zou ik myn Werk begonnen hebben met het ontvouwen der oneindige volmaaktheden van haaren Maaker; met vervolgens te handelen van den Mensch als deszelfs Meesterstuk; en dus vervolgens van de eene zelfstandigheid tot de andere, van de eene soort tot de andere overgaande, zoude ik afgedaald zyn tot op de Mier, en zo wel in het kleinste gekorven diertje, als in den volmaaktsten Engel, dezelfde luisterryke Wysheid, dezelfde werkzaame Almagt, getoond hebben.

„ Een tafereel van deezen aart zou de beminnaars der waarheid ingenomen, en de Godsdienst zelve, die 'er het ontwerp van geschetst had, zou het oneindig dierbaar gemaakt hebben.

„ Laat ons nooit van de schepselen spreeken dan om tot den Schepper op te klimmen. Zy zyn de terugkaatsing van zyn onvergankiyk licht; en deeze zyn de denkbeelden, die ons verheffen en vernederen: want de mensch is nooit geringer, en tevens nooit grooter, dan wanneer hy zich beschouwt met betrekkinge tot God. Dan wordt hy een oneindig Weezen gewaar, waarvan hy het beeld is, en voor wiens aangezigt hy niets anders is, dan een ondeeltje; twee schynbaare strydigheden, die men overeen moet brengen, om een rechtmaatig denkbeeld van zichzelven te hebben, en om niet te vervallen tot de buitenspoorigheid der trotsche Engelen; of tot die der ongeloovigen, die hunnen staat gelyk stellen met dien der dieren." —— Op eene soortgelyke wyze behelst een daar aan volgende Brief eene opwekkelyke aansporing voor den Graave *Algarotti*, om zo wel een Christen als een Wysgeer te zyn; en zo tragt hy meermaals van alle gunstige gelegenheden gebruik te maaken, om een ieder zyne Godsdienstige verpligting in te boezemen.

„ 't Is waar, hy doet dit als een Roomsch Geestlyke, en dus komen 'er, ('t geen niet wel anders kon zyn,) verscheiden redeneeringen in deeze Brieven voor, welken op de gronden der Roomsche Kerkleere steunen. Ter dier oorzaake zyn eenigen deezer Brieven minder geschikt voor de Protestanten; doch ze behelzen egter desniettegenstaande meerendeels leerzaame lessen, byzonder ten opzigte van de opvoeding der Jeugd, en 't gedrag der Geestlyken,

die de Protestanten met vrugt kunnen leezen, en zonder moeite op hunne denkwyze overbrengen. Hy spreekt ook, ingevolge van zynen Staat, meermaals als een ernstig Voorstander zyner Kerkleere; dat hy natuurlyk gemeen heeft met menschen van andere Gezintheden, ten opzigte hunner Kerkleere. Maar 't geen hem eigen is, en 't welk te wenschen ware, dat onder alle Gezintheden meer algemeen was, is dit, dat hy die geenen, welken buiten zyne Gezintheid leeven, met minzaamheid behandelt. Dit straalt, daar 't te passe komt, meermaals in zyne Brieven door; en begeert men 'er een byzonder bewys van, men leeze zynen volgenden Brief, welken hy, reeds tot de waardigheid van Kardinaal verheven zynde, aan eenen Protestantschen Leeraar schreef. Dezelve luidt in deezer voege.

„ Ik ben u zeer verplicht, myn waarde Heer, voor het belang, dat gy stelt in myne gezondheid. Zy is, de Hemel zy gedankt, zeer goed; en zy zou my nog veel beter voorkoomen, indien ik ze gebruiken konde ter verrichtinge van iets, het geen u aangenaam ware. Het vermaak van anderen te verplichten moet aan alle Gezindheden gemeen weezen.

„ Met geheel myne ziele wenschte ik wel u te kunnen overtuigen, dat ik alle menschen als in myn hart draage, dat zy allen my oneindig dierbaar zyn, en dat ik der verdienste agting toedraage, waar ze zich ook bevinde. Indien uw Neef te Rome koomt, gelyk gy het my doet hoopen, zal hy in my iemand vinden, die ten uitersten ieverig en begeerig is om hem al de genegenheid te betuigen, welke ik voor u heb.

„ De Roomsche Kerk, myn zeer waarde Heer, kent zo volmaaktlyk de verdienste van het grootste gedeelte der Kerkdienaaren onder de Protestantsche Gezindheden, dat zy zich altoos gelukkig zou schatten, indien zy dezelven in haaren schoot mogt zien. Men zou dan niet meer zich bemoeien met de oude geschillen weder op te haalen, en die onstuimige tyden weder op het tooneel te brengen, in welke ieder, door zyne driften vervoerd, de regelen der Christelyke gematigdheid te buiten ging; maar men zoude 'er op toeleggen om zich te vereénigen in één Geloof, gegrond op de Schriftuur en op de Overlevering, zodanig als men die vindt in de Schriften der Apostelen, der Kerkvergaderingen, en der Oudvaderen. Niemand zugt meer dan ik over het kwaad, 't geen men u in de voorige Eeuw heeft aangedaan: de geest der vervolginge is voor my te eenemaal haatelyk.

„ Wat zouden de Volken niet winnen by eene gelukkige herééniging? Dan zou ik, indien het weezen moest, myn bloed beveelen tot den laatsten druppel te stroomen; en bedroefd zyn, dat ik niet duizend leevens te verliezen had, indien ik daar door als getuige van eene zo wonderbaare gebeurtenis konde sterven. Dat oogenblik, myn waarde Heer, zal koomen; want eenmaal zal 'er noodzaaklyk een tyd koomen, waarin niet meer dan één zelfde geloof zal plaats hebben. De Jooden zelven zullen zich in den schoot der

waare Kerke werpen; en in die vaste hoop, welke gegrond is op de Heilige Schriften, duldt men ze te Rome, met volkoomen vrye oefeninge van hunnen Godsdienst.

„ Myne ziel, God weet het, is geheel tot uwen dienst; en 'er is niets in de waereld, 't welk ik niet zoude willen onderneemen, om u, zo wel als allen den uwen, te toonen, hoe waard gy my zyt. Wy hebben den zelfden God tot onzen Vader, wy gelooven in den zelfden Middelaar, wy erkennen de Leerstukken der Drievuldigheid, der Vleeschwordinge, der Verlossinge, voor onbetwistbaar; en wy wenschen oprechtlyk, de eene zo wel als de andere, ten Hemel in te gaan. In het stuk der Leere zyn 'er geene twee wegen, om daartoe te koomen. 'Er moet op Aarde één Middelpunt van vereeniging weezen, zo wel als één Hoofd, 't welk JESUS CHRISTUS verbeeldt. De Kerk zou, inderdaad, misvormd zyn, onzer hulde en onzer getrouwheid onwaardig, indien zy slechts een hoofdloos lighaam ware.

„ Het werk van den Messias is niet gelyk dat der menschen. Het geen hy gesticht heeft moet altoos duuren. Hy heeft geen oogenblik kunnen afslaaten van zyne Kerk by te staan; en gy, Myn Heer, zyt al te verlicht, om de Albigensen (*) aan te merken als zuilen der waarheid, aan welke gy u moet vasthouden. Doe my het vermaak van aan alle uwe broederen, aan uwe geheele kudde, aan alle uwe vrienden te zeggen, dat de Kardinaal GANGANELLI niets zo zeer ter harte gaat, als hun geluk in deeze en in de andere waereld, en dat hy wenschte hen allen te kennen, om hen hier van te verzekeren."

Overeenkomstig met deeze geestgesteldheid, die Menschen van eenige oplettendheid eigenaartig daar toe brengt, dat ze niet alles goedkeuren, wat onder hunnen aanhang geschiedt, noch alles wraaken, wat by anderen plaats heeft, betoont zig *Ganganelli* iemand te zyn, die alles met een geest van onderscheiding beschouwt. Van daar komen ons in deeze Brieven een aantal van trekken voor, die verscheiden gebreken van 't Roomsche Hof ten leevendigste afmaalen; dit gaat zo verre, dat het zelfs aanleiding gegeeven hebbe, om derzelver egtheid te verdenken: doch in andere Brieven ontmoet men, aan de andere zyde, zo veele bewyzen van 's Mans verknogtheid aan de Roomsche Kerkleere, dat men, uit de vergelyking dier Brieven, eerder moge opmaaken, dat ze zeer wel egt kunnen zyn; als geschreeven, door iemand, die, schoon hy eene reeks van verkeerdheden bespeurde, nogtans zyne hoogagting voor den

(*) Zie MOSHEIM's *Kerkl. Gesch.* IV. Deel, Bl. 280, env., en de daar aangehaalde Schryvers, bl. 371, 372. Men gaf, gelyk op de laatste plaats wordt aangemerkt, deezen naam, en die van *Waldensen*, in de Elfde Eeuwe, aan allen, die zich der Heerschappye van den Roomschen Paus onttrokken. Zeker is het, dat haat en vervolgzugt deezen ongelukkigen veele dingen te last leiden, waaraan zy niet schuldig waren. Doch dit te toonen, is hier de plaats niet.

den Roomſchen Zetel bekleid. Een verſchynſel van die natuur is niet zeldzaam onder de menſchen, daar ieder veelal min of meer ingenomen is, met de algemeene denkwyze van zynen Landaart.

Hier mede dagten wy dit Artykel te ſluiten; maar ons oog viel op den XCIV Brief, welks inhoud ons verlokte, om denzelven nog te plaatzen. Men ziet in deezen Brief, hoe *Ganganelli* aan zyne gemeenzaame Vrienden ſchreef; en hoe hy, ſchoon een Kloosterling, niet ongeſchikt ware, om over Burgerlyke en Huishoudelyke omſtandigheden te oordeelen; dat in verſcheiden zyner Brieven te bemerken is, des zy ook van die zyde hunne nuttigheid voor opmerkende Leezers hebben. De Brief zelve, aan een Geneesheer geſchreeven, luidt aldus.

„ Het bedroeft my, myn waarde Vriend, dat uwe huislyke zaaken by aanhoudendheid in een ſlegten ſtaat zyn, en dat uwe Vrouw, door onmaatige uitgaaven, geduurig haar best doet om ze te verergeren. Niets anders dan geduld en zagtmoedigheid zal haar het hart kunnen raaken. Maak eerst haar vertrouwen te winnen, en gy zult vervolgens alles van haar kunnen verkrygen, wat gy wilt.

„ Men moet nooit zyne Echtgenoote plaagen, hoe groot een ongelyk zy ook moge hebben; maar middelen by de hand neemen, die in ſtaat zyn van haar de oogen te openen. Men moet haar met beſcheidenheid aanſpreeken, en zelfs ſchynen haare oogmerken goed te keuren om het voorkoomen niet te hebben, dat men haar tegenſpreeke; en ongevoelig doet men door heuſche vertoogen, door vriendelyk gedrag, door duidelyke redeneeringen, en door tedere uitſtortingen des harten, haar ſmaak krygen in de Zedeleere, die men predikt: maar men moet noch het voorkoomen van eenen Schoolmeester, noch den toon eens Zedeleeraars aanneemen.

„ Beklaag vooral u nooit over uwe Vrouw, in tegenwoordigheid van uwe kinderen of van uwe dienstboden. Zy zouden tot de dwaasheid gewennen van haar niet meer te eerbiedigen, en misſchien zelfs tot die van haar te veragten.

„ De Vrouwen verdienen dat men haar met agting behandele, te meer, daar meest altyd de grilligheid der mannen, of huislyk verdriet, de oorzaak is van haare gemelykheid en ſtyfhoofdigheid, wanneer zy aan deeze gebreken ſchuldig zyn. Haare zwakke geſteltenis vordert veel inſchikkelykheid, zo wel als haare plaatzing in de waereld, die haar niet toelaat haare gedachten zo gemaklyk te verſtrooien, als wy kunnen doen; van welker leeven de bezigheden, de letteroefeningen, en het werk van ons beroep een gedeelte wegneemen. Terwyl de Man ter bejaaginge van zyn belang of vermaak de deur uitgaat, blyft zyne Vrouw aan het huis bepaald, noodwendig bezig met beuzelagtige, en gevolglyk verveelende, kleinigheden. De Vrouwen, die ſmaak vinden in het leezen, hebben hier een middel tegen; maar men kan niet altyd ingeſpannen zyn: en daarenboven is eene vrouw, die te veel leest, doorgaans trots.

„ Ik zou u raaden, om uwen Schuldeisscheren aan te beveelen, dat zy Mejuffrouwe uwe Beminde dikwyls lastig vallen, wanneer zy in hunne schuld is. Zy zal schielyk deeze bezoeken moede worden; en hieruit moet gy gelegenheid neemen om haar voor oogen te houden, dat schulden te hebben, zonder te kunnen betaalen, het grootste is van alle ongelukken. Gy zult haar in uw gesprek belang doen stellen, door haar te spreeken van haare kinderen, voor welke gy noodwendig eenig goed dient te verzamelen. Zy bemint ze tederlyk; en deeze beweegreden zal de beste les zyn, die men haar kan geeven.

„ Ik heb eertyds te Pesaro een oud Officier gekend, die veel te verdraagen had van het driftige opstuiven zyner Echtgenoote. Wanneer zy driftig wierd, bleef hy onbeweeglyk stil staan, zonder een woord te spreeken; en deeze stilzwygende houding deed haare gramschap wel haast bedaaren. Men ontwapent den toorn door zagtzinnigheid.

„ Wat ben ik wel in myn schik, myn lieve Doctor, dat ik myn celletje getrouwd heb! Dit is eene goede gezellin, die my nooit een woord zegt, die myn geduld niet ten einde helpt, en die ik altoos dezelfde vinde, op welk uur ik ook t'huis koome, altoos gerust, altoos gereed om my te ontvangen. De moeilykheden der Geestelyken zyn niets, in vergelykinge van die der menschen van de waereld: maar elk moet zynen last met geduld draagen, en bedenken, dat dit leeven niet eeuwig duurt. De Heilige HIERONYMUS zeide, dat hy het huwelyk alleen den zulken wilde aanraaden, die by nacht bang waren, op dat zy eene gezellin mogten hebben, die hen gerust kon stellen, en dat hy zelve, van geenen vreesagtigen aart zynde, nooit hadt willen trouwen.

„ Ik ben verheugd, dat uwe oudste zoon eene meer dan gemeene schranderheid bezit. Daar de geest van uwen jongeren zoon door meer bekleedselen belemmerd wordt, moet gy hem op allerlei wyze aantasten, op dat hy voor den dag koome. De bekwaamheid van eenen Vader bestaat daarin, dat hy weete zich te vermenigvuldigen, en zich aan zyne kinderen onder verschillende gedaanten te vertoonen; by den eenen als eenen meester, by den anderen als eenen vriend.

„ Het vertrouwen, 't welk de voornaamsten uwer stad in u stellen, doet hun eer aan. Zy zullen door menigvuldige geneezingen ontdekt hebben, dat de verwytingen, die men den Geneesheeren voorwerpt, niet altoos gegrond zyn: het is de mode, dat men zich, ten hunnen koste, vrolyk maake; en ik, vóor my, ben zeer overtuigd, dat 'er onder de Geneesheeren meer geleerdheid te vinden is, dan bykans by eenig ander Lighaam; en dat hunne kundigheid niet zo zeer op enkele gissing steunt, als men gemeenlyk denkt; maar de mensch, vernuftig in zichzelven te bedriegen, zegt, dat het altoos de Geneesheer is, die een einde van ons lee-

ven maakt, en nimmer de dood. Daarby, wie is de Wyze, die zich nooit bedriegt? Wy vinden in de boeken om geene andere reden zo veel drogredenen en wonderlyke stellingen, dan om dát de mensch niet onfeilbaar is, al bezit hy groote kundigheden.

„ Het geene ik u hier zegge, myn waarde Doctor, is van my zo veel te edelmoediger, dewyl ik eene allersterkste gezondheid geniete, en geenen Geneesheer noodig hebbe. Ik drinke alle morgens myne chocolade; ik leide een zeer sober leeven, ik gebruike veel snuifstabak, ik wandele dikwyls; en met deezen leevensregel kan men het eene Eeuw uithouden: maar daartoe strekt zich myne begeerte niet.

„ Bemin my altyd als uwen besten vriend, als dien van uw geslagt, en als iemand, die met de grootste oprechtheid wenscht u gelukkig te zien.

„ Myne dienstaanbieding aan uwe waarde Echtgenoote, die ik wel wenschte dat in het stuk van uitgave zo redelyk ware als gy; maar die zal wel koomen. Het geluk van dit leeven bestaat hierin, dat men altoos hoope."

Extract uit de Dagregisters van het Noord-Amerikaansche Congres, betrekkelyk tot het neemen en verbeurd verklaaren van Scheepspryzen, en het uitrusten van Kaapers; benevens de Ordonnantien en Schikkingen der Zeevloot, en de Instructiën voor de Bevelhebbers der particuliere Oorlogschepen. Te Philadelphia by John Dunlap 1777. *In groot octavo* 48 *bladz.*

Uit deezen specifiken Tytel kan men genoegzaam den inhoud van dit Geschrift opmaaken; en daar uit afneemen, dat zy, die eenig belang stellen, in de kennis der handelingen van 't Amerikaansche Congres, met opzigt tot deszelfs Oorlogsmagt ter Zee, hier de noodige onderrigtingen dienaangaande kunnen vinden. De daar in voorgestelde ordres en schikkingen toonen duidelyk, dat alles op éen regelmaatigen voet gebragt is; en dat men vooral niet verzuimd heeft de vlyt en dapperheid der Hoofden en Onderhoorigen in den Zeedienst aan te moedigen.

Apocalypse de CHIOKOYHIKOY, *Chef des Iroquois, avec un Commentaire. A Philadelphie Chez* W. Roberdson 1777. *Sans la Pref.* 111 *pp. gr. p.*

Chiokoyhikoy, een Hoofd der Iroquezen in Noord-Amerika, zou, zo men aan 't verhaal geloof wilde geeven, omtrent 1305 jaaren voor de gemeene telling, zonderlinge Gezigten gehad hebben, nopens het lot der Amerikaanen. Ze worden thans gemeen gemaakt, onder de benaaming van *Apocalypse* of *Openbaaring*, om dat ze, zegt

zegt de Vertaaler, in de manier van voorstelling zo veel overeenkomst hebben, met een ander Boek van dien naam. De Vertaaler heeft 'er bygevoegd eene doorgaande *Commentarie* of *Verklaaring* van derzelver inhoud; volgens welke die gezigten betrekking hebben tot de komst der Europeaanen in Amerika, met de gevolgen daar van, in 't algemeen; en wel byzonder ſlaan, op de Engelſche Volkplantingen in Amerika, derzelver verſchillen met het Britſche Ministerie, en 't geen daar uit ſtaat voort te vloeien, of 'er verder mede gepaard te gaan. 't Slot der zaake zal zyn, dat de Volkplantingen zullen zegenpraalen over het Ministerie, en dat de Engelſche Amerikaanen, met de gebooren Amerikaanen, of natuurlyke bewoonders van dat Waerelddeel, als in één lichaam vereenigd zullen worden. Dan zullen de Inboorlingen van die Gewesten, beſchaafd en kundig geworden zynde, de Europeaanen alomme uit Amerika verdryven; en zy zullen, als eertyds hunne vroege Voorvaders, geruste en gelukkige bezitters zyn van een gezegend Land. In de voorſpelling hier van, wordt, volgens de bygevoegde verklaaring, tevens byzonder aangeduid, hoe zulks zal toegaan, zo ten aanzien van Engeland, Spanje, Portugal en Vrankryk, als ten opzichte van Holland; des het aan geene naauwkeurige onderſcheiding van 't verſchillend lot der Europiſche Volkplantingen ontbreeke. —— In dit geheele verdichtſel is geen weezenlyk vernuft te vinden. Het vertelſeltje van 't bewaaren en 't ontdekken van dit Handſchrift, op Boomſchorſe geſchreeven, is laf; de prophetiſche gezigten behelzen niets dat geestig is; en de uitlegging heeft niets byzonders, dat opmerking verdient. Voor zo ver dezelve het voorleeden betreft, beſtaat ze in eene ter loops voorgeſtelde melding van het gebeurde; en wat het toekomende aangaat, hieromtrent geeft men ons loutere gisſingen, die door geen oordeelkundige aanmerkingen onderſteund worden. —— De Schryver heeft zig te veel moeite gegeéven, om geestig te willen zyn; en dat nog wel met oogmerk, om van ter zyde den ſpot te dryven met de Bybelbladen. Van dit laatſte geeft de manier van 't voorſtellen der Gezigten, en de naam van *Openbaaring*, met de reden daar van gegeeven, reeds een voldoenend bewys; maar nog duidelyker ſtraalt het door, wanneer men voorts in de Uitlegging bemerkt, dat deeze en geene ongerymdheden, in de Gezigten, quanswyze, verdeedigd worden, door dezelven gelyk te ſtellen, met ſommige Bybelſche verhaalen; die de Autheur dan in een belachlyk licht plaatst, en als van dezelfde geloofwaardigheid met de wonderbaare dingen in de Legenden der Heiligen. Dit is één der gewoone listen van 't Ongeloof; die in vroeger tyd gevaarlyker waren, dan heden; nu men 'er de zwakheid zo duidelyk van ontdekt hebbe, dat iemand, die dit Stuk met eenige ernst nagegaan heeft, terſtond begrype, dat het hem, die 'er nog gebruik van maakt, aan gezond oordeel of aan een goed harte, in dit geval, ontbreeke.

Het

Het verheerlijkt Groningen ten jaardage van zyne Doorluchtigste Hoogheid WILLEM DEN VYFDEN, *Prince van Oranje en Nassau enz. enz. enz. In Dichtmaat uitgesprooken, in de Academie-kerk der Stede, op den 8 van Lentemaand* 1777, *door* CHR. FR. KUYPERS, *S. S. Th. Stud. Lid van het Dichtlievend Kunst-Genootschap, onder de Zinspreuk* Kunstliefde spaart geen vlijt. *Te Groningen by* J. Bolt en P. Doekema 1777. *In groot quarto* 19 *bladz.*

BY gelegenheid der openbaare Vreugdebedryven te Groningen, op den jaardag van Z. D. H. heeft de dichtkundige Heer *Kuypers*, met het openlyk uitspreeken van dit Dichtstuk, den lof en 't geluk dier Stad vermeld, op eene wyze welke zynen Toehoorders niet ongevallig geweest zal zyn, schoon men den styl hier en daar te zwellende mogte oordeelen. Wy vereenigen ons met des Dichters Slotwensch, welke aldus luidt.

GOD *bouwe* GRONINGS *Heil als* SCHUTSHEER *haarer muuren!*
Zijn Engel'enstoet zij steeds der OMMELANDEN *wacht!*
Zijn Wijsheid doe den bloei der HOOGESCHOOL' *verduuren,*
Zoo lang de Kerkbruid in ons Nederland vernacht!
Riek 't zwaaiend wierookvat van uwe Keurelingen!
Dit zij uw SALEM! *Dit uw* TEMPELBERG, *uw* LUST!
Verheerlijk, eeuwig God! Na went'lende Eeuwenkringen,
Het Volk door uwen Zoon in 't zalig Hof der Rust!
Verlaat ons DELILA! *Treedt nader,* CHERUBIJNEN!
Zwijg, wuft Sireengevlei! Klim, Hemelsch Lofgeschal!
Naak, juichende Eeuwigheid! Valt neder, Tijdgordijnen!
Vlieg heenen, blinkend Niet! Verrijk ons, eeuwig AL!

Het Verdrukte en verloste Haarlem. Lierzang. Door K. V. DULKENRAAD. *Te Haarlem by* A. Tolk 1777. *In groot octavo* 38 *bladz.*

HEt verjaaren van 't tweede Eeuwfeest van Haarlems bevryding van de Spaansche Bezetting, welke ter Stede uittoog op den eersten Maart 1577, heeft, als uit den inhoud blykt, aanleiding gegeeven tot het opstellen van deezen Lierzang. Dezelve behelst de Geschiedenis van Haarlems beleg, verovering en verlossing, op rym. Men kan den opsteller juist geen Dichter noemen, maar hy is een vloeibaar Rymer. Getuigen hier van zyne volgen-

gende regels, ten opzigte van de beroemde Heldinne KENNAU; in welken hy zig indeezervoege laat hooren.

'K Staarde verder op den ſtort
Die door KENNAU, *de eer der Vrouwen,*
Wierd beſtierd met heldenmoed.
Des vlecht ik, ter praalſieraadje,
Eenen krans voor haaren kruin,
Van zo menig lauwerblaadje,
Versch geplukt in 's Vryheids tuin.
'k Bied ze u, eer der Amazoonen,
Edle telg van Hasſelaar,
Om myn dankbaarheid te toonen,
Nu nog, na tweehonderd jaar.

Wy neemen deeze regels te eerder tot een voorbeeld van den hier gebruikten Rymtrant, om tevens te melden, dat men, buiten twee andere bekende Plaaten, (de belegering van Haarlem, en 't Portrait van Burgermeester VAN DER LAAN,) in dit Stukje vindt, eene tot nog onuitgegeeven afbeelding van opgemelde KENNAU, gemaakt, naar eene oude tekening, gevonden in een, denkelyk, prefent Exemplaar van *Ampſing*, dat de Boekdrukker *A. Tolk* in eigendom bezit: de oudheid der tekeninge maakt deeze afbeelding te aanmerkelyker.

JOACHIM *of de Zegenpraal der Ouderliefde. Tooneelſpel. Gevolgd naar het Franſche van den Heere* BLIN DE SAINMORE. *Te Amſterdam by* A. v. d. Kroe 1777. *Behalven de Voorrede* 64 *bladz. in octavo.*

NOpens den inhoud van dit Tooneelſpel hebben wy niets byzonders te melden; nademaal de daar in ten Tooneel gevoerde Geſchiedenis reeds voor eenigen tyd in ons Mengelwerk medegedeeld wierd (*); waar uit men zien kan, dat dezelve byzonder ſtrekt, om de nooit volpreezen Ouderliefde, (ſchoon in dit geval op geen regtmaatige wyze ingevolgd,) in te boezemen. Genoeg zy het te zeggen, dat de ſchikking der Tooneelen, met de ſamenloopende omſtandigheden, zeer wel ingerigt is, om de Geſchiedenis aandoenlyk te maaken; des zy, dien de Geſchiedenis op zig zelve behaagd heeft, haar met genoegen in dit Tooneelgewaad zullen beſchouwen. Men geeft dit Stukje als het eerſte van

(*) Zie *Holland. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 124.

van eene bedoelde verzameling van *Zedelyke Tooneelstukken*, die men, uit Fransche en Duitsche Schriften, by een zal brengen, om dezelven, wanneer ze een behoorlyk Boekdeeltje uit kunnen maaken, by elkander te voegen, onder den Tytel van het *Zedelyk Tooneel*. Indien de verzameling, gelyk we vertrouwen, bestendig met oordeel geschiedt, en 'er in de vertaaling steeds dat keurige en natuurlyke in agt genomen wordt, dat in dezen gade geslagen is, twyfelen wy niet, of de Leezers zullen dezelve, even als andere verzamelingen van die natuur, met een leerzaam nut doorbladeren.

SILVAAN, *Blyspel. Gevolgd naar het Fransche van den Heere* MARMONTEL. *Te Amsterdam by* J. Doim 1777. *Behalven het Voorbericht* 27 *bladz. in octavo.*

VAlerius, de Zoon van een aanzienlyk Heer, *Dolmon* geheeten, had, verliefd op *Helena*, het Ouderlyk Huis verlaaten, en was, onder den naam van *Silvaan*, heimlyk met haar in den Egt verbonden. Dit Paar leefde vergenoegd, hoewel in geen ruimen staat, op het Land, onder de regeering van een Heer, die de Ingezetenen minzaam behandelde, en hun onder anderen de vrye Jagt toestond, op dat het Wild hunnen Oogst niet zoude benadeelen. Maar ziet, (en in die omstandigheden vangt het Tooneelstuk aan,) de Eigenaar verkoopt dit Landgoed, en wel aan den Vader van *Silvaan*; dit baart reeds bekommernis; deeze wordt te grooter, nadien men verstaat, dat deszelfs jonger Zoon, *Dorantes*, een moedwillige Jongeling, het bestier aanvaarden en de Jagt verbieden zal, gelyk ook daadlyk geschiedt. Zulks heeft ten gevolge, dat *Silvaan*, op de Jagt zynde, gevaar loopt van gevangen genomen of dood geschooten te worden, op het bevel van *Dorantes*. Het voorgevallene by die gelegenheid geeft aanleiding tot de komst van *Dolmon* zelven aan 't huis van *Silvaan*; alwaar *Helena*, met haare twee Dogters, by *Silvaan* gewonnen, het geluk heeft van het hart van *Dolmon* te treffen; dat *Silvaan* of liever *Valerius*, (als nu bekend,) voorts weder in 's Vaders gunst doet deelen. In de ontvouwing deezer geschiedenisse heeft men gemengd een liefdehandel van een Dorpeling met ééne der Dogteren van dit Paar, 't welk het Stuk verlevendigt. De uitvoering is van dien aart, dat dezelve zeer wel in staat is om de aandagt der Toehoorderen gaande te houden; zo door de verscheidenheid der welgetroffen charaćters, als door de gepaste schikking van verschillende Tooneelen, die uit de onderscheiden omstandigheden natuurlyk volgen. Wel byzonder komt *Helena*, zo van wegens haare tederheid, als standvastigheid en bezadigdheid zeer beminlyk voor; en men kan haar, als zy haaren toe-

toestand, schoon ze eertyds in hooger staat leefde, aan den ouden *Dolmon* beschryft, niet zonder aandoening hooren zeggen.

Gy zult niet hooren, dat ik klaag van ramp of smarte.
't Geluk is overal, zyn bron is in ons harte.
Hier, in een waare vrede, altoos vernoegd en bly,
Is echtgenoot en kroost het gantsch heelal voor my.
Ik zag myn' braaven man nooit voor zyn rampen zwichten.
Elk was zyn vriend; elk heeft zyn best voor ons gedaan.
Door tyd, gewoonte, nood en zorg voor ons bestaan,
Kan hy thans 't moeilykst' werk verrichten.
De opvoeding van myn kroost berust op my alleen.
Myn teedre zorg, vermengd met weinig zwaarigheên,
De rust, een zachte slaap, een frisch en bly ontwaaken,
Zyn, in onze eenzaamheid, onze edelste vermaaken.
Daar zyn 'er woeliger, maar eedler zyn 'er niet.

Lykreden by gelegenheid van den val der Societeiten in Zeeland, door ALEXANDER INVENTUS, *eerste Directeur van diversche Societeiten* enz. enz. *Benevens eene fraaye verzameling van Boeken. Tweede Druk, vermeerdert met de pryzen der verkogte Boeken en Rariteiten; waar agter een ampel berigt raakende het vervaardigen van eenige Pourtretten der bekendste Directeuren* enz. enz. *Alom te bekomen. In quarto* 24 *blads.*

EEn Hekelschrift op de menigvuldige Societeiten in Zeeland, waar tegen de Ed. Mog. Heeren Staaten dier Provincie, ter oorzaake van derzelver onregelmaatigheid en schadelykheid, door eene daar toe geschikte Publicatie, eene regtmaatige voorzorg gedraagen hebben. Het oogmerk van den Hekelschryver is, naar allen inzien, goed; maar de inhoud toont, dat hy de Man niet is, om zulks op eene geestige wyze te verrigten; en daar we, uit zyne klagten, kunnen afleiden, dat hy te doen heeft met Pasquillanten, zou 't ons raadzaamer voorkomen, dat hy zig maar stille hield: 't is tog zyne zaak niet; en alles zal ongetwyfeld, door de voorzorg van 's Lands Vaderen, wel tot niet loopen.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verdediging der Christelyke Openbaring door J. FOSTER. *Uit het Engelsch vertaald. Na de tweede Druk met het Byvoegzel van een Naschrift. Waarby gevoegd is het leven van den Autheur. Te Leeuwarden by* G. Tresling 1777. *Behalven het Voorwerk* 385 *bladz. in gr. octavo.*

HEt Geschrift van *Tindal*, die zig boven andere Deïsten een naem gemaekt heeft, door 't uitgeven van zyn Stuk, getyteld, *Bewys dat het Christendom zoo oud als de Weereld zy* enz. heeft den Eerwaerden *Foster* aenleiding gegeven tot het opstellen dezer *Verdediging der Christelyke Openbaring*; in zo verre men den Tytel van *Tindals* Geschrift, naer uitwyzen van den inhoud, in dien zin hebbe te verstaen, als of 'er stonde: *Bewys dat het Christendom, behalven de Zedeleer, Bygeloof en Geestdryvery zy.* Ter wederlegginge hier van heeft zyn Eerwaerde zich verledigd, tot het betoogen van de nuttigheid, waerheid en voortreflykheid der Christelyke Openbaring, met beantwoording der Tegenwerpingen, die in 't opgenoemde Geschrift voorkomen. Zich hier toe bepalende houd hy zich niet op met het naspooren van alle de byzonderheden, in dat Stuk te berde gebragt, maer met het nagaen en beantwoorden van deszelfs wezenlyken inhoud, zo ver die de Christelyke Leer betreft. Achtervolgens dit oogmerk brengt hy alles onder een aental van vyf Hoofdstukken. Het eerste handelt van de Voordeelen van ene Openbaring, byzonder van de Christelyke; mitsgaders van de nuttigheid en baerblyklykheid der Wonderwerken. Het volgende behelst ene verdediging van het bestier der Voorzienigheid, dat ze de Christelyke Openbaring niet over de gantsche Waereld bekend gemaekt heeft; benevens het bewys, dat dit met de volmaektheden van God, en gevolglyk met derzelver eigenschap, dat ze ene Godlyke Openbaring is, bestaen kan. Het derde verleent ons een bewys, dat wy ene genoegzame waerschynlykheid hebben, zelfs in deze latere tyden, nopens de echtheid, geloofwaerdigheid en zuiverheid van de Boeken des Nieuwen Testaments; en tevens, dat het gemene Volk in staet

is, over de waerheid en onvervalschtheid van een Godsdienst, die op overleveringen steunt, te oordeelen. En verder zyn de twee laetste Hoofdstukken geschikt, ter verdediginge zo van de Stellige Geboden in 't algemeen, als van de Stellige Inzettingen, die de Christelyke Leer eigen zyn, in 't byzonder. —— Onder deze Hoofden brengt hy alle de tegenbedenkingen van *Tindal*, welken hier in aenmerking komen, met wederlegging van dezelven. Men vind dus, daer *Tindal* bekend staet, als één der schranderste Deïsten, en *Foster* als één der bondigste Christen-Redenaren, in dit Stuk byeen, de merkwaerdigste tegenwerpingen tegen de Christelyke Openbaring, met derzelver beantwoording door een meer dan gemeen bekwaem redenkundigen; van waer dit Geschrift ruim zo veel opmerking verdient, als een der andere beste Schriften over dit onderwerp. —— Zyn Eerwaerde stelt de tegenbedenkingen, in de vereischte uitvoerigheid, in hare volle kragt voor; en wederlegt dezelven, met alle bescheidenheid, door ene duidelyke redeneerwyze, welke een ieder, die gewoon is te denken, gereedlyk kan volgen. Wel byzonder behandelt hy zyne party met alle toegevendheid omtrent zodanige byzondere stellingen, die, wel verstaen zynde, geen nadeeligen invloed kunnen hebben; en hy is aen de andere zyde zeer oplettend, om toe te zien, dat deze of gene byzondere stellingen, waeromtrent de belyders der Euangelieleer verschillend denken, niet verward worden met de Euangelieleer zelve; dat den Deïsten vry algemeen eigen is. Ze ontlenen naemlyk bedenkingen uit dezelven, en bestryden daer mede de Euangelieleer; daer ze intusschen niet tot dezelven te betrekken zyn, dan alleen ten opzichte van hun, welken de Euangeleer in dien zin verklaren. Onze Autheur hier op naeuwkeurig acht gevende en zulks afwendende, wykt ook daerdoor nu en dan wel eens af van de gewoone denkwyze veler Christenen: dit heeft bovenal by uitstek plaets in zyne gedachten over de Euangelieleer nopens de Offerande van Christus; en hier uit is een Naschrift, aen 't einde van dit Werk geplaetst, ontstaen, waer in hy zich zelven des aengaende nader verklaert, en dat hy indezervoege besluit. „ Ik hoop dat dit Naschrift, het welk ik 'er bygevoegd heb, zoo wel de Vrienden van de Christelyke Leer genoegen geeven, als deszelfs Tegenstreevers met hunne spitsvindige Vitteryen zal doen stil zwygen. En ik kan den Leezer verzekeren, dat ik niet genegen was, Menschelyke Uitleggingen der Heilige Schrift, hoe veel ingang zy ook by den

den Volke vinden mogen, zoo veel eerbiedigheid te betoonen, dat ik daarom eene gewigtige Waarheid verraaden zoude, en dat ik even zo weinig genegen geweest ben, van de algemeen aangenoomene Stellingen in het geringste af te wyken, om byzonder te zyn." —— Deze manier van den Christelyken Godsdienst te verdeedigen, mag denzulken mishagen, die zo sterk gesteld zyn op hunne byzondere denkbeelden, dat ze zich geërgerd vinden, als iemand anders denkt; die wanen dat het tegenspreken of ter zyde stellen van hunne gevoelens, om zo te spreken, ene soort van aenval is op de Godlyke Openbaring zelve; van de zodanigen kan men niet wel iets anders verwachten. Maer zy, die overtuigd zyn, dat iemand zeer verschillend van ons kan denken, en evenwel een oprecht Christen kan zyn, zal terstond bevroeden, dat zulk ene verdeedigingswyze die gewigtige waerheid niet kan benadeelen. De Godlykheid der Openbaringe toch rust niet, op de byzondere verklaringen, welken verschillend-denkende Christenen, die feilbare menschen zyn, van dezelve geven; maer op zodanige gronden, welken alle Christenen eenparig toestemmen; en 't staet dan aen een hier door overtuigden te beoordeelen, welke byzondere gevoelens der Christenen hem, naer de leiding dier Openbaringe, welker Godlykheid hy erkent, het aenneemlykst voorkomen. Een ieder die zo denkt, zal, op het lezen van dit Geschrift, schoon hy zich met de byzondere gevoelens van den Autheur niet moge verenigen, niet kunnen nalaten den Eerwaerden *Foster*, als een Voorstander der Godlyke Openbaring hoog te achten; daer zyn Werk by uitstekendheid geschikt is, om de krachtloosheid van het geen *Tindal*, tegen dezelve, aengevoerd heeft, in 't helderste daglicht te stellen. —— Dit is genoegzaam blykbaer in ieder gedeelte dezer Verdeediginge, voor zo ver dezelve gaet over bedenkingen, welken *Tindal* met andere Tegenstanders der Openbaringe gemeen heeft; en 't vertoont zich ook wel byzonder in dat gedeelte, 't welk de Verdeediging der Stellige Geboden (*) in 't algemeen behelst, van welke zyde *Tindal* de Openbaring bovenal aengetast heeft.

In dit gedeelte, om 'er nog een kort woord van te melden, bevlytigt zich de Eerwaerde *Foster* ter betooginge, dat het ge-

(*) Met de benaming van *Positif* of *Stellig* benoemt men alle Plichten, die in zich zelven niet op de natuur der zaken gegrond, maar alleen door instelling Plichten zyn.

geven van ftellige bevelen niet onbeftaenbaer is met Gods wysheid, rechtvaerdigheid en goedheid. Ten dien einde legt hy vooraf enige algemene Stellingen, welke beide Partyen goedkeuren kunnen, tot een grondflag: dezelven raken, de verhevener voortreflykheid van den natuurlyken Godsdienst, boven enkel ftellige geboden; de vereischte zedelyke bedoeling der ingeftelde middelen, en de noodzaeklyke orde, volgens welke de ftellige plichten onder de onveranderlyke Zedelyke Plichten gefteld zyn. Dit ten bondigfte ontvouwd hebbende gaet hy verder na, wat *Tindal* tegen het geven van zodanige ftellige geboden ingebragt heeft; en toont ten klaerfte, dat de redeneringen van dien Schryver niet zo zeer ingericht zyn tegen de zaken zelven, als wel tegens de dwalingen der Geestdryveren, de vervalfching van listige menfchen, en de misbruiken die 'er van gemaekt zyn; mitsgaders dat 'er aen de andere zyde niets in plaets heeft, dat Gode onbetaemlyk geacht kan worden. —— De laetfte befchuldiging, op welke de Eerwaerde *Foster* hier nog byzonder ftaen blyft, is die van Bygeloovigheid, als ware de onderhouding van Stellige geboden daer toe te betrekken; welker onrechtmatigheid hy insgelyks ten klaerfte doet zien. Maer laet ons, gedeeltlyk, zyn Eerwaerden zelven daerover hooren, en wel, in zo verre hy toont, dat 'er, in dit geval, gene Bygeloovigheid in is, noch zyn kan.

„ Het is, zegt hy, (ziende op het voorgaende,) reeds breedvoerig beweezen, dat het oogmerk van de Stellige Inzettingen is de zedelyke gefteldheden te verbeteren, en ingevolge van dien redelyk en goed is; insgelyks, dat 'er een wyze reden zyn kan, om eene byzondere wyze in te ftellen, volgens welke in zig zelven nuttige dingen zouden verrigt worden; en gevolglyk om eene byzondere wyze in te ftellen, welke ter bereiking van het algemeen oogmerk ingerigt is; vervolgens, zoo tweederley handelwyzen daar even dienftig toe zyn, dat dan de algemeene reden, om eene wyze vast te ftellen, een genoegzaame reden is om een van beiden te verkiezen.

„ Zoo dat de wyze van iets te doen, fchoon in zig zelven volftrekt onverfchillig zynde, evenwel van den grooten Regeerder der Waereld tot een gedeelte van der Menfchen Godsdienftige verpligtingen kan gemaakt worden, zoo dat het met zyn volmaakte wysheid en goedheid beftaanbaar zy; daar het integendeel, als Menfchen op zig genoomen hadden, dezelve als een Wet, die het geweeten verbond, in te

te ſtellen, ongerymd en bygeloovig zoude geweest zyn. Indien wy derhalve overtuigd zyn, dat een gebod van dit ſoort, het welk, zoo als wy getoond hebben, Gode betaamelyk is, inderdaad van hem afkomt, is het 'er zoo verre af, dat daar aan te gehoorzaamen Bygeloovigheid is, dat het zelfs een tak van de Zedelyke Plicht is. Onze verplichting om 'er ons aan te onderwerpen, ontſtaat uit een der eerſte grondbeginſelen van den natuurlyken Godsdienst; namelyk, dat God niets gebieden kan, dan het geen recht en redelyk is, en gevolglyk het recht heeft eene algemeene gehoorzaamheid te vorderen. En als men hier op antwoord, dat wy niet verplicht zyn, alles te doen, waarvan wy duidelyke bewyzen hebben, dat God zulks zo wel na de Openbaring als na de Wet der reden van ons afeischt, zoude men waarlyk allen Godsdienst tot Bygeloovigheid maaken.

„ Want waarom beſchouwen wy de Zedelyke Plichten zelven als deelen van den natuurelyken Godsdienst? Komt het louter uit die oorzaak voort, om dat zy in zigzelven betaamlyk zyn, en hunnen grondſlag in de onveranderlyke natuur en betrekking der dingen hebben, zonder eenigzins acht te geeven op het gezag van dat opperſte Weezen, het welk duidelyk te kennen gegeeven heeft, dat het zyn wille was, dat wy die zouden waarneemen, dewyl hy die inſtelling gemaakt, en die betrekkingen der dingen verordineert heeft, waaruit zy noodzaakelyk ontſtaan? Buiten twyffel is dit zoo niet. Want hoe aangenaam ook op deeze onderſtelling de waarneeming van deeze Plichten zyn mochte; hoe betaamelyk voor redelyke Wezens, en hoe noodig zy ook ter bevordering der gelukzaligheid van het Menſchelyk Geſlagt waaren; konden zy tog niet met eenige eigenſchap een Godsdienst genaamd worden, indien wy het inzigt op God als onzen Regeerder en Regter daarvan uitſlooten, en dezelve niet voor Wetten aanzagen, die wy van hem ontfangen hadden. Dog integendeel als wy hem als onzen wyzen en regtvaardigen Regeerder beſchouwen, zal dit ons noodzaakelyk leiden, om alles in acht te neemen, het geen wy weeten dat zyn wille is, het zy het Zedelyk of Stellig zyn mag; anderzints onttrekken wy ons de onderworpenheid van Schepzelen aan hunnen Schepper; of onderſtellen, dat hy een onregtvaardig en wreed Opperheer is, wien het niet dienſtig is te gehoorzaamen, en gevolglyk werpen wy niet alleen alle uitwendige Openbaring, maar ook den Godsdienst der Natuur en de Reden zelve om verre.

„ Ik heb geduurig onderſteld, dat God de Inſteller van Stel-

lige Inzettingen zyn kan, het geen, mynes bedunkens volkoomen beweezen is; als ook dat de Menschen daarvan overtuigd zyn, dat byzondere Instellingen van dien aart van God afkoomen.

„ Indien men dit nu toestaat, en derzelver waarneeming tevens Bygeloovigheid zy, moet de omkeering van allen Godsdienst noodwendig hier uit volgen. Doch als, integendeel, dit beginzel waar is, buiten 't welke de natuurlyke Godsdienst zelve niet bestaan kan; namelyk, dat het gezag van God, klaar van ons zynde begreepen, in alle gevallen onze handelingen bestieren moet, moet een moedwillige ongehoorzaamheid jegens een stellig gebod, schoon het op zig zelve veranderlyk is, een onzedelykheid, en gevolglyk eene overtreding van de Wet der Reden zyn, dewelke eeuwig en onveranderlyk is. Hoewel de oorzaak van zulk een gebod Stellig zy, zo is tog de reden, om 'er gehoorzaamheid aan te betoonen, Zedelyk.

„ Voorwaar, als de Menschen het by uiterlyke gebruiken, schoon van God ingesteld, berusten laaten, en zig alleen met het Ceremonieel ophouden, zonder daar door opgeleid te worden, volgens het oogmerk waartoe zy ingesteld zyn, om hunne gemoederen die nuttige begrippen in te prenten en in te boezemen, dewelke strekken, om Zedelyke goede gesteldheden voort te brengen en te verbeteren, en welke alleen middelen tot den Godsdienst zyn, vermids de byzondere wyze enkel en alleen ingesteld is, als de waarschynlykste weg, om de goede uitwerking derzelven te verzekeren; als zy gelooven, dat God met louter uitwendige verrigtingen, die in zigzelve maar beuzelingen zyn, gediend zyn, en zig inbeelden, dat zy, (gelyk *Tindal* zegt,) „een alwys en genadig weezen met zulke dingen verzoenen zouden, dewelke geen de minste waardy nog uitmuntenheid in zig hebben;" jaa, als zy zig voorstellen, dat 'er in de beste gedeeltens der ingestelde middelen een vermoogen ter verkryging der Goddelyke gunst opgeslooten waare, dewyl zy een behoorlyke overweeging en een betamelyk bezef van hunne verpligtingen in hun opwekken, het zy het groot oogmerk van allen, te weeten het volbrengen en bevestigen van eene zedelyke goede gesteldheid daardoor bevorderd word of niet; dan is hunne Godsdienst al zoo vast Bygeloovigheid, als of zy ten eenemaal een voortbrengzel van hun eigen wille en uitvinding waare. Maar indien 'er reden voor handen is, waarom in zig zelven nuttige dingen op eene byzondere wyze te verrigten geboden wierden: indien

dien deeze wyze van ons gewigtiger gehouden word, dan andere, die na de gesteldheid der zaaken zelve even geschikt daartoe zyn mogten, enkel uit dien hoofde, om dat God, om wyze redenen, ons dezelve bevoolen heeft; indien alle de ingestelde middelen aangemerkt worden, als noodwendig ondergeschikt, en dienstig aan de eeuwige Wetten der Zedeleere, en men dezelve voor onnut en niet waardig houd, byaldien zy ons niet tot het betragten van dien Godsdienst opwekken, dewelke weezenlyk en onveranderlyk goed is; indien men het voor Goddeloos aanziet de middelen van het einde af te zonderen, en nog veel meer dezelve zoo te gebruiken, dat zy het oogmerk om verre werpen, of de hoop te hebben, door de allerstiptste en geringste waarneeming van de uiterlyke en lighaamlyke verrigtingen, het verwaarloozen van onvermydelyke Zedelyke Plichten te vergoeden, is hier in geen de minste schyn van Bygeloovigheid te vinden: hier zyn, (waar van *Tindal* spreekt,) geene onwaardige begrippen die wy van God koesteren; geene „ zodanige, waardoor men eene verbeelding van Hem krygt, als van een willekeurig, ligtvaardig of hartstogtlyk" weezen, dat met kleinigheden bevredigt en tot toorn verwekt kan worden; maar men verbeeld zig, dat hy een wys en genaadig Regent is, die de kragtigste wyze ter hand neemt, om de middelen der Godsdienst nuttig te maaken, en gevolglyk om de deugd en geluksaaligheid zyner Onderdaanen te vergrooten, die de behoorlyke ondergeschikte orde der middelen onder het einde vastgesteld heeft, en die de ingestelde Godsdienst alleen maar in haare gevoeglyke plaats afeischt en aanneemt, dat is, in zoo verre een naauwer oplettendheid op de natuurlyke, en de betragting van de redelyke en weezenlyke Godsvrucht daar door bevorderd wordt."

Op deze aenmerking gaet de Eerwaerde *Foster* nog een stap verder, en tracht te toonen, dat deze waerneming der Stellige Geboden in zigzelve ook geen aenleiding tot Bygeloovigheid geeft: hy ontkent niet, dat men 'er dikwils een misbruik van maekt, (daer de beste zaken aen onderworpen zyn;) maer hy beweert, dat dit misbruik toevallig is, en dat de Stellige Plichten, in zichzelven, of door hun onmiddelyk gevolg, ons niet tot Bygeloovigheid leiden; en dat dit misbruik ten enemale strydig is met hunnen natuurlyken invloed, als strekkende om den waren en redelyken Godsdienst te ondersteunen. Dit tegen *Tindal* breeder verdeedigd hebbende, besluit hy eindelyk de behandeling van dit

onderwerp met de volgende aenmerking over de Christelyke Leer ten dezen opzichte in 't byzonder.

„ Vermids de Christelyke Leere niet meer als twee of drie duidelyke en nuttige Stellige Plichten afeischt, en de belyders daar van ernstig verbind, niets by dezelven te doen, dewyl zy zig verklaard tegen alle opleggingen; *Rom.* 14: 2, 3, 4, 5. *Gal.* 5: 1, 13; en in 't byzonder nog bevestigt, dat de Godsdienst, dewelke in het Euangelium geboden word, zuiver en geestelyk is, *Joh.* 4; 23, 24; dat wy denzelven niet met Menschelyke Gebruiken en Plegtigheden belasten en bederven moeten; jaa, dat wy God te vergeefs eeren, als wy, in plaats van de Leerstukken van het Geloof, Geboden der Menschen leeren, *Matth.* 15: 19; schynt het, dat de Christelyke Godsdienst, door deeze dingen, de Geestdryvery en Bygeloovigheid krachtiger te keer gegaan heeft, dan of zy maar alleen Zedelyke Plichten uitdrukkelyk afgeeischt, en het aan 't welbehaagen van een ieder overgelaaten had, de middelen der Godsdienst voor zigzelven uit te vinden.

„ Want volgens deeze uitmuntende instelling zyn alle de middelen van de Godsdienst op het Godlyk bevel gegrond, en moeten gevolglyk wys en goed zyn; en als de Menschen de aanwyzingen van de Openbaaring verstaan, en voorneemens zyn die op te volgen, kan 'er niets, dat ongerymd of dweepachtig is, in dezelve ingevoerd worden.

„ Maar als een ieder de vryheid heeft na zyn eigene gedagten en gemoedsgesteldheid te werk te gaan, of zoo als zyn vreeze en dwaaze verbeeldingen van de Godheid het hem ingeeven; zoo kan hy in dit geval, (en men kan ook verscheidene omstandigheden onderstellen, by welke het waarschynelyk is dat het inderdaad geschieden zal,) tot den uitersten trap van eene onbepaalde en oneindige Bygeloovigheid vervallen."

Drietal Lykredenen door TH. VERMEER, *Prêdikant der Hervormde Gemeente te Batavia. Te Utrecht by* R. de Meyere, *en te Amsterdam by* H. W. de Bruyn 1777. *Behalven de Voorrede* 112 *bladz. in gr. octavo.*

MEt volle vrymoedigheid durven wy de Lofspraek van den Nederlandschen Uitgever dezer Leerredenen, ten opzichte van derzelver uitvoeringe, overnemen, als hy zegt. „ Een beminnaar van een welvloeienden styl en treffende

scheт-

schetsen der welspreekendheid zal zyn lust hier boeten kunnen. Een liefhebber van eene Predikwyze, die zich aan regels binden laat, zonder stroef en styf te worden; die den Bybel uitlegt, zonder woorden te ziften; die deugden aanpryst, zonden afkeurt, zonder het Euangelium des vreedes te verlochen, en de ooren streelt, zonder 't harte onaangeroerd te laaten, zal hier uitmuntende voorbeelden van zulk een Leertrant aantreffen: ja ik durf zeggen, dat jonge Leeraaren, die immer geroepen worden, om de nagedachtenis van eenen Lands Vader of Mededienstknecht (*) statelyk te vieren, hier leeren kunnen, hoe de deugden van een' afgestorvenen in 't oog der overblyvenden te doen schitteren, zonder zich aan laffe vleiery, of door ligtveerdige verzekering van eenes Overledenens stand in de gewesten der onstervelykheid, aan verfoeiëlyke roekeloosheid schuldig te maaken." ——— In 't een en 't ander munten deze Leetredenen boven de Lykredenen uit, die ons gewoonlyk ter hand komen; des de verzamelaars van dit slag van Schriften, dit drietal van Lykredenen met regt in hunnen bondel mogen voegen. 't Lust ons het beloop der eerste Lykreden, op Z. H. Ed. v. d. PARRA kortlyk te schetzen.

De uitgekoozen Tekst 2 Sam. III. 38, *Weet gy niet, dat ten deezen dage een Vorst, ja een Groote in Israël gevallen is?* geeft den Eerwaerden *Vermeer* aenleiding tot ene gepaste voorafspraek, ter aenduidinge van zyn oogmerk, als niet bedoelende der Gemeente ene bekende gebeurtenis aan te kondigen, maer dezelve het gewigt dier gebeurtenisse te doen beseffen, en de daer uit vloeiende verplichting op 't hart te drukken. Hier toe brengt hy, van den rouwklagenden *David* en den gesneuvelden *Abner* afziende, de rouwklagt alleen op

(*) De eerste der drie Lykredenen naamlyk is ter nagedachtenisse van Zyne Hoog-Edelheid P. A. v. d. PARRA, (in leven) Gouverneur Generaal van Nederlands Indië, enz. enz. enz. Overleden in den ouderdom van ruim 61 Jaaren, op den 28 Dec. 1775. De tweede is uitgesproken, by gelegenheid van 't afsterven van den Eerw. J. M. MOHR, (in leven) oudste Euangelie-bedienaar in de Portugeesche Gemeente te Batavia, Lid van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen te Haarlem enz. enz. Overleden in den ouderdom van ruim 59 Jaren, den 27 Oct. 1775. En de derde Lykreden heeft ten onderwerp het vroegtydig sterfgeval van den Eerw. H. TERRINGH, (in leven) Bedienaer des H. Euangeliums in de Nederduitsche Gemeente te Batavia. Overleden in den ouderdom van omtrent 26 Jaren, op den 12 Dec. 1775.

op den overleden *van der Parra* over; en ftelt zich voor, *eerst*, der Gemeente de zwaarte van haar verlies te doen beseffen, in de overweging dat waerlyk een Vorst, ja een Groote onder haer gevallen is; en dan, *ten tweede*, die roerende aendoeningen en godvruchtige gevoelens in hunnen boezem te ftorten, die zulk ene gewigtige gebeurtenis in alle welmenende harten verwekken moet.

Ter aentooninge van het eerfte merkt hy vooraf aen, wat de Menfchen, daer ze in hunne algemene gefteldheid aen elkanderen gelyk zyn, dermate van elkanderen kan onderfcheiden, dat die aengebooren gelykheid als verdwyne. Hier toe brengt hy, een aenzienlyken Eerefland, een ongemeen fchranderen Geest, een voortreflyk deugdzaem Gemoed, en een by uitftek Godsdienftig Hart. Vervolgens fchetst hy het lofwaerdig character van den overleden, naer dien leiddraed, en brengt der Gemeente onder het oog, welk een verlies dit affterven bare.

Op het aendringen hier van gaet hy over tot het tweede gedeelte zyner Leerreden, waerin hy zich tot de vyf volgende hoofdzaken bepaelt.

1. Stelt hy deze ontzaglyke gebeurtenis voor als een oordeel des Hemels; hy wil dat de Gemeente ter harte zal nemen, hoe jammerlyk de Dood over 't algemeen onder haer woede, daer de fterfte in Batavie meer dan gewoon is; hy leid haer op, om by gelegenheid van dit fmertlyke Sterfgeval, na te gaen, hoe regtmatig God de algemene zondige levenswyze der Ingezetenen ftraffe; en vermaent haer ten ernftigfte ter ongeveinsde boetvaerdigheid.

2. Vervolgens bedient hy zich van dit voorval, om 'er zyne Toehoorders een toonbeeld van de onbeftendigheid aller menschlyke zaken in te doen befchouwen; 't welk wy, tot een ftael zyner maniere van voorftelling, geheel zullen overnemen.

„ Wie kan zulk eene treffende gebeurtenis met de minfte opmerking gaade flaan, zonder met den Wysten der Oosterfche Vorften uit te roepen, *Ydelheid der Ydelheeden, alles is Ydelheid*. Helaas! hoe ras fnellen onze leevensdagen niet als een fchaduw voorby! Hoe ligt verwelkt de fchitterendfte aardfche luister niet! Hoe onverwagt worden de Vorstlyke Zeetels niet met de aakelige Doodfpelonken afgewisfelt! Ik zag deezer dagen eenen ftervenden en aankomenden Oppergebieder (*). Wat

(*) Den ftervenden *van der Parra*, en deszelfs Opvolger, den aenkomenden *van Riemsdyk*.

Wat verschillende Toneelen opendenzich daar voor myne oogen ! Hier zag ik alle de broosheeden der Natuur zaamgevloeid; gints zag ik alle de aardsche Heerlykheden op een gestapelt. Hier was 't Vorstlyk paleis met sombre stilte vervult, of weergalmde niet dan van bange treurklagten: gints lachte de blinkend ryzende Zon van Voorspoed allervrolykst aan: zaamgevlogtene stemmen juichten de bloeiendste welvaart toe. Hier zag ik allen aardschen Luister met Arends vleugelen heenen vliegen, 't uitgestrektste gezag, de zaamgestroomde Schatten, de teederste liefdebetrekkingen; de Hemelwaards steigende zugtingen van de beweldaadigde Weezen en Weduwen konden, het door de aderen zo geweldig zwoegend bloed, de minste bedaaring niet toebrengen; ze konden niet éénen neep van de knellende pynen verzagten, niet één straal van troost in den stervenden boezem stórten: 't bloedig Golgotha, de Wonden van eenen gekruisten Verlosser, de geopende Liefde-Armen eener meêdogende Godheid, waren hiër de eenige toevlugt. — Gints zag ik 't sterflyk Vermoogen ten hoogsten top opsteigen, alles aan deszelfs Wenken kluisteren, en met den gloeiendsten Luister praalen. Wat verschillende Toneelen! dan hoe naauw zyn ze niet aan elkanderen verknogt! Hoe ras volgen ze elkanderen in derzelver beurtelingsche afwisselingen niet op! Wie zou aan zulke voorby snellende schaduwen zyn Hart konnen hegten! Wie zou hier op de goederen deezes leevens zyn vertrouwen kunnen stellen, of zynen Boezem van aardsche Glorie laaten zwellen! Wat Weereld-Groote zou zig hier (a) *eens stemme Gods en niet der menschen*, durven laaten toeroepen! Ach dwaas Sterveling! die uw deel in dit leeven zoekt, en uwe kostelyke Ziele op die vleugelen der ydelheid laat wegvoeren, neem dit tog ter harte, zoek voortreflyker goed, kies beter deel, een onverwelkbre luister, een altoos duurbare schat, eene onbegrensde Gelukzaligheid is voor u te verkrygen; de eeuwige Goedertierenheid biedt ze u aan; Ach! laat ze u tog niet ontglippen; boeit 'er uwe innigste Zielsgeneigtheeden aan; laat 'er uw gantsch hart naar uitgaan (b): *Vertrouw niet op Prinsen, op des Menschenkind by 't welk geen heil is. Welgelukzalig is Hy, die den God Jacobs tot zyne hulpe heeft, wiens verwagting op den* HEER *zyn* GOD *is.*"

3. Ene derde hoofdzaek is, de Gemeente aen te spooren, tot ene demoedige aenbidding en eerbiedige verheerlyking der geduchte Hemelmajesteit; die zich op 't ontzaglykste vertoont

(a) Hand. 12: 22. (b) Ps. 146: 3, 5.

toont aen de Sterfkoets van Aerdsche Grooten, van magtige Waereldgebieders.

4. Hier by komt verder de verplichting tot ene dankbare nagedachtenis van den Overleden, byzonder te betoonen, door 't opzenden van hartlyke verzugtingen ten Hemel voor de dierbare Panden door hem achter gelaten; dat de Leeraer besluit met gepaste aenspraken aen de Vrouwe Douariere, en den enigen nagelaten Zoon, van wyle Zyne Hoog-Edelheid.

5. Ten laetste tracht de Leeraer zyne Gemeente op te beuren, door haer te doen opmerken, de blyken van Gods Goedertierenheid in dezen slag zelven; nademael Z. H. E, na ene byna vyftienjarige regering, niet gestorven is in een tyd, toen 't Land van bekwame Mannen ontbloot was; maer in een tyd, toen 'er nog gelegenheid was, om terstond een bekwaamen Opvolger in deszelfs plaetse te benoemen. Te weten den toen reeds bestemden VAN RIEMSDYK, „ wiens ervaarene Kundigheeden, zegt de Leeraer, onbesoetelde Zeeden, en voorbeeldige Godsdienstigheid, in andere aanzienlyke posten gebleeken, ons 't aangenaamste vooruitzigt openen." De Leeraer hecht wyders aen dit voorstel ene zeer wel ingerichte aenspraek aen dien waerdigen Opvolger; en laet voorts zyne Redenvoering afloopen met ene nadruklyke vermaning der Gemeente, ter betooninge van hoogachting en van genegenheid voor Zyne Hoog-Edelheid, mitsgaders ter ernstige verbeteringe van haren wandel, en ter aenkwekinge van ware Godsdienstigheid, tot 's Lands bestendig welwezen.

Proeve eener uitvoerige en volledige Kerkelyke Geschiedenis des N. T. Door J. FR. COTTA, *S. S. Th. Dr. enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde Deel. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1776. *Behalven het Voorwerk 720 bladz. in gr. octavo.*

NA in de twee eerste Deelen gehandeld te hebben van de opregting der Christelyke Kerke, door *Jezus Christus*, als derzelver Stigter, tot op zyne Hemelvaart; en een verslag gegeeven te hebben van het merkwaardigste nopens die Persoonen, welken de Christen-Kerk voorgestaan en uitgebreid hebben, schikt de Hoogleeraar dit derde, benevens het vierde Deel, dat hy ten spoedigste hoopt te vervaardigen, tot eene ontvouwing der geschiedenissen, welken be-

trekking hebben op den uiterlyken toestand der Kerke, zints 's Heilands Hemelvaart, tot op den tyd van *Constantyn den Grooten.* Dan, aangezien dit gedeelte der Kerkhistorie in 't allernaauwste verband staat, met den uiterlyken toestand van 't Roomsche Ryk, als mede met de gesteldheid, zo wel van het Heidendom als van het Joodsche Volk; en 'er dus, ten rechten verstande van de Kerklyke Geschiedenissen, eene gegronde kundigheid van het bovengemelde vereischt wordt, zo oordeelt zyn Hoogeerwaarde het noodig, hier op, by wyze van Voorbereiding, vooraf staan te blyven.

In gevolge hier van verleent ons dit Deel, in de eerste plaatse, een hoofdzaaklyk berigt van de Roomsche Keizeren, geduurende de drie eerste Eeuwen na 's Heilands geboorte, met eene afscheising van hun character, en de aanmerkelykste gevallen des Ryks, onder ieders Regeering, vooral zo ver dezelven invloed hadden op het gelukkig of ongelukkig lot der Christenen. Hier mede is voorts verknogt eene beknopte ontvouwing van den toestand des Heidendoms, zo ten opzigte van den Godsdienst, als met betrekking tot de Weetenschappen. In dien zelfden smaak geeft de Hoogleeraar vervolgens een dergelyk verslag van de Joodsche Geschiedenissen, geduurende het opgemelde Tydbestek, met eene nevensgaande afbeelding van het geen omtrent hunne toenmaalige Godsdienstige kundigheden, en de beoefening der Geleerdheid onder dat Volk, in aanmerking komt. —— De Hoogleeraar ontvouwt, in deeze voorbereidende Verhandelingen, met zeer veel oordeel, die kundigheden van de Waereldlyke Geschiedenissen, zo ten opzigte van 't Burgerlyke als Godsdienstige, en den staat der Weetenschappen, in die dagen, welken een beoefenaar der Kerklyke Historie ten uiterste noodig zyn. Zy, die zig daarop toeleggen, vinden hierin alles byeengebragt, wat hun van weezenlyken dienst kan zyn; en de daarby gevoegde Aantekeningen van den Hoogleeraar dienen hun ter handleidinge, om hen te leeren, waar zy, des begeerende, eene verdere onderregting nopens die of deeze byzonderheden kunnen erlangen. —— Na dus de vereischte kundigheden, raakende het Heidendom en het Joodsche Volk, voorgedraagen te hebben, gaat de Hoogleeraar over tot het ontvouwen van den toestand des Christendoms in de drie eerste Eeuwen. En hier in stelt hy zig, daar de lotgevallen der Kerke, gevoegelyk, in *gelukkigen* en *ongelukkigen* ver-

verdeeld kunnen worden, die orde voor, dat hy eerst de *gelukkigen* afhandele, om vervolgens het oog te vestigen op de *ongelukkigen*. Uit dien hoofde bepaalt hy zig, in het overige van dit Deel, tot eene ontvouwing van de schielyke, en inderdaad verwonderenswaardige, uitbreiding van den Christelyken Godsdienst, niet flegts onder de Jooden, maar ook onder de Heidenen.

Ter ontvouwinge hier van ftelt hy ons aanvanglyk voor, den toeftand der Kerke, voor 's Heillands Hemelvaart, en de daarop gevolgde uitftorting der gaaven des Heiligen Geestes; waar door de Apostelen, met eene ruimere maate van gaaven dan andere geloovigen bedeeld zynde, in ftaat gefteld wierden, om de Leer van 't Euangelie, naar 's Heeren bevel, alomme te verbreiden. Op dit voorftel volgt dan wyders een aaneengefchakeld verhaal van de prediking der Apostelen, eerst onder de Jooden, en voorts ook onder de Heidenen; met nevensgaande aanmerkingen over de gewigtigfte gebeurtenisfen, die in dat verhaal voorkomen. Dit leidt den Hoogleeraar verder tot eene voordragt van de laatere uitbreiding der Euangelieleere, tot op het afloopen der derde Eeuwe, doorvlogten met oordeelkundige ophelderingen over de voornaamfte omftandigheden, die daaromtrent te overweegen zyn. En aan dit alles hegt hy, ten flot, eene openlegging van de oorzaaken, die medegewerkt hebben, tot de fpoedige uitbreiding van 't Christendom, niettegenftaande veeler vyandlyke poogingen; waar in, gelyk de Hoogleeraar toont, duidelyk gebleeken is, dat Gods hand in allen deezen indiervoege werkzaam ware, dat men zulks rechtmaatig voor een onregenzeggelyk Wonder moge houden. ——— Het gansche beloop deezer Gefchiedenisfe gaat de Hoogleeraar op eene regelmaatige wyze na; en 't verleent hem menigwerf gelegenheid, tot leerzaame aanmerkingen, waar van hy zig met oordeel bedient. Tot een ftaal hier van verftrekke, het geen hy te berde brengt, wegens de verfchillende benaamingen van de belyderen der Euangelieleere, by gelegenheid der aantekeninge van *Lucas*, Hand. XI: 26, *dat de Discipelen eerst te Antiochie Christenen genaamd werden:* waarover hy zig indeezervoege uitlaat.

„ Naar de waarfchynlykfte gedagten der Geleerden, is deeze onderfcheidende benaaming der Christenen opgekomen, in 't derde jaar der regeeringe van Keizer *Claudius*, dus, volgens de gemeene tydrekening, in het jaar 43 naa Christus ge-

geboorte. (1) Te vooren droegen zy, welke zig uit het *Joodendom* tot het geloof in Jezus bekeerd hadden, allerlei andere naamen, waar door ze van de overige Godsdienstpartyen wierden onderscheiden. Van hunne vyanden wierden ze *menschen dezes wegs*, (2) of *dezer secte*, (3) als mede *Galileërs*, (4) *Na-*

(1) „ Van dit gevoelen waren inzonderheid JAC. USSERIUS *in Annalibus V. et N. Test. p.* 658. JOH. PEARSONIUS *in Annalib. Paullin.* p. 4. TILLEMONT in *Memoir. pour servir a l'hist. eccl. tom.* 1. *part.* 2. en anderen.

(2) „ Deze benaaming vinden wy inzonderheid *Handel.* IX. 2. alwaar gemeld wordt, dat *Saulus*, welke toen tegen de Gemeente des Heeren woedde, na *Damascus* heeft willen reizen, en de menschen *dezes wegs*, die dezer *Secte*, dezer Geloofsbelydenisse en Levenswyze, te weeten 't *Christendom* waren toegedaan, na *Jerusalem* gevangen en gebonden willen leiden. —— Maar dat *de Leer*, of *Godsdienst* genoemd wordt ὁδὸς of *een weg*, dit is ééne van de *Hebreeuwen* ontleende spreekwyze, en komt hier en daar voor, inzonderheid *Handel.* XXIV 14. alwaar dit woord door αἵρεσις eene *Godsdienst-Secte* verklaard wordt: waar over men FLACIUS in zynen *clavis script. sacr.*, op het woord *via*, kan naleezen.

(3) „ Het woord, *Secte*, wierdt, in de Apostolische eeuw, en ook nog eenigen tyd daarna, in een goeden zin gebruikt; zo als dan de vroegste Kerkeleeraars zelve den waaren Christelyken Godsdienst eene *Secte* genoemd hebben. Zo noemt, by voorb. TERTULLIANUS in zynen *apologet*, *cap.* 46. als mede in zyne andere schriften meer, het Christenvolk eene *Secte*. Maar in vervolg van tyd heeft men hen, die zig, door het beweeren van byzondere leerstellingen, van de Christen-kerk afscheidden, *scheurmaakers*, en hunne Leer eene *Secte* genoemd.

(4) „ De naam, *Galileërs*, is den waaren belyderen van Jesus Leer, schimpender wyze, van hunne vyanden gegeeven. Hoe voort zulks zy geschied, kan men niet stipt bepaalen. By de oudste schryvers vind men dezen schimpnaam nergens, dan eenigtyk in de zo genoemde *Philopater* van *Lucianus*; hoewel deze zelfde plaatzen van de kunst-oordeelaaren, ten bewyze pleegen bygebragt te worden, dat dit werk niet van *Lucianus* kome, maar op zyn naam zy uitgegeeven. Want zy beweeren, dat men, in zyn tyd, geene blyk van zulke benaaming ergens vinde. Wy laaten dit daar, merkend dit nog alleen aan, dat Keizer *Julianus*, een geslagen vyand der *Christenen*, dezen naam beval te gebruiken, om dat hy geloofde, dat deze benaaming met een verägtelyke *notio adhaerens* gepaard ging, en dat, by deszelfs aanhoudend gebruik, de naam, *Christenen*, ten laatsten, uit het geheugen ten eenemaal gedelgd zou

Nazarenen (5) genoemd, en welke dergelyke benaamingen meer zyn mogen, (6) welke hen ter beschimping wierdt gegeeven. Onder zich zelven wierden zy *Jongeren*, (7) *Discipe-*

zou worden. Maar de ondervinding getuigde 't tegendeel; want, naa *Julianus* dood, hieldt het gebruik van den naam, *Galileër*, voort weder op, en de naam *Christenen*, wierdt daarëntegen bestendig behouden. ——— Meerdere berichten nopens den naam, *Galileër*, hebben SOZOMENUS *lib.* 5. *cap.* 4. 16. THEODORETUS, *lib.* 3. *hist. eccles.* *cap.* 4. 16. 21. CHRYSOSTOMUS *homil.* 63. *tom.* 5. *oper. pag.* 439. *edit.* Eton. GREGORIUS NAZIANZ. *orat.* 3. *pag.* 81. *edit. Paris.* en SOCRATES, *lib.* 3. *hist. eccles.* *cap.* 12. medegedeeld.

(5) „ De benaaming, *Nazarenen*, of, gelyk het de *Jooden* pleegen uit te spreeken, *Nozrim*, is zeer vroeg, en reeds ten tyde der Apostelen gebruikt, zo als uit *Handel.* XXIV 5 duidelyk blykt. Naderhand is deze naam, inzonderheid, den uit het *Joodendom* bekeerden *Christenen* gegeeven. De *Jooden* waren wel de eersten, die dit woord, schimpender wyze, van de *Christenen* gebruikten, zoo als zy dan ook *Christus* zelv', uit verâging, niet anders, dan *Hannozri* plagten te noemen: welke gewoonte zy tot heden toe nog behouden. Zie HIERONYMUS *in Comment. in Esaj. cap.* 49. *tom.* 5. *oper.* als mede in het werk de *locis ehr. tom.* 3. *pag.* 188 *b.* als mede EPIPHANIUS *haeres.* 39. Maar dat ook, naderhand, de Heidenen deze wyze, van de *Christenen* te beschimpen, van de *Jooden* hebben aangenomen, zien wy uit PRUDENTIUS *περι ϛεφανων*, *carm.* 5. *vers* 25. 26 en *hymn.* 10. *de Romana, Martyre, vers* 41. *seqq.*

(6) „ Wy vinden inzonderheid, dat de *Christenen*, door verscheide heidensche schryvers, een geruimen tyd, *Jooden* genoemd wierden. Dit mag waarschynlyk daarvan daan gekomen zyn, om dat niet slegts de eerste en voornaamste Leeraars der *Christenen* gebooren *Jooden* waren, maar ook hunne Godsdienst met den Joodschen een groote overëenkomst hadt. En dit juist was de rede, dat de Christelyke Godsdienst, een langen tyd te *Rome*, onder den gehaaten naam van *Joodsche bygeloovigheid* vervolgd is. Van de overige schampere naamen, den *Christenen* door de Heidenen gegeeven, hebben CHRIST. KORTHOLT, in een byzonder werk. *paganus obtrectator, lib.* 3. *cap.* 18. en JOSEPH BINGHAM *in originib. sive antiquit. eccles. lib.* 1. en 2. omstandig gehandeld.

(7) Met dezen naam van *Jongeren* of *Leerlingen* worden zy, *Handel.* VI 2. 7. IX 1. 19. 25. 26. XI 26. daarom genoemd, om dat ze *Christus*, als hunnen opperften Leeraar eerden, zyne H. Leer aannamen, en naar dezelve zo wel, als naar het heerlyk voorbeeld van deugd dezes Hemelschen Leeraars, hunnen geheelen Levenswandel regelden.

pelen of *Leerlingen*, *Geloovigen*, (8) als mede *Heiligen* (9) genoemd. Inzonderheid plagten zy zig, om hunne onderlinge liefde, eensgezind- en verdraagzaamheid aan te wyzen, *Broeders* en *Zusters* te noemen. (10) Maar nu wierden de uit de *Heidenen* bekeerden, te *Antiochien*, waarschynlyk niet zon-

(8) „ De rede, waarom ze πιστεύοντες, of πιστεύοντες εἰς τὸν χριστὸν, dat is, *Geloovigen* genoemd worden, kan elk zelf nagaan. Deze benaaming vind men *Handel.* II 44. IV 32. V 14. XVII 34. XXI 20.

(9) „ Deze naam komt voor *Handel* IX 13. XXVI 10 *Philipp.* IV 21, 22. en elders, en wordt allen *Christenen* in 't algemeen gegeeven. Doch by de Ouden wierden enkel en alleen de Martelaars *Heiligen* genoemd, die in den *Canon missa* stonden, en aan welken in 't openbaar gebed gedagt wierdt.

(10) „ Dat alle *Christenen* zig, in de vroegste tyden, *broeders* en *zusters* onderling noemden, kan men zien in de schriften der oude Kerke-leeraaren, by voorb. JUSTINUS *de Martelaar*, *Apol. ad Anton.* TERTULLIANUS *apologet. cap.* 39. en *de corona militis*, *cap.* 1. LACTANTIUS *lib.* 5. *cap.* 16. HIERONYMUS *contra Helvidium*, *cap.* 8. en anderen. De oorsprong dezer benaaminge moet men van *Christus* zelv' afleiden, *Matth.* XII 50. XXIII 8. *Luc.* VIII 21. *Joh.* XX 17. en in de Apostolische eeuw was deze naam, steeds, in gebruik, niet alleen in die tyden, dat de naam van *Christenen* nog niet was opgekomen, maar ook in de volgende tyden, wanneer die reeds allerwegen bekend en aangenomen was, zo als uit *Handel.* XI 29. *Rom.* XVI 1. 1 *Corinth.* V 11. VI 6 en VII 15 blykt. Waarom ook van de *broederlyke liefde*, in de brieven der Apostelen, by voorb. *Rom.* XII 10. 1 *Thesfal.* IV 19. *Hebr.* XIII 1. 2 *Petri* I 7. en elders, uitdrukkelyk gewag gemaakt wordt. Ook is de naam van *broeders* en *zusters* met de gesteldheid der *Christenen* volkomen instemmend. Want zy hebben immers allen éénen *Vader* in den Hemel. *Matth.* VI 9. Zy zyn allen kinderen Gods, die den kindlyken Geest hebben ontvangen, door welken zy roepen, *Abba*, lieve *Vader*. *Rom.* VIII 15. *Galat.* IV 6. Zy hebben allen eene gemeene Moeder, naamlyk het geestlyk *Jerusalem*, *dat boven is*, dat is, de waare geloovige Kerk, welke van boven, naamlyk van den Hemel, haaren oorsprong heeft. *Galat.* IV 26. Zy hebben, verder, eenerlei soort van geestlyke geboorte, dewyl zy niet uit het *Vleesch*, maar uit den *Geest* gebooren zyn. *Joh.* III 6. Zy zyn, eindelyk, allen uit eenerlei zaad geteeld, naamlyk uit 't levendige woord Gods, het welk eeuwig blyft. 1 *Petri* I 23. *Jacob.* I 18. ——— Omstandiger hiervan hebben gehandeld GODFR. ARNOLD *in historia cognationis spiritualis inter Christianos receptæ*; GABR. ALBASPINÆUS *in observ. de veterib. eccles. ritibus*, *lib.* 1. *observat.* 19 *pag.* 89 *seqq.* en JOH. ANDR. QUENSTEDT, *in antiquit. bibl. & eccles. cap.* 14. *pag.* 923.

zonder Gods beschikking, met den fraajen en heerlyken naam, *Christenen*, benoemd. Zy namen hem zo veel te gewilliger aan, als hy van *Christus*, hun Heer en Meester, afstamde. De H. Historie-schryver *Lucas* meldt ons niet, wie den Geloovigen dien naam gegeeven hebbe. Waaruit wy het regtmaatige besluit mogen opmaaken, dat ze zig dien zelven niet hebben gegeeven. (11) Want hoe hadt *Lucas* dit onäangeroerd kunnen laaten? Eenige schryvers der Christelyke Oudheid hebben ons wel willen berichten, dat deze naam, op de eerste *Antiocheensche* Kerkvergadering, van de Apostelen zelve verördend en voorgeschreeven is. (12) Maar de Geleerden hebben reeds voorlang beweezen, dat deze voorgegeeve Kerkvergadering verdigt is. (13) —— Anderen hebben daarom gedagt, dat deze naam den *Geloovigen*, van de vyandige *Jooden* aller eerst is gegeeven. (14) Doch ook dit gevoelen is van anderen, om 2 reden, voor onwaarschynlyk gehouden, eensdeels, om dat uit *Handel.* XXIV 5 blykt, dat de *Christenen*, van de ongeloovige *Jooden*, veelëer, voor een *Secte der Nazarenen* wierdt gehouden; en daarënboven, om dat den *Hellenistische Jooden* niet onbekend zyn konde, dat de *Grieksche* naam, *Christos*, den beloofden *Gezalfden Gods*, of den *Mes-*

(11) „ Dit niettegenstaande zyn 'er verscheiden geweest, die sterk beweerden, dat zig de *Christenen* zelve dezen naam hebben gegeeven, welken JOH. ECKHARD, Rector te *Quedlinburg*, in zyn boek, *de non Christianorum de Christo testimoniis* zyne stem heeft gegeeven, alwaar hy zelfs heeft willen beweeren, dat *Paulus* en *Barnabas*, by hun verblyf te *Antiochie*, dezen naam hebben ingevoerd. Doch zoude hy, gelyk ons HEUMANN, in zyne *verklaaring over het N. T. deel* 5. *bladz.* 518 (*Hoogd.*) bericht, weêr van gedagten zyn veränderd.

(12) „ Deze Fabel heeft, naast anderen, de Kardinaal BARONIUS in zyne bekende *jaarboeken* voorgedraagen, en in FABRICII *codex apocryph. N. T. tom.* 3. *pag.* 336. en *bibliotb. Græc. lib.* 6. *cap.* 1. §. 6. wordt zelfs de Canon der eerste *Antiocheensche* Kerkvergadering bygebragt, waardoor deze benaaming der *Christenen* bepaald en belast zou zyn geworden.

(13) „ Onder de geleerde *Roomschen* heeft dit zelfs ANT. PAGI, in zyne *Critica Baronii ad ann. Christi* 56. §. 3. bondig getoond, en den Kardinaal *Baronius* weêrlegd. Hiermede vergelyke men JOH. DALLÆUS, *lib.* 3. *de pseudepigraphis apostolicis*, en *cap.* 22. *seqq.* en WALCH *in hist. eccles. N. Test. pag.* 386.

(14) „ Nopens deze en andere gissingen moet men, billyk, D. BUDDEI leezenswaardige verhandeling, *de origine, dignitate & usu nominis christiani* nazien. Zy staat in zyn *syntagm. dissert. theolog. pag.* 385. *seqq.*

Messias uitdrukte; en zy dus door den naam, *Christenen*, stilzwygend hadden toegestaan, dat zy, die zig tot dus verre onderling *Geloovigen* noemden, het regt gevoelen van den beloofden *Messias* hadden aangenomen. —— Anderen hebben, met meerder waarschynlykheid, den oorsprong dezes nieuwen naams van de *Heidenen*, en wel van de *Romeinsche* Heidenen, die zig in deze stad, onder de *Romeinen* staande, ophielden, willen afleiden. (15) Zy zeggen, deze *Romeinsche* Heidenen hadden de belyders van *Jesus* Leer, van de overige *Jooden*, waarmede men hen in het begin vermengd had; willen onderscheiden, en, om dat ze niet wisten, dat de naam, *Christus*, een Ampts naam was, en den *Messias* betekende, maar dit woord voor een Familie-naam gehouden, zo hadden zy de Geloovigen, die zyne Leer aannamen, χριστιανοί, dat is, *Christianen* of *Christeanen* genoemd. (16) Om welke gissing een des te grooter gewicht by te zetten, zy zig op het getuigenis van *Tacitus* beroepen, welke in zyne *Jaarboeken* betuigt, (17) dat de *Christianen* ook, te *Rome*, dezen naam van eenen zekeren *Christus* hadden gekreegen: desen zelfden naam hebbe, vervolgens, ook Koning *Agrippa* den Geloovigen in het huis des *Romeinschen* Landvoogds gegeeven, zo als uit *Hand.* XXVI. 28. te zien is. Waar by zy, eindelyk, nog dit voegen: even als de aanhangers van *Pompejus* en *Marius*, van de *Romeinen* genoemd wierden *Pompejanen* en *Marianen*; dat men ook zo den aanhangeren van *Christus*, dat is, hen, die *Christus* Leer aannamen, den naam van *Christianen* had gegeeven. —— Zo schynbaar als dit gevoelen is, het rust egter, even als alle overige, (18) op enkel gissingen, waar tegen verscheide zwarig-

(15) „ Dit gevoelen heeft wylen D. HEUMANN, in zyne *disput. de ortu nominis Christianorum*, mede te vinden in zyne *primitiæ Gottingenses acad. pag.* 130—147. met veel waarschynlykheid verdedigd.

(16) „ Zo moet, gelyk D. LANGE, als mede LINDHAMMER en D. HEUMANN beweeren, 't woord χριστιανοὶ worden overgezet, en niet door het woord *Christenen*, zo als doorgaans geschiedt.

(17) „ Zie desz. *lib.* 15. *annal. cap.* 44.

(18) „ Daar onder rekenen wy, behalven de boven gemelde, ook dat gevoelen, het welk BENSON, in zyne (Hoogd.) *historia der eerste planting van den Christel. Godsdienst*, *deel* 1. *bladz.* 263. heeft voorgedraagen. Volgens dat zelve is de naam, *Christenen*, die te *Antiochien* eerst opkwam, den godvrugtige *Heidenen*, die Leerlingen van *Chri*-

righeden kunnen ingebragt worden. Wy willen ons met de aanhaaling derzelve hier niet ophouden, maar 'er dit nog met één woord by voegen, dat de fraaje en heerlyke naam, *Christenen*, volgens zyne waare en oorspronglyke betekenis, alles insluite, wat edel, wat deugdzaam wat Eer- en beminnenswaardig is; des de eerste Christenen ook in denzelven volkomen genoegen namen, en zig Apostel *Petrus*, 1 *Petri* IV 16. van denzelven bediend heeft. Keizer *Julianus*, een geslagen vyand van Jesus belyderen, heeft hen wel dezen naam misgund, en het gebruik daarvan verboden. (19) Maar dit niettemin is hy, naa *Julianus* tyden, weder aangenomen, en tot den dag van heden standvastig behouden. Alleen is het jammer, dat 'er onder hen, die dezen heiligen en eerwaardigen naam eertyds droegen, en nog draagen, helaas! zo weinigen worden gevonden, die zig met ernst toeleggen, een Leven, overëenkomstig met de heerlyke betekenis dezes naams, te leiden. —— Doch maaken wy billyk zwaarigheid, ons by deze, hoewel regtvaardige klagt op te houden, gaande voort weder over tot het hoofd-doelwit onzer historische verhandeling, raakend de gedenkwaardige geschiedenis van de uitbreiding der Leere des Christendoms."

Christus wierden, door de bekeerden uit de *Jooden* gegeeven. Deze laatste, schryft hy, konden hunne voormaalige vooröordeelen tegen de *Heidenen* nog niet afleggen, noch de heidensche Bekeerden met de hunne gelyk stellen, en voor *broeders* erkennen; —— hoewel 't daarna, van de Gemeente te *Jerusalem*, naa een ryper overleg, geschiedde, en hen de naam van *broeders* wierdt gegeeven. *Hand.* XV 23. —— Doch wyl het evenwel noodig was, dat ze, door eenigen naam, van zulke *godvrugtige Heidenen*, welke den Christelyken Godsdienst nog niet hadden aangenomen, wierden onderscheiden; zo wierden zy, om deze en andere reden, met den naam van *Christenen* benoemd en onderscheiden. Een zelfd gevoelen heeft ook Prof. SCHROECKH, in 't *tweede deel* zyner *Christelyke Kerk historie*, *blads.* 105 aangenomen. —— Doch vinden wy daarby, inzonderheid, deze zwaarigheid, dat *Lucas*, *Handel.* XI 26. van de te *Antiochiën* geplante Gemeente, die deels uit *Jooden*, deels uit *Heidenen* bestondt, uitdrukkelyk meldt, dat de *Jongeren* of *Leerlingen Christenen* genoemd wierden. Nu is bekend, dat het woord, *Leerlingen*, in 't N. Test. gebruikt werde van hen, die uit het *Joodendom* in den Heere *Jesus* geloovig waren geworden.

(19) Zie boven § 597. *aanm.* 45. Voor 't overige kan men wegens den naam, *Christenen*, behalven de 2 *dissert.* van D. BUDDEUS en D. HEUMANN, vooräf reeds aangehaald, ook de *Latynsche* verhandeling naleezen, die D. BURGMANN te *Rostok*, heeft uitgegeeven.

De Causfis Phænomenorum quæ Obfervantur in progresfione morborum Epidemicorum lente progredientium, præfertim, pestilentiæ hominum & Luis bovillæ &. Auctore C. A. EICHELBERG, *A. L. M. Phil. D. & Rect. gymnasii Vesaliensis.* Neomagi, apud *Is. van Campen* 1776. *Over de Oorzaaken der verschynzelen, die in de voortgang der besmettelyke Ziekten, waargenoomen worden. In groot Octavo* 130 *bladz.*

'T VOorneemen van den zeer Geleerden Heer EICHELBERG is, om uit het geen men waarneemt, by het verfpreiden en voortgaan der befmettelyke Ziekten, byzonder van de Pest onder Menfchen en Beesten, de oorzaak na te fpeuren van deszelfs oorfprong, te weeten of dergelyke befmettende giften ontftaan in de lucht, dan of ze uit de aarde opkomen, en daarin geformeerd worden. 't Oogmerk is om door dit onderzoek een zoort van nieuwe behoedmiddelen te ontdekken. 't Meest aangenoomen gevoelen is, dat die giften in de lucht ontftaan, en zich verfpreiden. Verfcheide redenen hebben onzen Schryver bewogen, dit gevoelen niet te omhelzen. —— De befmetting volgt niet de ftreek of vloed van de lucht, maar dikwyls ziet men dat ze zich langs byzondere ftreeken en gewesten uitbreidt; ook neemt men waar, dat de befmettelyke Ziekten op verfcheide plaatzen te gelyk woeden, fchoon dezelve door de tusfchen leggende plaatzen, daar de befmetting geen plaats heeft, van een gefcheiden zyn. —— Groote veranderingen in de lucht, als Stormen, Onweer, Vorst enz. maaken veeltyds geene verandering in de befmetting. Daarentegen wanneer een groote befmetting reeds overal door de lucht verfpreid, en op zyn hevigfte is, houdt de befmetting fomtyds eensklaps, en op 't onverwagts zonder eenige merkelyke oorzaak, op. Dit zyn de voornaamfte redenen die hem bewogen hebben te ftellen, dat 't fmetgift niet uit de lucht ontftaat. De Schryver overweegende hoe veele vreemde lighaamen 'er in de lucht gevonden worden, die door de uitwaazeming uit de aarde ontftaan, vindt het waarfchynlyk dat de befmettende giften daaraan hun oorfprong verfchuldigd zyn. —— De beroemde *Unzer* en *Car. de la Font* verklaaren, om gemelde redenen, de oorfprong van de Pest uit een Arfenicaal gift, uit de aarde opwaafemende. De Engelfche Geneesheer *Arbuthnot* houdt ook die veronderftelling niet onwaarfchynlyk. Niemand heeft evenwel, volgens onzen Auteur, daaruit de traagheid in 't voortgaan van befmettelyke Ziekten, en een me-

menigte andere verschynzels verklaard. ——— De Aarde levert geduurig een menigte uitwaasemingen op, die door de lucht en 't water naar zich genoomen worden, dezelve verschillen naar de verscheide gesteldheid van de aarde in 't een of ander deel der wereld. Aan deeze verscheidenheid schryft hy toe, 't verschil van lucht, planten, gewassen en dieren, in verscheide weereldsdeelen; daaraan moet toegeschreven worden, de oorzaak der Landziekten, zo als de geduurige blindheid der Egyptenaaren, (waartoe evenwel ook de helderheid van de lugt mede iets doen kan) de Pest te Constantinopolen, en Smyrna enz. In de Landen, daar de aarde dergelyke uitwaazemingen niet geeft, worden zodanige Ziekten ook niet gevonden. ——— Onze Auteur gaat te verre in zyne beschouwingen met de oorzaak van 't Smetgift, alleen aan de uitwaasemingen der aarde toe te schryven; schoon zulks in eenige gevallen wel geschiedt, is 't daarom niet algemeen; wy houden deeze oorzaak zelfs onder een van de zeldzaamsten. ——— Men kan door de kunst verscheide uitwaasemingen voortbrengen, die voor Menschen en Dieren doodelyk zyn. ——— 't Zoude ook niet moeijelyk zyn te toonen, dat de zwaarigheden die den Auteur bewogen hebben om van 't gemeen gevoelen af te wyken, indendaad gemakkelyk op te lossen zyn. ——— De Schryver schynt onkundig te zyn van de proeven op de vaste lucht, door den Heer PRIESTLEY, en anderen, genoomen. ——— De behoedmiddelen laaten zich even goed uit 't gemeen gevoelen verklaaren, en zyn niet nieuw, ten minsten niet die geene, die van belang zyn.

Redevoering over de verschillende zoorten der Lugt, uitgesprooken in de Jaarlyksche Vergaderinge der Koninglyke Societeit te Londen, door den Ridder J. PRINGLE. *Uit het Engelsch vertaald. Te Franeker by* D. Romar 1776. *In groot octavo 29 bladz.*

IN deeze Redenvoering levert men ons een beknopt geregeld verslag van den trapswyzen voortgang der ontdekkingen, nopens de verschillende soorten der Lugt. De Heer *Priestley*, die zig boven anderen op dit onderwerp toegelegd heeft, had, door zyne naauwkeurige waarneemingen, den Eerpenning verworven; en by die gelegenheid sprak de Heer *Pringle* deeze Redenvoering voor de byeenvergaderde Leden der Societeit uit. Zie hier het kort beloop der voorgestelde ontdekkingen, inzonderheid geduurende de laatste honderd

jaa-

Maaten of wat meer, waar van de voortgang zekerlyk opmerking verdient.

De ondervinding leerde het Menschdom, by de minste oplettendheid, al vroeg, dat de gemeene Lugt, niet t'onregte *de adem des leevens* genoemd, volstrekt noodzaaklyk was, ter bewaaringe van het dierlyke leeven; en zo ontdekte men insgelyks wel dra, dat ze niet minder vereischt werd, ter voedinge van het vuur, en ter kweekinge van groeiende Weezens. Zulks bragt de oude Wysgeeren ligtlyk ter kennisse van de verschillende uitwerkingen eener al te heete of koude, vogtige en drooge, als mede tot die van eene gezonde of ongezonde Lugt. Dan, niet tegenstaande deeze en soortgelyke algemeene kundigheden, bleeven de min openbaare eigenschappen der Lugt, derzelver zwaarte en veerkragt, met de menigvuldige gevolgen daarvan, genoegzaam onbekend, tot op het begin der laatste Eeuwe; toen Lord *Bacon* de veerkragt der Lugt, en *Galilæus* derzelver zwaarte ontdekte. Op dit voetspoor speurde *Torricelli* de drukking der Lugt na, dat *Pascal* verder voortzettede. En hier op volgde de uitvinding der Lugtpomp, door *Otto Guerike*; wel dra verbeterd, door *Boyle*, dat verder een ruim veld voor nieuwe ontdekkingen opende, te talryk om ze hier allen op te noemen. Alleenlyk zy nog gemeld, dat *Newton* wel byzonder, uit de eigenschap van de t'samendrukking der Lugt, door haare zwaarte en veerkragt, besloot, dat de trillende lichaamen hunne beweegingen aan de Lugt konden mededeelen, en daardoor, zig aan alle kanten verspreidende, trillingen te wege brengen; waardoor hy dan de uitwerkende oorzaak der klanken ontdekte.

Midlerwyl was de Heer *Boyle* al bedagt geweest, om te onderzoeken, of men niet zulk eene vloeistof door konst zou kunnen voortbrengen, en zig daarvan met vrugt bedienen, vooral in de konst van duiken onder water. Het gelukte hem eene Lugtgelykende vloeistof, uit verschillende lichaamen, (als rype vrugten, gistende en opbruischende vogten, en verrottende dierlyke en groeiende zelfstandigheden,) te verkrygen. Deeze *gemaakte* of *konstlugt* beantwoordde wel niet in alle deelen aan zyn bedoelde; maar de ontdekking hier van was nogtans van een weezenlyk belang voor de Natuurkunde, en men zag wat laater ten duidelykste de nuttigheid dier ontdekkinge. 'Er verliep naamlyk eenige tyd, eer men dit verder regt naspoorde; doch de oplettende werkzaamheid van *Newton*, en de herhaalde proeven van *Hales*, achtervolgd door verscheiden beroemde

Natuuronderzoekers, stelden dit Stuk vervolgens in een duidelyk licht. Toen men op 't spoor gekomen was, ontdekte men wel dra dat de Mineraale wateren vervuld waren met de *konstlugt* van *Boyle*, die men zedert *vaste Lugt* genoemd heeft; en dit baande den weg ter verdere nasporinge van 't metaalagtig weezen dier wateren; waar door men derzelver *analysis*, voorheen zo dikwyls vrugtloos ondernomen, op de eenvoudigste wyze volbragt. Dus ver gekomen zynde, heeft men 't 'er op toegelegd, om eene gemaklyke handgreep te vinden, tot het nabootzen der Natuur, in het alleruitgestrekste gebruik van dit haar geneesmiddel; en *Priestley* is 'er, op den voorgang van anderen, door onvermoeide poogingen, gelukkig in geslaagd.

„ Van *Black* geleerd hebbende, dat de vaste Lugt in grooten overvloed gemaakt konde worden uit kryt, door middel van slappen Vitrioolgeest: van *Macbride*, dat deeze vloeistoffe de verrotting grootlyks tegenstond; van *Cavendisch*, dat zy in eenen grooten overvloed konde worden opgeslurpt door 't water; en van *Brownrigg*, dat deeze Lugt de oorzaak was van de geestrykheid en de voortreffelyke deugden van het Spa- en Pyrmonts water; zo nam Hy in overweging, of niet het gewoone water, met deeze vloeistoffe bevrugt, van dienst zoude kunnen zyn in de Geneeskonst, vooral in langdurige reizen ter zee, om de zeescheurbuik voor te komen of te geneezen. ——— Om deeze reden maakte hy een eenvoudig werktuig, om die Lugt uit kryt voort te brengen, en met water te mengen; 't welk hem dermaate gelukte, dat hy de allervolkomenste goedkeuring wegdroege."

Dit heeft den oplettenden *Priestley* voorts aanleiding gegeeven, tot het doen van verscheiden nuttige ontdekkingen nopens de Lugt, die in zyne Schriften, over dit onderwerp gemeen gemaakt, te vinden zyn; waar van wy 'er ten slot nog ééne zullen melden.

Het is bekend, dat de kaarsen en dieren slegts geduurende een zekeren tyd, in eene bepaalde hoeveelheid van Lugt, kunnen leeven. Dog de oorzaak hier van was duister, en men wist vooral geen manier, om deeze vergiftige Lugt weder ter ademhaalinge bekwaam te maaken. 'Er moest nogtans in de Natuur een hulpmiddel zyn, tot dit oogmerk, zo wel als tot onderhouding der vlam, zonder welke de geheele Dampkring met 'er tyd onbekwaam zou worden voor het dierlyk leeven, en 't geheele geslacht van Menschen en Beesten door eene pestige ziekte zou omkomen; nademaal men weet, dat de Lugt in onze dagen nog even zo wel geschikt blyft ter adem-

haalinge als eertyds. Ter verklaaringe hier van nu heeft *Priestley* ons de twee groote toevlugten der Natuur aangeweezen; (1.) de groei der planten, en (2.) de zee, benevens de andere groote verzamelingen van water; door welke middelen de Natuur de uitwerkingen der bedorvene Lugt, die onzen Dampkring door verschillende oorzaaken besmet, weet voor te komen.

Wat het eerste aangaat, in 't vermogen der groeiende planten een tegengift voor de nadeelige eigenschappen der Lugt, die door de ademhaaling en verrotting bedorven was, ten aanzien van de vlam eener Kaarse en den groei der gewasſen ontdekt hebbende, zo ondernam hy de Lugt door dat middel ook voor de ademhaaling te zuiveren. En hy ondervond dat deeze groeiende planten in staat waren, om de Lugt weezenlyk zo veel te zuiveren, als tot de ademhaaling noodig was; en wel, in evenredigheid van haare kragt, en van de zorg, die hy droeg, om de rottige bladen en takken weg te neemen, die anders de uitwerking gestoord zouden hebben.

En raakende de tweede hulpbron der Natuure, te weeten, de zee en andere wateren, toen hy waargenomen had, hoe de Lugt, bedurven door de ademhaaling, of andere verrotte stoffen, voor een groot gedeelte gezuiverd kan worden, door de opslurping der rottende deeltjes in het water, besloot hy, dat de zee, de groote meeren en de rivieren zeer nuttig moesten zyn, door, ter verdere zuivering van den dampkring, alles wat rottend is op te slurpen, en 't geen den menschen en beesten nadeelig zou kunnen zyn, te besteeden tot den groei der zee- en andere waterplanten, of tot andere nog onbekende oogmerken.

„Door deeze ontdekkingen zyn wy, (gelyk de Redenaar *Pringle*, op het voorstellen hier van vervolgens zegt,) verzeekerd, dat 'er geen plant te vergeefs groeit, maar dat ieder plantgewas, van den eik der bosſen, tot aan het gras des velds, voor het Menschdom nuttig is; wel niet altoos door eenige byzondere kragten, maar in zo verre zy uitmaakt een gedeelte van het geheel, dat onzen dampkring zuivert. In dit opzigt spannen de welriekende roos en de doodlyke Nagtschade te zamen, en 'er groeit geen kruid noch boom, in de allerafgelegenste en onbevolkste ryken, zonder ons, door de medewerking van den Wind, te bevoordeelen. En wanneer, uit deeze heilzaame Winden, Stormen en Orkaanen gebooren worden, laat ons dan stilzwygen, en de wegen der Voorzienigheid eerbiedigen; die niet by geval, maar met opzet, niet tot straffe, maar tot voordeel, de Wateren en Lugt dus onder elkander mengt, om de verrotte en pestige uitwaasſemingen, die de plantgewasſen op de oppervlakte der Aarde niet genoegzaam hadden kunnen verteeren, in de diepte te bedelven."

Natuurlyke Historie van Holland, *door* J. le FRANCQ van BERKHEY M. D. *Derde Deel*, *Zesde Stuk. Met noodige Afbeeldingen. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1776. *In groot octavo* 296 *bladz.*

HOe ook de Mensch, in 't Ryk der Dieren, aan 't hoofd der Rangschikkinge, als ééne eenige Clasſe en één eenig Geſlacht, moge praalen met den naam van het *Heerſchend Dierlyke Weezen*, hy is egter, niet minder dan alle andere Weezens in het Dieren-Ryk, aan 't Sterflot onderworpen. Hy mag het aangenaame deezes leevens genieten, veele kwaalen en ziekten, welken hem met den dood dreigden, te boven komen, en zyn leeven tot een hoogen ouderdom rekken; daar komt toch egter ten laatſten een tyd, dat men van hem zegge, *hy is 'er geweest*. En als die tyd daar is, zyn genoegzaam alle de overblyvenden, by beſchaafde Natien, 'er zeer op geſteld, om het zielooze Lyk, op de eene of andere manier, ter Aarde te beſtellen, of den Mensch, naar 's Lands wyze, de laatſte eer aan te doen. Ingevolge hier van kon de Heer *van Berkhey* dat gedeelte zyner Natuurlyke Historie, waar in hy de gewoonten der Natie, met opzigt tot haare Landsgenooten als Menſchen, ontvouwt, niet wel voltrekken, zonder ook van deeze ſtaatlyke behandeling der Lyken, en de daar mede gepaard gaande gebruiken, gewag te maaken; waar toe nu eindelyk dit thans afgegeeven Stuk geſchikt is. Hier mede verleent hy ons eene naauwkeurige beſchryving van de Volkseigene Begraavenis-Plegtigheden der Hollanderen, zo van vroeger als van den tegenwoordigen tyd; die hy met alle oplettendheid nagaat, en daar 't te paſſe komt uit de Oudheidkunde opheldert.

Met den aanvang verledigt hy zig tot het beſchouwen van de gewoonte onzer Oude Batavieren; by welken het gebruikelyk was de Lyken der Aanzienlyke te verbranden, en derzelver asch met de beenderen in daar toe gemaakte Lykbusſen te verzamelen; welken dan, even als de andere onverbrande Lyken, in daar toe geſchikte Begraafplaatzen, der Aarde aanbevolen werden. De daarby gebruikelyke omſtandigheden, zo ten aanzien van de verbrande als onverbrande Lyken, voorgedragen hebbende, leidt hy ons verder tot den tyd der invoeringe van den Christelyken Godsdienst hier te Lande, wanneer het verbranden der Lyken allengskens een einde nam, en de begraavenisſen plegtiger begonden te wor-

den;

den; tot welken tyd men ook waarschynlyk heeft te brengen het invoeren van 't gebruik van Doodkisten, zo van Steen als van Hout, naar ieders aanzien of vermogen. Op een oudheidkundig verslag van dit alles, met oordeelkundige aanmerkingen doorvlogten, volgt dan wyders een berigt van de eigenlyke hedendaagsche zo natuureigen als overgenomen gebruikelykheden. Ter ontvouwinge hier van begint de Heer *van Berkhey* met eene beschryving van 't gedrag, dat men in Holland gewoonlyk houdt, als iemand op sterven ligt; en hy gaat verder, van byzonderheid tot byzonderheid, na, welke gebruiken 'er voorts in agt genomen worden, zo binnen als buitens huis, zo omtrent den overleedenen als met betrekking tot de overblyvende nabestaanden, en goede bekenden; 't welk hem ten laatste tot de beschryving der Lykstatie en der begraavenisse zelve brengt; by welke gelegenheid hy dan ook gewag maakt van de Graven en Grafkelders, mitsgaders van de Grafschriften, Graftomben en diergelyke eertekens van aanzienlyke overleedenen hier te Lande. Iemand zou veelligt vermoeden, dat eene behandeling van zulk een onderwerp te naargeestig moet zyn, om in derzelver doorbladering genoegen te neemen; en 't is ook zeker, dat zy, die nooit dan met schrik aan den dood kunnen denken, de rechte Leezers van dit Stuk niet zyn: maar voor 't overige durven wy alle Leezers wel verzekeren, dat zy, die daaromtrent beter bestaan, en eenigen lust hebben tot het naspooren onzer Nationaale Zeden, dit gedeelte met geen minder vermaak zullen leezen, dan een vroeger gedeelte van dit Werk, 't welk de vreugdebedryven onzer Landsgenooten ontvouwde. De Autheur naamlyk heeft dit onderwerp, hoe doodsch het in zynen aart moge zyn, ten leevendigste behandeld; zo dat hy de aandagt des Leezers, zelfs daar 't op zekere zogenaamde kleinigheden aankome, bestendig werkzaam houde. Hy geeft geen stroef verhaal van alle de gebruiken in die omstandigheden, en bepaalt zig niet tot een eenvoudig berigt van dezelven: maar beschryft alles op zodanig eene manier, dat 'er eene kenschetse van de volkseigen denkwyze en manier van doen in gevonden worde; hy vlegt 'er hier en daar oudheidkundige bedenkingen in, die den oorsprong van deeze en geene gebruiken ontdekken, of aan derzelver handhaaving licht byzetten; hy weet nu en dan opmerkenswaardige gevallen, leerzaame bedenkingen en gepaste aanmerkingen nopens verscheiden gebruiken, dermaate met zyn verhaal te vereenigen, of, by manier van eene korte uitweiding, gevoegelyk mede te deelen, dat hy zelfs meermaals den Leezer eene verlustigende

uitspanning verkeene. Ter oorzaake deezer schryfwyze vindt men ook geen verdriet in des Autheurs ontvouwing van alle die gebruiken na te gaan, schoon hy veelvuldig spreeke van thans zeer bekende byzonderheden, dat, ter voltrekkinge van zyn plan, niet vermyd kon worden: en alhoewel dit dus plaats hebbe, zal men 'er egter tevens nog al ettelyke byzonderheden in ontmoeten, die minder, en by ver de meeste Leezers, in geenen deele, bekend zyn; terwyl ze intusschen dienen kunnen, ten beteren verstande van 's Lands gewoonten, die ons dikwerf het nationaale character der Inwoonderen duidelyk doen bemerken. — In stede van ons verder met eenige dier byzonderheden op te houden, welken meerendeels beter in den zamenhang met anderen, dan op zigzelven, geleezen worden, zullen wy om den Leezer iets merkwaardigs uit dit Stuk voor te draagen, ons bepaalen, tot het hoofdzaaklyke van 't geen de Autheur bybrengt, wegens het begraaven in de Kerken. Daar dit onderwerp tegenwoordig op nieuw zeer sterk in overweeging komt, sommigen dit begraaven als een heilig, en anderen het als een schadelyk gebruik aanmerken, kon de Heer *van Berkhey*, by het ontvouwen der Lykplegtigheden onzer Natie, niet wel afzyn, van daaromtrent zyne gedagten te melden. Hy behandelt het zelve wat te uitvoerig, om zyn geheele voorstel deswegens over te neemen; maar zie hier het merkwaardigste.

't Is alleszins blykbaar dat de vroegere Christenen hunne Lyken, zelfs die hunner Aanzienlyken, nimmer in de Kerken, maar altoos in 't open veld, of afzonderlyke begraafplaatzen, begroeven, tot op den tyd van *Constantyn den Groot*: en vermoedelyk is men de algemeene gewoonte van in laater tyd in de Kerken te begraaven, verschuldigd aan eene verregaande, en waarschynlyk overoude Heidensche bygelóóvigheid, volgens welke men gevoelde, dat de Geesten der overleedenen omtrent de Graven waarden. — Wat hier van zy, 't nam althans onder de Christenen eerst een aanvang met de begraavenis van den opgenoemden eersten Christen-Keizer.

„ In die dagen, zegt de Heer *van Berkhey*, klom de eerbied voor de Overblyfselen en de Graven der Christen-Martelaaren, zoo hoog, dat men eerst Bedevaarten naar derzelver Graven deed; vervolgens zyne Begraafplaatsen om en by de Graven van deezen of geenen Heilig verkoos, en eindelyk de overblyfsels van zulke heilige Mannen, of geheel of gedeeltelyk, in de Kerken bragt, en aldaar ten toon stelde, of in kostbaare Zilveren en Gouden Sacristien bewaarde. Dit ging dies-

diestyds zo verre, dat de Kerken der Christenen, welken men toen zeer luisterryk bouwde, daar mede ten pragtigste pronkten; te meer, daar men zelfs byzondere Altaaren voor deezen en geenen Heilig of Martelaar stigtte. Dit nieuw ingevoerde gebruik, dat den grootsten zweem van uitwendigen Godsdienst had, wierd ondersteund, door bygeloovige gevoelens, waarvan de eerste Christenen geen denkbeeld hadden. Men begon toen naamlyk te beweeren, dat de overblyfsels van Heilige Mannen en Martelaaren het vermogen hadden van booze geesten te verdryven, en den Zielen der overleedenen, die 'er het digst by begraaven wierden, rust te verschaffen. En hier uit is 't ontstaan, dat men, eerst op de Kerkhoven, naast de Kerken, en vervolgens in de Kerken, tot by en onder de Altaaren, begroef."

Hier toe gaf Keizer *Constantyn* de eerste aenleiding, door zyne bepaalde schikking, om begraaven te worden in de Kerk der Apostelen, die hy met dat oogmerk gebouwd had, *op dat de Keizers en Bisschoppen digt by de overblyfzels der Apostelen zyn zouden*; vastltellende, *dat de nagedagtenis der Apostelen niet weinig dienst aan zyne Ziel zoude doen* (*). Deeze manier van begraaven, toen in zwang gebragt, eerst onder de Grooten, en vervolgens ook onder de andere Christenen, is egter in laatere dagen meermaals beteugeld, naar uitwyzen veeler Kerklyke Wetten; die nogtans dat gebruik zo kragtdaadig niet weerden, of *Charlemagne* vond het geraaden, het zelve ook in deeze Gewesten op nieuw te verbieden; beveelende, dat geen dooden meer in de Kerken begraaven zouden worden (†).

„ Maar deeze Wetten zyn, gelyk onze Autheur vervolgt, niet langer van kragt geweest, dan, tot dat 'er, de Christelyke Leer algemeen geworden zynde, zulk eene menigte van Monniken en Geestlyke Orden te voorschyn kwam, dat ze, uit de gewoone Kerklyke inkomsten niet kunnende bestaan, op nieuwe middelen van bestaan bedagt wierden. En onder deeze middelen kwam hun inzonderheid te stade, het begraaven der Lyken in de Kerken voor de rust der Zielen; waardoor zy, uit hoofde van hunnen invloed op het Volk, het belang der Graven tegen het gewigt van de Geldbeurzen der vermogenden konden opweegen. Zo dra dit denkbeeld stand greep, gold het begrip van wyze Vorsten en Kerkvoogden of Con-

(*) *Socrates*. L. I. Cap. ult. *Euzebius*. L. IV. Cap. 60.
(†) L. I. Cap. 155. *de L L. Caroli Magni*.

Conciliën weinig; en het gezag der Frankische Koningen, na 't overlyden van *Charlemagne*, boog gereedlyk voor de begunstigde belangen der Pausen en Geestlyken, die toen de Kroonendeelers der Waereld wierden; en ook op de Nederlanders, onder het begunstigen der Graaven, zeer veel vermogten. Van dien tyd af deeden de Geestelyken het oude gevoelen op nieuw herleeven, naamlyk, dat iemand, wiens verstorven lichaam in of by eene begraafplaats eens Martelaars begraaven lag, deezen Heilig ten voorspraake zyner Ziele in den Hemel had. En dewyl de plaatsen in de Hoofdkerken te weinig in getal waren, om deeze gunst aan een ieder te verleenen, zoo begon men dit denkbeeld allengskens over te brengen, op alle Kerken, die men aan zulk een Heilig of Patroon toegewyd had, al ware hy daar ter plaatse niet begraaven: 't was genoeg, als die Kerk slegts eenig stuk van zyn overschot of gebeente, ja zelfs van zyn graf, bezat. Daarenboven breidde men, om de Armen niet geheel uit te sluiten, dit voorregt ook eenigermaate uit tot de gewyde Kerkhoven, daartoe rondsom de Kerken geschikt. Intusschen was egter het voorregt grooter of kleener, in evenredigheid der begravinge, by of in de Kerk, of digt by het Altaar; en men betaalde ook naar gerade. Hier door konden de Geestelyken, dus goed geld winnende, hun Broederschap des te beter in stand houden."

De Heer *van Berkhey*, dus den oorsprong van dit gebruik aangeweezen hebbende, kan zig niet wederhouden van te betuigen. „ De Roomschgezinden hebben waarlyk maar al te veel reden, om de Hervormden, die zo yverig tegen de Beelden en Cieraaden der Roomsche Kerke gewoed hebben, te verwyten; dat wy, die alle hunne Kerkgebruiken zoo sterk verbannen hebben, nog zoo veel eere stellen in het begraaven in de Kerken, en zelfs Graven begeeren in het Choor, de plaats van het hoog Altaar, of tegens een Pylaar, daar men fraaie Wapens aan hangen kan. Men ziet dus, dat, ondanks onze Hervormde Leere, de hoogmoed en bygeloovigheid nog heden onder ons den baas speelen. Ik noem uitdrukkelyk, niet alleen den hoogmoed, maar ook de bygeloovigheid; om dat ik zeer wel weet, dat 'er onder ons gevonden worden, wier Hersfenen zoo ver versemeld zyn, dat zy niet alleen eene ingebeelde heiligheid stellen, in, geduurende hun leeven, digt onder den Predikstoel te zitten, maar zelfs, het koste wat het wil, daaromtrent, of in het Choor, of omtrent de plaatse daar men 't Heilig Nagtmaal viert, wenschen begraaven te worden."

Mid-

Middelerwyl heeft het, zo als onze Autheur verder toont, al vroeg aan geen Mannen ontbroken, die 'er zig tegen verzet hebben; en men vindt 'er die, door zig, volgens hunnen uitdrukkelyken wil, in de open lugt te laaten begraaven, zulks door hun voorbeeld getragt hebben aan te moedigen. 't Is uit verscheiden onlangs in 't licht gegeeven Schriften overbekend, dat dit onderwerp thans als herleeft; en de Heer van *Berkbey* van vroeger poogingen spreekende, maakt onder anderen gewag van eene geleerde *Dissertatio de Jure Sepulturæ*, in welke de Heer *Jacob van der Ghiessen Amst. Bat.*, op Leydens Hooge School, den eersten July des jaars 1706, de noodzaaklykheid van buiten de Kerken te begraaven, openlyk verdeedigde. Deeze Heer liet zig, volgens de aanhaaling van onzen Schryver, over de mogelykheid van 't veranderen deezer gewoonte, aldus hooren.

„ Veelligt word 'er gevraagd, of men dit gevoegelyk zoude kunnen doen; daar de Kerken en Godshuizen uit de inkomsten van de verkooping der Graven, en het begraaven zelve onderhouden worden; en daar de Graven zelven een wettig erfdeel der Ingezetenen zyn? Doch laat dit zoo weezen: wat hindernis zou zulks baaren, indien de Magistraat van eene Stad eenige Morgen Lands, vyf of zes, kogt; dit Land verdeelde in Graven of Grafkelders; en dezelven verhuurde of verkogt tot zulk een prys, dat de Kerken en Godshuizen 'er evenwel van onderhouden wierden. En wat belangt de eigen Graven; die zelfde Magistraat zou, in dat Land, aan de zoodanigen in eigendom kunnen geeven, zulk een Graf of Grafkelder, als ieder naar zyn staat of aanzien in de Kerken in eigendom bezeten had, en daarby beveelen, dat niemand zyne dooden op eene andere plaats zou hebben te begraaven. Dan mogelyk denkt men, dat het eene zaak van gewigt zou zyn, die het gemoed der Menschen geweldig zou aandoen, indien de Beenderen, of het overschot, van de Voorouders, Vrouwen, Kinderen, Zoonen en Dogteren, in hunne rust gestoord, of als 't ware verlaaten wierden. Doch wat zwaarigheid zou het in zig hebben, die Beenderen, of dat overschot, byeen te verzamelen, en dat alles over te brengen, in een bestendig Familiegraf. Egter zou dit ook vermyd kunnen worden; met de gemelde Lyken in de Graven te laaten rusten, en tot eene zekere hoogte geheel met Zand te bedekken; terwyl men de nieuw gestorvenen naar elders zou kunnen overbrengen. Maar misschien voert men ons te gemoet; hoe

zal men dan eenig onderscheid tusschen Menschen van Aanzien en Rang en tusschen het Gemeene Volk hebben; daar men heden onder ons de Ryken en Aanzienlyken in de Kerk, en 't Gemeen op Kerkhoven, begraaft? Hierop zou ik antwoorden, dat zoodanig eene begraafplaats bevoordeeld zou kunnen worden, met alle zulke byzonderheden en voorrechten, als de Kerken hebben: indien een ieder, naar zyn vermogen, zyn byzonder aanzienlyk Graf met zyne Wapens en Opschrift had; of dat 'er eenige Grafnaalden op zulke Graven wierden gemaakt. En wat zwaarigheid, zoo 'er, voor het Gemeen, buiten de Stad, geringer Kerkhoven, afzonderlyk van die der Aanzienlyken, waren? zoo als heden reeds plaats heeft." —— Dus verre de Heer *van der Ghiessen*, waarop onze Autheur indeezervoege voortgaat.

„ Zoo redeneerde men, hoofdzaaklyk, in 't begin deezer Eeuwe, en 't blyft nog heden een onderwerp van bedenking. Men kan zekerlyk niet wel ontkennen, dat het begraaven in de Kerken eene slegte gewoonte der Christenen is; en dat het, om veele gewigtige redenen, te wenschen ware, dat dit gebruik nooit onder een beschaafd Volk plaats had. Het is tog, op zig zelve, eene haatelyke gedagte, dat men, op eene reine, Gode geheiligde, plaats, onreine en verdervelyke Lichaamen begraaft; en als men daar benevens bezeft, dat de stank dier Lyken besmettende Ziekten kan veroorzaaken, ja weezenlyk veroorzaakt, gelyk om die reden in Amsterdam, in de vorige Eeuw, het Kerkhof van de Westerkerk wierd verplaatst, dan komt het, zou men zeggen, niet in twyffel, of deeze gewoonte af te keuren zy. Voeg hier by, dat het aandoenlyke Menschen uit de Kerken bant, waarvan ik niet één, maar wel honderd voorbeelden weet. Ik heb Vaders en Moeders gekend, die nooit in de Kerk verscheenen, in welke een geliefde Zoon of Dogter begraaven was; en zoo ook Mans en Vrouwen, die, hunne ontydig gescheurde Huwelyks-banden beweenende, nimmer in zulk eene Kerk gongen. Ja, my is een treffend geval bekend, waar van ik ooggetuigen geweest ben, van eene zwangere Weduwe, die 't, op 't aanraaden haarer Vrienden, waagde, om, zoo men zegt, het door te staan, en ter Kerke te gaan, ook daar heenen gong; doch op het herinneren van de plaats, daar haar verstorven en korts begraaven Man lag, zulk eene ontroering kreeg, dat haar de arbeid ontydig overviele, en zy in de Kerk dood bleeve. Deeze en meer andere reden van gewigt zyn 'er, om dat ingesloopen misbruik te laaken; doch, aan den anderen kant, is

is het te denken, dat het veranderen van dit gebruik, onder ons, niet ligt zal doorgaan. —— Midlerwyl dient men zig, voor zoo veel 'er geen bygeloovige denkbeelden aan gehegt worden, en men eene behoorelyke zorg tegen den ſtank en beſmetting draagt, nog al naar de algemeene gewoonte te ſchikken: te meer, daar men de Kerken tegenwoordig niet meer aanmerkt, als plaatſen van eenige byzondere heiligheid. Dit zoo zynde kunnen ze ook ligtelyk tot zoodanig een gebruik blyven dienen, tot dat het eens recht beſliſt zal worden, in hoe verre een Christen aan dergelyke uiterlykheden verbonden zy of niet."

Voorts ſtaat ons, ten opzichte van dit zesde of laatſte Stuk des derden Deels van dit Werk nog te melden, dat de Heer *van Berkbey* 'er nog bygevoegd heeft eenige Berigten en Ophelderingen, rakende ettelyke byzonderheden in de drie Deelen, die hem van des kundigen toegezonden zyn, welken hy, met zyne nevensgaande aanmerkingen, mededeelt. —— En wat wyders het verdere Vervolg van deeze zyne Natuurlyke Historie van Holland betreft, daaromtrent luidt zyne verzekering, in 't ſlot van dit derde Deel, aldus.

,, Met het overige, dat men als een Vervolg te wagten heeft, is het zoo gelegen, dat het, indien het den Hemel behaagde my van mynen post af te roepen, na myn dood, met weinig moeite, voltrokken kunne worden; des veeler zeggen of vreezen, dat het Werk zoude blyven ſteeken, geheel vervalle. En zeker zal ik, ſpaart my God in 't leeven, en wordt myn yver niet uitgebluscht, myn poging onderſteund, de *Natuurlyke Historie* voortzetten, zo lang ik in ſtaat ben. Wel byzonder hoop ik in het volgende, waar in ik over de onderworpen Dieren zal handelen, te doen zien, welk een voorraad ik daaromtrent opgedaan hebbe; en van welk eene aangelegenheid het voor ons lieve Vaderland zy, eene naauwkeurige huishoudelyke Dierenkennis, tot bloei van den Land- en Veebouw, van Neeringen en Hanteeringen, te voegen, by eene Natuurkundige beſchryving der Dieren, naar aanneemelyke Rangſchikkingen; dat myn weezenlyk doel is.

Vertoog over de ongerymdheid van het Samenstel onzer hedendaagsche Regtsgeleerdheid en Praktyk, *door* Mr. W. SCHORER, *President van den Raade van Vlaanderen. Te Middelburg by* P. Gillissen *en te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1777. *Behalven het Voorberigt* 135 *bladz. in gr. octavo.*

De Eer der Hollandsche Natie, en van hare Wetgevers, Rechters en Rechtsgeleerden verdedigd, tegens het bovengemelde Vertoog, door eenen jongen Practizyn. In 's Gravenhage by J. Mensert 1777. *Behalven de Voorreden* 142 *bladz. in gr. octavo.*

ZO ooit, hier geldt de regel *Audi et alteram partem* of *Hoor en Wederhoor*, daar twee Regtsgeleerden een point debatteeren, dat een algemeenen invloed op onze Vaderlandsche Regtsgeleerdheid en daar op gegronde Regtspleeging heeft. —— De Heer *Schorer* wil juist niet onkennen, dat 'er in het uitgebreide Systema van 't *Roomsche Regt* iets goeds te vinden zou zyn, maar hy neemt op zig te betoogen, „dat het goede zoodanig met zouteloose subtiliteiten, ongepaste spitsvinnigheden, en nuttelooze fictien, is opgevuld; dat men als 't ware een paarl in een misthoop of een naalde in een voer hooy moet zoeken." En verder onderneemt hy te toonen, „dat zelfs onze *Vaderlandsche* Regten maar gantsch niet *geschikt* zyn, om het *welweezen* der *Ingezetenen*, het geen egter het principale but van alle wetten behoort te zyn, te *bevorderen*, maar niet zelden het tegendeel tot hun gevolg hebben." En eindelyk tragt hy te bewyzen, „dat onze *form* en *manier* van *procedeeren* gantsch *melaatsch* is, en dat niet alleen in 't *civile*, maar zelfs in 't *crimineele*:" het welk hem ook aanleiding geeft, om tevens *middelen van redres* voor te draagen. —— Nog weinig tyds had dit Geschrift het licht gezien, of 'er deed zig, onder den naam van een jong Practizyn, een ander Schryver op; die, zonder den President egter haatlyke oogmerken toe te schryven, dit Stukje als beledigend voor de Natie beschouwde, en zig daardoor genoopt vond, om het zyne tegen het zelve te berde te brengen. Deeze heeft geenzins ten oogmerk het Roomsche Regt, of onze Vaderlandsche Regten, of de Praktyk, van alle gebreken vry te verklaaren, en nog minder de verkeerde beoefening der Roomsche Regten, de ongelukkige toepassingen onzer Vaderlandsche Regten, en de averechtsche praktyken veeler Practizyns, (dat zekerlyk tegenspraak verdient,) voor te spreeken.

Maar

Maar hy twyfelt niet, of hy is in ſtaat om te toonen, dat de Preſident in 't eene en 't andere geval niets bygebragt heeft, dat weezenlyk dienen kan, om zyne Stellingen ter verſmaadinge van het Roomſche Regt, ter minagtinge onzer Vaderlandſche Regten, en ter beſchimpinge onzer hedendaagſche Praktyk, te onderſteunen; waarnevens hy dan ook niet verzuimt, de ongeſchiktheid der voorgeſlaagen middelen van redres, volgens zyn inzien, aan den dag te leggen.

Het behandelen deezer onderwerpen ſluit in zig de beſchouwing van verſcheiden byzonderheden, die onder de voorgeſtelde hoofdzaaken in aanmerking komen, waaromtrent zy die de Regtsgeleerdheid beoefenen verſchillend denken; des men veelligt in dit of dat geval naar die of deeze zyde zal overhellen; waar onder vooral het verſchil nopens de *Pynbank*, dat hier ter wederzyde overwoogen wordt, behoort. Dan onder hen, die in dit opzigt den Heer *Schorer* toevallen, zullen 'er ongetwyfeld veelen zyn, die des Preſidents ontwerp van een *nieuw Wet- en Regtboek*, met ter zyde ſtellinge van veele *Stedelyke Regten en Gewoonten*, wraaken; en met den jongen Practizyn onder de ydele harsſenſchimmen ſtellen. Zo zal men in verſcheiden andere opzigten, hier en daar, handelen; maar 't zou ons ten uiterſte vreemd doen, wanneer onpartydige Leezers, (hoe ze ook anders over het gebruik der Roomſche Regten hier te Lande mogen denken,) niet in 't algemeen oordeelden, dat het laatſte Geſchrift, over 't geheel genomen, beter opgeſteld is dan het eerſte. 't Is, ten minſte naar ons inzien, eenigermaate jammer, dat de Heer *Schorer* zig zo ſterk tot uiterſten heeft laaten vervoeren, en zynen ſpottenden geest den teugel gevierd heeft; daar hy, met meer bezadigdheid ſchryvende, de gebreken en misbruiken naauwkeuriger zou hebben kunnen aanduiden, en ernſtiger, overeenkomſtig met den aart der zaake, tegengaan. —— Zaaken van dat belang vereiſchen natuurlyk eene gezetter behandeling; en zo we op de gedagten moeten vallen, gelyk zommigen derwaards heenen willen, dat de Preſident voornaamlyk bedoeld hebbe, eene hekeling der misbruiken, (waar toe maar al te dikwils in de beoefening en praktyk der Regtsgeleerdheid aanleiding gegeeven wordt,) dan had hy zulks, zou men kunnen zeggen, wel wat duidelyker mogen aanduiden, om de misvatting van 't bedoelde van zyn Geſchrift voor te komen.

Kort Begrip der Kerklijke Geschiedenissen. Te Utrecht by G. v. d. Brink Jansz. 1777. *Behalven de Voorreden* 494 *bladz. in octavo.*

Kort Begrip der Nederlandsche Geschiedenissen, tot gebruik van Neêrlands Jeugd. Te Utrecht by G. v. d. Brink Jansz. 1776. *Behalven het Voorwerk* 432 *bladz. in octavo.*

GEnoegzaam alle die geenen, welken over de opvoeding der Jeugd, met betrekking tot het aankweeken van derzelver verstandelyke vermogens, geschreeven hebben, zyn vry eenpaarig van oordeel, dat men der Jeugd, onder andere kundigheden, vooral ook behoort in te boezemen, eene geregelde kennis van de lotgevallen der Christelyke Kerke, mitsgaders van de geschiedenissen des Lands, dat zy bewoonen. En aangezien de Jeugd niet vatbaar is voor eene uitvoerige onderwyzing, in alle de byzonderheden daar toe behoorende, zo hebben veelen het 'er op toegelegd, om de vereischte kundigheden desaangaande beknoptlyk zamen te trekken; ten einde der Jeugd, naar derzelver vatbaarheid, de behulpzaame hand te bieden. Van daar heeft men verscheiden Schriften van die natuur, zo ten opzichte der Kerklyke Historie in 't algemeen, als ten aanzien onzer Vaderlandsche Geschiedenissen in 't byzonder, waar van men met voordeel gebruik kan maaken. Hier toe behooren ook inzonderheid de bovengenoemde Geschriften, welken ten dien einde, nevens andere bekenden, verdienen aangepreezen te worden; als by uitstek wel geschikt, zo in het eene als in het andere geval; waarom wy 't geraaden vonden 'er gelyklyk van te gewaagen. Ze komen beiden uit dezelfde hand, zyn in den eigensten smaak geschreeven; en de Opsteller heeft het hoofdvereischte van een Kort Begrip in beiden zeer wel in 't oog gehouden, te weeten van beknopt, met agterlaating van het overtollige in dit geval, en egter volledig, te schryven. Het oplettend doorbladeren van deeze Geschriften zal Jonge Lieden het agtervolgende beloop der aanmerkelykste Geschiedenissen, zo in de Christelyke Kerk in 't algemeen, als in ons Vaderland in 't byzonder, met weinig moeite doen nagaan; en het zelve gemaklyk hun geheugen indrukken: en zy, aan wien 't onderwys der jonge Lieden is aanbevolen zullen 'er eene gereede handleiding in vinden, om hen op den weg van verdere oefening

des-

desaangaande te brengen: 't welk hen te beter in ſtaat zal ſtellen, om, als 't hun gelust, uitgebreider Schriften over deeze onderwerpen met te meerder nut te leezen. Voor 't overige kunnen ze insgelyks van dienst zyn, voor alle de zodanigen, die meerder jaaren verkreegen hebben, en wier zaak het niet is zig op het leezen van breede Geſchiedkundige Schriften toe te leggen; of die hun geheugen, door eene beknopte herhaaling van het voorgevallen, wenſchen te verleevendigen. —— Het kort begrip der Kerklyke Geſchiedenisſen is geſplitst in vier Afdeelingen: Zedert de komst van *Christus* tot op *Konſtantinus den Grooten*; Van dien Keizer tot op *Karel den Grooten*; Zints de regeering van dien Vorst tot op de Hervorming, en eindelyk; Van het begin der Hervorming tot op den tegenwoordigen tyd. —— Dat der Nederlandſche Geſchiedenisſen heeft vyf Afdeelingen: Van de eerſte bevolking der Nederlanden, tot op den afſtand der regeering door Keizer *Karel den V*; Zedert dat tydſtip tot op de Munſterſche Vrede; Van daar tot op den dood van Prins *Willem den III*, Koning van Engeland; Zints dien tyd tot op de verheffing van *Willem den IV*, Prins van Oranje, tot Stadhouder der Vereenigde Provincien; en ten laatſte, Zedert het begin der Stadhouderlyke Regeering van Prins *Willem den IV*, tot op den tegenwoordigen tyd. Onder ieder ieder deezer afdeelingen, worden de aanmerkelykſte gebeurtenisſen in elk tydbeſtek beknoptlyk geſchetst, en egter tevens zo onderſcheidenlyk voorgedraagen, dat ze den leergierigen eene genoegzaame bevatting van het voorgevallen geeven; waartoe ook de manier van vraagen, (zynde dit alles in Vraagen en Antwoorden, ten beteren dienſte voor de Jeugd, opgeſteld,) zeer wel ingerigt is. Hier benevens ſtaat ons nog te melden, dat het Kort Begrip der *Nederlandſche Geſchiedenisſen* eerst het licht gezien heeft; en dat men, daarop het Kort Begrip der *Kerklyke Geſchiedenisſen* gemeen maakende, in 't laatſte in agt genomen heeft, om den Leezer na het eerſte te verwyzen, wanneer men deeze en geene voorvallen in 't Kerklyke, die met het Burgerlyke verknogt waren, aldaar reeds breeder gemeld had: ten einde dus eene noodlooze herhaaling te vermyden, en den Leezer egter gelegenheid te geeven, om dit, met betrekking tot ons Vaderland, daar 't te pasſe kwam, gereedlyk na te gaan.

Het leeven van DAVID HUME, *Schildknaap. Beschreeven door Hem Zelven, en versierd met zyn Portrait. Te Amsterdam by de* Wed. van Esveldt *en* Holtrop 1777. *Behalven de Voorreden* 30 *bladz. in gr. octavo.*

NAdemaal de Heer *David Hume*, inzonderheid als Wysgeerig en Staatkundig Schryver, zeer veel gerugts in de Waereld gemaakt heeft, is zyn leevensloop natuurlyk een onderwerp veeler nieuwsgierigheid; en 't kan derhalven denzulken niet anders dan aangenaam zyn, deswegens eenig berigt te erlangen; waar toe het hier opgemelde Geschrift strekt. Het is, met zyn Portrait vercierd zynde, op het zelfde formaat als zyne Werken gedrukt, en kan dus gevoeglyk voor een of ander gedeelte van het zelve geplaatst worden. Zyn leeven was dat van een Man van Letteroefeningen; en dus behelst deszelfs beschryving voornaamlyk een verhaal van 't lotgeval zyner Schriften, dat wisselvallig geweest is; met den aanvang ongunstig; en ten laatste by uitstek gunstig. Men leert uit het zelve, dat de Heer *Hume*, den 26sten April 1711 ouden styl, te Edenburg gebooren, uit eene aanzienlyke, hoewel niet ryke Familie, het Fortuin op verschillende wyze beproefd heeft; dat hy zig, om zo veel mogelyk zyne onafhanglykheid te bewaaren, en zyne Letteroefeningen voort te zetten, naar eene spaarzaame leevenswyze heeft weeten te schikken; en dat hy, na deeze en geene bedieningen bekleed te hebben, zig in 't jaar 1769, met een inkomen van duizend ponden jaarlyks, te Edenburg ter neder zettede, om aldaar op zyn gemak te leeven. Hy was diestyds gezond, en vleide zig, schoon hoog bejaard, nog al met het vooruitzigt van eenige jaaren leevens; dan in de Lente van 't jaar 1775 werd hy aangetast van een ongemak in de ingewanden, dat hem in 't begin niet bekommerd maakte, maar hy eerlang, (zig aan eene hebbelyke buikloop (*diarrhæa*) onderworpen vindende,) als doodlyk en ongeneeslyk aanzag. In die omstandigheden schreef hy dit verslag van zyn eigen leeven, (begeerende by uitersten wille dat het zelve na zynen dood aldus het licht zou zien,) gedagtekend den 18den April 1776. En hy overleed, als uit een daar bygevoegden Brief blykt, aan de voortgaande gevolgen deezer kwaale, op den 25sten Augustus van dat jaar. ——— Men hoore hemzelven zyn character schetzen.

„ Ik ben, of liever *was*, (want in deezen styl moet ik nu spreeken van my zelven, het welk my vryer maakt om myne gevoelens te zeggen,) ik was een man van een zagt gestel, die zig zelven wel bezat, van eenen openhartigen, gezelligen en vrolyken aart, vatbaar voor verbindtenis, maar niet voor vyandschap, en van eene groote gemaatigdheid in alle myne driften. Zelfs myne togt tot let-

aerkundigen roem heeft nimmer myne geestgesteldheid verbitterd, in weerwil van herhaalde teleurstellingen. Myn gezelschap was niet onaangenaam voor jonge en zorgelooze lieden, zo wel als voor liefhebbers van studie en letteren; en terwyl ik een byzonder vermaak had in 't gezelschap van zedige vrouwen, vond ik geene reden tot misnoegen over de wyze, op welke ik van haar ontvangen werd. Met één woord, schoon de meeste menschen, die eenigzins hebben uitgemunt, redenen hadden om te klaagen over lastering, ben ik nimmer gekwetst geworden, of zelfs aangevallen door haare scherpe beeten; en schoon ik my stoutlyk bloot stelde voor de woede van burgerlyke beide en Godsdienstige aanhangen, scheenen zy egter ten mynen aanzien ontwapend van haare gewoone raazerny. Myne vrienden hadden nooit gelegenheid om eenige omstandigheden van myn character en gedrag te verdeedigen; niet dat de yveraars, gelyk wy wel onderstellen mogen, niet zouden verblyd geweest zyn, met iets tot myn nadeel te vinden en uit te strooijen, maar zy konden nooit iets vinden, dat zy dagten de gedaante van waarschynlykheid te zullen hebben. Ik kan niet zeggen, dat 'er geen hoogmoed steekt, in deeze lykrede op my zelven te maaken; doch ik hoop dat dezelve niet verkeerdlyk geplaatst is, en dit is eene zaak, die uit de stukken ligtlyk blyken en beoordeeld kan worden."

By deeze leevensbeschryving komt voorts nog een Brief van zynen Vriend *Adam Smith*, L L. D. aan *William Straham*, behelzende een berigt van 's Mans gelykmoedigheid onder de laatste toevallen zyner kwaale, en ten laatste van zynen dood in eene bedaarde geestgesteldheid. Deeze Brief bevestigt de bovengemelde schets van 's Mans character, daar zyn Vriend zig desaangaande indeezervoege uitdrukt.

„ Dus stierf onze beste en nimmer te vergeeten vriend, aangaande wiens wysgeerige gevoelens de waereld, ongetwyffeld, verschillende zal oordeelen, en elk een dezelve goed —— of afkeuren zal, naar dat zy overeenkomen of verschillen met zyne eigene gevoelens: omtrent zyn character en gedrag kan egter naauwlyks een verschillend oordeel plaats hebben. Zyn gestel inderdaad scheen in een gelukkiger evenwigt te zyn, indien ik my van zulk eene uitdrukking bedienen mag, dan misschien dat van eenig ander mensch, dien ik ooit gekend heb. Zelfs in zynen laagsten staat ten aanzien zyner middelen, was zyne groote en noodzaaklyke zuinigheid voor hem geene verhindering, om, by gepaste gelegenheden, blyken te geeven, beide van liefddaadigheid en edelmoedigheid. Het was eene zuinigheid, niet uit gierigheid voortkomende, maar uit liefde tot onafhanglykheid. Zyne verregaande zagtheid van aart verzwakte nimmer de standvastigheid zyner ziele, of de vasthoudendheid aan zyne besluiten en voorneemens. Zyne bestendige boert en kortswyl was de egte uitwerking van

goedaartigheid en een goed humeur, getemperd met kieschheid en zedigheid, en zonder eenig het minste inmengsel van kwaadaartigheid, die zo dikwils de onaangenaame bron is van 't geen men geestigheid noemt in andere menschen. Nimmer bedoelde hy met zyne boertery iemand kwelling aan te doen; en dezelve, verre van ergernis te geeven, feilde daarom zelden te behaagen en te vermaaken, zelfs die geenen, welke daar van de voorwerpen waren. By zyne vrienden, op welken hy het dikwils gemunt had, was 'er misschien naauwlyks een van alle zyne groote en lieflyke hoedaanigheden, die meer toebragt, om hem in de verkeering bemind te maaken. En die vrolykheid van aart, welke zo dikwils vergezeld gaat van beuzelagtige en oppervlakkige hoedaanigheden, ging in hem zekerlyk gepaard met de strengste oeffening, de uitgebreidste geleerdheid, de grootste diepdenkenheid, en eene alles begrypende vatbaarheid. Over het geheel, ik heb hem, beide in zyn leeven, en sedert zynen dood, altyd beschouwd, als zo na komende aan het character van een volmaakt wys en deugdzaam man, als misschien de natuur der menschlyke zwakheid toelaat."

Het Boek der Psalmen, nevens de Liederen en Gezangen by de Luthersche Gemeente in gebruik. Op nieuw berymd door J. E. GRAVE. *Te Amsteldam by.* G. Warnars 1776. *Behalven het Voorwerk* 804 *bladz. in octavo.*

Vorderde onze gebreklyke Psalmberyming in Nederlands Kerk eene verandering, (die naar den algemeenen wensch gelukkig tot stand gekomen is,) het Luthersche Zangboek zekerlyk eischt zulks niet minder; des veelen al van overlang niet ten onregte gewenscht hebben, dat men eens in goeden ernst de hand aan 't werk mogt slaan, om dit opwekkend en stigtend gedeelte van den openbaaren Godsdienst te verbeteren. Ter meerdere aanleidinge hier toe kan veelligt van dienst zyn, deeze arbeid van den Heer *Grave*, die zig benaarstigd heeft, om het Boek der Psalmen, nevens de Liederen en Gezangen, by de Luthersche Gemeente in gebruik op nieuw te berymen. Hy gaf, reeds in den jaare 1774, eene proeve zyner nieuwe beryming; en aangemoedigd wordende om op die wyze voort te gaan, heeft hy zyne taak eindelyk volvoerd; waar door men het geheele Luthersche Zangboek thans volledig op nieuw berymd ontvangt. De Gemeente is dus in staat gesteld, om over de uitvoering te kunnen oordeelen; het leezen deezer Zangstukken moet de Leden natuurlykerwyze doen opmerken, hoe veel voordeels zulk eene beryming heeft boven de Oude; en een ieder heeft daar door gelegenheid om het zyne ter verbeteringe en beschaavinge toe te brengen; waar uit veelligt eene gunstige

ge verandering zou kunnen ontstaan. ——— Wat hier van ook zy, de Gemeente verkrygt dus althans een Zangboek, waar van ze zig in hunne Godsdienstige Huisoefeningen kunnen bedienen; 't welk in alle deelen geschikt is, om hunne aandagt te vestigen, en hunne gemoederen ten kragtigste op te wekken; waar van ook anderen, buiten de Luthersche Gemeente, ten dien einde met vrugt gebruik kunnen maaken, daar des Dichters keurige taal en nadruklyke voorstellingen by uitstek wel geschikt zyn, om invloed te hebben. Men leeze, ten voorbeelde, 's Mans beryming van Psalm CIV., dien wy, schoon wat lang, om deszelfs opwekkelykheid geheel zullen overneemen.

1.

Mijn ziel! loof, loof den Heere!
Mijn God! wat zijt gij schoon!
Wat spreidt ge uw magt ter eere,
Al heerlijkheid ten toon!
Gij zijt met licht omtoogen,
Als met een kleed. Hoe wijd
Hebt gij de hemelboogen
Gerekt als een tapijt.

2.

De bovenwaetren schraagen
Uw troon: gij Heer! vergaêrt
De wolken u ten wagen;
Daar ge op 's winds vleuglen vaart;
Gij, die uw afgezanten
Tot snelle winden maakt;
Uw vaardige trawanten
Tot vuur dat vlammen braakt!

3.

Gij hebt des aardbols zwaarte
Een' vasten grond geleid,
Waar op dit log gevaarte
Blijft staan in eeuwigheid.
Eerst hadden hooge baaren
Hem tot een kleed verstrekt,
En all' de bergen waren
Daar mee geheel bedekt.

4.

Gij schold, Heer! en de watren
Verschrikten op 't gerucht:
Gij donderde en dit klatren
Dreef ze ijlings op de vlucht,
Naar de afgeperkte paalen
Toen rees 't gebergt' terstond;
Toen daalden ook de dalen,
Ter plaats voor hun gegrond.

5.

Uw wenk bedwong de golven:
Nu, nu wordt de aard' niet meer
In haaren vloed bedolven.
Gij weldoende Opperheer!
Gij laat de bronnen springen:
Elk dal wordt mild besproeid;
Daar 't water zelfs in kringen
Rondom de bergen vloeit.

6.

Dus worden alle dieren
Des velds den dorst gestild:
Ook ruischen de rivieren
Door 't woud en drenken 't wild.
Gij hebt de frissche stroomen
Met lomrig loof omboord;
Zoo dat men aan hun zoomen
't Gezang der vooglen hoort.

7.

Der bergen hooge toppen
Bevochtigt gij, en spreidt,
Door uwe regendroppen,
Op 't land de vruchtbaarheid.
Het gras om 't vee te spijzen
En 't zaad tot voedzaam brood,
Doet gij voor 't menschdom rijzen,
Uit 's aardrijks milden schoot.

8.

Gij hebt den wijn gegeeven,
Die 's menschen hart verheugt,
En de olie, die het leven
In 't aangezicht verjeugt,
Gij legt in 't brood een' zegen
Die onze kracht versterkt;
Zoo dat men allerwegen
Uw voorzorg klaar bemerkt.

9.

Gij hebt met cederboomen
Den Libanon beplant:
Gij doet hem ſap bekomen,
En uwe milde hand
Aan al 't geboomte kennen:
De vogels nestlen daar;
Daar woont, op ſteile dennen,
De klepprende ooijevaar.

10.

De ſteengeit kiest de kruinen
Der bergen, en 't konijn
Neemt toevlugt in de duinen,
Waar ſchuilvertrekken zijn.
Gij ſchiept, om 't jaar te deelen,
De wisſelende maan:
De zon weet uw bevelen,
Waar zij moet ondergaan.

11.

Om 't halfrond te overkleeden
Schiept gij den duistren nacht:
Dan rekt al 't wild de leden,
't Springt op, en ſnelt ter jagt.
Dan gaan de jonge leeuwen
Door 't woud, met fieren moed;
Terwijl ze om voedſel ſchreeuwen
Tot God die alles voedt.

12.

Maar rijst de zon, dan ſpoeden
Zij naar hun holen heen;
Daar moet de roof hen voeden;
Dan rekt de mensch de leên:
Hij is verkwikt; wordt wakker;
Staat op, en, blij te moê,
Bewerkt hij zijnen akker,
Tot aan den avond toe.

13.

ô Heer! hoe zijn uw werken
Zo goed, zo groot, zo veel!
't Is orde all' wat wij merken,
Ook zelfs in 't kleinſte deel.
Uw wijsheid treft gemoedren
Wier geest naar wijsheid haakt.
Gij hebt met uwe goedren
Heel 't aardrijk vol gemaakt.

14.

Een weemlend heir van dieren,
Veelſoortig, klein en groot,
Doorkruist de Zee: zij zwieren
In haaren wijden ſchoot,
Waarin de ſchepen vaaren,
En zelfs de walvisch ſpeelt,
Die, ſnuivende op de baaren,
Zijns Maakers magt verbeeldt.

15.

Alle uwe ſchepſlen wachten
Dat gij, op hunnen tijd,
Hen ſpijst, naar hun geſlachten:
Wat zaamlen zij verblijd
Als gij hun ſpijs wilt geeven!
Zij worden mild gevoed,
Wanneer ge, op dat zij leven,
Uw hand hun open doet.

16.

De ſchrik doet hen bezwijken,
Als gij uw aanzicht dekt,
En hun de zichtbre blijken
Van uwe gunst onttrekt.
Doet gij hen d'adem derven,
Zij kunnen niet beſtaan;
Zij moeten plotslijk ſterven,
En weêr tot ſtof vergaan.

17.

Maar laat ge uw adem zweeven,
Terſtond geeft uwe kracht
Aan alles geest en leven:
Heel de aard' vernieuwt ge in pracht.
'k Wil van Gods eer gewagen:
Die eer houdt eeuwig ſtand.
God heeft een welbehaagen
Aan 't werk van zijne hand.

18.

Ziet God, in toorn ontſtoken,
Op de aard', zij beeft en kraakt:
De hooge bergen rooken
Als hun zijn vinger raakt.
Ik zal den Heere prijzen;
'k Zal God, door mijn gezang,
Den hoogſten lof bewijzen,
Geheel mijn leven lang.

Die

19.

Die lof moet' hem behaagen!
'k Ben in den Heer verheugd.
Maar zondaars, die niet vraagen
Naar God, naar pligt of deugd,
Verdelgt hij ras van de aarde.
Slaa 's Heeren werken gaê,
Mijn ziel! loof, om hun waarde,
Uw' God. Hallelujah!

De Gezangen zullen den Leezer geen minder genoegen geeven.

Bijschriften op 's Heilands Geboorte, Besnijdenis, Lijden, Dood, Begraving, Opstanding en Hemelvaart, als mede op de Uitstorting van den Heiligen Geest. Door J. A. REPELAAR. *Te Dordrecht by* P. v. Braam 1777. *Behalven het Voorwerk* 40 *bladz. in gr. octavo.*

IN deezen Bondel heeft de Heer *Repelaar* byeengebragt, zyne Byschriften op de Feest- en Lydenstekften, in die orde, zo als ze gewoonlyk in de Hervormde Kerke te Dordrecht gepredikt worden; waarnevens nog geplaatst zyn twee Dichtstukjes van de Heeren *Brouwer* en *van den Berg*, zynde het eerste eene *Betragting van Kristus Hemelvaart*, en 't laatste eene aanmoediging ter *Navolging van Christus*, in 't doorstaan van tegenheden; in alle welken over 't geheel een vloeibaar Rym in acht genomen is. Zie hier, ten voorbeelde, uit de Byschriften, die op de Hemelvaardstekften; zo als ze voor de Vroegpredikatie, en de Godsdienstige Byeenkomsten des Voor- en Namiddags, te Dordrecht verdeeld zyn.

Jezus laatste afscheidsreden tot zijne Leerlingen, voor zijne Hemelvaart.

Hand. I. 4-8.

Houd moed, Godvruchte schaar! genaakt het uur van scheiden,
Ontvangt gij thans op aarde uws Meesters laatst bevel,
Houd moed! 't wil, naêr zijn woord, het liefdepand verbeiden;
Dog wagt geen zigtbaar Rijk, berust in 't Godsbestel;
Eerlang zult gij, bedeeld met 's Geestes milde gaaven,
Door uw getuigenis, alom de Kruisleer staaven.

Jezus vaart ten Hemel voor de oogen der zijnen.

Hand. I. 9.

ô Zalig onderwijs! ô dierbre zegeningen!
De grootste Leeraar zwijgt: Daar vaart Hij naar omhoog!
Een tuimelende wolk ontrukt Hem 't vriendenoog,
En voert hem ijlings weg ver boven 's Hemels kringen:
Verbaazend schouwtoneel! geen sterfelijk gezigt
Zag heerlijker vertoon, beneen de bron van 't licht.

Twee

Twee Engelen verschijnen aan de Leerlingen; en onderrigten hen aangaande Jezus Hemelvaart, en zijn wederkomst.

Hand. I. 10, 11.

Terwijl de Apostelschaar verbijsterd hier op staart,
Zien zij twee Engelen, in 't wit gekleed, verschijnen,
Wier aanspraak hen berigt van JEZUS Hemelvaart,
En laatste wederkomst, zoo troostrijk voor de zijnen:
Gelukkig driewerf! die aan 's waerelds jongsten dag,
Als deeze Galileers, met blijdschap peinzen mag.

De Heer *Brouwer B.* 'Z. 's Heillands Hemelvaart, in dankbaarheid, en onder verzugting om sterkte tegen den Satan, en de genadige verkryging der eeuwige heilgoederen, betragtende, vangt aldus aan.

Klim, Heiland! klim om hoog; stap heemlen door;
Verhef u in Gods binnenst Tempelkoor,
Hoog boven 't stel van duizend zonnen:
Dit koomt u toe maêr 't regt,
Uw zaak is thands beslegt;
Gij hebt den dood verwonnen.'

De onsterfelijkheid hebt gij aan 't licht gebragt:
Het leeven daagde, en de akeligste nagt
Is door uw gunst ver weg gebannen.
Waarom zoudtge op deeze aard,
Daar zonde en dood vergaêrt,
Voortaan uw tente spannen?

De hemel, door uw afzijn lang ontsierd,
Daar 't Englenheir, naer u verlangend, zwiert
In reine lugt, op liefdewieken,
Ontfange u, zijnen Heer,
En doe u, als wel eer'
Den dankbren wierook rieken!

Gaa, Heiland, gaa! geniet uw' arbeidsloon,
Den prijs van 't zweet en bloed; bestijg den troon;
Aanvaard het hoog bewind van zaaken;
Zend uw' beloofden Geest,
Die Sions leed geneest;
Wil voor haar welzijn waaken!

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verdeediging der Waarheid van den Christelyken Godsdienst, door ORIGENES *tegen* CELSUS. *Uit het Griekz vertaald, en met Aanmerkingen verrykt, door* J. L. MOSHEIM. *Uit het Hoogduitz in 't Nederduitz vertaald, door* J. MILLIES, *Leeraar by de Euangeliz Lutherze Gemeente te Deventer. Eerste Stuk. Te Amsterdam by* A. Eichhorn 1777. *Behalven het Voorbericht* 104 *bladz. in gr. octavo.*

MEn heeft de afgifte van dit Stuk flechts te houden voor een Voorlooper van het Werk zelve, als behelzende alleenlyk de Voorreden van den Hoogleeraer *Mosheim*, benevens de Opdracht van 't Verweerfchrift van *Origenes* aen zynen Begunftiger *Ambrofius*, met een nevensgaend bericht van 't Leven van dien *Ambrofius*. De Uitgever heeft dit gedeelte vroegtydig het licht doen zien, om daer door te beter voor te komen, dat anderen gene vergeeffche moeite en kosten aenwenden, om dit Werk ter Drukperfe te brengen; en hy verzekert, dat de Eerwaerde *Millies* het geheele Werk reeds volkomen af vertaeld heeft; des hy ftaet make met de verdere uitgave fpoedig voort te varen. —— 't Is bekend dat dit Verweerfchrift van *Origenes* tegen *Celfus*, waer in hy den Christelyken Godsdienst tegen de lasteringen van dien Heiden verdeedigt, een waerlyk opmerkenswaerdig Gefchrift is, op 't welke men zich nog heden, in 't beftryden van 't Ongeloof, dikwerf beroept. Maer 't is tevens ligt te begrypen, dat men, ten rechten verftande van zulk een Gefchrift, ervaren moet zyn in de denkwyze en gewoonte van dien tyd; dat gevolglyk de meeste Lezers hier merkelyke onderrigting noodig hebben, om het zelve in alle deelen te verftaen; en dat dus ene uitgave van het zelve, door den kundigen *Mosheim* met ophelderende aenmerkingen verrykt, van wezenlyken dienst kan zyn. Men mag uit dien hoofde verwachten, dat het den Nederduitfchen Lezer gevallig zal zyn, dit Werk, aldus opgehelderd, ook in zyne tael te kunnen lezen; ten einde daer uit te leeren, hoe 't Ongeloof in vroegere dagen den Christelyken Godsdienst beftreed, en hoe dezelve te-

gen zulke aenvallen verdeedigd werd; dat ter nadere bevestiginge van ons Geloof aen de Euangelieleer kan ſtrekken.

Uit de Opdracht van *Origenes* is het blykbaer, dat die Oudvader het Geſchrift van *Celſus* zo verleidelyk niet oordeelde, dat het noodig ware, het zelve opzetlyk te wederleggen; maer dat hy 'er zich toe verledigd heeft, op het ſterk aenſtaen van zynen Vriend *Ambroſius*. En deze was, volgens het daerby gevoegde Bericht, nopens 's Mans leven, één van de rykſte, voornaemſte en geleerdſte Leden der Christelyke Kerke, en een yverig Voorſtander van dezelve: hy overleed, na 't doorſtaen veler wederwaerdigheden om de belydenis der waerheid, vóór *Origenes*; welke laetstgenoemde, volgens *Mosheim*, ſtierf in 't 253ſte jaer na *Christus*; weshalve de dood van *Ambroſius* omtrent het jaer 250 voorgevallen zal zyn; nadien hy in 't jaer 249, toen *Origenes* hem dit zyn Geſchrift opdroeg, nog leefde.

Behalve deze Opdracht, en de daerby gevoegde Levensbeſchryving van *Ambroſius*, behelst dit Stukje, als boven gezegd is, de Voorreden van den Hoogleeraer *Mosheim*, die wel ene byzondere melding vordert. Met den aenvang geeft hy ons verſlag van zyne poogingen, om ene nauwkeurige Hoogduitſche Overzetting van dit Geſchrift te geven; waer uit men kan opmaken, dat hy gene moeite ontzien, maer alles wat in zyn vermogen was ten dien einde aengewend heeft; en in 't ſlot meld hy ons hoe zyne aenmerkingen ingericht zyn, niet zo zeer ter ophelderinge van woorden, als wel van zaken, en vooral ter volkomener verdeediginge van den Godsdienst. „ Ik weeg, zegt hy, in myne aanmerkingen eigenbelang en bedrog, de tegenwerpingen en antwoorden der ſtrydende Partyen, en doe elk zo veel regt als hem toekomt. Myn billykheid gaat zo verre, dat ik voor den ongeloovigen pleit, wanneer zyn tegenparty hem niet opregt en edelmoedig genoeg behandeld. En zou ik een Christen zyn, indien myn billykheid zig zoo verre niet uitſtrekte? *Origenes* antwoord ſomtyds niet op de beſchuldigingen van *Celſus*, om dat hy ze overziet; ſomtyds ſlegt, om dat hy ze niet regt verſtaat; ſomtyds zo zinryk en konſtig, dat hy de waarheid mist. Daar, waar hy 't in een van deze dingen zo gemaakt heeft, bekleed ik zyn plaatz, en toon den navolgeren van *Celſus* in onze dagen, dat hun broeder 't daarom niet gewonnen heeft, om dat zyn tegenparty ſomtyds in de lugt ſchermt. Dikwils ſpreken ze beide van dingen, die in onze landen en in onze tyden heel onbekend zyn. Dan moet ik hun tolk worden,

den, en verklaren dat, wat de lezers hunner dagen zonder uitlegging verstaan hebben." —— Men kan hier uit enigermate over de natuur en het nut dezer aenmerkingen oordeelen. —— Hier benevens geeft ons zyn Hoogeerwaerde in deze Voorreden de redenen op, welken hem tot de vertaling van dit Werk bewoogen hebben. Men kan ze vinden in de mindere of meerdere voortreffelykheid van 't Werk; en deze, zegt hy, is niet de laetste, maer ook niet de eerste en grootste oorzaek van den op zich genomen arbeid. Sterker schynt hem hier toe aengespoord te hebben, een bezef van 't nut van 't vertolken der Schriften der Kerkvaderen, waer van hy in dezen een voorbeeld wilde geven, of 't ook anderen mogte aenmoedigen, om zyn voetspoor te volgen. Dan, buiten deze algemene oorzaek, die zich wyder uitstrekt, is 'er nog ené byzondere reden, welke dit Verweerschrift van *Origenes* alleen betreft; waeromtrent hy zich aldus uitlaet.

„ Geen kleen gedeelte van onze hedendaagze weereld, vooral van dezulken, welke niet noodig hebben altyd zwaar werk te doen om aan de kost te komen, bestaat uit menschen van beide geslagten, welke een deel van hunnen tyd met leezen doorbrengen, en daarom meer weeten, als dat men ze voor heel ongeleerde, en minder, dan dat men ze vóor geleerde zoude kunnen houden. Deze zyn 't eigenlyk, onder welke 't ongeloov 't meest en met het meeste geluk heerscht, tot droevheid van alle getrouwe bedienaars des Euangeliums over deszelvs aanwas en voortgang. En doorgaans zyn de Herauten, welke 't zelve uitroepen, geen andere, als de moedigste, wakkerste en lustigste medeleden van dit halfgeleerd Genootschap; lieden, die geestig denken, en bevallig schryven, om dat zy ryk van inbeelding zyn; die wel ter tale zyn en veel spreken, om dat zy veel gelezen, gezien en gehoord hebben; en die weinig weeten, om dat zy nooit de dingen doorgronden, welke zy zig vertegenwoordigen, en altyd maar op de opperste vlakte derzelven omzwerven. Hun' eerste en voornaamste konst, met welke zy veelen beguichelen, is deze, dat zy argwaan en agterdogt in de gemoederen inprenten. Wie weet of dit, wie weet of dat ook zo waar is, als men voorgeeft? Waarom zou 't niet in meer Boeken staan, indien 't zekerlyk geschied was? Waarom zouden de omstandigheden niet van alle, die 't melden, op een zelve wyze verhaald worden, byaldien zy 't of zelve gezien, of van geloofwaardige getuigen verstaan hadden? Wie weet, hoe 't met deze, wie weet, hoe 't met geene zaak eigenlyk is toegegaan, over welke de eenvoudige in onze dagen zig verwonderd, en de

verstandige zig wel verwonderen moet, om dat de sleutel tot dezelve verloren is? Wy zouden misschien over vele dingen heel anders spreken, indien de beste boeken der oudheid door den tyd niet waren verloren geraakt, en de Christenen de Schriften van hunne Vyanden verdonkerd hadden? De leerlingen van deze arglistige Leeraars zyn doorgaans zo geleerd, dat zy deze en andere tegenwerpingen begrypen konnen; maar niet zo verre gevorderd in de geleerdheid, dat zy dezelve konnen beantwoorden, en ze wegnemen. Daar van daan ontstaan eerst kwade gedagten, dan veragting en koelheid, eindelyk ongeloov.

„, Een van de gemeenste en schynbaarste voorstellingen, door welke 't ongeloov verdagtheid en argwaan zoekt te verwekken, is gehaald uit het verlies der Schriften, welke *Fronto*, *Celsus*, *Porphyrius*, *Julianus*, *Hierocles* en andere in oude tyden geschreven hebben, tegen de Christelyke Religie. Hoe beklaaglyk is 't, dat de Werken van deze groote en schrandere Hoofden zyn verloren gegaan! Wat voor geheimen van bygeloovigheid en schalkheid zouden wy niet leeren, indien wy ze nog lezen en gebruiken konden? Maar ze zyn, helaas! weg, en 't is alleen de schuld van de Geestelyken onder de Christenen, dat deze Schat van vernuft en wysheid ons ontroofd is. Nu tasten wy na de duisternis, en zien van de waare gedaante en hoedanigheid der eerste Kerke niets meer, als 't geen zy ons hebben willen toonen, die door de Religie geheerscht en hun lighaam gemest hebben. Dit is 't eeuwig gezang, 't welk alle vyanden van den geopenbaarden Godsdienst in onze dagen, dan eens in een hoogen, dan eens in een laagen, toon zingen, onder die genen, welke zy hunne Broederschap niet onwaardig agten.

„, 't Is een van de oogmerken dezer Vertalinge deze verleidende klagte, welke veele zwakken verblind heeft, en nog verblind, in den grond weg te neemen. Bedaar gy groote Geesten, en houd op de verloorene Meesterstukken van uwe oude Broeders te beweenen! Niet alles is onzigtbaar geworden, wat hunne zo beroemde Scherpzinnigheid tegen de Christenen en hun geloov al bedagt heeft. *Julianus*, de grootste van uwe Voorgangers, die Keizer, over welken gy u nooit genoeg kond verwonderen, leefd nog voor een groot gedeelte, door de vlyt van zyn tegenparty, *Cyrillus*, den Bisschop van Alexandrien. Uw voortreffelyke *Celsus*, welke 't zekerlyk zo goed gemaakt heeft, als gy 't ooit maaken zult, is byna geheel en al gered. *Origenes* vreesde niet, dat het met het geloof gedaan zyn, of 't zelve nadeel lyden zoude, ingeval hy de

te-

tegenwerpingen van zyn tegenparty tegen de Christenen, en zyn heevige lasteringen tegen onzen Verlosser, zuiver en volkomen invoegde, in zyn antwoord op dezelve. En wy, wat meer is, hebben gehoopt, dat wy 't allerheiligst geloof, welk wy belyden, in de gemoederen der vertsaagden en twyffelenden zouden versterken, wanneer wy dezelve in de gemeene taal van ons Land vertaalden. *Celsus* heeft zo heel lang niet na de dagen der Apostelen geleefd (*). Hy heeft geen moeite gespaard, om de omstandigheden der Christenen uit te vorschen, op dat hy zo veel te beter in staat mogte zyn om ze aan te vallen. Hy beproefd alles, wat een geoeffend Stryder maar beproeven kan, welke alle soorten van Menschen gaarne in zyne belangen wil overhaalen. Dan laat hy eens eenen boosaardigen Jood spreeken, en alles zeggen, wat de wraakzugt en verbittering hem kan inblaazen: dan spreekt hy zelve eens. Hier spreekt hy als een ernstig en deftig Wysgeer, welke van de liefde tot de Menschen blaakt, en bedroefd is over 't ongeluk der geenen, welke van 't geloof hunner Vaderen tot de Christenen afvallen. Daar neemt hy den Perzoon aan van een Man, die de begaaftheid van spotten heeft, en op een zinryke wyze over de dwaasheid der weereld lachen kan. Nu is hy Heraclitus, die altyd schreid; dan Democritus die steeds lacht. Dikwils word hy grimmig, en scheld zo onbeschoft als ooit een Pleiter schelden en smaden kan, welken 't geweeten zegt, dat hy op de regtvaardigheid van zyne zaak niet steunen kan. Hier roept hy 't vernuft, daar de welsprekendheid, elders de geleerdheid tot hulp. Hy schud alles ryklyk uit, wat den Heiland der weereld onteeren, 't geloof aan hem schenden, de belyders van 't zelve met agterdogt, smaad, haat en veragting overladen kan. Zyn makkers in den stryd, de overige aanklaagers der Christenen in de eerste tyden konnen onmogelyk meer, als hy, gezegd hebben, in hunne strydschriften, die verlooren geraakt zyn. Hy put uit alle bronnen, uit welke het ongeloof maar putten kan. En wat is 't alles dan, dat hy, ten deele met zo veel welspreekendheid, ten deele met zo veel geleerdheid, ten deele met zulke boosaardigheid uitschreeuwt? wat is 't? Kaf, welke een kleene wind verstrooid. Onwaarheden, die zig zelven we-

(*) Men kan genoegzaam uit zyn Geschrift opmaken, dat hy 't zelve zamengesteld heeft, na dat hy al enigen tyd onder de Christenen verkeerd had, na 't afloopen van de eerste helft der tweede Eeuwe, en vermoedelyk omtrent 80 of 90 jaren vóór het vervaardigen van dit Verweerschrift van *Origenes*.

wederleggen; Lastertaal; Godlooze verdraaijingen van de zuiverste en heiligste Lessen, bedriegelyke Slotredenen, gemeene praatjes, kinderagtige invallen, welke 't hedendaagz ongeloof zelf verfoeid. *Origines* spreekt niet te veel, wanneer hy in zyne Voorreden [de bovengemelde Opdragt] zegt, dat die Christen zeer eenvoudig en onkundig zyn moest, welke door 't Schrift van *Celsus* in verwarringe gebragt kon worden. Kom en zie dan, Ongeloovige van onze Tyden, met hoe veel Geluk en Wysheid 't oud verstandig Heidendom tegen 't eerste Christendom getreeden hebbe. Wy wenschten, dat de andere Boeken der Heidenen tegen de Christenen nog voor handen waren. Wy zoude ze, even zo min, als 't Werk van *Celsus*, verbergen voor de oogen der Weereld."

Na dit voorstel komt in aenmerking, wie deze *Celsus* geweest zy, wat men van deszelfs leven, zeden, leer en gevoelen wete; dan hier omtrent vind men by de Ouden niets aengetekend, dat enigen grond van zekerheid heeft; *Origines* zelve heeft desaengaende gene genoegzame kundigheid gehad. Volgens zyne gissing is het die *Celsus*, welke onder Keizer *Hadrianus* bekend was, een Epicurist, die een byzondere Vriend van *Lucianus* geweest is; maer hy spreekt 'er met zo veel onzekerheid van, dat men 'er zich niet op kunne verlaten. Intusschen is dit, gelyk de Hoogleeraer aenmerkt, het algemene gevoelen der Geleerden gebleven; doch hy kan 'er, zyns oordeels, niet in berusten. Naer uitwyzen van alles, wat de oordeelkundige *Mosheim* hier in 't breede bybrengt, heeft men veeleer te denken, om een lateren *Celsus*, van wien men geen byzondere melding vindt, en wiens character men dus alleen uit dit Schrift moet opmaken. De Hoogleeraer dit doende, brengt ons teffens meermaels onder 't oog, dat deze *Celsus* geen *Epicurist* geweest kan zyn; en leid 'er ten laetste uit af, dat men hem te houden heeft voor een lid van de zogenoemde *Eclectische* Party; die geen onderdaen van een ouden Griekschen Philozooph wilde wezen, maer de waerheid zelve zogt na te spooren: terwyl 't intusschen echter blykt, dat hy bovenal ingenomen was, met de gevoelens van den vermaerden Griekschen Wysgeer *Plato*.

Wat eindelyk nog *Origenes* zelven aengaet, de Hoogleeraer agt het niet noodig, zig te verledigen, tot ene uitvoerige beschryving van 't geen dien beroemden Oudvader betreft, daer de nieuwsgierigen, in honderd gemene en bekende boeken, de noodige onderrichtingen nopens hem ten overvloede kunnen opspeuren. Hy vergenoegt zich, tot dier

dier oorzake, met een beknopt bericht van 's Mans roem en ongevallen, dat hy indezervoege besluit. „ Alle waare en verdigte fouten en dwaalingen, die hem te last gelegd worden, konnen hem den roem van eenen grooten Geest, en eenen ongemeenen man niet beneemen. Zyne meeste zwakheden zyn meer toe te schryven aan de tyden, in welke hy geleefd heeft, als aan zyn verstand en wil. De oude leeraars schynen klein te zyn, wanneer zy vergeleken worden met de leeraars van onze tyden: maar de leeraars van onze dagen zouden in vergelyking van de ouden klein geweest zyn, wanneer zy hunne tydgenooten geweest waren. Een leeraar van de Kerk in onzen tyd, die geleerd hieten kan, is misschien nog eens zo geleerd en wyz als *Origenes*: maar hy heeft ook tienmaal meer gelegenheid en middelen om geleerd en wyz te worden, als *Origenes* gehad heeft. De meeste gebreken, welke hem misstaan, zouden, naar alle gedagten, niet te zien geweest zyn, wanneer verstand, schranderheid en inbeelding een gelyke sterkte by hem gehad hadden. Zyn verstand behaald menigmaal de overwinning, over de inbeelding; maar zyne inbeelding praald meer met de zege over zyn verstand. Hy zou zyn leven geruster hebben konnen doorbrengen, en tegenwoordig onder de Martelaars en Heiligen boven aan staan, indien hy ongeleerder en meer veragt geweest was."

Bedenkingen over de inwendige klaarblyklykheid van den Christelyken Godsdienst, door den Heere S. JENYNS, *Schildknaap. Uit het Engelsch vertaald, en met eenige Aantekeningen opgehelderd. Te Rotterdam en Amsterdam by* J. Bronkhorst *en* M. Schalekamp 1777. *In groot octavo* 130 *bladz.*

ONder het doorbladeren van dit Geschrift zullen, buiten twyfel, en Geloovigen en Ongeloovigen, zo zy 't lezen, stoffe vinden om 's Mans denkwyze, in verschillende opzichten, te wraken, nadien hy bestendig tot uitersten overslaet, die, wanneer men bezadigd denkt, niet goed te keuren noch te verdeedigen zyn. Zyn hoofdoogmerk is, het gewoone bewys voor de Godlykheid der Euangelieleere, afgeleid uit derzelver inwendige klaerblyklykheid, in het sterkste daglicht te stellen, ten minste met meerder kracht voor te dragen, dan 't nog gedaen is. Ten dien einde tracht hy te bewyzen.

„ 1. Dat 'er tegenwoordig een boek bestaat, 't welk het

Nieuwe Testament genoemd word; eene eenvoudige Stelling, die men niet kan ontkennen.

„ 2. Dat uit dit boek kan opgemaakt worden een geheel nieuw Stelzel van Godsdienst, met betrekking zo tot het voorwerp als tot de leerstellingen, en dat dit Stelzel niet alleen oneindig verheven is, boven al wat de menschen te vooren uitgedagt hadden, maar dat het daarvan ook geheel en al verschilt.

„ 3. Dat dit boek een stelsel van Zedekunde bevat, waar in elk zedelyk voorschrift, op de reden gegrond, tot een veel hooger trap van volmaaktheid gebragt is, dan in eenig ander stelsel der grootste Wysgeeren van de voorige eeuwen; en waarin alle die leeringen, welke op valsche beginzelen gegrond zyn, geheel en al, niet alleen niet gevonden worden, maar dat 'er in dit stelsel ook verscheide nieuwe leeringen zyn gevoegd, welke in 't byzonder aan het nieuwe voorwerp van deezen Godsdienst beantwoorden. — Waaruit hy dan eindelyk besluit,

„ 4. Dat dusdanig een stelzel van Godsdienst en Zedekunde, het werk niet kan geweest zyn van een mensch of eene maatschappy van menschen, veel minder van menschen van geringe geboorte, en van geene geleerdheid of bekwaamheden, welke zulks dadelyk aan 't licht bragten en aan de waereld bekend maakten; en dat dit, by gevolg, het werk moet geweest zyn der tusschenkomste van Goddelyke magt, dat is, dat het zynen oorsprong van God heeft."

Aan het betoogen dezer Stellingen en 't opmaken van dit Besluit hecht hy wyders ene aenmerking, ter aenpryzinge van den Christelyken Godsdienst, uit hoofde van deszelfs voortreflykheid, al ware men niet verzekerd van deszelfs Godlyke afkomst; welke hy echter oordeelt in dezen zo ontegenzeglyk betoogd te hebben, dat geen bewys, van hoedanigen aert ook, in staet zy, om de kragt zyner voorgestelde redeneringe te verbreken. Hy zou derhalven voor zichzelven gene zwarigheid maken, om alles hier op te laten aenkomen; „ doch nadien 'er, zegt hy, verscheide bewyzen zyn, welke eenige vroome gemoederen beneveld hebben, zal ik hier eenige regelen bezigen, om de zodanigen, die van het grootste gewigt schynen, te melden, met oogmerk om ze omver te werpen, of ten minsten hare verbysterende kragt te benemen." Hier toe overgaende merkt hy vooraf nog aen, „ dat de onoverwinnelykste en gemeenzaamste hinderpaal voor het geloof voortvloeit uit de driften, ongeregelde geneigtheden en belangen; zo dat men meermalen ongelovig zy, uit hoofde van ge-

geneigtheid, als wel uit gebrek van blykbaarheid." Met dezulken betuigt hy hier niet te willen twisten; hebbende alleen ten oogmerk zwakken geloovigen de behulpzame hand te bieden, om hun de zwakheid en beuzelagtigheid der voornaemste tegenwerpingen aen te toonen.

De tegenwerpingen, welken hy daerop verder beantwoord, zyn de volgende. (1.) De Openbaring is ongeloofbaer, om dat zy onnoodig is. (2.) Gesteld zynde, dat zy noodig ware, kunnen de Boeken des Ouden en Nieuwen Testamentes deze Openbaring niet behelzen, om dat men daerin dwalingen, tegenstrydigheden, beuzelachtige historien, ongeloofbare verhalen, en ene valsche wysbegeerte aentreft. (3.) Het is ongeloofbaer dat een wys en weldadig God den menschen enen Godsdienst, gelyk de Christelyke is, geopenbaerd zou hebben, welke niet alleen strydig is, met de voornaemste neigingen, die hy in hun harte ingedrukt heeft, maer ook met de gantsche huishouding van de waereld, die hy geschapen heeft. (4.) Indien deze Openbaring inderdaed van God afkomstig ware, zou zyne magt en oneindige Goedheid nimmer toegelaten hebben, dat dezelve zo schielyk van zyne oorspronglyke zuiverheid verbasterd werd; of dat die, geduurende verscheiden eeuwen, in dezen toestand zou gebleven zyn; of dat dezelve zo weinig vermogen zou hebben, om de hervorming van het Menschdom te wege te brengen. (5.) Die Openbaring is ongeloofbaer, uit hoofde der leerstellingen van de Drieëenheid, en de Verzoening der zonden, door het lyden en den dood van Jezus Christus, waer van het eerste strydig is tegen alle beginselen van der menschen reden, en het laetste alle onze denkbeelden wegens Gods rechtvaerdigheid tegenspreekt. (6.) Zy is te minder aen te nemen, om dat zy partydig, onbepaeld, onrechtvaerdig en enen Alwetenden en Almachtigen God onwaerdig is. —— Na het beantwoorden dezer tegenwerpingen sluit hy dit zyn Geschrift, in vertrouwen, dat de hier voorgestelde en aengedrongen bewyzen, „ welke hem van de waarheid van den Christelyken Godsdienst overtuigt hebben, het zelfde uitwerksel op andere menschen zouden kunnen hebben; vast overtuigd zynde, dat, indien 'er meer waare Christenen in de waereld gevonden wierden, de menschen ook veel gelukkiger zouden zyn, en daar uit niet dan voordeel voor het algemeene welzyn zou voortspruiten."

We ontmoeten zo in het betoogende gedeelte, als in dat, het welke ter beantwoordinge der tegenwerpingen geschikt is, een aental van voortreflyke aenmerkingen, welken inderdaed

dienen, om de uitmuntendheid der Euangelische Openbaringe overtuiglyk te toonen; als mede om deze en gene der opgemelde tegenwerpingen volstrekt van alle die kracht, welke zy by sommigen schynen te hebben, te berooven. Ter dier oorzake is dit Geschrift van een wezenlyk nut; maer met dit alles behoort het echter niet, onder dat slag van Schriften, welken wy over 't geheel ter verdeediginge van den Godsdienst konnen aenpryzen. —— De Autheur heeft het gebruiklyk bewys, ontleend van de inwendige klaerblyklykheid, zo sterk getrokken, dat hy 'er zich geheel en al op verlate; dit doet hem, in meer dan een geval, de tegenbedenkingen van 't Ongeloof als over 't hoofd zien, of op ene manier beantwoorden, welke den Christelyken Godsdienst niet ter eere strekt, en ook wezenlyk, (zo wy denzelven anders recht kennen,) met deszelfs waren inhoud niet overeenkomt. 't Zy genoeg een stael of twee hier van te melden. —— Om de Zedeleer van 't Euangelie boven die der Heidensche Wysgeren te verheffen, beweert hy, dat de Vriendschap, de Dapperheid en de Liefde voor 't Vaderland geen wezenlyke deugden zyn; en hy vind daerin ene uitmuntendheid der Euangelieleere, dat ze dezelven niet bevordert. —— Als het Ongeloof beweert, dat de Euangelieleer strydig is met de huishouding der Waereld, staet hy zulks volmondig toe; beschouwende dezelve, „ als eene Godlyke leering van zuiverheid en volmaaktheid, zo ver verheven boven de laage inzichten van overwinningen, bestuur of koophandel; dat zy daaromtrent evenveel betrekking heeft, als tot het vegten van haanen, de regeering der honingbyen en tot den arbeid der mieren." —— In deze en meer soortgelyke gevallen slaet hy dermate tot uitersten over, dat wy, meer dan eens, in twyfeling geraekten, wat wy van den Heer *Jenyns* te denken hadden. Midlerwyl doet ons nochtans de ernst, welke in het geheele Stuk doorstraelt, niet meer twyfelen, of de Autheur bedoelt in oprechtheid den Christelyken Godsdienst, zo als hy denzelven heeft leeren kennen, voor te staen. Vermoedelyk heeft men, ten beteren verstande van des Schryvers denkwyze, in acht te nemen, dat hy, in vroegere dagen ongeloovig zynde, bovenal door de voortreflykheid der Euangelieleere bewoogen is, om dezelve geloovig te omhelzen, zonder juist zyne denkbeelden, welken hy voorheen van de Euangelieleer gemaekt had, recht te hervormen. Wanneer wy hem in dat licht beschouwen, is het te begrypen, dat hy, met zodanige denkbeelden nog vervuld, en niet geoefend in de uitlegkunde der Heilige Schriften, indiervoege heeft kunnen schryven. Een Lezer, die

die dit in 't oog houd, zal dan gereeder zyn, om den Heer *Jenyns* te verschoonen; en het tevens goedvinden, dat de Nederduitsche Uitgever hier en daer 'er enige aenmerkingen bygevoegd heeft, om den verkeerden indruk van enige voorstellingen af te wenden.

Lykreden, ter gelegenheid van het overlyden des Eerwaardigen Heren J. CUPERUS, *in zyn leven Leeraar der Doopsgezinden in Utrecht. Uitgesproken op den 4den van Bloeimaand des jaars* 1777. *Door des Overledenens Amptgenoot* C. de VRIES. *Te Utrecht by* G. v. d. Veer 1777. *Behalven de Opdragt* 30 *bladz. in quarto.*

NAer aenleiding der Tekstwoorden Dan. XII. 3. *De Leeraers zullen blinken, als de glans des uitspansels, en die 'er velen regtvaerdigen, gelijk de Sterren, altoos en eeuwiglyk*, die beknoptlyk toegelicht worden, stelt de Eerwaerde *de Vries* zich voor, aen te wyzen, „de onderscheidene en uitstekender Gelukzaligheid, allen getrouwen Leeraren en Verbeteraren des Menschdoms, in 't byzonder, allen regtschapen Kristen-Leeraren, in ene andere Waereld weggelegd." Zyn Eerwaerde toont ten duidelykste, dat denzulken een hooger trap van Gelukzaligheid te wachten staet, naer uitwyzen der Openbaringe; als mede dat die Leer der Openbaringe gegrond is op de rede der zake, en overeenkomt met alle denkbeelden van billykheid en regtvaerdigheid; aengemerkt de moeilykheid, het gevaer en de nuttigheid van derzelver werk en dienst. —— Deze Stelling, die ernstig aengedrongen word, doet zyn Eerwaerde met oordeel dienen, ter aenmoediginge van allen, die in hunne mate, naer hunne bekwaemheid, stand en gelegenheid, de belangen van Waerheid en Godsvrugt, de kennis en beoefening van 't onvervalscht Christendom bevorderen; geenszins denkende, „dat de onderscheiden Heerlijkheid den zodanigen te wagten, alleen bepaald zoude zijn, aan een bijzonderen *rang* of *orde* van menschen, schoon zij, die 'er toe behooren, buiten twijffel, meer gelegenheid hebben, uit hoofde van hunne bekwaamheid en stand, naar dezen hoogen prijs te dingen.". Voorts geeft hem de behandeling van dit onderwerp gelegenheid, om de Gemeente te troosten wegens het verlies van hunnen oudsten Leeraer; van wiens Levensbyzonderheden en Character hy verder een lofiyk verslag geeft, zonder zich echter in ene laffe vleiende Lofspraek uit te laten. En hier op besluit hy

zy-

zyne Redenvoering met ene korte gepaste vermaning, ter navolginge van 't Voorbeeld van hunnen geachten Leeraer, in de hoope van hem in de volzalige gewesten weder te vinden, en zich als dan, in elkanders onderscheiden, doch voor elk gepast, Geluk, met ene onuitsprekelyke heerlyke vreugde, eeuwig en altoos te verheugen.

De beandwoording van Zes Vraagen kortelyk overwoogen, door S. V. HARDEVELD ANT. Z. *Predikant te Valkenburg. Te Leyden by* T. Koet, 1777. *Bebalven de Voorreden* 76 *bladz. in gr. octavo.*

VAn het hier overwoogen Geschrift, dat ten tytel heeft, *Beantwoording van Zes Vraagen, door den Wel Eerw. Heer* S. v. Hardeveld *voorgesteld*, volgens de beginzelen en denkwyze van den Heere J. E. Voet *ontworpen*, hebben wy voor enigen tyd gewag gemaekt (*). Ten wederantwoorde nu hier op dient deze overweging van den Eerwaerden *v. Hardeveld*, waer in hy, volgens zyne betuiging, bedoelt „ den Heer *Voet* en de Heeren *Uitgeevers ter Beantwoording*, op eene bescheidene wyze, wat meer by deeze en geene dingen te bepaalen; gelegenheid te geeven om daar over nader te denken; te doen zien hoe Hy, schoon omtrent zommige zaaken met Hun dezelve denkwyze niet hebbende, echter geen lust heeft in haatelyk twisten; elk nader te doen opmerken, wat van die zaaken zy, welke in de Vraagen ter overweeging gegeeven zyn; en dus iets toe te brengen, ter bevordering van de rechte kennis der Waarheid, van de zuivere Godsvrucht, en van vrede en stichting in Gods Kerke." Dit doelwit is ongetwyfeld niet af te keuren, en de manier op welke de Eerwaerde *van Hardeveld* zyne overweging voordraegt is alleszins zo bescheiden, dat zyn gedrag 'er aen beantwoorde; des dit Stukje, zonder het haetlyk denkbeeld van een twistschrift, gelezen kunne worden. —— Zy die lust hebben, om de verschillende denkwyzen van de Uitgevers der Beantwoordinge en van den Eerwaerden *v. Hardeveld*, in dit geval, opzetlyk na te gaen, en 't verschil van wederzyde te overwegen, zullen derhalven in deze twee Geschriften redelyk wel hunne voldoening vinden. Gelyk het eerstgenoemde, zo als bevoorens gezegd is, zeer wel dient om de leiding der gedachten aen die zyde te ontvouwen, even zo is dit

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bladz.* 254.

dit laetfte ook zeer wel gefchikt, om die van de andere zyde voor te dragen; dat den Lezer in ftaet kan ftellen, om te beter te oordelen over de natuur van het verfchil. Tot dus ver kunnen deze twee Gefchriften van dienst zyn, voor een onpartydigen onderzoeker; maer indien ze van weerszyden, ('t geen we echter niet verwachten,) door verdere Gefchriften achtervolgd wierden, is het te vrezen, dat men den draed te fyn zoude fpinnen; daer men 't nu reeds ver genoeg gebragt heeft, om door 't meerendeel der Lezers behoorelyk nagegaen te worden; en men uit het hier aen toe voorgeftelde genoegzaem kan afnemen, dat men aen de ene zyde geen onafhanglyk Christendom dryft, en aen de andere zyde geen werkloos Christendom wil voorftaen; des het, ten aenzien van de praktyk, (in den Godsdienst van meer gewigt, dan de fcherpzinnigfte bepalingen nopens Gods genadewerking,) meer aenkome op de wyze van befchouwen en de manier van voorftellen, als op de zaek zelve. —— Men oordeele hier van enigermate uit het geen de Eerw. *v. Hardeveld* bybrengt, in zyne overweging van de beantwoording der zesde en laetfte Vrage; men leze die beantwoording, zo als wy dezelve voorheen medegedeeld hebben (*), en hoore dan zyn Eerw.

„ Hoe kan 't toch, zegt hy, in bedenking koomen, of de Vraag in zich behelze, dat God iemand den geestelyken Smaak zoude fchenken zonder middelen? —— Spreeken we van iemand, welke anderen, door een *goed gebruik* der middelen, geenfints overtrof, en God niet *recht* kon zoeken; wy toonen dan immers duidelyk genoeg hem te begrypen als de genademiddelen *gebruikende* en God zoekende: zynde dit, in opzicht der gewoone wys van bekeering, de weg, waarin God den zondaar, uit vrye ontferming, met hartveranderende genade ontmoet. —— Maar de gantfche zaak, daar het ook, in betrekking op alle volgende redeneeringen in dit Andwoord, op aankoomt, is, zoo ik my niet bedriege: of God, in zyn gewoonen weg, den uitverkooren Zondaar voor de wedergeboorte, door de gemeene werking des H. Geests, tot zulk een hoogen trap van een goed gebruik der middelen, tot zulk eene hoogte van den zedelyken fmaak brengt, en daar houdt, (in onderfcheiding van anderen, die daar niet koomen, of 'er lang genoeg in volharden,) welke dienen moet, om, in de fchoonfte zedelyke orde van opvolging, den overgang te maaken tot het geestelyk leeven? En, dit zooftellende, (gelyk alzins fchynt, vol-

(*) Als boven *bl.* 260.

den Heere Beandwoorder p. 11, 12, 13, welke we, op zich zelven beschouwd, gaern overneemen; blyvende ondertusschen onze opgegeeven bedenkingen haere redenen behouden. —— De Heere leere ons de waerheid kennen zoo als ze in Jezus is, en dezelve betrachten in Liefde!

Verhandeling over eene byzondere Bereiding en Gebruik van de bytende Sublimaat, &c. Door G. J. VAN WY, Heelmeester te Amsterdam. *By* P. Conradi 1777. 87 *bladz. in groot octavo.*

SEdert men ontdekt heeft de eigenschappen van de Kwik, in het geneezen van een te veel bekende Ziekte, heeft men zich van tyd tot tyd toegelegd op het uitvinden van verscheide Bereidingen, om dit Middel veilig en gemakkelyk te gebruiken. De meesten zyn binnen weinige Jaaren eerst gemeen geworden, en ons medegedeeld door de Heeren van *Swieten*, *Plenck* en *Looff*. De Bereiding van *M. Keyser* heeft door geheel Europa, en byzonder in *Vrankryk*, veel ophef gemaakt; de geheimhouding hiervan heeft den Uitvinder groote Schatten aangebragt, en is, nu men het ontdekt heeft, waaruit het bestaat, in minder aanzien; gelyk gemeenlyk ten opzichte van geheimen plaats heeft. Men heeft ook voorgehad en opgegeeven van de Kwylingen, door gemelde Bereidingen, voor te komen; schoon men tot nog toe geene Bereiding van de Kwik ontdekt heeft, die, in een volstrekten zin, de proef van nooit in eenig geval Kwyling te verwekken, kan uithouden. —— De Bereiding en 't Gebruik van de bytende Sublimaat, door den Heer VAN WY in deeze Verhandeling medegedeeld, is ook eenige Jaaren geleeden, hier te Lande, een beroemd Geheim geweest. 't Zelve was evenwel nu meer bekend geworden, dog tot hiertoe niet opzettelyk beschreven. Wy zyn daarom den Auteur verplicht voor zyne edelmoedige mededeeling. Wy zullen de beschryving 'er van hier over neemen. „ Zedert eenigen tyd, (zegt de Auteur) heb ik my bediend van de *geäddusteerde Merc. Sublimat. Corros.* die op de volgende manier bereid wordt: de *opgegeevene bytende Kwik* moet in eene Steenen Mortier zeer fyn en lang gewreeven, en vervolgens in een Kroes op weinig vuur gezet worden; dan giet men *Alcohol* op de Kwik, zo dat de *Alcohol* een vinger breed boven dezelve staat; dit gedaan zynde, steekt men de *Alcohol* in brand, en laat dezelve geheel afbranden,

den, waarop een ſterke zuure uitdamping volgt, dewelke gedaan zynde, giet men wederom dezelve kwantiteit *Alcobol* op de Kwik, om 'er op dezelve manier mede te handelen, en zulks moet vier-, vyf- of meermaalen geſchieden, (het welk afhangt van de Kwik, en van een goed of ſlegt zoort *Alcobol*) tot dat de Kwik de couleur van Tabaks asch, of die van het *Pulv. Diagrid.* aangenomen heeft, anders zoude dezelve niet zo voordeelig zyn, en ligt Kwyling veroorzaaken. De Kwik uit de Kroes genomen zynde, moet nogmaals op nieuw in de Mortier lang gewreeven worden, op dat 'er geene puntige deelen overblyven, en dan tot gebruik bewaard worden." De lugt of damp die na het afbranden van de *Alcobol*, opryst, is zeer ſcherp en zuur, en daardoor zeer nadeelig, verwekkende zwaar Niezen en Hoesten, met een drooge Hoest en heeschheid zo als de Auteur zelfs ondervonden heeft: deeze toevallen bleeven hem twee etmaalen by. Hy waarſchuwt daarom den Leezer met recht, zich by 't doen van deeze proef tegen de ſchadelyke uitwaazeming te wagten. De Sublimaat wordt hierdoor van 't zuur van Zeezout gezuiverd, en doet daarom minder nadeel aan Maag en Darmen, en geneest, volgens den Auteur, de *Lues Venerea* gelukkiger en voorſpoediger. De gifte van deeze Bereiding is van één tot vier Greinen 's daags, in een Afkbokzel of onder Pillen gemengd, welke laatſte den Auteur 't best voldoet. Verder wordt de nuttigheid van dit middel door 8 Proeven bevestigd, waaronder drie van den Auteur, en de vyf overigen, van vyf zyner Vrienden genoomen zyn. De Geneezingen zyn binnen weinige dagen ſchielyk bewerkt, zo dat men vreeze zoude hebben van inſtortingen, indien de herhaalde verzekeringen van den Auteur, dien aangaande, geene voldoening gaven, gelyk nog nader bevestigd wordt door zyne aanmerkingen, die in ons Mengelwerk te vinden zullen zyn. 't Zoude nog meer tot aanpryzing van deeze Bereiding gediend hebben, indien hierby eenige Proeven van geneezingen van verouderde Venuskwaalen, die door de gewoone middelen moeijelyk te overwinnen zyn, gevonden werden. ——— In 't begin van deeze Verhandeling onderneemt de Auteur te beweeren, dat de toevallen van *Gonorrbaa* &c. ontſtaan kunnen, zonder dat dezelve hunne oorſprong aan eene Veneriſche Beſmetting verſchuldigd zyn: hy zoekt dit zyn gevoelen door twee Waarneemingen te bevestigen; dog die gevallen zyn niet voldoende, om daaruit een algemeen beſluit te maaken; dan zoude men ook, vóór dat de *Lues* in deeze Landen zich geopenbaard heeft, die toevallen reeds waargenomen hebben en beſchreven vinden, by de beste Schryvers.

Korte beschryving der Beenderen door FR. M. DISDIER, *Mr. in de Vrye Konsten en Heelmeester te Parys. Na den tweeden druk uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam by* J. Hofhout. 66 *bladz. in octavo.*

HEt oogmerk van den Heer *Disdier*, in 't opstellen van dit Geschrift, is geweest, jongen Leerlingen der Heelkonste eene duidelyke handleiding te geeven, tot eene regelmaatige kennis van het Beendergestel des Menschlyken Lichaams. Men heeft hier derhalven geen uitvoerige ontvouwing van deeze en geene byzonderheden te verwagten; maar zodanig eene ordelyke voorstelling van de Beenderen en derzelver onderlinge inrigting, als strekken kan, om zig een geleidelyk denkbeeld van dat alles eigen te maaken: waartoe niet alleen de Leerlingen der Heelkonste, maar ook alle dezulken, die zig ten minste een oppervlakkig geregeld denkbeeld van dat Gestel wenschen te vormen, zig met vrugt van deeze beschryving kunnen bedienen. ——— Na eenige voorafgaande aanmerkingen nopens de Beenderen in 't algemeen, geeft ons de Autheur eene verdeeling van het gantsche Geraamte, benevens een berigt van de Geledingen der Beenderen. En hier aan volgt dan eene byzondere voordragt van de Beenderen aan ieder voornaam gedeelte van het Lichaam; als aan 't Hoofd, den Romp en de Ledematen, zo bovenste als onderste; welk alles besllooten wordt, met eene Laamlyst der Beenderen, alhier beschreeven, welker getal, zo als ze in volwassenen zyn, in deeze Naamlyst aldus wordt opgegeeven. Het Hoofd bestaat uit 63 Beenderen. De Romp heeft 55 Beenderen. Aan de bovenste Ledematen telt men 64 en aan de onderste Ledematen 60 Beenderen; waarby dan nog komen de Zaadbeenderen, die gemeenlyk 16 in getal zyn, doch welker bepaaling niet zeker is: maakende dus te samen een getal van 258 Beenderen.

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie enz. betreffende; ten dienste van onze Vaderlanders uit de nieuwste en beste, In- en Uitlandsche Werken en Schriften, met veel nauwkeurigheid te samengesteld. Vyfde en laatste Deel. Vierde Stuk. Te Amsteldam by A. v. d. Kroe 1777. *Behalven den Bladwyzer enz. 224 bladz. in gr. octavo.*

MEn vindt in dit laatste Stukje, waar mede deeze Verzameling afloopt, weder een aantal van leezenswaardige Verhandelingen en Berigten, raakende verscheidenerleie onderwerpen. In de eerste plaatse komt ons voor een berigt van de Champignons in 't algemeen, zo als ze in eene gevoegelyke rangschikking onderscheiden behooren te worden, en van de groene vergiftige Champignon in 't byzonder, welke misschien de gevaarlykste van alle Champignons is. Volgens onzen Autheur was het der moeite wel waardig de Champignons, die zeer nuttig en ook zeer schadelyk kunnen zyn, met meer oplettendheid te onderzoeken, dan tot nog geschied is; en hy heeft het bovenal raadzaam geoordeeld, een naauwkeurig verslag te geeven van den bovenaangeduiden Champignon, om dien van alle anderen te kunnen onderscheiden, om het gevaarlyke van derzelver gebruik te beter voor te komen. —— Eene daaraan volgende Verhandeling heeft ten onderwerp het Vuur, beschouwd als eene Werkoorzaak in 't Heelal; by welke gelegenheid ons verscheiden merkwaardige uitwerkingen van het Vuur verklaard worden. —— Hier by komt eene eenvoudige en duidelyke opheldering van een verschynsel, dat men den grootschen tytel van een Wonder der Natuur gegeeven heeft, en bekend is, onder de benaaming van de brandende Fontein in Dauphiné. Dit verschynsel staat, naar uitwyzen deezer waarneemingen, gelyk, met verscheiden andere uitbarstingen van vlammen op andere plaatsen, als, ten voorbeelde, by Barigatie in Italie, en heeft niets gemeens met het denkbeeld van eene Fontein. Als men op een plek lands, in Dauphiné (*), een aangestooken zwavelstok op den grond

(*) Die vlammende grond ligt omtrent een kanonschoot buiten het Dorp *Saint Barthelemy*, vier mylen ten zuiden van *Grenoble*; en is een plek lands van ongeveer zes voet lang en drie of vier voet breed.

grond werpt, ziet men, op een oogenblik, dien geheelen plek bedekt met eene ligte vlam, die over den grond schynt te golven of te zweeven, gelyk de vlam, die men over ontstoken brandewyn ziet vlotten; en zomtyds ontstaat dit verschynsel van zelve. —— Ik oordeelde, zegt de Waarneemer, uit alles wat ik opgemerkt had, te mogen besluiten, „dat hier eene geduurige uitvloeijing van zwavelagtige en zoutagtige deelen plaats heeft, die de oppervlakte van den grond overkruisen, zonder in een staat van hitte, van verwarming of zelfs van opbruisching te zyn, even als de Dampen zig opheffen uit een wyngeest, welken men in een open vat plaatst; men ontstak deze uitwaassemingen van den brandgrond even als men die van Brandewyn doet ontvlammen, en men moet noodwendig dezelfde uitwerkzels bekomen. En wat de byzonderheid betreft, dat dit vuur zig dikwils van zelfs aansteekt, men merkt ook op, dat dit nooit in droog, maar altoos in nat of regenagtig weer plaats heeft; en men weet, dat dampen of uitwaassemingen uit koude Stoffen uitgevloeid, in zekere omstandigheden, onderhevig zyn, om, door middel van het water, in den brand te raaken. Boerhave brengt 'er verscheiden voorbeelden van by, en elk kent de proef van fyn vylzel van yzer, met eene zekere hoeveelheid van zwavel vermengd, het welk, voor eene drooge lugt bloot gesteld, koud en werkeloos blyft, zo lang men het voor alle vogtigheid bewaart; maar 't welk, met eene gelyke hoeveelheid water gekneed, zwelt, heet wordt, dampen voortbrengt, een zwavelagtigen rook doet opgaan, en eindelyk eene volkomen vlam doet ontbranden. De uitwaassemingen van den vlammenden grond, de brandende Fontein van Dauphiné genaamd, kunnen zeer billyk ondersteld worden, eenige overeenkomst te hebben, met de uitvloeizels der gemelde Proefneeming. De zwavelagtige dampen zyn in dien grond ten uiterste blykbaar, gelyk ook het Ammoniakzout der vuurspuwende Bergen, 't welk ik bevonden heb, dat Zwavelagtige en Vitriolische Stoffen bevat; en deze maaken met elkanderen een mengsel, 't welk zeer vatbaar is om ontvlamming voort te brengen, gelyk Boerhave in zyne Scheikunde reeds heeft aangemerkt."

Wyders levert men ons in dit Stukje Nieuwe Electrische Proeven, inzonderheid met betrekking tot den schok, en deszelfs uitwerkingen in verscheiden deelen des menschlyken lichaams, dat bovenal, ten opzigte van het geneeskundige gebruik der Electriciteit, in aanmerking komt. —— Daarbenevens behelst dit gedeelte, ten aanzien van het Geneeskun-

di-

dige, nog, Waarneemingen wegens de Kwik, die op de Pis en andere Vogten bovendryft; Nieuwe Ophelderingen over de buikzuiverende kragt der Magnefia van Epfom; Aanmerkingen over de zoete Kwik, met eene opgave van eene manier om dezelve zonder bytende opgeheven Kwik te bereiden, en der voordeelen aan zulk eene wyze van bereiding verknogt; als mede het gebruik van den tot poeier gemaakten graat der Rogge, tegen den Steen in de Blaas. —— Verder vindt hier een Scheikundige een onderzoek van den Wyn met nevensgaande Aanmerkingen over den Brandewyn, Wyngeest, Wynfteen en Azyn. En dezulken die meer behaagen fcheppen in byzonderheden, welken bepaalder de Natuurlyke Historie betreffen, kunnen hier nagaan een opgegeeven berigt, wegens de Paarlen in Lotharingen; en de daarop volgende proefneeming wegens den aanhoudenden groei der tanden, welker uitflag wy hier nog zullen melden.

Ter beflisfinge van het bekende verfchil wegens den groei der tanden, of dezelven naamlyk ophouden te groeien, na dat de andere deelen des lichaams hunne volmaaktheid gekreegen hebben, dan of ze ook in den gevordenden leeftyd blyven groeien, is deeze Schryver bedagt geweest op eene tweeledige proefneeming. Eerst ftelde hy zig voor, Dieren, waaraan de Natuur zeer tedere fpyzen toegefchikt heeft, te voeden met harde fpyzen, die moeilyk te kaauwen zyn; om na te gaan of dezelven dan niet fpoedig zouden verflyten, en wel dra te kort worden. Dan bezeffende dat men, zo deeze proef al aan de verwagting beantwoordde, zou konnen beweeren, dat de tanden deezer Dieren niet verfleeten; maar, door het al te harde voedfel, met ftukken en fplinters afgebroken zyn, zo bepaalde hy zig tot eene tegenovergeftelde proeve. Indien de tanden waarlyk blyven groeien; hoe moet het dan gaan met Dieren, die zig natuurlyk met harde fpyzen voeden, wanneer men hun met weeke fpyzen in 't leeven wil houden?

„ By aldien de tanden blyven groeien, (zegt hy,) dagt ik, en alleen daarom even lang blyven, om dat zy door de vryving des voedzels aflyten, zo moeten zy in dieren, die gewend zyn de hardfte fpyzen te kauwen, fchielyk te lang worden, wanneer dezelve niet dan weeke fpyzen nuttigen. —— Deeze wyze van de zaak te onderzoeken koomt my voor vry te zyn van alle tegenwerping. Hier koomt geene afbreeking of fplintering der tanden in aanmerking; hier laat men eenvoudig de verminderende oorzaak ftil ftaan, terwyl

 de

de vermeerderende, zo die waarlyk plaats heeft, onverhinderd blyft werken.

„ Ter bekooming dan van deze opheldering heb ik twee Eekhorens genoomen, die, gelyk men weet, door de soort van voedzel, die zy gebruiken, als eekels, bast, hout enz. hunne tanden zeer veel verslyten moeten. Ik heb hen met zeer weeke spyzen gevoed, zorg draagende, dat zy geen hout, of andere harde lighaamen, waardoor hunne tanden verslyten konden, gebruikten. —— Ik bemerkte wel ras, dat hunne tanden merkelyk langer wierden, en na verloop van een jaar en eenige maanden hadden deeze dieren vry wat moeite om te eeten, het welk zodanig toenam, dat zy ten laatsten geheel niet meer konden eeten. Hun hoofd zwol geweldig, en het was niet moeijelyk de oorzaak daar van te ontdekken. Hunne tanden waren zo lang geworden, dat die van het bovenste kaakebeen in het onderste kaakebeen waren ingedrukt, zo dat deze dieren den mond niet langer zo wyd konden openen, dat de einden der tanden van malkanderen afraakten. In dezen staat stierven myne Eekhorens, zo wel by mangel van voedzel, als ter oorzaake van de ontsteeking, door de indrukking der tanden van het bovenste in het onderste kaakebeen voortgebragt. —— Deeze proefneeming bewyst, dunkt my, op eene ontegenzeggelyke wyze, dat de tanden, ten minsten in de Eekhorens, en dus hoogst waarschynlyk ook in de andere dieren gestadig blyven groeijen. Ik heb evenwel voor, de proef ook op andere dieren in 't werk te stellen."

Aan deeze proefneeming is wyders gehegt een vervolg van de Natuurlyke Historie der Byen, naar de nieuwe ontdekkingen; strekkende ter nadere opheldering van de formeering der Moeder-Bye, en 't geen desaangaande omtrent die huishouding verder in aanmerking komt. Een onderwerp dat nog bestendig stoffe verleent tot nieuwe waarneemingen; des de Heer *Bonnet* betuige: „ hoe meer ik my met de nieuwe waarneemingen over de Byen bezig houde, hoe meer ik overtuigd worde, dat de tyd nog niet geboren is, waarin wy met zekerheid over de huishouding dezer vliegen redeneeren kunnen. Het zal niet zyn, dan door de proefneemingen op duizend verschillende wyzen te veranderen, en door deeze vernuftige vliegen in allerhande omstandigheden te plaatsen, meerder of minder van hunne gewoone manieren van doen en leeven verschillende, dat men zal kunnen hoopen, om tot een zeker punt te ontdekken, hoe verre het bereik van hunne natuurlyke ingeeving zig uitstrekke, en wat 'er van de wezenlyke beginzelen haarer bestiering te denken zy."

By

By dit alles komt nog eene ontvouwing van de overeenkomst der uitwerkingen van de Koude en Hitte; mitsgaders een uittrekſel eener Verhandelinge, ter beantwoording van de Vraag; Welken invloed hebben de Lugtverhevelingen op den groei der Gewasſen? En welke gebruikelyke, of praktikaale, gevolgen kan men afleiden uit de weerkundige waarneemingen, die tot heden toe, met betrekking tot dat onderwerp, gedaan zyn? In 't een en 't ander komen verſcheiden leezenswaardige aanmerkingen nopens deeze ſtoffen voor; en zy die lust hebben om het laatstgenoemde, de Weerkundige waarneemingen, oplettend na te gaan, kunnen eindelyk in het laatſte gedeelte van dit Stukje voldoening vinden. Het behelst naamlyk nog Eenige waarneemingen en aanmerkingen nopens den ſtrengen Winter van 't jaar 1776; Eene veertigjaarige Tafel van de Warmte enz. van het jaar 1736 tot 1775, met eene nevensgaande verklaaring; Een kort bericht van den Winter in 't begin deezes jaars 1777; en ten ſlot het beſluit der Meteorologiſche Aanmerkingen en byzondere waarneemingen te Breda, in het jaar 1775. — Onder deeze Weerkundige Waarneemingen, die den Liefhebberen over 't geheel gevallig zyn, verdient wel byzonder opmerking, de bovengenoemde *Veertigjaarige Tafel*; waarom wy 'er met een kort woord nog wat nader verſlag van zullen geeven.

Deszelfs Opſteller heeft aanvanglyk nagegaan de Meteorologiſche Waarneemingen van de Heeren *Noppen*, *Engelman* en *Brunings*, op het huis Zwaanenburg, op halfwegen Amſterdam en Haarlem, gedaan; in den jaare 1738 begonnen, en tot op den tegenwoordigen tyd voortgezet, zo als dezelven van tyd tot tyd met de *Verhandelingen der Haarlemſche Maatſchappye* in openbaaren druk medegedeeld zyn; of, met opzigt tot de vroegſte jaaren, gevonden worden, in de *Uitgelezene Natuurkundige Verhandelingen* by *J. Tirion* uitgegeeven. Hierbenevens heeft hy zig, om eene veertigjaarige Tafel te maaken, en te gelyk die Jaaren, welken in de Waarneemingen op Zwaanenburg ontbreeken, in te vullen, bediend van de Jaartafels van den Heer *Nicolaas Duim* te Haarlem, geplaatst agter deszelfs *Aanmerkingen op drie ſtrenge Winters*, die hy nagenoeg tot eenvormigheid, byzonder ten aanzien van de Thermometers, met de andere Waarneemingen gezogt heeft te brengen. In 't opmaaken van zyne Tafel, uit deeze Waarneemingen, heeft hy, door vergelyking van 't een en 't ander, deeze en geene misſtellingen, of gebreklyke aantekeningen getragt te

te verbeteren en aan te vullen; waar toe hy ook, zedert het jaar 1759, gebruik gemaakt heeft, van de Amfteldamfche waarneemingen, geplaatst in de *Uitgezochte Verhandelingen* by *F. Houttuin* uitgegeeven, en die nu nog in deeze onze *Letter-Oefeningen* agtervolgd worden. Door de vergelyking van de hier gemelde en andere byzondere Waarneemingen, met eene nevensgaande berekening, heeft hy eene veertigjaarige Tafel, van 't jaar 1736 tot 1775 opgefteld; in welke men, met eenen opflag van 't oog kan zien, den hoogften en laagften mitsgaders den gemiddelden Thermometer, als mede den gevallen Regen, mitsgaders de kragt der Wind, van Maand tot Maand, in ieder der opgenoemde Jaaren. Wyders vindt men, ten einde van ieder Jaar, de gemelde waarneemingen voor 't geheele Jaar byeengebragt; en voorts in 't benedenfte gedeelte van de Tafel de gemiddelde maandlykfche rekening door alle die Jaaren; benevens eene aantekening van ongemeene Warmte of Koude en gevallen Regen, mitsgaders de uiterften in dien tyd van veertig jaaren. Van 't vervaardigen deezer Tafel geeft de Autheur een uitvoerig verflag in een nevensgaand Berigt; waarin hy ook gevoegd heeft eene Tafel der hoogfte en laagfte maanden, als mede der hoogfte en laagfte ftanden des Barometers, in elk der twaalf maanden, geduurende de jaaren 1736 tot 1775, met verdere aanmerkingen daar toe betrekkelyk: waar op hy voorts zyn Berigt befluit, met aanwyzinge van het nuttige gebruik, dat men van deeze zyne Tafel kan maaken. —— Ten gevalle der Liefhebberen van foortgelyke Waarneemingen is deeze Veertigjaarige Tafel ook afzonderlyk te bekomen; wanneer ze, op doek of ftevig papier geplakt, met meer gemak gebruikt kan worden; terwyl ze tevens van dienst kan zyn voor alle weetgierigen, die nu of dan begeerig zyn na te gaan, hoe men het eene jaar eenigermaate met het andere, ten opzigte van de Lugtsgefteldheid en het Weer, hebbe te vergelyken.

En hier mede loopt, als in den aanvang gezegd is, deeze Verzameling van *Natuurkundige Verhandelingen* af, die, gelyk we meermaals by de afgifte der byzondere Stukjes gezien hebben, verfcheiden merkwaardige Verhandelingen en Berigten, in verfchillende takken van Oefening, behelzen; des ze met regt eene plaats verdienen, by de opgemelde *Uitgelezene* en *Uitgezochte Verhandelingen*. Ieder deezer Verzamelingen is op zigzelve een voltrokken Werk; maar ze voegen, ten aanzien van het bedoelde, zeer wel by elkander; en onderzoekgraage Leezers vinden 'er een grooten voorraad in, ter befchaaving en vermeerderinge hunner kundigheden.

Astronomia of Sterrekunde, door den Heer De la LANDE, *Koninglyk openbaar Leeraar der Wiskunde enz. Naar den tweeden, verbeterden en vermeerderden druk uit het Fransch vertaald, door* A. B. STRABBE, *Mathematicus te Amsterdam. Derde Deel, Tweede Stuk. Te Amsterdam by* J. Morterre 1777. *In groot octavo* 316 *bladz.*

OP de beschryving der Sterrekundige Werktuigen, aan 't einde van 't voorige Stuk, volgt hier, in het veertiende Boek, eene ontvouwing van het gebruik der Werktuigen en de praktyk der Waarneemingen. In dit gedeelte toont de Autheur hoe men zig van ieder Werktuig, tot het doen van waarneemingen geschikt, hebbe te bedienen, en waarop men, in 't doen van Waarneemingen, agt behoore te geeven; by welke gelegenheid hy ten laatste nog beknoptlyk meldt, welke voorwerpen de dagelyksche oplettendheid der Sterrekundigen het meest verdienen. De Heer *de la Lande*, hier mede de noodige onderrigtingen ter waarneeminge gegeeven hebbende, gaat daarop over, ter beschouwinge van de voorwerpen zelven, die waargenomen moeten worden, en 't geen daar omtrent in dit stuk byzonder in aanmerking komt. En desaangaande bepaalt zig zyn onderwys, in het tegenwoordige gedeelte, in de vier volgende Boeken, tot de grootheid en de gedaante der Aarde; den te ruggang en de jaarlyksche parallaxis der vaste Sterren, de veranderingen van de schuinsheid der Ecliptica, en de byzondere verplaatsing van verschillende Sterren; als mede van de Aberratie en de Nutatie; en eindelyk van de Sterrekunde der Satelliten. Ieder deezer onderwerpen wordt met alle naauwkeurigheid behandeld, zo dat zy, die zig op deeze oefening toeleggen, 'er een leerzaam gebruik van kunnen maaken, om eene gegronde kundigheid van alles, wat daar toe betrekking heeft, te verkrygen. —— Zie hier, om dat men meermaals spreekt van den afstand en de grootte der Sterren, die zig als flikkerende lichtjes voor ons vertoonen, het geen onze Sterrekundige deswegens bybrengt, met zyne nevensgaande aanmerkingen, over de gunstiger lugtsgesteldheid in andere Gewesten, tot het doen van Sterrekundige waarneemingen.

„ De kennis van de jaarlyksche *Parallaxis*, zegt hy, zou ons tot die van den afstand der Sterren brengen, indien deeze *Parallaxis* konde waargenomen worden; maar

 ver-

vermits dezelve onmerkbaar is (*), kunnen wy ten minsten, door uitsluiting, een der *limieten* van die verwydering daar uit afleiden. Indien de volstrekte *Parallaxis* van een Ster ééne seconde ware, zou derzelver afstand 206264 maal grooter zyn, dan de straal van den jaarlykschen loopkring der Aarde, die zelf van 33 millioenen *Lieues* is. De middelbaare afstand van de Zon van de Aarde bevat 22198 maal de halve middellyn der Aarde, wanneer men de *Parallaxis* der Zon van 9 Secunden onderstelt; indien derhalve de jaarlyksche *Parallaxis* van een Ster slegts ééne Secunde was, zou haar afstand 4727200000 of 4727 millioenen grooter dan de straal der Aarde, die op 1432½ *Lieues* komt, dat is, van 6771770 millioenen *Lieues* zyn (†). Maar vermits de *Parallaxis* der Sterren van geen Secunde is, zelfs voor de Sterren die het naast by de Aarde zyn, zo moet haar afstand nog veel grooter zyn.

„ Indien men, door middel van die straal, den omtrek des Cirkels berekent, welke, in het stelsel van de onbeweegelyke Aarde, dagelyks door de Sterren beschreeven zou worden, zal men, de dagelyksche beweeging van 33'' 56' 4'', 1 zynde, bevinden, dat de Sterren ten minste 49392000 *Lieues* in ééne secunde zouden doorloopen; maar door middel van de omdraaijing der Aarde zyn wy, door eene snelheid van 238 *toises* (§) in ééne secunde, niet gehouden, eene snelheid van 49 millioenen *Lieues* te onderstellen.

„ Na

(*) „ De ontdekking van de *Aberratie* heeft doen zien, dat de oneffenheden, welke men in de Sterren bespeurd heeft, eene geheel van de *Parallaxis* verschillende oorzaak hebben, en deeze nieuwe oorzaak voldoet zo wel aan alle de waarneemingen, dat ze de *Parallaxis* t'eenemaal uitsluit. Dus is het vraagstuk aangaande de jaarlyksche *Parallaxis* der vaste Sterren opgelost, [te weeten, dat dezelve, uit hoofde van den verbaazenden afstand dier Sterren, volstrekt onmerkbaar en als nul is;] de Heer *Bradley* denkt, dat, zo die *Parallaxis* slegts ééne Secunde was geweest, hy dezelve ontdekt zou hebben onder het groot getal waarneemingen, welke hy gedaan had vooral van γ van den *Draak*; waarneemingen, die ten allen tyde met de *Aberratie* overeenkomen, zonder eenige *Parallaxis* in aanmerking te neemen."

(†) De hier bedoelde zyn de Fransche middelbaare *Lieues*, die de lengte van 2283 *toises* hebben, hoedanigen 'er 25 op éénen graad gaan, gelyk 20 Hollandsche Mylen, of uuren gaans, éénen graad uitmaaken: des één millioen Fransche *Lieues* zo veel zyn, als achtmaal honderd duizend Hollandsche Mylen.

(§) Eene *Toise* heeft de lengte van zes Fransche Koningsvoeten, die

„ Na gezien te hebben op welken verbaazenden afstand, de vaste Sterren moeten zyn, zal men niet verwonderd zyn over de ongemeene kleinheid van haare schynbaare middellyn, en over de onmogelykheid, waar in wy ons bevinden, om haare volstrekte grootheid en waare middellyn te bepaalen. *Albategnius* begrootte de schynbaare middellyn der Sterren van de eerste grootte op 45″; *Tycho* zegt dat dezelve van één minuut was; *Riccioli* van 18″. (*Astron. reform. pag.* 359.) *Galileüs* en *Kepler* waren reeds verzekerd, dat de vaste Sterren Zonnen waren even als de onze, (*Galilei Dial.* 3 *de mundi syst. Kepler, diss. cum nuncio syd. Jordanus Brunus, Lib. de maximo et immenso.*) en dat haare schynbaare middellyn van eene ongemeene kleinheid was. *Galileüs* had waargenomen, dat de *Lier* niet meer dan 5″ middellyns had, en *Horoccius* gaf in 't jaar 1639 bericht, dat, hoe volmaakter de Verrekykers waren, hoe kleinder, en hoe meer naar glansryke punten gelykende, zy de Sterren deeden schynen. (*Hev. Venus in sole visa, pag.* 139.)

„ *Kepler*, die, voor de ontdekking der Verrekykers, 4′ middellyns aan *Sirius* toeschreef (*de stella nova cap.* 16 *et* 21.) werdt naderhand overreed (*Epit. Astron. pag.* 498.) dat de vaste Sterren niet anders konden aangemerkt worden dan als punten, die, naar maate de Verrekykers volmaakter zyn, zich kleinder vertoonden; *Gassendi* begrootte *Sirius* van 10″; de Heer *Huygens* bevondt, door zeer naauwkeurige proeven, dat de Sterrěn als punten waren; de Heer *Cassini* oordeelde in 't jaar 1717, dat de middellyn van *Sirius* 5″ was.

„ Het is thans beweezen, dat vier Sterren van de eerste grootte, *Regulus*, *Aldebaran*, de *Koornair van de Maagd*, en *Antares*, geen 1″ middellyns hebben; want wanneer die Sterren door de Maan verduisterd worden, besteeden zy geen 2″ tyds om onder den schyf der Maan te duiken; het geen noodzaaklyk zou gebeuren, indien de middellyn van die Sterren 1″ was. Inderdaad, de Maan besteedt omtrent twee secunden tyds om ééne secunde van graaden voort te gaan; dus zou men een Ster, geduurende het tydsverloop van twee secunden, van grootte zien verminderen en allengskens verdwynen: nu is het daar mede zo niet gelegen; de Sterren verdwynen in eene halve seconde, zy komen weder te voorschyn met dezelfde snelheid, en als een bliksem; derhalve is de middellyn geen secunde groot. (*Philos. trans. abr. IV.* 332.)

„ In-

die tot de Rhynlandsche voetmaat staan als 29 tegen 30, dus zyn 238 *toises* ruim 246 Rhynlandsche voeten.

„ Indien men in de Verrekykers een verſtrooid licht ziet, dat de Sterren omringt, dat dezelve vergroot, en zodanig doet ſchynen, als of zy 5 of 6// middellyns hadden, moet men die ſchynbaarheid toeſchryven aan de levendigheid van haar licht, aan de omringende en verlichte lucht, aan de afwykende lichtſtraalen der glazen, en aan het te geweldig indrukſel, dat op het netvlies geſchiedt; men heeft het bewys daar van gezien, by gelegenheid van de vuuren der kentekens door *Picard*, in zyne meeting van den rechtlynigen afſtand van *Parys* en *Amiens* gebruikt (*).

„ Wanneer de middellyn eener Ster van éène ſecunde, en haare jaarlykſche *Parallaxis* insgelyks van éène ſecunde was, zou de weezenlyke middellyn der Ster gelyk zyn aan de ſtraal van den grooten loopkring, dat is aan 33 millioenen *Lieues*; doch het kan ook waar zyn, dat de Parallaxen der Sterren grooter zyn dan haare ſchynbaare middellynen; zulks dat de weezenlyke middellyn veel kleinder dan 33 millioenen *Lieues* is; wy kunnen daar over niet oordeelen (†); misſchien zal

(*) „ De Heer *Picard* vond zich by die meeting verſcheiden maalen genoodzaakt, om te *Mareuil*, te *Montbléry* en te *Malvoiſine* vuuren te laaten branden, ten einde dezelve tot kentekens konden dienen; een vuur van drie voeten breed, te *Mareuil* gemaakt, en van *Malvoiſine* gezien, ſcheen met het bloot gezicht omtrent als een Ster van de derde grootte; het zelve werdt weezenlyk ſlegts onder een hoek van 3¼// gezien; nogthans deedt het, zelfs met den Verrekyker, de uitwerking van een voorwerp, dat 8// middellyns zou hebben: zulks toont dat de lichtende lichaamen iets grooter ſchynen, dan zy weezenlyk zyn, en dat de vuuren zeer dienſtig zyn, om, voor de meetkundige bewerkingen op groote afſtanden, tot kentekens te dienen."

(†) Voeg hier nog by, dat alle de deswegens gedaane waarneemingen betrekking hebben, tot de Sterren, zo als men ze noemt, van de eerſte grootte, die ons de grootſten of het naaste by toeſchynen; en dat het tot nog niet uitgeweezen is, of de min of meer ſchynbaare grootte toe te ſchryven zy, aan een weezenlyk verſchil van grootte, dan aan de onderſcheiden lengte der afſtanden: indien dit plaats heeft, dat de Sterren en in grootte en in afſtand verſchillen, dan zou eene grooter Ster zig kleiner voor ons oog kunnen vertoonen, dan eene kleiner, om dat zy op een veel verder afſtand ſtaat, en indien ze allen van gelyke grootte zyn, maar in de lengte van afſtand verſchillen, op welk eenen onverbeeldelyken afſtand moeten zig dan die Sterren niet bevinden, welken voor ons oog veel kleiner zyn, dan die Sterren, welker verre afſtand niet volkomen na te ſpeuren is, om dat derzelver *Parallaxis*, uit hoofde van den grooten afſtand, niet te bemerken zy?

zal 'er nog een tyd komen, waarin de Sterrekundigen meer kundigheid daar van zullen hebben.

„ De ongemeene kleinheid van de schynbaare middellyn der vaste Sterren is waarschynlyk de oorzaak van de tintelende beweeging, die men in dezelven bespeurt. Deeze schittering wordt niet bespeurd in de Planeeten, by voorbeeld, in *Jupiter*, en zeer weinig in *Venus*, schoon de kracht van haar licht die van de vaste Starren te boven gaat, en dezelve dient dikwils om de Planeeten van de Sterren te onderscheiden. De middellyn eener Ster is zo klein, dat de minste stofdeeltjes, die door de beweeging van den dampkring tusschen haar en ons doorgaan, genoegzaam zyn om de Ster voor ons te bedekken, en ons dezelve beurtelings te vertoonen. Indien men zich voorstelt dat die beurtwisselingen gemeen en kort genoeg zyn, dat ons oog die naauwlyks van elkander kan onderscheiden, zal men gemaklyk begrypen, dat de Sterren eene soort van geduurige trilling moeten schynen te hebben. Dit schynt bevestigd te worden door de waarneeming in zekere landen gedaan, alwaar de lucht ongemeen zuiver en klaar is, en alwaar men zegt, dat de schittering der Sterren geen plaats heeft; doch al ware 'er geen land op de Aarde, alwaar de lucht helder genoeg was, om de schynbaare trilling van het licht der Sterren te doen ophouden, zou zulks niet genoegzaam zyn, om de voorgaande verklaaring te vernietigen.

„ De Heer *Garcin*, Correspondent van de Academie, en die insgelyks een lid van het Koninglyk Genootschap te *Londen* was, in *Arabie*, ten naasteby onder den *Kreefts*-keerkring, te *Gomrom* of *Bander-Abassi*, eene vermaarde haven van de Persische Golf, zynde, schreef aan den Heer *de Réaumur*, dat hy in een land leefde, 't welk t'eenemaal vry van dampen was. De droogte der omliggende landstreeken van de Persische Golf is zodanig, dat men 'er niet alleen nooit eenige damp uit de Aarde ziet opryzen, maar zelfs dat men 'er, geduurende de drie warme Saisoenen van het Jaar, geen grasscheutje ziet, ten minste in de opene plaatsen, die voor de Zon bloot leggen; het is daar byna asch in plaats van aarde. Ook slaapen zy, die aldaar hun verblyf houden, in de lente, den zomer en de herfst, in de open lucht, boven op de huizen, die ieder van een plat voorzien zyn, op uitgespannen doeken, en zonder dekens. De Sterren maaken daar eene treffende vertooning; het is een zuiver, bestendig en glinsterend licht, zonder eenige schittering; het is alleenlyk in het midden van den winter, dat de schittering, schoon zeer flaauw

zyn-

zynde, aldaar bespeurd wordt: de Heer *Garcin* twyffelde niet, of de schittering der Sterren ontstondt uit de dampen, die zich in den dampkring der min drooge landen gedurig verheffen. De Heer *de la Condamine* heeft desgelyks opgemerkt in het gedeelte van *Peru*, dat langs de kust is, alwaar het nooit regent, dat de schittering der Sterren aldaar veel minder zichtbaar was, dan in onze gewesten. Een Sterrekundige, die zich eenigen tyd in de Indiën heeft opgehouden, verzekert dat 'er te *Pondichery*, geduurende de maanden January en February, geen schittering in de Sterren was, om dat 'er geen dampen zyn. Deeze groote zuiverheid van den Hemel in Arabie was ongetwyffeld eertyds de oorzaak van de eerste ontdekkingen der Sterrekunde; men begrypt genoegzaam, welk voordeel een altoos zuivere en heldere hemel de Asiatische volkeren, boven het overige der waereld, heeft moeten te weeg brengen. De gemakkelykheid van altoos dat schouwspel in alle zyne schoonheid te zien, of liever de onmogelykheid van het zelve niet onophoudelyk te zien, heeft van alle de bewoonders van *Bander-Abassi*, en de omliggende landstreeken, als zo veel Sterrekundigen gemaakt. De verstooringen van den slaap, welke aldaar zeer menigvuldig moeten zyn, worden voor hen de bronnen van duizend naauwkeurige en gemakkelyke waarneemingen, daar wy ons in Europa met eene lastige zorge toe bereiden, en die ons door eenen benevelden hemel ontrukt worden; ook kunnen aldaar de lieden onder het volk, wanneer zy wakker worden, door de Sterren weeten, hoe laat het is, en meer of min de voornaamste omstandigheden van die beweegingen leeren kennen. Indien de natuurlyke begaafdheden, het zyn de woorden van den Heer *de Mairan*, opgescherpt worden, naar maate 'er zich meer omstandigheden aanbieden, om dezelve te oefenen, en zo dezelve genoegzaam even gelyk over het geheele menschelyk geslacht verspreid zyn, hoe veele Sterrekundigen hebben dan zulke landen, als Chaldea, Egypte en Arabie, niet moeten voortbrengen, toen de weetenschappen, en voornaamlyk de Sterrekunde, aldaar geëerd werden! (*Hist. Acad.* 1743.)"

Aanhangsel tot den Christen Wysgeer, bezig in Aandagtige Overdenkingen over de Werken van God in het Ryk der Natuur; en zyne Voorzienigheid op alle de dagen van het Jaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhave by J. du Mee 1777. *Behalven het Register* 50 *bladz. in gr. octavo.*

VAn dit Werkje hebben wy, met deszelfs afgifte, meer dan eens verslag gegeven, als een stichtelyk Huisboek, dienende om de Lezers Gods Werken in de Natuur indiervoege te leeren opmerken, dat ze daer door ten krachtigste genoopt worden, tot ene hartlyke eerbied voor den Allerhoogsten (*). Diestyds was de Autheur nog niet openlyk bekend; maer by een tweeden Hoogduitschen Druk heeft men verstaen, dat hetzelve opgesteld was, door den Eerwaerden C. C. *Sturm*, Predicant in Maagdeburg. Zyn Eerwaerde, ene verzameling van Geestlyke Gezangen uitgevende, vond goed XVII Gezangen uit die *Overdenkingen* te nemen, en dezelven, in de tweede Uitgave, met zo vele Verhandelingen in onrym te verwisselen; welke XVII Verhandelingen, benevens een algemenen Bladwyzer over alle de Stukjes, nu ook in 't Nederduitsch, als een Aanhangsel, in 't licht gegeven zyn. Deze Verhandelingen zyn in denzelfden opwekkenden smaak als de voorigen geschreeven; waer van de volgende beschouwing, over de veelheid der Waerelden, tot eene voorbeeld kan strekken.

„ Het is niet alleen onweetenheid, maar ook teffens eigenliefde en hoogmoed, als wy den omtrek der Wereld, tot het allerkleinste deel van het groote Wereldgebouw, tot onze Aardkloot bepalen, als wy gelooven dat dezelve alleen bevolkt, en al het overige alleen om haaren wille zoude zyn; dat de Zon alleen bestemt is geworden, om dezelve te verwarmen en te verlichten, en dat de Maan met alle de Starren enkel en alleen van God zyn geschaapen geworden, om helderheid aan onze Nachten te geeven, en aan den Voerman 't gebruik van een Lantaarn te bespaaren. De beschouwing der vaste Starren alleen is reeds genoegzaam om zulk een belagchelyk en dwaas vooroordeel te weêrleggen. Derzelver schitteringen bewyzen, dat zy met haar eigen licht blinken, en de

(*) Zie de eerste aankondiging *Hedend. Vad. Letter-Oef. II. D. bladz.* 79.

de onmeetelyke afstand, in welken zy voor ons nog zichtbaar zyn, bewyst, dat zy onze Zon in grootte verre moeten overtreffen. Is het nu wel te begrypen, dat God deeze Hemellighaamen, die geene lichtgevende punten of stippen, maar groote Zonnen zyn, in zulke verre afstanden, en in zulk een groot aantal niet tot veel verhevener oogmerken geschaapen zoude hebben? Waare de bestemming van deeze Zonnen om ons alleen tot Nachtlichten te dienen, dan zouden zy een groot gedeelte van het jaar aan dat oogmerk niet voldoen, in 't welk een betrokken en donkere Hemel of korte en heldere Nachten derzelver nuttigheid verhinderen; dan zouden die Starren geheel onnut en overtollig zyn, die wegens haar al te grooten afstand met bloote oogen niet gezien kunnen worden; dan zoude één éénige Star, als dezelve nader by ons gesteld waare, zulk eene bestemming beter bereiken, als zoo veele duizenden in zoo een ontzettelyken afstand doen kunnen. En dewyl wy by al het overige gebruik, dat wy van de Starren in de Zeevaartkunde en in andere voorvallen maaken, zoortgelyke Bespiegelingen kunnen vormen, is het voor ons volkomen onbegrypelyk, waartoe alle deeze ontelbaare Zonnen van nut zouden kunnen zyn, wanneer 'er buiten deeze Aarde geene andere lighaamen voor handen waaren, die uit haar licht en uit haar warmte voordeel trekken, gesteld, dat zy ook zelfs geen plaats voor meenigerlei Schepzelen zyn. Dit denkbeeld zal voor ons nog veel waarschynlyker worden, als wy ons eigen Zonnestel naaukeuriger overweegen. Wy hebben in een onzer voorgaande Bespiegelingen gezien, in hoe veele omstandigheden de Maan met onze Aardkloot een gemeenschappelyke overeenkomst heeft, dat men op de Maan, gelyk als op onze Aarde, vast Land en Zeën, Bergen en Daalen, Zeeboezems en Eilanden gewaar wordt (*). Zoude zulk

(*) „ De Maan is vyftigmaal kleiner als onze Aardkloot, en is uitwendig in heldere en duistere plaatsen verdeelt. De eerste schynen vast Land, maar de laatste Zeën te zyn. Want, bestond de Maan uit eenerlei stoffe, waare zy alleen een vast of alleen een vloeibaar lighaam, dan zoude zy, op eene evengelyke wyze, de straalen, die van de Zon op haar vallen, op onze Aarde te rug werpen, en daardoor zouden wy geen vlakken op haar gewaar worden, gelyk wy nu weezenlyk in haar beschouwen; daar in tegendeel een vloeibaar wezen, gelyk ons water is, eene groote meenigte van straalen by zich behoud, en maar een gedeelte van dezelve te rugge kaatst. Dit is dierhalven een genoegzaame reden, om deeze donkere plaatsen van de Maan voor Zeën, en de heldere voor vast Land

zulk een groote gelykheid ons geen regt geven om verder te besluiten, en te vermoeden, dat ook daar Myneraalen en Planten, Dieren en verstandige Schepzels gevonden worden? De overeenstemming van de overige Planeeten met de Maan maakt dat ook onze gissing zich hier toe uitstrekt. En dewyl yder vaste Star, even als onze Zon, op de hoogst waarschynlyke wyze, haare byzondere Planeeten heeft, die met de Planeeten van ons Zonnestel in de wezenlykste deelen overeenkomen; zoo zien wy eene menigte van Werelden voor ons, die niet te tellen zyn, en die yder haare byzondere Inrichting, Wetten, Voortbrengzels en Bewooners hebben.

„ Welk eene meenigvuldigheid van Gods Werken beschouwen wy hier! Welk eene Grootheid van den Schepper, welk eene Majesteit der Hemelen! Millioenen Werelden met haare verstandige Bewooners erkennen en verheerlyken haaren Heer en Schepper, en zyn aanhoudend bezig hem aan te bidden. Welk eene opwekking en aansporing is dit voor ons, om ons met die Hemelschaaren te vereenigen, den Lof en de Eer van den Allerhoogsten, door alle de Werelden uit te breiden! Welk een verrukkelyk uitzicht voor ons, dat wy in de Eeuwigheid gelegenheid zullen hebben, alle deeze werken te leeren kennen, en ons in derzelver bewonderenswaardige inrichting te mogen vervrolyken! Hoe zullen wy in verbaastheid weggerukt worden, wanneer wy als dan dingen zullen mogen zien, van welke wy ons hier of in 't geheel geene, of zeer onvolkomen en dwaalende begrippen vormen konden! In welk een glans zullen wy als dan de Eigenschappen van den Allerhoogsten beschouwen, die zich over zoo veele Werelden uitbreiden, en die niet, gelyk wy ons valsch inbeelden, alleen tot onze kleine en byna onmerkbaare Aardkloot bepaalt zyn! Welk een onuitputtelyke Bron is dit voor ons van veelvuldige kundigheden! Welk eene ryke stoffe tot Lof en tot Verheerlyking van den Schepper en onbeperkten Beheerscher van alle deeze Werelden!"

Land te houden. In deeze heldere plaatsen verschynen ons eenige deelen, die nog helderer zyn als alle de overigen, en die zelfs ter zyde eenige schaduwen werpen. Deeze moeten dierhalven hooger als alle de overigen, en daarom gelyk zyn aan de Bergen van onzen Aardbol. Eenige deezer Bergen leggen enkel op zich zelven en verstrooit, andere hangen aan elkanderen, en maaken dikwerf een zeer lange keten uit. In de Zeën vindt men eenige minder donkere plaatsen, die dierhalve met onze Eilanden schynen overeen te komen."

Disquisitio Juridica Inauguralis, de eo quod Exſequiarum ratione in jure obtinet, *quam publico examini ſubmiſit* NICOLAUS CORNELIUS VAN CLEEFF. *Trajectinus. Trajecti ad Rhenum, ex officina* A. v. Paddenburg 1776. *Absque Elencho &c.* 226. *pp. in quarto f. m.*

VIndt men dikwerf de Academiſche Inwydings-Verhandelingen dor en oppervlakkig, ze zyn egter niet allen van dien aart, nu en dan komen 'er aan den dag, welken, ten opzigte van derzelver inhoud en uitvoering de opmerking van deskundigen verdienen; en zo is 't wel byzonder met deeze Verhandeling gelegen, welke de Heer *van Cleeff*, op Utrechts Hooge School, openlyk verdeedigd heeft, toen hy, naar de wyze der Ouden, tot Meester der beide Regten, gehuldigd zou worden. Zyn Edele maakt de voorgeſtelde Verhandeling, *over 't geen naar Regten in 't ſtuk der Begraavenisſen plaats heeft*, drieledig. Met den aanvang handelt hy over de Graven als gewyde of geheiligde plaatſen, en derzelver verſchillende ſoorten, mitsgaders de daaruit ontſtaande Regten. Een volgend gedeelte is geſchikt ter ontvouwinge van de pligtmaatige zorg der leevenden, omtrent de Lyken der geſtorvenen, of de verpligting der overblyvenden, om de geſtorvenen, naar 's Lands wyze, behoorelyk te behandelen. Na dit in 't algemeen getoond te hebben, hegt hy daaraan, by manier van onderdeeling, eene overweeging van 't geen in aanmerking komt, nopens dezulken, dien van regtswege alle begraaving ontzegd wordt, of de zodanigen, dien men naar regten eene eerlyke begraavenis weigert: waarnevens hy dan ook nog zyne oplettendheid vestigt op eenige bepaalingen wegens de begraavenisſen, met betrekking tot den tyd wanneer, het ſchouwen der Lyken in zekere omſtandigheden, en de vereischte zorg om toe te zien, dat geen nog leevende Vrugt met de overleeden zwangere Moeder ter aarde beſteld worde; als mede op de bepaalde aanwyzing der plaatſen, waar al en waar niet te begraaven.

Nopens dit laatſte Stuk, waarop wy kortlyk ſtaan zullen blyven, brengt ons de Autheur onder het oog, wat het Roomſche en Canonyke Regt deswegens leeren, als mede wat men, zyns oordeels, hebbe te denken van ons tegenwoordig gebruik van niet alleen binnen de muuren der Steden, maar zelfs in de Kerken, te begraaven. —— Wat het eerſte betreft, 't is blykbaar, dat de Romeinen, zo al niet on-

onder de regeering van hunnen tweeden Koning *Numa*, ten minste met de vastſtelling der XII Tafelen, (den grondſlag van 't Roomſche Regt,) omtrent 300 jaaren na Romes bouwing, reeds gewaakt hebben, tegen het begraaven in de Steden; en dat zulks ook vervolgens nog een tyd lang in agt genomen is. Intusſchen was deeze voorzorg egter alleen bepaald tot het gewoone begraaven; nadien men ten zelfden tyde het begraaven van zommige Perſoonen in de Steden, eeren aanziens halven, toeſtond, ja als een geſteld voorregt vergunde: en dit heeft vermoedelyk aanleiding gegeeven, tot het vermenigvuldigen hier van; waardoor dan het begraaven in de Steden allengskens meer in zwang geraakte; dat voorts nog ſterker toegenomen zal zyn, toen Keizer *Leo* de daartegen geſtelde Wet afſchafte, en 't eenen ieder vry liet, zyne dooden binnen of buiten de muuren der Steden ter aarde te beſtellen. —— Met opzigt tot het Canonyke Regt, ſtaat hier vooraf in aanmerking te neemen, dat de vroegere Christenen, geduurende den tyd der vervolgingen, hunne dooden onverſchillig begroeven, op de veiligſte plaatſen, daar ze dezelven verbergen konden: als mede dat ze alle mogelyke moeite aanwendden, om de overblyfſels der Martelaaren magtig te worden, ten einde die op verborgen plaatſen te begraaven; en eindelyk dat ze wel inzonderheid veel werks maakten van 't verkrygen van ruime onderaardſche holen; waarin ze dan de overblyfſels hunner Martelaaren verbergden, en die hun tevens ter Godsdienſtige vergaderplaatſen ſtrekten. Uit deeze gewoonte is vervolgens, toen de Christen-Kerk over de Heidenſche Vorſten zegenpraalde, ontſtaan, dat de Christenen de overblyfſels hunner Martelaaren eerst binnen de Steden op daar toe geſchikte begraafplaatſen bragten; en voorts Kerken ter hunner eere bouwden, in welken zy die overblyfſels ter plaatſe van de Altaaren, of onder dezelven begroeven. Dit alles nu geſchiedde niet zonder eene bygeloovige hoogagting voor de Martelaaren, welke van tyd tot tyd ten ſterkſte toenam. Zulks had wel dra ten gevolge, dat veele Christenen in den bygeloovigen waan vielen, dat zy te dieper deelden in de gunſtige voorſpraak deezer Heilige Martelaaren by God, naar maate dat hunne Lyken nader aan de overblyfſelen dier Martelaaren begraaven wierden. Van dien tyd af greep het begraaven der Christenen in de Kerken ſtand; doch zo niet, of men begroef eerst om en aan, wat laater, hier en daar in zekere plaatſen der Kerken, tot dat men eindelyk alomme, in dezelven de Lyken ter aarde beſtelde. Met den aanvang was dit wel bepaald, tot den Keizer, den Bisſchop en verdere

aanzienlyke Perſoonen; dan na weinig tydsverloop was zulks te verwerven, door allen, die vermogen genoeg hadden, om den eisch der Kerklyken te voldoen. Dit misbruik gaf Keizer *Theodoſius* reeds aanleiding om zulks door eene Wet tegen te gaan; en herhaalde Kerkvergaderingen hebben het, nu eens ſtrenger, dan eens onder mindere of meerdere bepaaling, in laatere tyden, gewraakt; doch de bygeloovigheid, en nog meer de geldzugt der Kerklyken, heeft alle de poogingen, ter weeringe van dit begraaven in de Kerken, dermaate verydeld, dat het ten laatſte een doorgaand gebruik geworden zy, gelyk het ook nog heden hier te Lande is. —— Onze Autheur, dit alles naauwkeurig voorgedraagen hebbende, vraagt eindelyk, wat men van deeze gewoonte te denken hebbe? En zyn antwoord is, dat het veel beter zou zyn, de Lyken buiten de Steden te begraaven, op plaatſen, die aan de vrye lugt en den wind blootgeſteld zyn, afgeſcheiden van de gewoone verblyfplaats der leevenden. Onze Kerken, geſchikt tot Godsdienſtige vergaderplaatſen der leevenden, zyn zeer oneigen verblyfplaatſen der dooden; en men wenscht met reden te meer dat dezelven daaruit geweerd mogten worden, om dat ze den leevenden door hunne verdervelyke uitwaaſemingen ſchaaden. Men mogt dit in vroeger dagen over 't hoofd zien, toen 't bygeloof heerschte; maar nu 't bygeloof verbannen is, 'er geen voordeel voor de dooden in gevonden wordt, en de leevenden 'er nadeel by lyden, komt het zyn Edelen vreemd voor, dat dit gebruik nog verdeedigd zou worden. 't Is 'er ook, gelyk hy vervolgt, zo mede gelegen, dat men tegen eenige weinige voorſpraaken voor het zelve, eene menigte van Godgeleerden, Geneeskundigen en Regtsgeleerden vinde, die de wanvoegelykheid en ſchadelykheid ten allerduidelykſte toonen; waarvan men hier en daar in andere Landen zo ſterk is overtuigd geworden, dat de Wetgeevende magt het raadzaam oordeele deeze gewoonte af te ſchaffen; terwyl ook zommige byzondere perſoonen dezelve door hun eigen voorbeeld zyn tegengegaan, met uitdruklyk te begeeren, dat ze, na hun overlyden, buiten de Stad, in eene aan de vrye lugt blootgeſtelde plaats begraaven zouden worden. Men kan, 't is waar, niet ontkennen, dat de verandering van dit gebruik met eenige zwaarigheden vergezeld gaat; dan dat die zwaarigheden overkomelyk zyn, blykt in die Landen daar men dit gebruik reeds afgeſchaft heeft; en 't zou, gelyk de Eerwaarde *Jona Willem te Water*, in zyne Verhandeling over dit onderwerp, te vinden in het vierde Deel der *Verhandelingen van het Zeeuwſche Genootſchap*, reeds getoond heeft, ook

ook hier te Lande niet moeilyk vallen, wanneer onze Landsgenooten zulks ernſtig ter harte namen; 't welk hun hier mede aangepreezen wordt.

Voorts gaat het derde of laatſte gedeelte deezer Verhandelinge, over de Grafſchendery, hier te Lande oudtyds bekend, onder den naam van *Reeroof* of *Raeroof* (*); waaromtrent de Heer *van Cleeff* met zeer veel naauwkeurigheid alles ontvouwt, wat het Roomſche Regt desaangaande voorſchryft. En heeft iemand wyders lust, de wetten der Germaanen hieromtrent na te ſpooren, zo verzendt hy denzulken tot de Schriften van *J. F. Polac* en *J. G. Heineccius* (†), die dit onderwerp volledig behandeld hebben; waarnevens hy ten ſlot nog meldt, dat deeze misdaad hedendaagsch onder eene arbitraire ſtraf valt. —— Onze Autheur toont in alles, dat hy zyne belezenheid met oordeel weet te gebruiken, des men, op dien voortgang, verder alles goeds van hem moge verwagten; waar toe we hoopen, dat hy beſtendig gehoor zal geeven, aan de heilzaame les van eenen zyner Vrienden, welke zich, in zyn Dichtſtuk, onder anderen aldus laat hooren.

> Wel aan VAN CLEEFF! laat [ſteeds] bevlijtiging, verſtand,
> Geduld en zedigheid gepaard gaan hand aan hand,
> En u voorzigtig op dien langen weg geleiden,
> Waarop de Waarheid ſteeds haar' held'ren glans zal ſpreiden.

(*) Eigenlyk de dooden in het Graf berooven van hun *Ree* of *Rae*, dat is doodkleed. Zie TH. BOEY *Woordentolk* op 't woord *Reeroof.*

(†) POLAC *Syst. Jurispr. Germ. ant.* L. 1. C. 19, 85, §. 6, 7. HEIN. *Elem. Jur. Germ. Vet. et hod. T.* 2. *L.* 2. *Tit.* 29. §. 141. *et ſeqq.*

Leevensbeſchryving van eenige voornaame meest Nederlandſche Mannen en Vrouwen. Uit egte Stukken opgemaakt. Derde Deel. Te Amſterdam by P. Conradi *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1776. *In groot octavo* 350 *bladz.*

NOpens de uitvoering van dit Geſchrift, en deszelfs geſchiktheid voor hun, die een ledig uur willen beſteeden, in 't doorloopen eener welopgeſtelde Leevensbeſchryvinge van Perſoonen, die in eene mindere of meerdere maate betrekking tot onze

Vaderlandsche Geschiedenissen hebben, is met de afgifte der twee eerste Deelen reeds het noodige gewag gemaakt (*); des wy thans alleen te melden hebben, dat dit derde Deel zulken Leezeren op nieuw een ryken voorraad verschaft. Het behelst een aantal van een-en-twintig Leevensbeschryvingen van Persoonen, die door hunne Krygs- of Staatkunde, en door hunne Godgeleerde of Historiekundige Schriften, de opmerking der Natie verdienen. Onder de laatsten komt hier, benevens onzen geagten Geschied-Schryver P. C. HOOFT, mede voor, de beroemde Historiekundige UBBO EMMIUS; wiens nagedagtenis met regt wel verlevendigd mogt worden; 't welk ons ook te eerder heeft doen besluiten, om 's Mans Leevensbeschryving, ten voorbeelde der schryfwyze in dit Stuk gehouden, alhier te plaatsen. Ze luidt als volgt.

„ UBBO EMMIUS, eertyds Hoogleeraar te Groningen, wierdt gebooren *in de Grizte* of te *Grietzyl*, in Oostfriesland, op den 5 van Wintermaand, des jaars 1547. Zyn Vader was *Emmo Dyken*, een Predikant, en voormaals Leerling van *Luther* en *Melanchton*; zyne moeder *Elisa*, dochter van *Egbert Tjarda*, die veertig jaren de Burgemeesterlyke waardigheid te *Norden* hadt bekleed. Onze Emmius, negen jaaren oud zynde, wierdt te *Embden* ter Schoole besteed, en bevlytigde 'er zich, negen jaaren lang, met groote naarstigheid. Vervolgens trok hy naar *Bremen*, om de lessen te hooren van den beroemden Rector *Joannes Molanus*, en bleef aldaar insgelyks eenige jaaren. Hier zyne Letteroeffeningen volbragt hebbende, keerde hy te rug naar zyne Ouders; doch vertoefde 'er kort, wordende hy naar *Norden* gezonden, om op de aldaar nieuw gestigte Schoolen het onderwys te genieten van *Johannes Florianus* en *Nicolaus Sascherus*. In zyn vier en twintigste jaar reisde hy naar de toenmaals vermaarde Hooge School te *Rostok*, alwaar *David Chytreus* en *Henricus Bruceus*, de eerste in de Godgeleerdheid en Geschiedenissen, de andere in de Wiskunde, met grooten lof, onderweezen.

„ Twee jaaren hadt hy zich hier met een gelukkigen uitslag geoeffend, wanneer de treurige bode van zyns Vaders dood hem naar Oostvriesland deedt keeren, om zyne Moeder te vertroosten. Doch alzo hy van eene ongemeene zucht wierdt gedreeven om vreemde landen en in dezelven verscheiden geleerde Mannen te bezoeken, vertrok hy, in den jaare 1575, naar Frankryk, doorreisde een groot gedeelte van Duitschland, en hieldt zich wel twee jaaren op te Geneve, daar hy, onder andere, een Leerling wierdt van *Theodorus Beza*.

„ Van zyne reizen te rug gekeerd zynde, wierden hem twee beroepen aangebooden, dat van Predikant en van Rector eener Latynsche Schoole. Dewyl hy uit den aart zeer beschroomd was, en

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV. D. bl.* 515.

en in gezelschap weinig durfde spreeken, verwierp hy, hoewel tegen zyne inwendige neiging, de eerste aanbieding, en wierdt Rector der Schoole te Norden; dit viel voor in den jaare 1579. Hy trok een groot getal Leerlingen, en bragt de School in groot aanzien; doch Geestlyke heerschzucht deedt hem deeze plaats verlaaten. Schoon naamlyk de Hervormde Geloofsbelydenis, welke thans te Embden gevolgd wierdt, ook te Norden in eere wierdt gehouden, en de Embder Catechismus, openlyk, voor de gemeene Land-Catéchismus erkend was, begon egter de Augsburgsche Geloofsbelydenis nu te Norden door te dringen; doch Emmius, als den Hervormden toegedaan, kon niet besluiten deeze Belydenis te ondertekenen; weshalven hy, door het sterk dringen, inzonderheid van den Predikant *Hesbusius*, in den jaare 1587, van het Schoolbewind verlaaten wierdt, tot groot nadeel der Schoolen, en misnoegen van veele braave lieden.

,, Niet lang was, egter, onze Ubbo buiten bediening. Al in het volgende jaar beriep hem Graaf Jan van Oostfriesland tot Rector der Latynsche Schoole te Lier. Hier verwierf hy in korten tyd zo veel roems, en bragt de Liersche School in zo groot een aanzien, dat zy die van Norden verre overtrof, welke, zedert zyn vertrek, nimmer op haar verhaal heeft kunnen komen.

,, Zes jaaren hadt Emmius hier het Schoolbewind geoeffend, toen Groningen, nu insgelyks tot de zyde der Staatschen overgegaan, hem tot zynen Schoolvoogd beriep, met magt om zodanige schikkingen en veranderingen in te voeren, als hy dienstig zoude vinden. Hy aanvaardde zyn ampt in den jaare 1594, toen hy nu den ouderdom van 47 jaaren hadt bereikt, en bediende 't zelve twintig jaaren lang, tot groot voordeel der jeugd, welke van alle oorden in menigte tot zyn onderwys zamenvloeide. Ten einde van deezen tyd nam de Regeering van Groningen, in den jaare 1614, een besluit om haare School tot eene Academie te verheffen, en beriep, onder anderen, onzen Emmius tot Hoogleeraar in de Geschiedenissen en Grieksche Taale. Hy was de eerste Rector deezer nieuwe Hooge Schoole, en verstrekte haar tot een luisterryk sieraad, tot dat de zwakheden des ouderdoms hem beletten in 't openbaar te verschynen. Doch hy liet hierom niet af te arbeiden, ten beste van het Gemeenebest der Letteren en van de onlangs opgeregte Hooge Schoole; de geleerde waereld verrykte hy met verscheidene doorwrogte Werken, en de Academische Senaat ondervondt menigmaalen zyne wysheid, in de heilzaame raadgeevingen, welke hy mededeelde.

,, Hy was een man niet alleen van zonderlinge Geleerdheid, en in die Weetenschappen, in welke hy de jeugd onderwees, ten hoogsten bekwaam, maar ook in de Staatkunde en de belangen der Vorsten bedreeven. Graaf Willem Lodewyk van Nassau pleegde hem dikwyls raad, in zeer gewigtige zaaken; en 's Hoogleeraars gevoelen strekte hem meestal tot een regelmaat zyner handelingen. Meer

dan eens wierdt hy, gedurende zyn verblyf te Groningen, onder anderen, van de Regeering van Dordrecht, Leeuwaarden en Embden, aangezogt om van woonplaatze te veranderen; doch deeze aanzoeken wees hy vriendelyk van de hand, oordeelende, dat zo iemand in eenen hem gelegenen ſtand gevestigd ware, niet ligt naar verandering moest haaken. Schoon een yverig voorſtander van de eer zyns Vaderlands, en een grondig kenner van deszelfs Oudheden, bezat hy, egter, onpartydigheids en moeds genoeg om zich te kanten tegen veele fabelagtige vertellingen wegens de Oudheid en afkomst der Frieſche Natie; 't geen hem, onder de Geleerden, niet weinig vyanden verwekte. Gelyk hy zelf onder de Geleerden een aanzienlyken rang bekleedde, dus wierdt hy ook hoog geſchat van verſcheidene Mannen zyner Eeuwe, welke met roem in het Letterperk geſtreeden hebben. Thuanus, Scaliger, Heinſius en andere maakten veel werks van hem. Scaliger noemt zyne Frieſche Geſchiedenis overtreffelyk, *divina*; Thuanus getuigt, na Buchananus, niets geleezen te hebben, dat by hem in getrouwheid, vrye gedagten en fierlykheid van ſtyl kan vergeleeken worden. Het beoeffenen der Geſchiedenisſen, vooral van die der Frieſche Natie, maakte zyne hoofdzaak uit; hier van getuigen zyne nagelaatene ſchriften, als zyne *Historia rerum Friſicarum*, beginnende van het jaar 449, en loopende tot het jaar 1564; als mede, *De Agro Friſiæ inter Amaſum et Lavicam, deque urbe Groninga. Deſcriptio Chorographica Friſiæ Orientalis, De Statu Reipublicæ et Eccleſiæ in Orientali Friſia. Antiquitates Friſiorum.* Behalven deeze zyn van hem voorhanden verſcheiden ſtukken, de Tydrekenkunde en Griekenland betreffende.

„ Hy overleedt te Groningen op den 9den van Wintermaand des jaars 1625, in het negen en zeventigſte jaar zyns ouderdoms. Tweemaal is hy getrouwd geweest: eerst, te Norden, in 't jaar 1581, met *Theda Tjebbes*; deeze, hem een Zoon gebaard hebbende, ſtierf in 't Kinderbedde, de Zoon als hy negentien jaaren oud was. In zynen tweeden echt tradt hy met *Margareta van Bergen*, van Embden; deeze overleefde hem nevens een' Zoon en Dochter; de Zoon, wiens naam was *Weſſel Emmius*, was, toen de Vader ſtierf, Predikant onder de Hervormden te Groningen. De Regeering deezer ſtad, om 's Mans naagedagtenis te vereeren, heeft zyne Beeldtenis geplaatst op 't Stadhuis."

Ver-

Vervolg van den Wysgeerigen Landman, of JACOB GOUYER, *in zyn karakter en bedryf geschetst, door den Heer* HIRZEL, *eersten Geneesheer van de Republiek van Zurich. Naar de tweede Hoogduitsche Uitgave vertaald. Te Deventer by* L. Leemhorst 1777. *Behalven een kort Voorberigt* 165 *bladz. in octavo.*

IS ieder Leezer genoegzaam, vooral dezulken, die een beredeneerd deugdzaam character hoog waardeeren op het leezen van den *Wysgeerigen Landman* (*), ingenomen geweest met deezen *Jacob Gouyer*, gemeenlyk geheeten *Kli-yogg* of *de kleine Jacob*, 't zal hun dan zeker aangenaam zyn, dit voortreffelyk mensch nog nader te leeren kennen; te meer daar men weet dat het Geschrift van den Heer *Hirzel* geen Roman, en dat de Wysgeerige Landman geen verdichte perfoonaadje is, maar iemand, die zo wezenlyk bestaat, als de Schryver, welke zyn character schetst. Dit maakt het Vervolg dier afschetsinge des te aanmerkelyker; en men zal reden vinden, om, op het doorbladeren van 't zelve, vergenoegd te zyn; daar het ons 's Mans character, in verscheiden byzondere omstandigheden, nog duidelyker voordraagt, en onze goede gedagten hem aangaande, van alle zyden, bevestigt. —— Het zelve bestaat uit een aantal van Brieven door den Heer *Hirzel*, aan deezen en geenen zyner geagte Correspondenten geschreeven, om hen, op hun verzoek, eenige nadere onderrigtingen nopens *Jacob Gouyer* mede te deelen; dat hem te gelyk gelegenheid geeft, tot het voorstellen van verscheide zedelyke bedenkingen, mitsgaders van aanmerkingen, die de bevordering van den Landbouw betreffen; waar door dit Geschrift, boven het gemelde, ook van die zyde zyne nuttigheid heeft. Twee deezer Brieven zyn geschreeven aan den Heer Hopman *Frey* te Bazel; een derzelven is eene beantwoording van een Brief van den Eerwaarden *Hulshoff*, Dr. in de Wysgeerte, Predikant te Amsterdam enz.; een vierde is gerigt aan den Heer Baron *van Tschudi*, Burger te Metz en te Glaris; en 't opschrift van den laatsten luidt, aan den Heer Abt *Siegmund*, Graaf van Hochenwart enz. Die aan den Eerwaarden *Hulshoff* betreft voornaamlyk 's Mans zedelyk en huishoudlyk character; de anderen gaan meer over den Landbouw, en 't gedrag, benevens de denkwyze van *Jacob Gouyer* als Landman, waar tusschen egter, in die aan den Heer *Frey*, ook andere aanmerkingen gevlogten zyn. —— Onder andere voorstellen van den Eerwaarden *Hulshoff* wegens deezen Landman, is 'er ook één nopens de opvoeding zyner Kinderen, dat wy, met de beantwoording van den Heer *Hirzel*, zullen mededeelen, om hem dus in zyn character als Vader des Huisgezins onder 't oog te brengen.

„ Gy vraagt my verder, zegt *Hirzel*, hoe KLI-YOGG gewoon is met zyne kinderen om te gaan? Of hy dezelve met vryheid en zagtheid, of op eene strenge wyze en als een boer regeere? En of zyne kinderen de yverzugt kennen?" Liefde en vrolykheid heerschen in zyn huis, van allen dwang bevryd; dit ontdekt elk, die het

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef. I D. bl.* 172.

het huis intreedt, terstond aan alle de vrolyke aangezigten; en het kan indedaad in die levenswyze, welke ik beschreeven heb, niet anders zyn. By alle verrigtingen van het huis zegt elk vryelyk zyne meening, en die het waare treft, heeft de goedkeuring van allen, en ziet zyn raad gevolgd; want allen zyn gewoon onpartydig de waarheid te zoeken, hun gezond verstand raad te pleegen, en het algemeen belang van 't huisgezin steeds in 't oog te houden. Elk kan zyn genoegen eeten; noch spys noch geld wordt opgeslooten; niemand heeft ooit gelegenheid gehad tot yverzugt geprikkeld te worden; de Vader heeft altoos dezelfde genegenheid aan alle kinderen betoond, allen eveneens behandeld, met allen even eens by alle gelegenheden geraadpleegd. Niets geeft hem meer vermaak dan de gedingen van zyne kinderen te hooren, hoe de bezigheden van het huis op de beste wyze aan te leggen, daar zy allen hunne aandagt even hartelyk op vestigen, om dat zy allen van de verderfelyke vermaaken, die in speel- en drinkhuizen gezogt worden, even zorgvuldig te rug gehouden zyn. Men ziet onzen Wysgeer in alle zyne kinderen, om zo te spreeken, verdubbeld; zy zyn zo gewend aan zyne grondregelen, en van derzelver waarheid zo wel overtuigd, dat zelfs het schynbaarst geluk niet in staat is om hen buiten 't vaderlyk huis te troonen. Men boodt zyn zoon een zeer gunstig huwelyk aan, maar de voorwaarde, dat hy in zyns Schoonvaders huis trekken, en daar woonen zoude, maakte het voor den zoon onmoogelyk, om deze anders zo aangenaame als voordeelige party aan te neemen.

„ Kli-yogg heeft de yverzugt zo wel uit zyn huis weeten te verbannen, dat zyne Zoonen eenen vreemden, die hunne Zuster trouwde, met liefde in het zelve ontvangen hebben en behandelen, schoon deze zwager zyne Moeder medebragt. Zy leeven nu sints verscheide jaaren in eene broederlyke genegenheid met malkanderen, en vinden in dezen bygekoomen broeder reeds een nieuw bewys van hunnes Vaders wysheid. De aangehuwde Broeder was van vooroordeel tegen kli-yogg ingenoomen, en bezogt hem, zo als hy door de Overigheid met een Leen in deszelfs nabuurschap begunstigd was, meer met oogmerk om het zonderlinge van dezen man te leeren kennen, en gelegenheid te hebben van hem uit eigen kundigheden te bespotten, dan zyne onderregting te gaan hooren. Dog zyne aangeboren opregtheid, en zyn natuurlyk goed verstand, deeden hem het waare schoon in kli-yogg's karakter en gedrag wel haast bemerken; hy was in 't eerst beschaamd over zyne eigen geringheid en de oogmerken, waar mede hy dezen man was gaan zien; vervolgens begon hy hem, wien hy gedagt hadt te bespotten, hoog te schatten, naar maate hy meer overtuigd wierdt, dat al het zonderlinge in kli-yogg's handelwyze zo duidelyk door de uitkomst en ondervinding wierdt aangepreezen, als het op de voorschriften van 't gezond verstand blykbaar gegrond was. Hy beminde nu kli-yogg en vattede eene sterke liefdedrift voor deszelfs Dogter

op;

op; hy verwierf haar van haar Vader, onder voorwaarde, dat hy zig by hem zoude koomen nederzetten, met de zynen gelyk op werken, en tevens ook aan alles een gelyk aandeel hebben zoude. In den beginne scheen onder de zoonen eenige yverzugt deswegen te ryzen; de Vader stelde hun het algemeen heil voor, dat uit de vereenigde kragten van alle huisgenooten, ter bevordering van eenen arbeid tot aller voordeel gelykelyk strekkende, natuurlyk moest geboren worden; hy deedt hen begrypen, hoe de welvaart van een huis door het toeneemend getal van hun, die met een hartelyken yver voor het zelve werkten, moest toeneemen, daar de splitsingen en verdeelingen der goederen alles bedorven; eindelyk gaf hy elk, die op deze voorwaarde niet verkoos te blyven, vryheid om het Vaderlyk huis te verlaaten. Niemand vertrok, elk onderwierp zig gereedelyk, en thans erkennen zy allen, door de ondervinding geleerd, hoe wysselyk hun Vader gehandeld heeft. Deze schoonbroeder is in allen opzigte een tweede KLI-YOGG geworden, hy heeft zig alle deszelfs grondregels eigen gemaakt, en bevindt zig den gelukkigsten man der wereld daar by; zyne moeder zelve kan haar geluk niet genoeg pryzen, dat zy haar leven mag doorbrengen in eene huishouding, daar altoos liefde en vrede heerschen, en den getrouwen arbeid van elk beloonen, en alwaar men geen anderen naaryver kent, dan om, elk naar zyn vermogen, meest aan den gemeenen welvaart toe te brengen. Hier moet men koomen, om het geluk, daar de honderd drie-en-dertigste Psalm van juicht, in zyn volle waarde te kennen, en in zyn volle kragt te ondervinden.

„KLI-YOGG verschaft zyne kinderen by gevoegelyke gelegenheden onschuldige vermaaken; in den oogst, by voorbeeld, laat hy hen met een Viool naar 't land geleiden, en zet zig des zondags avonds met hun aan 't zingen; dog het eenigst gezang, dat in dit huishouden gehoord wordt, zyn de Psalmen van David; maar deze worden met zulke sterke gewaarwordingen, en aandoeningen van gelyken aart, als welken David ondervondt, gezongen, dat zy daar waarlyk een innig zielsvermaak uit haalen, zo groot en zuiver als weinige menschen zig door de uitgezogtste konstmiddelen verschaffen kunnen. Onlangs, vergezeld van twee Reizigers, den Heer Baron van RUDBECK, en den Heer Magister BIORNSTAHL, twee waardige Zweeden, trof ik hen in zulk een uur van uitspanning aan, en de gulle vrolykheid, die zig op de aangezigten en in de beweegingen der zangeren vertoonde, voerde hen in de grootste verwondering. Hier ziet men, hoe ligt de mensch gelukkig kan zyn, zo hy zig door de betragting zyner pligten de waare innerlyke vergenoeging weet te verschaffen, in plaats van zig met versierde stelsels van geluk en grootheid te vermaaken, zo als hy bedoelt, maar indedaad te kwellen."

In de andere Brieven komt deeze *Kli-yogg*, gelyk boven gezegd is, meer voor als Landman; en in dit character schetst hem de Heer

Hir-

Hirzel, by uitftek; als een roemwaardig voorbeeld in zynen tweeden brief aan den Heer *Frey*; daar hy een berigt geeft van 's Mans aangewende poogingen ter verbeteringe van een uitgemergeld en verwaarloosd Leengoed, met den gewenschten uitflag hier van. In deeze befchryving vinden wy hem afgemaald als een naarftig en weldenkend Landman; die, door eene geregelde fchikking, zyne weloverleide poogingen indiervoege in 't werk ftelde, dat hy eerlang zynen arbeid in eene ruime maate beloond zage. —— Die eigenfte Brief verleent ons tevens een verhaal van 't Huwelyksfeest van een zyner Kinderen, en 't voorgevallene by die gelegenheid; waar in die braave Landman, niet minder dan anders, aan zyn voortreffelyk character beantwoordde. —— Wyders ontmoeten de Liefhebbers van den Landbouw in deeze Brieven verfcheiden leezenswaardige aanmerkingen, daar toe behoorende; en inzonderheid vordert hunne aandagt de laatfte Brief aan den Heer Abt *Siegmund*, in welken de oorzaaken, die den Landbouw benadeelen, en de middelen ter verbeteringe van denzelven, oordeelkundig opengeleid worden.

Brieven, gewisfelt tusfchen den Engelfchen Vice-Admiraal JOUNG, *den Heer* COLPOYS, *Kapitein van een Engelsch Oorlogfchip, en zyne Excellentie, den Heer* J. de GRAAF, *Gouverneur van St. Euftatius. Alom te bekomen. In groot octavo 21 bladz.*

NAar luid deezer Brieven meenden de Engelfchen regtmaatige reden tot klagten te hebben, over 't gedrag van den Gouverneur van St. Euftatius, met betrekking tot de Amerikaanfche Schepen, en den handel met de Colonisten. Wel byzonder was hunne hoofdbefchuldiging, dat men op St. Euftatius de hand en deel had, in 't uitrusten van een gewapenden Amerikaanfchen Bark, en dat de Vlaggen en Forten van Hunne Hoogmogenden gebruikt werden om de Schepen der Colonisten te begroeten. Ter wederlegginge hier van ftrekken de Brieven van Zyne Excellentie; die op de algemeene klagten aantoont, dat men de Regeering van St. Euftatius ongegrond verdenkt van de Colonisten te begunftigen, en verder de opgemelde byzondere befchuldigingen tegengaat. Geen inwoonder van St. Euftatius heeft eenige gemeenfchap met de uitrusting van, of verdere deelneeming in dien Amerikaanfchen Bark; en nooit heeft men de Amerikaanfche Schepen van 's Lands Forten op eene andere wyze begroet, dan men gewoon is alle Koopvaardy-Schepen te doen, die het Kasteel begroeten. Men beantwoordt naamlyk dezulken met twee fchooten minder dan hunne groet; waartegen men de Oorlogfchepen, toebehoorende aan Souvereine Staaten, met fchoot voor fchoot beantwoordt, tot een onderfcheiden teken van onafhanglykheid. — Men deelt ons deeze Brieven, zo van den kant der Engelfchen als van den Gouverneur, mede in een Uittrekfel van een Brief, voorkomende als gefchreeven door een inwoonder van St. Euftatius, die den Gouverneur als te ftraf voor de Hollanders befchryft: dan wy laaten dit in zyne waarde. Zo de voorgeftelde Brieven egt zyn, toonen zy, dat de Engelfchen geen gegrond regt hebben, om te klaagen over de Regeering van St. Euftatius.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De zwaarste plaatsen der Brieven van PAULUS *opgehelderd; door* P. CURTENIUS; *Dr. en Prof. der H. Godgel. in het Athenæum Illustre, en Predikant te Amsteldam. Vierde Deel. Te Amsteldam by* J. de Groot 1777. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 790 bladz. in quarto.*

Toen de Hoogleeraer *Curtenius* dit Werk aenving, bepaelde hy zig eerstlyk tot den Brief van *Paulus* aen de Romeinen, om te beproeven, hoe gunstig deze zyne arbeid ontvangen wierd, en of zulks hem ook mogte aenmoedigen, om op die wyze voort te gaen. De ondervinding heeft geleerd, dat zyn Hoogeerwaerde geen reden gehad heeft, om zich deswegens te beklagen; zulks heeft hem genoopt, die ingeslage loopbaen verder te volgen, en 't is hem thans gelukt derzelver einde te bereiken. Na van tyd tot tyd de volgende Brieven van dien Apostel, op ene soortgelyke wyze als den Brief aen de Romeinen, nagegaen te hebben, besluit hy met dit vierde of laetste Deel dezen zynen arbeid, ter opheldering van zodanige plaetsen in deze Brieven, van welken men, met de woorden van *Petrus*, kan zeggen, dat ze behelzen *sommige dingen zwaer om te verstaen.* Hier onder komen, in dit laetste gedeelte, de volgende onderwerpen en tekstens.

„ *De verheerlyking der Geloovigen ten jongsten dage.* 1 Th. IV. 15-17. *Des Apostels heilwensch over den Geest, de Ziel en het Ligchaam,* 1 Th. V. 23. *De dag des Heeren, ten tyde van Apostel Paulus nog niet aanstaande, of zyne waarschouwing tegen ontydige vreze.* 2 Th. II. 1-3 a, b. *'t Beeld van den Antichrist, of 't hoofd van den afval.* 2 Th. II. 3c en 4. *De opkomst en trapswyze voortgang, met de tusschenkomende beteugeling, van den Antichrist, tot op deszelvs volle openbaring.* 2 Th. II. 5-8a. *De val van den Antichrist.* 2 Th. II. 8b-10a. *De ondergang van het Antichristendom.* 2 Th. II. 10b-12. *De Vrouw vernederd, doch, geloovende, zalig in het kindenbaaren.* 1 Tim. II. 13-15. *De hoofdsom der Euangelieleer.* 1 Tim. III. 15b en 16. *'t Verderv der laatere tyden.* 1 Tim. IV. 1, 2, 3a b. *De vastigheid van het verzegeld fondament.* 2 Tim. II. 19. *'t Gezag van het Euangelium boven*

de Wet. Heb. II. 1-4. *Melchizedek en Christus onderling vergeleken.* Heb. V. 10, 11a. *De beginzels en volmaaktheid der Leer.* Heb. VI. 1-3. *De afvallige, hoe onbekeerlyk, of 't oordeel des afvals.* Heb. VI. 4-6. *Welke zonde onherstelbaar, of het oordeel des afvals gerechtvaerdigd.* Heb. X. 26-29. *Zorg tegen afval.* Heb. XII. 15. *Esau, een voorbeeld van de afvallige onder de Jooden.* Heb. XII. 16, 17. *'t Ontzaglyke der oude Wet.* Heb. XII. 18-21. En ten laatste, *de aangenaamheid van het Euangelium, of de betere huishouding van het Nieuwe Testament.* Heb. XII. 22-24."

Zy, die lust hebben tot het naspooren van den zin van duistere plaetsen in des Apostels Brieven, vinden dus, gelyk in het geheele Werk, zo ook in dit gedeelte een ruimen voorraed voor hunnen oefengragen geest, in 't overwegen van des Hoogleeraers bedenkingen. Komen ze niet allen even bondig voor aen een vrymoedig onderzoeker, dat vooral in 't ontwikkelen van duisterheden niet vreemd is; men zal 'er echter, over 't geheel, Geleerdheid en Oordeel, met ene geoefende Uitlegkunde, in bespeuren. Zie hier, om 'er ene opheldering uit over te nemen, des Hoogleeraers gedachten rakende het Apostolisch voorstel 1 *Tim.* II. 13-15. *Want Adam is eerst gemaakt, daarna Eva. En Adam is niet verleid geworden, maar de Vrouw, verleid zynde, is in overtreding geweest. Doch zy zal zalig worden in kinderen te baren, zo zy blyft in het geloof, en liefde, en heiligmaking, met matigheid.* —— Hoe, zou iemand mogen zeggen, op het eerste inzien dezer woorden; Is Adam niet verleid noch in overtreding geweest zo wel als de Vrouw? Komt het kinderbaren in als een middel ter zaligheid? Zouden dan onvruchtbaren en ongehuwden van de zaligheid versteken zyn? Maer men hoore onzen Uitlegger, en men zal erkennen, dat *Paulus* woorden in genen deele zulke ongerymdheden behelzen. Zyn Hoogeerwaerde geeft ene uitvoerige opheldering van alle de byzonderheden, in dit voorstel begrepen, met wederlegging van enige, naer zyn oordeel, niet wel gegronde verklaringen; dan de geheele ontvouwing van dit alles zou hier te breed uitloopen; waerom wy ons slechts bepalen tot de stellige voordragt van 's Mans gevoelen, nopens het aengeduide, dat hier als duister voorkomt.

De Apostel had, om dit vooraf ten algemenen verstande op te merken, v. 11 en 12, geboden, dat de Vrouwen zich, niet alleen ter onderwyzing in het openbaar aen anderen, maar ook ten aenzien der regering, aen het bestel der mannen zouden onderwerpen; en hier van geeft hy, v. 13 en 14, ene dub-

dubbele reden; doch met ene verzachting, door zekere opbeurende toezegging, v. 15; ter voorkominge van ene bedenking, welke men hierop had konnen inbrengen.

De eerfte reden is afgeleid van Adams fchepping voor die van Eva, waer op wy, als bekend, niet ftaen zullen blyven; maer de tweede, genomen uit het beloop van 's menfchen val, komt in den eerften opflag duister voor. *Adam*, zegt de Apostel, *is niet verleid geworden* enz. Ter ontvouwinge van de uitdrukking dat *Adam niet verleid is geworden*, bepaelt zyn Hoogeerwaerde onze aendacht op de juiste betekenis van 't woord ἀπατᾶν, door *verleiden* overgezet; dat in kracht zo veel zegt, als ene afleiding van den rechten weg, die door bedrog of valschheid, en met een kwaed opzet, gefchied. Voorts brengt hy ons onder het oog de verleiding van *Eva* in den Hof, en de wyze op welke dezelve gefchied is, naemlyk door bedrog en verleiding, met een kwaed opzet. En zo, zegt hy, ten laetfte, zo is zekerlyk *Adam niet verleid.* „ Zyne vrouw kwam tot hem met eene goede meening, en geenzins om hem in eenig verdriet te brengen. Integendeel zy geloofde, dat haar geluk daarin gelegen was, dat zy vryheid had, *om van den boom der kennis te mogen eeten.* En zy wilde daarom, denkende, dat zy wel deedt, die goede tyding voor zichzelve niet alleen houden, maar uit lievde mededeelen aan haaren echtgenoot, op dat die, zoo wel als zy, gemeenfchap daaraan hebben mogt. Waarop dan de man, niets quaads vermoedende van zyn wyv, gerustlyk uit haare hand ontving het gene zy hem gav, en aldus ook zelv, zonder verder onderzoek, ten val gekomen is. Kortom, *Adam* is wel van den rechten weg afgeleid, maar 't is niet uit haat of door bedrog gefchied, want het voornemen van de vrouw was niet haaren man te bedriegen, maar gelukkig te maaken. En in dit opzigt is 't alleen waar, dat *Adam niet is verleid geworden.*" (*) — Overeenkomftig hier mede vervolgt dan ook de Apostel, *maer de Vrouw, verleid zynde, is in overtreding geweest*, dat is, met herhaling van het woordje *eerst* uit v. 13, heeft eerst overtreden; of men verkieze ene andere geenzins wraakbare vertaling, die misfchien nog wel zo gemaklyk is, en leze, *maer de Vrouw, verleid zynde, is tot overtreding geweest* (†), dat volkomen ftrookt met het

(*) Zie T. H. V. D. HONERT *Waar. Wegen*, VI. III. XXXVI—XXXIX. (†) Zie MOSHEIM *over Timoth. I D. bl.* 283-285.

het bovengezegde. „ Dit zal dan zeggen, dat niet *Adam* aan *Eva* gelegenheid gav om te zondigen, maar dat *Eva* de naaste aanleiding gegeven heeft tot de *Overtreding* van *Adam*, of wel dat de oorzaak der Overtreding uit haar gesproten is. Men vindt althans een diergelyk gezegde 1 *Kon.* XII. 30. *deeze zaake werdt tot zonde.* En Jesus Syrach schreev zonder bewimpeling: *van het wyv is 't begin der zonde.* Eccl. XX. 29."

Op het voorstellen hier van toont de Hoogleeraer, dat des Apostels redenering zeer wel aengaet, wanneer hy zich van deze kundigheden bedient, om zyn gegeven bevel aen te dringen: bewyzen dat de *Vrouw niet over den Man moet heerschen*, met deze reden: *want Adam is eerst gemaekt, daarna Eva:* en verder, dat het haer niet toekomt *in 't openbaer te leeren*, om dat *Adam niet verleid geworden is, maer de Vrouw, verleid zynde, tot overtreding geweest is.* —— Men merke, met zyn Hoogeerwaerden, hier nog aen, dat Paulus in deze laetste spreekwyze, in plaetse van *Eva*, het woord *de Vrouw* gebruikt, om te doen begrypen, dat zyne redenering niet te verstaen was van *Eva* alleen, maer dat, het gene daerdoor is ingevoerd, zich over de gantsche kunne verspreid heeft.

Daer deze redenering des Apostels nu vry vernederend voor de Sexe is, zo komt 'er niet oneigen een aenhangzel by, dat grootlyks tot gerustftelling der Vrouwen kan dienen: *doch*, zegt de Apostel, *zy zal zalig worden in kinderen te baren* enz. *Zy*, te weten de Vrouw, dat is hier dan het Vrouwlyk Geslacht in 't algemeen, *zal zalig worden.* Men kan naauwlyks twyfelen van den Hoogleeraer toe te vallen, als hy dit overbrengt op de eeuwige gelukzaligheid, ter oorzake van de daerby gevoegde voorwaerde, *indien zy blyvt in geloov* enz. Maer hoe is het dan te verstaen, *zy zal zalig worden in kinderen te baren?* Is dit dan een middel ter eeuwige gelukzaligheid? —— Om zodanige bedenkingen uit den weg te ruimen heeft men wel eens toevlucht genomen tot vergezogte verklaringen: doch zulks is, volgens onzen Uitlegger, niet noodig. De Apostel zinspeelt in het geheele voorstel op den vloek, die over het vrouwelyk geslacht door Eva gebragt is, en oogt dus hier op de moeilykheden en smerten ondervonden voor, in en na het kinderbaren; leidende de vertroosting ten krachtigste af uit die eigen straf. „ Zoo echter, zegt hy, dat de Apostel niet zo zeer gezien zal hebben, op de eigenlyke daad van het *Kinderbaaren*, maar veel meer op den staat, waar in men *baart*, of die de *kinderteelt* tot zyn oogmerk heeft, mits dat het zy een wettige staat, en dat dus de Apostel gezien heeft op den Echt, waar toe de vrouw, zoo wel als de man,

ge-

geroepen is." (*) De Hoogleeraer tekent hier nog aen, dat men eigenlyk in de grondtael leest, διὰ τεκνογονίας *door het kinderbaren*, dan 't is, gelyk hy zegt, al voorlang beweezen, dat dit bywoord διὰ ook de betekenis heeft van *in*. Men zie onder anderen Rom. IV. 11 en 2 Cor. III. 11. „ Ook zegt Petrus, (vervolgt zyn Hoogeerwaerde,) in zynen eersten Briev III. 20. dat by den zondvloed *weinige zielen behouden wierden door het water:* niet dat eigenlyk het water haar behouden heeft, want de Arke alleen was 't middel ter behoudenis, maar zy wierden behouden *in het water*. En daar mede verdwynt dan in eens alle duisterheid, als de Apostel maar eenvoudiglyk zal hebben willen zeggen, dat de vrouwen *zalig worden* IN of *onder* en *by het kinderbaaren*, zoodanig dat de smerte, die nog als een bittere nasmaak van Eva's ligtgeloovige schendaad aan het *Kinderbaaren* vast is, en dus nog een overblyvend teken van den Godlyken vloek, haar echter niet ten verderve zy, nog eenig *beletsel* geeve of hinder doe aan haare *zaligheid*, maar dat zy desniettegenstaande zoo wel kan *zalig worden*, als of zy ongetrouwd gebleven was."

Intusschen moest echter niemand daar uit afleiden, dat alle vrouwen, die zich in dezen staet zouden bevinden, zo gelukkig zouden zyn: 'er word ten dien einde, zo als 'er de Apostel byvoegt, in zulk ene Vrouw vereischt, dat zy *blyft in het geloof* enz. In den Grondtekst staat, *indien zy blyven*; doch dit is ene *Enallage* of talwisseling, die zeer gebruikelyk is, en de Apostel heeft zich, naer 't oordeel van onzen Uitlegger, „ thans in het meervoud willen uitdrukken, om nog zo veel klaarder aan te duiden, dat, het geen hy zoo even gezegd hadt van *de vrouw* in het enkelvoud, ten aanzien der gansche sexe te verstaan was." (†). Men heeft dit gevolglyk over te brengen op ieder vrouw in 't byzonder; zy moet, zal zy dus in den Echt zalig worden, ene geloovige Vrouw zyn, de Liefde en Heiligmaking najagen, mitsgaders de Matigheid betrachten, en in zulk ene gehoorzaamheid des geloofs bestendig volharden. De Hoogleeraer ontvouwt deze voorwaerde, (tot

„ (*) Hierom zou ik met den verstandigen NYLOË in zyn Schriftuurlyk Licht H. XI. §. 11. bl. 57 het woord ook liever overzetten door HET KINDERBAAREN, dan door *Kinderen te baaren*."

(†) Volgens de Kanttekening op onze gewoone Nederduitsche Overzetting „ heeft men 't hier in 't getal van *een* uitgedruckt, om de twyffelachtigheit wech te nemen, nadien 'er sommige zyn, die dit wel op de kinderen passen."

(tot welker in achtneming ook alle menschen, zo Mannen als Vrouwen, verbonden zyn,) en de gepastheid der voorstellinge, byzonder met opzicht tot de Vrouwen, beknoptlyk, waer aen hy dan verder de volgende aenmerking hecht.

„ Deeze belovte nu wordt overgesteld tegen het gene Vers 14 ten laste van de vrouw was aangetekend. Zy was wel *verleid*, en *is tot overtreding geweest*. *Doch*, zegt de Apostel, *zy zal zalig worden in kinderen te baaren*, *zoo zy blyvt in geloov*, *en lievde*, *en heiligmaking*, *met matigheid*. Dit wordt 'er dan bygevoegd tot troost der vrouwen, die ligt hadden konnen geslingerd worden door angstvallige gedachten, ter oorzaake, dat de *Verleiding* begonnen was van *de vrouw*, en dat zy ook, na deeze *verleiding*, met haar *kinderbaaren*, niet dan een zondig zaad konnen voortbrengen; doch die echter niet moesten wanhoopen, dewyl zy, *geloovende*, zoo wel als de *mannen*, konden *zalig worden*. Een gezegde nochtans, waaruit tevens openbaar wierdt, dat de eenzaame en echtlooze hierby geene schade behoevde te vreezen; dewyl de *Zaligheid* niet bepaaldlyk wordt vastgemaakt aan het *Kinderbaaren* alleen, maar aan het *Geloov door de Lievde werkende*, en aan de *Heiligmaking*, die gepaard is met *Matigheid*, welke deugden tot den gehuwden staat geenzins beperkt zyn."

Ten laetste toont de Hoogleeraer nog, hoe al het hier voorgestelde krachtig diende, tot het oogmerk, dat de Apostel zich in dit gedeelte van zynen Brief had voorgesteld; daer 'er, nopens de hier voorgestelde dingen enige twyfeling of oneenigheid ontstaen moet zyn; welke hy dan hier door tegengaet, met byvoeginge van ene opbeurende toezegging voor de vrouwen, als dien het, schoon het *regeren* en openbaer *leren* haer niet eigen zy, echter aen gene gelegenheid ontbreekt, om Gode te konnen behagen en zalig te worden.

Geschiedenis der Israëliten vóór de tyden van JESUS. *Door* J. J. HESS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet. Eerste en Tweede Deel. Te Amsterdam by* P. Meijer 1777. *Behalven het Voorwerk* 860 *bladz. in gr. octavo.*

DIt Geschrift van den Eerwaerden *Hess* is by uitnemendheid wel geschikt, om den Lezer op te leiden, tot een recht verstand der Israëlitische Geschiedenissen, welken hy

hy zich voorstelt in haren zamenhang te ontvouwen, zo als ze in zich behelzen, „een regelmaatig beloop van goddelyke beschikkingen, welke tot elkander betrekking hebben, zig meer en meer ontwikkelen, en meer en meer de grootheid van het ontwerp te kennen geeven; —— 't geen de bybelsche geschiedenis van alle andere geschiedenissen onderscheidt, en 'er den kennelykften stempel der goddelykheid op drukt." Zyn Eerwaerde, deze Geschiedenissen uit dat oogpunt beschouwende, tracht dezelven in dit Werk indiervoege voor te dragen, dat hy, terwyl hy de Geschiedenissen zelven ophelderf, des Lezers aendacht daerop gevestigd houde; en hem zulks, op het nagaen van derzelver beloop, ten duidelykste doe bemerken. Ter uitvoeringe hier van geeft hy een aeneengeschakeld verhael van de lotgevallen van dit Volk, door Mozes aenvanglyk geboekt; 't welk hy op zodanig ene wyze voorstelt, en met aenmerkingen doorvlecht, dat het alleszins diene, om aen het gene Mozes deswegens gemeld heeft licht by te zetten; dat ook, in 't vervolg dezer Geschiedenissen, met opzicht tot de andere Bybelboeken, in acht genomen word. In zo verre komt dit Geschrift voor als ene oordeelkundige beschryving dier Geschiedenissen, met ene nevensgaende ontvouwing van de zeden, gewoonte, levensmanier en denkwyze van dat Volk; uit welken hoofde men 't ook zou mogen noemen, ene doorloopende zaeklyke verklaring van de Geschiedkundige Boeken des Ouden Testaments. Onder deze ophelderende geschiedkundige behandeling, in welke ook hier en daer, by voorkomende gelegenheden, de echtheid en geloofwaerdigheid der Geschiedenissen aengedrongen word, houd de Eerwaerde *Hess* wel byzonder in het oog, de buitengewoone schikkingen en bestieringen van den Allerhoogsten, welken daer in op te merken zyn; en dus de byzondere deelen nagegaen hebbende, trekt hy, op het afhandelen ener Geschiedenisse, het voorgestelde te zamen, om alles tot één geheel te brengen, en dus het zamenhangend verband, naer zyn hoofdoogmerk, oplettend te doen gadeslaen.

Op zodanig ene wyze ontvouwt hy in de eerste plaets het verhael van Mozes, nopens de Schepping, en 't voorgevallene zo voor als na den Zondvloed, tot op den tyd van *Abraham*, den Stamvader van 't Israëlitische Volk; aengemerkt, als ene zeer wel gepaste inleiding, waerin juist die geschiedenissen voorgedragen worden, welken in dit geval te stade konden komen. Verder is de eerste aenmerkelyke Geschiedenis die van *Abraham*, uit welker geheel beloop men duidelyk kan

zien, dat de byzondere voorvallen en schikkingen eene zamenhangende bestiering, ter bereiking van zeker oogmerk, hebben; terwyl men tevens zeer klaer bemerkt, dat dit bedoelde niet afloopt met den dood van dien grooten Man; maer dat al het voorgevallene aen te merken is, als ene voorbereiding ter voltrekkinge van een gewigtig voornemen des Allerhoogsten. Zulks ontdekt zich nog nader in de daeraen verbonden geschiedenis van *Izaäk*, als een vervolg van die schikking; en boven al is dit middagklaer te bemerken, wanneer men, op het nagaen van het voorgevallene met *Jacob*, volgens de leiding van onzen Autheur, de geschiedenissen dezer Stamvaderen, in derzelver geheel verband, zo als ze onderling verknocht zyn, gadeslaet. Dit doende ontdekt men, „ dat Gods naaste oogmerk in alle die schikkingen was, een byzonder geslagt of volk voort te brengen en aan te kweeken, 't welk met den God, dien Abraham, Isaak en Jacob eerden, in zekere byzondere betrekkingen stond, waardoor het hem, als een werktuig tot het uitvoeren van een nog veel grooter ontwerp verstrekte, van welk thans nog maar alleen in algemeene uitdrukkingen gesproken werd." —— Met het betoogen hier van besluit de Eerwaerde *Hess* het tweede Deel dezer zyner oordeelkundige ontvouwinge van de Geschiedenis der Israëliten; welker gegrondheid, door de verdere nasporing der volgende Geschiedenissen, nog nader bevestigd zal worden. —— Uit dit verslag is genoegzaem af te leiden, dat deze manier van dit onderwerp te behandelen wezenlyk nuttig zy, en dat dus des Autheurs Geschrift met regt eener oplettende leezinge waerdig geoordeeld moge worden, dat ons in een en ander stael, by de afgifte der volgende Stukken, wel nader zal blyken.

Verhandeling over de Demonische Bezetenen in het Nieuwe Verbond. Door HUGH FARMER. *Uit het Engelsch vertaeld. Te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn 1777. *Behalven het Voorwerk* 296 *bladz. in gr. octavo.*

TEr ontvouwinge van dit onderwerp, waeromtrent zo vroegere als latere Uitleggers der Schriften des Nieuwen Testamentes verschillende gedachten voeden, maekt de Heer *Farmer* deze zyne Verhandeling drieledig. „ Voor eerst zal ik, zegt hy, trachten den waren zin van het woord *Bezetenen* in het nieuwe Verbond op te helderen en vast te stellen. Daar na zal ik poogen verscheidene zwarigheden, hier tegen in-

ingebragt, op te losſen. Eindelyk zal ik aantoonen, welke voordeelen deeze verklaring oplevert, en welke ongerymtheden met de gewone uitlegginge van dit onderwerp verzeld gaen." Men kan uit dit voorſtel terſtond afnemen, dat onze Autheur het niet eens is met het gewoone gevoelen; doch dit zal hem, dien 't alleen om waerheid te doen is, niet ſtooten; maer veel eer tot een des te oplettender onderzoek aenzetten. Zulk een vergaept zich niet aen 't ongewoone, maer hy verſlaeft zich ook niet aen het gewoone; hy beproeft alles, met aflegging van alle vooroordeel, zo veel hem mogelyk is, en behoud het geen hem, na een onpartydig onderzoek, als goed, als welgegrond, als waer voorkomt. Een Lezer, die zo niet gezind is, die 't gewoone gevoelen blindlings navolgt, en daer in wil volharden, zouden wy niet raden dit Geſchrift uit nieuwsgierigheid te lezen: de Heer *Farmer* weet zyn gevoelen zo verſtaenbaer voor te dragen, en zo aenneemlyk te bewyzen, dat zulk een, die gemeenlyk meer uit ſleur, dan uit ene innerlyke overtuiging, het gewoone gevoelen omhelst, ligtlyk gevaer loope van door hem overgehaeld te worden; zo hy niet, door de kracht van 't vooroordeel, ongevoelig voor alle betoogende redeneering geworden zy. Maer wat hun betreft, die der Waerheid getrouwlyk hulde doen, laten zy deze Verhandeling onbevooroordeeld lezen, onpartydig overwegen; zy zullen 'er ongetwyfeld verſcheiden bedenkingen in ontmoeten, die hunne aendacht vestigen; en, zo ze al niet overtuigd worden van de gegrondheid van des Autheurs gevoelen, ze zullen echter gereedlyk erkennen, dat hy het zelve in een zeer gunſtig licht geſteld heeft.

Gemerkt het, naer ons inzien, in dit geval grootlyks aenkomt op den waren zin van het woord *Bezetenen* in 't Nieuwe Verbond, zo zullen wy, ter ontvouwinge van des Autheurs gevoelen, beknoptlyk melden, het geen hy ons deswegens voordraegt. Zyne opmerkingen hieromtrent brengt hy onder het volgend tiental van Voorſtellen, die hy ieder afzonderlyk uitbreid, en ten duidelykſte tracht te betoogen.

„ I. De Geesten, welke men voor de Inwoners of Bezitters des menſchelyken ligchaems hield, worden in het nieuwe Verbond DEMONS genoemt en gene DUIVELS." Men heeft dan, ſchoon men in onze gewoone Vertaling leze van zulken, die *van den Duivel bezeten zyn*, in 't Grieksch δαιμονιζόμενοι, by deze en dergelyke benamingen, bepaeldlyk te denken op δαιμόνια of *Demons*; en de groote vraeg is, wat heeft men door *Demons* te verſtaen.

 „ II. Wy

„ II. Wy moeten door het woord DEMONS, wanneer het ziet op bezetenheden, waer hetzelve ook voorkomt, 't zy in de heilige bladen of andere schriften, niet verstaen de gevallene Engels, maer de heidensche Godheden, en wel zulken, die te voren als menschen op aerde geleeft hebben." De Heer *Farmer* staeft dit door 't bybrengen veler getuigenissen, en zegt, dat 'er, aen de andere zyde, „ tot nog geen ééne plaets in eenig Schryver, voor of naby den tyd van Jesus levende, gevonden is, waer in gezegt wordt, dat 'er bezetenheden geweest zyn, door afgevallene Engelen;" des hy niet twyfele, of men hebbe zich aen de gemelde algemeen gebruiklyke betekenis van dat woord te houden.

„ III. De DEMONS, welken men achtte de ligchamen van menschen te bezitten, werden, naer alle waerschynlykheid, door de Joden voor kwade Wezens gehouden." Hier toe leid ons alles wat ons daeromtrent voorkomt; zonder ons echter te noodzaken, om te denken, dat zy wezens van een verhevener oorsprong, dan de menschen zyn.

„ IV. De Luiden, welke gezegt werden door eenen Demon bezeten te zyn, hadden wezenlyke, en wel zeer hevige ongesteldheden; hoedanig ook de oorzaek zyn mogte, waeruit dezelven sprooten." Dit is uit alle de omstandigheden blykbaer; de Bezetenen werden gekweld door zekere ziekten, 't zy dat inwooning of bezitting van één of meer Demons de echte, of alleen de gewaende, oorzaek daer van was.

„ V. De byzondere ongesteldheden, door de Ouden, 't zy Heidenen of Joden, aen de inwoning of bezetenheid van eenen Demon toegeschreven, bestonden alleen in zulken, die de hersfens ontstelden." In de uitwerking van dit voorstel toont de Autheur onderscheidenlyk, dat niet alle ongesteldheden oudtyds den naem van bezetenheid droegen; en hy maekt 'er veel werks van, om te doen zien, dat zy, die de Ouden voor bezetenen hielden, naer hun begrip, krankzinnige of dolle menschen waren, en zulken die de vallende ziekte hadden; als zynde deze laetste ziekte zeer na met de krankzinnigheid verwant. „ Ik heb, zegt hy, na veel moeite in het onderzoek van de gevoelens der Ouden over deze zaek genomen te hebben, niet één geval konnen uitvinden van zogenaemde Demonische bezetenheid, het welk niet met eenige ongesteldheid der hersfenen gepaert ging."

„ VI. Alle bezetenen, waer van in het nieuwe Verbond wordt gesproken, waren krankzinnig, of met de vallende ziekte gekwelt." Ten betooge hier van gaet de Heer *Farmer* de Joodsche spreekwyzen, en de merkwaerdigste gevallen, daer

daer toe betrekkelyk, in de Euangeliebladen voorkomende, na; en tracht te toonen, dat alles te samenloopt met dit denkbeeld; overeenkomstig met de bovengemelde manieren van spreken onder de Ouden.

„ VII. De demonische bezetenheden ('t zy als waer of denkbeeldig beschouwd) en de ongesteldheden aen dezelven toegeschreven, waren niet byzonder eigen aen het Joodsche land en den tyd van Christus; ook blykt het niet, dat dezelven in die landstreeke, of in dien tyd, menigvuldiger waren, dan anderszins." Onder dit voorstel wederlegt de Autheur de zodanigen, die zulks beweerd, en de moeite genomen hebben, om 'er reden van te geven; met aentooninge, dat men uit de vroegere en latere Schryvers ontegenzeggelyk ziet, dat deze ongesteldheden, die men dus benoemde, by alle Volkeren door alle tyden op die wyze plaets gehad hebben.

„ VIII. De bezetenen in het nieuwe Testament zyn niet onderscheiden van zulken, die men by andere oude Schryvers gewaegt vindt, en over beide moet éëne en dezelfde uitspraek gedaen worden.". Nadien de toevallen hunner ongesteldheden gelyksoortig zyn, en dezelfde spreekwyzen van hun gebruikt worden, kan men hier aen niet wel twyfelen. En dit zo zynde, is 'er geen voldoende rede te geven, waerom men dezelven ten tyde van Christus, in 't Joodsche Land, aen bovennatuurlyke oorzaken, en elders, gelyk ook in 't Joodsche Land, op alle overige tyden, aen natuurlyke oorzaken zou toeschryven. „ De werkzaamheid der Demons, zegt daerom de Heer *Farmer*, moet in beide gevallen gelyk, of wel in geen van beiden, gesteld worden:" dat nu nog verder te onderzoeken staet.

„ IX. Daer is in de reden geene genoegsame klaerblykelykheid voor het wezenlyke bestaen van Demonische bezetenheden; integendeel wordt zulks door de reden scherpelyk gewraekt." Het gevoelen dat de Demons, of de Zielen der overleden menschen, zulks zouden uitwerken, of dat het, wie dan ook de Demons der Ouden waren, aen ene bovennatuurlyke oorzaek zou toe te schryven zyn, gaet de Autheur hier ten sterkste tegen, door ene redenering, die te gelyk ten klaerste toont, dat men hier genoegzamen grond heeft, om in natuurlyke oorzaken te berusten; zonder dat de Rede ons enigzins verplicht, om op bovennatuurlyke oorzaken te denken. —— 'Er blyft des alleen over om na te gaen, of de Schriftuur ons daer toe opleide, met opzicht tot die bezetenen, van welken zy gewag maekt; waeromtrent des Autheurs tiende of laetste Voorstel aldus luid.

„ X. Het

„ X. Het leerstuk van Demonische bezetenheden, verre van door de Joodsche en Christelyke Openbaring gestaaft te worden, wordt door beiden ten uiterste gewraekt." Om dit te betoogen, brengt hy de drie volgende aenmerkingen met zyne bewyzen te berde. „ (1.) Dat het leerstuk der bezetenheden, 't zy dat het waer of valsch zy, oorspronkelyk niet gegrond is, op de openbaring, noch immer de bevestiging van eenige Propheet des ouden of nieuwen Verbonds ontvangen heeft. (2.) Dat hetzelve onbestaenbaer is met de grondbeginzelen, zo wel van de Joodsche als van de Christelyke bedeelingen; met de eigen klaerblykelykheid van wonderwerken in het algemeen, en in het byzondere met den aert der wonderwerken, die aen de bezetenen verricht werden. (3.) Alle goddelyke Propheten, ten allen tyde, volgens hunnen last, de goddelyke boodschap aen de menschen verkondigende, hebben de volstrekte onmagt der Demons éénpariglyk getuigt, en hierdoor de leer van demonische bezetenheden geheel en al omgekeerd." —— Wanneer men wel in acht neemt, 't geen onze Autheur aenvanglyk voorgesteld heeft, steeds in 't oog houd en bestendig aendringt, dat de *Demons*, aen welken de bezetenheden toegeschreven worden, geen *Duivels* of *gevallen Engels* zyn, maer *menschlyke geesten*, die men oudtyds waende in *Demons* veranderd te zyn, zal men de voldingende kracht van dit laetste voorstel op dien grondslag gereedlyk bemerken: nadien 't zo ver van daer is, dat de Openbaring dit gevoelen, nopens het bestaen, en het vermogen van zulke *Demons*, geleerd of bevestigd zou hebben, dat dezelve dit gevoelen in tegendeel lynrecht tegenspreke; daer ze uitdrukkelyk de nietigheid der Demons leert, en de Menschen tegen alle denkbeelden van die natuur ten sterkste wapent. Uit dien hoofde mag des de Heer *Farmer*, ten besluite van alles wel zeggen; „ Indien gy uwe gedachten over de Demons richt naar die van de Schryveren des ouden of nieuwen Verbonds, zult gy bekennen moeten, dat een ware Bezetene nooit bestaen heeft, noch bestaen kan." De zogenaemde *Bezetenen* zyn dan, volgens onzen Autheur, menschen, die aen natuurlyke ongesteldheden onderhevig waren, en wel inzonderheid, dolle, uitzinnige of met de vallende ziekte geplaegde menschen; welker ongesteldheid de Ouden toeschreven aen de inwooning of bezetenheid van één of meer *Demons*; welker bestaen en werking de Openbaring ten volstrektste ontkent. —— Zy, die, op 't doorbladeren van 't geen de Autheur hier omtrent bygebragt

heeft,

heeft, overtuigt zyn, dat men in de Openbaring, als 'er van *Demons* gesproken word, te denken hebbe, op *menschlyke geesten*, die in *Demons* zouden veranderd zyn, zullen hem verder gereedlyk toevallen: en zy, die 's Mans gevoelen gegrond willen tegengaen, zullen deze stelling boven al moeten ondermynen, en toonen dat die *Demons*, aen welken de Bezetenheid word toegeschreven, geen ingebeelde Wezens, maer daedlyk *afgevallen Engels* of *Duivels* zyn. Dit komt, ten aenzien van 't gevoelen van den Heer *Farmer*, by uitnemendheid in aenmerking. Zo 't laetste bewezen kan worden, komen 'er bedenkingen van een anderen aert in overweging; maer zo 't eerste vaststaet, dan is 't gevoelen van den Autheur, ten minste in 't hoofdzaeklyke, niet wel te betwisten.

Aen deze dus ver gemelde Voorstellen hecht de Autheur vervolgens ene oplossing der zwarigheden, die tegen zyne gegevene verklaring ingebragt worden, welken hy onder de drie volgende hoofden brengt. —— Ze zyn, zegt hy ontleend, „ (1.) Uit het gene de bezetenen zelfs gesproken en verricht hebben. (2.) Uit de vernieling der kudde Zwynen, waerin de Demons gezegt worden te zyn ingevaren, en dezelven tot eene schielyke dolheid aengepord te hebben. En eindlyk (3.) Uit de uitdrukkingen door onzen Zaligmaker in het genezen der bezetenen, en door deszelfs Discipels in het verhael daer van, gebruikt." —— Deze zyne oplossingen verdienen zekerlyk in 't algemeen overweging, maer bovenal vordert zulks de beantwoording der laetste tegenbedenking, die hy, met reden, voor de gewigtigste houd; waerom hy ook dezelve, ten slot, in hare kragt aldus te zamen trekt.

„ Laat ons nu alle de onderscheiden voorgaende byzonderheden, tot beantwoording van de voornaemste tegenwerpinge, tegen onze verklaringe van Demonische bezetenen in het Evangeli aengedrongen, in eens te famen vatten. Daer is ingebragt, „ dat, indien de gewaende bezetenheden allegaer natuurlyke ziekten waren, Jesus en zyne Apostelen, in plaetse van verlichtinge, door de wys, hoe zy 't geval der Demonische bezetenen beschreven en dezelven genezen hebben, veeleer de gemoederen der menschen in eene zoo gevaerlyke dwalinge en bygelove bevestigd hebben." In antwoord op deeze tegenwerping is aengemerkt, dat schoon dezelven, van zulke lieden sprekende, gebruik maekten van de gemeene bewoordingen der eeuwe en des lands, waer in zy leefden; zy hier door echter geenszins hunne toestemming gaven aen het gevoelen, waeraen deeze bewoordingen hunnen oorspronk ver-

schul-

schuldigt waren; dewyl het alle soorten van lieden, den gewyden schryveren in het byzonder, en onzen Zaligmaker zelven, eigen was, in de gemeene Volkstale te spreeken, schoon hun bekend ware, dat derzelver bewoordingen oorspronglyk op eene valsche wysgeerte gegrond waren. Onze Zaligmaker en zyne Apostelen, van ons onderwerp sprekende, bezigden zekerlyk, by sommige gelegenheden, de gemeene volksbewoordingen op dezelfde wys, als hunne tydgenoten, terwyl zy niet voor hadden het gemeene volksgevoelen te staven. Dit konnen zy derhalven by andere gelegenheden ook gedaen hebben. Bygevolg kan men, uit derzelver bloote uitdrukkingen, in de beschryvinge der Demonische bezetenheden gebruikt, geen gevolg trekken tot hun gevoelen voor dezelven. 'Er kon niets ongevoeglyks zyn in het bezigen der gemeene volksspreekwyzen; alzo dezelven, in het algemeen maer betrekking hadden tot uitwendige, in de zinnen vallende, verschynsels, tot de *toevallen* der Demonische bezetenheden en derzelver genezing; dikwils zelfs tot deze laetsten alleen; schoon deze spreekwyzen afgeleid waren uit de gewaende *oorzaeke* hunner ongesteldheden. Zy waren door God niet belast, om de menschen van de natuur der ziekten, tot welker genezing zy hunne kracht oeffenden, te onderrichten, of hen omtrent eenige natuurkundige dwalingen, dien aengaende, te verlichten; en bygevolg konden zy geene onderwyzingen over deze zaek geven, zonder hunnen last te buiten te gaen. Verre van daer; het vraegstuk omtrent de bezetenheden kon, zonder groote ongevoeglykheid, door het gezag van Jezus en deszelfs Apostelen, niet regtstreeks en onmiddelyk beslist worden; dewyl de wonderwerken, aen de Demonische bezetenheden gewrocht, uitmaekten een gedeelte van die bewyzen voor de waerheid van het Euangeli, welke ten allen tyde door de natuurlyke rede alleen moeten beoordeelt worden. Hoewel nu de eerste Verkondigers van het Euangeli niet traden in eenig wysgeerig onderzoek over de nature der ziekte, zo wierpen zy echter het gansche stelzel van het toen heerschende bygelove dadelyk omver, door te leeren de nietigheid der Demons, en door klaerblykelyk aentetoonen, dat het toestemmen van derzelver vermogen, met de eerste grondbeginselen van het Evangeli strydt. Dit deeden zy by alle gevoegelyke gelegenheden; namelyk: wanneer zy de menschen in de leere van het Christelyke gelove onderwezen. Gelyk men nu iemands starren- of geneeskundig stelsel opmaekt, uit de opgave, die hy 'er met voordacht en opzet van geeft, en niet uit zyne beschryvinge van zekere hemelsche

ſche vertooningen, of ligchamelyke ziekte in de gemeene volkstale: zo moet men ook de ware gevoelens der Apostelen voor de Demons opmaken, uit derzelver opzettelyke leerſtukken dienaengaende, en niet uit de beſchryvinge der Demoniſche bezetenheden, waerin zy, gelyk ook behoorlyk was, de toen gebruikelyke bewoordingen bezigden."

Eindelyk tracht de Heer *Farmer* deze zyne Verklaring aen te pryzen, door 't bybrengen van derzelver voordeelen, boven het gewoone gevoelen, dat voor de wezenlykheid van Duivelſche bezetenheden pleit, 't welk, zyns oordeels, met verſcheiden ongerymdheden vergezeld gaet. Men vind in 't zelve nog al etlyke bedenkingen, die de Autheur ter begunſtiginge van zyn gevoelen aendringt; byzonder ter wederlegginge van de gedachten derzulken, die oordeelen, dat het gewoone gevoelen beter te ſchatten is. De overweging hier van ter wederzyde heeft ook hare nuttigheid; dan 't komt hier grootlyks aen, op de vrage, welke zyde van dit verſchil is der waerheid het naeste? en die zich hieromtrent aen de ene of andere zyde bepaelt, zal ook altoos in dat gevoelen, het welk hy omhelst, enig voordeel vinden, en de ongerymdheden, welke een ander daer in meent te ontdekken, ten minſten voor zich zelven, ontgaen. —— Dat wezenlyk waer is, is ook waer in de gevolgen, die 'er onafſcheidelyk uit voortvloeien; maer in 't afleiden van dezelven zou men wel eens kunnen mistasten; inzonderheid ten aenzien van 't gevoelen van party, als men met zyn eigen ingenomen is; des daeromtrent bovenal veel omzichtigheid vereischt worde.

Regtzinnige Verklaaring van den Heidelbergſchen Catechismus. Uit zyn eigen Latynsch Handſchrift vertaald, met eene Historiſche Voorreden over de Beſtryders en Voorſtanders van onzen Nederlandſchen Catechismus, door J. BARUETH, *Herder en Leeraar der Hervormde Kerk en Curator der Latynſche Scholen te Dordrecht. Twee Deelen. Te Dordrecht by* A. Blusſé en Zoon 1777. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 722 bladz. in quarto.*

MEt dezen Tytel van *Regtzinnige Verklaaring van den Heidelbergſchen Catechismus* aen 't hoofd van dit Werk te plaetſen, heeft de Eerwaerde *Barueth* geenszins ten oogmerk de voorige veelvuldige Verklaringen van denzelven als onregtzinnig te wraken; het tegendeel is blykbaer uit 's Mans Historiſche Voorreden. De byzondere rede van dien Tytel heeft

heeft men eerder daer in te zoeken, dat dezelve zo overeenkomstig zy met de Leerstellingen van den beroemden *Calvinus*; als af te nemen is uit 't geen ons die Voorreden meld. „ Boven dit alles, (zegt de Eerwaerde *Baruetb*, onder de aenpryzing van dit Werk,) is dit Catechetisch Werk seer REGTZINNIG, waarom ik het desen Tytel gegeven heb. Niet alleen dat het in alles eenstemmig is met de Symbolische Boeken en Formulieren van Eenigheid van Neerlands Kerke, maar ook vasthoudende aan de oude begrippen van de eerste Reformateurs of Kerkhervormers, byzonder die van onsen Groten CALVINUS, als, onder anderen, blykt in de leere van 't Saligmakend Geloof. ZONDAG VII. In de leere van de *Heilige Sacramenten*. ZONDAG XXV-XXX. en elders meer. Reden, waarom dat kostelyk Boek van dien Vermaarden Man, het *Onderwys in de Christelyke Religie* genaamd, soo dikwerf hier word aangehaald." —— Tot nog toe zyn wy van gedachten geweest, dat de Leer, voorgesteld in de *Symbolische Boeken en Formulieren van Eenigheid van Neerlands Kerke*, de oude Leer was van de *eerste Kerkhervormers*, en *bysonder die van onsen Groten* CALVINUS; dan uit deze onderscheiden manier van voorstelling, daer zulks als ene uitstekende aenpryzing voorkomt, beginnen we nu te denken, dat wy, (zo zyn Eerwaerde gelyk heeft,) hier in enigermate misgetast hebben. Het gezegde van zyn Eerwaerden toch sluit in, dat men *eenstemmig* kan zyn, met de bovengenoemde Leerschriften, zonder zich echter *vast te houden* aen die oude bedoelde begrippen; en dat men, dit laetste, benevens het eerste doende, by uitstek rechtzinnig is. Dit herinnert ons etlyke Schriften, voor enige jaren, geschreven door zulken, die veel ophadden met hunne byzondere eenstemmigheid met *Calvinus*, die gedurig spraken van de Oude Regtzinnigheid, en ene Regtzinnige Calviniaansche Societeit schenen op te willen richten. Zo de Eerwaerde *Baruetb* denzulken op nieuw in de hand wilde werken, en met dat byzonder inzicht deze regtzinnige verklaring, uit een Latynsch Handschrift, in 't Nederduitsch gemeen gemaekt heeft, zulks blyft ter zyner verantwoordinge; en kan niet op rekening van den oorspronglyken Schryver gesteld worden. Wat hier van ook zy, Neerlands Kerkleeraren kunnen zich inmiddels vry gerust stellen, dat het, volgens de vastgestelde Leer van Neerlands Kerk, wel bestendig stand zal houden, dat iemand Regtzinnig geoordeeld zal worden, indien hy eenstemmig zy met de Symbolische Boeken en Formulieren van Eenigheid van Neerlands Kerk; zonder dat hy zich juist vasthoude aen de oude begrippen der eerste Kerk-

hervormers, en byzonder die van den grooten *Calvinus*, in zo verre die begrippen bevonden mogten worden daer van te verschillen, of iets, dat in de opgenoemde Leerschriften onbeslist gelaten is, en onder de Broederverschillen geteld kan worden, nader te bepalen. —— Wy hebben ter oorzake van den Tytel, en 't gemelde voorstel van den Eerwaerden *Barueth*, niet kunnen nalaten, deze bedenking te berde te brengen. Wat voorts het Werk zelve aengaet, het is een oordeelkundig uitgevoerd Geschrift, dat, nevens andere Verklaringen van den Heidelbergschen Catechismus, ter nasspooringe van deszelfs inhoud, met vrucht geraedpleegd kan worden; om 'er met oordeel gebruik van te maken, daar de Catechetische Uitleggingen van elkanderen verschillen; in zo verre onbetwist regtzinnige Leeraers daer in niet eenstemmig bevonden worden, terwyl ze voor 't overige wederzyds de vastgestelde Kerkleer onwrikbaer vasthouden.

Vertoog van de voornaamste redenen, welken de Ingezetenen van ons Land, tot hier toe, van de Inenting der Kinderpokjes wederhouden, en oorzaak zyn dat deeze Praktyk niet algemeen by ons in gebruik kome, door L. BIKKER, *M. D. &c. &c. Te Rotterdam by* G. Manheer, 1777. *In groot octavo*, 155 *bladz.*

DIt Vertoog is zyn oorsprong voor 't grootste gedeelte verschuldigd aan de Vraage, door het Bataafsch Genootschap in 1776 voorgesteld, om beäntwoord te worden, voor den 1sten Maart 1777, te weeten: *Welke zyn de geschiktste Middelen, om den Gemeenen Man in ons Vaderland, zoo wel ten platten Lande als in de Steden, tot het gewillig gebruik maaken van de Inenting aan te moedigen, en om deeze Praktyk, op de minst kostbaare wyze, en zonder gevaar van de besmetting te verspreiden, aan hun toe te dienen?* Toen men deeze vraag in overweeging nam, kwam in bedenking, of men niet tevens en eerst diende te vraagen; *welke zyn de voornaamste redenen, waardoor de gemeene Man in ons Land tot nog toe van de Inenting wederhouden word?* Dan de Heer BIKKER, wegens zyne verdiensten en geleerdheid met recht beroemd, gaf aan 't Genootschap te kennen dat hy, reeds lang over dit onderwerp gedagt hebbende, geneegen was om aan de laatst gemelde vraag te voldoen; hy heeft in dit Vertoog zyne belofte voldaan, en deeze

taak meesterlyk en zonder schroom, als bezield zynde met de waare beginzelen van menschenliefde, volvoerd. Wy verwagten en wenschen, dat 'er op gelyke wyze aan de eerst gemelde vraag mag voldaan zyn: en dat de middelen daartoe aangeprezen in 't werk mogen gesteld worden! dit is een zaak waarby 't menschdom, en onze ingezetenen, 't grootste belang hebben, en 'er is waarschynlyk nooit geen Vraag door eene Maatschappy voorgesteld, die zo zeer kan strekken tot behoud van 't menschdom dan deeze. — In 't begin van dit Vertoog getuigt de Auteur dat de Inënting der Kinderpokjes nergens in Europa grooter en geweldiger tegenstand ontmoet dan in ons Land. Dit is geenzins toe te schryven aan een gebrek, dat men, namenlyk, 't nut van de Inënting niet klaar en duidelyk door overtuigende bewyzen betoogd heeft: hier worden verscheide voornaame Schryvers aangehaald, die dit stuk uitneemend uitgevoerd en voldongen hebben. Daar moeten dan andere redenen gevonden worden, die onze ingezetenen tot hier toe wederhouden, van dit middel gebruik te maaken. Dezelve zyn den Voorstanders van de Inënting wel niet onbekend, dog niemand heeft dezelve in 't openbaar voorgesteld; dit Vertoog is daartoe ingericht. De Heer BIKKER geeft by deeze gelegenheid een kort verslag van de laatste epidemie der Kinderziekte te Rotterdam, die begonnen is in Sept. 1775, en, geduurd heeft tot Febr. 1777. Hy heeft in 't begin van deeze algemeenheerschende besmetting, één zyner Kinderen, die nog geene Kinderpokjes gehad had, doen Inënten met 't zelfde gelukkig gevolg, waarmede zyn overige vyf Kinderen reeds voor eenige Jaaren waren Ingeënt geweest. Dit voorbeeld werdt terstond door anderen gevolgd: 't getal der Ingeënten beliep 183, waarvan geen één gestorven is. 't Getal der gestorvenen aan de Kinderziekte bedroeg 830; waaruit blykt dat 'er ten naasten by 6000 door de natuurlyke Pokjes zyn aangetast geweest: volgens 't verspreide gerucht van de Inëntingen te Rotterdam gedaan, zoude men geoordeeld hebben dat zich eenige honderden hadden doen Inënten. — Hier uit blykt, tevens, hoe ongerymd 't is, 't gebeurde te Rotterdam, tot een bewys by te brengen tegen 't nut van de Inënting: te weeten dat het niet gebleken is dat te Rotterdam de Inënting, 't getal der gestorvenen van de Natuurlyke Kinderziekte, vergeleeken met dat van de voorgaande epidemie, verminderd heeft. Wanneer de 183 Ingeënten de Natuurlyke Kinderziekte gekregen hadden, zouden 'er, volgens 't gemeen beloop, 27 van gestorven zyn: dit getal

is

is te klein om 'er een aanmerkelyke vermindering in de Sterflysten van te verwachten, schoon 't voordeel op zich zelf genoomen groot is. —— De Auteur gaat vervolgens over om de hinderpaalen na te spooren, die onze Ingezetenen tot nog toe van de Inënting wederhouden. —— Wy zullen de hoofdoorzaaken kortelyk nog met de eigene woorden van den Schryver melden. „ Eene dier redenen of oorzaaken moet men, meene ik, zoeken, in de onzydigheid, welke de Wetgevende Magt van ons Land, en de Regeering der byzondere Steden, tot hier toe, betrekkelyk de Inënting, houd, en byzonder in het verbod, 't welk de Overheid van eenige voornaame Steden gedaan heeft; om deze Konstbewerking niet in de Stad, en niet als op afgelegen plaatsen, buiten dezelve, in 't werk te stellen. —— Men behoeft niet veel overweeging te maaken, noch grooten omgang met onze Ingezetenen te hebben, om overtuigd te zyn, dat dit gedrag der Regeering, ten aanzien van de Inëntinge, een zeer nadeeligen invloed by het Gemeen oeffent. —— Men kan den gemeenen Man niet beduiden, dat de Regeering in Zaaken, gelyk de inenting, die buiten den kring hunner kundigheden vallen, meestäl door de oogen van anderen ziet; dat zy, het oor leenende aan Geneesheeren, die tegen de Inënting zyn, het zeer gevolglyk is, dat zy 'er zich onverschillig of onpartydig omtrent gedraagt; dat het by de Leden der Regeering, in dat geval, ook voornaamelyk hapert aan gebrek van genoegzaame Kundigheid, en van behoorlyk onderzoek omtrent alles, wat 'er over dit onderwerp geschreven is; en dat zy, behalven dat, ook menschen zyn, die hunne byzondere meeningen, vooroordeelen, inzichten, driften, belangen en aanhang hebben. Ook verbied zulks de eerbied, die wy aan de Regeering verschuldigd zyn, en die men, in het Gemeen, niet genoeg versterken kan. ——. De gemeene Man is te weinig redeneerkundig om te besluiten, dat de Regeering zeer wyze en billike redenen hebben kan, om de Inënting, op sommige tyden en plaatsen, toe te laaten, en op anderen te verbieden of te bepaalen, zonder dat daaruit volgt, dat deeze Praktyk voor hen, in 't byzonder, onveilig en onnut zy. Voor een tweede algemeene réden of oorzaak, welke de Ingezetenen van ons Land wederhoud van te gelooven, dat de Inënting een geoorloofd, veilig en nuttig middel zy, en gevolglyk hen onwillig maakt om dezelve aan zich te laaten toedienen, heeft men zedert langen tyd aangezien de onzydigheid der Geestelyken omtrent dit stuk, en den tegenstand, met welken sommigen derzelven 'er zich tegen verzet hebben; —— daar zyn,

wel is waar, aan den anderen kant redenen genoeg, om uit de handelwyze van eenige voornaame Godgeleerden en geachte Leeraaren op te maaken, dat de praktyk der Inëntinge geenzins met de gevoelens van Godsdienst onbestaanbaar is, of tegen eenig bevel van God en zyn woord stryd, en uit dien hoofde ongeöorloofd moet geacht worden. — Edoch in weerwil van dit alles, of schoon zekerlyk verscheiden Lieden in ons Land door den voortgang dier Leeraaren reeds tot de Inënting zyn overgegaan, is het echter maar al te zeker, dat verre de grootste hoop onzer Ingezetenen, uit aanmerkinge van de handelwyze der meesten onzer Predikanten, nog in begrip zyn en blyven, dat deeze Praktyk met de gevoelens van Godsdienst en de inboezemingen van geweeten, niet bestaanbaar en gevolglyk niet geöorloofd zy. — Eene derde algemeene reden, waaröm de Ingezetenen onzes Lands geen vertrouwen in de Inënting stellen en gevolglyk ongeneigd zyn dezelve te ondergaan, is, myns oordeels, de verdeeldheid der Geneeskonstöefenaaren omtrent de nuttigheid, noodzaakelykheid en veiligheid dezer konstbewerking; of laat ik liever zeggen, de groote tegenstand, met welken zeer veelen, zoo niet de meesten onzer Artzen zich tegen deze Praktyk verzet hebben, en zulks werkelyk nog doen. — De laatste algemeene reden, meen ik te zyn, de onkunde aan den eenen kant van den gevaarlyken en verwoestenden aart der Kinderziekte, en aan den anderen kant van de veiligheid en nuttigheid dier Konstbewerking!" Dit zyn de hoofdoorzaaken door den Auteur opgegeeven, waaruit de redenen te vinden zyn, waarom de Ingezetenen onzes Lands tot nog toe ongeneigd blyven, om de Inënting aan zich te laaten toedienen. — De Auteur ontvouwt vervolgens nauwkeurig, met veel oordeel, deeze oorzaaken, en toont de ongegrondheid aan, om hieruit een bewys te neemen tegen de nuttigheid van deeze heilzaame Konstbewerking, en 'er daarom afkeerig van te zyn. — „ Welken nu de geschiktste en bekwaamste middelen zyn zullen, om onze Landgenooten tot het gewillig gebruik maaken van de Inënting over te haalen en aan te moedigen, zal uit de beantwoording der Vraage van het Bataafsch Genootschap, tot dat einde voorgesteld, blyken moeten. Ik zal alleen nog maar als een gevolg van al het betoogde aanmerken, dat ik zeer groote hoop stelle op den voortgang van veelen, en op het zien oeffenen van deeze Praktyk."

Vier

Vier Natuurkundige Verhandelingen, behelzende verscheiden opmerkenswaardige en nieuwe ontdekkingen in het Ryk der Natuur. Te Leyden by J. v. Tiffelen en L. Herdingh, 1777. *In groot octavo 76 bladz.*

NAar luid van 't korte Voorberigt, hier aan 't hoofd geplaatst, heeft men dit viertal van Verhandelingen in druk gegeeven, om te onderstaan, of eene soortgelyke verzameling in zo verre mogte behaagen, dat de Uitgeevers het raadzaam kunnen oordeelen, hunne onderneeming te vervolgen. Dit blyft, vooral in Geschriften van deezen aart, altoos een raadzel; nadien zulks niet alleen afhangt van de deugd van het Geschrift, maar ook van den smaak der Natie, wel byzonder met opzigt tot de keuze der onderwerpen, en de manier van uitvoering. Intusschen is 't 'er zo mede gelegen, dat wy, op het doorbladeren deezer Proeve, niet vreemd zyn van te denken, dat de onderneeming nog al meer of min gunstig zal slaagen, indien men op deezen voet voortgaat. De Verhandelingen gaan over onderwerpen, die voor 't meerendeel onzer Nederduitsche Leezeren nieuw zyn, en op zodanig eene wyze ontvouwd worden, dat leergierigen 'er genoegen in kunnen neemen; terwyl ze, door eene oplettende leezing, hunne kundigheden zullen verbeteren en vermeerderen.

Men maakt een aanvang met de Waarneemingen van den Heer *J. Priestley*, omtrent de Ademhaaling en het gebruik van 't Bloed, strekkende grootlyks ter oplossinge van de vraag, door welke hoedanigheid de lugt voor het dierlyk leeven ten uiterste dienstig zy, en waarom lugt, na veelmaalen geademd te zyn, daaraan niet langer voldoen kan? De Heer *Priestley* is van oordeel, dat hy, onder het naspeuren der eigenschappen van de verschillende soorten van lugt, aanleiding gekreegen heeft, om zulks te ontdekken. —— Zyne proeven toonden hem klaar, „ dat de Ademhaling ene bewerking is, waarin *Vuurstof* (*) ontlast wordt, by welke de lucht dezelfde verandering ondergaat, als by alle andere bewerkingen, in welke ene uitgeving van vuurstof-

„ (*) Door *Phlogisten* of *Vuurstof* verstaat men dat beginzel, het geen in alle lichamen verspreid is, en het welk, wanneer het op ene zekere wyze met de overige zamenstellende delen van een lichaam verenigd is, brandba e lichamen uitmaakt; *het hoofdstoffelyk vuur.*"

ſtoffen plaats heeft." Uit deeze ontdekking beſloot hy, „ dat de longen dienen om eene rottende ſtof af te leiden, of om het *Phlogiston* te ontlasten, het welk met het voedzel in 't lichaam was opgenomen, en, als het ware, uitgediend had; de lucht, welke ingeademd wordt, als een een ſmeltvocht het zelve ontbindende." Dan by nadere proefneeming heeft hy nu, zo hem dunkt, bevonden, dat dit, waar in hy het nut der Ademhaalinge in 't algemeen ſtelde, door middel van het bloed verrigt wordt, wanneer het zelve in de longen zo naby met de lugt in aanraaking komt. „ Het bloed, zegt hy, ſchynt byzonderlyk geſchikt, om dat beginzel, het welk de Scheikundigen *Vuurſtof* noemen, geredelyk in te zuigen en weder over te geven; en het verandert van kleur, naar mate het 'er mede beladen, of 'er van ontlast wordt. Het bloed doet, buiten het lichaam, de lucht op dezelfde wyze aan, als in de longen, en dit geſchiedt even zo wel, niet tegenſtaande verſcheiden tusſchen beide geſtelde ſtoffen verhinderen, dat het bloed de lucht onmiddelyk aanraake." Om dit onderwerp des te duidelyker voor te draagen, en zyn gevoelen te ſterker te bevestigen, deelt hy hier eerst mede de voornaamſte gevoelens welken men omtrent het nut der Ademhaalinge te berde gebragt heeft; en merkt ten beſluite aan, dat het niet zeer te verwonderen is, dat men, zo verſchillend denkende, het ware niet gegist hebbe. Nademaal „ deze dierlyke verrichting, zegt hy, en die ſcheikundige bewerking in welke ene ontlasting van *Phlogiston* plaats heeft, op 't uiterlyk aanzien zeer verſchillende dingen zyn, zo heeft niemand zich verbeeld dat zy de lucht, in welke zy geſchieden, op dezelfde wyze aandoen." Hier aan echter kan men, gelyk hy vervolgt, naauwlyks meer twyfelen, „ nu men bevonden heeft, dat lucht, welke geademd is, volmaakt in denzelfden ſtaat zy, als lucht, in welke ene ſcheikundige bewerking, waar in *Phlogiston* ontwikkeld wordt, geſchied is." Het wordt des, zo als hy verder zegt, wanneer men daar benevens in aanmerking neemt, dat de verandering der kleur van het aderlyke en ſlagaderlyke bloed, dat door de longen gaat, volgens de waarneemingen der oplettenden, aldaar plaats heeft, ten uiterſte aanneemelyk, „ dat het *Phlogiston*, het geen de lucht in de longen aanneemt, uit het bloed oorſpronglyk is; en dat derhalven ééne groote nuttigheid van het bloed beſtaan moet in de ontlasting van het *Phlogiston*, waarmede het dierlyk ſtelzel is opgevuld, welke het in zynen omloop aanneemt, en aan de lucht, die met het bloed in de lon-

longen zeer naby in aanraking koomt (*), mededeelt; de lucht dus werkende, als het groote ontbindvocht van het zelve." —— De Heer *Priestley* heeft voorts, om dit zyn gevoelen nader te toetsen, beproefd, of het gestold en buiten het lichaam zynde bloed de lugt op dezelfde wyze aandoet, als wanneer het vloeibaar, en in het lichaam is; en die proeven hebben volkomen aan zyne verwagting beantwoord; naar uitwyzen van het verslag, dat hy vervolgens van zyne genomen proeven geeft; met melding van de voornaamste verschynselen, en 't nutte gebruik dat men daarvan kan maaken.

Het hier aan volgende Stukje in deeze Verzameling is een Brief van den Abt *Jacquet* te Weenen, over een nieuw Electrisch Werktuig, genoemd *Electrophore Perpetuel*, zo veel als een Werktuig, *dat de Electrique kragt bestendig*, of liever *een langen tyd*, *behoudt*. Dit Werktuig, dat aller opmerking tot zig getrokken heeft, is eerst onlangs uitgevonden, door een Edelman te Como, met naame *Alexander Volta*; deszelfs toestel en gebruik wordt indezervoege beschreeven.

„ De gehele toestel bestaat in twe metalen platen (†); ene van deze platen moet overdekt zyn met ene laag harst, ter dikte van omtrent 1½ lyn; de andere moet voorzien zyn van 3 zyde koorden, ten einde men dezelve gemakkelyk op de andere plaat kan leggen, en 'er weder afnemen, zonder ze aan te raken. —— Als men zich van dezen toestel bedienen wil, is het dienstig vooraf het harstagtige bekleedzel van de onderste plaat, met de hand, of met een leere handschoen, te vryven; vervolgens plaatst men de andere plaat, door middel van de zyde koorden, op het harstagtig bekleedzel van de onderste plaat. Dit gedaan zynde moet men met de toppen der vingers de randen van de twee metalen platen aanraken; het

„ (*) Volgens den Heer *Hales* op den afstand van niet meer dan één duizendste gedeelte van een duim."

(†) Men bedient zig ook wel van twee houten plankjes met plaatzilver bekleed; en als men eene groote Electrophore wil vervaardigen, neemt men, om de zwaarte van 't Werktuig voor te komen, en de behandeling gemaklyker te maaken, een ondiepen houten bak, met plaatzilver bekleed, en met een harstkoek voorzien; voorts, in stede van de gemelde dekplaat, het dekzel van eene houten doos, dat men van zynen bodem berooft, geheel met linnen overtrekt, en voorts alomme met plaatzilver bekleedt. Eene soortgelyke inrigting wordt hier ook door den Briefschryver aangepreezen.

het is zelfs dikwils genoeg de bovenste plaat te raken. Ligt dan de bovenste plaat ter hoogte van 8 of 9 duimen op, en gy zult 'er een heldere vonk uittrekken, als gy 'er de knokkel van een vinger, of een stuk metaal, het geen niet puntig of scherp is, bybrengt. —— Laat, na deze eerste proef, de bovenste plaat weder op de onderste zakken; raakt weêr, gelyk voorheen, de randen van de beide plaaten, met de toppen uwer vingeren; ligt dan de bovenste weder op, en zy zal ene nieuwe vonk geven, als gy 'er de knokkel van den vinger by brengt. Deze proef kan zo dikwils herhaald worden, als men verlangt; 'er werdt niets anders toe vereischt, dan de vorige bewerking op nieuw te doen, zonder dat het noodzakelyk zy, het harstagtige bekleedzel weder te vryven. Men kan zelfs den toestel den ganschen dag, en zelfs verscheide dagen, laten rusten, zonder dat men te vreezen heeft, dat dezelve iets van zyn vermogen, om het gemelde verschynzel voort te brengen, verliezen zal." (*)

By dit algemeene berigt komt verder in deezen Brief nog een verslag van andere merkwaardige verschynselen, met nevensgaande waarneemingen van 't geen men voorts in 't vervaardigen van deezen toestel heeft gade te slaan; waarby ook de Briefschryver zyne aanmerkingen gevoegd heeft, ter verklaaringe der verschynselen van dit Werktuig, die nog niet in alle deelen voldoende opgehelderd zyn.

Op deezen Brief volgt, in de derde plaatse, nog een Brief van den Uitvinder zelven, *Alexander Volta* aan den Abt *Rosier*, welke insgelyks eenige opheldering en nopens den toestel van dit Werktuig, en 't geen men daaromtrent in agt heeft te neemen, behelst.

Daar benevens heeft men hier nog plaats gegeeven aan eenen Brief van den Heer *Felix Fontana*, Bestierder van het Koninglyk Kabinet te Florence, over het *Gespoord Koorn*, en de *Tremella*; twee zonderlinge verschynsels in de Natuurlyke Historie, welken met regt de verdere naspooringen van derzelver onderzoekeren vorderen.

Wat het eerste betreft; de Heer *Fontana* berigt hier, dat hy in een zieklyk koorn, by zommige Fransche Schryvers, on-

(*) Wanneer dit werktuig, na verloop van eenigen tyd zyne kragt verliest, (gelyk dit plaats heeft, waarom ons de bovengemelde benoeming van *Electrophore Perpetuel* wat te sterk voorkwam,) herstelt men dezelve op nieuw door het harstagtig bekleedsel te vryven, of het werktuig door behulp der Electrizeermachine te laaden.

onder den naam van het *spoor* of *gespoord koorn* bekend, en welke ziekte wy *boornagtig* of *geboornd koorn* zouden kunnen noemen, weezenlyk gewerktuigde Diertjes ontdekt heeft, die hem in de gedaante van kleine aaltjes of slangetjes voorgekomen zyn. Hy heeft waargenomen, dat deeze Diertjes, schoon verdroogd, dor en onbeweegelyk, het leeven hernamen, als hy dezelven met water bevogtigde; en herhaalde proeven hebben hem doen zien, dat ze daadlyk hervoortkomen uit eitjes, welken door moederslangetjes geleid zyn. De Heer *Needham* was reeds van gedagten dat het Diertjes waren; doch hy zelf en andere Natuuronderzoekers hebben vervolgens van dit denkbeeld afgezien; maar deeze nasspooringen van den Heer *Fontana* strekken kragtdaadig ter bevestiginge van het weezenlyk bestaan van diertjes, van welken men zeggen mag, dat ze verscheiden maalen sterven, en op nieuws herleeven kunnen. Zyne deswegens gedaane waarneemingen deelt hy in deezen Brief mede.

Hierby komt in deezen Brief nog eene tweede, eenigzins, soortgelyke waarneeming op eene Dierplant, *Tremella* geheeten. De Heer *Fontana* beweert, dat de *Tremella*, die de Kruidkundigen voor eene waare plant houden, ter zelfder tyd dier en plant is; als zynde een weezen, met gevoel zo wel als groei begaafd, dat zig door deeze gevoeligheid beweegt, en onophoudelyk woelt. Ter bevestiginge hier van geeft hy een naauwkeurig berigt van de onderscheidene beweegingen, der draadjes van de *Tremella* (*), welken hy in deeze Dierplant waargenomen heeft; en te gelyk merkt hy aan, dat deeze beweegingen niet afhangen van uitwendige oorzaaken, maar weezenlyk tot de plant behooren. „ De draadjes van de *Tremella*, zegt hy, beweegen zig derhalven niet, dan om dat zy op dezelfde wyze voelen, als de dieren, met werkzaame kragten en aandoeningen begaafd; zy gaan voort in werking te zyn zo lang zy blyven voelen, en in hun lighaam werktuigen hebben, om aan hunne gevoeligheid te gehoor-

zaa-

„ (*) De *Tremella* is niet eene enkele plant, maar eene verzameling van verscheiden plantjes of groeijende draadjes; welker samenvoeging dit weezen, of groen weefzel, maakt, dat de Kruidkundigen *Tremella* noemen. Ze wordt meest gevonden in ondiepe graften, met stilstaand water vervuld, op een grond van vette aarde of slib; in de groote natte wegen, op de randen van vyvers, en rondom de wortels der planten; mitsgaders op de raden en andere stukken van molens, daar het water wat aarde op gebragt heeft."

maanien. De draadjes van deeze plant zyn dan waare dieren, èn, terzelver tyd, waare mikroskopische plantjes, zo de kruidkunde ons niet bedriegt." Wel byzonder meldt hy dat de *Tremella*, als men dezelve, of één of meer haarer draadjes, laat droogen, en vervolgens op nieuws in 't water legt, eenigen tyd daarna dezelfde beweegingen, die zy te vooren had, herneemt; en dit, zegt hy, benadeelt het beweerde, dat het eene Dierplant is, in geenen deele; „ dewyl men weet dat 'er dieren zyn, die dit eveneens doen; en myne voorige waarneemingen alleen zouden, zo 't nodig ware, dit ten vollen bewyzen." — Het hier bygebragte wegens de *Tremella* wordt verder nog gestaafd in een aanhangsel aan deezen Brief, door de waarneemingen van den Abt *Bonavent. Corti*, Professor in de Natuurkunde in 't Collegie van *Reggio* &c; die nog verscheiden byzonderheden wegens deeze Dierplant meldt. Hy ontdekte in dezelve willekeurige beweegingen, die door het weezen zelve voortgebragt werden; en bevond dat zy, gedroogd en gestorven zynde, mids dat zy zig in kleine bosjes, of in een weinig aarde, met haar gedroogd, bevinde, herleeft; zo men haar met water bevogtigt, drie of vier maanden daar na, „ en deze dood en herleving, zegt hy, heeft verscheidenmaalen plaats, zo men dezelfde werking herhaalt." Het licht der Zonne schynt der *Tremella* te behaagen, maar dat eener kaarse haar niet aan te doen; zy kan een aanmerkelyken trap van hette, en ook nog al eenige koude doorstaan; doch de laatste benadeelt haar echter, zy verliest daar door haare beweeging, en teelt niet meer voort. In 't lugtledige leeft zy, „ volgens deeze waarneeming, een week, en misschien nog langer; ook leeft zy in verscheiden andere vogten, maar in geene zo goed als in 't water, dat haar natuurlyk element is." — Wyders maakt de Heer *Fontana* in zynen Brief nog met een kort woord gewag, hoe hy waargenomen heeft, dat de kleine aaltjes van de Azyn niet eierleggend, maar leevendbaarend zyn, en dus niet gebooren worden uit eitjes, door kleine vliegende Insekten in dit vogt geleid; 't welk der nadere onderzoekinge aanbevolen blyft.

Afbeeldingen van zeldzaame Gewasfen, door N. MEERBURGH, *Hortulanus van den Kruidtuin van 's Lands Univerfiteit te Leyden. Te Leyden, by* J. le Mair. *In groot Folio.*

DE oplettende en arbeidzaame *Meerburgh*, die Leydens Kruidtuin ter eere ftrekt, heeft zynen overfchietenden tyd al voorlang befteed, tot het aftekenen van zeldzaame Gewasfen, en is eindelyk te rade geworden, om zyne Aftekeningen in plaat te brengen, en met de natuurlyke koleuren der Gewasfen te vercieren. Hy bepaalt zig in deezen zynen arbeid tot het in 't licht geeven van de aftekeningen van zodanige Gewasfen, die zeldzaam voorkomen, en hy door anderen of niet of naauwlyks afgebeeld gevonden heeft. 'Er zien reeds dertig Plaaten van die natuur, door hem voltooid, het licht; ze zyn by tientallen uitgegeeven, en ieder tiental gaat vergezeld van een blad Letterdruk, op 't welke de naamen en de kenmerken der afgetekende Gewasfen, volgens *Linnæus*, te vinden zyn. Tot meerder cieraad en leevendigheid heeft hy, by ieder Gewas, eene Kapel, uit zyne Verzameling, naar de natuur getekend en gecoleurd, gevoegd, welker naamen en kenmerken insgelyks, by die der Gewasfen aangeweezen worden. In de uitvoeringe hier van, zo ten opzigte der tekeninge als der koleuren, voldoet de Heer *Meerburgh* vry wel, zo dat zyn arbeid niet anders dan welgevallig zyn kan, by de Liefhebbers der Natuurlyke Historie, welken deeze Verzameling, die nog verder ftaat agtervolgd te worden, een aantal van juiste aftekeningen aanbiedt, welke recht gefchikt is, om hun een onderfcheidend denkbeeld van verfcheiden zeldzaame Gewasfen te verleenen.

Oude en Hedendaagfche Algemeene Wereldlyke Gefchiedenis, gevolgd naar het Fransch van den Heer Abt MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenfchappen te Lions en Nanci, Zesde Deel.* De Hedendaagfche Gefchiedenis. *Te Amft.* By Yntema en Tieboel, 1777. *In gr. 8vo.* 446 *bladz.*

VAn den voet, op welken de Abt MILLOT zich voorftelde de *Hedendaagfche Gefchiedenis*, in dit keurlyk Werk, te behandelen, gaven wy onzen Leezeren verflag, by de Aankondiging des Vyfden Deels, het Eerfte der *Hedendaagfche* Ge-

Geschiedenisse (*), hy houdt denzelven volkomen; het Zesde Deel, 't welk wy thans geleezen hebben, strekt 'er ten blyk van.

Met het afloopen des IIIden Tydperks sloot het voorgaande Deel; het tegenwoordige neemt, over zulks, met het IV Tydperk, eenen aanvang: en voert ten onderscheidenden opschrift; GREGORIUS DE ZEVENDE. *Oorlogen van den Paus met het Keizerryk. Kruistochten*; het strekt zich uit van het midden der Elfde tot de Dertiende Eeuwe. —— Het V. Tydperk van den aanvang der Dertiende Eeuwe tot op het einde heeft INNOCENTIUS DEN III, en FREDERIK DEN II, aan 't hoofd, met deeze aanduiding. *Aanwas van de Pauslyke Magt.* —— *Het einde van de Kruistochten onder* LODEWYK. —— Voor het VI Tydperk, van het einde der Dertiende Eeuwe tot omtrent het Jaar MCCCLXXX, staat PHILIP DE SCHOONE en BONIFACIUS DE VIII, en wordt, als de groote hoofdzaak daar in gebeurd, vermeld, de *Koninglyke Magt in Frankryk bevestigd.* —— In 't VII Tydperk, van het Jaar MCCCLXXVIII tot het midden der vyftiende Eeuwe, ontmoeten wy de *Groote Westersche Scheuring*, en zien *de ongelukken van Frankryk, onder* CAREL DEN VI, onder CAREL DEN VII *hersteld.*

Deeze opgaave van de Tydperken, in dit Deel, verhandeld, wyst alléen aan de hoofdverdeelingen, onder welke de Abt MILLOT, de Geschiedenis der Volken van *Europa* gebragt heeft; met eene breedere ontvouwing van de byzondere Afdeelingen, zouden wy onze Leezers verveelen: want de minst bedreevene in de Geschiedkunde begrypt gereedlyk, uit deeze korte aanduidingen, voor elk Tydperk geplaatst, hoe veelvuldige zaaken in ieder voorkomen; en wie de voorgaande Deelen deezes Werks geleezen heeft, zal niet twyfelen, of de bekwaame hand van den Opsteller en den Naavolger hebben die ryke stoffe met oordeel verwerkt, en voegelyke plaats ingeruimd aan de Gebeurtenissen van andere Volken, die gepaard gingen met en medewerken tot die voornaame lotgevallen van *Frankryk* en *Italie.*

Meermaalen hebben wy, in de aankondigingen deezes Werks, gewag gemaakt van de *Algemeene Aanmerkingen*, met welke de Abt MILLOT zyne Tydperken besluit: in de daad, ze zyn meesterstukken, en vertoonen ons, als 't ware, eene schildery van de heerschende Begrippen en Zeden. Het lust

(*) Zie *de Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* VI Deel 1ste St. bl. 213 enz.

lust ons tegenwoordig, eene derzelven den Leezeren onzes Maandwerks voor oogen te stellen: of liever de hoofdtrekken daar uit over te neemen. In de *Algemeene Aanmerkingen*, over het Eerste Tydperk, deezes Deels, gesprooken hebbende van de *Gemeenschappen* (*), en het *Burgerregtlyk Bestuur* (†) in *Frankryk* ingevoerd, van het vermenigvuldigen der *Vrye Steden* in *Duitschland* door de *Frankelandsche Keizers*, en den Bloei des' Koophandels, daar uit herkomstig, als eene vrugt der Vryheid, die zegen mede brengt, gaat hy dus voort.

„ In de meeste Landen zag men, uit dezelfde oorzaaken, dezelfde uitwerkzels te voorschyn komen. De Dienstbaarheid vernederde de Ziel, hieldt het verstand te onder, en benam, door het uitdooven van den nayver, den vlyt allen voedzel. Zo ras de Vryheid zich vertoonde, deeden nieuwe aandoeningen nieuwe denkbeelden gebooren worden: deeze boezemden moed in, en de bekwaamheden namen hooger vlugt. — Maar hoe veele hinderpaalen waren bykans overal het geluk der Maatschappye in den weg! Hoe veel tyds was 'er niet noodig om ze uit te rukken! De Zeden behielden steeds de oude woestheid; het bygeloof en de onkunde baarden ontelbaare rampen. Men hadt geduurig het woord Godsdienst in den mond; maar zo valsche denkbeelden van den Godsdienst, dat die agtenswaardige naam de grootste misbruiken heiligde.

„ Vreemd, in de daad, zeer vreemd, is het, dat de yver van sommige persoonen 'er op uit is, om die misbruiken, waar van de Geschiedenis zo veele onlochenbaare gedenkstukken bewaard heeft, te ontveinzen: als of men, ter eere van den Godsdienet zelve, aan 't Menschdom niet moest ontdekken, in welk een afgrond van jammer bygeloovige vooroordeelen 't zelve doen nederstorten. De Godsdienst boezemt vrede, liefde, zugt tot het algemeene welzyn, onderwerping aan Wetten en Overheden, en alle deugden in, die ten weezenlyken grondslage der Maatschappy strekken, en geheiligd worden door de volbrenging der pligten. Hoe zeer zyn de uitwerkzels van Bygeloof daar tegen aangekant! zy verdienen ten toon gesteld te worden.

„ De Geestlyke magt was in eene haatlyke willekeurige Heerschappy veranderd. De Pausfen, niet vergenoegd met Wereldlyk bewind gekreegen te hebben, wilden Opperheerschers der geheele Wereld worden, alle de Gekroonde Hoofden

 (*) *Communes.*
 (†) *Gouvernement municipal.*

den aan zich onderwerpen, en hadden, door Bullen en Banvonnissen, bykans eene zo ondraaglyke harssenschim een weezenlyk bestaan gegeeven. — De magt, om Zondaars te binden en te ontbinden, hadt de handen der Vorsten, die het Zwaard der Geregtigheid moeten zwaaijen, en het roer van Staat houden, gebonden, en de eeden der Onderdaanen, wien gehoorzaamen voegt, ontbonden. De Geestlyken, aan dezelfde Wetten onderworpen als de Burgers, hadden de Wetten naar hunne belangen en vooroordeelen geschikt. Dewyl 'er geen stuk is, of het kan, in zeker opzigt, tot een geweetensgeval gemaakt, of daar toe betrokken worden, geloofden zy regt te hebben om over alles te oordeelen. —— Dus hing het Huwelyk, (een allergewigtigst voorwerp der Burgerlyke Wetten,) zo der Vorsten als der Onderdaanen volstrekt van hunne uitspraak af. Dus waren de allerweezenlykste verbintenissen, zonder het zegel hunner agtbaarheid, onvast. Dus hadden de Uiterste Willen geen kragts meer, zo zy geene maakingen ten voordeele van de Kerk behelsden: en dit werd voor eene zo onvermydelyke pligt gehouden, dat, zonder Uitersten Wil te sterven, eene misdaad gerekend wierd, die op het missen van de eer der begraafnisse te staan kwam. Dus onthief het voorregt van een Geestlyk persoon te weezen, iemand van lasten en openbaare bedieningen: en stelde eene menigte van schelmen, die met zo veel te meer gestrengheids verdiend hadden gestraft te worden, dewyl het misbruik der heilige bedieninge hunne wandaaden te snooder maakte, schootvry voor regterlyke agtervolging.

„ Strekken de Kruistochten alleen niet ten uitmaakenden blyke van al het schadelyke, 't welk het Bygeloof veroorzaakt aan de Kerk, den Burgerstaat, aan de Vorsten, aan de Grooten, aan de Burgers? Eene volkomen Aflaat verzekerde de vergisnis der Zonden, aan elk die zich godvrugtiglyk liet optekenen onder de Krygsmagt door de Pausen geworven. Terstond was *Europa* in rep en roer; een dolle drift beheerschte de gemoederen, elk wilde het kruis opvatten. De Prinsen verlieten hunne Staaten, de Ryken hunne Bezittingen, de Vaders hunne Huisgezinnen, de Priesters hunne Gemeenten. Allen, Vrouwen en Kinderen niet uitgezonderd, namen, om stryd, het Kruis op. Men zondt, vol smaads, een spinrokken t'huis aan de zodanigen, die, door rede of vrees bewoogen, niet mede trokken. De Heilige BERNARDUS schreef aan Paus EUGENIUS: *De Steden en de Kasteelen worden woestenyen; men ziet overal Weduwen, wier Mannen nog leeven.* Wonderlyke Zegepraal!

„ Scheen

„ Scheen men niet te moeten verwagten, dat die Kruisdraagers, zo vol yvers, indien geen Overwinnaars, ten minften Bedevaartgangers en voorbeeldlyke Boetedoenders zouden geweest zyn? Ondertusfchen is hun weg door roof en moord afgebaakend, de woedende driften vergezellen hun; zy waren zat van menfchen bloed, als hunne waangodsdienftigheid, doch vol verrukking, het Heilig Graf bezogt. — De Kruistochten, wel aangelegd, zouden *Afie* voor de wapenen der *Christenen* hebben kunnen doen bukken. Nu dienden zy alleen om *Europa* te bederven en te ontvolken, om millioenen van menfchen te doen fneuvelen, om de Pausfen eigendunklyker en oppermagtiger te maaken, en de geringe overblyfzels van tugt en boete ter Kerke uit te bannen: dewyl bygeloovige denkbeelden de eerfte roerzels waren tot die onderneemingen; en de Deugd, zo min als de voorzigtigheid, het uitvoeren vergezelde.

„ Bygeloof wekt natuurlyk de Geestdryvery op. Deeze mag als eene allerligtst ontvlambaare brandftoffe worden aangemerkt, een klein vonkje is genoeg om ze in vollen brand te zetten. 'Er vertoonden zich in *Frankryk*, *Duitschland*, *Italie* en elders, in dit tydperk, de zonderlingfte voorbeelden van de buitenfpoorigfte Geestdryvery. Hier zag men Geestdryvers, door ftuipagtige beweegingen getrokken, die aan de Heiligen de kragt toekenden om in hun deeze bystere trekkingen te veroorzaaken: daar deeden zich Leeraars op die de rol van Propheeten fpeelden, en het opgetoogen Volk tot zich trokken; elders kwamen krankzinnige Geestdryvers ter baane, die voor Godlyke Perfoonen wilden aangezien worden, en wier ftellingen, fchoon zo dwaas dat ze aller veragting verdienden, veelen bekoorden. Wanneer Onkunde en Bygeloof langen tyd de gemoederen beheerscht hebben, moet de Geestdryvery, zo ongeregeld in haaren eigen aart, in dezelve de vreemdfte en onbefchryflykfte uitwerkingen te wege brengen.

„ Onder dit Geestdryvend Gebroedzel, waar van Landen en Staaten overvloeiden, willen de vyanden der Hervorminge ook de Perfoonen en Aanhangen tellen, die het onderftonden, een gansch bedorven Kerk te hervormen, en de *Christenheid* tot den ouden luister te herftellen; doch gansch ten onregte (*). Wy willen gaarne bekennen, dat veelen, tot dit werk niet

(*) Wy zullen hier over niet uitweiden, maar wyzen onze Lezers na het uitmuntend Byvoegzel van den Eerwaardigen MACLAINE

niet opgewassen, het ondernamen; dat het niet weinigen aan kundigheid en bekwaamheid, geëvenredigd aan de grootte dier onderneeming, mangelde, en toestaan dat zommigen, om heerschende misbruiken te vermyden, tot andere vervielen. Maar, dit was aller geval niet, gelyk wy in de volgende Tydperken zien zullen? Of wil men, op dat ik hier de woorden van den Geleerden MACLAINE uit het even aangehaalde *Byvoegzel* gebruike, door *Geestdryvery* verstaan, dien vuurigen geest, die onverschrokkenheid, dien edelmoedigen yver, welke groote Mannen aanzet om de schroomlykste hinderpaalen en dreigende gevaaren te braveeren, in de verdeediging van eene zaak, welker voortreflykheid en aanbelang eenen diepen indruk op hunne harten gemaakt heeft, dan zullen de sterkste begunstigers der Hervorminge toestaan, dat de eerste Hervormers *Geestdryvers* geweest zyn. Deeze soort van Geestdryvery is eene edele aandoening, wanneer dezelve welgeplaatst is, en behoorelyk bestuurd wordt. 't Is deeze edelmoedige aandoenlykheid, deeze treffende gewaarwording van het groote en het verheevene, welke Helden en Liefhebbers des Vaderlands vormt; en zonder dezelve kan niets, 't welk moeilyk en hachelyk is, en met gevaar of het verlies van onze tydlyke voordeelen vergezeld gaat, ernstig ondernomen, of gelukkig uitgevoerd worden."

Naa het vermelden des Nieuwopgekomene *Monnik-Orden* en de Twisten daar uit gereezen, maakt onze Geschiedschryver het Tafereel van dit Tydperk verder in deezervoege op. ,, Ik zal niet stil staan op de veelvuldige voorbeelden van de onkunde dier tyden. Alles was bykans een Wonderwerk of eene Voorspelling. Bullen bevestigden de egtheid van een twyfelagtig Overblyfzel; de Kerkvergaderingen deeden, op valsche bescheiden, uitspraak over de oudheid van een Heilig, en de plaats waar zyn lichaam was. Een stout bedrieger, of zinneloos geestdryver, hadt slegts den mond te openen, om de gaapende menigte, wat hy wilde, diets te maaken. Tot dat

NE van MOSHEIMS *Kerklyke Geschiedenis* VI Deel, bl. 201. *Over de geaartheid en het gedrag der eerste Hervormeren, en de Beschuldiging van Geestdryvery, door een beroemd Schryver tegen hun ingebragt.* De Vertaaler van MOSHEIM, die ook de Navolger van MILLOT is, heeft, als het de Hervorming raakt, zyn' Voorganger doorgaans verlaaten, zonder dit aan te duiden; doch daar hy zyn Werk voor geene *Vertaaling* uitgeeft, geschiedt zulks zonder de minste krenking van Opregtheid en Trouwe. Wy oordeelden het noodig dit, ter gelegenheid van deeze Aanteekening, te melden.

dat het licht van beter kennis doorbrak, zullen wy zien hoe de fchadelykfte buitenfpoorigheden, onder den dekmantel van Godsdienst, ftand hielden en vermenigvuldigden. Het *Feest der Gekken* en dat *van de Ezels* onteerden den Godsdienst op de aanftootlykfte en fchandlykfte wyze (*); andere inftellingen beroerden den Burgerftaat.

„ De werken van ARISTOTELES, flegt overgezet en flegt verklaard door de *Arabieren*, en nog flegter verftaan door de *Christenen* in 't *Westen*, wel verre van een fmaak voor de Wysbegeerte te verfpreiden, gefchikt om de dwaalingen te verdryven, ftrekte ten oorfpronge van alle de Schoolfche Gefchillen, niet min verderflyk dan de uitwerkzels der onkunde zelve. Deeze dwaasheid van gefchilvoeren, welke wy vóór den tyd van GREGORIUS DEN VII hebben zien ter baane komen, verkreeg eenen verbaazenden opgang, naar maate de geesten meer uit den flaap ontwaakten. De algemeene ftellingen, de onderfcheidingen, de belachlyke beuzelaarijen der fchoolen werden onderwerpen van aanbelang, over welke de zogenaamde Wysgeeren, met alle hevigheid en woede, zintwistten.

Men behandelde de Leerftellingen van den Godsdienst als ftukken der Bovennatuurkunde. Men bekleedde met woorden, zonder denkbeelden, de Geloofspunten, en meende dezelve te verklaaren, door ze onverklaarbaar te maaken. Dit berokkende den val van PETRUS ABELARDUS, een fchrander Man, geleerd voor de Eeuw waar in hy leefde, deugdzaam naa zynen minnehandel met ELOÏSE; doch een vermeten Godgeleerde, en zeer met zyn ftelzel ingenomen. Zyne Verklaaringen over de Drieëenheid verwekten hem befchuldigers, gevaarlyker door hun gezag dan door hunne kunde. Eene Kerkvergadering te *Soisfons* veroordeelde hem, zonder dat ze zich verwaardigde den aangeklaagden te hooren. De Heilige BERNARDUS deedt tegen hem al het vuur zyns ontftooken yvers woeden; en, zints dien tyd, hadt ABELARDUS met allen leed en ongenade te ftryden. Als wy op zyn verhaal mogen afgaan, werd hy, op de Vergadering te *Soisfons*, befchuldigd, van te leeren, dat de VADER *alleen Almagtig* was; de Gezant CONOR verklaarde daar op, met eene zeer verwonderde houding: *Een Kind zou niet in ftaat weezen om dergelyk een misflag te begaan; dewyl de eerfte beginzels des Geloofs leeren, dat 'er* Drie Almagtigen *zyn.* Waar op een Hoogleer-

(*) Men zie hierover W. ROBERTSON, *Historie van* CAREL DEN V. II Deel. bl. 64 *enz.*

leeraar, lachende, de woorden van eene bekende Geloofsbelydenis aanvoerde: *En nogthans is 'er maar ééne Almagtige.* Het groote misdryf van ABELARDUS bestondt daar in, dat hy den roem zyner mededingeren na eere verdonkerde, en de echo niet was der gevoelens van anderen. De Monniken van St. *Denys* merkten hem aan als een Godloos Mensch, als een Strafschuldigen, om dat hy het verdichtzeltje van den Heiligen DIONYSIUS DEN AREOPAGITER, hun vermeenden Beschermheilig, hadt durven in twyfel trekken.

„ Alle denkbeelden, die men toen van de Weetenschappen bezat, kwamen van de *Arabieren*; de beroemdste Schryvers waren AVICENNA en AVERROUS. Zy bepaalden zich tot de Wiskunde; tot een schyn van Wysbegeerte uit ARISTOTELES ontleend; tot de Geneeskunde, vermengd met Starrewichelaaryen. De School van *Salerno* was daar aan haare vermaardheid verschuldigd, en, met den aanvang der Twaalfde Eeuwe, hadt die School haar beroemd werk, de voorschriften der Gezondheid behelzende, in *Leoninische Verzen* begreepen, uitgegeeven. De Klerken en Monniken hadden langen tyd de Geneeskunde, zo weinig aan hun staat voegende, in hunne magt; zy alleen konden de Boeken leezen; zy alleen maakten zich bekwaam tot het beoefenen der Kunste.

„ Andere Schoolen hielden zich met andere onderwerpen bezig. De Hooge Schoolen, of Universiteiten, namen eenen aanvang. Wy hebben gezien hoe te *Bologne* het *Roomsche Regt*, met groote toejuiching, geleeraard werd. IRNERIUS, of, gelyk anderen hem noemen WERNERUS, deedt aldaar de Regtsgeleerdheid bloeien, onder Keizer LOTHARIUS DEN II. Zyn Leerling ASO hadt, zo men wil, tien duizend Toehoorders. ACCURSIUS, die hem opvolgde, kreeg den naam van den *Afgod der Regtsgeleerden.* De eerste Grondleggers of Herstellers eener Weetenschap verwerven altoos eene soort van bygeloovige eerbiedenis. Zelve tot bygeloovigheid toe verslaafd aan de Boeken, welke zy verklaarden, bleeven zy meer aan den Letter, dan aan 't weezen der Zaake, hangen; zy trokken de beginzels te verre in stede van ze te onderscheiden; zy hielden het valsche zo wel staande als het waare, en dit dikwyls met meer geestdrift. Het *Roomsche Regt* heeft geestdryvende Voorstanders gehad, wier vooroordeelen noch invloed hebben op de hedendaagsche Regtskunde.

„ Ondertusschen was 'er, in den grond der zaake, niets nutter dan eene soort van Geleerdheid, waar in men, onder een hoop van slegte Wetten, de hegtste grondslagen der Maatschappye vondt. Bovenal moest men daar uit de noodige kundig-

digheden verkrygen om de grensſcheidingen der Wereldlyke en Kerklyke Magt, zo verre de natuur der zaake gehengt, te bepaalen, en het misbruik des wyduitgeſtrekten Kerklyken Regtsgebieds te doen inkrimpen.

„ Doch het ontbrak te *Rome* aan geene middelen ter inſtandhouding. GRATIANUS, een *Toscaanſche Monnik*, gaf, onder het Pauſchap van EUGENIUS DEN III, zyne bekende *Decreten* uit; beſtaande in eene verzameling van Regelen waar aan hy zelve den tytel gaf van de *Vereëniging der Strydende Regelen* (*); een verward, ongeſchikt werk, vol dwaalingen, eene op één ſtapeling van valſche Beſluiten, ſtrekkende om aan den *Heiligen Stoel* een onbepaald eigendumklyk gezag te ſchenken, en de Kerklyken volſtrekt aan alle Wereldlyke Regtbanken te onttrekken: een Werk, 't geen nogthans de grondſlag werd van het Kerklyk Regt, en een regelmaat der vonnisſen; ſtaande eenige eeuwen heeft het de ſtem des gezonden verſtands, de uitſpraak der Burgerlyke en egte Kerklyke Wetten, overſchreeuwd. De Verklaaringen, daar over opgeſteld, waren nog ongerymder dan het Werk zelve.

„ Wy merken hier, met GIANNONE, aan, welk een heerlyke trek het Staatkundig Hof van *Rome* ſpeelde. Naar gelange men het Burgerlyk Regt meer beoefende, was het van des te grooter belang het Kerklyk Regt te doen zegepraalen. Men ſtelde Boeken tegen Boeken; dezelfde ſchryfwyze volgende. PAULUS DE IV deedt de *Kerklyke Inſtituten* vervaardigen, om ze tegen de *Inſtituten* van JUSTINIANUS te doen opweegen (†); zich op deeze Studien toe te leggen was de weg van bevordering; en men behartigde dezelve boven alle andere.

„ De Zeden bleeven ſteeds dezelfde: overal zag men lompe botheid, onbeſchaafde dapperheid, romanesque Galanterie, dwaaze bygeloovigheid, tweegevegten en dwaasheden; nergens vondt men ſmaak en aangenaamheid in de verkeering, nergens Burgerregeering en veiligheid; van alles vormde men verkeerde denkbeelden; welk een ongelukkig tydsgewricht!

„ De Kruistochten deeden de Wapenſchilden gebooren worden; door deeze maakte men zich kenbaar onder de yzeren wapenrusting, die geheel het lichaam bedekte; en hier uit ontſtondt de Wapenkunde, voor eene Weetenſchap gehouden, ten tyde dat men zich bykans op niets nuttigs bevlytigde."

(*) *Concordia discordantium Canonum.*
(†) *Histoire de Napels* L. XIV.

Wysgeerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen, in de beide Indien. Uit het Fransch vertaald. Derde Deel. Te Amsterdam by M. Schalekamp 1776. *Behalven den Bladwyzer* 563 *bladz. in gr. octavo.*

VErdienen de Bezittingen en de Koophandel der Europeaanen in de *Oost-Indiën* ieders opmerking, zo vorderen dezelven in de *West-Indiën* (*) niet minder elks beschouwing; zo ten aanzien van de uitgebreidheid, als van den invloed op de zaken van Europa. Hierom is 't ook, dat de Schryver deezer Geschiedenisse, de Oostindische gebeurtenissen ontvouwd hebbende, in dit derde Deel overgaat, ter behandelinge van het voorgevallene in de *West-Indiën*; waarvan hy ons insgelyks het merkwaardigste voordraagt; dat hy op dezelfde manier behandelt, als hy de voorige Stukken gedaan heeft.

Ter ontvouwinge van dit onderwerp maakt hy een aanvang met eene beknopte beschryving van den voormaaligen staat van Spanje, tot dat *Columbus*, door Koningin *Isabelle* begunstigd, in Zee stak, om een nieuw Waerelddeel, in laater tyd *Amerika* geheeten, te ontdekken, en 't zelve onder de Spaansche heerschappy te brengen (†). Voorts meldt hy den eersten uitslag hier van, en de daarop gevolgde inrigtingen, byzonder met betrekking tot het eiland, door de Inwooners *Hayti* genoemd, waaraan *Columbus* den naam van *Hispaniola* gaf, en dat tegenwoordig *St. Domingo* heet. De

(*) Deeze laatste benaaming is by toeval ontstaan. *Pedro Alvarez Cabral*, een Portugeesch Admiraal, geleidde, volgens het berigt van den Schryver van dit Werk, eene vloot naar geene zyde van de Kaap de goede Hoop; maar toevallig geraakte hy westwaards, en ontdekte het Land, tegenwoordig *Brazil* genaamd. Nadien dit nu, zegt hy, geschiedde „ op eenen togt na de Indiën, en men niet wist, of het tot dezelve behoorde, wierdt het, in 't eerst, onder dezelfde benaaming begreepen; doch het wierdt 'er van onderscheiden door den bynaam van *Westindiën*, dewyl men, om in de eigenlyke Indiën te komen, zynen koers Oostwaarts rigtte, en zich na Brazil willende begeeven, Westwaarts stuurde. Zedert is deeze benaaming aan geheel Amerika gegeeven, en de Amerikaanen zyn zeer oneigenlyk *Indiaanen* genoemd."

(†) „ De algemeene dankerkentenis, zegt onze Schryver met regt, hadt dit vreemd Halfrond behooren te noemen naar den naam van deezen stouten zeeman, welke 't eerst derwaarts was doorgedrongen. Dit was de geringste hulde, welke men zyner nagedagtenisse was verschuldigd; doch het zy uit nyd, uit onoplettendheid, of uit de speeling der Fortuin, welke insgelyks over den roem beschikt, dit gebeurde niet. Deeze eer was bewaard voor *Florentius Amerikus Vesputius*, schoon hy slegts de voetstappen volgde van eenen Man, wiens naam op de lyst van die der grootste Mannen behoorde te worden aangeschreeven. Dus wierdt het eerste oogenblik, zedert Amerika by het overige der Waereld bekend wierdt, getekend met eene onregtvaardigheid, een heillooze voorbode van alle de onregtvaardigheden, van welke dit ongelukkig Land het Tooneel zyn moest."

De ligging van dit Eiland, de zeden en leevenswyze dier Eilanders, en 't aldaar voorgevallen, staande de bestiering van *Columbus*, die intusschen ook andere ontdekkingen deed, naar Europa en weder naar de nieuwe Waereld stevende, worden kortlyk gemeld. Voorts geeft de Autheur, na een algemeen verslag van 't verder voorgevallen, tot op de overtogt van *Cortez*, een uitvoeriger berigt van de bedryven van dien Castiliaan, vooral van deszelfs verovering van *Mexico*; welk Keizerryk hy *Nieuw Spanje* noemde, en welks grenzen door hem uitgebreid werden. Van deeze uitbreiding, en de verdere gevolgen hier van in laater tyd, ontmoeten we in 't VI Boek, waar mede dit derde Deel begint, eene onderscheiden ontvouwing, met eene korte beschryving van de voornaamste Provincien daar toe behoorende, een berigt van de Natuurlyke Historie, deezer Gewesten, een verslag van derzelver omwentelingen en lotgevallen, met en zints de Spaansche overheersching; en wel byzonder eene geregelde voorstelling van 't geen tot den Koophandel aldaar betrekking heeft. Dit alles is, naar des Autheurs gewoonen schryftrant in dit Werk, doorvlogten met eene menigte van Wysgeerige en Staatkundige Aanmerkingen; die, schoon ze allen niet even bondig geoordeeld mogen worden, egter meerendeels van die natuur zyn, dat ze, by oplettende Leezers, wel in nadere overweeging mogen komen. — Op eene soortgelyke wyze, als hy in dit Boek voorgedraagen heeft, 't geen nopens *Mexico* en de verdere bezittingen der Spanjaarden, vooral in *Noord-Amerika*, opmerking vordert, behandelt hy voorts in de drie overige Boeken van dit Deel, 't geen de bezittingen der Spanjaarden en Portugeezen in *Zuid-Amerika*, wat het vaste Land aangaat, betreft; om in een volgend deel het oog te vestigen op de Eilanden der nieuwe Waereld, en over te gaan tot de verdere bezittingen der Europeaanen in dezelve. — Om uit de menigvuld'ge byzonderheden, in dit Deel voorkomende, den Leezer nog een opmerkelyk Stuk mede te deelen, zullen wy ons bepaalen, tot het hoofdzaaklyke van 't geen de Autheur meldt, wegens de aanhoudende verschillen der Spanjaarden en Portugeezen in Amerika, dat onze aandagt te meerder trekt, om dat ze nog onlangs weder verlevendigd zyn; 't welk ons grond geeft om te vermoeden, dat dit berigt onzen Leezeren niet ongevallig zal zyn.

Zedert de bekende Staatsomwenteling, in 't jaar 1640, die Portugal van de Spaansche overheersching ontsloeg en den Hertog van Bragance, of *Jan den IV*, op den throon zyner Voorvaderen plaatste, was men, en van de Spaansche en van de Portugeesche zyde, oplettend, niet alleen op het handhaaven zyner Bezittingen, maar ook op het uitbreiden zyner Volkplantingen, in Amerika. Dit zag men, (om andere byzondere onderneemingen van minder gewigt daar te laaten,) vooral van de zyde der Portugeezen, in 't jaar 1679, waar van onze Autheur het volgende berigt heeft.

 „ De

„ De werkzaamheid der Portugeezen, welke toenmaals grooter was in de nieuwe waereld, dan hun gedrag en zeden in Europa toelieten te vermoeden, geleidde hen na Paraguay. Reeds hadden zy de volkplanting St. Sakrament opgericht, naby de eilanden St. Gabriel, geleegen tegen over Buenos-Ayres (*), wanneer deeze onderneeming by toeval wierd ontdekt. De Guaranis Indiaanen, (eene Spaansche Volkplanting bewoonende,) schooten toe om de gebreken der Regeering te verhelpen. Zonder aarzelen tastten zy de vestingwerken aan, welke, om zo te spreeken, uit den grond waren opgekomen, en veroverden ze met eene stoutmoedigheid, welke hunne dapperheid vermaard maakte.

„ Het Hof van Lisbon, welk, op deeze Bezitting, groote verwagting had gebouwd, lied den moed niet zakken door den wederspoed dien het ontmoette. Het vorderde, dat, in den tusschentyd, dat de wettigheid zyner regten zou aan den dag gelegd worden, den Portugeezen eene stapelplaats zou vergund worden, alwaar zy, zo ze, door de winden, genoodzaakt waren de rivier de la Plata, [aan welke deeze Bezitting gelegen was,] aan te doen, zouden beschut zyn tegen de onweders, en in veiligheid tegen de Zeeroovers.

„ *Karel de II*, die even afkeerig was van den oorlog, als van de zorgen van het Ryksbestier, had de zwakheid van dit verzoek in te willigen. Alleen bedong hy, dat de eigendom der toegestaane schuilplaatze aan hem zou behooren; dat niet meer dan veertien Portugeesche familien derwaarts zouden mogen gezonden worden; dat de huizen aldaar van hout gebouwd, en met stroo zouden gedekt worden; dat men geen Fort zou mogen opwerpen; en dat de Regeering van Buenos-Ayres het regt zoude hebben, om zo wel de volkplanting, als de schepen, welke aldaar aankwamen, te bezoeken.

„ Hadden de Jezuiten de staatshandeling met het zelfde beleid, als den Oorlog, bestuurd, zy zouden gewisselyk de gevolgen van dusdanig eene believing voorzien hebben. Het was onmogelyk, dat eene bevestigde Bezitting, hoedanig zy ook ware, in eene zo voordeelige ligging, niet eene vrugtbaare bron wierdt van geschillen, met eenen onderneemvollen nabuur, die wyduitgestrekte eischen deedt, die verzekerd was van den bystand van alle vyanden van Spanje, en welken de nabyheid van Brazil, [dat de Portugeezen ongestoord bezaten,] in staat stelde om zich te bedienen van de voorkomende omstandigheden, om groot te worden en zich te ver-

(*) De hoofdstad eener Spaansche volkplantinge in dat Gewest, zeventig myien van Zee gelegen, en niet zeer geschikt voor de Scheepvaart; waarom men zig vervolgens ook neergezet heeft te Maldonada, aan den mond der riviere; dat, door den tyd, de stapelplaats van den koophandel van Paraguay kan worden.

ſterken. Het leedt niet lang, of de uitkomst toonde het gevaar, welk men hadt behooren te voorzien.

„ Gedurende de eerſte oogenblikken, onmiddelyk volgende op de verheffing van een Franſchen Prins op den Spaanſchen Throon, toen alles nog in verwarring en vol onzekerheids was, welk het gevolg zyn zoude van deeze groote ſtaatsomwentelinge; wierpen de Portugeezen, met den grootſten ſpoed, de vestingwerken van St. Sakrament op. De voorzorge, welke zy, ten zelfden tyde gebruikten, om aan de Guaranis eenige ongerustheid te veroorzaaken, door eenige troepen na hunne grenzen te doen optrekken, deedt hen hoopen, dat zy met den tegenſtand van deezen vyand niet zouden te kampen hebben. Zy bedroogen zich. De Jeſuiten, agter het geheim gekomen zynde, voerden, in den jaare 1705, hunne bekeerlingen na St. Sakrament, rondom welk het beleg reeds was geſlagen. Deeze dappere Indiaanen wilden, ſtraks na hunne aankomst, de plaats ſtormenderhand inneemen, hoewel zy niet onkundig waren, dat de bres naauwlyks geſchooten was. Zo dra zy den aantogt begonnen, wierden uit de ſtad eenige Batteryen op hen gelost, wier vuur zy doorſtonden zonder hunne geleederen te breeken. Niet meer kragts hadt het klein geſchut, welk insgelyks een groot getal der hunnen deedt vallen, om hen in den aantogt te ſtuiten. De onverzaagdheid, met welke zy geduurig aantrokken, deedt de Portugeezen derwyze vervaard worden, dat zy zich in allen haast in hunne ſchepen wierpen, en de ſtad verlieten.

„ De tegenſpoeden, welke *Philippus de V*, in Europa, leedt, maakte deezen voorſpoed vrugteloos. De Volkplanting van St. Sakrament kreeg eene beſtendige vastigheid te Utrecht. Koningin *Anna*, die den vrede ſchonk, en haare eigene belangen, noch die van haare bondgenooten verwaarloosde, vorderde van Spanje deeze groote opoffering.

„ Naa dit tydſtip, leide de nieuwe Volkplanting, die nu niets meer had te ontzien, zich volyverig toe op eenen uitgebreiden koophandel met Buenos-Ayres. Al voor lang hadt deeze ſluikhandel een begin genomen. Rio-Janeiro leverde, zedert geruimen tyd, Suiker, Tabak, Wyn, Brandewyn, Negers en Stoffen aan Buenos-Ayres, welke in betaaling gaf, Meel, Buskruit, gedroogd of gezouten Vleesch, en Zilver. Zo ras de twee volkplantingen eene veilige en gemakkelyke ſtapelplaats hadden gevonden, kenden haare onderhandelingen geene paalen. Het Hof van Madrid, dat wel haast de lucht kreeg van den weg, welken de ſchatten van Peru namen, liet des veel leedweezens blyken. Zyn misnoegen nam toe met het nadeel, waar van het zich beklaagde. Dit verſtrekte tusſchen de twee Natien tot eene ſteedsſpringende bron van verdeeldheid, welke geſtadig in eene openbaare vredebreuk ſcheen te moeten eindigen. De wegen van bevrediginge, welke de Staatkunde van tyd tot tyd opende, wierden alle onbruikbaar geoordeeld. Eindelyk verſtond men elkander.

„ Op den dertienden van Louwmaand des jaars 1750, wierd vastgesteld, dat Portugal aan Spanje zou afstaan, de Volkplanting St. Sakrament en den Noordlyken oever van de rivier la Plata, nevens het dorp St. Christoffel en de aangrenzende landen, geleegen tusschen de rivieren Japura en Isa, welke in de Amazone vallen. Spanje stondt, van zynen kant, af, alle de landen en wooningen van den oostlyken oever der riviere Uruguay, gerekend van de rivier Ibicui aan den Noordkant, het dorp St. Rose, nevens alle de overigen, aan den westlyken oever der riviere Guarapé gebouwd."

Verder meldt onze Autheur, dat deeze ruiling aan beide de Hoven veele berispers vond; en dat de daar toe gemaakte schikkingen aanleiding gaven tot een oneindig getal van Cabaalen, van welke de Jesuiten als de belhamels wierden aangemerkt. „ Men wist, zegt hy, dat zy misnoegd waren over eene beraaming, welke hun Gemeenebest van zyne kragt ontblootte; en men oordeelde, zonder ligtvaardigheid, hen te mogen verdagt houden, dat zy allerleie springveeren deeden werken, om te beletten, dat dit Verdrag zyn volle beslag niet bekwam. Zy wierden van de beide Hoven verdreeven. Hunne heimelyke streeken namen een einde, en het verdrag wierdt bekragtigd." Maar toen 't 'er op aankwam, om het in Amerika ter uitvoer te brengen, booden de Guaranis, die weigerden zig aan Portugal te onderwerpen, zo veel tegenstands, dat het verdrag van uitwisseling, in den jaare 1761 vernietigd wierd, des de zaaken van Amerika op den ouden voet bleeven; 't welk, met andere nevensgaande omstandigheden, van tyd tot tyd, gelegenheid tot nieuwe onlusten gaf."

Consilia Militaria *of Rechtsgeleerde Advysen, Procesfen, Sententien enz. Opgestelt en uitgegeven door Mr.* J. J. V. HASSELT, *Practiseerend Advocaat voor den Hove Provinciaal van Gelderland enz. Tweede Deel. Te Arnhem by* W. Troost, 1777. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 313 *bladz. in quarto.*

BY het nagaan van den inhoud van het eerste Deel deezer Verzamelinge, is ons dit Geschrift als nuttig in zyne soort voorgekomen (*); en het thans afgegeeven tweede Deel bevestigt ons in die gedagten; daar 't insgelyks een aantal van gedijndleerde gevallen behelst, benevens eelyke bedenkingen van den Autheur nopens zodanige Regtskundige voorstellingen, waarover men zyn Ed. geraadpleegd heeft. Om den Leezer uit dit, gelyk we uit het vorige gedaan hebben, een voorbeeld onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepaalen tot de opgave der twee hier medegedeelde Advyzen, wegens het Crimen van correspondentie met den

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 124.

den Vyand, raakende het bekende geval van den Heer *van Buat* (*); waaromtrent, betrekkelyk tot de vraag, of gemelde *van Buat* de ſtraffe des doods al of niet verdiend hebbe, *pro* en *contra* de volgende Advyzen gegeeven zyn. De Opſtellers van het eerſte Advys drukken zig deswegens aldus uit.

„ Dunkt, onder Correctie van beter gevoelen, aangezien de Ritmeester *Buat* met ſolemnelen Eede præſenteert te verklaren, dat alle correspondentie, welke hy gehouden heeft met den Heer *Sylvius* nergens anders toe en heeft getendeert, als om het Vaderland dienst te doen, en ook wel meestelyk daarom, om zyn Hoogh. den Heere Prince van Oranje te doen bekleden die digniteiten, die zyne loffelyke voorvaderen, met zoo groote eer en reputatie, en tot onuitſprekelyk voordeel van den lande hebben bedient gehadt, en dat denzelven Heer Ritmeester *Buat* verſcheidene remarquabele dienſten aan den Lande heeft gedaan; dat ook voor denzelven Heere *de Buat* intercederen, Luiden en Heeren van zeer eminente qualiteit, waaronder den Heer Ceurvorst van Brandenburg en de gantſche Provincie van Zeeland.

Dat het ſchryven van deszelfs misſiven, aan den Heer *Sylvius* in Engelant gedaan, van die natuure niet en is, dat dezelve Heer *van Buat*, daarom met de ſtraffe des doods zoude behooren geſtraft te worden, maar veel eer, dat dezelve Heere *van Buat*, van Haar Ed. Groot Mogende de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, al wierde hy by het Hoff Provintiaal, zelfs al *ad pœnam mortis* gecondemneert, behoorde gepardonneert te worden, *quoniam princeps non ſolum ob aliquam probabilem cauſam indulget, veluti ob inſigne artificium ætatis commiſeratione, ſed etiam ob vitæ ante actæ merita*, waarvan zeer elegant tracteert *Anth. Matthæus in doctisſimo ſuo tractatu de Criminibus ad lib.* 48. *Digest. Tit.* 19. *Cap.* 5. *n.* 1. te meer, nademaal denzelven Heer *Anth. Matthæus tit. et cap. citat. n.* 2. ſpecialyk deze woorden zeid: *recte largiri principem indulgentiam eorum criminum, quæ civili magis, quam divino jure vindicantur, cujus Sententiæ fundamentam firmam et immotum est, quod princeps legibus civilibus ſolutus ſit* (†), en de voorn. Heer *Buat* immers niet ter Weereld en heeft geperpreteert, dat volgens de Heilige Schriftuur de dood zoude meriteren."

Een laater advys, *contrarium ſuperiori*, was van deezen inhoud.

„ Dunkt, (*Salvo aliorum judicio*,) aangezien dezelve Heer *van Buat* buiten pyn en banden van eyzer bekent heeft, dat hy met brieven gecorrespondeert heeft met de Vyanden van dezen Staat, bui-

(*) Zie *Vad. Hist. XIII. D. bl.* 214-223.

(†) [Men dringt hier op zyne vryſpraak aan, uit hoofde zyner vroegere verdienſten; en oordeelt dat hy te eerder gepardonneerd kan worden, om dat hy niet zo zeer tegen de Godlyke als wel tegen de Burger-Wet misdaan heeft.]

buiten kennis en ordre van dezen Staat, en gesemineert heeft, verscheiden *nocive* discoursen, waardoor de goede Regenten en wel geintentioneerde Patriotten van het Vaderland onheuselyk worden getraduceerd, dat hy Heere *van Buat* in Engeland de zaken zoo heeft zoeken te besteeken, dat Vrankryk van deezen Staat mogt worden gesepareerd, en dat denzelven Heere *van Buat* verscheidene andere dingen heeft aangeregt tegens de trouwhertige vermaningen, hem ten dien aanzien gegeven, dewelke directelyk tegens het interest van dezen Staat strydende zyn.

Dat denzelven Heere *van Buat* daar door heeft gecommitteert *crimen lesæ Majestatis*, en dienvolgende, dat denzelven na luyt van de beschreven regten (*in hac nostra patria in viridi observantia* zynde) niet kan eviteren, nog behoort te echapperen *pænam gladii*, met confiscatie zyner goederen, den text daar van zynde in *L. 5. ff. ad leg. Juliam Majestat.* alwaar staat: *quod Majestatis crimen illud non solum est, ac teneatur is, cujus opera dolo malo consilium initum erit, quo obsides in jussu principis intercidérent, sed etiam is, qui hostibus populi romani nuntiam literasve miserit*, 't welk ten overvloede by dezen Staat een ieder door Placaten is geannuntieert en kundig gemaakt, en wel specialyk denzelven Heer *van Buat* iterative reizen gewaarschouwt, dergelyke zaken, buiten Communicatie van dezen Staat, niet te doen.

Et quamvis aliqui sint, qui hoc caput de iis duntaxat accipiendum censent, qui sunt Principi a consiliis et secretis, gelyk denzelven Heer *van Buat* niet is. — *Et si quis alius id fecerit, capite quidem puniendum, non tamen Majestatis reum autument*, zoo zeid nogthans *Anth. Matthæus, in zyn accuraat Tractat. de Criminibus ad L. 48. Digest. C. 2. n. 10. fol.* 188. *quod horum interpretatio nequaquam probanda est. Hostili enim animo est, quisquis Patriæ consilia hostibus communicat* (*).

Derhalven wy niet anders en kunnen oordeelen, dan dat denzelven Heere *van Buat* behoorde gestraft te worden, *ordinaria gladii pæna, cum confiscatione honorum*."

Overeenkomstig met dit laatste Advys heeft ook het Hof deeze zaak gedecideerd, condemneerende den Heer *van Buat*, „ om gebragt te worden ter plaatze daar men gewoon is Justitie te doen, ende aldaar met den Sweerde te worden geëxecuteert, datter de dood na volgt: verklarende het Hof voorts alle zyne goederen geconfisqueert;" welke sententie ook, op den 11 October 1666, aan voorn. Heer *Buat*, geregtlyk ter uitvoeringe gebragt is.

(*) [Men staat hier op de Wet, welke alle verstandhouding met den Vyand, buiten communicatie van den Staat, voor Majesteitsschennis verklaart; en beweert dat die Wet niet alleen betrekkelyk is tot dezulken, die tot de Geheimraaden behooren, maar tot een ieder zonder onderscheid, nademaal hy, die de raadslagen van zyn Vaderland aan den Vyand mededeelt, even daar door betoont, een Vyandlyk hart te bezitten.]

Voor-

Voorbeelden van veel voorkomende en andere Notariale Acten. Te Amsterdam by H. Gartman. *Behalven het Register der Voorbeelden* 108 *bladz. in groot octavo.*

EEn Handboek voor Leerlingen, dat hun verscheiden voorbeelden geeft, waar uit zy kunnen afneemen, op hoedanig eene wyze soortgelyke Acten behooren opgesteld te worden. Dezulken mogen 't niet ongevoeglyk plaatzen by de *Annotatien betreffende het Notarisampt*, waarvan wy vroeger gewag gemaakt hebben (*).

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. IV D. bl.* 453.

Verzameling van Gedenkstukken in Nederland. Door een Liefhebber der Vaderlandsche Merkwaerdigheden. I. Deel, bevattende de Stad DELFT. *In 's Gravenhage by* J. du Mee 1777. *Behalven het Voorwerk*, 144 *bladz. in gr. octavo.*

MEn heeft dit Geschrift opgesteld, in navolginge van eene soortgelyke Verzameling, door den Heer *P. Timareten*, in 't laatst der voorgaande Eeuwe, in 't Latyn aangevangen, wiens Voorreden, in 't Nederduitsch vertaald, daarom ook voor deeze uitgave geplaatst is. Volgens deeze Voorreden was zyn doelwit, byeen te verzamelen, alle de Eerbewyzende Gedenkstukken van Persoonen van allerleien rang in de Nederlanden, „ om, door die Gedenkstukken, aen het laeter Nakoomlingschap mede te deelen, de Gedachtenisse van zo veele lofwaerdige Bedryven en derzelver allerwaerdigste Uitvoerders, die omtrent den Waeren Godsdienst, Vryheit, Deugt en Geleerdheit, of voor 't minst in eenige van deeze, by het Gemeenebest zich eenen welverdienden Naem hebben verworven." Dit Werk, met dat inzigt aangevangen, maar niet voltooid, het zy dat 'er de Autheur van afgezien hebbe, of daar in verhinderd zy geworden, is men thans voorneemens in 't Nederduitsch te hervatten en te agtervolgen: door eene, zo veel mogelyk is, volledige opgave van alle Gedenkstukken van Persoonen en derzelver Bedryven, mitsgaders van alle leerzaame Op- en Byschriften, die in, aan of omtrent de Openbaare Gebouwen in ons Vaderland nog heden gevonden worden, of oudtyds voorhanden geweest zyn, zo verre men dezelven thans kan opspeuren. Ter betere uitvoeringe hier van worden alle Liefhebbers van zulk eene Verzameling vriendlyk uitgenoodigd, om zodanige stukken, die niet gemeen en onder hen berustende zyn, den Uitgeever van dit Werk goedgunstig mede te deelen, in de verzekering dat hy zulks danklyk zal erkennen. Het oogmerk is, deeze Opgave vergezeld te doen gaan van de aftekening van alle zodanige praalende Ge-

Gedenkstukken; die tot nog door den druk niet gemeen gemaakt zyn; waarbenevens men aanbiedt ook de reeds gedrukte afbeeldingen op nieuw in 't koper te laaten brengen, indien een genoegzaam aantal van Liefhebberen zulks gelieve te begunstigen. Men zal, in de uitvoering hier van, van Stad tot Stad, of van Plaats tot Plaats voortgaan, om dus de Merkwaardigheden van ieder Stad of Plaats by een te brengen, in afzonderlyke Boekdeelen, waaromtrent ieder dan, wanneer het Werk voltooid mogte worden, zodanig eene Rangschikking kan maaken, als hem best gevalt. —— Het eerste Deel, thans ter proeve afgegeeven, behelst alle zodanige Gedenkstukken, die in 't beroemde DELFT gevonden worden; waar uit men eenigermaate van de verdere bedoelde uitvoering kan oordeelen. Men vindt hier by een gebragt alle de zo Nederduitsche als Fransche en Latynsche Grafschriften, (welke laatsten vergezeld gaan van eene Nederduitsche vertaaling,) die in de Kerken te Delft voorkomen; met byvoeging van zulke Praaltekenen der overleedenen, die tot nog niet in plaat gebragt waren. Verder alle de Op- en Byschriften, als leerzaame Spreuken, of ter gedagtenisse van eenige stigtingen, voorvallen enz. hier en daar in de Kerken, Liefddaadige Stigtingen en andere openbaare Gebouwen deezer Stad, geplaatst. —— Nadien nu zulk eene Verzameling, in verscheiden opzigten, haare aangenaamheid en nuttigheid heeft, zo is 't te wenschen, dat de Liefhebbers der Merkwaardigheden van ons Vaderland de verdere voltrekking hier van allezins zullen aanmoedigen.

Tweehonderd-jarig Jubelfeest, ter gedagtenisse der verlossinge van de Stad Zierikzee, plegtig gevierd op den zevenden November 1776. Door J. V. D. VELDE, *oudste Leeraar der Hervormde Gemeente te Zierikzee. Te Z. Zee by* J. de Kanter en Zoon 1777. *Behalve het Voorwerk* 214 *bladz. in gr. octavo.*

MEn voege deze Leerreden van den Eerwaerden *v.d. Velde* by andere soortgelyken, die in de Zeeuwsche Steden, ter dankbare gedachtenisse harer verlossinge, uitgesproken, en door den druk gemeen gemaekt zyn; nadien ze, niet minder dan de anderen, in 't algemeen geschikt is, om Gods weldaden over Nederland te herinneren, en 's Lands inwoonderen hunne dankbare verplichting te doen opmerken; terwyl ze byzonder dient, om de lotgevallen van Zierikzee in die dagen te ontvouwen. Zyn Eerwaerde geeft, na ene beknopte verklaring zyner tekstwoorden, Psalm LXVI. 12, *Gy hadt den mensch op ons hoofd doen ryden; wy waren in 't vuur en in 't water gekomen; maer gy hebt ons uitgevoerd in ene overvloeiende verversching*, een kortbondig verslag van Nederlands ongelukkigen toestand, onder de Spaensche dwinglandy, en deszelfs aanvangly-

lyke redding met het innemen van den Briel; waer in ook Zierikzee zo voor als na deelde. Het overgaen van Zierikzee aen 's Prinsen zyde, op den 8 Augustus des jaers 1572, bepaelt den Leeraer voorts nader tot het ontvouwen van de lotgevallen dier Stad in die dagen; en wel byzonder in de jaren 1575 en 1576; gedurende welker verloop Zierikzee voor de Spaensche macht moest bukken, doch eerlang weder in 's Prinsen handen viel; zedert welken tyd, te weten den 7 November des jaers 1576, die Stad en 't onderhorige Land, bestendig, aen de zyde van den Prins en de Staten gebloven is. Zyn Eerwaarde deze lotgevallen, met de gevolgen daervan, voorgedragen hebbende, besluit vervolgens zyne Leerreden met ene toepassing, naer eisch der omstandigheden ingericht. Ter ophelderinge en bevestiginge van 't geschiedkundige, nopens de Stad Zierikzee, wel byzonder staende de belegering door de Spaenschen, en het daerop voorgevallen, heeft de Edele Achtbare Magistraet dier Stad den Leeraer het gebruik der Stads Notulen vergund, en 't heeft hem verder mogen gebeuren, dat verscheiden Liefhebbers der Geschiedenissen van ons Vaderland hem de behulpzame hand geboden hebben, door 't verlenen van zulke gedenkstukken, welken hem in dit geval van dienst konden zyn. Hier door is zyn Eerwaerde in staet gesteld, om het voorgevallene des te naeuwkeuriger en gewisser te melden; mitsgaders, behalven de aenmerkingen, waer mede hy zyne Leerreden verrykt heeft, 'er nog enige Bylagen nevens te voegen, die verscheiden merkwaerdigheden behelzen, welken in de Leerreden slechts aengeduid konden worden. Onder andere Stukken vind men hier ook het Vertoog van *Philibert van Tuil*, Heer van Serooskerke, Gouverneur van Bergen op Zoom, waer in die Heer aen zyne Excellentie *Don Louis de Requesens* toonde, hoe men de Stad Zierikzee en de Landen van Schouwen weder zou kunnen brengen, onder de gehoorzaamheid van zyne Majesteit, met de verdere gevolgen daer van te verwachten: 't welk aenleiding gegeven heeft tot de hachlyke onderneming der Spanjaerden, om van Tholen, over het verdronken land, den stroom doorwadende, op Duiveland te trekken, en voorts, ene kreek, die Duiveland en Schouwen van een scheid, insgelyks doorgetrokken zynde, hunnen aenslag op Zierikzee voort te zetten. Ene onderneming, die, hoewel met verlies van veel manschap, gelukt, nog bezwaerlyker uit te voeren was, dan die van den Opperbevelhebber *Mondragon*, welke, in den jare 1572, op ene dergelyke manier, ene tusschenwydte van ongeveer twee mylen doorwaedde, om de Stad Goes te ontzetten. —— Ten laetste is aen deze Bylagen ook nog gehecht ene Naemlyst der Gereformeerde Nederduitsche, mitsgaders van die der Walsche Predikanten, zedert de Hervorming tot op den tegenwoordigen tyd.

Brie-

Brieven over het Munniks-Wezen van eenen Catholyken Pastoor aan zynen Vriend. Naar den tweeden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by de Wed. Loveringh *en* Allart. *Behalven de Voorreden* 255 *bladz. in gr. octavo.*

HEt hoofdoogmerk dezer Brieven is te toonen, dat de Munniken de onkunde en het bygeloof, tot nadeel van den wezenlyken Godsdienst alleszins aengekweekt hebben, en te doen zien, dat 'er een zeer groot onderscheid is, tusschen de echte leerstellingen der Catholyke Kerke, en de bygeloovige denkbeelden, welken door onwetende Munniken ingevoerd zyn, en nog dagelyks gestyfd worden. —— De Brieven, zo als ze hier voorkomen, toevallig ontdekt, (gelyk het gemeenlyk met zulke Brieven gaet;) zyn geschreven door een Catholyken Priester, die zo veel gestudeerd had, als tot het bedienen ener Pastory noodig geoordeeld werd. Hy komt voor als een Persoon, die zyne Pastorale bediening welmenend aenvaerd heeft, en die, naer allen schyn, ongestoord, in zyne vooroordeelen en bygeloovige denkbeelden voortgeleefd zou hebben, was 't niet, dat zeker Heer *Goedman*, in zyne Pastory woonachtig, hem enigzins verstandiger had leeren denken; nopens de eigenlyke Leer der Kerke en derzelver verbastering door de Munniken. Een bericht van den inhoud der gesprekken van dien Heer *Goedman*, en derzelver invloed op des Priesters denkwyze, maken den voornamen inhoud dezer Brieven uit, welken de Pastoor aen zynen Vriend geschreven heeft, om hem een Verslag van zynen staet en omstandigheden mede te deelen. De eerste Brieven behelzen, by manier van aenleiding, een verhael van zyne opvoeding, studie en aenstelling tot het Priesterampt, mitsgaders van de gelegenheid, by welke hy in ene gemeenzame verkeering met den Heer *Goedman* geraekte. Voorts vervatten zy de gesprekken van dien Heer, welke zyne denkbeelden den Priester trapswyze ontvouwt, om hem het bederf van den Godsdienst door de Munniken te leeren opmerken. De Heer *Goedman* draegt het character van een mensch van onbesproken zeden, en vooral van een loflyk liefdenryk gedrag jegens zyn Evenmensch: hy is goed Catholyk, voor zo ver hy zich houd aen de vastgestelde Leer der Kerke; maer hy wraekt de beuzelachtige denkbeelden der Munniken, en de daer op gegronde bygeloovige gebruiken en gewoonten, welken zy ingevoerd hebben. Ten einde den Pastoor van de rechtmatigheid zyner denkwyze in dezen te overtuigen, leid hy hem op, ter beschouwinge van den oorsprong en invloed van bygeloovige vooroordeelen; ontvouwt hem uit de Kerklyke Geschiedenissen den oorsprong en den voortgang van den Munnikenstand; stelt hem voor oogen de denkwyze en 't gedrag der Munniken, met de schadelyke gevolgen daervan.

van. Niet dat hy alle Munniken op dezelfde wyze beschouwt; hy erkent dat 'er ook brave en verstandige Mannen onder gevonden worden; maer hy oogt op het geen gemeenlyk onder hen, en vooral onder de Bedelmunniken, plaets heeft; waer uit hy ook aenleiding neemt, om zyne gedachten mede te deelen, over het geen 'er in 't werk gesteld zou kunnen worden, om het schadelyke van den Munnikenstand, zonder dien geheel af te schaffen, krachtdadig te weren. Wyders zyn 'er onder deze Brieven ook enige anderen gemengd, betreklyk tot tusschenkomende voorvallen en gesprekken, waer van de Priester zynen Vriend bericht geeft; die gansch geen gunstig denkbeeld verlenen van zodanige Geestlyken, die de onkunde en 't bygeloof voeden; en uit dien hoofde menschen van dat character als de Heer *Goedman* verketteren. —— Schoon deze Brieven wel inzonderheid geschikt mogen zyn, om de oogen der Roomschgezinden, zo 't mogelyk ware, te openen, kunnen ze echter ook van de Protestanten met nut gelezen worden; zo om den staat der Roomsche Kerke, in dit opzicht, te beter te leeren kennen, als om de gevolgen van onkunde en bygeloof te oplettender in aenmerking te nemen; welken hier op ene levendige en leerzame wyze voorgesteld worden. Hy spiegelt zich, volgens het bekende spreekwoord, zacht, die zich aen anderen spiegelt, en daer door op zyne hoede leert zyn.

Stigtelijke Gezangen, nagelaaten door MARIA ANNA DE VILLETTE. *Te Rotterdam by* Dirk Vis *en te Hoorn by* L. Vermande 1777. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 138 *bladz. in groot octavo.*

Mejuffrouw *de Villette* heeft, zo als de Voorreden ons meldt, onder de haaren bekend gestaan, voor een mensch van een naauwgezet Godsdienstig leven; en aan dit denkbeeld beantwoorden ook deeze haare Gezangen; die ten onderwerp hebben de wegen, welken God met zyn Volk houdt, naar de denkbeelden, die zy zig daarvan uit Gods Woord gevormd had. 't Is overbekend, dat de Christenen hier omtrent verschillende leidingen volgen, en dat zulks een doorgaanden invloed heeft op hunne verdere Godsdienstige denkwyze; van waar Schriften van die natuur best geschikt zyn voor zulke Leezers, die zig vereenigen met de leiding der geenen, welken die Schriften opgesteld hebben. Middelerwyl is 't 'er zo mede gelegen, dat men, niettegenstaande die onderscheiden leiding, onderling eenstemmig kan zyn, in 't verheerlyken van Gods genade, ten aandrang van ernstige poogingen ter toeneeminge in Heiligmaaking; des men, dit op het oog hebbende, stigting kunne vinden, in Schriften van eene onderscheiden leiding, mits dat zy ter bevorderinge hier van dienen. Onder deeze soort van Schriften nu zyn deeze Stigtelyke Gezangen te tellen; die men met opwekking ten goede kan leezen. Tot een

voor

voorbeeld hier van strekke de volgende beschouwing der Kerke, *als eene geestelijke Kudde, van haren getrouwen Herder alleen alles goeds verwagtende*; op de zangwyze der Liederen van *Lodestein*, *Dronken zijn in sterke dranken*. of *Wie sleet beugelyker dagen*.

1.

Van u, Heere, onzen Herder,
  Wagten wij bescherreming
Wij vertrouwen alles verder
  Aan uw trouw' bezorreging;
Als de Leeuw met open kaaken
  Op ons loert rondom uw kooi,
Zult gij, trouwe Herder, waaken,
  Dat hij ons niet grijpt ten prooi. (*)

2.

Schoon wij ongelukkig smetten
  Dikwerf onze zielevagt,
Gij zult ons bederf beletten
  Door uw reinigende kragt.
Gij zult ons gestadig wasschen,
  Jezus, in uw dierbaar bloed;
Heilfontein', uw waterplassen
  Zijn voor uwe schaapkens goed.

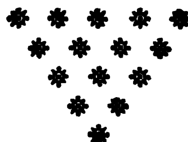
3.

Zo wij hier of daar eens dwalen
  Op de bergen van u af,
Gij zult ons dog wederhalen
  Gunstig door uw Herdersstaf;
En ons in uw vette weiden
  Weder voeren, als voorheen,
Ja aan 't versche water leiden,
  Goede Herder, gij alleen.

4.

Leer ons op uw leiding letten,
  En ook op uw Herders woord,
Ja naar uw bevel en wetten
  Wandelen t'samen zagtkens voort.
ô Bestier tog onze treeden
  Hier, door 't lage jammerdal,
Naar die kooi van Heerlijkheden,
  Die hier boven wezen zal.

(*) Met betrekking tot het Dichtkundige staat hier op te merken, dat de Overleedene verzogt heeft, dat dit haar Geschrift eenigermaate beschaafd mogte worden. Zulks is ook geschied; maar men heeft, gelyk 'er in de Voorreden gezegd wordt, „ niet kunnen goed vinden die juiste nauwkeurigheid, die eene beschaafde Dichtkunst vereischt, in agt te neemen, om dit werkje van de Overledene niet te veel van het oorspronkelijke te verwijderen, en om het met de minst mogelijke verandering te doen te voorschijn komen." Uit dien hoofde heeft men ongetwyfeld de gerekte woorden *bescherreming* en *bezorreging* laaten blyven, om dat de verbetering hier van te veel verandering te weeg gebragt zou hebben; dit heeft des zyne reden; maar 't verwondert ons eenigzins, dat men in de beschaaving voor *de Leeuw* geen *Wolf* geplaatst hebbe; deeze verandering was klein, en 't denkbeeld was eigener aan een Schaapskudde.



HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Inleiding tot het rechte verstand van 't N. Test., door de Heeren BEAUSOBRE *en* L'ENFANT. *Uit het Fransch in 't Hoogduitsch overgezet, en vermeerderd met twee hier toe betrekkelijke Verhandelingen, door* J. A. ERNESTI. *Met eene Voorreden van* J. L. MOSHEIM. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. S. *Te Leiden bij* J. le Mair 1777. *Behalven het Voorwerk* 483 *bladz. in gr. octavo.*

VAn dit Geschrift, op naem der Heren *Beausobre* en *L'Enfant*, aen 't hoofd hunner Fransche uitgave van 't N. T. geplaetst (*), heeft men, benevens de overzetting van dat Werk zelve, reeds ene Nederduitsche overzetting, die in veler handen, en dus overbekend is; des het niet noodig zy den inhoud dezer *Inleidinge* breedvoerig te ontvouwen. Genoeg zy het met een kort woord te melden, dat dit Geschrift onbetwistbaer geteld mag worden, onder de nuttigste Geschriften, welken ten rechten verstande van het N. T. kunnen dienen. Het behelst naemlyk, in een beknopt bestek, ene kortbondige, en naer het bedoelde oogmerk volledige voordragt van die kundigheden, welken vereischt worden, om de beoogde mening der Schryveren des N. T. na te spooren, voor zo ver zy in hunne schryfwyze de toenmalige kundigheden van den Joodschen Godsdienst, van de gesteldheid der Jooden, en hunne gewoonten vooronderstellen. Daernevens zyn nog gevoegd enige oordeelkundige aenmerkingen over de verschillende lezingen, de verdeeling der Schriften des N. T. in Hoofdstukken en Verzen, de overzetting dier Schriften in 't algemeen, en die der opgenoemde Heren in 't byzonder met hunne

(*) Deze Inleiding is bepaeldlyk het werk van den Heer *L'Enfant*; maer, het gehele Werk op beider naem gaende, heeft men dit met de uitgave niet onderscheiden. Zie, behalven het geen de Heer *Ernesti* hier in zyne Voorreden meld, het uitdruklyke getuigenis desaangaande, in *la Vie de Monsieur de Beausobre*, geplaetst achter *les Remarques Historiques & sur ce Nouveau Testament*, T II. *pag.* 307.

ne nevensgaende Aentekeningen. — De Heer *Ernesti*, eenstemmig met het zeer eenparig gevoelen van de verstandige Uitleggeren des N. T., overtuigd van de nuttigheid dezer Inleidinge, is daerdoor bewoogen, om dezelve in de Hoogduitsche Tale gemeen te maken; en men heeft thans goedgevonden deze vertolking in 't Nederduitsch over te brengen; waer door men onzen Landsgenooten een wezenlyken dienst bewyst. Men bezat, 't is waer, dit Geschrift reeds in onze Tale; doch 't was niet te bekomen, dan met den inkoop van het geheele opgenoemde Werk, dat velen te kostelyk viel; en daerenboven is die uitgave van 't Nieuwe Testament, door de gemelde Heren vertaeld en opgehelderd, nagenoeg uitverkogt; zo dat het Werk zelve niet algemeen te erlangen zy; waertegen die Inleiding nu, door deze afzonderlyke afgifte, voor een ieder ten middelmatigen pryze te bekomen is. Ter verdere aenpryzinge van dit Stuk, zo als het tegenwoordig afgegeven word, dient, dat de schrandere *Ernesti* 'er nog twee gewigtige Verhandelingen bygevoegd heeft, die lezenswaerdig zyn.

De eerste gaet over de figuurlyke Spreekwyzen des N. T. In dezelve brengt de Heer *Ernesti* den Lezer onder het oog, hoe verstandig en welgepast de Schryvers des N. T. zich van figuurlyke spreekwyzen bediend hebben, om hunne Leer, naer de denkwyze en spreektrant van dien tyd, klaer en nadruklyk voor te stellen; en wel indiervoege, dat zulks ook nuttig ware voor de latere Nakomelingen. Op de ontvouwing hier van gaet hy na, hoe men dit voorbeeld der Apostelen met vrucht kunne navolgen, en wat men ten dien einde in acht hebbe te nemen. Zulks geeft hem gelegenheid om de aendacht te vestigen, op de voornaemste misbruiken, welken daeromtrent plaets hebben; waer toe hy bovenal de volgenden brengt, die dikwerf in de Mystieke Schriften voorkomen. „ (1.) Wanneer men den figuurlyken styl der Apostelen zoekt na te volgen; doch niet slechts tegen den aart der figuurlyke spreekwysen zondigt, maar ook laffe en bespotlyke gezegdens voor den dag brengt. (2.) Wanneer men de spreekwysen der Apostelen verder uithaalt, dan hun oogmerk duldt. En (3.) wanneer men dezelven op de onrechte plaats bybrengt, te weten, als 't 'er op aan komt om ene zaak te verklaren of te beschryven." Het nadeelige van zulk ene voordragt aengetoond hebbende, beantwoord hy ten laetste het voorwendzel, dat men hier mede de leerwyze der Apostelen navolgt, aldus.

„ Het is waar, dat de Apostelen by het voorstel der gewichtigste Waarheden zich van figuurlyke spreekwyzen be-

diend hebben. Maar het is ook waar, dat de omstandigheden, waarin de Apostelen zich bevonden, met de onzen niet gelyk staan. De Apostelen spraken tot Joden en Heidenen, die aan dezen voordracht gewoon waren. Zy, die hen hier in navolgen willen, spreeken tot Menschen, by welken niets ongewoner is. De Apostelen maakten de gelykvormigheid van bekende gemeene dingen tot een grond van hunne figuurlyke spreekwysen, en onderstelden daar in Leerstukken, die in de Schrift duidelyk gegrond en verklaard waren. Maar onze Redenaars, men weet het zelfs niet, van waar zy hunne spreekwyzen al ontleenen; en dezelven duiden op dingen, die of valsch, of ten minsten zeer onverstaanbaar zyn, zo dat men hun voorstel als een louter spel der Inbeelding moet aanzien. De Apostelen dragen de Waarheden dikwerf onder figuurlyke spreekwyzen voor; doch dit doen zy zo wyslyk, dat zy dat geen alleen op ene figuurlyke wys zeggen, dat zy op andere plaatsen eigenlyk en duidelyk reeds ter neder gesteld hadden. De Schriften der zogenaamde Mystiken zyn ene doorgaande Verzameling van figuurlyke spreekwysen; en men verstaat 'er het einde zo min als het begin van. De Apostelen schryven zo, dat het der Nakomelingschap nader verklaard zou worden. Maar gemelde Schriften zullen daarvan verklaringen zyn: en men ontdekt 'er niet anders in, dan vremde spreekwysen, die veel moeijelyker zyn, dan de woorden der Apostelen, die men verklaren wil. Zo verstandig en wys derhalven de Apostelen hierby te werk gingen; zo weinig reden heeft men, om zich, ter rechtveerdiging van verwerpelyke misbruiken, op 's Heilands Gezanten te beroepen. Tyd, omstandigheden en zaken zyn hier hemelsbreed onderscheiden. Kortom, hoe men zich ook verkiest te ontschuldigen, een Verstandig Man ziet toch wel, dat men, door figuurlyke spreekwysen op één te hoopen, weinig nut doet, en dat het een misbruik is in ene zaak, waarby de Apostelen alle behoedzaamheid en voorzichtigheid aangewend hebben."

Op dit voorstel, nopens die wraekbare Leenspreukige Leerwyze, die meer steunt op gelykenisen, dan op wezenlyke gronden, volgt ene twede Verhandeling, over de vergelyking van den Styl des N. T. met dien der ongewyde Schryveren. Dezelve strekt ter aentooninge dat men te verre gaet, wanneer men, quanswyze om de eer der Heilige Schryveren te verdedigen, beweert, dat hun styl in alle delen naer dien der ongewyde Schryveren gelykt; en dat

men der goede zake ongelyk meer dienst doet, wanneer men, overeenkomstig met de waerheid, erkent, dat 'er in hunne Schriften verscheiden spreekwyzen gevonden worden, die zuivere Griekſche Schryvers nimmer gebruikt hebben, en vooral zulken, die uit de Hebreeuwſche Sprake en het taeleigen der Jooden van dien tyd ontleend zyn. Onze Autheur behandelt dit onderwerp, als een oplettend tael- en oordeelkundig Man, die in acht neemt, den tyd en omſtandigheden in welken, mitsgaders het oogmerk waer mede, een Schryver geſchreven heeft: en daer uit doet zien, dat de bovengenoemde ſtelling, zo onbetwistbaer uit de Schriften des N. T. af te leiden, geenszins tot minachting, maer veeleer tot verzekering van de echtheid dier Schriften ſtrekt. Men vind naemlyk in die Schriften juist den ſchryfſtyl, welken men natuurlyk van die Schryvers des N. T. moest verwachten; te weten, een ſchryfſtyl, die met de natuur der zaken, met de omſtandigheden en de toenmalige tyden overeenkwam, dat is, een ſtyl, welke aen dien des O. T. en der 70 Overzetters, of der Griekſche Tolken van den Hebreeuwſchen Tekst, zeer gelyk was.

Voorts gaet deze uitgave vergezeld van ene Voorreden, geſchreven door *J. L. v. Mosheim*; welke, behalve dat ze ter aenpryzinge van deze *Inleiding* ſtrekt, inzonderheid dient, ter wederlegginge van dezulken, die het Uitleggen der Heilige Schriften wraken, of een verkeerd gevolg uit de veelvuldige Uitleggingen, die 'er voor handen zyn, willen trekken. De Roomschgezinden naemlyk zouden onze Leer, nopens de klaerheid van Gods Woord, daer uit wel willen beſtryden; en men vind onder de Proteſtanten welmenende vromen, die wanen dat de uitlegkundige beoefening, voor den Godsdienst, eer ſchadelyk dan heilzaem is: doch de Hoogleeraer toont ten klaerſte, dat men aen de ene en andere zyde ongelyk heeft. Het Bybelboek, hoe klaer ook in 't noodzaeklyke, heeft echter zyne duistere voorſtellingen; en derzelver opheldering, ſchoon niet volſtrekt noodzaeklyk ter zaligheid, kan evenwel van een wezenlyk nut zyn.

De

De Huis-Uitlegger des N. Test. of vertaling en omschryving van het zelve, met oordeelkundige aanmerkingen en toepasselyke gebruiken, door PH. DODDRIDGE, *Dr. en Prof. der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neêrlandsch overgezet. Derden Deels Vierde Stuk. Te Amsteldam by* P. Meijer 1777. *In groot octavo* 418 *bladz.*

MEn heeft dit Stuk, waermede het derde Deel van dit voortreflyk Werk besloten word, inzonderheid geschikt tot een Register-Stuk, over de drie eerste Deelen, behelzende de opheldering van de vier Euangelien en de Handelingen der Apostelen. In gevolge hier van word ons in 't zelve medegedeeld ene Aenwyzing der Griekſche Woorden en Spreekmanieren, waervan in de aentekeningen gewag gemaekt is; ene Lyst der voornaemste Schriftuurplaetsen, die 'er in aengehaeld en opgehelderd zyn; benevens een algemene Bladwyzer over de zaken, welken in deze drie Deelen voorkomen. De geachte Vertaler van dit Werk heeft deze Registers met veel naeuwkeurigheid, en den laetstgenoemden Bladwyzer zeer oordeelkundig, opgesteld; des zy, die van dit leerzaem Schrift gebruik maken, 'er zich met veel vruchts van kunnen bedienen. —— Voor deze Registers heeft men nog enige merkwaerdige Stukken geplaetst, die tot het geheele Werk behooren, of byzonder betrekking hebben, tot de reeds verhandelde Euangeliſche Geschiedenissen.

Het eerste bestaet in ene Verhandeling over de Godlyke ingeving van het Nieuwe Verbond; een onderwerp, dat, gelyk bekend is, zeer verschillend bepaeld word, schoon men 't onder elkander eens zy, dat de Euangelieleer ene Godlyke Leer is. Zie hier des Autheurs bepaling. —— „ In 't algemeen bestaet ene Godlyke Ingeving in zekeren bovennatuurlyken invloed van GOD op de ziel van een Redelyk Schepzel, door welken het gebragt wordt tot een hooger trap van verstandelyk vermogen, dan het op dien tyd en in die omstandigheden op eene natuurlyke wyze, dat is, door een gewoone oeffening van deszelfs vermogens, zonder bystand van eene Godlyke medewerking, kon bereikt hebben." Zodanig een bovennatuurlyke invloed nu kan, gelyk hy verder aenmerkt, verschillende soorten en trappen hebben; waer toe hy inzonderheid de twee volgenden brengt. Eerst ene *Ingeving van Toevoorzigt*, hier in bestaende; „ dat God iemands verstand, door dezen invloed, zodanig bestiert, dat Hy het zelve *veiliger* doet zyn voor *dwaling*, dan zulk een by het natuur-

tuurlyk gebruik zyner vermogens geweest kon zyn." En voorts, ene *volmaekt toevoorziende of volkomen Ingeving* hier in bestaende; „ dat deze invloed in zo verre werkzaem is, dat dezelve *allerlei dwaling volstrekt* buitensluit in de dus bestierde voorstelling van Leeringen of Gebeurdtenisfen." Achtervolgens deze laetste bepaling „ kan een Boek, zegt de Eerwaerde *Doddridge* verder, dat niets dan waerheid behelst, gezegd worden, door ene *volkomen ingeving geschreven* te zyn, zelfs, schoon het veele dingen behelst, die de Schryver enkel door behulp zyner natuurlyke vermogens kon geweten en zich erinnerd hebben, indien 'er andere zaken onder zyn, die hy zonder wonderdadigen bystand niet weten, noch zich zoo naeuwkeurig erinneren kon; of indien 'er over het geheel niet zoodanig *eene vryheit van dwaling* plaets kon gehad hebben, ten zy GOD dus over zyn mond en pen de wacht had gehouden, of met *zoo een toevoorzigt* werkzaem geweest ware. —— Hier uit volgt wyders dat een Boek geschreven kan zyn met een zoo *volkomene Ingeving*, als ik bepaald hebbe, offchoon de keuze van woorden, styl en spreekwyzen, geheel aen den Schryver gelaten zy; al is 'er zelfs eenige *onvolmaektheid* in den *spreektrant* en *Leerwyze*, zoo maer het geheel *waer*, en het onderwerp *zoo gewigtig* is, dat het der Godlyke Wysheit voege, daeromtrent wonderdadig werkzaem te zyn, ter bewaringe eener *volkomene geloofwaerdigheid* der verhaelde gebeurdtenisfen en als Godlyk opgegevene Leeringen."

Van die natuur is de Godlyke Ingeving, onder welker invloed de Schryvers der Schriften des Nieuwen Verbonds, naer 't oordeel van zyn Eerwaerden, geschreven hebben. Wat wyders aengaet de verhevener trappen van Ingeving, van welken de Godgeleerden spreken, de Godlyke Ingeving door *Verlichting* en door *Instorting*, hy erkent, dat deze soort van Ingeving, in een aenmerkelyken trap, aen *vele deelen der Heilige Schrift* eigen is; maer ik oordeel het, zegt hy, „ noch nuttig, noch juist noch veilig, deze, omtrent den geheelen Bybel, staende te willen houden." —— Na het ontvouwen dezer bepalinge, verledigt zich onze Autheur, om te toonen, dat de Schriften des Nieuwen Verbonds daedlyk *door zodanig ene Ingeving* geschreven zyn; en voorts te doen opmerken, welk *een invloed* deze gewigtige waerheid altoos op ons hart en daden behoort te hebben. —— Aen dit betoog nopens de Godlyke ingeving van het Nieuwe Testament, gegrond op de voorheen bewezen Geloofwaerdigheit van deszelfs voornaemste geschiedenisfen, hecht

zyn

zyn Eerwaerde vervolgens ene Schets ener Verhandelinge, tot een leiddraed van een soortgelyk betoog met betrekking tot het Oude Verbond. Hier in stelt hy zich voor, eerst te bewyzen, dat de Boeken *echt* zyn, vervolgens dat de Geschiedenis daer in vervat *geloofwaerdig* is; en hierop toont hy, hoe men, uit die bewezen *Echtheid* en *Geloofwaerdigheid*, betoogen kan, dat het Oude Verbond geschreven is door *Godlyke ingeving, by wyze van bestierend Toeverzicht*; het welk hy ten slot aendringt uit het getuigenis dat het Nieuwe aen het Oude verleent, daer 't vast staet," dat *geen door Godlyke Ingeving sprekend of schryvend Man* kan *feilen* in het getuigenis, dat een *ander* door GODS *Geest* gedreven of bestierd is."

By deze twee opmerkelyke Stukken komt voorts ene Tydrekenkundige Tafel der Gebeurtenissen in de vier Euangelien en de Handelingen der Apostelen verhaeld, volgens het geleide der Afdeelingen van dit Werk; 't welk ons de aeneenschakeling der gevallen beknopt en klaer onder het oog brengt. 't Is wel zo, dat in zulk ene aeneenschakeling niet alles even zeker zy; maer 't is gereedlyk te bezeffen, dat de tydrekenkundige verschillen daeromtrent van geen wezenlyk gewigt zyn; en de Autheur heeft, met een welwikkend oordeel, die schikking gevolgd, welke, zyns oordeels, best gestaefd kan worden, en aen de minste zwarigheden onderhevig is.

Ten laetste deelt hy ons in een Byvoegsel nog mede, 't geen hy, aengaende den Schryftyd der Euangelien en der Apostolische Handelingen, opgemerkt heeft; waer van men, by mangel van genoegzame getuigenissen, niet volkomen beslissend kan spreken; dat echter, gelyk zyn Eerwaerde toont, geen wezenlyke zwarigheid baert. 't Geen in dit geval voldoet is, dat de algemene aenneming dezer Boeken, door hen, die allerbekwaemst waren, om over derzelver echtheid te oordeelen, en 'er het allersterkste belang in hadden, ons op goeden grond verzekert, dat zy van *zeer vroegen datum* zyn. Schoon dan de boeken zelven geen bepalenden schryftyd aenduiden, en hoewel de getuigenissen der Ouden daeromtrent zeer verschillende zyn, kan men in dat algemene getuigenis berusten; en al ware 't dan, dat ze allen vry lang na 's Heillands Opstanding geschreven waren, zou zulks echter hunne geloofwaerdigheid niet verzwakken; daer ze, volgens het voorheen betoogde, door ene *Godlyke ingeving*, of onder het *Godlyk toeverzicht*, opgesteld zyn. —— Met

recht besluit zyn Eerwaerde eindelyk dit Byvoegsel met deze aenmerking.

„ Hoe langer het *Christendom* in de wereld gevestigd geweest zy, eer *deze Boeken* geschreven waren, des te sterker is het bewys, dat, ter staving van derzelver *waerheit*, uit de *algemene aenneming*, die denzelven te beurte viel, kan worden opgemaekt; om dat het duidelyk toont, dat zy volmaekt overeenstemmen, met het geen de Gemeenten in de eene en andere plaets van de lippen der Apostelen ontvangen hadden, terwyl anders hunne onbestaenbaerheid met die oirsprongelyk ontvangene berichten, buiten twyffel, een onverwinnelyke reden geweest zou zyn tot derzelver verwerping.

„ En, wanneer wy deze aenmerking haer behoorlyk gewigt geven, zal het wel dra blyken, dat, of schoon we den *schryftyd* van ieder Boek *zoo laet* stellen, als één der *Kerkelyke Geschiedschryvers* doet, (waervoor ik egter geen voldoende reden zien kan,) nogthans de zaek der Christenheit, door zoo een toegevendheit, in het wezenlyke niets lyden zal."

Redenvoering van N. HOOGVLIET *over de openbaare Wetgeving, als zynde geenszins het eenig kenmerk van den geopenbaarden Godsdienst, opgesteld, doch door ziekte verhinderd te worden uitgesproken, ter overdrachte van het bestuur van 's Lands Hooge Schoole te Leyden, op den VIII. van Sprokkelmaand* 1777. *Uit het Latyn vertaald. Te Leyden by* S. en J. Luchtmans 1777. *Behalven het Voorwerk* 62 *bladz. in gr. octavo.*

HEt gevoelen van *Moses Mendelszoon*, „ dat geene Wonderwerken, maar alleen de Openbaare Wetgeving omtrent de Goddelyke Openbaaring eene gerustellende zeekerheid geven kunnen," is het hoofd onderwerp in deze Redenvoering behandeld. By gelegenheid der wederlegginge van dit gevoelen, laet zich de Hoogleeraer tevens uit, over de denkwyze van dien Wysgerigen Jood, welken zich zo gerust stelt in den Joodschen Godsdienst, dat hy een nader onderzoek van de Godlykheid der Euangelieleere onnoodig oordele; met aentooninge wat men van zulk ene denkwyze te houden hebbe, en hoe nadelige gevolgen, by voortgang, zo zulks algemener wierd, daer uit natuurlyk zouden moeten voorspruiten.

ten. —— Zyn Hoogeerwaerde heeft deze Redenvoering opgesteld in een tyd, toen hy met ene kwale worstelde, die hem eerlange ten grave sleepte; ongetwyfeld had hy zyn onderwerp uitvoeriger en met meer keurigheid behandeld, indien hy in gelukkiger omstandigheden de pen had mogen voeren. Middelerwyl is echter dat geen, dat hy hoofdzaeklyk beoogde, de wederlegging van het bovengemelde gevoelen, genoegzaem overtuigend ingericht. Bovenal verdienen des Hoogleeraers aenmerkingen, over het voorgevallen op den Pinksterdag, met de uitstorting der gaven des Heiligen Geestes, in vergelyking met het geen 'er gebeurd is, by de Wetgeving op Sinaï, ene ernstige overweging. Hoe meer men alle de omstandigheden van 't een en 't ander nagaet, en de overtuigende kracht dier beide voorvallen met elkanderen vergelykt, hoe meer men bewoogen worde, om te beweren, dat de wonderdadige uitstorting der gaven des Heiligen Geestes, op den Pinksterdag, vooral, niet minder sterk pleite voor de Godlykheid der Euangelielere, als de wonderdadige Wetgeving op Sinaï voor die van de Mozaïsche Wet. —— Wy zeggen, met voordagt, de *wonderdadige* Wetgeving, om dat de Heer *Mozes Mendelszoon*, hoe sterk hy ook de openbare Wetgeving tegen alle Wonderwerken overstelle, niet kunne ontkennen, dat dezelve waerlyk wonderdadig zy; des hy ten onregte de Wonderwerken en Wetgeving tegen over elkander stelle. De Hoogleeraer dit vooraf getoond, en dus de schynbare kracht der daerop gegronde redeneringe verbroken hebbende, gaet daerop over om te toonen, dat 'er geen genoegzame rede zy, om de Wetgeving boven de Wonderwerken den voorrang van overtuiging te geven. Ten bewyze hier van neemt hy in opmerking, dat 'er geen ene byzonderheid in de Wetgeving ten haren voordele bygebragt word, welke niet in verscheiden Wonderwerken van de Godlyke hand even blykbaer doorstraelt. En dit heeft, gelyk hy vervolgens, in de bovengemelde voorstelling, toont, by uitstek plaets in de wonderdadige uitstorting der gaven des Heiligen Geestes op den Pinksterdag; welke ten dezen aenzien beslissend geoordeeld mag worden.

Leerrede over de regtmaatigheid van de Inenting der Kinderpokken, voorgestelt uit Rom. XIII. 14. *Te Rotterdam by* Hofhout en Wolfsbergen. *In groot octavo 56 bladz.*

NA ene algemene voordragt van 's Menschen verplichting, om voor zyn Lichaem te zorgen, en deszelfs welstand en gezondheid, zo veel mogelyk is, te bevorderen, komt de opsteller dezer Leerreden ter zake, verklarende hoe zyn oogmerk is te bewyzen: „ Dat de Inenting der Kinderpokken eene Plicht zy, dewelke de Mensch, *die zyn Lichaam waarneemt* (*), moet volbrengen." Ten dien einde maekt hy zyne Redenvoering drieledig. I. In de eerste plaetse tracht hy te toonen, „ dat de Inenting der Kinderpokken een heilzaam middel is, om het gevaar des Doods, waaraan de Mensch wegens de natuurlyke Pokken is bloot gestelt, te ontduiken." Hier worden ons de gevaren der natuurlyke Pokken; en de voordeelen der Inentinge onder 't oog gebragt, met een verplichtenden aendrang, om van dit behoedmiddel gebruik te maken. II. Vervolgens bevlyrigt zich de Redenaer, „ om de heilzame Uitwerkzelen en Gevolgen der Inentinge, ten aanzien van 's Menschen Gezondheid, voor te stellen." De Inenting naemlyk komt niet alleen voor als een behoedmiddel tegen den dood; maer ze word te gelyk aengeprezen, als dienende ter bewaringe van de Gezondheid, en ter afwendinge van zodanige ongesteldheden, toevallen en ziekten, die de natuurlyke Pokken meermaels vergezellen, of na zich slepen: 't welk de verplichting des te sterker maekt. III. By deze ontvouwing der gronden, waerop de verplichting ter Inentinge gevestigd word, komt wyders, „ eene beantwoording der Zwarigheden en Tegenwerpingen tegen de Inenting der Kinderpokken;" en na dit alles dringt 'er de Leeraer ten ernstigste op aen, dat ieder, die zyne Kinderen lief heeft, een besluit neme, om dezelven door dit weldadig Hulpmiddel te redden.

De Opsteller dezer Leerreden is een yverig Voorstander voor

(*) De Tekst dezer Leerreden, Rom. XIII. 14 het middelste gedeelte, luid, naer de vertaling van *Luther*, in dezen gevolgd, *neemt het Ligchaam waar*; en deze vermaning word hier, in een uitgebreiden zin, ter aenleidinge tot het behandelen van het bedoelde onderwerp gebezigd.

voor de Inenting, en verzuimt niet van alles by te brengen, wat tot derzelver aenpryzing kan dienen, mitsgaders om de bedenkingen tegen dezelve krachtloos te maken; waerin hy ook over 't geheel vry gelukkig flaegt; des dit Gefchrift, nevens anderen over dit onderwerp, de oplettendheid der Natie vordere. Alleenlyk ftaet hy, naer ons oordeel, te fterk op het denkbeeld van verplichting, daer de Natie nog fteeds met krachtige vooroordeelen tegen de Inenting ingenomen is; 't welk dezelve tot nog onvatbaer maekt voor 't denkbeeld van plicht; als welke eerst ftand grypt, op de volkomen overtuiging van de noodzakelykheid, om tot dit behoedmiddel toevlucht te nemen. —— De groote zaek in de tegenwoordige omftandigheden is, zo veel wy kunnen zien, de Natie tot meerder opmerking op het gewigt van dit Stuk te brengen; men denkt 'er gemeenlyk, gelyk ons de ondervinding in de verkeering leert, flechts oppervlakkig aen, en fpreekt 'er in gezelfchappen over, als iets, dat zo wel zyn voor- als tegenfpraek heeft, 't welk niets beflist en geen overtuiging te wege brengt. Van daer vind men niet zelden vele Ouders, als troostloos, wanneer zy in 't geval zyn, dat zy hunne Kinders dus zien fneven. Deze verliest zyn Kind door de natuurlyke pokken, en wenscht, dat hy vroeger zyne toevlucht genomen had tot de Inenting; en een ander, zyn Kind verliezende, na dat hy 't zelve heeft laten inenten, wenscht dat hy de Natuur flechts had laten werken. Zulks heeft ter wederzyde plaets, en is niet voor te komen, dan door ene bedaerde overweging van het voor en tegen; waerop men zich, naer zyne overtuiging gehandeld hebbende, in zodanige ongelukkige gevallen gerust kan ftellen; in de bewustheid, dat men dien weg heeft ingeflagen, welken men, niet onbezonnen, maer wel overdacht, over 't geheel den besten geoordeeld heeft.

De Zedeleer der H. S. van den Hoogleeraar J. L. VAN MOSHEIM, *agtervolgd door* J. P. MILLER, *Hoogleeraar in de H. Godgel. te Gottingen VIIde Deel. Vertaald door* A. A. VAN MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordregt. Te Utregt by* G. T. en A. v. Paddenburg 1776. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer 794 bladz. in quarto.*

NAest de plichten jegens God en ons zelven in acht te nemen, komen die in aenmerking, welken ons omtrent anderen in 't algemeen te verrichten zyn; en dezen, (de eerst-

eerstgemelden reeds afgehandeld zynde,) ontvouwt de Hoogleeraer *Miller* aenvanglyk in dit Deel. Hier onder bekleed de Christlyke Liefde natuurlyk de eerste en voornaemste plaets, waer uit ene reeks van plichten jegens den Naesten, zo ten opzichte der Ziele, als met betrekking tot het Lichaem, voortvloeit, welken zyn Hoogeerwaerde afzonderlyk nagaet. Dit leid hem verder ter overweginge van 't geen een Christen omtrent zyne Gesprekken in acht hebbe te nemen; waer toe hy gehouden zy ten aenzien van Verbindtenissen; wat hy omtrent de Verkering met menschen en de Eenzaemheid behoore gade te slaen; waer toe hem de plichten der Vriendschap verbinden; wat de Dankbaerheid omtrent Weldoeners van hem afvordere, en hoe hy zich jegens zyne Vyanden hebbe te gedragen. Maer nopens dit laetste handelt de Autheur voor tegenwoordig slechts over de Vreedlievendheid, en de algemene plichten omtrent de Vyanden; dat, in 't naestkomende Deel, door ene nadere ontvouwing der byzondere plichten jegens dezelven achtervolgd zal worden; met ene overweging der verdere plichten, die wy ten opzichte van anderen te betrachten hebben. — Onze Zedeleeraer behandelt deze onderwerpen, even als de voorgaenden, met alle opmerkzaemheid; van waer gene der gewigtige omstandigheden, in 't betrachten dezer plichten, onopgemerkt voorbygegaen worden. Wel inzonderheid houd hy steeds in 't oog, 't geen hy zich ook opzetlyk voorgesteld heeft, zich zo wel te wachten voor ene te strenge als voor ene te toegevende verklaring der geopenbaerde Zedeleere. En dit geeft hem meermaels aenleiding, om de uitmuntendheid der Zedelere van 't Euangelie boven die der Heidensche Wysgeren te verdedigen; mitsgaders om deze en gene berispingen of bespottingen der Christlyke Zedelere tegen te gaen. Tot een stael van dit laetste zou byzonder kunnen strekken, het geen de Hoogleeraer ons voorstelt, wegens de verkering der Christenen in de Waereld; ter aenwyzinge hoe een Christen, zonder de Zedeleer van 't Euangelie te kwetzen, zich daer in bevallig en aengenaem kan gedragen; mitsgaders ter wederlegginge van 't denkbeeld, dat een rechtschapen Christen, zo als men spreekt, geen goed gezelschapsman zou kunnen wezen. Dan 't bybrengen van 't gehele beloop zyner redeneringe over dit stuk, zou ons te breed doen uitweiden; waerom wy ons liever bepalen, tot het opgeven van 't voorbeeldig character, 't welk hy ons van *Panagius* maelt.

Panagius heeft het geluk niet, van terstond in een Gezelschap te behaagen. Daar staat hy heel alleen by het glas van 't Sa-

't Salet, en schynt een onverschillig oog te slaan op de vreemdelingen, die hier allengs vergaderen. By hun inkomen bewyst hy elk, op ene ongedwongene wyze, zyne eerbied, en voort daarna is hy weder de voorige stomme aanschouwer. De deuren gaan open, en de Minister ontvangt met zyne Gemaalin de eerbewyzingen der Gasten. *Panagius* krygt, aan de tafel, eene der laagste plaatzen. Na eenige algemeene vraagen wordt het gezelschap met der tyd levendig, om dat de Gastheer, heden, ongemeen vrolyk, en vry van Staatsgedagten schynt te wezen. De uit de kristallyne roemers vloejende Nectar stort den gasten een nieuw leven in. Zelfs 't voorhoofd van den ouden *Agathocles* ontplooit zig, en hy beantwoordt een paar losse invallen van twee jonge Heeren, met zulk een aangenaam zout, dat de Minister zelf zyn genoegen wat luider, dan anders zyne manier is, te kennen geeft. En dit is de leuze voor het geheel gezelschap, dat elk der gasten nu een vrolyken inval vry mag te berde brengen. Aanstonds hoort men over tafel een ongemeen getal van sneedige invallen, even als op het *Socratisch* gastmaal by *Xenophon*. *Panagius* grimlacht zomwylen, doch behoudt meestal zyn ernstig, styf en staatig Wezen. Hy schynt alleen daartoe bestemd te zyn, om onder zo veele, steeds werkzaam zynde menschen, de rol van een stommen of den geheimzinnigen te speelen. Hoe overlastig is niet zulk een man in een gezelschap, het welk, uitdrukkelyk, van een met bezigheden overhoopten Staatsdienaar wordt belegd, op dat hy zig en zynen vrinden eene uitspanning voor den geest verschaffe! En evenwel is hy, op des Ministers noodiging, meestal onder het getal der gasten. De tafel wordt opgenomen, en men gaat in den tuin. Het gezelschap verdeelt zig naar gelange der wegen. De Minister kiest *Panagius*. Eene eenigzins zeldsaame bloem, welke de tuinman overreikt, en juist daarom zo frisse, brandende kleuren hadt, om dat zig haare bladeren op 't oogenblik scheenen te hebben ontlooken, geeft het tot dus verre onnaspoorlyk karakter gelegenheid, zig in zyne geheele schoonheid te toonen, en, even als de bloem, alle verborge voorrechten zyns geests en harte voort te ontzwagtelen. Eenige, niet allen bekende aanmerkingen, over het maakzel der planten en bloemen, trekken, door eene onzigtbaare magt, de harten na hem toe. Doch dit is slegts als de eerste schrede. Door eenen onverwagten, maar gelukkigen draai in de reden, leidt hy zyne toehoorders na *Africa* en *Asia*, het Vaderland der grootste schoonheden onzer tuinen. Welke aangenaame en zelden

voor-

voorkomende berichten, nopens die van ons zo verre afgelegge Provincien! Zy zyn uit de nieuwste beschryvingen der uitlanderen. Hoe veele bevallige aanmerkingen uit de Levensgeschiedenisse dezer Schryveren! Eenige dezer byzonderheden hebben eene overeenkomst met de lotgevallen van andere beroemde Mannen. Een nieuw veld voor de inneemendste verhaalen! Zy worden met eenige, als in het voorbygaan uitgestrooide, zedelyke bedenkingen gemengd, en nu en dan straalt, plotseling, een sneedige inval door, doch verdwynt voort weder. Allengs vergadert het geheel gezelschap rondom dezen eertyds droogen en als stommen man, en elk blyft nu aan zyne lippen hangen. *Panagius* spreekt eeniglyk met den Minister, om hem op eene wyze, zyne Grootheid waardig, onder duizende voorwerpen, verandering van gedagten te verschaffen; en thans verheft zig deze Wyze, met den grooten geest, eensklaps, tot den verheven Schepper, den opperste Monarch, die alle deze uitsteekende meesterstukken, door *Panagius* beschreeven, geschapen, en wiens Voorzienigheid alle de merkwaardige lotgevallen, wier verhaalen het gezelschap mede aanhoorde, heeft geregeld. Alle aanwezenden zyn vermaakt, gestigt, en met hoogagting voor eenen zo voortreffelyken man ingenomen. *Cleobulus* inzonderheid, het Orakel van *Themis* in de hoofdstad, biedt hem zyn hart aan, verzoekende, ter wedervergelding, alleen om zyn vertrouwde vrindschap. Ten einde hem het eerste bewys zyner gemeenzaamheid te geeven, zo leidt hy hem ter zyde, en zegt, myn vrind, hoe zeer wenschte ik om uwe Eere, dat gy het gezelschap, en vooral de luide Wyshoofden, ten opzigte van uwen uitsteekenden geest, zo lang niet in 't onzekere gelaaten hadt! Maar is het moejelyk, het antwoord van *Panagius* te raaden, wanneer men bedenkt, hoe verstandig hy het regte tydstip hebbe afgepast, om den Minister te vermaaken, zonder of den schyn aan te neemen, een Leeraar van een groot gezelschap te worden; of menschen, die hy niet kende, de gelegenheid te beneemen, hunne bekwaamheid, elk hunner byzonder eigen, te toonen, om eenen grooten man te vermaaken? Is nu het talent van *Panagius* dat geen, het welk van ieder myner leezeren voor zig zelven in de verkeering wordt gewenscht, een diep, grondig Wezen, het welke zig, bewust van zynen eigen rykdom, niet met den schyn van een heerlyk verstand behoeft te behelpen; dan kan 'er ook elk een na staan: geen ééne pligt des Christendoms zal hem in dit werk hinderen. Want ik wenschte wel gaarne te weeten, welk onzer heilige voorschriften ons de beschaaving des

geests,

geests, of wel dit ſlag van handeling met nutte en aangenaame kundigheden in den ommegang verboodt. Zy, welken de vyanden des Christendoms ſchraale en ſombere verſtanden noemen, ſpreeken die uit godsvrugt in het geheel niets, of wel veeleer uit onkunde? Het eerſte kan men onmogelyk aanneemen, om dat anders alle de geenen goede Christenen zyn moesten, welken, zo dra ze buiten hun element zyn, zo dra de geſprekken over de Moden, over kleine geestige boekjes, komedien, de jagt en andere vermaaken der groote waereld een einde neemen, verſtommen. Wordt nu een Wyze, een man, een Christen, die de groote en moejelyke kunst van te leeven, beſtudeert, buiten zyn kring geſteld, wanneer 'er van geene andere dingen, dan zulke, die hy voor beuzelingen der volwasſenen moet houden, wordt geſproken; wanneer het gezelſchap te gemeen is, dan dat hy eenige goede gedagten, eene eenige fraaje zyde, door deze nevelen kon laaten doorſchynen; waarom moet dan een Christen, tegen alle regels der kloekheid, een duur geregt by gasten zonder ſmaak, zonder appetyt verſpillen? Maar hy ſchertst niet! Neen, dit doet hy niet, om dat hy zig, onmogelyk, in de tegenwoordigheid des Allerhoogſten, eene vryheid kan toeſtaan, die hem of anderen, zo ligt, tot uitſpattingen konde verleiden. En boven dat heeft elke Staat zyn welvoeglyke. Des men dit den Kinderen des Allerhoogſten, onmogelyk, beneemen kan."

Dit laetſte gezegde van den Hoogleeraer, nopens de ſchets, heeft men midlerwyl niet indiervoege te verſtaen, als of hy alle ſchetſery wraekte; het tegendeel van zyn gevoelen aengaende dit ſtuk is blykbaer, uit het geen hy gezegd heeft, wegens het Blyſpel en Hekeldicht, dat hy, onder redenmatige bepalingen, goedkeurt. Hy heeft dan hier mede ongetwyfeld het oog op die buitenſpoorige ſchertsſeryen, welken zo veelvuldig plaets hebben, dat ze alle ernſtige geſprekken verbannen; en hy wraekt het, dat een deftig man, met wezenlyk nutte kundigheden verrykt, zig met gevaerlyke ſchertſeryen onledig houd. Op deze aenmerking, welke wy hier ter afweringe van misverſtand noodig oordeelden, kunnen wy niet wel afzyn van 's Mans algemene les, wegens den inhoud onzer geſprekken, nog voor te dragen.

„ Onze geſprekken, zegt hy, behooren tot het *ſtigtelyke*, het *nutte* of het *aangenaame*. Wy ſpreeken *ſtigtelyk*, wanneer wy ſpreeken van zodanige waarheden, die allernaast het geloof en de godzaligheid onzer broederen ontſteeken, vermeerderen en voeden kunnen. Doch wy ſtigten ook als dan

dan reeds anderen, wanneer wy, op eene midlyke en afgelege wyze, het verstand en hart onzes Naasten verbeteren. En dit kan, door alle wyze en verstandige gesprekken, zelfs over menschlyke weetenschappen en dingen, geschieden, wanneer het anders maar op eene goede wyze, en voornaamlyk met eene zekere betrekking op God, geschiedt. Onze gesprekken zyn over het algemeen *nuttig*, wanneer ze zien op dingen, die 't welzyn en 't gemak der Maatschappy bevorderen. Ze zyn *aangenaam*, wanneer ze wel noch de stichting of het nut van anderen tot hun naast doelwit hebben, maar evenwel geschikt zyn, om werkzaame medeleden een soort van uitspanning en vermaak, op eene onschuldige en onschadelyke wyze, te verschaffen. Tot dit laatste soort behooren, voornaamlyk, verhaalen, beschryvingen, natuurkundige gesprekken, en zedelyke stoffen, voor zo verre zy zinlyk frai bekleed worden. — Het is niet moeielyk te begrypen, dat de eerste soort van redenen, of de stigtelyke, den voorrang boven de twee andere hebben. Doch, gemerkt evenwel, noch alle perzoonen, noch alle tyden, plaatzen en overige omstandigheden daar toe geschikt zyn, zo moet men zig ten minste toeleggen, dat men in 't algemeen van nutte en aangenaame dingen spreeke; en tot dat einde moet men de eerste met de twee laatste soorten verwisselen. Wie nu zo min tot het ééne als tot het andere bekwaam is; die handelt verstandigst, wanneer hy in gezelschappen, meestal, een enkel, maar daarby nogtans op een andere wyze een bevallig toehoorder is, en een hem betaamlyk en nut, maar anderen onnadeelig, *stil-zwygen* waarneemt." — Wyders pryst de Hoogleeraer enen ieder aen, „ de waakzaamheid over onze tong, die ze regeert en in toom houdt, zo dat ze, nimmer, de paalen der pligten jegens God, jegens zigzelven, jegens anderen, en de voorschriften der wysheid, kloekheid en verstandige welvoeglykheid overschreede: mitsgaders de voorzigtigheid van een Christen, die zyn eindig verstand, en zyn aan nog veel gebreken onderhevig hart kent, en altyd duchten moet, dat, by eenige verhitting, de gedagten of neigingen in wanorde raaken en zonder teugel mogten uitbersten ;" aen hoedanige gevolgen men zich ligtlyk blootstelt, wanneer men daartegen niet voorzichtig wake.

Verslag wegens eenige nieuwe Verbeteringen, aangaande de middelen, ter behoudinge van de gezondheid der Zeevarenden &c. door den Ridder JOHN PRINGLE, *en uit het Engelsch vertaald door* T. W. DE MONCHY, *Med. D. en Lid van 't Bat. Gen. Te Rotterdam, by* R. Arrenberg, 1777. *In groot octavo* 83 *bladz. buiten de Voorrede.*

De Koninglyke Maatschappy te Londen is, volgens de instellinge van den Heer GODFREY COPLEY, gewoon een gouden Medaille uit te deelen; dezelve wordt volgens toewyzinge van de Maatschappy gegeeven aan den geenen, welke de nutste ontdekking aan dezelve medegedeeld heeft. Voorheen heeft de Heer PRIESTLEY, wegens de ontdekkingen van de vaste lucht, deeze eerpenning ontvangen, thans is ze toegeweezen aan den Heer COOK, die een beknopt verhaal gegeeven heeft, *hoe hy als Kapitein, met honderd en agttien man, eene reis van drie jaaren en agttien dagen, door alle de luchtstreken van twee en vyftig graden Noorder- tot twee en zeventig graden Zuiderbreedte, onder den Godlyken Zegen volbragt heeft, zonder meer dan één man door ziekte verlooren te hebben.* —— De Ridder JOHN PRINGLE, die thans met regt wegens zyne verdiensten de voorzitting in deeze luisterryke Vergädering gegeeven is, heeft, by deeze gelegenheid, een nauwkeurig verslag, met Oordeelkundige Aanmerkingen, der Maatschappy medegedeeld, welke op derzelver order door den druk gemeen gemaakt, en thans door den Heer DE MONCHY, *Jun.* uit 't Engelsch vertaald zyn, die 'er ook in de Voorrede eenige aanmerkingen bygevoegd heeft. —— Om van 't voordeel van deeze Waarneemingen overtuigd te zyn, moet men hier mede vergelyken 't verschil, dat ten opzichte van de gestorvenen in voorige Reizen plaats heeft. —— Men vindt by de oprichting der Maatschappy aangetekend, dat van vier Schepen, waarvan de uitrusting bestond in 418 man, reeds 105 man, of een vierde van al de Manschap, aan dees zyde de Kaap de Goede Hoop gestorven was. —— Uit de Reisbeschryving van den Bevelhebber ANSON, blykt dat het verlies, toen ze twee Jaaren op reis geweest waren, ten opzichte van het geheel getal, waarmede zy in Zee gestooken waren, meer dan vier van de vyf beliep, en wel, volgens 't Bericht van den Historieschryver, allen aan den Scheurbuik, na dat ze in de Zuidzee gekomen waren. —— De Heer PRINGLE, verders verklaarende den aart van deeze Ziekte, te weeten 't Scheurbuik, getuigt het te houden met die Geneeskun-

digen, die de oorzaak van 't Scheurbuik toeschryven, aan eene rottige ontbinding, of wel aan een beginnend verderf van het gansche Lighaams-gestel. — Wy voegen hierby 't Bericht van den Kapitein COOK, behelzende de middelen, waarvan men zich bediend heeft, tot de behoudenis van de gezondheid der Matroozen, op 's Konings Oorlogschip *The Resolution*, geduurende hun reis rondom de weereld, door Kapitein JAMES COOK, Lid van het Koninglyke Genootschap; voorgeleezen in de Vergaderinge van het zelve, op den 7den van Maart 1766, en toegezonden aan den Heer JOHN PRINGLE, Ridder, en President van het zelfde Genootschap. — „Naardien vele lieden van aanzien hunne bevreemding, raakende den buitengewoonen gezonden welstand van het Volk, op het Schip *The Resolution*, onder myn bevel, geduurende deszelfs laatste reis, te kennen gegeeven hebben, neem ik de vryheid om aan u de middelen mede te deelen, welke ter bereikinge van dat oogmerk in 't werk gesteld zyn, en van welken men veelen aan de ongemeene zorg van de Admiraliteit, in het Schip te voorzien met zodanige zaaken, welken men of volgens de ondervinding, of by gissing, oordeelde best te zullen kunnen dienen, om de gezondheid deezer lieden te bewaaren, heeft toe te schryven. Ik zal echter met het verhaal van alle deeze dingen, geen misbruik van uwen tyd maaken; maar my eeniglyk bepaalen tot de zodanigen, welke van het meeste nut bevonden zyn. — Vooreerst waren wy aan boord ryklyk van mout voorzien, en maakten 'er een zoet gyl Bier van, 't welk wy niet alleen gaven aan hen, die kennelyk tekens van het Scheurbuik hadden, maar ook aan zulken, welke men uit de omstandigheden oordeelde meest voor die Ziekte vatbaar te zyn, tot één, twee, of drie pinten, of zo veel daags, als de Scheepschirurgyn noodig dagt, 't geen somtyds tot drie of vier mengelen in de 24 uuren beliep. Dit is buiten allen twyfel op Zee een der beste middelen, die 'er tot nog toe uitgevonden zyn, tegen het Scheurbuik; en ik ben verzekerd, dat hetzelve indien men het by tyds toedient, en omtrent verdere zaaken naar vereisch oplettend is, een vermogen heeft, om een' geruimen tyd voortekomen, dat het Scheurbuik sterk de overhand kryge; terwyl ik geenzins van gevoelen ben, dat het die ziekte, in een gevorderden staat, op Zee geneezen zal. — Zuurkool, waarvan wy insgelyks een groote voorraad hadden, is niet alleen een gezond moeskruid, maar zelfs, naar myn oordeel, een krachtig behoedmiddel tegen het Scheurbuik, en van des te meer vrucht, om dat ze door het bewaaren niet bederft. Tweemaal 's weeks, of meermalen, wan-

neer men het nodig vond, werd 'er een pond voor elken man van gefchaft. —— Soeptabletten, of koekjes, waren een ander wezentlyk artikel, waarvan wy insgelyks rykelyk voorzien geweest zyn. Een once hiervan voor elken Matroos, of zo veel meer of min, als noodig geoordeeld werd, kookte men driemaal in de week met erwten; en wanneer wy ons op plaatfen bevonden, alwaar men verfche groenten krygen kon, werden dezelve, als mede tarwen- of haverenmeel, 'er by gekookt, tot ontbyt alle morgen, of voor middag eeten met gedroogde erwten en verfche groenten. Dit ftelde ons dus in ftaat, om 'er verfche, voedzaame en gezonde Spyzen van te bereiden, en maakte tevens dat het volk meer groenten at dan het anders zoude gedaan hebben. —— Verder hadden wy *Rob* of uitgedampt Sap van Limoenen en Oranjeappelen, 't welk de Scheepschirurgyn in verfcheide gevallen van nut bevonden heeft. —— Ook waren wy, onder andere artikels van Scheepsvictualie, nog verzorgd van Suiker, in plaatfe van Oly, en met Tarwenmeel in plaats van Haverenmeel, door welke verwisfeling wy zekerlyk verbeterd waren, om dat men Suiker voor een goed middel tegen het Scheurbuik houdt, en naar myn begrip de Oly, immers zo als dezelve doorgaans op de Schepen mede gegeeven wordt, van een tegengeftelde uitwerking is; doch het invoeren van de heilzaamfte artikelen, 't zy mondbehoeftens of geneesmiddelen, zullen over het algemeen van geen dienst wezen, ten ware zy gefterkt zyn door zekere leefregels. — Op dit beginfel, gevoegd by eene ondervinding van veele Jaaren, en fommige Waarneemingen, door den Heer *Hugh Pallifer*, de Kapiteinen *Campbell*, *Wallis*, en andere kundige Officieren, aan my medegedeeld, ben ik in ftaat geraakt, om een ontwerp te maaken waarnaa ik alles geregeld heb. — Het Scheepsvolk was in drie wachten, uitgenomen in fommige buitengewoone gelegenheden, verdeelt. Hier door was het zelve niet zo veel, als ingevalle van wacht om wacht, aan het flegte weder blootgefteld, en had doorgaans drooge Klederen, om, wanneer zy nat geworden waren, dezelven te veranderen. Ook droeg men zorg, dat zy daaraan, zo min als mogelyk was, bloot gefteld wierden, ftellende alle middelen in 't werk, om hetzelve als mede hunne hangmatten, bedden, kleederen, enz. fchoon en droog te houden. — Desgelyks ontzag men geene moeite, om het Schip tusfchen deks zuiver en droog te houden; ten dien einde werd het zelve eens of tweemaal ter weeke door vuuren te branden, en, wanneer dit niet gefchieden kon, met het rooken van kruid door azyn of water bevochtigd, van lucht ververscht. Ook heb

ik dikwyls vuur, in een' yzeren pot, op den bodem van de pompe of vervalbak neêrgelaaten, waardoor de lucht in de benedenste deelen van het Schip zeer gezuiverd wierd. Wyders kan men niet te oplettend zyn, omtrent de zindelykheid van het Schip en het volk; want het minste verzuim dien aangaande veroorzaakt een schadelyken stank, welken niets dan het branden van vuuren wegneemen kan; en zo hier van niet by tyds gebruik gemaakt wordt, zal deeze stank van kwaade gevolgen zyn. — Men nam de noodige toezicht om de kopere Ketels altyd zuiver te hebben, en ik liet nooit toe, dat het vet, 't welk door het kooken van het gezouten vleesch of spek kwam, aan 't volk gegeeven wierdt, gelyk anders de gewoonte is, om dat ik van begrip ben, dat hetzelve de ziekte van het Scheurbuik merkelyk bevordert. — Nooit liet ik de gelegenheid voorbygaan, om versch water in te neemen, wanneer ik het bekomen kon, zelfs dan wanneer ik 'er geen gebrek aan scheen te hebben, om dat, naar myne meening, versch water van den wal gezonder is, dan 't geen men een' tyd lang aan boord gehad heeft. Met opzicht van dit artikel van groot aanbelang, waren wy nooit op een rantsoen, maar hadden 'er, tot allerlei noodig' gebruik, altoos overvloed van. Ik ben ten vollen overtuigd, dat het Scheepsvolk, met volop water, en een nauwgezette oplettendheid omtrent de zindelykheid, zelden door het Scheurbuik zal aangetast worden, schoon men zelfs van geene der voorgemelde middelen tegen die kwaal voorzien mogt zyn. — Wy kwamen op weinig plaatsen, alwaar ons de kunst of de natuur niet de eene of andere ververschìng van dieren of groenten verschafte; en het was myne eerste zorge, om te maaken dat ik door alle middelen, die in myn magt waren, verkreeg 't geen my voorkwam, en om het volk, door myn voorbeeld en gezach, te verplichten gebruik 'er van te maaken; maar het voordeel van deeze ververschìng werd wel dra zo kennelyk, dat ik my zelden in 't geval bevond, om tot het een of ander myn toevlucht te moeten neemen. Deeze zyn de middelen, door welken het Schip *The Resolution*, onder den zegen der Goddelyke Voorzienigheid, eene reis van drie Jaaren en agttien dagen, door alle de luchtstreken van 52 graden Noorder- tot 72 graden Zuidbreedte, volbragt heeft, met verlies slechts van één man, door ziekte welke geen de minste gemeenschap met het Scheurbuik had. Twee anderen waren ongelukkig verdronken, en één dood gevallen, zoo dat ik, van het gansche getal, waarmede ik uit Engeland onder

der zeil gegaan was, slechts vier man in 't geheel verloren heb." In een nadere verklaaring, aangaande deeze zaak, schryft hy 't volgende aan den Ridder JOHN PRINGLE. „ Ik ben het volkomen met u eens, dat de duurte van de *Rob*, of het uitgedampte Sap van Limoenen, of Oranje-appelen verhinderen zal om 'er zich in eene groote hoeveelheid van te voorzien; en ik meen zelfs, dat zulks niet zo zeer noodzaakelyk is; want hoe zeer het in andere opzigten van nut zoude mogen zyn, heb ik echter van het zelve alleen geene groote verwachting. Beter denk ik ook niet van den azyn; althans myn volk heeft, geduurende de laatste reis, denzelven zeer spaarzaam, en op het einde van de reis geheel niet gekregen; en nogthans hebben wy, door gemis daarvan, geen nadeel ondervonden. Eindelyk heeft men ook op de gewoonte, om het Schip van binnen met azyn te wasschen, weinig acht geslagen, om dat ik begreep, dat het vuuren en rooken aan het oogmerk beter beantwoordden."

Verhandelingen van het Genootschap onder de Zinspreuk, Floreant Liberales Artes. *Tweede Deel*, *Eerste Stuk. Te Amsterdam by* G. Warnars 1777. *Behalven de Voorreden* 142 *bladz. in gr. octavo.*

VAn de twee Prysverhandelingen in dit Stukje medegedeeld, gaat de eerste over de Vraag van het Genootschap: „ Welke zyn de beste, spoedigste, gemakkelykste en minst kostbaare middelen, om Neêrlands Zeestranden te doen verhoogen, verbreeden, en zodanig dezelve te behouden, zonder dat daar door schadelyke verzandingen, of opslibberingen by of omtrent Sluizen, Zeehavens en Monden van Rivieren, veroorzaakt worden?" En de tweede strekt ter beantwoordinge van de Vraag: „ Welke is het best en minst kostbaar middel, om het Y, zonder behulp van eenige werktuigen, zodanig te verdiepen, dat het ten allen tyde voor allerleije Schepen bevaarbaar zy?" —— Beide deeze Verhandelingen zyn met zo veel oplettendheid en oordeel opgesteld, dat ze de aandagtige overweeging van deskundigen wel waardig zyn; waartoe hen het gewigt der onderwerpen, zo met betrekkinge tot ons Vaderland in 't algemeen, als met opzigt tot Amsterdam in 't byzonder, ten sterkste moet noopen. Men kan niet wel verwagten, dat iemand stukken van dien aart zo volledig en onbetwistbaar zal afhandelen, dat zy, wier zaak het is dezelven met eene gezette oefening ten naauwkeurigste

na te gaan, in alles terstond eene volkomen voldoening zullen vinden: ook geeven de Opstellers en Uitgeevers duidelyk genoeg te kennen, dat ze zo verwaand niet zyn, van zulks te denken. 't Is in gevallen van die natuur al ver gebragt, wanneer men Projecten weet voor te draagen, die min of meer aanneemelyk schynen, en anderen aanleiding geeven, om alles nader in te zien, onderling te vergelyken, en zo wel de na- als voordeelen der geprojecteerde middelen in aanmerking te neemen. Hy, die een Project maakt, loopt met opzigt tot dit laatste wel eens gevaar; hy staroogt ligtlyk zo sterk op de schitterende voordeelen, dat hy de nadeelige gevolgen niet opmerke: en we zyn niet vreemd van te denken, dat zulks ook hier eenigzins plaats heeft. Inzonderheid is ons dit voorgekomen, met opzigt tot de tweede Verhandeling, nopens het verdiepen van 't Y, welks stroomwerking wy dagelyks onder 't oog hebben. —— Het geen de Opsteller dier Verhandelinge, na eene naauwkeurige beschouwing van den loop des strooms, en eene oplettende overweeging van 't geen dienen kan om denzelven naar 't bedoelde oogmerk te veranderen, hier aan de hand geeft, om meerder schuuring, of een sterker stroom aan de Stadszyde, vooral op de hoogte van de Admiraliteits en Oostindische Timmerwerven, te veroorzaaken, ten einde aldaar de vereischte verdieping te wege te brengen, erkennen wy ons tot nog vry voldoende, ter bereikinge van dit oogmerk, voor te komen. Maar, alle andere zwaarigheden tegen de uitvoering van dit middel daar gelaaten zynde, om dat ze mogelyk te boven gekomen kunnen worden; dan blyft 'er, op de volkomen uitvoering van het Project, zo als het hier voorgesteld wordt, naar ons inzien, zeer groote reden om te vreezen, dat men langs dien weg de schuuring of den stroom voor en aan de Stads zyde te sterk zal maaken; 't welk de Scheepsvaart dikwerf zou belemmeren, voor 't Paalwerk gevaarlyk, en voor de veiligheid der Schepen in de Laag nadeelig zou kunnen zyn. 't Kan waar weezen, dat wy, in 't tegenovergestelde, aan deeze zyde wat zwaar denken, maar wy mogen niet ontveinzen, dat ons dit nadeel in eene mindere of meerdere maate vry zigtbaar voorkomt. —— Men lette eens op de tegenwoordige stroomwerking voor en langs de Stadszyde, in 't zogenoemde naauw, tusschen de Stad en de Vogelwyk; men vermeerdere die bedoelde schuuring, zo sterk, dat zy aan 't voorgestelde oogmerk beantwoorde; en gaa dan na, welke geweldige gevolgen dit natuurlyk op de stroomwerking in 't naauw zal moeten hebben.

Ta-

Tafereel van Natuur en Konst. Grootdeels naar het Engelsch gevolgd. Veertiende Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1776. *In octavo* 323 *bladz.*

DE voorheen aangevangen beschryving van het merkwaardige in de Nederlanden wordt in dit Stukje agtervolgd, dat op nieuw verscheiden byzonderheden voordraagt, die den leeslust der weetgierigen gaande kunnen houden. Het behelst een berigt van de voornaamste openbaare Gebouwen en andere voortbrengzels der Konst, mitsgaders van eenige overblyfzelen der Oudheid hier te Lande, en voorts van de Regeeringswyze, Zeden en Gewoonten der Natie; welk laatste ook aanleiding geeft, tot eene beknopte beschouwing van Nederlands uitgebreiden Koophandel en Zeevaart. —— Zie hier, (om 'er eene byzonderheid uit mede te deelen,) het verslag dat men ons geeft, wegens de aangewende voorzorg, om ons Gewest, dat op veele plaatsen laager dan de Zee ligt, tegen de overstroomingen te dekken.

„ Men weet, dat, in Holland, het water van de Zuiderzee en dat van de Noordzee gekeert wordt, door middel van zeer zwaare dyken. Over het algemeen stemt men toe, dat, hier te lande, in de twaalfde en dertiende eeuwe, nog geene zwaare dyken tegen de Zuiderzee gelegen hebben. Uit oude geschriften, betreffende de Friesche regten, blykt het, dat 'er in dien tyd slechts zomerdykjes werden opgeworpen, die men in het najaar verliet, en met den aanvang der lente weder aanhoogde, terwyl men des winters gewoon was, zich tegen het aanwassen der zeevloeden op zekere gemaakte hoogten te bergen, die terpen of dorpen geheeten werden. Toen omtrent den aanvang der vyftiende eeuwe de zeegaten wyder begonden te worden, en het water in de Zuiderzee holler ging, begreep men, dat het liggen van zwaarer dyken tegen die zee noodzaaklyk werd. De Diemerdyk is omtrent het jaar 1423 gelegd, of ten minsten merklyk verzwaard geworden, en vervolgens zyn 'er de andere dyken bygekomen. De Zeedyken, (want van de rivierdyken, die hier te lande al in den tyd der Romeinen geweest zyn, zullen wy niet in het byzonder spreeken,) de zeedyken zyn voor het grootste gedeelte uit aarde of klei gemaakt. De buitenste glooijing van dezelven, waar door wy die zyde verstaan, welke op de eene plaats met meerdere, op de andere met mindere schuinte naar de zee af-

 loopt,

loopt, bestaat veelal uit zeeslibber, dat is, uit eene fyne en vette klai, die, hard gedroogd zynde, zeer geschikt is om het zeewater te keeren, en den dyk tegen het uitkalven te beveiligen. Doch bovenal worden de dyken hier voor beveiligd door de wierriemen, zynde eene soort van dyken van wier, en zeegewas gemaakt, dat voornaamelyk valt omtrent het eiland Wieringen, en op veele plaatsen voor den aardendyk tegen den zeekant gezet wordt, ter dikte van vier tot twintig en meerder voeten. Hier en daar heeft men in 't geheel geen, hier en daar eenig voorland voor de dyken, het welk veel toebrengt, om de kragt van het water te breeken. Hier en daar loopt de dyk allengs schuin naar de zee af. Daar weinig of geen voorland is, worden de wierriemen niet zelden door den slag van het zeewater uitgehoold en voor over in zee gestort, waar door de dyk in groot gevaar raakt. Om dit voor te komen, heeft men de gewoonte om de wierriemen van vooren te voorzien met eene ry zwaare paalen, die omtrent vier voeten van den wierriem af in zee staan. De ruimte tusschen de paalen en den wierriem wordt, tot boven het dagelyksch watergetyde, met sparren gevuld, over welken men deelen legt. Een genoegzaam aantal van zwaare steenen op de deelen liggende, dient om dezelven, zo wel als de sparren, onder water te houden, en aan zulk een gestel geeft men den naam van Krebbingen. Men had, om land aan den dyk te winnen, voordeezen de gewoonte om de kreb- of buitenhoofden in zee loodregt tegen den dyk te maaken. Die manier is in Holland veele jaaren agtereen gevolgd geworden, en men volgt dezelve nog op verscheidene plaatsen, maar sederd eenigen tyd houd men op andere eenen gantsch verschillenden voet. De oorzaak, welke tot die verandering aanleiding gaf, was de ontdekking van een schadelyk zeegewormte, dat het paalwerk voor de dyken doorknaagde. In den herfst van het jaar 1731 kreeg men 'er in Westfriesland eerst kennis van, en vond de paalen door wormen van verschillende grootte in zoo verre doorknaagd, dat veele van zelfs omvielen, en andere met den minsten harden wind in zee geslaagen werden. Verscheidene soorten van hout, en het oude zoo wel als het nieuwe, werden van dien gevaarlyken vyand doorvreeten. Van buiten zag men aan de paalen niets dan zeer kleine gaatjes, daar de wormen, pas uitgebroeid zynde, waren doorgekroopen, doch van binnen vond men 'er holligheden in, waar in men eenen vinger kon leggen. In dien winter was men ten uitersten bedugt, dat de dyken

zouden doorbreeken; inzonderheid was die vrees zeer groot op zommige gevaarlyke plaatsen in Noordholland, daar het water wel veertien, ja hier en daar wel twintig, voeten hoog voor den dyk stond. Na veelerleie middelen in overweeging genomen te hebben, zoo tot vernieling van het gewormte, (waar van sommigen wel tot veertien duimen lang werden,) als tot verzekering van de dyken, nam men eindelyk het besluit, om eenen voet van zwaare keisteenen voor den dyk te leggen. Daarenboven heeft men nog, op sommige plaatsen, de oude wierdammen, tot op de hoogte van het dagelyksch watergetyde, afgespit, en nieuwe wiervakken boven dezelven tegens den ouden dyk aangezet, die door middel van de paalen, in de oude geslaagen zynde, geschoord worden. Voor deeze paalen heeft men eene schuinsche glooijing van steenen, over de afgespitte wierdammen, tot op den bodem der zee, gelegd. Dit laatste heeft men gedaan om de dyken des te spoediger en met minder steen te beveiligen. Om een denkbeeld te geeven, wegens de groote kosten, welken men in dit geval het gantsche Land door heeft moeten maaken, merken wy aan, dat men, in den tyd van zeven jaaren, aan den vier Noorder-Koggen Zeedyk, meer dan honderd-en-tagtig duizend lasten steen gebragt heeft. Ieder last wordt gerekend zes-en-dertig-honderd ponden zwaar te zyn, en beloopt, met de onkosten van het leggen, op tien guldens; het is dan zeker dat aan dien dyk, in den gemelden tyd, omtrent twee millioenen Hollandsche guldens zyn te koste gelegd. De Muider Zeedyk is mede van steen voorzien geworden, nadat men denzelven met eene schuinsche glooijing had afgespit. De steen ligt op sommige plaatsen tegen deezen dyk aan op vlegtwerk van rys, en op andere plaatsen is de schuin afgespitte dyk van onderen tot boven met steen belegd, zonder eenig vlegtwerk. Allengskens zyn de zeewormen weder weggeraakt, en worden thans, voor zoo veel wy weeten, omtrent de Hollandsche Zeedyken, in 't geheel niet meer vernomen: daarenboven leert de ondervinding, dat de nieuwe wyze om zeeweeringen, door middel van steen, te maaken, zeer heilzaam is.

Men heeft eene andere manier, om zich tegen het afneemen der zeestranden en duinen te verzekeren. Om de nadeelen, welke uit die afneeming natuurlyker wyze zouden moeten gebooren worden, voor te komen, zet men rietschuttingen tegen de duinen, waarin het overstuivend zand gevangen en bewaard wordt; en wanneer de schuttingen vol zyn, dan worden 'er weder andere tegen aangezet, op dat dus de dui-

nen en het strand meer en meer aangehoogd moogen worden. Voor de duinen maakt men ook rysdammen, die, met zand overdekt zynde, tot ophooging van het strand dienen. Eindelyk worden de duinen op veele plaatsen behouden, door het pooten van helm en stroo, waardoor zy tegen het verstuiven beveiligd blyven.

„ In Zeeland heeft men mede, daar de duinen ontbreeken, dat gebrek vergoed met dyken, die door menschen konst en arbeid uit goede klei gemaakt zyn. Sommigen beweeren dat de Zeeuwsche dyken eene groote oudheid hebben, en reeds door de Deenen zyn gelegd geworden. Doch anderen agten het waarschynlyker, dat deeze eilanden toen nog weinig bevolkt waren, en dat zy of in 't geheel geene, of slegts ligte zomerdykjes hadden. Men wil dat de Eilanders zich ten dien tyde tegen de hooge vloeden beveiligden, door op de hooge duinen te wyken, of, daar die ontbraken, vliegbergjes of terpen op te werpen, welke zy met zooden bedekten, hoedaanigen 'er nog veelen in Zeeland te vinden zyn. Doch toen de zeegaten van tyd tot tyd wyder, de vloeden hooger, en de inwooners talryker werden, vond men zich door nood gedrongen, om de dyken merklyk te verzwaaren, en op plaatsen, daar men 'er nog geene gelegd had, ze te maaken. Door den tyd zyn zy zeer vermenigvuldigd en kostbaar geworden. Vooral is derzelver onderhoud zwaar op zulke plaatsen, daar de dyken voor grondbraaken bloot staan, gelyk in Walcheren, Schouwen en Noordbeveland, waar men den dyk dikwils in een oogenblik, ter langte van etlyke roeden, ziet wegzinken, en eene verbaazende diepte overlaaten, die somtyds onherstelbaar is, en uit dien hoofde door goede inlaagen moet voorzien worden, om de verdere overstroomingen van deeze landen voor te komen. Wanneer de breuk al te herstellen is, dan kan zulks nog niet geschieden, dan door rys en steen te laaten zinken, om de diepten te vullen, waartoe verbaazende kosten moeten gemaakt worden."

Handvesten, Privilegien enz. der Stad Dordrecht, opgezogt, overgezien, met de oorspronkelijke Stukken vergeleeken, en met Geschied- en Oudheidkundige Aanmerkingen opgehelderd, door Mr. P. H. v. d. WALL, *Lid van den Oudraad der Stad Dordrecht, enz. Vyfde Afdeeling. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1777. *In Folio* 332. *bladz.*

ALles wat wy, met opzigt tot de voorige Afdeelingen, nopens de uitvoering van dit leezenswaardige Werk gezegd heb-

hebben, houdt ook met betrekking tot deeze Afdeeling volkomen ſtand; en de Liefhebbers van 't beoefenen onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen hebben alleszins reden, om den onvermoeiden arbeid van den Heer en Mr. *v. d. Wall* danklyk te erkennen. —— Het thans afgegeven Stuk behelst, in vervolg op het voorgaande, de Brieven, welken behooren tot de Graaflyke Regering van *Karel den II*, na dat hy Keizer geworden was, bekend onder den naam van *Karel den V.* Het vangt des aan met 's Graaven bevestiging der Privilegien en Handveſten van Dordrecht en Zuidholland, by gelegenheid zyner inhuldiginge aldaar, op den 3 Juny 1515, en loopt tot op het einde van het jaar 1555; een tydbeſtek in veele opzigten, als bekend is, overmerkwaardig; uit welken hoofde deeze verzameling ook te meer haare nuttigheid heeft; bovenal daar onze Autheur zig benaarſtigt, om dezelve met neventsgaande taal- en oordeelkundige aanmerkingen, ter opheldering van 's Lands oude gebruiken en geſchiedenisſen, te doen ſtrekken. Behalven deeze en geene byzonderheden, ter welker ontvouwinge of verklaaring de voorkomende Brieven, of de daar in gebruikte ſpreekwyzen, aanleiding geeven, ontmoet men in dit gedeelte verſcheiden uitvoerige aanmerkingen, die 's Lands beſtiering, de regtspleeging en dergelyken, en vooral het Dortſche Stapelregt betreffen; welk laatſte Stuk, dat meermaals veel betwistens onderhevig was, de Autheur inzonderheid, ter verklaaringe van de daar toe behoorende Brieven, zeer naauwkeurig nagaat. —— De bepaaldheid van ons beſtek laat ons niet toe op ſtukken van die uitvoerigheid ſtaan te blyven; liever zullen wy, om den Leezer eenig ſtaal uit dit gedeelte onder 't oog te brengen, een of ander korter Artykel uitkiezen; waar toe ons byzonder gevalt, 's Mans aanmerking, *over het regt van der Stede Sleutelen te bewaaren.* —— Getoond hebbende, dat 'er reden zyn, om te vermoeden, dat de Sleutels van Dordrecht, voortyds, in de bewaaring van den Schout geweest zyn, kan hy zyne bevreemding hier over niet verbergen, dewyl, in de meeste Nederlandſche Steden, Burgemeesters, van oude tyden, de Stads Sleutels plagten te bewaaren.

„ Wij weeten wel, zegt hy, dat de Heer IDSINGA (1), ten aanzien van Burgemeesteren, op dit onderwerp, niet zeer gunſtig denke, meenende dat dit regt van de bewaaring der Sleutelen, oorſprongkelijk, in den boezem der Schouten of Bail-

(1) *Staatsregt der Vereenigde Nederlanden. I. D. bl. 152 enz.*

Bailliuwen, die den perſoon van den Landsheer vertegenwoordigen, berust hebbe, en, langs verſchillende wegen, bezonder geduurende de Spaanſche beroerten, in handen van Burgemeesteren gekomen zij: dog, wanneer de Schrijvers, door den Heer IDSINGA zelven, aangehaald, met de vereischte aandagt, worden ingezien, zal het duidelijk blijken, dat dit voorregt, lang voor den Oorlog van Spanjen, aan het Burgemeesterſchap verknogt zij geweest. Wij zouden zulks met veele bewijzen kunnen ſtaaven. De volgenden zullen hier toe genoegſaam zijn. Toen Aelbregt van Beieren zig, in het jaar 1359 (2) met de Stad Delft verzoende, leide hij hun, die zig het Burgemeesterſchap onderwonden hadden, ter boete op, dat zij in den voorgeſchreeven' voetval, ieder een Sleutel van de Poort in hunne hand zouden hebben; want alhoewel Hertog Aelbregt hier mêe geen ander inzigt had, dan om met hun den ſpot te drijven, toonde Hij egter hier in, dat, naar zyn begrip, de bewaaring der Sleutelen aan het Burgemeesterlijk bewind behoorde. *Karel de V* in het jaar 1540 binnen Utrecht koomende, vielen hem de Burgemeesters te voet, en booden hem de Sleutels van de Stad aan: (3) Gelijke eerbewijzing ontfing Jan, Markgraaf van Bergen op den Zoom, toen hij, op den agtſten Julij van het jaar 1550, in die Stad werd ingehaald (4). Jaa, deeze eer ſchijnt zoo onafſcheidbaar aan de Burgemeesterlijke waardigheid verknogt te zijn, dat de Twee Burgemeesters van Luik, eene Stad, wier Regeeringsform met die der Nederlandſche Steden zeer veele overeenkomst heeft, twee IJzeren en daarna twee Zilveren Sleutels, als een openbaar kenmerk hunner Ambtsbediening, ſteeds pleegen te draagen (5). Met regt zeiden daarom 's Lands Staaten, in het bekend Vertoog van het jaar 1587, dat de bewaaring der Steden aan Burgemeesteren bevolen zij (6). Voeg hier ten laatſten bij, dat alle de twisten en oneenigheden, over de bewaaring der Sleutelen, tusſchen de Burgemeesteren der Steden en de Graaflijkheids Schouten, midsgaders de Krijgsoverſten, hier en daar ontſtaan, en waarvan de Heer IDSINGA gewag maakt, doorſlaande bewijzen zijn van het aaloud en wettig regt der Burgemeesteren; welken tegen de inbreuken, die nu en dan, ſoms met een meer' of min' gun-

(2) MIERIS *Charterboek*, *III D. bl.* 92. (3) H. ab ERP. *Annal. in T.* 1. *Analect.* MATTHÆI. *pag.* 113. (4) DE ROUCK *Nederl. Herauld. bl.* 326. (5) *Recueil Heraldique des Bourgemaistres de Liege*, pag. 85, 279. (6) *Hollandsch Placaatb. I D. bl.* 43.

gunstigen uitslag, ondernomen werden, op de beste wijze poogden te waaken."

Tot een voorbeeld van eene andere natuur diene nog des Autheurs taal- en regtskundige aanmerking, over de woorden *wantael* en *achtertael*, benevens de spreekwyze van *boven vonnisfen te dinghen*, ter verklaringe van een Artykel, in de Ordonnantie van Keizer *Karel den V*, op het stuk der Regtspleging, in en voor de Vierschaar van Zuidholland; 't welk aldus luidt. —— „ Dat de wantaelen en de achtertaelen süllen geheel off weesen in criminele saecken ende in civiele saecken, indien yemanden boven vonnisfen dingde dat die sal betaelen die gewoenlicke boeten van thien ponden enz." —— De Heer en Mr. *van der Wall*, deeze geheele Ordonnantie toelichtende, tekent ter ophelderinge van dit Artykel, nopens het woord *Wantael*, het volgende aan.

„ Wanneer wij op den aart van dit woord agt geeven, lijdt het geene twijfeling, of wij hebben te denken aan zulk eene *taal*, die met een bezonder gebrek verzeld gaat, of aan welke iets ontbreekt. Het woordje *wan* sluit in zig de beteekenis van gebrek, ontbeering, mangeling of dergelijke (1), gelijk *wanhoop*, *wantrouw*, *wanmaat* en soortgelijke woorden uitwijzen. Wat men, hier ter plaatse, door *Wantaelen* verstaan moet, valt zoo gemaklijk niet te bepaalen. In 't gemeen kan men denken aan zulk eene taal, die in de Vierschaar onvoegsaam is, en welke DE RIEMER (2) bestempelt met den naam van onbehouwen en onbetaamelijke scheldtaal, in tegenstelling van *dingtaal*. En zeeker als men op den geheelen zin van dit Punt onzer Handvest, vergeleeken met zyne *Haagsche Costumen*, naauwkeurig agt geeft, schijnt 'er veel gronds van waarschijnlijkheid voor deeze opvatting; vooral, zo men daarmede overéénbrengt de Handvesten, door Hertog *Willem den V*, in het jaar 1354 aan die van Kennemerland (3), en door Aelbregt van Beyeren, in het jaar 1359 (4) aan de Onderzaaten van het Bailliuwschap van Medenblik geschonken; in welken men leest: *dat zij geen boeten verbeuren mogen met* wantalen *voor heuren dagbelijckschen rechter*, *vytgeseyt oft zij over eener vonnisse dingeden*. Of 'er egter in het woord *Wantaelen* daarenbooven niet eene andere beteekenis ligge op-

(1) Zie KILIAN *Etymol.* in Wan. en vooral VICHT *Aanteek. op het Landregt van Oostvriesland*, B. II. H. LXXXI. (2) *Aanteekeningen op de Costumen van 's Graavenhage II. D. bl.* 18. (3) MIERIS *Charterb. II D. bl.* 823. (4) *Uts. III. D. bl.* 91.

opgeflooten; durven wij niet beflisfen. Wij zullen onzen Oudheidkundigen Leezer eene gisfing opgeeven, die wij aan een nader onderzoek geerne onderwerpen. Te weeten, in de vroegfte tijden, had, in ons Vaderland, en elders (5), het Bijgeloof zulke diepe wortelen gefchooten, dat het voor een kwaad voorteeken gehouden wierd, wanneer de getuigen, in het bezweeren van hun getuigenis, de woorden van den Eed, die hun geftaafd werden, niet volledig en al haperende nazeiden; 't geen zo ver ging, dat de aangeklaagde niet alleen onfchuldig gehouden wierd, indien de befchuldiger, in het doen van den Eed, daarop betrapt werd, maar dat de laatstgemelde zelf daardoor in eene zeekere boete verviel. De oudfte Handvest van Haarlem, gegeeven door Koning Willem, in het jaar 1245 heeft daarop het oog, wanneer zij zegt (6): *cum quis debet jurare de re pecuniali poterit cadere a caufa et omittere fi verbotenus male juraverit uel contra modum jurandi uenerit. Si vero fuper hereditate jurare debeat in primo uel fecundo juramento cadere non poterit. Si tercio jurans debitum jurandi excesferit et male jurauerit cadit a caufa, et hereditas fuper qua tractus est in curiam ipfi abiudicatur et adjucaditur conquirenti. Et quotiens male juraverit tociens fatisfaciet iudici duos folidos Hollandienfes perfoluendo eidem.* Deeze gewoonte had in den Briel, in het begin der vijftiende Eeuw, nog ftand: daarom zegt de Secretaris MATTHYSZE, in zijne *Politijke Regeering* (7): *Is 't dat die gene, dien gewijst is fekerheden of eedt te doen anders na feit dan die Rechter voor feit ende Schepenen gewijst hebben hy bevalt in den eedt op dat* (dat is, indien) *hij dair of gevangen wort gapens monts dats te feggen eer hij hem verhaelt of eer die eedt gheeindt is, ende die rechter of clager wort fijn heisch mit vonnes toeghewijst bedinghet bij 't.* Dit misfen in het afleggen van den Eed

(5) Zie zulks met verfcheiden bewijzen aangetoond door den geleerden DREIJER, in zijne I *Abhandelung von dem nutfen des treflijken Gedichts Reinke de Vosf*, *pag.* 133 *en* 134. Te Rijfel werd hij, die in eenige plegtigheid van den Eed miste, bij voorbeeld, in de woorden of in de uitfpraak derzelven; of die zijne hand te hoog ophief, of den duim in de handpalm te veel drukte, geoordeeld van zijn regt te zijn verftoken; welke verouderde en bijgeloovige gewoonte, door Koning Jan den I, bij Ordonnantie van het jaar 1350, vernietigd is geworden. Zie *Ordonnances des Rois de France*, *Tom. II. pag.* 199.

(6) *Privilegien van Haarlem bl.* 3. (7) Bij ALKEMADE en v. D. SCHELLING, *Befchr. van den Briel*, *I D. bl.* 297.

Eed droeg den naam van *scampelen* en *strompelen*; 't geen, naar de uitlegging van KILIAEN (8), struikelen, vallen, uitglippen of dergelijken beteekent. Langs dien weg verstaan wij den zin van eene Handvest van Graaf Florens den V. van het jaar 1288 (9), wanneer daar geleezen wordt: *Waer dat een man zijn hant leegt op die heilighen zonder oorlof of af dede zonder oorlof of* stempelde (lees *scempelde*) *dat hem die rechter gheene boete af en name, et ne waere dat die claeger spraeke.* Gelijk wij ook wel haest begrijpen zullen, wat het te kennen geeft, wanneer Aelbregt van Beijeren, den agttienden van January 1387/1388 (10), aan de Luiden van Waterland, als een bezonder voorregt, toestond, *dat zij banne noch boeten verboeren zellen mit* scampelinghe *noch mit* wantale. Welke uitdrukking des te opmerkelijker is, om dat ze *scampeling* en *wantaal*, als woorden van eenerlei beteekenis, te zaamen voegt. Gelijk nu dit gebruik, ten aanzien van den Eed, plaats had, zoo schijnt het ook, met betrekking tot de plegtige Formulieren der Dingtaalen, waar meê men, in de openbaare Vierschaaren, gewoon was te spreeken, insgelijks in agt te zijn genomen. Niet onduister kan dit worden opgemaakt, uit een oud Formulier van dien aart, dat wij bij MATTHÆUS aantreffen (11), waar in, onder anderen voorkoomt: *Heer rechter een vonnisse begeert Jan, ofte bij* stroupelde *in zijn woopenroup wes zijns verbaels wesen sal met recht.* De zin hier van schijnt te weezen, wat verhaal zal Jan hebben, indien hij zig misspreekt in zijn *Wapenroep?* Welligt wordt 'er op dergelijke *wantaal* gezien, in de *Politijke Regeering en Costumen van den Briel* (12), wanneer daar onderzoek gedaan wordt, in hoe ver een Taalsman gehouden zij in de boete wanneer hij zig misspreekt, of, gelijk 'er gezegd wordt, *mit* wantale *versuymt des ghenen goet dair bij voir spreeckt.* Dit zelfde bedoelen ook de oude Formulieren van Dingtaalen, weleer in Zuidholland gebruiklijk, wanneer ze den Taalsman dus doen zeggen: *Heer schout verbeur ik eenige ban of boeten in sijne woorden houdt ghijze aen hem ende schelter mij van quyte* (13). De aaloude Costumen van het Land van Heusden schijnen al mede daar op het oog te heb-

(8) *Etymol. in* scampelen *en* strompelen. (9) MIERIS *Charterb. I D. bl.* 474 *en* 478. (10) *Utf. III. D. bl.* 481. (11) *De Jure Gladii., Cap. XXXVIII. pag.* 637-640. (12) Bij ALKEMADE en V. D. SCHELLING. *I. D. bl.* 263. (13) Bij OUDENHOVEN *Zuidholland, bl.* 518.

hebben, wanneer die spreeken *van zig zoo ter verwantaalen*, dat men daar over in breuken verweezen word (14). Daar nu dergelijke bijgeloovige gebruiken, aan den éénen kant, dikwerf strekten, om de schuldigen van de verdiende straffen te bevrijden, en, aan de andere zijde, de eischers en beschuldigers, welken aan het gebruik der Formulieren gebonden waren, niet zelden, zonder eene wettige reden, in eene boete deeden vallen, waren 's Lands Ingezeetenen, al van vroege tijden, daar op uit, gelijk wij reeds gezien hebben, om, tegen zulke dwaaze overblijfsels beveiligd te worden. En mogelijk heeft Karel de V. zulks hier ter plaatse ook bedoeld, wanneer Hij zegt, *dat de wantaelen ende achtertaelen geheel sullen off weesen.*"

„ Door *Achtertaelen*, gelyk onze Autheur vervolgt, van KILIAEN (15) verklaard door achterklap, heeft men hier te verstaan, het kwaad en onbehoorlijk spreeken over het uitgeweezen Vonnis. In de Costumen van Zuidholland (16) genaamd, op *'s Heemraders Eed te spreeken.* Elders *op der Schepenen Eed te spreeken.* Dit, en *boven* of *over vonnissen te dingen*, dat is, naar de verklaaring van DE RIEMER (17), na dat 'er Vonnis over de zaak in geschil geweezen was, werd, in verscheiden Handvesten, als eene bezondere misdaad afgekeurd, en met den algemeenen naam van *dingstooring* bestempeld (18). De Costumen van Zuidholland, spreekende van *de Vierschaar te stooren*, en eene boete vorderende van hun, die boven Heemraads Vonnis dingen, stellen dit alles in een helder licht (19).

(14) Bij OUDENHOVEN *Beschrijv. van Heusden*, *bl.* 304. (15) *Etymolog.* in achter-taelc. (16) Bij OUDENHOVEN *Zuidholland bl.* 904. (17) *l. l.* (18) Zie WAGENAAR *Beschrijv. van Amsteldam*, *I D. bl.* 111 *en* 112. (19) Bij OUDENHOVEN *bl.* 504.

Nadere Bedenkingen over het straffen van zekere schandelyke Misdaad. Te Amsterdam by F. J. Sundorff 1777. *In groot octavo* 32 *bladz.*

VOlgens den Schryver der vroegere *Bedenkingen* over dit onderwerp, is de openbaare doodstraffe geenzins de geschikte straffe vóor deeze misdaad; en hy verklaart zig voor eene geheime naauwe en des noods eeuwige gevangenis derzulken, die zig aan eene misdaad schuldig gemaakt heb-

hebben, welke onbekend behoorde te zyn (*). Dan hier mede kan de Schryver deezer *Nadere Bedenkingen* zig niet volkomen vereenigen, en hy dugt zelfs dat des Autheurs gevoelen, hoe pryswaardig deszelfs oogmerk ook zy, gevaarlyke gevolgen kunne hebben. Zulks beweegt hem, om de grootheid der misdaad, op eene voegzaame wyze, aan te toonen, en verder de evenredigheid der doodſtraffe, hier te Lande vastgeſteld, aan te duiden; door te doen zien, dat deeze misdaad, uit hoofde van derzelver verregaande ſtrafwaardigheid, in evenredigheid tot andere misdaaden, welken onder ons met den dood ſtrafbaar zyn, niet te zwaar geſtraft wordt. En hier aan hegt hy ten laatſte zyne gedagten over des Autheurs middelen van verhoeding van dit kwaad, die, zyns oordeels, onvoldoende of bedervelyk, en, om zo te ſpreeken, erger dan het kwaad zelve zyn. —— Met dit laatſte heeft onze Schryver eigenlyk het oog op des Autheurs denkbeeld, wegens de geheimhouding deezer misdaad, dat hem de openbaare ſtrafoefening doet wraaken, en eene geheime ſtrafoefening voorſpreeken: waartegen onze Schryver aandringt op de openbaare afkondiging der Wetten, en 't openlyk ſtraffen der misdaaden, met aanduiding van 't gevaar van geheime manieren van procedeeren in lyfſtraflyke zaaken. —— Wanneer we onze twee Schryvers over dit point met elkanderen vergelyken, komt het ons voor, dat de eerſte zig niet bepaald genoeg uitgedrukt heeft, en dat de laatſte het denkbeeld van geheimhouding verder trekt, dan de eerſte wel bedoelde. —— Dit blykt eenigermaate uit het voordeel, dat de Autheur ſtelt in 't ſtraffen met eene *naauwe en des noods eeuwige gevangenis*, boven *de kortſtondige ſchriklyke vertooning eener doodſtraffe*; want om den invloed hier van aan te dringen, brengt hy ons voor den geest, den indruk, die te wege gebragt zou worden, „ door het gezigt van eenen tot eene euwige rampzalige gevangenis verdoemden, een gezigt, dat, daaglyks herhaald wordende, ook daaglyks dezelve indrukken opwekt, daar de zeldzaame vertooning eener halsſtraffe maar eenen enkelden indruk maakt, die met de vertooning zelve allengskens weder verdwynt." Een voorſtel, waarop de Schryver niet ten onregte aanmerkt: „ maar onze Autheur had vergeten, dat hy zynen gevangen van het overige des Menschdoms en van alle omgang had afgeſlooten; hy had vergeeten dat de ſtraf onbekent moest zyn, op dat het beſtraf-

(*) Zie boven, bl. 63, 64.

ftrafte kwaad vergeten mogt worden; hy had eindelyk vergeten, dat geen Jongeling in de gelegenheid gebragt moest worden van te vragen, waarom lyd dit Mensch deze ftraf? Dit zyn eenige contradictien, die ik geen kans zie overéén te brengen." —— 'Er fchynt dus, volgens onzen Autheur zelven, eenige openbaare ftrafoefening, of, als men wil, eenig openbaar gevolg van dezelve noodig te zyn, om anderen van dat kwaad af te fchrikken; 't welk het denkbeeld van eene volftrekte geheimhouding verydelt.

Intusfchen blyft na dit alles de vraag nog over, welk is het beste middel om dit kwaad uit te rooien? En hieromtrent, zou onze Schryver, fchoon hy de doodftraffe, in evenredigheid met het ftraffen van andere misdaaden, regtmaatig gekeurd hebbe, met den Autheur liever tot eene andere ftrafoefening overflaan. Na eenige aanmerkingen over de algemeene behoedmiddelen, door den Autheur voorgefteld, die hy ten deele goedkeurt, ten deele van de hand wyst, blyft het, zyns oordeels, overig, dat 'er geen ander middel van eenige kragt is, dan de vrees der ftraf, en wel eener ftraffe, die met eene gevoelige fchande *vergezeld gaat.*

„ Daar is, zegt hy, eene zekere betrekking tusfchen ftraffen en misdaaden, en overal, waar men de fchande met effect kan gebruiken, is het eene wyze oeconomie zulks te doen. Nu is 'er misfchien geen misdaad, waarop eene fchandelyke ftraf van beter uitwerking en van meer nut zoude zyn, dan in dit geval, zo wel om de Aanfchouwers af te fchrikken, als om hunne denkbeelden en zeden te regt te brengen. Ik wilde, by voorbeeld, na eene openbaare fchavottering, de fchuldigen voor haar leven verdoemen tot eenig vuil werk, als 't ledig maaken van Secreten enz. haare kleeding, zo wel als de wys van gevangenhouding, of bewaaring, zoude ook iets zeer fchandelyks moeten hebben: ik zoude ze ook niet willen vertoond hebben, als wanneer hun werk het vereifchen zoude, ten einde de indrukken van zo een gezigt niet door eene al te groote familiariteit te verflaauwen." Zulk eene foort van ftrafoefening komt hem de gefchiktfte voor, om een Volk van dit kwaad af te fchrikken, door hun tevens een haatlyk en fchandelyk denkbeeld van het zelve in te boezemen.

Beiden de Schryvers komen dan, ten opzigte van de eigenlyke ftrafoefening hier in overeen, dat de doodftraffe, (fchoon ze die onderfcheiden befchouwen,) niet te verkiezen zy boven eene foort van gevangenisftraffe; maar onze Schryver wil, 'er met meer kragt op gewerkt hebben, dat die

ge-

gevangenisstraffe met de uiterste schandelykheid gepaard gaa; dat dan, naar de omstandigheden van byzondere plaatsen, op verschillende wyzen geschikt kon worden. Dus blyft het voornaame bedoelde van den eenen en anderen Schryver, het kwaad zo te straffen, dat het uit de Maatschappye geweerd worde; 't welk zekerlyk een point is, waaromtrent verschillende bedenkingen wel in overweeging genomen mogen worden. —— Mogelyk zal, nadien de Natie van oudsher af gemeenlyk voor eene min of meer geheimhouding schynt geweest te zyn, deeze zo openbaare manier van straffen eenigzins stuiten: dan men hoore, daar de volstrekte geheimhouding, zal de straf weezenlyk affchrik baaren, toch niet mogelyk is, deswegens het slot van de bedenkingen deezes Schryvers.

„ Wel is waar dat het project van eene volmaakte onwetenheid van het kwaad nog al iets voor zig schynt te hebben, maar voor eerst onderstelt dat eene mogelykheid van zo eene volmaakte onweetenheid. Het onderstelt ten tweede, dat het een kwaad is, waar van wy de zaaden niet in ons zelve hebben. Dit zo niet zynde, zoude het den Mensch zonder wapenen aan de uiterste gevaaren bloot stellen wezen, en voornamentlyk zoude dat gevaarlyk zyn, in gevallen gelyk dit, waarin veele zouden kunnen zondigen, zonder eens te bedenken dat zy kwaad doen; en wanneer de jaaren gekomen zyn met de reflexien, zoude het misschien te laat zyn, om eene reeds ingewortelde gewoonte uit te roeijen. Daartegen, indien myn plan gevolgd wierd, zoude een kind reeds zonder eens het kwaad te kennen, alleen door het geduurig zien van de straf, een walging en afkeer daar van krygen, op dezelfde wyze, gelyk men hem eerbied inboezemt voor een voor hem onbegrypelyk Opperweezen. Wanneer hy daarna tot onderscheid van jaaren gekomen zoude zyn, zoude de kennis van het kwaad hem bereid vinden, en zig nooit aan zyn imaginatie, dan met de aangeknogte idee van vuiligheid en schandelykheid, vertoonen. Myne gedagten zyn, dat, zo als onze Wereld tegenswoordig gesteld is, niet alleen in dit geval, maar in meest allen, men de jeugd eerst moet bereiden, en dan niet te lang in de onkunde van het kwaad laaten. Indien men de kinderen opbragt, om in een wildernis te leeven, zoude het misschien goed zyn, hen het kwaad te laaten ignoreeren; maar wy zyn voor een Wereld en voor een verdorve Wereld geschikt. Veele, geloof ik, bedriegen zig op dit onderwerp, en neemen een omstandigheid voor een oorzaak, gelyk men dikwils de Symptomata als de oorzaak der ziekte

aanmerkt. Even zo is het hier gelegen; de onnozelheid verzelt doorgaans de onervaarenheid van het kwaad, maar daar uit volgt niet, dat zo iemand onnozel is, juist daarom, om dat hy onervaaren is. Die nu onervaarene zal welhaast onderwezen worden, en het kwaad zal hem met alle deszelfs aanlokkelykheden voorgehouden worden, waar aan een *jong* en vuurig temperament nog meer kragt zal geeven. En wee dan den geenen, die op zo eene wyze onderricht wordt, het is een mirakel zo hy niet valt. 't Geen ik hier in 't algemeen zegge, is op 't onderwerp, dat ik behandel, in alle deelen toepasfelyk; daar is geen meer reden, om 't eene kwaad bedekt en onbekend te houden als 't andere. En hier eindige ik deeze mogelyk reeds te verre uitgebreidé reflexien: ten vollen vergenoegt, zo zy aanleiding geeven, om bekwaamere verstanden tot denken op te wekken."

Redenvoeringen voor Nederlands Jongelingschap. Te Amst. by Yntema *en* Tieboel. 1777. II Deelen, *in octavo, te zamen 646 bladz.*

Aan wien *Nederlands Jongelingschap*, deeze *Redenvoeringen*, van welker eerste Deel wy thans zullen spreeken, te danken hebbe, heeft de Schryver niet goedgevonden te ontdekken. Alleen zegt hy ons, in 't Voorberigt. „ Schoon het tot de waarde (deezer Redenvoeringen) af noch toe doe, of ze met de daad voorgedraagen, dan enkel voor de Drukpers opgesteld zyn, weete men, egter, dat ze, voor verre het grootste gedeelte, met eenige veranderingen, naar den Predikstoel voegende, in 't openbaar werden uitgesprooken. Als Leeraar, dagt ik de Jeugd, van tyd tot tyd, meer byzonder, niet alleen te mogen, maar te moeten, onderhouden: eenige gelegenheden gaven 'er my aanleiding toe, en ik heb ze, zo ik hoop, niet geheel zonder zegen en vrugt waargenomen.

„ Wyken deeze Redenvoeringen van den gewoonen Prediktrant in ons Land af; ik keurde, in 't behandelen dier onderwerpen, den gehouden trant best, en zie geene noodzaake altoos om hier die wyze van prediken te verdeedigen, alleen maak ik, ten opzigte van de Onderwerpen, de woorden van een hedendaagsch uitmuntend Schryver de myne. *Men behoorde meer, dan men gewoonlyk doet, over de Burgerlyke Pligten te prediken: dewyl niemand een goed Christen kan weezen, zonder een goed Burger te zyn. Men brenge hier niet in 't midden, dat men dus eene louter menschlyke Zedekunde leeraart, die weinig op den Euangelischen Predikstoel voegt. De rechte menschlyke Zedekunde,* maakt

maakt een gedeelte uit van de Christlyke: welke laatste de eerste veronderstelt; maar verbetert. Wanneer iemand zich vergenoegde met een goed Burger te weezen, zonder een goed Christen te zyn, was hy niet meer dan een eerlyk Heiden; maar, indien iemand zich diets maakte een goed Christen te weezen zonder een goed Burger te zyn, zou hy zelfs tot het peil van een eerlyk Heiden niet opklimmen."

Voorts betuigt hy. „ Dat eene meer dan Heidensche Zedekunde ten grondslage en aandrang der hier verhandelde Pligten dient, zal elke Redenvoering, met de onwraakbaarste blyken toonen. En geene agtenswaardige Gezindheid, onder de Christenen, zal, zo ik hoop, iets aantreffen, 't welk aanstoot geeve. Geschilstukken te verhandelen was nergens de plaats. Waarheid, Pligt en Deugd in te boezemen, over al de zaak. Bygeloof en Geestdryvery, 't Gezond Verstand en 't waaré Christendom zo vyandig, heb ik niet kunnen nalaaten, meer dan éêns te bestryden."

De Opsteller deezer Redenvoeringen blykt, derhalven, een Leeraar te weezen, die het nut zyner Lesfen, verder dan zyne byzondere Gemeente, zoekt uit te breiden; en de *Nederlandsche Jeugd* aan zynen dienst te verpligten. Vaderlandlievende Yver, kragt van Taal, en beredeneerde Godsvrugt, vertoonen zich allenthalven. Beleezenheid in werken van Smaak en Vernuft straalt door in de aanhaalingen uit de keurigste Schryveren, in de Redenvoeringen, op eene ongedwonge wyze, ingevlogten; die ook verleevendigd worden, door Dichtregelen, uit onze beste Poëten, of, zo veel wy zien kunnen, van 's Schryvers eigen maakzel.

Het eerste Deel vervat Zeven Redenvoeringen: die de volgende Opschriften draagen. (I) *Over 't Aanbelang der Jonge Heeren.* (II) *Over de Beschaaving des Verstands.* (III) *Over 't vercieren van 't Verstand met Godsdienstige Kundigheden.* (IV) *Over het Bestuur der Hartstogten.* (V) *Over de zondige Gelykvormigheid met de Wereld en de valsche Schaamte.* (VI) *Over de Voordeelen eener vroege Godsvrugt.* (VII) *Over het verwerven van Agting, en het verkrygen van een goeden Naam.* ——— Onderwerpen zeker van het uiterste aanbelang voor de Jeugd, en op eene wyze verhandeld, die de bedagtzaamen moet uitlokken: geene dorre en drooge Zedekunde predikt over deeze Stoffen; maar eene Zedekunde die de ciersaden der bevalligheid, haar zo wel voegende, niet versmaadt. Kunnen Jonge Heeren, die eenigzins hunnen staat met opmerking beschouwen, en anderen stelt onze Redenaar zich niet voor onder zyne Toehoorders aan te treffen, zonder sterke aannooping tot Kinderpligt leezen? „ — Misschien leeven uwe Ouders nog, en ik wil hier veronderstellen, dat gy Ouders hebt dien naam waardig, die zorg voor uwe Opvoeding gedraagen en zich van hunnen onvermydelyken, doch thans, helaas! dikmaal zo zeer verzuimden pligt gekweeten hebben. De Vaderlyke trou-

we en de Moederlyke teerhartigheid kweekten u op, onder duizend hartklemmende zorgen; zy zagen, in uwe ontluikende bekwaamheden, hunne moeite eenigzins vergoed, de eerste flikkeringen van uw doorbreekend verstand schonken hun eene bykans meer dan aardsche vreugde, met het klimmen uwer Jaaren groeiden hunne bekommernissen aan, zy bezweeken 'er niet onder, en hebben u, met 's Hemels hulpe, dus verre gebragt, voor ontelbaare gevaaren behoedt, door wyze lessen en een kragtig werkend voorbeeld, u langs 't effen spoor der Deugd geleid. Hunne zorg blyft nog. Hoop en vertrouwen verligten dezelve eenigzins. De blyken van eene dankbaare beantwoording, door u reeds gegeeven, streelen hun gevoelig hart, zy storten, by elkander zynde, traanen van vreugd over uw volbragten Kinderpligt. „ Want de Vader des Regtvaardigen," zegt SALOMO, „ zal zich zeer verheugen, en die eenen wyzen Zoon gewint, zal zich over hem verblyden. Laat dan uw Vader zich verblyden en ook uwe Moeder, laat zy zich verheugen, die u gebaard heeft." Wat zy aan u gedaan hebben kunt gy onmogelyk vergelden: om 'er naast by te komen moet gy doen zo veel in u is.

„ Mogelyk zyt gy een éénige Zoon, en, in dit geval, is de verwagting uwer Ouderen geheel en al op u gevestigd: zy zien in u alleen de gansche hoop van hun Geslacht. —— Mogelyk heeft uw Vader, door het vroegtydig gemis zyner Zielsvriendinne, jaaren lang den last der Opvoedinge alleen gedraagen, en leeft nu in 't heuchlyk vooruitzigt, dat gy hem, by 't toeneemen zyner dagen, zult helpen: hy beschouwt u als zyn' besten Vriend. —— Mogelyk is uwe Moeder eene Weduwe, die uwen Vader, reeds voor lang verlooren, en, onder veelvuldige bekommernissen, u tot den staat der Jongelingschap gebragt heeft: zy ziet haaren braaven Egtgenoot in u herleeven, zy vindt dagelyks treffende gelykvormigheden, die wel ontroeren; maar tevens een aangenaam vooruitzigt openen: zy merkt u aan als de stut en steun haars Ouderdoms; het leeven is haar, om uwen wil, dierbaar. Overweegt, welke geneugten, welk ... voldoening, gy in staat zyt op te leveren, als gy aan die vooruitzigten, die redelyke vooruitzigten beantwoord! Ik hou my verzekerd, gy kunt hier aan niet zonder gevoelige ontroering denken: dankbaarheid en wederliefde spooren u kragtig aan om u uwer Ouderen waardig te gedraagen. Gy schrikt op het bezef van eenen tegen overgestelden handel. Gy verfoeit het gedrag dier ontaarten, welke, deeze diere en nauwe verpligtingen uit het oog verliezende, „ Zoonen worden, die beschaamd maaken en schande aandoen; het Ouderlyk hart met veele smerten doorsteeken, de gryze hairen des eerwaardigen Ouderdoms met kommer doen ten grave daalen, en het leeven van hun, aan wien zy naast GOD hun bestaan verschuldigd zyn, verkorten."

„ Is het dat gy geene Ouders hebt, beroofde de dood u van derzelver minzaame oppassing, hebt gy die lieve naamen van Vader en

Moe-

Moeder, flegts in uwe Kindschheid uitgeftameld, hunne zorg, misfchien de laatfte, ten aanzien van deeze Wereld, ftelde u onder Voogden en Opzienders, die hunne plaats bekleedden, en aan wier toevoorzigt gy veel, zeer veel verfchuldigd zyt. Alles wat zy ten uwen opzigte te werk fielden vordert uwe erkentenisfe. Zy hebben het hunne gedaan om u tot cieraaden van uw Geflacht te doen ftrekken. Zy verwagten zulks met regt. Uwe Vrienden, uwe Bloedverwanten hebben een onbetwistbaaren eisch op uwe braafheid."

Op deezen trant is de eerfte Redenvoering, waar van het aangetoogene een gedeelte uitmaakt, ingerigt. Laat ons, uit de Tweede ook eene en andere trek, tèn voorbeelde, overneemen: eene en andere trek, zeg ik; dewyl deeze Redenvoeringen zodanig zyn opgefteld dat ze ieder een zeer wel aaneengefchakeld Vertoog uitmaaken, 't geen in zyn geheel dient befchouwd te worden. Onder andere aanmerkingen om de Jongelingfchap tot het *befchaaven des Verftands* aan te fpooren, treffen wy deeze aan. „ Het verdient uwe opmerking, dat de tegenwoordige Eeuw, hoe veel onverftands 'er nog heerfche, hoe veele laffe en verveelende dwaasheden ons nog in niet weinige gezelfchappen voorkomen, in geenen deele eene Eeuw is, waar in iemand der vadzigheid, ten aanzien van het verkrygen van Kundigheden, moge toegeeven. Een Jong Heer, die denkt van eenig belang in de wereld te zullen zyn, of in de verkeering van braave lieden te behaagen en uit te munten, moet noodwendig befluiten eenige moeite aan te wenden tot het opdoen van kennisfe. Wy vinden thans, onder Menfchen van eenige Opvoeding, meer weezenlyke kundigheid, dan, eene eeuw of twee geleden, op de Hooge Schoolen. De Geleerdheid dier verbasterde tyden beftondt in fyn uitgeploozenè onderfcheidingen, oplosfingen van zo duistere als noodlooze vraagftukken, en verveelende woordenftryden. Dank zy der nagedagtenisfe van eenen ADDISON, eenen STEELE, van eenen VAN EFFEN en meer anderen hunner naavolgeren, uit wier zo nutte als aangenaame Vertoogen, de algemeene verfpreiding der kennisfe, welke heden onder allerleien flag van Menfchen gevonden wordt, haaren oorfprong nam: in dezelve werden geleerde Onderwerpen, door de fraaifte en verheevenfte vernuften van Schoolgeleerdheid en bastaardy gezuiverd, in eenen gemeenzaamen ftyl verhandeld, en voorgefteld op eene wyze, die elk Mensch, met gezond verftand begaafd, kon bevatten. Dit mogen wy aanmerken als het Tydperk, waar in zuiver Vernuft, door bondig Oordeel begeleid, te voorfchyn tradt, en ingang vondt by de Menfchen. —— Dank zy der naagedagtenisfe van eenen 's GRAVESANDE, eenen DESAGULIERS, eenen MUSSCHENBROEK, wier Proeven in de Natuurkunde niet weinig toebragten om eene zugt tot Weetenfchappen, onder de handeldryvende Britten en Nederlanders op te wekken, die nu gemeenzaam fpreeken over onderwerpen, welke hunne Voorvaders nooit in de gedagten kwamen. —— Dank heb de vlyt van eenen

NIEUWENTYD, eenen RAY, van eenen SWAMMERDAM, en zo veele andere Schryvers, die de schoonheden van de Werken der Natuur in hunne Schriften ontvouwden."

„ Ik zou niet geheel buiten myne zaak treeden, indien ik u hier een plan van Letter-Oefeningen en beschaavende Weetenschappen voorstelde; en uwe aandagt door de bekoorelyke dreeven der Wysheid heen leidde; doch de aart en het beloop myner Redenvoeringe belet zulks. Kortlyk nogthans moet ik de voornaamste Kundigheden aanroeren, die te gader strekken om het verstand op te cieren.

„ Veelen uwer, mag ik vrylyk vaststellen, hebben, meer dan de gewoone Burgerschoolen betreeden; en zich bekwaam gemaakt in de doode of leevende Taalen: deeze Taaloefeningen, zyn ze wel bestuurd geweest, boezemden u reeds een trek in om de Weetenschappen, tot welker kennis zy als sleutels moeten dienen, van nader by te zien. Gy kunt, is dit voorregt u ten deele gevallen, daar van zeer veel nuts trekken. Uw geest bezit eene voorbereidende bekwaamheid om het oefenperk in te streeven.

„ Onder het leeren der Taalen, hebt gy reeds Geschiedschryvers van ouden tyd geleezen, ik durf u derzelver herleezing aanraaden. De woorden trokken toen voornaamlyk uwe aandagt, nu *zullen* de zaaken u bezig houden en vermaaken. ——— Laaten ook de Gewyde Geschiedenisfen van u nagegaan worden; als Kinderen hebt gy die, in de Schoolen, door veel herhaalens, in 't geheugen geprent, en ze t'huis, door Bybelsche Tafereelen, daar misschien nog dieper ingedrukt. Zy vorderen, om verscheide redenen, een nauwer inzien, eene beoordeelder overweeging; in zo verre dezelve de bedeelingen en handelwyze der Voorzienigheid op het duidelykst ten toone spreiden, en toonen hoe de deugd beloond en de ondeugd niet zelden gestraft wordt hier op aarde; terwyl daar in ook de Leevensgevallen vermeld worden van GODS onmiddelyke Afgezanten; en wel byzonder van dien Afgezant by uitneemenheid JESUS CHRISTUS „ door wien hy in deeze laatste dagen tot u gesprooken," en de volkomenste ontdekking van zyn heilig welbehaagen bekend gemaakt heeft. ——— Zeer nauw hier aan is de Kerklyke Geschiedenis verknogt, en deeze verdient mede van u meer dan enkel doorbladerd te worden. ——— Van alle Geschiedenisfen hebt gy misschien nog 't minst die van uw eigen Vaderland leeren kennen; van uw eigen Vaderland, 't welk, gelyk de groote HOOFT, 't puik onzer Geschiedboekeren, zegt, „ als een hulk herwaards en derwaards geschupt, van de worstelende winden, eindelyk, uit zo grouwzaam een zee, in de haven van tydlyke Zaligheid, niet zo zeer gevoert, als geworpen schynt." Zy eischen dat gy u daar mede gemeen maakt, en haare beoefening, zo u anders de Geschiedenisfen kunnen bekooren, met ernst, aanvangt. Leert, uit de bladeren van onpartydige Geschiedschryveren, de grondvesting, en lotgevallen uws geboortegronds kennen, de regten en vrydommen in 't Burgerlyke en

Godsdienstige voor zo veel schats en bloeds gekogt, hoog agten, wel gebruiken. Kent uw geluk, gezegende Nederlanders! Dankt den Allerhoogsten dat gy in een vry Land woont!

„ Het beoefenen deezer ongewyde en gewyde Geschiedenissen noodzaakt u, om, daar zy van verscheide Volken spreeken, geen vreemdeling te zyn in de Landen, de Tooneelen dier Gebeurtenissen; dit leidt u van zelfs op tot de Aardrykskunde, eene zo gemaklyke als vermaaklyke tydkorting, en welker kennis men niet kan ontbeeren, zonder zich dagelyks als een weetniet ten toon te stellen. Dat deeze dan u mede bezigheid verschaffe.

„ De beschouwing van den wyden omvang der Aarde wekt eenen nieuwen lust in uw leergraag gemoed. De Volken zo wyd van een gedeeld, zo verschillend van Luchtstreek, zoekt gy nader te kennen. Hier kan uwe graagte verzaad worden door Land- en Reisbeschryvingen, van Mannen wier onvermoeide vlyt en onverschrokke moed, de lastigste en langduurigste Zee- en Landtochten ondernamen en volvoerden: in die Schriften vindt de Reisgezinde geest, zonder veel moeite, eene aangenaame voldoening: terwyl dezelve verbaasd staat over de groote verscheidenheden van aart, zeden, leevenswyze en vorderingen; en de bekrompe vooroordeelen, waar mede men veellicht ten voordeele van zyn land is ingenomen, leert afleggen. Hoe wordt het medelyden gaande over duizenden onzer Natuurgenooten, die in onkunde, bygeloof, afgodery en zedeloosheid gedompeld liggen, die de slaafsche boeijen der eigendunklykste overheersching torschen: van Vryheid in den Godsdienst en den Burgerstaat geheel vervreemd. Hoe roept het u tot opregte dankerkentenisse voor dat heil, 't welk de ALGOEDHEID u, in uw Vaderland, verleent! En wie weet niet, hoe de kennis der Aardryks- en Volkskunde te stade komt aan den Koopman, die op de afgelegene deelen der Wereld handel dryft. Niet dan tot zyne groote schade kan hy deeze kennis derven.

„ Als met schakels zyn de Weetenschappen aan één verbonden, en eene onmiddelyk volgende schakel van de Aardrykskunde en de Beschouwing der Volken onder de verzengde, de verkleumde, of de gemaatigde Lugtstreeken woonende, is de Starrekunde." —— Over deeze, als mede over de Wiskunde, de Natuurkunde en de Kennis der Natuurlyke Historie, zo geschikt om den Geest te verheffen tot den aanbiddelyken Schepper en Onderhouder, loopen voorts des Redenaars aanmerkingen; doch te breed om hier plaats te vinden. Dan dit afgehandeld hebbende vervolgt hy.

„ Denkt niet dat wy, tot de opgenoemde Weetenschappen u zoeken te bepaalen, en u ontzeggen ook vervrolykende Werken in te zien. Neen, deeze hebben, worden zy wel gekoozen, geen gering deel in de beschaaving des Verstands, en het vercieren van 't zelve met nutte Kundigheden. Alle Schriften, waar in de leevendige Verbeelding, met haaren bevalligen zwier, speelt, en door bondig

Oordeel begeleid wordt, mogen wy u met volle ruimte aanpryzen." Hier bekleed de edele Dichtkunst de eerste plaats. Vervolgens laat hy over de Romans, zich, in deezer voege hooren. „ Uw geest zal desgelyks een keurlyk en waardig onthaal ontmoeten in de beste Romans, de beste zeg ik met nadruk: want welk een ontelbaar getal boeken van dien stempel ziet het licht, die des lichts geheel onwaardig zyn: waar in zy alleen, die op onkuisheid azen, wier geile verbeelding zich gaarne onledig houdt met vuile vertellingen, alleen voldoening kunnen vinden: Romans, bestaande uit eene menigte van grappige vertellingen, de een wonderlyker dan de andere, zonder waarschynlykheid, jammerhartig aan één geschakeld, enkel bekwaam om een dwaas gelach te wege te brengen, of een logge laffe ziel den tyd te doen korten, die, voor éêne nutte les, welke men daar uit leeren kan, duizend schadelyke behelzen. — Ik zou my schaamen u van deeze Schriften te moeten afmaanen. Leest eerst een GRANDISON, eene PAMELA en eene CLARISSE, deeze zullen u leeren wat een goeden Roman is: die naar dezelve smaaken in het kweeken van edelmoedige begrippen, van standvaste deugd, van kieschheid in Zeden en van Godsvrugt, verdienen onder uwe oogen te komen. 't Zyn leevenstafereelen, die de Menschlyke Natuur in alle haare werkingen vertoonen, het snoode der haatlyke ondeugd leelyk afschilderen, en het schoone der deugd met de aanvalligste trekken afbeelden."

„ Ik behoef u maar met één enkel woord te spreeken van die Spectatoriaale Schriften, aan welke ik, in deeze Redenvoering de waardige en verdiende eere gaf, van eene groote hervorming te wege gebragt te hebben. Deeze zullen u byzondere Characters doen kennen, de heerschende Zeden naar 't leeven schetzen, de dwaasheden belachlyk ten toon stellen, en in aangenaame en korte vertellingen de heerlykste Zedelessen opleveren. Dit zyn handboeken die gy steeds by u en gereed moet hebben, om, wanneer de tyd u geen meer ruimte overlaat, het Verstand een klein doch goed onthaal te verschaffen. Het zyn als zo veele Proefneemingen in de Zedelyke wereld gedaan, met welker kennis wy ons voordeel moeten doen. Koopt, leest deeze Schriften, en laat derzelver algemeen gebruik te wege brengen, dat het verwyt, door den schranderen HULSHOFF gedaan, op u niet passe, te weeten, „ dat het der Vaderlandsche Jeugd geenzins tot eere strekt, dat ze zich, tot hier toe, heeft kunnen verzadigen met maar twee of drie drukken van den Engelschen Spectator en Guardiaan."

By deeze staaltjes der Schryfwyze moeten wy, nog deeze aanmerking voegen, dat de meeste deezer Redenvoeringen, die, gelyk de Opschriften uitwyzen, van eenen Zedeleerenden aart zyn, niet alleen lessen voor de Jongelingschap behelzen, schoon oorspronglyk daar toe ingerigt, maar ook voor Menschen van verder gevorderden ouderdom. Zo levert de Redenvoering over 't Be-

stuur der Hartstochten, de nutste bedenkingen, en heilzaamste regels op voor Menschen van welk een leeftyd ook: van dien aart is mede de Redenvoering over de *Zondige Gelykvormigheid met de wereld* en *de valsche Schaamte*. Met veel behoedzaamheid is het Vertoog over *'t versieren des Verstands met Godsdienstige Kundigheden* geschreeven. En de *Voordeelen eener vroege Godsvrugt* worden op het treffendste gemaald. De Godsvrugt treedt 'er ernsthaftig doch bevallig in te voorschyn.

Zedelyke Verhaalen getrokken uit de werken van de Heeren D'ARNAUD, MERCIER *en andere der beste hedendaagsche Schryvers. Met nieuw geinventeerde Konstplaaten verfierd. Eerste Deel. Te Amsterdam by* A. Mens Jansz. *en* A. E. Munnikhuizen 1776. *Behalven het Voorwerk* 288 *bladz. in octavo.*

NAar uitwyzen der ondervindinge van alle beschaafde Volkeren, door alle tyden, is het inboezemen der Zedeleere door voorbeelden, een der bekwaamste hulpmiddelen, om eene Natie oplettend te maaken, op het schoone der Deugd, en 't afschuwelyke der Ondeugd; dat natuurlyk geschikt is, om een goed zedelyk character te vormen, of verder te beschaaven. Dit heeft, daar weezenlyke voorbeelden, uit de geschiedenissen der menschlyke bedryven, niet alleszins aan 't oogmerk der Schryvers, die zig van dit hulpmiddel wilden bedienen, voldeeden, al vroeg aanleiding gegeeven, tot het opstellen van verdichte geschiedenissen; waar in men deeze en geene characters op allerhande manieren, naar den aart van verschillende omstandigheden, kan laaten werken; en waardoor men in staat gesteld is, om die characters juist in dat treffende licht te stellen, waar in ze moeten voorkomen, om den gewenschten indruk te maaken. Hier uit is, onder veele andere schryfwyzen van die soort, ook ontstaan het opstellen van *Zedelyke Verhaalen*; geschikt, om, onder een beknopt verslag van zekere geschiedenis, de Deugd of Ondeugd in haare werkzaamheden en gevolgen voor te draagen, ten einde de Leezers van de laatste af te schrikken, en tot de eerste op te wekken. In die schryfwyze is men, vooral in de tegenwoordige Eeuw, vry gelukkig geslaagd; en een aantal van leerzaame Schriften, in dien smaak geschreeven, hebben veeler toejuiching verworven. Zulks is ook gebleeken by onze Natie, die *Marmontels* Verhaalen met graagte, en zo we vertrouwen niet geheel zonder vrugt, geleezen heeft. Uit dien hoofde is 't niet vreemd, dat men beslooten heeft den Nederlanderen nog meer soortgelyke Verhaalen in handen te geeven, welken hun niet minder dan die van den Heer *Marmontel* zullen kunnen voldoen; door hen, op eene aangenaame wyze, een leevendigen indruk van hunnen pligt te doen gevoelen. Dit is het be-

bedoelde met de uitgave van de hier boven gemelde *Zedelyke Verhaalen*, waarvan dit Eerste Deel drie onderscheiden Geschiedenissen behelst. De eerste en de laatste zyn opgesteld door den Heer *D'Arnaud*, maar de middelste komt uit de pen van den Heer *Mercier*. Ieder deezer Verhaalen brengt ons leerzaame characters onder 't oog, die zo leevendig in hunne werkzaamheden voorgesteld worden, dat ze ons natuurlyk treffen; wier bedryven en gesprekken van alle zyden dienen, om ons tegen verscheiden verkeerdheden te waarschouwen, en opmerkzaam te doen zyn, op het geen onze pligt van ons vordert. —— Hy, die met eenige gezetheid deeze Verhaalen leest, kan niet wel nalaaten zulks te gevoelen; en zelfs twyfelen we niet, of oppervlakkige Leezers, die niets meer dan 't beloop der geschiedenissen op 't oog hebben, zullen 'er hier en daar bladzyden in ontmoeten, die hen doen stil staan; die hen op zig zelven doen denken; die hen hun eigen gedrag doen veroordeelen; die goede voorneemens in hun hart opwekken; en dus ten minste eene sterke aanleiding geeven, om hun gedrag voortaan beter te regelen. 't Is waar, 't is te vreezen, dat het niet by allen van eene gewenschte uitwerking zal zyn; maar dit neemt niet weg, dat het egter by dien en deezen dat gunstige gevolg kan hebben; 't welk men, als men de menschlyke natuur en de uitvoering deezer verhaalen in agt neemt, nog al met grond in eene mindere of meerdere maate kan verwagten. Een volstrekt overgegeeven Gierigaart mag, by voorbeeld, het tweede Verhaal, getyteld *de bekeerde Gierigaart* moedwillig willen overslaan; maar even daar door zal zyn geweeten hem ligtlyk een bitter verwyt geeven; dit zal hem, zyn ondeugd verbloemende, mogelyk doen leezen, en waagt hy dit, 'er is merkelyke kans op, dat de manier van voorstellen invloed op zyn hart zal hebben. En zo dit al met zulk eenen mogte mislukken, laat iemand, die niet bekend staat voor een vuilen Vrek, maar wiens hart niet zeer geopend is, voor den noodlydenden, dat verhaal leezen; het zal hem, zeer waarschynlyk, zig ernstiger doen wagten voor eene ondeugd, tot welke hy anders ligtlyk steeds sterker zou overslaan; 't zal zyn hart gevoeliger maaken voor ongelukkigen, 't zal invloed hebben op zyne bedryven. —— Om de geschiktheid van dit verhaal, nu wy 'er zo veel van gezegd hebben, tot dit einde eenigermaate te doen zien, zullen wy 'er nog kortlyk eenig verslag van geeven.

Doriman, opgevoed door een geldzugtigen Vader, wiens grondregel was, *het goud is de beste vriend, daar men op vertrouwen kan*, rigtte, na 's Vaders dood, zyn leeven en bedryf, overeenkomstig met die opvoeding, naar dien regel. Hy leefde onrustig, zonder een weezenlyk genot van zynen rykdom, en maakte zig alomme gehaat. Zyn Oom *D'Olman*, een verstandig, vermogend en tevens weldaadig Mensch, het gedrag van zynen Neef met innige droefheid beschouwende, tragtte hem door vriendelyke voorstellen, door maa-

manlyke redeneeringen, door ernstige bedreigingen, om te zetten; maar alles was vergeefsch. De treffende taal van Oom, in dit verhaal geboekt, en overleezenswaardig, had geen indruk op Neef; die, eenigen tyd na dit gesprek, onveranderd, Oom, (op wiens nalaatenschap hy hoopte,) een bezoek gaf. Hy vindt Oom bezig met het tellen van geld; *vleit* zig met het denkbeeld, of 't ook eene gifte voor hem ware; dan 't lydt niet lange, of hy ziet Oom eene merkelyke somme gelds geeven aan een Gryzaard, ter betaalinge van eene schuld, die zyn Zoon, een onvoorzigtige jongeling, gemaakt heeft; welke daar over in regten vervolgd en ter gevangenisse, tot schande van 't Huisgezin, verweezen staat te worden. De Gryzaard vertrekt, met de gevoeligste dankbaarheid, en ziet in 't uitgaan, met de uiterste ontsteltenis, nog iemand in de Kamer, die dus het geval rugtbaar kan maaken. *D'Olman* stelt hem gerust, leidt hem uit, en komt weder in 't vertrek; alwaar eerlang de volgende redenwisseling tusschen Oom en Neef een aanvang nam.

„ *D'Olman* wandelde eenigen tyd stilzwygende en langzaam heen en weder, en zeide vervolgens met tusschenpoozen: Dat is waarlyk een ongelukkig vader!... Hy dacht niet dat hier iemand buiten my was ... hy heeft u gezien ... gy zyt getuige van zyn ramp geweest... *Doriman*, dit treft my het meest. ——— Waarom? Daar is immers niets aan gelegen. Hy is geld schuldig; hy heeft het niet; hy vraagt 'er om, het word hem gegeven, die man is waarlyk gelukkig. ——— Maar, *Doriman*! het valt zo hard te moeten geld ter leen vraagen, wy moeten eene zo vernederende bekentenis doen, wy moeten ons verval, ons onvermogen ontdekken. En hoe dikwyls is al het smeeken, alle vernedering vergeefs. Hoe ysselyk is het oogenblik eener weigering! Een enkel woord stort ons in eenen afgrond van verdriet! ——— Wel, eene weigering kan zoo ysselyk niet zyn; wy kunnen, ja wy moeten die zelfs verwachten. En waarlyk men is niet verplicht zyn geld weg te geeven, men kan het met het grootste recht aan iemand, die, wie weet waar van daan komt, weigeren! ——— Ja, zegt *D'Olman*, hem sterk aanziende, men mag het weigeren, doch met geene laagheid, met geene onedelykheid, met geene verwytingen: was de omstandigheid van deezen man niet bitter genoeg? Ik wenschte wel, Neef, dat gy niet goedkeurde.... ——— Ik? ik keur niets goed: men heeft hem afgewezen, moogelyk heeft men wel gedaan; het is zekerlyk een kwaade betaalder, dit is hem wel aan te zien. Voor de rest ken ik hem niet. ——— Gy kent hem niet? Ongelukkige! Gy, gy zelf, ik ben 'er van verzekerd, hebt aan zynen zoon geld op woeker gegeven; gy hebt zyne klagten in den wind geslagen; gy hebt hem het hart doorboord; gy zoud hem, zonder myne hulp, nog den laatsten slag toegebragt hebben.... Ach, *Doriman*, zyt gy myn Neef! ——— Ik weet het wel, Myn Heer, ik heb altyd schuld, ik kan nooit iets goeds doen. Is het geld geene handelbaa-

ge waar? zedert wanneer is het verboden het zelve op rente uit te zetten? Ik leen' het ter goeder trouw, blyft men in gebreke, dan vervorder ik myn recht. Moet ik myn crediet verliezen, en arm worden, om dat anderen alles verteeren? Maar welk ongeluk is 'er toch gebeurd? De vader en de zoon zyn nu immers beiden door uw geld gered; zy hebben in u eenen vriend gevonden, die gaarne de menſchen dienst wil doen. Indien ik eens in 't geval kwam, zou ik zeker zo gelukkig niet zyn; de wysbegeerte leert haare navolgers eenen vreemden boven eenen bloedverwant te ſtellen. Men wil aan de geheele waereld goed doen, behalven aan nabeſtaanden.... Maar in de hevigheid van aandoening, die van dien onbekenden op u overgewaaid is, in die wederzydſche verrukking van zinnen, hebt gy eene gewigtige zaak vergeten. —— En wat? —— Ik waarſchouw u, gy zult 'er mede bedrogen zyn, waar waren uwe zinnen? —— En wat heb ik dan toch vergeeten? —— Hoe, begrypt gy het nog niet? —— Neen. —— Gy hebt vergeten hem eene ſchuldbekentenis te doen tekenen. —— Eene ſchuldbekentenis! Onwaerdige! Laage, verharde ziel! vertrek, dit laatſte woord komt uit een voor altoos bedorven hart: ga heen! Hoe! die ſchreijende grysaart, 't eerwaerdige gelaat, de aandoenlyke toon van zyne ſtem .... kunt gy in dit alles de waare oprechtheid niet ontdekken? Gy zyt niet waerdig in de menschlyke ſaamenleeving geduld te worden. Ga, vermaak uwe oogen met het beſchouwen van dat metaal, dat u tot eene eeuwige ſtraf en ſchande zal ſtrekken; deeze uwe afgod maakt uw hart voor alle ſchelmſtukken vatbaar. Dat verachtelyk voorwerp van uwe eerbied zal u in eenen poel van rampen nederſtorten; dan zult gy, maar te laat, zien, dat hy, die nimmer deernis met anderen gehad heeft, dezelve ook nooit van anderen verwachten moet... Eene ſchuldbekentenis! ach! was het niet veel beter bedrogen te worden, dan zo een laag, zo een haatelyk denkbeeld te vormen? Vertrek uit myn gezicht, zeg ik u, ik wil u nimmer weêr voor mynen Neef erkennen: een moordenaar is nog gevoelig voor naberouw, en gy, die de geheiligdſte plichten der natuur geſchonden hebt, kent het zelve niet. — Een pryswaerdige, een edele toorn bezielde *D'Olman*. Een doordringende yver voor de deugd blonk uit op zyn gelaat, in zyne ſtem en in alle zyne gebaarden. Zyne beſtraffing was als een donder, die met herhaalde ſlagen deeze vereelde ziel trof. Door aandoening en rechtmaatige gramſchap afgemat, valt hy in eenen armſtoel neder, en *Doriman*, hem ziende verbleeken, en de onwaerdige hand, die hem byſtaan wilde, wegſtooten, vlood met een verwilderd gelaat ten huize uit. De ſtem van zynen Oom vervolgde hem echter, en zyne ziel, door derzelver donderende kracht op het felst geſchokt, wierd voor de eerſtemaal eene verlegene aandoening gewaar."

Van dien tyd af kwam *Dorimar*, gelyk het verhaal vervolgt, tot inkeer. Tot nadenken gekomen zynde, zag hy de laagheid en haat-

haatlykheid zyner tot nog gehouden leevenswyze, zo duidelyk, dat hy dezelve ten sterkste verfoeide. Hy wikkelt zig, reeds den volgenden dag, in een uitgezogt gezelschap, dat elkander, door een leerzaam onderhoud, nuttig poogt te zyn. Aldaar ontmoet hy eene agtenswaardige jonge Dame; haar gelaat, haare houding, haar gesprek, (dat onder anderen ook over het gevoel van de rampen der ongelukkigen, en de weldaadigheid gaat,) neemt hem in. Hy gevoelt voor 't eerst van zyn leeven de streelende aandoening der Liefde; deeze versterkt zyn nadenken, vestigt zyn voorneemen ten goede, en maakt *Doriman* eerlang tot een geheel ander mensch. Dit ondervond de bovengemelde Gryzaart, toen hy hem die schuld van zynen zoon kwam voldoen.

„ *Doriman* ontfangt hem met een vriendelyk gelaat; eene eerlyke schaamte doet hem bloozen; hy betoont den vreemdling alle mooglyke vriendelykheid en eerbied. De grysaart staat verwondert, en denkt, dat het vermaak van zyn geld, door zo groot eene rente vermeerderd, weder te zien, hem zo beleefd doet zyn: hy werpt het geld op de tafel, met eene verontwaardiging, die zyne deugd niet ontveinzen kan. Maar hoe verbaasd was hy, toen hy *Doriman*, met eene ongeveinsde tederheid, hem de hand voelde drukken, en deeze woorden hoorde uiten. Myn Heer, gy hebt achting voor mynen Oom? helaas! gy hebt my gekend, dat ik onwaerdig was den naam van zynen neef te draagen! maar het heeft den Hemel behaagd, myn hart te veranderen. ——— *D'Olman*!... de deugd!... de schoonheid!... ach, Myn Heer!... door den tyd zult gy alles weeten. Ik heb eerbied voor uwe eerlykheid en uwe kinderliefde. Behout dit geld, ik smeek het u, ik wil noch hoofdsom noch rente ontfangen. De grysaart kan van verwondering zyne eigene ooren niet gelooven.... Herneem, zegt hy op eenen strengen toon, herneem uw geld, Myn Heer, gy zyt de man niet... Ach! roept *Doriman*, met eene hartbreekende stem, ik heb die vernedering verdiend, en draag die geduldig: ik weet dat ik u beleedigd heb.... Indien gy my de kwelling wilt aandóen van de som die ik u aanbied te weigeren, hoop ik echter, dat gy, uit inzicht van myn berouw, my niet zo zeer versmaaden zult, dat gy weigeren zoud de rente daar af te trekken.... Ach! Myn Heer, heb medelyden met my', welk eene straf ik ook verdiend mooge hebben, ik vrees uwe weigering meer dan de dood. De grysaart dringt aan op de verbindtenis door zynen zoon aangegaan, welke hy onkreukbaar keurt: dit verwekt eenen stryd tusschen hen beiden. *Doriman* werpt zich, schreijende, voor de voeten van den grysaart neder. ——— Edelmoedig man! ach wreek u niet! handel my zo wreed niet! ik ben geheel veranderd; kunt gy myn berouw verachten? Wat zal toch het loon van myne wroeging zyn, zo gy my met dezelfde oogen blyft beschouwen? De grysaart kan dit schouwspel niet langer aanzien;

hy beurt hem op. ——— Sta op, Myn Heer! gy doet my om my zelven bloozen: ik heb myne wraak te ver uitgestrekt: maar ik wilde uwe deugd op den toets stellen: ik spreek thans niet meer tegen den vrekken *Doriman*, gy zyt een geheel ander mensch geworden; eene wederkeering tot de deugd versterkt den mensch in zyne goede voorneemens, omhels my, en wees verzekerd, dat 'er voortaan geen onderscheid tusschen den Oom en den Neef by my meer zal plaats hebben."

Op dit voorval ging *Doriman*, zegt het verhaal verder, naar zynen Oom, met het ontvangen geld, ten einde hem over te haalen, om den gryzaart tot het aanneemen van het zelve te beweegen. Hy geeft Oom een verslag van alles, en openbaart hem inzonderheid zyne Liefde voor Mejuffer van R... *D'Olman*, in 't hart verheugd over 's Neefs verandering, moedigt hem aan, om in dezelve te volharden, en geeft hem te gelyk te kennen, dat 'er dan grond van hoop is, op de agting en wederliefde van Mejuffer van R... Het vervolg der Geschiedenisse beantwoordt wyders daaraan; en *Doriman*, van een Gierigaart een Weldaadige geworden, huwt voorts met Mejuffer van R...; en geeft den kinderen, uit dien gelukkigen Egt gesprooten, van jongs af een diepen indruk van die zedelyke grondbeginselen van belangeloosheid en grootheid van *ziel*, welke hen in het vervolg by een ieder bemind maakte. ——— In 't verhaal van dit alles vlegt de Heer *Mercier* verscheiden byzondere bedryven en ontmoetingen, tot dit onderwerp betrekkelyk, die natuurlyk vergezeld gaan van een aantal van voorstellingen, welken van onderscheiden zyden strekken, om de Leezers tegen alle vuile eigenbaat te wapenen, en hun eene algemeene Goedwilligheid jegens hunnen Naasten in te boezemen.

Zeldzaame Geschiedenis van twee zeer aartige Juffertjes, LIZETTE en NANINE. *In 's Gravenhage, by* C. Plaat 1777. *In octavo* 142 *bladz.*

De aartigheid van *Lizette* en *Nanine* is van de laage soort: ze zyn galante Juffers, en ter dier oorzaake kan het verhaal haarer bedryven geen aartigheid hebben, dan voor dezulken wier smaak slegt is, om dat hun hart bedurven is.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Uitvoerige Verhandelingen over voornaame stukken, uit de vroegere en laatere Historie der Ketteren, door wylen J. L. V. MOSHEIM, *Koninglyk Groot Brittannisch en Keur-Hanoversch Kerkeraad enz. Volgens den tweeden druk uit het Hoogduitsch overgezet, door* A. A. V. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordregt. Eerste en tweede Deel. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg 1776. *Behalven de Voorreden enz.* 631 *bladz. in gr. octavo.*

't IS een ieder, die de Kerklyke Geschiedenis maer enigzins nagegaen heeft, overbekend, dat de Ketterhistorie (*) een zo aenmerklyk gedeelte van dezelve uitmaekt, dat ze met regt ene gezette Studie vordere van hun, die zich op de beoefening der Kerklyke Geschiedenisse toeleggen; van waer ook een groot aental van Schryvers die taek, byzonderlyk, op zich genomen hebben, ten einde anderen behulpzaem te zyn, in 't ontzwachtelen der veelvuldige duisterheden, welken daer in voorkomen. Hier toe nu behoort mede inzonderheid dit Werk van den beroemden *Mosheim*; welke, aengezet door de herhaelde klachten, over de gebreklykheid der Ketterhistorie, niettegenstaende veler Schriften over dit onderwerp, de hand aen 't werk geslagen heeft, om te beproeven, of 't niet mogelyk ware, de Ketterhistorie op ene voldoender wyze te behandelen. 's Mans uitvoerige Voorreden voor het eerste Deel behelst ene welwikkende overweging van die klachten, ter aenwyzinge in hoe verre dezelven al of niet regtmatig zyn; by die gelegenheid deelt hy ons mede zyne oordeelkundige bedenkingen over de Schryvers der Ketterhistorie, mitsgaders het geen daer omtrent verder in aenmerking komt; en voorts bied hy den Lezer ene tweledige proeve van zynen arbeid nopens dit Stuk aen. In deze Proeve heeft hy zich bevlytigd tot

(*) Dat is, gelyk de Hoogleeraer *Mosheim* dezelve zeer wel omschryft, „ de Historie derzulken, die zig, door hunne byzondere leeringen en gevoelens, van den grootsten hoop der Christenen gescheiden, en daar door, [ten minste veelal, min of meer,] vervolging en tegenspreeking op den hals geladen hebben."

tot het vervaerdigen ener, zo veel 't hem mogelyk zy, volledige, bondige, onzydige en regelmatige geschiedenis der *Ophiten*, in de vroege Kerkhistorie, en van de *Apostelen*, in de Historie der Middeneeuwe; welker gevoelens en lotgevallen hy met alle oplettendheid ontvouwt. —— Men zal, zich op deze Studie toeleggende, het deswegens voorgestelde met te meerder nut kunnen nagaen, om dat de Hoogleeraer juist twee Gezintheden uitgekoozen heeft, welker Geschiedenissen men voorheen niet zeer naeuwkeurig onderzogt had, en die echter boven vele anderen wel der opmerkinge waerdig zyn. Twee Gezintheden daerenboven, welken als ten voorbeelde van verscheiden soortgelyken kunnen dienen: nademael de eerste onder de Gnostiken behoort, en de laetste te tellen is, onder die genen, welken zich al vroeg op de verbetering der Roomsche Kerke toeleidden: die ons dus enigermate toonen, wat men te oordeelen hebbe, van de denk- en handelwyze van andere zodanige Gezintheden in die dagen. Zyn Hoogeerwaerde behandelt dit onderwerp met zeer veel naeuwkeurigheid; en verscheiden zyner nevensgaende aenmerkingen dienen teffens ter ophelderinge van etlyke byzonderheden van die natuur, zo in vroeger als in later dagen. Hier benevens stelt hy alles met de uiterste bescheidenheid voor, met inagtneming der tyden en omstandigheden; waer door hy de aenhangers dier Gezintheden, welken de heerschende Kerk voor Ketters verklaerde, noch in een gunstiger noch in een haetlyker licht poogt te stellen, dan zy waerlyk verdienen; dat anders, aen de ene of andere zyde, veelal een der heerschende gebreken van de Schryvers der Ketterhistorie is. Wy zouden te breed uitweiden, wanneer wy ons hier wilden inlaten in 't ontwikkelen der voorgestelde Geschiedenissen; genoeg zy het den Lezer nog onder 't oog te brengen het onderscheidend kenmerk dezer Gezindheden, naer 't welke zy benoemd wierden, en den tyd te melden, wanneer dezelven voornaemlyk bestonden.

Betreffende de eerstgenoemde Gezintheid, die der *Ophiten*, dezelve behoorde, als reeds gezegd is, onder de *Gnostiken*, of de aenhangers van een Oostersch wysgeerig zamenstel, dat wel inzonderheid ene byzondere leer had, nopens den *oorsprong* van het Kwaed in de Waereld. Dit Stelzel, door de Heidensche Wysgeren in 't Oosten uitgedagt, is, op velerlei wyzen gevormd, ook enigermate door etlyke Jooden, en insgelyks door vele Christenen in vroegere dagen aengenomen, en, als 't ware, door hen met de Christelyke Leer verenigd. Onder dit slag van Christenen bevonden zich ook deze *Ophiten*,

ten, die vele ſtukken met de overige Gnostiken gemeen hadden, terwyl ze, gelyk dit alomme gevonden wierd, het Stelzel, in deze en gene opzichten, verſchillend van anderen ſchikten; maer 't geen hun bovenal van anderen onderſcheidde, en uit welken hoofde zy *Ophiten* en *Serpentinianen* of *Slangenbroeders* genoemd zyn, is hun gevoelen nopens de Paradysſlang, dat hen tot enige Godsdienſtige eerbied voor de Slangen geleid ſchynt te hebben. Uit alles, wat men desaengaende vind aengetekend, kan men opmaken, dat de *Ophiten* in 't algemeen de Paradysſlang gehouden hebben voor een Geest, welke iets Godlyks bezat, die de eerſte Menſchen tot de kennis van den waren God, welken zy van den Schepper der Menſchen onderſcheidden, gebragt heeft; dan dat ze onder elkander verſchillende gedachten gevoed hebben wegens dien Geest. Volgens sommigen is die Geest voorts de oorzaek van 's Menſchen ongeluk geworden; en zy die hem dus als den Duivel beſchouwden, zullen hem geen Godsdienſtige eerbied toegedragen hebben. Maer anderen, beweerende dat dezelve de *Sophia* was, aen welke zy die kennis verſchuldigd waren, en die nog ſteeds yverde voor de eer van den waren God, konden uit dien hoofde den Slangen zeer wel ene groote hoogachting toedragen. En dezulken onder hen, die de Paradysſlang nog hooger plaetſten, ſtellende dezelve boven de *Sophia*, als geloovende dat het *Christus* zelf was, die de geſtalte ener Slange had aengenomen, om de menſchen tot de kennis van den waren God te brengen, en tot den afval van hunnen Schepper *Jaldabaoth* te bewegen, konden de geestlyke Slang, volgens dit hun gevoelen, als een God aenbidden, en de natuurlyke Slangen als een zinnebeeld der Godheid eeren. Zyn 'er daerenboven, gelyk *Tertullianus* aenduid, ook *Ophiten* geweest, die de Paradysſlang nog hooger verheven hebben, (dat echter gansch onzeker is,) dan kunnen dezen ook zeer wel den Slangendienst tot den hoogſten trap, naest dien van de oorſpronglyke Godheid, gebragt hebben. —— Zy kwamen dan hier in overeen dat de Paradysſlang den Menſchen de kennis van den waren God ontdekt had, 't welk zy als ene weldaed aenmerkten; maer verder voedden zy onderſcheiden gedachten van den Geest of Godlyken Perſoon, die de gedaente der Slange had aengenomen; en van daer verſchilden zy gevolglyk ook in 't ſtuk van den Eerdienst der Slange. Op die wyze kan men de onderſcheiden berichten desaengaende nagenoeg overeenbrengen, zich een denkbeeld van hun gevoelen vormen, en

begrypen, hoe 't mogelyk zy, dat, (juist niet by allen, maer by zommigen,) met het houden van 't Avondmael, een zekere Eerdienst der Slange plaets had, welke ons de Hoogleeraer indezervoege beschryft. „ Elke Gemeente hieldt eene levendige Slang in eene Kast of in een Hok. Wanneer het Avondmaal gevierd zou worden, plaatste men eene tafel naby dit hok, en lag 'er brood op. De Leeraar opende, hierop, dat hok, waarin de Slang was, en riep ze 'er uit. De Slang gehoorzaamde hem, kroop op de tafel, kronkelde zig om het brood, dat 'er op lag, en lekte het. Naa deze afschuwelyke inwying tradt de Leeraar toe, brak dit brood, deelende het onder hen uit, die deze plegtigheid bywoonden. Elk at niet slegts het stuk, 't welk hy ontvangen hadt, maar naderde ook de Slang en kuste haar. Wanneer haar allen deze eerbied hadden beweezen, dan begaf zy zig naar haare wooning. De Leeraar sloot dezelve op; en de vergaderde Gemeente zong dan, ter Eere van den Allerhoogsten God, welken de Slang den menschen in het Paradys bekend gemaakt zou hebben, eenen lofzang (*)." Het vieren dezer plegtigheid op die wyze, droeg by de *Ophiten* den naem van het *volkomen offer*; waer uit de Hoogleeraer als waerschynlyk afleid, dat ze, niet dan op zekere tyden, de Slang tot hun Avondmael geroepen, en ook, op andere tyden, zonder dezelven, hun heilig brood genuttigd hebben.

Deze Gezintheid der *Ophiten* is, naer allen schyn, oorspronglyk ene Joodsche Gezintheid, welke reeds stand gegrepen had, vóór 's Heillands geboorte; en wier voornaemste Stichter vermoedlyk geweest is een Persiaensche Jood, met name *Euphrates*. Eenige Jooden van dien aenhang, het Euangelie omhelsd hebbende, mag men gissen, bragten die Leer al vroeg in de Christen-Kerk, zoekende hunne zogenaemde Wysgerige denkbeelden met de Leer van 't Euangelie te verenigen. Men heeft althans gronds genoeg om te stellen, dat 'er, reeds met den aenvang der tweede Eeuwe, *Ophiten* onder de Christenen geweest zyn; dat ze zich voorts byzonder in Azie uitgebreid hebben; nooit zeer talryk geweest zyn; en met het afloopen der zesde Eeuwe dermate versmolten zyn, dat men 'er zedert geen gewag van vinde.

Wat nu verder nog aenbelangt de tweede gemelde Gezintheid,

(*) Deze beschryving is zamengesteld uit het berigt van *Epiphanius* en *Augustinus*. Zie EPIPHANIUS *Hæres.* 37. §. 5. *p.* 272. AUGUSTINUS *de hæres.* C. 7. *p.* 110.

heid, die der *Apostelen*, desaengaende leert ons dit Geschrift, dat dezelve, nevens verscheiden anderen, de verbetering der Roomsche Kerke bedoelde; en wel inzonderheid het oog had op het Waereldlyk gezag dat zich de Pausen aenmatigden, mitsgaders op de pracht en prael der Geestlyken, met het gene daeraen voorts verknocht was. Zy hielden zich genoegzaem aen de Leer der Roomsche Kerke, ten minste in zo verre, dat ze geen wezenlyke Leerstukken tegenspraken; maer ze beweerden dat de Kerk, in hare zeden, en vooral door het bezitten van rykdom, ten uiterste bedorven was; dat zy door God geroepen waren om dezelve te zuiveren; ten einde de Christelyke Kerk in alle deelen gelykvormig te maken aen de Gemeenten, die de Apostelen van Jezus Christus, by de eerste verkondiging der Euangelieleere, gesticht hadden. Hier toe behoorde dan ook, volgens hunne gedachten, dat de Leeraers moesten leven, even als die Apostels, en, zonder enig inkomen te bezitten, het Land al predikende doorreizen; welk een en ander hen bekend maekte, onder den naem van *Apostoli* of *Apostelen* en ook wel de *Apostelorde*. Zie hier een kort berigt van hunne kleeding en openbare prediking, mitsgaders van hun onderhoud, door hunnen aanhang.

„ Zy droegen eenen langen witten rok, die om het lyf met eene Koorde vast gemaakt was, en over dien een soort van mantel, die den hals en de schouders bedekte. Het hoofd was nooit gedekt; hair en baard groeiden zo lang als zy wilden; de voeten waren nu eens bedekt met pantoffels, dan weder geheel bloot. Op zodanig eene wyze liepen zy door steden en dorpen, predikten op de openbaare plaatzen en markten, of waar zy slegts eenige menschen aantroffen; verkondigende de toekomst van Gods Ryk, vermaanende de waereld, dat ze zig bekeeren, en het op handen zynde Oordeel van God, door eene volkome verzaaking aller aardsche dingen, te gemoet mogt gaan. —— Intusschen leefden zy eeniglyk van de vrywillige gaaven, die men hen wilde geeven, en hielden zig nergens mede onledig, dan met vermaanen en prediken. De Broeders, of hunne Aanhangers, behielden, gelyk men uit alles kan afneemen, middelerwyl, hunne oude kleeding, bleeven in hunne huizen, zetteden hunnen gewoonen arbeid voort, en lieten hen de Bekeering verkondigen, die geloofden, dat ze daar toe van God verwekt waren."

Als eerste Stigter dezer Gezintheid staet bekend *Gerhard Segarelli*, gebooren te Alzano, een dorp of vlek van 't Hertogdom Parma, doch naderhand een inwoonder der Stad Parma, van waer hy de *Parmenser* genoemd wierd. Men bepaelt

den aenvang zyner predikinge, als een daer toe geroepen Apostel, op het jaer 1260; maer het liep aen tot het jaer 1263 eer hy enigen aenhang maekte. Van dien tyd af begon dan de Gezintheid der Apostelen, of de Apostelorde, die eerlang vry sterk toenam; zich eerst door Italie, en vervolgens ook door geheel Duitschland, Spanje, Frankryk en elders verspreidde. Ze heeft hier en daer, niettegenstaende de oplettendheid der Kettermeesteren ter uitroeijinge van dezelve, nog al enigen tyd stand gehouden; zelfs vind men ze gemeld tot op het afloopen der veertiende Eeuwe; maer toen zyn de nog overgeblevenen van dien aenhang waerschynlyk vermengd met andere Gezintheden, welken in die dagen tegen de Roomsche Kerk opstonden; waer onder wel partyen waren, met welken zy zich ligtlyk konden verenigen; waerdoor dan hun naem verder allengskens te niet gegaen zal zyn.

In den aenvang vond deze Apostelorde geen tegenstand, om dat men zulke bedelende Boetpredikers diestyds niet ongewoon was, en Broeder *Gerbard*, met zyne Medeapostelen, wel zorge droeg van zyn ware doelwit niet openlyk te ontdekken. „ Dit droegen zy, zegt de Hoogleeraer, zo stil, zo geheim en zo voorzigtig voor, dat het een geruimen tyd verborgen bleef. Zy vertrouwden niemand, dienze vooraf niet hadden beproefd. En wanneer hen iemand zodanig voorkwam, dat zy hem hunne gedagten bekend konden maaken; dan zeiden zy hem egter alles niet op eenmaal, wat ze in den zin hadden. Den eenen ontdekten zy dit, den anderen dat. Hier stelden zy, op éénen tyd, veel voor; daar bleef het slegts by weinig woorden, naar gelange hen de gemoederen geaart toeschenen. Bykans altyd wierdt het begin gemaakt, met klagten over de bedorvenheid der Bisschoppen, der Kerklyken en Monniken. Deze konden by de allermeesten, die zelve geen Kerklyken waren, zonder merklyk gevaar gedaan worden, om dat de zondige wandel der geenen, die lichten der Kerke en Herders der Christgeloovigen zyn wilden, elk een bekend en nergens gewild was. Keurden zy, met wien zy zig in een gesprek inlieten, deze klagten goed; dan volgden allengs andere leeringen, die zwaarder te verantwoorden waren. De Kerk te Rome, zeide men, was, voor dezen, de Bruid van Christus, toen ze nog door arme Bisschoppen wierdt geregeerd. Thans is ze de groote Hoer, en het Dier met zeven hoofden, waarvan *Johannes* voorzegt. De ondeugden der Pauzen en Bisschoppen hebben God bewoogen, haar

al

al het aanzien, en alle de magt, die Jezus haar verleende, te beneemen. Het is Gode mishaagelyk dat de Voorstanders der Kerke groote goederen bezitten en gebruiken. Jezus waare Dienaaren moeten zo arm zyn als de Apostelen, en hun leven, alleen, door de milddaadigheid der Christenen, onderhouden. Wat wil het zeggen, dat de Bisschoppen in Paleizen, en de Monniken in ruime welgebouwde Kloosters woonen, en ryke inkomsten genieten? Leefden de Apostels zo gerust en zo gemaklyk? En moeten de Leeraaren der Kerke niet den Apostelen in alle dingen gelyken? Betuigden zy, met wien zy spraken, ook geenen tegenzin in deze leerstellingen, dan kwam, eindelyk, dat geen voor den dag, waaraan hen 't meest gelegen lag. God heeft, uit ontferming en liefde, besllooten, zyne geheel verwoeste Gemeente weder te vernieuwen, en haare oude zuiverheid en onschuld weder te herstellen. GERHARD, onze Vader, is van hem verwekt, om dit groot werk uit te voeren, en wy, die wy hem navolgen, en ons Apostels noemen, zyn de werktuigen, door wien het moet volbragt worden. De Geest der eerste Apostelen rust op ons, en is, nergens, buiten onze Gemeente, te vinden. Des hy, die zalig wenscht te worden, Babel moet verlaaten, en zig by ons genootschap voegen." —— Hunne omzichtigheid in 't voorstellen dezer Leere beveiligde hen etlyke jaren; doch allengskens lekte het ene en het andere uit; vooral toen de Apostels zelven vrymoediger wierden, en minder omzichtigheid gebruikten; 't welk hun de scherpste vervolging op den hals haelde; waertegen zy zich met zo veel moeds aenkantten, dat men hen niet dan door een formelen oorlog konde bedwingen.

Ten laetste neme men hier nog in aenmerking, dat men deze *Apostoli* niet moet vermengen met de *Apostolici*, waer toe de gelykklankigheid der benaminge van *Apostel* en *Apostolisch* wel eens aenleiding gegeven heeft. De *Apostolischen* werden dus genaemd, om dat ze voorgaven, de ware Leer, als navolgers der Apostelen van Jezus Christus, te willen herstellen: zy waren reeds bekend in de twaelfde eeuw, hielden zich voornaemlyk in Vrankryk op, en geneerden zich door den arbeid, winnende hun brood, door het werk hunner handen. Voor 't overige was hunne Leer, ten aenzien der Roomsche Kerke, ook zo verschillend van die der opgemelde *Apostelorde*, dat het ten duidelykste blyke, dat men deze twee Gezintheden wel degelyk hebbe te onderscheiden.

Beredeneerd onderzoek naar de natuur en 't bestaan der Engelen, strekkende, om te betogen, dat ze zoo wel Lichamelyk als Geestelyk zyn: door ÆGIDIUS PETRÆUS, *Predikant te Cappellè in Zuidbeveland. Te Goes by* J. Huysman *en in 's Gravenhage by* J. A. Bouvink 1777. *Behalven het Voorwerk* 322 *bladz. in gr. octavo.*

AL van vroege tyden af, heeft men in de Christelyke Kerk zeer onderscheiden gedachten gevoed, over het hier behandelde onderwerp (*); dè een beweerde, dat de Engelen zuivere onlichaemlyke Geesten zyn; en de ander hield staende, dat die Geestlyke, anders gezegd verstandige redenmagtige, Wezens, met een Lichaem, naer hunnen aert, bedeeld zyn; zo dat ze, op ene soortgelyke manier, als wy Menschen, uit Lichaem en Geest bestaen. Trapswyze schynen de eerste gedachten de overhand gekregen te hebben, in zo verre, dat het heerschende gevoelen, ook nog heden, zich bepale voor het denkbeeld, dat de Engelen zuivere onlichaemlyke Geesten zyn. Midlerwyl vond men echter nu en dan nog Godgeleerden, die beweerden, dat de Engelen een hun eigen lichaemlyk bestaen hebben. Dan 't komt ons voor, dat men dit verschillend denkbeeld, in de laetste dagen, veelal beschouwd heeft, als een stuk van geen aenmerkelyk gewigt: dit kon ligtlyk te wege brengen, dat velen het aengenomen gevoelen slechts als uit ene sleur omhelsden, zonder het voor en tegen te onderzoeken; en dat anderen het bragten onder de problematike Godgeleerde denkbeelden, waeromtrent nog al het een en ander voor en tegen te zeggen, maer niets volstrekt te beslissen valt; waeruit dan natuurlyk moest volgen, dat men dit onderwerp bykans in 't geheel niet opzetlyk behandelde. Wy hebben althans, in den loop onzer Letteroefeningen, niets uitvoerigs rakende dit verschil ontmoet, dan ene Verhandeling van den Hoogleeraer *Petrus Jansfen*, ingericht, om de lichaemlykheid der Engelen duidelyk te bewyzen, uit Luc. XX. 27-39; (†) en het thans uitgegeven Geschrift van den Eerwaerden *Petræus*, strekkende om te betoogen, dat de Engelen, buiten hun geestlyk bestaen, ook een ei-

(*) Zie, uit vele Schriften deswegaende VOSSIUS *de Idol. L. I. C.* VI.

(†) Zie ons bericht van deze Verhandeling in de *Nieuwe Vad. Letter.Oef. III D. bl.* 54-58.

eigen lichaemlyk bestaen hebben, en wel dat ze *Vuur Wezens* zyn. —— 's Mans stelling luid, volgens zyne eigen opgave, aldus. „ De Engelen zyn het geslachte of die maatschappy van hemelsche Schepselen, welke, binnen den kring der zesdaagse waereldschepping, alken van God zyn voortgebragt in den staat van zedelyke rechtheid; en welker bestaan is uit twee deelen; een zuiver geestelyk en een lichamelyk, uit het wezen des vuurs geformeerd, en onderling door een band van vereeniginge te samen gevoegd." Wel byzonder komt zyn gevoelen, nopens der Engelen lichaemlyk bestaen, hierop uit. „ Zy zyn door Gods oneindig schepvermogen uit de hoofdstoffe of het element des vuurs geformeerd, en tot zulke schepselen gemaakt, die naar dat deel bekwaam waren, en geschikt tot de bewoninge des hemels en de verheerlyking van God in alles, waartoe zy in zynen dienst mogten gebruikt worden." - Zyn Eerwaerde heeft dit Stuk, gelyk hy in de Inleiding meld, aengevangen, met een oogmerk om zich op onwrikbare gronden in 't aengenomen gevoelen te versterken; doch de weg van onderzoek heeft hem tot het bovengemelde denkbeeld geleid, 't welk hy nu ten sterkste poogt te verdeedigen, en waer van hy de verdere nasporing op het ernstigste aenbeveelt. Na enige voorafgaende aenmerkingen, die ten aendrang van verplichting ter navorschinge van dit onderwerp strekken, etlyke regels behelzen, welken men in 't onderzoeken van Bybelwaerheden in acht heeft te nemen, en verder ter nadere bepalinge van enige byzonderheden, rakende dit Stuk, dienen, komt zyn Eerwaerde ter zake. In de eerste plaetse onderzoekt hy, op welke gronden men de onbelichaemde geestlykheid der Engelen beweert; en zyn besluit is; „ Dat de gewonelyk gestelde onlichamelykheid der Engelen van allen goeden en waren grond ontbloot, en uit dien hoofde billyk verwerpelyk te rekenen zy." Hier op volgt dan verder de bewering der Stellinge, waer toe hem zyn onderzoek, als gezegd is, gebragt heeft; eerst, dat de Engelen zo wel stoflyk en lichaemlyk als geestlyk bestaen, en vervolgens dat het Vuur-Wezens zyn, wier lichamen geformeerd zyn, en bestaen, uit het element of de stoffe des Vuurs; welk een en ander hy ten laetste, met ene samentrekking van het beredeneerde, ten zekerste tracht aen te dringen.

Het geen de Eerwaerde *Petræus*, deswegens voorstelt is ene oplettende overdenking wel waerdig, voor enen ieder die ledigen tyd en lust leeft, om na te gaen, of hy voor zich een genoegzamen grond kunne vinden, op welke hy het ene gevoelen nopens dit Stuk boven het andere, als ene waerheid, of

of ten minste als de waerheid het meeste, zou mogen omhelzen. Onze geachte Autheur, zyne overtuiging rechtmatig opvolgende, behandelt dit onderwerp met alle oplettendheid; begrypende dat hy een zeer algemeen vooroordeel tegen zich heeft, wend hy de uiterste poogingen aen, om zyne voorstellingen alle kracht by te zetten, ten einde hy ook anderen mogte overtuigen, van 't gene hem als eene bewezen waerheid voorkomt. Ten dien einde verzuimt hy niet alles by te brengen, wat dienen kan, om de zwakheid van het algemeen aengenomen gevoelen te doen opmerken, en te toonen, dat alles, wat ons in de Heilige Schriften, rakende die Hemelbewooners, voorgesteld word, zig veel duidelyker en gereeder laet verklaren, volgens het denkbeeld, dat zy een eigen lichaemlyk bestaen hebben, dan volgens het gevoelen, dat zy zuivere onlichaemlyke Geesten zyn. Hy houd zig bestendig aen den letter, ten opzichte van alle die lichaemlyke spreekwyzen, welken de Heilige Schryvers wegens de Engelen gebruiken, zo met betrekking tot hunne werkzaemheden in den Hemel, als ten aenzien van hunne verrichtingen en verschyningen op Aerde. Dit trekt hy, 't is waer, zomtyds wat sterk; des een ieder, die anders tot zyn gevoelen overhelt, hem in alles niet zal toevallen; maer over 't geheel toont hy dat die schryfwyze zyne stelling begunstigt; en dat men anders, (daer 't algemene gevoelen, gelyk hy acht bewezen te hebben, geen grond heeft,) in 't verklaren dier spreekwyzen, buiten noodzaek, tot oneigenlyke en figuurlyke uitleggingen zyne toevlucht neemt; tegen den algemeen erkenden Uitlegkundigen Regel, dat men, buiten noodzaeklykheid, niet behoort af te zien van de letterlyke betekenis. Wel byzonder vindt hy een aenmerkelyken steun voor zyn gevoelen, zo verre het de lichaemlykheid der Engelen betreft, in hunne lichaemlyke verschyningen op Aerde; die dezulken, welken het algemene gevoelen begunstigen, noodzaken om te beweren, dat de Engelen, wanneer ze zich op Aerde vertoonden, verschenen in aengenomen lichamen, die ze vervolgens weder afleiden: welke stelling, gelyk zyn Eerwaerde doet zien, aen onoplooslyke zwarigheden onderhevig is, en nimmer beslissend bewezen kan worden. —— 's Mans Geschrift is voorts alleszins indiervoege opgesteld, dat het zeer wel kunne dienen, om het denkbeeld van het lichaemlyk bestaen der Engelen, by velen, tot eene zeer hooge waerschynlykheid te brengen; en, dit vast staende, zal men, op zyne gronden voortdenkende, zyne daeraen verbonden stelling, dat ze Vuur-Wezens

zeis zyn, niet t'enemael verwerpelyk vinden. Wy zyn ook niet vreemd van te denken, dat zyn Eerwaerde; by onbevooroordeelden, nog al merkelyken ingang zou hebben, indien hy zich met het waerschynlyke vergenoegd had. Maer hy gaet verder; hy heeft het Stuk willen voldingen, en alles als zekere waerheden bewyzen; dat hem ook ten sterkste op zyn gevoelen, en de verplichting tot het onderzoek van dit Stuk, als ene zaek van 't uiterste gewigt, doet aenstaen; 't welk, zo veel wy tot nog kunnen zien, en onder het doorbladeren van dit Geschrift meermaels gedacht hebben, te veel ondernomen en te veel gevergd is.

Redevoeringen van den Eerwaarden Heer S. ROTHANKER. *Uit zyn Handschrift verzameld. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede en laatste Deel. Te Amsteldam by* M. Schalekamp 1777. *Behalven het Voorwerk* 160 *bladz. in gr. octavo.*

MEt den aenvang van dit tweede Deel achtervolgt de Uitgever enigermate zyne Voorrede, aen het hoofd van 't eerste Deel geplaetst; waer in hy ons ene soort van Geschiedverhael, nopens de verlichting en verbetering van 't Menschdom in onze dagen, geeft; met melding van de ernstige poogingen, welken zommigen ten dien einde aengewend hebben, en den gelukkigen uitslag, die zulks hier en daer in ene mindere of meerdere mate gehad heeft. Deze Voorreden behelst verscheiden lezenswaerdige aenmerkingen, strekkende om te toonen, hoe de Wetenschappen gehandhaefd behooren te worden tot wezenlyk nut der Maetschappy; en wel byzonder wat men in acht behoorde te nemen, om het Gemeen, en vooral de Landlieden, te ontheffen van Onkunde, Bygeloof en Vooroordeel, en hun klaer en overtuigend zodanige kundigheden in te boezemen, die geschikt zyn, om hen brave Burgers en goede Christenen te maken. In de behandeling van dit onderwerp hekelt de Opsteller dezer Voorreden, op ene geestige wyze, veler nutteloozе, ja dikwerf schadelyke manier van studeren, en hunne daerop gevestigde manier van onderwyzen; terwyl hy tevens ten ernstigste aendringt, op ene tegengestelde manier, welke niet anders dan nuttig kan wezen, door den heilzamen invloed, dien men 'er natuurlyk van verwagten kan, en ook hier en daer reeds ondervonden heeft. —— Naer dien smaek nu zyn de met deze Voorreden uitgegeven Reden-

denvoeringen opgesteld; als Redenvoeringen van een Dorps-Predikant, die 't 'er op toelegt om zich te schikken, naer de vatbaerheid zyner Dorpelingen, zodanige stoffen verkiest als hy voor hunnen staet en omstandigheden dienstig oordeelt, en dezelven op zulk ene manier uitvoert, als, zynes oordeels, van de meeste vrucht voor zyne Toehoorders kan wezen. Men vind hier des ene verzameling van Dorps-Predicatien, geschikt voor eenvoudige Landlieden, die ter bereikinge van het bedoelde oogwit van zodanig een Leeraer zeer wel opgesteld zyn; en schoon ze geen diep uitgewerkte noch geleerde behandelingen over netelige of spitsvinnige onderwerpen behelzen, en zomtyds zelfs wat plat uitgewerkt mogen voorkomen, zullen 'er echter nog Stedelingen genoeg zyn, die dezelven, zo ze zich anders verwaerdigen een Dorp Predicant hunne aendacht te verlenen, met vrucht kunnen doorbladeren. Het meerder gedeelte der hierin voorgestelde Lessen, hoewel byzonder gericht tot Dorplingen, is toch van die natuur, dat ze gereedlyk op alle standen overgebragt kunnen worden. — De plichten van wederzydsche Echtgenooten, en 't *geen dienen* kan om een Huwelyk gelukkig te maken; de *opvoeding* der Kinderen in 't algemeen, hun Godsdienstig onderwys *en* de opleiding tot een Godsdienstig gedrag in 't byzonder; de plichten der Dienstboden; het in achtnemen onzer Gezondheid; het schuwen van Dronkenschap; het vermyden van Procesfen; het tegengaen van 't Bygeloof; het aenkweken van ene vergenoegde geestgesteldheid; het gadeslaen der Godlyke Wonderen, in de Schepping en Voorzienigheid, die maer al te dikwils onopgemerkt blyven; deze en soortgelyke onderwerpen, in 't ene en andere deel dezer Redenvoeringen ontvouwd, verdienen zekerlyk hunne overdenking in de Menschlyke Zamenleving, waer men zich ook bevinde. Buiten dit zal men den Dorpprediker met genoegen, zo wy vertrouwen, het geluk van den Landman hooren verheffen: en als hy den Kanzel beklimt, by gelegenheid van ene gestrafte Diefegge, die zich openlyk in de Kerk verdemoedigt, of het Volk op de gerechtsplaetse zelve aenspreekt, by de te rechtstelling ener Kindermoorderesse, zal men bemerken dat hy van de voorkomende gelegenheden een gepast gebruik weet te maken, om zynen Toehoorderen nutte leeringen in te boezemen. Niet minder eigenaertig drukt hy zich uit in ene *soort* van Lykreden, in een tyd, toen ene aenstekende ziekte vele Lieden van het Dorp wegrukte: en hoort men hem eindelyk, staende op den Brandstapel, zyne Dorplingen aenmoedigen, om den ongelukkigen, wiens Huis en Schuur afgebrand

brand was, mildlyk in deszelfs nood bytestaen, men zal gereedlyk erkennen, dat zyne Aenspraek geschikt was, om invloed te hebben. —— Met één woord, men zal in alles zien, dat de zogenoemde Prediktrant van *Notbanker* zyne nuttigheid onder de Dorplingen kan hebben, en tevens leeringen behelst, welken ook van een uitgebreider nut zyn.

Orde des Heils; of de Samenhang en het gewigt van sommige aangelegene waarheden van het Evangelie verdeedigd door S. PIKE, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by de* Wed. J. J. van Poolsum 1777. *Behalven de Voorreden* 106 *bladz. in gr. octavo.*

DE onderwerpen, door den Eerwaerden *Pike* in dit Stukje verhandeld, zyn, *De kennis van den waren God*; *Het vermanen tot Geloof en Bekeering*; *De aert en uitwerkselen van het rechtvaerdigend geloof*, en *de Werking van Gods Geest*. Zyn Eerwaerde behandelt deze onderwerpen in denzelfden smaek, als onze Nederlandsche Godgeleerden, die, boven anderen, voorkomen, als handhavers van de Leer van 's Menschen Onmagt en Gods vrye Genade; zich diets makende, dat anderen, die niet volkomen met hun instemmen, dezer Leere te kort doen. Wel inzonderheid legt hy 't 'er op toe, om, by manier van vragen en antwoorden, deze denkwyze te verdeedigen, en de tegenbedenkingen uit den weg te ruimen, 't welk met alle bescheidenheid geschied; waerdoor het zonder kwetzing ook van anders denkenden gelezen kan worden. Intusschen vind men 'er echter niets byzonders in, dat meer dan andere Schriften over deze onderwerpen, in de laetste dagen uitgegeven, dienen kan ter beslissinge van de verschillende denkwyze onzer Godgeleerden daeromtrent.

Elftal van Brieven van wylen den Heere J. HERVEY, *ter verdeediginge van zynen* THERON EN ASPASIO, *tegen de (hier voorafgaande) Aanmerkingen van den Heere* J. WESLEY. *Uit het Engelsch vertaald, door* M. V. WERKHOVEN. *Te Rotterdam by* Bennet en Hake 1777. *Behalven het Voorwerk* 438 *bladz. in gr. octavo.*

VOor hun, die den *Theron en Aspasio* van den beroemden *Hervey* lezen, zyn deze Brieven van een byzonderen dienst,

dienst, in zo verre zy in verscheiden opzichten kunnen strekken, ter nadere ophelderinge van deze en gene daerin voorkomende stellingen. Wyders leert men 'er uit kennen, de verschillende denkwyze dier twee Engelsche Leeraren, *Hervey* en *Wesley*, die zich beiden in 't nabuurig Engeland een grooten naem verworven hebben; en men zal, aen welke zyde men ook in dit geschil sta, uit dit Geschrift ligtlyk bemerken, dat de Eerwaerde *Hervey* ongelyk bekwamer was, of meer vernuft en schranderheid bezat, dan zyne Party, in de uitvoering van dit verschil.

Het wezen van het oprecht geloof in de 21ste Vraag en Antw. van den Heidelb. Catechismus gezocht en gevonden; benevens een Zestal van Vraagen, beantwoord door J. NUPOORT, *weleer Lidmaat der Hervormde Gemeinte te Schoonhoven, thans S. S. Min. Cand. onder het Eerw. Classis te Linge. Te Utrecht by* G. v. d. Brink 1777. *Behalven de Voorreden* 254 *bladz. in gr. octavo.*

De vraeg, *Wat is een oprecht geloove*? word in den Heidelbergschen Catechismus aldus beantwoord: „ Een oprecht geloove is niet alleen een seker weten of kennis, daer door ik 't al voor waerachtig houde, dat God ons in zyn Woord geopenbaerd heeft; maer ook een zeker vertrouwen, 't welk de heilige Geest door dat Euangelie in myn harte werkt, dat niet alleen anderen, maer ook my, vergevinge der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken zy, uit loutere genade, alleen, om de verdienste Christi wille." En omtrent dit antwoord komt by de Uitleggers in overweging; hoe het Oprecht Geloove hier worde voorgesteld: *of in deszelfs wezen of in deszelfs welwezen*? Meerendeels verklaren ze zich voor het laetste gevoelen, maer enige weinigen zyn van oordeel dat men hier op het eerste heeft te denken, en onze Autheur voegt zich aen hunne zyde, „ houdende het daar voor, dat ja waarlyk, in dat 21ste antwoord, *het wezen des geloofs* word uitgedrukt." Ten rechten verstande hier van merke men aen, dat, volgens onzen Autheur, „ hebbelyke en dadelyke geloofskennis, toestemming en vertrouwen het wezen des geloofs is, dat altyd en by allen die gelooven gevonden word: maar, verzekering van zyn aandeel aan God in Christus behoort, *zegt hy*, tot het welwezen des geloofs, en word niet by allen die gelooven, noch ook niet altyd gevonden." —— Om nu te toonen, dat

in

in het gemelde antwoord niet het laetste maer het eerste opgegeven word, zo gaet hy met den aenvang na, op welke gronden men beweeren wil, dat het geloof aldaer in deszelfs welwezen word voorgesteld. De nietigheid dezer gronden, zynes oordeels, aengewezen hebbende, legt hy 't 'er voorts op toe, om te betoogen, dat men de allerzekerste gronden heeft, om zich hier tot het wezen des geloofs te bepalen; als mede, dat dit wezen des geloofs, onder die bewoordingen, welken in dat antwoord voorkomen, zeer gepast en volzinnig uitgedrukt word. Zulks geeft hem aenleiding tot ene opzetlyke behandeling van het wezen des geloofs, om het zelve, volgens zyn begrip, in zyn geheel, zo nauwkeurig en onderscheiden als hem mogelyk is, te bepalen en voor te stellen; waer mede hy dan vervolgens dat antwoord vergelykt, om deszelfs juiste overeenkomst daer mede aen te wyzen. Ten laetste verledigt hy zich nog, in een aenhangsel, tot het overwegen der onderscheidene beoordeelingen van zyn gevoelen, die hem voorgekomen zyn, welker ongegrondheid hy ten duidelykste poogt te doen zien.

By dit Geschrift heeft de Heer *Nieuwpoort* nog gevoegd, ene beantwoording van Zes Vragen, nopens het verband, waer in het oprecht geloof met de wedergeboorte, het deel krygen aen Christus, en des Zondaers rechtvaerdiging voor God, te beschouwen zy. De Vragen worden min of meer uitvoerig beantwoord, en de inhoud komt kortlyk hierop uit.

„ I. Vr. *Word de Genade des Geloofs gevonden, en vervolgens de daaden des Geloofs geoeffent, in en door een Dood, Natuurlyk, Onwedergebooren Mensch?*

„ Antw. Neen.

„ II. Vr. *Zoo ja, hoe dat met de Leere der Onmagt overeen te brengen?*

„ Antw. Onmogelyk. Men moet in tegendeel de voorige Vraag ontkennend beantwoorden, daar 't blykbaar is, dat de genade des geloofs alleen gevonden word in, en de daaden des geloofs alleen geoeffent worden, door een leevendig, geestelyk en in zeker opzicht, (Ik zegge, en begeere dat dit wel in acht genomen en gehouden worde, *in zeker opzicht*,) Wedergebooren mensch.

„ III. Vr. *Zoo alleen door Geestelyk-leevende en Wedergebooren Menschen, is het dan een werkzaamheid van den Ouden, of van den Nieuwen Mensch?*

„ Antw. Niet van den Ouden; maar alleen van den Nieuwen Mensch.

„ IV.

„ IV. Vr. *Zoo van den Nieuwen Mensch, hoe kan men dan gezegt worden, door het geloof wederbaart te worden?*

„ Antw. Het beredeneerde, in 't beantwoorden dezer vrage, (door ene ontvouwing van de Leer der Wedergeboorte en des Geloofs, zo als dezelve, zynes oordeels, onderscheidenlyk voorgedragen behoort te worden,) trekt hy te samen in deze korte stelling. —— De genade des geloofs word gevonden, de daaden des geloofs worden geoeffent, niet in en door een dood, natuurlyk en (volstrekt) onwedergebooren: maar alleen in en door een geestelyk leevendig en (in zeker opzicht) wedergebooren (ik zegge door geestelyke Ontfankenis en Draaging vernieuwden) Mensch; en dat, niet in nog door zynen ouden; neen, maar alleen in en door zynen nieuwen mensch. Dan, voor zoo verre de geloofsgenade werkt, en geloofsdaaden oeffent, tot de geestelyke geboorte van den nieuwen mensch, voor zoo verre word die geloofsgenade gevonden in, en die geloofsdaaden geoeffent door den nieuwen mensch, niet, zoo als hy reeds gebooren is, neen, maar alleen zoo als hy, in het begenadigd hart, ontfangen is, gedraagen, en eindelyk, op des Heeren tyd, voortgebragt, dat is (in een bepaalden zin) wedergebooren word.

„ V. Vr. *Hoe 'er dan gezegt kan worden, dat men door het geloof deel aan den Heere Jezus krygt? Of ontfangt en heeft de mensch 't geestelyk leeven, als het beginsel, waaruit hy 't geloove oeffent, eer hy deel aan den Heere Jezus heeft?*

„ Antw. De rechtmatige beantwoording dezer Vrage, ter afwendinge van alle strydigheid, hangt, gelyk de Autheur tracht te doen zien, af, van een juist begrip van den aert van het geloof en het deel krygen aen Jezus, 't welk hy, volgens zyne gedachten, bepaelt en bewyst. Naer die leiding, ontfangt of heeft de mensch het geestelyk leeven niet, voor dat hy deel aan den Heere Jezus krygt of heeft; en de vereeniging van de ziel met, en haar deel aan Christus, behoort tot het geloove, niet als een daad, welke de ziel oeffent; neen: maar alleen als een hebbelyke genade, welke door Gods Almagtige Wil in haar gewerkt word. —— Men krygt en heeft dan deel aan Christus, niet door de daaden des geloofs, welke uit het geestelyk leeven, en alzoo uit vereeniging met Christus, geoeffent worden; neen; maar door de inwerking van de genade-hebbelykheid des geloofs, door welke de Doode Zondaar word leevendig gemaakt in Christus.

„ VI.

„ VI. Vr. *Hoe kan men dan zeggen, dat de mensch, door het geloove, als een band of instrument, dat de geregtigheid van Christus aanneemt, geregtvaerdigt word?*

„ Antw. Ter beantwoordinge hiervan verklaert de Heer *Nupoort* vooraf de Leer der Regtvaerdiginge, naer zyne begrippen, waer op hy dan het volgende antwoord geeft. „ Dit geschied: (1.) Nog door de *Godlyke vryhouding:* want die is *volstrekt Eeuwig*; en daarin komt geen geloof in aanmerking. (2.) Nog ook door de *Godlyke verklaaring*, als de *formeele uitwerkende daad* van het *Godlyk vryboudend oordeel:* want deze komt tot de ziel, alleen door de inwerking van het hebbelyk geloof; en gaat aan alle geloofsdaaden volstrektelyk voor. Maar (3.) alleen, door de *Godlyke vryverklaaring* in de *vuurschaar van het gewisse*, welke op de geloofsaanneeming van Christus en zyne geregtigheid volgt; en door welke het Godlyk oordeel der regtvaardiging aan de ziele kenbaar word."'

Zy, die enigzins ervaren zyn in de Godgeleerde twistredenen, over de alhier behandelde onderwerpen, en lust hebben om dezelven verder na te spooren, kunnen zich, door dit Geschrift, daer in oefenen; en wel met te meer genoegen, om dat de Heer *Nupoort* de wederzydsche denkbeelden, benevens de gronden, waer op men dezelven vestigt, nauwkeurig ontvouwt, en zyne eigen gedachten, die veelal van den gemenen weg afwyken, met alle bescheidenheid verdedigt. Doch Lezers, die gewoon zyn eenvoudiger te denken over Godsdienstige waerheden, zullen, op het nagaen der bovengemelde voorstellingen, reden vinden, om zich te verwonderen, over de duisterheden, in welken men zich ingewikkeld heeft, en waar uit men zich, door onderscheidingen op onderscheidingen, zoekt te redden. 't Is te vreezen, dat deze manier van twistredenen, by voortgang, geschikt is, om de oude Scholastike leerwyze volkomen te doen herleven; welke beter dient, om een aengenomen gevoelen staende te houden, dan om de waerheid na te vorschen; en eertyds, gelyk bekend is, meer verwarring in de Godgeleerdheid veroorzaekt, dan licht aen dezelve toegebragt heeft.

Vermaaning en Aanwyzing tot de Christelyke Deugd, in een Leerrede, gebouden te Amsterdam in de Luthersche oude Kerk, door J. REISIG A. L. M. Ph. Dr. V. D. M. *Te Amsterdam by* A. D. Sellschop en P. Huart 1777. *In groot octavo* 41 *bladz.*

ENe opweklyke Leerreden ter ernstige behartiginge van de Christelyke Deugd, naer aenleidinge der Apostolische vermaninge *Rom.* VI. 19-23. De Eerwaerde *Reisig* toont, na een kortbondig verslag van den zamenhang en 't redenbeleid des Apostels, dat men hier, door 't woord *geregtigheid*, niets anders verstaen kan, „ dan de christelyke deugd en godzaligheid, die uit het geloof aan de leer van 't Euangelie haaren oorsprong hebben." De betrachting hier van ontvouwende doet hy zien, dat des Apostels voorstel insluit, hoe een bekeerd Christen zich omtrent alle Gods geboden heeft te gedragen, gelyk een goed knecht jegens de bevelen van een goed heer; dat hy ter nakominge hier van alle zyne vermogens moet inspannen; en daeromtrent met zulk een ernst, yver en vlyt werkzaem zyn, als hy zich voorhenen toelei op de volbrenging der ongeregtigheid. Ter aenspooringe van zulk een gedrag behelzen zyne tekstwoorden, gelyk hy vervolgens doet zien, drie voorname beweegreden. (1.) De toestand der bekeering, waer in zich zodanig een bevind, (2.) de vordering in heiliging, en (3.) het onderscheid tusschen deugd en ondeugd. Deze beweegreden aengedrongen hebbende, schikt hy het overige gedeelte zyner Redenvoeringe om den Toehoorderen aen te wyzen, wat men doen moet, om tot de vlytige oefening der christelyke godzaligheid en deugd recht bekwaem te worden. —— Alle de denkbeelden, in 't behandelen van zulk een algemeen onderwerp, voorkomende, zyn natuurlyk niet dan algemeene kundigheden; des deze Leerreden in dit opzicht niets byzonders behelze; maer, 't geen tot derzelver aenpryzinge strekt, is, dat de Leeraer die denkbeelden, welken nimmer te klaer en nadruklyk voorgesteld kunnen worden, in ene regelmatige orde ontvouwt, en ten ernstigste aendringt, des dezelve zeer wel geschikt zy ter overtuiginge van den Toehoorder, dat bekeerde Christenen vruchten des geloofs en der bekeeringe waerdig moeten voortbrengen.

Schon

Schets der Ontleedkunde, door den Heere J. J. PLENCK. *Uit het Latyn vertaald en met veele byvoegzelen vermeerdert door* D. VAN GESSCHER. *Eerste Deel. Te Amsterdam by* F. de Kruyff, 1777. 264 *bladz. in gr. octavo.*

WY hebben te vooren met 't grootste recht aangeprezen, de korte Heelkundige Leerstellingen van den Heer PLENCK, door den Heer VAN GESSCHER, die zich reeds met recht een naam onder de Geleerden, door zyne Oordeelkundige Geschriften, verworven heeft, vertaald: tans geeven wy, met 't zelfde genoegen, kennisse van de Vertaaling van deeze Schets der Ontleedkunde. Hier heerscht geene te groote kortheid, noch geene te uitgebreide en nogtans onvolledige Schryfwyze. Eene groote bedrevenheid in de Ontleedkunde, en een naauwkeurige oplettendheid met een juist oordeel, straalt hier door. Niet tegenstaande al het voordeel van nieuwheid, ontbrak hier, gelyk tot nog toe in alle dergelyke werken, een regelmaatige beschryving der Watervaten, door den Heer *Hewson* 't eerst medegedeeld. De Vertaaler belooft dit gebrek te zullen aanvullen, by wyze van een bygevoegde Verhandeling aan het einde van het tweede Deel: ook heeft hy op gelyke wyze, als in de korte Heelkundige Leerstellingen, dit Werk verrykt met veele byvoegzelen, die in den tekst zelfs verspreid zyn, en daarvan alleen door een Cursyf Letter onderscheiden: nog heeft hy hier by gevoegd een aanwyzing der afbeeldingen van de verhandelde deelen, 't welk van veel nut is voor de Leerlingen. Dit Eerste Deel bevat het Leerstuk der *Beenderen*, *Banden* en *Spieren*; 't volgende moet bevatten 't Leerstuk der *Ingewanden*, *Bloedvaten*, *Zenuwen* en *Klieren*. De eerstbeginnende in de Genees- en Heelkunde kunnen zich in dit werk niet te veel oefenen; ook weeten wy hen geen geschikter handleiding aan te pryzen.

ANTONII BRUGMANS Magnetismus, seu de Affinitatibus Magneticis Observationes Academicæ. Lugd. Batav. apud *Luzac et van Damme* 1778. Absque præcedd. 133 pp. in quarto f. m.

RUim twee jaaren geleeden begunstigde ons Gronings beroemde Hoogleeraar *Brugmans* met het toezenden van een Berigt, raakende zyne *nieuwe manier, om de Magneti-*

ſche kragt der Lichaamen te onderzoeken (*). Dezelve beſtaat, gelyk hy ze noemt, in eene *Waterproeve*, welke, volgens de diestyds gegeeven beſchryving, aldus in 't werk geſteld wordt. —— „ Neemt eene Kom of Glas met zuiver water gevuld, en ſtrooit iets van het voorwerp, dat men zal onderzoeken, op deszelvs oppervlakte, zo dat het daarop dryve; (men plaatſe het zelve, om het door nederzakking in 't water niet te verliezen op een rond ſchyfje papier of hol glaasje;) brengt dan een goeden Zeilſteen, 't zy Natuurlyken, of door konst gemaakten, zeer naby het dryvend deeltje; en gy zult veel duidelyker en menigvuldiger, dan op eenige andere wyze, ondervinden, dat het zelve niet alleen aangetrokken, maar ook in een kleinen Zeilſteen, waar in de verſchillende polen zeer klaar onderſcheiden zyn, veranderd word." —— De Hoogleeraar deed deeze zyne Beſchryving vergezeld gaan van een verſlag van verſcheide proefneemingen, die de nuttigheid deezer maniere ten klaarſte toonden. En wat laater deelde hy ons mede, hoe nadere ondervinding hem geleerd had, dat men zig, in veele gevallen, met nog meer vrugt, op eene dergelyke wyze, van Kwik in plaatſe van Water zou kunnen bedienen (†); 't welk men dan de *Kwikproeve* mag heeten. By 't mededeelen van dit laatſte Berigt meldde zyn Ed. te gelyk, hoe hy voorneemens ware, zyne Proeven nopens dit ſtuk, ter volkomener ontvouwing van dit onderwerp, in eene Latynſche Verhandeling byeen te brengen; welk voorneemen wy thans met de afgifte van deeze zyne *Waarneemingen over de Magnetiſche Verwantſchappen*, of de gemeenſchaplykheid der lichaamen van verſchillende ſoort met den Magneet, ter uitvoeringe gebragt zien. Hier door worden nu alle Liefhebbers in ſtaat geſteld, om dit Stuk naauwkeurig te kunnen onderzoeken en te beoordeelen; nadien de Hoogleeraar niets verzuimd heeft, dat eenigermaate zou kunnen dienen, om hun behulpzaam te zyn, zo ten opzigte van de manier van behandeling, als met betrekking tot de uitgeſtrektheid der Proefneemingen.

Met den aanvang geeft hy een beknopt verſlag van de gewoone manier van de Magnetiſche kragt der lichaamen te onderzoeken, waar uit men, by mangel van eenige gemeenſchaplykheid van zommige lichaamen met den Magneet te ontdekken, aanleiding genomen heeft, om denzulken alle Magne-

ne-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV D. bl.* 234.
(†) *Ibid. V D. bl.* 480.

netische kragt (*) te ontzeggen. De Hoogleeraar erkent, dat hy zelve ook eertyds zo gedagt heeft; maar ik heb, zegt hy, reeds voor etlyke jaaren getwyfeld, of men 't niet veel eer aan 't gebrek der beproefmiddelen, dan aan eene volstrekte ontstentenisse of gemis van Magneetkragt hebbe toe te schryven, dat zommige lichaamen, in de nabyheid van den Magneet, geen het minste blyk van Magneetkragt betoonen. En hy is in dit zyn gevoelen ten sterkste bevestigd geworden, toen 't hem gelukte, eene nieuwe manier uit te vinden, die geschikt is om een veel minder trap van Magnetische kragt na te spooren, dan men tot nog had konnen ontdekken; waar van hy in deeze Verhandeling berigt geeft, met mededeeling van eene reeks van Proefneemingen, die ter staavinge hiervan strekken.

Zyn Ed. verledigt zig in dezelve eerst ter ontvouwinge van de opgemelde manier, om de Magnetische kragt der lichaamen te onderzoeken, zo door middel der Water- als der Kwikproeve; met aantooninge van 't geen hier omtrent in 't werk gesteld, en voorts in agt genomen moet worden, ten einde in 't doen der Proefneemingen wel te slaagen. Hieraan hegt hy wyders een beredeneerd berigt van de voordeelen deezer maniere van onderzoeking, boven die welken men tot nog aangewend heeft; 't zy met de werking der lichaamen op de Magneetnaalde te beproeven, of met een Magnetisch Staafje of Mesje, (de lichaamen tot poeder gebragt zynde,) door derzelver poeder heen te beweegen, en daaruit af te neemen, of 'er zig al of niet Yzerklompjes onder bevinden. Beide deeze manieren, gelyk de Hoogleeraar aanmerkt, schieten dikwerf te kort, wanneer de Magnetische kragt te zwak is, om de kragt van aankleeving aan de overige deelen van het lichaam, of de tot poeder gestooten klompjes, op die gewoone beproeving, te boven te komen; waartegen dezelve, door deeze nieuwe manier van onderzoeking, meermaals uitgelokt wordt, in gevallen daar ze voorheen niet ontdekt kon worden. Ter nadere bevestiginge nu van dit voordeel, dient vervolgens een aantal van Proef-

(*) Verstaa hier, door magnetische kragt in de lichaamen, eene geschiktheid der lichaamen om tot den Magneet te naderen, eene gemeenschaplykheid van dezelven met den Magneet, of eindelyk eene kragt, welke wy in een lichaam ontdekken, wanneer het aan den Magneet, en wel aan deezen alleen, gehoorzaamt; welke manieren van uitdrukking de Hoogleeraar als gelykluidend gebruikt.

Proefneemingen, op lichaamen van verschillende soort; welke de Hoogleeraar met de uiterste naauwkeurigheid genomen heeft, en met nevensgaande waarneemingen, daar toe betrekkelyk, voordraagt. Van den aart deezer Proefneemingen kan men genoegzaam oordeelen, uit de voorheen gegeeven Schets van genomen Proeven (*), des het niet noodig zy, daar op byzonder staan te blyven: wy hebben den Leezer slegts deswegens aangaande nog te melden, dat de aldaar opgenoemde Proeven hier in 't breede ontvouwd, en met een groot aantal van die natuur vermeerderd zyn; mitsgaders dat zy allen ten duidelykste toonen, hoe deeze manier by uitstek geschikt zy, om de ontdekkingen, wegens de Magnetische kragt der lichaamen, met weinig moeite en omslag, ongelyk verder voort te zetten, dan langs de tot nog gebruikelyke wegen heeft kunnen geschieden. —— En wat de juistheid der Proefneemingen aangaat, de Hoogleeraar verzekert ons in zyne Voorreden, dat ze by herhaaling in 't werk gesteld zyn; des hy niet twyfele of ze kunnen het strengste onderzoek doorstaan: alleenlyk, zegt hy, zou zulks in eene mindere of meerdere maate omtrent die of deeze stoffe mogen missen, ter oorzaake van den verschillenden grond, waaruit ze genomen worden, dat eenig onderscheid te wege kan brengen; doch hy vermoedt egter dat zulks zeer zeldzaam plaats zal hebben.

De Hoogleeraar stelt wyders deeze Proefneemingen niet blootlyk voor als in 't werk gestelde proeven, maar ze gaan, gelyk we reeds aangeduid hebben, vergezeld van verscheiden waarneemingen, waartoe hem dit onderzoek aanleiding gegeeven heeft, die deeze Verhandeling van des te uitgebreider nuttigheid maaken. Behalven dat ze meerendeels strekken, om te toonen, dat de Magnetische kragt in verscheiden lichaamen huisvest, aan welke men dezelve, op mislukte proefneemingen, ontzegd heeft, dienen ze dikwerf om verscheiden Chymische kundigheden en denkbeelden aangaande verscheiden stoffen en natuurlyke werkingen op te helderen; zo ter wederlegginge van verkeerde als ter versterkinge van wel gegronde waarneemingen. Hier toe behooren, om veele andere byzondere aanmerkingen over verschillende stoffen, die onmiddelyk of van ter zyde in overweeging komen, daar te laaten, (op dat wy niet te uitvoerig worden,) des Autheurs proefneeming op het Vitriool en de Plantgewassen, (die insgelyks verder gaat dan de voorige proeven op dezelven,) met zyne daarbygevoegde waarneemingen, omtrent de werking der

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV D. bl.* 235-240.

der zuure zouten op de Magnetische kragt, ter aantooninge, dat dezelve door de zuure zouten wel verzwakt, maar geenzins vernietigd wordt; zelfs niet door den sterksten Salpetergeest, en even zo min door den rookenden Salpetergeest. Op het neemen deezer proeven, ter ontdekkinge hier van, ontdekte zyn Ed. ook, dat het Salpeterzuur zig ten sterkste hegtte aan het Yzersaffraan, 't welk 'er door verzwaard werd; en dit baande hem den weg, tot het verder naspooren der uitwerkingen van het Salpeterzuur op de Magnetische kragt, als mede om duidelyker te verklaaren, hoe 't bykome, dat het Salpeterzuur die kragt vermindert, en dat het Yzersaffraan in Magnetische kragt toeneeme, als het Salpeterzuur zig afscheidt. —— Op eene soortgelyke manier, deelt hy zyne waarneemingen mede over het *Phlogiston* of de Brandstoffe in 't Yzer, benevens de uitwerking daarvan op de Magnetische kragt; waar uit blykt, dat het Yzer zyne Magnetische kragt, schoon ze verzwakt worde, niet geheel verliest, wanneer men het Yzer, zo veel mogelyk zy, van alle Brandstoffe beroove; en dat men dus grond heeft, om te beweeren, dat de Magneetkragt niet van het *Phlogiston* afhangt. Men voege hierby, gelyk de Hoogleeraar ons wat laager onder 't oog brengt, dat zy, die de Magnetische kragt meenen op te wekken, in zulke lichaamen daar ze dezelve anders niet in kunnen bespeuren, door aan derzelver deeltjes, tot poeder gebragt en geroosterd, de noodige Brandstoffe toe te voegen, niet behoorelyk in agt neemen, dat deeze Magnetische kragt, welke zy ontdekken, veel eer behoort tot de bygebragte stoffe, dan tot het lichaam, dat men zig voorstelt te onderzoeken. —— Wat wyders eene vogtige lugt en het water betreft, ook deezen, schoon met zouten vermengd, zyn, volgens des Hoogleeraars proefneemingen, zelfs na verloop van veele jaaren, niet magtig de Magnetische kragt in de lichaamen te vernietigen: en aangaande het vuur is het, uit het hier bygebragte, blykbaar, dat het zelve de Magnetische kragt zomtyds verzwakt, maar in de meeste gevallen vermeerdert. —— By de opgave deezer Proefneeminge nopens de uitwerking van het Vuur op de Magneetkragt, meldt de Hoogleeraar tevens zyne, by die gelegenheid, gedaane waarneemingen, op de verandering van het gewigt der lichaamen door het Vuur, die eenigermaate zouden mogen strekken, ter bevestiginge van het denkbeeld, dat het Vuur weezenlyk eene merkbaare zwaarte heeft. Naar uitwyzen der hier medegedeelde herhaalde proefneemingen, naamlyk, was het Vylzel van Yzer, ter zwaarte van ééne once of 480 greinen, vóór dat het aan het Vuur bloot gesteld was,

op eene dikwerf herhaalde verkalking 150 greinen in zwaarte toegenomen. De Hoogleeraar geeft ons in zyne Voorreden grond om te hoopen, dat dit onderwerp, hier flegts kortlyk voorgedraagen, met melding van den onderfcheiden uitflag naar maate van de behandeling, doch altoos met eene vermeerdering van zwaarte, vervolgens opzetlyk door hem nagegaan, en verder ontvouwd zal worden; waarmede hy ongetwyfeld veelen dienst zal doen; te meer daar tegenftrydige proeven de Natuuronderzoekers hier omtrent verdeeld houden. —— Met dit gewag maaken van de Voorreden konnen wy niet nalaaten, ten flot van ons berigt, betreffende deeze in alle opzigten overweegingswaardige Verhandeling, nog met een kort woord te melden, 't geen hy in dezelve zegt wegens het voorgewende Geneeskundige gebruik van den Magneet. —— Uit de Verhandelinge zelve leeren wy, dat Infecten en Plantgewasfen in 't algemeen geen geringen trap van Magnetifche kragt bezitten, dat dezelve ook gevonden wordt in de Spaanfche Vliegen, en by uitftek in de Aarde van den bast van Peru; dan hy laat het den Geneeskundigen over, na te gaan, of dit eenigen invloed hebbe op derzelver heilzaam gebruik. Maar in de Voorrede zelve ontmoet ons ten opzigte van het Geneeskundige door de Magnetifche kragt nog de volgende aanmerking.

„ Ik heb wegens de zogenaamde *Magnetifche dierlyke werking* niets gezegd, en 't geen men desaangaande gewoonlyk te berde brengt, is tot nog in 't wilde gefchermd, en niet genoeg bepaalende. Het blykt tot nog niet, of men de uitwerkingen op het Menschlyke Lichaam, die aan de door kunst toebereide Magneeten toegefchreeven worden, aan dezelve hebbe toe te eigenen als metaal- of ftaalftaafjes, of bepaaldlyk als Magnetifche werktuigen. —— En ik heb myne reden om dit te melden. Tweemaalen heb ik de gelegenheid gehad, om eene genoegzaam zonderlinge uitwerking van den Magneet in dit opzigt te befpeuren; maar, by de herhaaling van het ongemak, zag ik, dat een zilveren ftaafje dezelfde uitwerking deed. Intusfchen twyfel ik niet, volkomen overtuigd zynde dat 'er Eindoorzaaken zyn, of het gebruik van den Magneet ftrekt zig veel verder uit, dan alleen ten dienfte der Zeevaart, en ik herhaal hier, het geen ik, by eene andere gelegenheid, op dien grondflag, in eene Redenvoering gezegd heb. „ Dat de Magnetifche vloeiftoffe, die door den geheelen Aardkloot heen vloeit, en denzelven ongetwyfeld op een grooten afftand omringt, alleenlyk zou dienen, om de inwoonders van een tot den ouderdom neigenden Kloot veiliger

ger den Oceaan te doen doorstreeven, dan hun eenige duizende jaaren te vooren mogelyk was, kan ik van my niet verkrygen te gelooven. Indien een Wys Weezen het bestier van 't Heelal in handen heeft, zal hy geen vierspan van paarden voor een wagen plaatsen om eene Mugge te voeren; en zo 't Noodlot, gelyk sommigen willen, hier van de oorzaak is, dan verdient het, even daar door, meer veragting dan eerbied. Middelerwyl is 't 'er evenwel zo mede gelegen, dat ons tot nog geen ander einde van de Magnetische stoffe regt bekend is: de nakomelingschap zal derhalven andere uiteindens ontdekken. Als de waarneemingen vermenigvuldigd worden, en het Menschlyke Verstand aan de beoefening der Natuure gewoon geworden zal weezen, dan zal het blyken, welken invloed deeze fyne stoffe hebbe, op de orde van het Heelal; van 't Heelal, zeg ik, waarin, gelyk 'er niets aan ontbreekt, ook niets overtollig is."

Onderwyzingen van een Vader aan zyne Kinderen, in de Natuur en in den Godsdienst, door A. TREMBLEY, *Lid van de Koninglyke Maatschappy te Londen. Uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage by* J. du Mee 1777. *I D. II St.* 238 *bladz. en II D. I St.* 203 *bladz. in gr. octavo.*

Agtervolgens het voorgestelde Plan van dit Werk, het welk wy medegedeeld hebben, toen wy van het eerste Stuk verslag gaven (*), word de daer in aengevangen beschouwing der Natuur in dit tweede Stuk voortgezet, en in het derde voltrokken; waerom wy de twee laetst afgegeven Stukken in dezen by elkander voegen. Uit dien hoofde behelzen deze drie Stukken ene volledige voordragt van de aenmerkelyke byzonderheden der Natuur, welker beschouwing onder het algemeen bereik van 't Menschdom valt, en die geschikt zyn, om aller gemoederen, met de diepste eerbied voor de eerste oorzaek van alles wat bestaet, te vervullen. Dit is, gelyk wy in ons voorige bericht reeds gemeld hebben, het hoofdbedoelde van dit Geschrift; en deszelfs uitvoering strekt ter bevorderinge hier van, op ene uitstekende manier; in zo verre dat ene oplettende lezing, terwyl ze ons de werken der Natuur ten klaerste regelmatig leert beschouwen, niet kan nalaten een gevoeligen indruk op het hart te maken, door ons de voort-

(*) Zie boven, *bl.* 13.

voortbrengende en instand houdende hand van den grooten Schepper en Albestierder in alles te doen opmerken; het welk de hier voorgestelde Natuur- en Godsdienstleer ten sterkste aenpryst.

Planten en Dieren verkondigen ons Gods grootheid, zyne magt, wysheid en goedheid, op ene treffende wyze, als ontegenzeggelyk is af te nemen, uit alles wat de Heer *Trembley* ten dien opzichte, met zeer veel nadruk, heeft voorgedragen: dan hier by bepalen zich 's Mans onderwyzingen niet. Hy ontvouwt zynen Kinderen de onderlinge betrekkingen, die alle de deelen van 't Heelal met elkanderen hebben, en de zamenstelling van onzen Aerd- en Waterbol in 't byzonder. Hy daelt, om zo te spreken, met hun in 't harte der Aerde, om hun de geheime werkingen der Natuur, in derzelver binnenste, zo veel ze voor ons menschen na te spooren zyn, open te leggen; en klimt met hun ten Starrenhemel, om, in het onbepaelbaer Ruim, een tellenloos getal van Waerelden te beschouwen. Intusschen vestigt hy, eer hy de Aerde verlaet en ten Hemel stygt, de aendacht der leergierige Jeugd, op hun eigen gestel, als een gemengd Wezen, dat uit ene Geestlyke en Stoflyke Zelfstandigheid bestaet. En als hy hen opgeleid heeft, ter beschouwinge van het verbazend aental van Waerelden, waer uit het Geheelal te zamen gesteld is, leert hy hen ten laetste opmerken, hoe 'er een tyd zal komen, in welken wy, naer Ziel en Lichaem, bekwamer gemaekt zullen worden, om alle de Wonderen der Natuur, ter verheerlykinge van den nooit volprezen Maker, ongelyk beter te doorgronden, dan ons tegenwoordig gestel toelaet. —— Ieder gedeelte dezer onderwyzingen behelst een aental van leerzame voorstellen, welken bestendig dienen, tot het hoofddoelwit, de erkentenis van Gods vinger in alle dezen. Men hoore, ter proeve hier van, des Autheurs opmerkingen, wegens de veranderingen, die in den Aerdkloot plaets hebben; waeromtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ Hoe meer men de oppervlakte der Aarde en haar inwendig gestel beschouwe, hoe meer men rede hebbe te oordeelen, dat zy aan zeer aanmerkelyke omwentelingen is bloot gesteld geweest: men moge met regt denken, dat deeze omkeeringen bovenal de uitwerkzelen van het vuur en van het water zyn: men moge met regt geloven, dat 'er zulke zyn voorgevallen, die, (indien men zoo moge spreeken,) oogenblikkelyk geweest zyn, en anderen, die niet dan allengs en by trappen zyn uitgewerkt geworden.

„ Men

„ Men vind op verscheide plaatsen van de Aardbol uitwerkzels van het Vuur. Ik spreeke niet alleen van de plaatsen, die rondom de brandende bergen zyn, in welke men veele laagen van verbrande stoffen, den eenen op den anderen, vind, die op verschillende tyden zyn uitgebraakt geworden. Men vind soortgelyke stoffen in plaatsen daar tegenwoordig geen vuurspoegende bergen zyn, daar zy zedert onheugelyke tyden zyn uitgeblust geweest: men vind 'er zelfs in de gronden der Zeën.

„ Men vind in de Aarde en op de Aarde zeer talryke en zeer duidelyke uitwerkzels van de beweegingen der wateren: men ziet dat zy verscheide stoffen medegesleept en neêrgelegt of achtergelaaten hebben. Men ziet op veele plaatsen, dat deeze stoffen meer of min in de wateren in ontbinding geweest zyn, dat zy in ryen gebracht en neêrgelegt zyn, dat 'er allengs zeer verre uitgestrekte laagen gevormt zyn, van Zanden, van Rotsen en van Aarde. Men ziet, wanneer men met aandacht waarneeme, dat in deeze omkeeringen de onveranderlyke wetten, die de Natuur volgt, altyd plaats gehad hebben: dat de lighaamen, zoo draa zy door niets opgehouden zyn geworden, de wetten der zwaarte hebben opgevolgt, aan welke zy onderworpen zyn: dat deeze steenen, die aardstoffen, welke de laagen en beddingen uitmaaken, waarvan ik gesprooken hebbe, regelmaatige en standvastige eigenschappen bezitten, volgens de natuur der deelen, waar uit zy zyn saamengestelt; en zelfs dat 'er in de gesteldheid van die deelen eene schikking plaatse hebbe, die wy niet terstond bemerken, maar die onze aandacht dubbel waardig is, en die bewyst, dat zy het uitwerkzel is van die orde en van die kunst, die ons overal eene eindelooze Wysheid ontdekt.

„ Wy kunnen niet diep genoeg in den Aardkloot doordringen, om te oordeelen tot hoe verre de omkeeringen zich hebben uitgebreid, die hy in verschillende tyden ondergaan heeft. Wy hebben reden om te denken, dat het door middel van die omkeeringen is, waardoor de overblyfzels van de Planten en van de Dieren, die eenen overvloed bevatten van vuur, lucht, water en aarde, zoo wonderbaarlyk en nuttig vereenigt, door die Aardbol zyn verspreid geworden. Het zyn deeze omkeeringen, die, de overblyfzels van deeze bewerktuigde lighaamen met andere stoffen in de Aarde mengende, de verschillende vereenigingen voortbrengen, wier uitkomst bestaat in het voortbrengen van steenen, aardgronden, delfstoffen, en koolen, die dierbaar aan de Menschen worden, door de verscheiden nuttige gebruiken, die zy 'er van maaken; en die,

be-

behalven deeze gebruiken, waarſchynlyk tot een groot deel werkingen dienen, zoo nuttig aan den Aardkloot, zoo nuttig aan de leevendige Wezens, die denzelven bewoonen; maar die voor ons, tot heden, in de veruitgeſtrekte Schatkamer der geheimen van de Natuur, opgeſlooten en verborgen zyn.

„ Gy zoud moeite hebben te gelooven, tot hoe verre deeze omkeeringen hebben plaats gehad, als men u geene verſchynzels mededeelde, die dezelve in zekere opzichten onder uwe oogen ſtellen. Ik hebbe u de ſteile boorden van de *Rhône* doen opmerken (*). Gy hebt 'er verſcheide beddingen van kyën en zand gezien: gy hebt erkent dat deeze laagen allengs door de beweeging der wateren gevormt waren; en 't viel u ligt te oordeelen, dat de vloed die nu laager ſtroomt, op andere tyden hooger geſtaan hebbe, en dat zyne wateren toen op een aanmerkelyken afſtand overvloeiden en de Landeryen bedekten, die gy van de hoogtens beſchouwt. Het valt u ligt te begrypen, dat deeze wateren hebben kunnen afloopen, toen 'er een dieper opening zal gemaakt zyn *in de Bergen*, die ten Zuiden van het Land gelegen zyn, *'t welk gy hier* ontdekt.

„ De berg, dien gy ten Oosten van het Land ziet (†) ſtelt u aanmerkelyker gebeurtenisſen voor, en die u een veel grooter omkeering aanduiden: gy ziet 'er duidelyk de verſchillende laagen van de Rots gelykſtandig (*paralel*) de een aan den ander: gy ziet dat deeze laagen agtereenvolgende door de wateren de een op den anderen gelegt zyn; dat de ſteenſtoffen, waar uit zy ſaamengeſteld zyn, toen zy verzaamelt en neergelegd werden, uit eene aarde beſtonden, die zich vervolgens tot ſteen gevormt heeft, door middel van de kristallen, die gedient hebben, om derzelver deelen te vereenigen. Het geen ik u ten aanzien van deezen berg zegge, wordt ook wegens een groot aantal anderen in de verſcheide ſtreeken van de Aardbol waargenoomen.

„ Maar welke wateren zyn het, die boven deeze Bergen geweest zyn, en die dezelve, door verzaameling van hun grondzop, gevormt hebben? Zouden het, ten aanzien van den

(*) Het zyn de hoogtens van St. Jan en van Chatelaine, die men ziet, wanneer men zich aan de tegenovergeſtelde boorden van de Rhône bevind, naby de plaats daar dezelve met de Arve ſamenvloeit.

(†) Den berg Salève.

den Berg Salève, de wateren zyn van het Meer, en van den Vloed, die zich in het midden van den omtrek bevinden; dien deeze Berg met zoo veele anderen uitmaakt? Zeer merkwaardige verschynzels leeren ons, dat het zeer verschillende wateren zyn, die tot de saamenstelling van deezen Berg en van een groot getal anderen toegebracht hebben; dat het de wateren der Zee zyn, die voormaals hooger dan deeze Bergen stonden, en die het geheel Land hebben overdekt, in 't welk zy zich bevinden. De verschynsels, waarvan ik u spreeke, ontdekken zich in de Steenen, welke deeze bergen bevatten. Men vind in die steenen verscheiden schulpvisschen opgesloten, die niet kunnen leven, noch voortgebracht kunnen worden, dan in de gronden der Zee. Men vindtze in dezelve dikwerf in een grooten overvloed versteent, en ook is het niet zeldzaam dezelve zoo geplaatst te vinden, gelyk zy het, door een gevolg van de beweeging der wateren, zyn moesten. Deeze verschynzels zyn zoo talryk, het is zoo gemeen, dezelve in de Bergen, in de Valleyen en in de Vlaktens te vinden, dat men, na zoo veele waarneemingen, en die zoo dikwerf met zorgvuldigheid herhaalt zyn, niet ontkennen kunne, dat de Zee zelfs een zeer langen tyd de landen bedekt moet hebben, in welke zy ontdekt worden.

,, Maar zoo deeze verschynzels bewyzen, dat de Zee boven zoo veele en zelfs zeer hooge Bergen gestaan hebbe, dat haare wateren het meestendeel der Landen bedekt hebben, die zedert lange tyden, door een oneindige opeenvolginge van Geslachten van Menschen en Dieren bewoont zyn, geweest, zyn 'er ook anderen die bewyzen, dat het geen eenmaal de oppervlakte der Aarde geweest is, zich tegenwoordig verre beneeden die oppervlakte bevind, en zelfs beneeden de gronden der Zee. Men vind, gelyk ik u gezegt hebbe, in het doorgraaven van de Aarde, overblyfzels van bewerktuigde lighaamen: men vind 'er by voorbeeld aardgronden, die gedeeltlyk saamengestelt zyn, uit overschot van Planten of van Schulpvisschen: men vind 'er een zeer grooten overvloed van koolen, die bovenal zyn saamgestelt uit de aardachtige en vette deelen der Gewasfen: men vind 'er zelfs de afdrukzels van Planten, die in de steenen beslooten zyn geworden, wanneer zy zich gevormt hebben. Ja zelfs heeft men in koolmynen, die onder de Zee doorgedrongen zyn, en ter diepte van meer dan twee duizend voeten onder haare oppervlakte, de afdrukzels van het vaarenkruid in lyën gevonden (*). Deeze Planten

(*) Te Whitehaven in het Graafschap Cumberland, in Engeland. *Oeuvres de Franklin. Tom.* 2 *Pag.* 199, de druk van Parys.

ten hebben eenmaal op de oppervlakte der Aarde gestaan; en mogelyk dat deeze oppervlakte dezelfde plaats geweest zy, daar zy nu gevonden worden.

„ Ik spreeke u voornaamlyk van deeze aanmerkelyke verschynzelen, die ons zulke groote omkeeringen in de Aarde aanduiden, om daardoor gelegenheid te hebben van u te doen waarneemen, dat deeze omwentelingen de werkingen van de Natuur niet ontstellen, die de bron der goederen is, die wy nodig hebben. De gronden der Zee en de laagen der aardgronden, die in de Ingewanden der Aarde beslooten zyn, kunnen in dien staat de Gewassen niet voortbrengen, die de groote bronnen van waaren overvloed zyn; maar zoo draa zy zich op de oppervlakte der Aarde bloot gesteld vinden aan den weldaadigen invloed van de Zonnewarmte, aan dien van de lucht, en van de regens, worden zy allengs vruchtbaare landen en aangenaame verblyfplaatsen, vooral wanneer de landbouw en de kweeking zich hier met de Natuur vereenigt.

„ Die schoone en lagchende Buitenplaatsen en *Lusthoven*, die sedert zoo lange de Aanleggeren en Aankweekeren schattingen betaalen, voor den arbeid die zy 'er aan besteed hebben, door de voedzelmiddelen, die zy voor zoo veele Menschen en Dieren opleveren: deeze aangenaame Streeken en Landsdouwen, thans met het schoonste groen gehult, glinsterende van bloemen en met de schoonste boomen beplant, waaren voor deezen afgronden der wateren; zy waaren door Zeegedrochten bewoont, met Schulpen, Schulpvisschen en andere Dieren bedekt, die in het zand, in slyk en modder leefden.

„ Hier is meer, de Zee is eene groote werkplaats, waar in zeer overvloediglyk de stoffen toebereid worden, die de Natuur en de kunst der Menschen vervolgens tot een groot aantal nuttige gebruiken bezigen. De overblyfzels van eene verbaazende menigte Schaalvisschen en andere Dieren, welke 'er in voortgebracht worden, dienen om veelerlei natuurlyke lighaamen voort te brengen, die wy tegenwoordig in de Bergen en in den Boezem van de Aarde vinden.

„ Deeze overblyfzels treden in de saamenstelling van de aardgronden, van de steenen, van de zouten en van de myneraalen. De werktuiglyke lighaamen, die in de Zee leeven; zyn gelyk die, die op de Aarde gevoed worden, met een vuur vervult, 't welk 'er op verschillende wyzen in is vereenigt. De Zee zelfs kan als een verzaameling van vuur beschouwt worden; en hier van kan men oordeelen, als men

men dat vuur waarneemt, 't welk zy vertoont, wanneer haare golven in eene ſterke beweeginge zyn. Het is in de Zee dat het gemeene zout wordt toebereid, en zoo veele andere zouten, welke u niet bekent zyn. Het is ook van de ſaamenvoegingen, die in deeze Hoofdſtof geſchieden, dat de Zwavels, de Leemen en het meestendeel der ſaamengeſtelde lighaamen voortkomen, welke de groeven, die men in de Aarde maakt, ons ontdekken. Deeze zoo nuttige en verſcheiden bewerkingen van de Natuur geſchieden onder en in de wateren der Zee; derwyze dat zy, als zy afloopt, de ſchatkamers voor ons open laat, die in haaren boezem zyn toebereid geworden.

„ De Zee kan van geene landen afloopen en dezelve droog laaten, zonder weder andere te overſtroomen, dit leeren ons de waarneemingen. Het ſchynt dat 'er in den Aardkloot eene beweeging is, waar uit deeze omwentelingen voortkomen, en welke dienen om de verſcheide ſtoffen, die in en onder het water van de Zee zyn, te mengen; en door wier middel, beurt om beurt, de aardgronden bedekt en ontdekt worden. Maar deeze omwentelingen geſchieden zoo langzaam, dat zy geen droevige gevolgen op den Aardkloot voortbrengen. Het is, by voorbeeld, ongevoelig, of trapswyze, dat de wateren van de Zee zich van de Oostelyke kusten aftrekken, en daar land aangewonnen wordt, terwyl zy op de Westelyke kusten allengs land overſtroomen. Indien dit het werk van weinige Jaaren waare, zoude het de grootſte verwoestingen aanrechten, en nu is zulks onzichtbaar, om dat het het werk van een groot aantal eeuwen is. —— Hoe veele overdenkingen ſtellen u deeze voorwerpen voor! Welke toevluchtmiddelen, welke dryfveeren, welke werkingen, welk een leven wordt hier allerwegen vertoont! Welk eene Kunst, welk eene Wysheid, welk eene Magt, welk eene Goedheid blinkt 'er uit in alle de Werken der Natuur!"

Men mag ook op dit gedeelte met het hoogſte regt grootlyks toepasſen, 't geen de Heer *Trembley*, aen 't ſlot van dit Stuk, met opzicht tot zyne geheele beſchouwing zegt.

„ Als ik my alleen vergenoegt hadde, met u de talryke voorwerpen te doen kennen, welke de Natuur bevat, zonder u van die voorwerpen te laaten opklimmen tot de eerſte Oorzaak, tot het Allerhoogſte Wezen, dat de gantſche Natuur regeert, zoude ik u in eenen duisteren doolhof geleid hebben, in welken gy u zelven geheel zoud hebben verlooren.

„ Ver-

„ Vergelykt voor een oogenblik uzelven met het Geheelal, en met alle de Wezens welke het bevat, zonder aan het groote Wezen te denken, dat hen allen heeft voortgebracht. Wat zyt gy in het midden van deeze verbaazende meenigte wezens? Een punt, een onzichtbaar deel van een geheel dat van het een oogenblik tot het andere, een Bayert een mengelklomp van verwarring kan worden, ja dat zelf een Bayert is. Gy weet niet welke de plaatse zy, die gy op zulk eene Wereld bekleed. De groote voorwerpen verbaazen u, en naast hun schynt gy een enkel niet te zyn, zonder dat gy u zelven kunt verheffen, door de beschouwing dier voorwerpen, die u kleiner dan uzelven voorkomen. Gy begrypt niets in het voorleedene, gy beeft in het tegenwoordige, en gy verliest uzelven in het toekomende. Gy ziet geen ontwerp hoe genaamt, geenerhande orde, geenerhande schikking. Gy kunt niets verwachten dan eene algemeene omkeering en verwoesting. Gy kunt niets gewinnen: gy zyt verzekert alles te zullen verliezen.

„ Komt nu te rug tot een eerste Oorzaak, tot dat Almagtig, Alwys en Algoed Wezen, dat wy in de Werken der Natuur ontdekt hebben: gy weet dat gy zyne Schepzels zyt, dat alles zyne bepaalde plaats in het Geheelal heeft, dat gy de uwe hebt, dat de grootheid der voorwerpen, dat hun aantal, dat hunne verscheidenheid u voor het Oneindige Verstand niet verbergt, dat hen geschaapen heeft en bewaart, dat gy voor hem zyt, als of gy de eenigste voorwerpen van de Schepping waart; en dat gy alles van zyne magt en van zyne goedheid kunt verwagten, 't geen voldoen kan aan de begeerte die hy u tot de Gelukzaligheid heeft gegeven, toen hy u het aanwezen mededeelde."

Voyages en differens Pays de l'Europe. A la Haye chez Plaat et Comp. 1777. *Sans la Preface &c. 759 pp. in 8vo.*

MEn is, volgens de Voorreden, deeze *Reisbeschryving door verscheiden deelen van Europa* verschuldigd aan iemand, die zig, in den jaaren 1774, 1775 en 1776, opgehouden heeft, in Duitschland, Zwitserland, Italie en Sicilie, mitsgaders in Vrankryk, byzonder te Parys; geduurende welken tyd hy zynen Vriend briefswyze berigt gaf, van 't geen hem merkwaardigst voorkwam. Zyn oogmerk was niet zo zeer een verslag van zyne reizen, en ontmoetingen op dezelven te geeven, als wel zyne aanmerkingen, over 't geen zy-

zyne oplettendheid tot zich getrokken heeft, mede te deelen. Uit dien hoofde valt dit Geschrift niet onder dat soort van Reisverhaalen, die geschikt zyn om ons, als 't ware, van plaats tot plaats mede te doen reizen, Steden en Gebouwen in alle derzelver byzonderheden te bezigtigen, en wat meer van dien aart zy; maar 't is eerder ingerigt, om onze aandagt te vestigen op de Staatkundige gesteldheid dier Landen, den toestand van den Godsdienst en der Geleerdheid in derzelver verschillende takken in die Gewesten, benevens de neigingen en zeden der Inwoonderen, den Landbouw, Koophandel en meer dergelyken. Over dusdanige onderwerpen, (terwyl anderen slegts nu en dan als ter loops voorkomen (*),) laat zig de Opsteller deezer Brieven inzonderheid uit; en hy schryft deswegen als een oplettend oordeelkundige, van wiens aanmerkingen men een leerzaam gebruik kan maaken. Schoon men ze niet allen even bondig moge agten, zal men ze egter meerendeels van die natuur vinden, dat ze, met betrekking tot de aangeduide onderwerpen, haare nuttigheid hebben. — Tot een voorbeeld zyner denk- en schryfwyze strekke een en ander staal uit zynen eersten Brief, die de Keizerlyke Hofstad *Wenen* ten onderwerpe heeft; waaromtrent wy ons inzonderheid zullen bepaalen, tot het geen hy, wegens den staat der Geleerdheid, opmerkt.

Men tragt 'er tegenwoordig, zegt hy, de Weetenschappen aan te kweeken, om het Volk uit de diepe onkunde te trekken; welke in het Roomsch-Katholyke Duitschland veel sterker heerscht, dan dezulken, onder welken de Weetenschappen bloeien, zig verbeelden kunnen. De Keizerin verzuimt niet alles aan te wenden wat ten dien einde in haar vermogen is: zelfs betoont zy, met het toeneemen haarer jaaren, eene steeds sterker veragting van alle de valsche grondbeginselen der kweezelaary, en der zodanigen, die 't bygeloof en de dwaalingen der drieste onweetendheid blyven aankleeven.

Onze Reiziger betuigt, dat hy, voor zyn vertrek uit zyn Vaderland, nog al gunstige gedagten voedde wegens de Jesuïten; maar de ondervinding aan die Hoven en in die Gewes-

(*) In de beschryving van *Calabrie* en *Sicilie* is de Autheur egter ten deezen opzigte wat uitvoeriger om ons een gezet berigt van die gewesten te verleenen, en derzelver tegenwoordigen toestand met den staat, waarin ze zig oudtyds bevonden, te vergelyken.

westen, daar de Jezuïten invloed gehad hebben, heeft hem geleerd, dat zy, als ten uiterste schadelyk, met regt veroordeeld zyn. Het Wener-Hof, zegt hy, is thans geheel anders, dan 't was, toen 't meerendeel der Ministers en der Hovelingen Jezuïten tot Biegtvaders hadden. Die doortrapte knaapen bragten den Godsdienst overal te pas, en verschalkten daardoor het tedere geweeten hunner boetelingen, zelfs in de onverschilligste zaaken. Wilden zy een bekwaam Man uit het Ministerie weeren; hy was een slegt voorwerp, dat de Godsdienst verbood in 't werk te stellen. Kwam 't 'er op aan om een goeden raad te verwerpen; 't was een voorslag, dien de Godsdienst niet toestond aan te neemen. Behelsde een Boek zaaken, die zy in hunne Schoolen niet onderweezen, 't was een Geschrift, dat de grondslagen van den Godsdienst ondermynde, en volstrekt noodzaaklyk verbooden moest worden. De bestiering deezer Vaderen heeft gelegenheid gegeeven tot verkeerde reglementen en slegte onderdaanen gemaakt. Hardnekkig verkleefd aan de dwaalingen en zotheden der Eeuwe, in welke zy ontstaan zyn, vervolgden zy de waarheid en haatten zy het licht, waar het zig maar vertoonde. Ingenomen met de eerzugt van de Vorsten en Grooten naar hun welgevallen te leiden, styfden zy derzelver onkunde, om hen des te gemaklyker te bedriegen; zy boezemden hun een geest van trotsheid in, ten einde hen door hunne vleieryen te winnen, en maakten hen ten uiterste bygeloovig, op dat ze ongevoelig meester zouden worden van hun geweeten en bezittingen.

Het Crimineele Wetboek, bekénd onder den naam van *Codex Theresianus*, strekt, gelyk hy verder aanmerkt, tot oneer der Menschlykheid; en beantwoordt niet aan de geestgesteldheid der Vorstinne, op welker naam het gaat; intusschen blyft het egter, hoewel hier en daar verzagt, in zwang. En wat de lyst der verbooden Boeken aanbelangt, die van Wenen is veel uitgebreider dan die van Rome, waartoe de Jesuïten, zo men wil, zeer veel toegebragt hebben. —— Onder anderen vermaakte zig de Autheur zomtyds met het leezen der Gerigtsordonnantien van deeze Hoofdstad, die zo ten opzigte van de taal als den styl ten uiterste zeldzaam opgesteld waren. Hy schryft dit grootlyks toe aan de Duitsche Jesuïten, onder welken die van Wenen veelal gestudeerd hebben; men vindt 'er ook, zegt hy, die, in spyt deezer Jesuïten, zig elders beschaafd hebben; maar wat de anderen betreft, men schrikt voor 't leezen hunner Schriften.

Verder berigt hy ons dat die van Wenen veelal dermaate

te verslaafd zyn aan gasteryen en het spel, dat men dikwils moeite hebbe, om hen daar buiten aan te treffen, wanneer men iets met hun te verrigten heeft. Hy verhaalt, by die gelegenheid, dat een arme Priester van Tirol, een jaar lang, vergeefsch alle moeite had aangewend, om een kunststuk van zyne eigen uitvinding aan de Hoogleeraars der Wiskunde te vertoonen; tot dat de Baron *Sperges*, een Man van zeer veel verdienste, de Hoogleeraars ter maaltyd verzogt. Zy zagen toen het kunststuk, zynde een Uurwerk van eene nieuwe vinding; en oordeelden het waardig, der Keizerinne aangeboden te worden, die den Priester by uitstek wel beloonde, en hem een jaarlyksch pensioen toelei, dat zyne verwagting ver te boven ging. Deeze Vorstin, zegt hy, is ten hoogste menschlievend en weldaadig; en den Keizer mag men wel aanmerken, als den arbeidzaamsten Vorst, die voor een ieder zo spraakzaam, en zo min ingenomen is met zyne grootheid, als 'er mogelyk iemand op den Aardbodem gevonden wordt. Middelerwyl hebben nogtans deeze voorbeelden geen genoegzaamen invloed op den grooten hoop des Volks; ze zyn te zeer verslaafd aan hunne vooroordeelen en oude gewoontes; 'er zal eene reeks van Vorstlyke persoonaadjes van dat character vereischt worden, om het Volk andere zeden en andere manieren in te boezemen. Egter schynt het, naar 't geen de Autheur verder meldt, dat de Adel die Vorstlyke voorbeelden begint na te volgen: hy maakt met veel lofs gewag van den Prins *van Kaunitz*, en getuigt, hoe hy in 't algemeen opgemerkt heeft, dat 'er onder den grooten Adel verscheiden gevonden worden, die van een zagt en vriendlyk character zyn, die weezenlyke verdiensten hebben, die braave menschen voorstaan, en zelven groote vorderingen in de Kunsten en Weetenschappen maaken. Wel byzonder beschryft hy den Graaf van *Zintzendorf* als iemand, die in een zeer goeden smaak gereisd, en zig uitneemend kundig gemaakt heeft, in 't geen den handel en de manufactuuren betreft. —— Wyders zyn hem de zogenaamde Geleerden te Wenen zeer verwaand voorgekomen, en de Geneesheeren bovenal. Men vind hier ook, vervolgt hy, gelyk elders in Duitschland, eene soort van Geleerden, die men *Publicisten* noemt, wier zaak het is, de regten en eischen van alle groote en kleine Vorsten na te gaan: doch hy is van oordeel, dat de Vorsten die Staatkundigen belachen; in zo verre zy hun Regt beschreeven hebben aan den mond hunner snaphaanen, op het punt hunner bajonnetten, en in stukken van metaal. —— Nopens de Academische Disputatien geeft hy ons geen voordeelig berigt. Op

de Universiteiten van zekere Duitsche Keurvorstendommen, en die der Oostenrykſche Landen, zegt hy, disputeert men zeer ſterk in 't openbaar, en over de zonderlingste Theses, of Voorſtellingen. Ik heb 'er zeer ernstig hooren disputeeren, over de vraag, of de Paus onfeilbaar, en boven eene algemeene Kerkvergadering zy? of de tiende tot het natuurlyke, dan alleen tot het Godlyke, regt behoore? of de Vorſten meesters zyn van de goederen hunner Onderdaanen? of de bezittingen der Geestlyken vry zyn van de belastingen, door de Wet der Natuure, door de Godlyke Wet, of door de Wet der Kerke en die der Vorſten? Na dit gehoord te hebben vind ik geen reden, waarom men op die beroemde Univerſiteit ook niet zou disputeeren, over de vraag, of de Zon onzen Aardkloot verlicht, en of het geheel grooter is dan deszelfs gedeelte, uit kragt der Natuur- of der Kerk-Wet? Ik heb, te Inſpruck in het Tirolſche, een Hoogleeraar openlyk hooren beweeren, dat de Souverein meester is van de goederen der particulieren, en dat de Onderdaanen ten wille der Vorſten zyn: indien de Vorſten aan zulke zotten geloof gaven, zouden zy wel dra op ons ter jagt gaan.

Brieven van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI.) *Uit het Fransch vertaald. Derde en laatſte Deel. Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel 1777. *Behalven het Voorberigt en den Bladwyzer* 300 *blads. in gr. octavo.*

ZYn de twee voorige Deelen deezer Brieven met een zeer algemeen genoegen ontvangen, men mag met reden verwagten, dat de Leezers even zo wel voldaan zullen zyn over dit derde Deel; gemerkt de Brieven daarin vervat vooral niet minder opmerkenswaardig en leerzaam zyn. Hierby komt een aantal van Redenvoeringen en Bedenkingen over verſcheiden gewigtige onderwerpen, die met oordeel behandeld zyn; en ten laatſte heeft men 'er nog bygevoegd eenige byzonderheden raakende het geſlagt en den perſoon van *Clemens* den XIVden; welken grootlyks dienen, om ons 's Mans character en denkwyze nader te doen leeren kennen. Al het voorgeſtelde, zo in de Brieven, als in de daarnevens medegedeelde ſtukken, toont ons ten klaarſte, dat hy, hoewel de Roomsch-Katholyke Leer omhelzende, en eindelyk zelfs Paus geworden zynde, egter wel verre was van verſlaafd te zyn aan alle de Volksvooroordeelen, die veelvuldig in deeze Kerk gevonden worden, en wel byzonder, dat hy in geenen deele be-

hoorde onder die Geestelyken, welken het 'er op toeleggen, om de Kerklyke Magt boven het Waereldlyke Gezag te verheffen. — Tot een ſtaal hier van ſtrekke 's Mans volgende Brief, (nog Kardinaal zynde) raakende het diestyds zweevende geſchil, wegens het Hertogdom Parma, waaromtrent hy zig indeezervoege uitlaat.

„ Zie daar ons in het gevaarlykſte tydſtip van verandering, 't welk 'er immer was. Geheel Europa dondert tegen ons, en ongelukkiglyk hebben wy niets, 't geen wy tegen dit raazende onweder kunnen ſtellen. De Paus ſtelt zyn vertrouwen in de Voorzienigheid; maar God doet geene wonderwerken, zo dikwyls men het begeert; en daar en boven zou Hy wonderen verrichten, om Rome het genot van een Heerlyk recht over het Hertogdom van Parma te doen genieten?

„ Rome heeft alleen een zuiver geestelyk gezach over alle Catholike Koningryken; zyn tydlyk gezach geldt alleen voor den Kerklyken Staat, en dit nog door de bewilliging der Vorſten, tegen welken men zich wil aankanten.

„ Kan men vergeeten, dat het Hof van Rome bykans alle zyne rykdommen, en al zynen luister aan Frankryk verſchuldigd is? En, indien men dit in geheugen heeft, hoe kan men dan nalaaten toe te geeven aan den wil van LODEWYK XV; te meer, daar hy niets eischt dan zaaken, die hy recht heeft te eiſchen?

„ Ik vergelyke de vier voornaame Koningryken, die den H. Stoel onderſchraagen, by de vier Hoofddeugden, Frankryk by de ſterkte, Spanje by de maatigheid, enz.

„ De H. Stoel, dus omringd, toont zich ontzachlyk voor zyne vyanden, en dan kan men van hém zeggen: *aan uwe zyde zullen 'er duizend vallen, en tien duizend aan uwe rechterhand; tot u zal het niet genaaken* (*).

„ Ik zugte, ik bekenne het voor u, myn waardſte Heer, op het gezicht der rampen, die dit alles ons bereidt, en ik zou gaarne zeggen, dat deeze bittere drinkbeker van ons voorby ga, niet om dat men ons den mantel neemt, en vervolgens onzen rok kan neemen, maar om dat ik vreeze voor eene ſcheuring; en hoe veel kwaads zou die niet na zich ſleepen, ſchoon de Godsdienst nimmer vergaan kan!

„ Indien de H. Vader, wiens hart de zuiverheid zelve is, zich ſlechts de weldaadige bedryven der Franſche Koningen jegens den H. Stoel wilde laaten voorhouden, hy zou zekerlyk niet draalen met het verlangen van LODEWYK XV, raakende het Hertogdom van Parma, in te volgen; maar gy weet, dat elke zaak twee kanten heeft, en dat het oogpunt, waar uit men deeze den H. Vader vertoont, volſtrekt ſtrydig is met de inzichten der Vorſten.

„ Men zal de noodzaaklykheid gewaar worden van te rug te keeren,

(*) Pſ. XCI. (in de *Vulgata* XC) vs. 7.

ren, en, indien dit niet onder deezen Paus voorvalle, zal het onder zynen Opvolger moeten gebeuren; 't geen zo veel te moeilyker is, dewyl CLEMENS XIII een Paus is, der eerste eeuwen der Kerke waardig, door zyne godsvrugt, en dewyl hy verdient gezegend te worden door alle Koningryken, die zyn gezag erkennen.

„ Het Sacro Collegio kon hem wel vertoogen doen; maar, behalven dat hier de gevoelens verdeeld zyn over de zaak van Parma, en over die der Jesuiten, zou de Paus toch niet anders doen, dan het geene zyn Raad hem zou aan de hand geeven.

„ Ik ben niet verwonderd, dat de Heer Kardinaal *** hartlyk belang neemt in het welvaaren van de Maatschappy en derzelver Generaal, hy heeft zeer natuurlyke redenen om aan dezelve gehecht te zyn; maar het verbaast my, dat men hem by voorkeuze over dit ontwerp heeft geraadpleegd, daar de geheele waereld weet, hoedanig zyne manier van denken zy. In gevaarlyke omstandigheden moet men nooit raad inneemen, dan van zulken, die volmaakt belangloos zyn: anders wordt men partyzugtig, zonder het te willen, zelfs eer men het vermoedt.

„ Het is iets schoons de waarheid de beminnen, en haar te kennen zo als zy is. Zo veel begochelingen neemen zo zeer den schyn der waarheid aan, dat men 'er dikwyls mede bedrogen wordt. Wanneer men haar in een voorkoomend geval zonder bedeksel zien wil, moet men zich ontkleeden van alles wat men weet, de zaak onderzoeken, als of men nog niets 'er van wist, en eindelyk persoonen raadpleegen, die zonder vooringenomenheid zien en oordeelen.

„ Men moet daarenboven eene oprechtheid van oogmerk hebben, die ons het verkrygen van bovennatuurlyke verlichtingen waardig maake; want de Heer beproeft harten en nieren, en, indien de liefde der gerechtigheid ons niet bezielt in ons onderzoek, laat Hy ons over aan onze eigene duisternissen."

„ Ik ben met al de volheid myns harten, enz."

Wanneer een Roomsche Geestlyke op zodanig eene wyze spreekt, als *Ganganelli* in dit geval, en, met opzigt tot andere stukken, meermaals in zyne Brieven doet, geraakt hy wel eens in verdenking, of zyn zogenaamde Godsdienst ook enkele Staatkunde zy. Men vindt 'er, die, geen agt geevende op den invloed der opvoedinge, van 't onderwys in de Jeugd enz. zig naauwlyks kunnen verbeelden, dat een Man, die zo denkt en spreekt, de Leer der Roomsche Kerke in opregtheid kan omhelzen; dit leidt hen ligtlyk, (want kwaaddenkende menschen zyn zeer vaardig in 't opmaaken van gevolgtrekkingen,) tot het besluit, dat zodanig een Mensch met den geheelen Godsdienst speelt. Dan hy, die alle de *Brieven* van deezen Geestelyken leest, zo in zyn Monnikenstaat, als gedurende den tyd dat hy Kardinaal was, en eindelyk toen hy de Pauslyke waardigheid bezat, zal hem daarvan niet wel kunnen verdenken. Zyne Brieven toonen genoegzaam van alle zyden, dat hem

de

de Godsdienst waarlyk ernst was; en meermaals verleent hy doorslaande blyken van zyne onwankelbaare aankleeving aan den Christelyken Godsdienst, in tegenkanting van alle de poogingen van 't Ongeloof. Buiten eene menigte van andere stukken hier toe betrekkelyk, verleent ons dit Deel een bewys desaangaande, in een Brief waarin hy eenig verslag van zyne Studien geeft, en zig by die gelegenheid ook uitlaat over het beklaagenswaardige gedrag derzulken, die, in eene zo verlichte Eeuw als wy thans beleeven, den Godsdienst nog poogen te ondermynen. 't Zy genoeg, het laatste gedeelte van deezen Brief alhier te plaatzen.

„ Hoe is het moogelyk, *zegt hy*, dat de menschen niet de walg krygen van ongeloovig te zyn, na eenmaal opgemerkt te hebben, dat allen, die niet geloofd hebben, geene andere dan hersenschimmige stelsels hebben gegeeven, en hunnen loop geeindigd, zonder de geringste betooginge tegen het Christendom te hebben kunnen bewerken, en zonder eenigen anderen naam gemaakt te hebben, dan dien van drogredenaars.

„ Wy zouden niet geloofd hebben, dat COLLINS, of BAYLE, wanneer zy zich nieuwe wegen baanden, en zich, als 't ware, uitgaven voor menschen, die van eenen hoogeren geest gedreven werden, die het Heelal kwamen verlichten, en van zyne vooroordeelen verlossen, na hunnen dood als goden zouden aangemerkt worden, en dat men hun ter eere altaaren zou oprichten? Ondertusschen herdenkt men hunner niet, dan om hunne dwaalingen te betreuren, of den spot te dryven met hunne ongerymdheden; en niemand is 'er, hoe weinig Godsdienstig hy ook zyn mooge, die ten deezen tyde SPINOZA zoude willen zyn.

„ Zo groot is de kragt der waarheid; men kan ze geduurende eenigen tyd verdonkeren, maar men kan ze niet smooren. Zy verheft zich, wanneer men ze geheel uitgebluscht waande, gelyk een vuur, 't welke men geloofde onder zyne asch uitgedoofd te zyn, en 't geene eene leevendige en heftige vlam geeft, in het oogenblik, waarin men ze niet verwagtte.

„ Wy erkennen, dat 'er duisterheden plaats hebben in de Katholyke Leer; dewyl het Geloof, volgens den Heiligen PAULUS, *is een bewys der dingen, welke men niet ziet* (*): maar zullen wy een Land verlaaten, waarin zich wolken voordoen, om over te gaan tot eene plaats van duisternis en eislykheid? Men vind vaste steunpunten in het volgen van den Christelyken Godsdienst; maar die zich van denzelven verwydert, gaat alleen op het geval af over puinhoopen en langs steilten.

„ Dit is het, dat ik onlangs eenen Engelschman zeide, eenen man, zyner Natie waardig, zo door zyne kundigheden als door de verheevenheid van zynen geest; maar weggesleept door den geest der

(*) Heb. XI. 1.

der ongeloovigheid, welken ik vergelyke by onzen berg Vesuvius, wanneer die in zyne uitbarstingen is.

„ Werwaards zult gy ons leiden, zeide ik hem, terwyl gy ons berooft van alle waarheden, welke de Christelyke Godsdienst ons voorstelt; verheven waarheden, die ons het hoogste denkbeeld van God geeven; vertroostende waarheden, die ons Hem doen gewaar worden, als altoos in het midden van ons, om ons by te staan en te behouden; altoos bestreden, maar altoos overwinnende waarheden!

„ Die het geluk niet heeft van ze te gelooven, daalt neder tot den rang der dieren, en heeft niets meer te verwachten, dan eene verachtelyke vernietiging. Het was wel der moeite waardig, zo veele nasporingen, zo veele poogingen des vernufts te doen, om tot zulk eene ontknooping te koomen! en zie daar, evenwel, waar alle Boeken op uit loopen, die tegen den Godsdienst geschreven worden; zie daar, waartoe gy, met uwe Wysgeerige beginselen, alle menschen wilt brengen. Wie zou geloofd hebben, dat men een Wysgeer moest weezen, om ons te doen leeven als beesten, en om ons te overtuigen, dat wy tot het zelfde einde voortgebragt waren?

„ Dan zal het fraaie Vernuft deezer Eeuwe alleen hierop uit koomen, dat men van het Heelal eene diergaarde maake, van welke de Leeuw, als het sterkste dier, de Olîphant als het grootste, de Meesters en Beheerschers zyn zullen. Een schoon stuk, zeker! ja, Mylord, volgens uwe beginsels, zult gy moeten besluiten om den Luipert of den Rhinoceros als uwen Koning aan te merken; maar gy maakt slechts stelsels, en wanneer men u spreekt van derzelver gevolgen, ontwykt gy de zwaarigheid.

„ In den Christelyken Godsdienst is alles naauw verbonden, alles aan elkander verknogt. Indien men hier beginsels stelt, men is niet bevreesd, dat 'er gevolgen uit zullen getrokken worden. Gy zult my zeggen, dat hy voor de menschen een zeer gestrenge Godsdienst is! Dit is een bewys, dat de menschen hem niet gemaakt hebben: zy zouden hem meer verzagt hebben, indien zy 'er de uitvinders van geweest waren. Men zou 'er de verloochening van zichzelven niet in zien voorkoomen als den grondslag van deezen Godsdienst; men zou ten minsten 'er de kwaade begeerten in toegelaaten hebben.

„ De Engelschman was als FELIX, wanneer de Heilige PAULUS tot hem sprak; hy werd bewogen, maar blyft ongelukkiglyk altoos ongeloovig.

„ Dit belet my niet hem waarlyk te beminnen, en het is juist om dat ik hem beminne, dat ik wenschte hem wel te zien denken. Ook doet hy my het recht van te erkennen, dat ik niemand haate, uit hoofde van zyne gevoelens, en dat zelfs de hardnekkigste ongeloovigen, hoewel ik hunne grondregelen verfoeie, verzekerd kunnen zyn van in myn hart alle liefde te vinden, die men zynen broederen schuldig is."

Aan

Aan dit denkbeeld dat wy van hem, als van een waarlyk Godsdienstig Man, uit alles wat hy geschreeven heeft, moeten vormen, beantwoorden ook ten volle zyne twee laatste Brieven; welken hy aan eenen Geestelyken, eenen zyner Vrienden, geschreeven heeft, geduurende zyne ziekte, in 't vooruitzigt dat zyn dood kort op handen was, en dus in een tydstip, waar in weinig menschen, (zo immermeer iemand,) eene geveinsde rol kunnen speelen. De eerste deezer Brieven luidt aldus.

„ Ik ben weezenlyk ziek: maar dit vertroost my, dat ik het kwaad niet in den mond ben geloopen; want ik heb altoos geoordeeld dat ieder mensch zyne gezondheid moet in agt neemen.

„ De niet genoegzaam verlichte vroomheid staat deeze waarheid niet toe; en egter is het ontwyfelbaar, dat men, door het verderven van de bronnen des leevens, zichzelven in gevaar brengt van zyne plichten niet meer te kunnen waarneemen, dat is, van niet meer ter Misse te kunnen gaan, wanneer men 'er moet gaan, van de door de Kerke voorgeschreven onthoudingen niet te kunnen betrachten, dewyl men overtollige vasten gehouden, en eenen onbescheiden leever gevolgd heeft.

„ Wanneer de ziekten niet uit eenige ongeregeldheid voortspruiten, en ons regtstreeks door God worden toegezonden, zyn zy de geschiktste boete om onze zonden en misslagen uit te wisschen. Zy verspreiden eene heilzaame bitterheid over de vermaaken deezes leevens; zy maaken ons ongevoeliglyk los van alles wat sterflyk is, en doen ons gemeenzaam worden met den dood.

„ Nooit hebbe ik myne eigene nietigheid beter gevoeld, dan sedert het tydstip myner ongesteldheid. Ik heb gezien dat myn ligbaam niets anders is dan een gebouw, welks muuren instorten op het oogenblik, waarin men zulks het minste verwacht. Somtyds is myn ongemak zeer heftig, en somwylen schynt het als in slaap te geraaken; maar dit geschiedt niet dan om met dies te grooter geweld te ontwaaken.

„ De mensch is, van het oogenblik zyner geboorte af, onderhevig aan alle zwakheden, hy is blootgesteld voor alle toevallen, en kan alles, wat hem omringt, aanmerken als de aanstaande gelegenheid van zynen val. De ziel moet herwinnen het geene de zintuigen verliezen. Wanneer het lighaam zwakker wordt, moet zy het verlaaten in den geest, om zich op het leevendigste met God te vereenigen; dit is het eenige en het waare middel om zich boven smart en lyden te verheffen; want in God vindt men alle moogelyke gelukzaligheid. De hevigste ziekte is slechts eene ligte speldesteek voor eenen Christen Wysgeer, die zich alleen met Geestelyke zaaken bezig houdt. Indien de Stoïcynen, zonder andere beweegredenen dan eene ydele trotsheid, het lyden met standvastigheid verdroegen, is het zekerlyk voor de Christenen, die altoos met hun Opperhoofd op de Hoofdscheelplaatze moeten zyn, eene schande on-

onder de hettigheid der kwaale te bezwyken. Maar, helaas! men geeft fraaie lessen; en men is dikwyls alleen in de bespiegelinge onverschrokken. Ik spreeke hier in het byzonder van myzelven, daar ik, na my voorgehouden te hebben wat best in staat is om my te ondersteunen, my, veel meer dan ik behoorde *te doen*, bezig houde met myne smarten. Ondertusschen moest ik, hoe heftiger die waren, dies te meer het gezigt vestigen op den *Hemel*, de eenige plaats, waar noch smarten noch ziekte gevonden worden.

„ Gy zult my vermaak doen met my te koomen zien zo spoedig u moogelyk zal weezen. Ik wenschte wel, dat myne verlangens vleugels waren om u over te voeren; gy zoudt op dit oogenblik hier zyn. Ik hebbe u, met betrekkinge tot myne gesteldheid, iets te zeggen het geene ik niet schryven kan. Vaarwel."

En hier aan volgt een tweede Brief, naar 't schynt, kort na den voorigen geschreeven, zonder dat het hem mogt gebeuren zynen Vriend te zien; in welken hy op deeze wyze vervolgt.

„ Die tegenwoordig aan u schryft, is nu niet meer dan een geraamte, en beweegt ter naauwer nood zyne uitgedroogde vingeren. Indien ik enkel op de heerlykheid deezer waereld geoogd hadde, zoude ik den dood, wanneer hy my den beker der bitterheid toereikte, gezegd hebben, *dat deeze drinkbeker van my voorby ga;* maar gelukkiglyk hebbe ik myne beschouwinge alleen hemelwaards gericht, en toen riep ik uit: Wat is deeze beker heerlyk, en hoe aangenaam is hy my!

„ Het is zeker, dat 'er, in de oogen des Geloofs, geen grooter voordeel is, dan dat van zich met den dood te vereenigen, eer die zynen laatsten slag toebrenge. Zedert ik hem in myn binnenste gewaar worde, en inademe, heeft hy in myne oogen niets verschrikkelyks meer, en myne afneemende dagen worden my veel waardiger, dewyl zy my tot de eeuwigheid doen naderen.

„ Hier noodzaaken myne al te geweldige smarten my de pen neder te leggen, zonder dat ik weete, wanneer, en of ik ze in het geheel wel weder zal opvatten......

„ Een oogenblik van kalmte, na zeven dagen en zeven nachten, in folteringen doorgebragt, doet my de pen weder in de hand neemen. Dit vertroost my, dat, door eene gantsch hemelsche gunst, myne ziel in kragten toeneemt naar maate het lighaam verbroken wordt. Eene zaak alleen is 'er, die my weezenlyk droefheid veroorzaakt, en deeze is, dat ik niet al het goede gedaan hebbe, het geene ik behoorde gedaan te hebben; en hierom verzoeke ik u ieverig God te bidden, dat Hy my vergeeve, en dat Hy zich verwaardige, ter verzoeninge myner overtreedingen, het weinige leeven, dat my nog overig is, aan te neemen.

„ Indien my eenige tusschenpoozen van bedaardheid gebeuren mogten, want ik ben mynen geest niet altoos meester, zou ik aan alle Geloovigen schryven, als derzelver Vader en Herder, om hun,

vóór

vóór mynen dood, de liefde en den vrede aan te beveelen; want deeze zyn het onderscheidende kenmerk der Christenen.

„ Nog wenschte ik wel te voldoen aan eene andere verplichting jegens die Geestelyke Orde, die my zeven-dertig jaaren in haaren schoot verdraagen heeft; ik zoude wel verlangen, door eenige openbaare en plegtige daad, haar te bedanken voor de liefde, waar mede zy myne onvolmaaktheden heeft verdraagen.

„ Ik sterve, zo als ik geleefd heb, erkentelyk jegens allen, die my goed gedaan hebben, en altoos uw Vriend. Vergeet my in de oogen der menschen, by welken ik, binnen kort, niets meer zal weezen dan een weinigje stof; maar wees myner gedachtig voor God, in wien ik alle myne hoop gesteld heb, op dat ik in de eeuwigheid niet mooge beschaamd worden.

„ Hy heeft my op eene vreeslyke wyze de nietigheid van aardsche grootheid willen doen gewaar worden, in het midden der grootheid zelve, door my te drenken met alsem en galle. Zyn naam zy gezegend: niets kan voor den Stedehouder van JESUS CHRISTUS gelukkiger zyn, dan, gelyk deeze Godlyke Zaligmaaker, op de Hoofdscheelplaatze te sterven.

„ Indien ik de vertroosting van u te zien niet meer mooge genieten, zal ik u verwachten in de eeuwigheid, alwaar ik hoope, dat wy het onwaardeerbaare geluk zullen hebben, van elkander in God weder te vinden, die dan ons Heelal, onze Hoofdstof, en ons Leeven zyn zal."

Den 26 *Aug.* 1774.

By gelegenheid van 't plaatsen deezer twee laatste Brieven, kunnen wy niet wel nalaaten nog de eene en andere byzonderheid (uit de bovengemelde Byzonderheden aan 't slot van dit Stuk gehegt,) mede te deelen, voor zo ver zy betrekking tot deeze zyne ziekte hebben.

„ Zo ras hy de verschrikkelyke ziekte gevoelde, aan welke hy gestorven is, zeide hy tegen den Kardinaal STOPPANI: *Wanneer men in de loopgraven is, moet men de kanonkogels verwachten.*"

„ *Wy zyn met ons twee* LAURENTS, zeide hy eens, spreekende van zichzelven, en den Generaal der Jesuiten (*) *die beide op den rooster liggen* (†), hy bedoelde de pynen, die hy uitstond, en de gevangenis van Vader RICCI."

„ Bemerkende, dat een Geneesheer, dien hy had doen roepen, niets van zyne ziekte wist te maaken, zeide hy; gy zult ze vinden in den XCsten Psalm, (§) alwaar gesproken wordt van eene verborgen-

(*) LAURENS RICCI.

(†) Zinspeelende op den marteldood van den H. LAURENTIUS, die, naar inhoud der Legende, leevende op een rooster gebraden werd.

(§) Volgens onze rekening den XCIsten.

genheid, die in het duister bewerkt wordt, van de *pestilentie, die in de donkerheid wandelt.*"

„ Wanneer men hem eens vraagde, of hy niemand verdacht hield van op zyn leeven toegelegd te hebben, antwoordde hy: *Weet gy niet dat men my* SILENTIUS I (*) *noemt?*"

„ Hy besteede al den tyd zyner ziekte tot gebeden en tot het doen van werken van onderwerpinge; en zeide somtyds: *De dood vindt zo veel behaagen in my, dat hy my niet verlaat: indien dit niet goed is voor het lichaam, het is uitmuntende voor de ziel.*"

(*) Omtrent als of hy zeide, ZWYGER I; zinspeelende op het Latynsche woord *Silentium.*

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beschouwd, door een Genootschap van geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald, door G. M. NEBE. *Agtste Deel. Te Amsterdam by* de Wed. P. J. Entrop. *In groot octavo* 552 *bladz.*

IN dit Deel levert men ons op nieuw een aantal van leerzaame Vertoogen, die geschikt zyn om de Zeden te vormen, zo door ernstige als door vrolyke voorstellingen, welken naar de verschillende geaartheid der Leezeren aan onderscheiden Leezers kunnen behaagen. Den ernstigen tog gevalt gemeenlyk de eerste en den vrolyken de laatste soort; dit is een zeer natuurlyk gevolg van de onderscheiden geestgesteldheid; en 't gaat zelfs zo verre, dat men al vry gegrond over iemands aart kan oordeelen, wanneer men kan opspeuren, hoedanig eene soort van Schriften zynen leeslust meest opwekke, of bezig houde. Zulks komt eenen der Schryveren deezer Vertoogen zo duidelyk voor, dat hy 't als een der geschiktste middelen, om iemand te leeren kennen, voordraage. —— Zie hier zyne aanmerkingen desaangaande.

„ Byaldien ik een mensch zie, die naar eenen grappenmaaker, of naar iemand, die onguure taal spreekt, luistert, dan kan ik niet terstond besluiten, dat de toehoorder een laag mensch zy; want verscheidene omstandigheden kunnen hem noodzaaken, iets te doen, dat hy liever zou nalaaten. Maar ik kan veilig van het gemoed en de denkwyze des leezers oordeelen, uit de hoedanigheid der boeken, die hy leest. Iemand, die geduurig in ontuchtige boeken bladert, is zelf zo zeker ontuchtig, als hy voorzeker een liefhebber der Historien is, die zich gestadig met Geschiedboeken bezig houd. Het is een duidelyk kenmerk van eenen geldzuchtigen en dwaazen Chimist, wanneer iemand de zotte Schriften, die over het vervaardigen van den steen der wyzen handelen, doorleest. Wanneer ik in de bibliotheek van eenen Rechtsgeleerden niets, dan enkel boeken over de Rechtsgeleerdheid vinde, dan kan ik, zonder my te bedriegen, vastftellen, dat hy niets anders dan de rechten verstaat. En

wat

wàt moet men van die Geestelyken zeggen, die in hunne boekverzameling geene andere dan zo wat oude godgeleerde boeken hebben, en dan nog geene andere, dan bepaaldelyk van hunne eigene gezindheid? Moet, ja kan men van zulke Geestelyken wel anders denken, dan dat het fobere verftanden zyn; dat ze wanen dat al wat buiten de theologie gefchreven word, onnodig zy; dat ze prediken om dat ze moeten prediken; of dat ze met een vooroordeel tegen alle andere gezindheden zyn ingenomen? Hier van daan die heethoofdige uitvaaringen op den kanfel tegen anderen, die met hen niet van één gevoelen zyn; die verkeerde denkbeelden, die men aldaar den toehoorder van anderen inboezemt. Hier van daan dat ik nog onlangs een anders aanzienlyk Geestelyken, op den ftoel der waarheid, dezulken, die by zyne Broederen noemde, de zotfte gedachten aangaande *de zichtbaare Hemelvaart van Christus* hoorde opdringen, en zyne toehoorders dus met de logen op den mouw naar huis liet gaan. Hiervandaan, dat ik eenen anderen Hoogleeraar zyne toehoorders geheel verkeerde geloofsftellingen van diezelfde zogenoemde Broeders, omtrent *Christus Nederdaaling ter Helle* hoorde wys maaken, en daardoor zyne eigene onkunde, omtrent de gevoelens van anderen, verraaden. Doch laat ik hier van afftappen, men mogt my, zo ik hier in verder ging, verwyten, dat ik buiten myn beftek ging.

Zelfs kan men de trappen der fterkte en der zwakheid des verftands, die men anders zo ligt niet afmeeten kan, uit die fchriften afleiden, die iemand het liefft́e en het meeste leest. Wanneer een bejaard mensch nog in *den bedelenden Edelman*, *de fchoone Hollanderin*, en dusdanige vodden meer fnuffelt, dan houde ik hem, onaangezien zynen ouderdom, voor kinderachtig. En een mensch dien de *Telemachus*, de *Grandifon*, de *Clarisfe* enz. te langkwylig, en de gevallen van *Ignotes*, *Cysje van H...* enz. zeer vermaakelyk voorkomen, heeft noch fmaak, noch verftand, veel minder een gevoelig hart. Met de poëzy is het even zo gelegen. Wie *Gellerts* fabelen beneden die der oude fabeldichters ftelt, en flechts zulke vaerzen leest, die, ontbloot van gedachten en dichtkunde, niets dan zachtvloeijende woorden en rymklanken vervatten; wie geenen fmaak in *Milton*, *Klopftok*, *Smits*, *van Merken* en diergelyken vind, ftaat by my, wegens zynen poëtifchen fmaak, in een flecht aanzien. Het zyn elendige leezers, welken een *Roeland van Leuven* en foortgelyke rymelaars behaagen. —— Na dat ik myne vriendin *Wilhelmine* het leezen had aangeraaden, heeft zy zich voor my niet meer kunnen verbergen. Nu weet ik dat zy een gemeen verftand en eenen zeer woesten geest heeft, onaangezien zy 'er wel uitziet, ryk is en zeer veel fpreekt. Zy zond my de *Zedekundige Lesfen van Gellert* te rug, en eischte de *vermaakelyke Avanturier*. Geen wonder derhalven dat zy en haare makkers alle die ftukken in den *Mensch* overflaan, die geene Satiren behelzen, en by de ernstige ver-

verhandelingen in slaap vallen. Myn neef *Buldrian* wierp den Engelschen Vondeling *Tomas Jones* weg, en leest met het grootste vergenoegen de grootste prullen. Vermids hem *de Gevallen van een voornaam Heer* te langdraadig waren, zo deed ik hem het plaisier, en verruilde hem daarvoor eenige banden elendige navolgingen van den Engelschen *Robinson Crusoe*.

„ *Ignatius Harssenloos*, een groot Denker, spot met *Newton* en *Leibnitz*; hy leest *Servet*, *Spinosa*, *de la Mettrie* en *de la Serre* met veel meer smaak. De heilige Schrift leest hy alleen in de *Werthéimsche overzetting*, en zyne boeken bestaan uit louter vrygeestige, atheistische, naturalistische en Godsdienst bespottende oude en nieuwe schriften, die hy met veele raare manuscripten en eigen opstellen vermeerdert. Zyn broeder, een nog diepdenkender man, slaat tot een ander uiterste over, deeze leest met zo veel yver in *Harmen Harmensen*, in *Hondius swart register van duizend zonden*, en dergelyke dweepachtige vodden, dat zyne familie reeds tweemaal een tyd lang op hem heeft moeten passen, wyl hy, waanende dat 'er geene zaligheid voor hem was, zichzelven wilde te kort doen. Ik haal deeze voorbeelden ten dien einde aan, om myne leezers eene zeer bekende, maar niet genoeg overwogene waarheid in 't geheugen te brengen, naamelyk, dat men niet alleen een mensch doorgaans uit zyn leezen kan leeren kennen, maar dat zulks zelfs op de gemakkelykste en onbedriegelykste wyze geschied."

De Azynkooper. Tooneelspel, in drie Bedryven. Gevolgd naar het Fransche van den Heere MERCIER. *Te Amsterdam by* A. v. d. Kroe 1777. *In octavo* 102 *bladz.*

Ingevolge der voorheen gemelde bedoelde verzameling van *Zedelyke Tooneelstukken* (*), heeft men dit Tooneelspel als eene tweede proeve afgegeeven. Het behelst leerzaame characters, die natuurlyk in werkzaamheid gebragt zyn. *Jullefort*, een Heer van aanzien, is een belangzugtig Minnaar, die Mejuffrouw *Delomer* ten Huwelyk begeert, ter oorzaake van den rykdom des Vaders, en den schat, dien zy ten Huwelyk zal brengen. *Dominique*, de Zoon van een Azynkooper, naar 't uiterlyke een Man van geen vermogen, is een belangloos Minnaar, die zig met Mejuffrouw *Delomer*, zo hy 't dorst onderstaan, in den Egt zou wenschen te begeeven, al ware zy van allen rykdom versteeken. De Heer *Delomer* is een naarstig eerlyk Koopman, doch die, door een zwaar bankrot gekraakt, op 't punt stond van slinksche wegen in te slaan, om zig te redden, zo niet zyn Comptoirbediende *Dominique* hem overgehaald had, om in alles eerlyk te blyven handelen. En de oude *Dominique*, de Vader van den laatstgenoemden, is een Man, die, zyne handteering vlytig waarneemende, en eene zuinige leevenswyze leiden:

(*) Zie boven *bl.* 283.

dende, stilzwygende eene groote somme gelds verzameld had, met oogmerk om zynen Zoon daar door gelukkig te maaken, of, by deszelfs vroeger overlyden, dat geld te doen dienen, ter redding van een ongelukkig braaf mensch. Mejuffrouw *Delomer* is eene welopgevoede Dame, die haaren Vader teder bemint, en uit kragt hier van hem ook haare gehoorzaamheid wil betoonen, in haare hand te geeven aan *Jullefort*; wiens aanslagen de Vader, in vertrouwen op deszelfs zuivere liefde tot zyne Dogter, begunstigt; terwyl zy haare min vóor den jongen *Dominique* met moeite in haaren boezem als smoort. —— Het voorgenomen Huwelyk met *Jullefort* is vastgesteld en staat voltrokken te worden: maar, in die tydsomstandigheden ondergaat de Heer *Delomer* het bovenaangeduide rufneus bankrot; en de laage inzigten van *Jullefort* openbaaren zig. —— Middelerwyl had Vader *Dominique* uit zynen Zoon verstaan, dat hy Mejuffrouw *Delomer* zuiver beminde, en dat zy ook hem niet ongunstig was, maar dat de ongelykheid van staat hunne vereeniging dwarsboomde, des hy 'er met hartzeer van af moeste zien. Dit bewoog hem gebruik te maaken van zynen opgeleiden schat; en zulks in 't werk te stellen, zonder te weeten, welke veranderingen 'er in 't Huisgezin van *Delomer* ontstaan waren. Het gevolg van dit alles is, de redding van den ongelukkigen *Delomer*, en de gewenschte Egtverbintenis deezer twee Gelieven. Men heeft het beloop deezer geschiedenisse, welke men zegt gegrond te zyn in eene vroegere waare gebeurtenis, voorgedraagen in wel aan een geschakelde Tooneelen, die naar eisch aan de characters beantwoorden, en verscheiden leerzaame lessen behelzen.

Zedelyke Tooneelspellen, geschikt voor de Opvoeding der Jeugd. Te Amsterdam by H. Gartman 1777. *Behalven het Voorwerk 214 bladz. in octavo.*

IN deezen bondel heeft men een elftal van kleine Tooneelstukjes, ieder met een Vignetje vercierd, byeengebragt, die by uitstek wel geschikt zyn voor de Jeugd, om dezelve op eene ligt bevatlyke en aangenaame wyze goede zeden in te boezemen, en de heilzaame gevolgen eener welingerigte Opvoeding te leeren opmerken. Ten dien einde heeft men elk deezer Stukjes op zodanig eene wyze geschreeven, dat ze eene soort van geschiedenis van Kinderlyke bedryven, of handelingen van Ouders, Leermeesters en dergelyken omtrent Kinderen, onder 't oog brengen: welken indiervoege ontvouwd worden, dat Kinderen, die maar eenigzins vatbaar zyn voor verstandlyke begrippen, dezelven gemaklyk kunnen nagaan; en 't bedoelde bezeffen. Men mag des dit Stukje wel plaatzen onder die soort van Schriften, welken men den Kinderen met nut in de hand kan geeven; en waar mede zy zig, zelfs in een uur van uitspanning, op eene leerzaame wyze kunnen vermaaken.

Nou-

Nouvelle maniere de jouer aux Echecs, selon la methode du St. PHILIPPE STAMMA, *Natif d'Alep. A Utrecht chez* J. v. Schoonhoven et Comp. 1777. *Sans la Preface &c.* 163 *pp. en octavo.*

ZY, die zig op het Schaakspel, als een der edelste en vernuftigste Spelen, ter uitspanninge van wezenlyke bezigheden, toeleggen, om het zelve naar den eisch der Kunst te speelen, zullen, op het doorbladeren van dit Geschrift, reden vinden, om den Uitgeever deezer Nieuwe Manier van dit Spel te oefenen, voor zyne aangewende moeite, te bedanken. Hy deelt hun naamlyk niet slegts de opgegeeven Partyen, en derzelver manier van speelen, zo als ze door den kundigen *Stamma* voorgesteld zyn, mede; maar hy brengt ze, van 't byzondere Schaakbord van dien Heer, over op ons gewoone Schaakbord, en de hier te Lande gebruikelyke wyze van speelen. De Liefhebbers zullen zig hierin met vermaak kunnen oefenen, ten einde zig bekwaamer te maaken, in 't vooruitzien en berekenen der slagen, en 't geen verder tot eene kunstige manier van speelen behoort, wanneer men met dezulken te doen heeft, die zig het stuk meesterlyk verstaan; waardoor men de beste gelegenheid heeft om 'er goede vorderingen in te maaken.

Het leven en de gevoelens van TRISTRAM SHANDY. *I Deel II Stuk. Te Amsteldam by* A. E. Munnikhuizen 1777. *In octavo* 188 *bladz.*

DIt Stukje, in denzelfden smaak opgesteld als het voorgaande, behelst op nieuw eene menigte van geestige invallen, en scherrsende bedenkingen, die grootlyks ingerigt zyn, om het belachlyke van veele characters. en het bespotlyke van veeler denk- en redeneerwyze, in een treffend licht te stellen. Veele Schryvers denken voor hunne Leezers, maar de Opsteller van dit Geschrift mag eenigzins gezegd worden veel eer te schryven, om zyne Leezers te doen denken.

De Munsterlander van Fortuin, ofte de Levensgevallen van J. H. PORC. *Gedrukt voor den Autheur* 1777. *Behalven de Voorreden* 318 *bladz. in octavo.*

EEn Roman van de slegtste soort; bestaande in eene aaneenschakeling van dartele minnaryen en laffe vertellingen, naauwlyks geschikt, om 't laagste Gemeen te vermaaken.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verdeediging der Waarheid van den Christelyken Godsdienst, door ORIGENES *tegen* CELSUS. *Uit het Griekz vertaald en met Aanmerkingen verrykt door* J. L. MOSHEIM. *Uit het Hoogduitz in 't Nederduitz vertaald, door* A. MILLIES. *Eerste Boek. Te Amsterdam, by* A. Eichhorn 1777. *In groot octavo* 220 *bladz.*

Uit het gene wy onlangs, by gelegenheid der afgifte van 't voorloopende Stukje van dit Werk, gemeld hebben (*), heeft men genoegzaem kunnen afnemen, wat de Hoogleeraer *Mosheim* met de vertaling dezer *Verdeediging* bedoeld, en op hoedanig ene wyze hy zyne daer nevens gevoegde Aenmerkingen ingericht heeft. Het tegenwoordig afgegeven Stuk nu stelt den Lezer in staet, om enigzins te oordeelen over de nuttigheid der uitvoeringe; nadien het zelve hem toont, dat die beroemde Man ook hier zeer wel beantwoord aen 't geen hy zich voorstelde; en dat zyne Aenmerkingen, terwyl ze ter ophelderinge van dit Geschrift dienen, tevens strekken, om den Lezer ten krachtigste te versterken, in ene welgegronde verzekering der waerheid van onzen Christelyken Godsdienst; niettegenstaende de tegenwerpingen en bedenkingen van het hedendaegsche Ongeloof. Men zal, dit alles nagaende, inzonderheid vry duidelyk ontdekken, dat alles, wat de tegenwoordige Ongeloovigen bybrengen, vooral niet gewigtiger zy, dan 't geen men oudtyds tegen de Godlyke Openbaring heeft ingebragt, en reeds menigvuldigmalen wederleid is —— 't Schynt dat het Ongeloof in onze dagen zulks gemeenlyk in den wind slaet; daer men meerendeels de oude tegenwerpingen slechts herhaelt, zonder de reeds gegeven wederleggingen enigzins te beantwoorden; en veelal niets boven *Celsus* en zynsgelyken vooruit heeft, dan dat men onbeschaemder is in 't ontkennen van zulke gebeurtenissen, wier waerheid *Celsus* in zynen tyd niet bestond te loochenen. Een ieder, die enige kennis heeft aen de latere Schriften van het Ongeloof, en dit Werk

(*) Zie boven *bladz.* 329.

Werk met oplettendheid doorbladert, zal meermaels aenleiding verkrygen, om deze en soortgelyke aenmerkingen te maken.

Het thans uitgegeven gedeelte behelst het eerste Boek, dat in dertien Hoofdstukken verdeeld is; waervan ieder de beantwoording van verscheiden tegenwerpingen vervat, in die orde, of liever wanorde, zo als ze in 't Geschrift van *Celsus*, de *waeracbtige Reden* geheten, geboekt stonden. Naer uitwyzen dier wanorde, en 't geen *Origenes* verder rakende de schryfwyze van dat Geschrift meld, schynt de eigenste schryfwyze, in welke vele latere Geschriften van 't Ongeloof opgesteld zyn, ook die van *Celsus* geweest te zyn. „ Hy valt, zegt *Origenes*, van een ding op 't ander. Toorn en haat kennen nog regel nog orde. Die van deze hartstogten zyn ingenomen stoten alles uit tegen hunne tegenpartyen, wat hen 't eerst in den mond komt. Hunne hitte en verbittering laat hen niet toe, hunne klagten en tegenwerpingen in eene verstandige orde te schikken, en na malkanderen voor te dragen. — Wie 't Boek maar wil opslaan zal 'er veele onder malkanderen geworpe en ongeregeld voorgedrage dingen in aantreffen. *Hier* uit alleen zullen die geene, welke orde beminnen, en zelve weeten te houden, afnemen, dat hy enkel uit een ydelen hoogmoed en ellendige snorkery zyn Boek den naam van een' *waaragtige Rede* hebbe gegeven; 't welk geen van de oude Wyzen, hoe geleerd hy ook geweest zy, gedaan heeft. *Plato* zegt, een Wyze moet in duistere en zwaare zaken nooit iets met zekerheid stellen en staande houden. En *Chrysippus* pleegt dikwils, na dat hy zyn gevoelen voorgedragen, en de gronden voor 't zelve aangehaald heeft, de lezers te wyzen na de geenen, die met meer bekwaamheid konden besluiten en denken, dan hy (*). Maar onze *Celsus* is buiten twyffel verstandiger dan deze en alle andere Griekze Wyzen. —— Desniettegenstaande, op dat niemand my verdenke van met op-

„ (*) *Plato* zegt op veele plaatzen van zyn' Schriften, 't geen hier van hem geroemd word als een getuigenis van zyn verstand. *Chrysippus* is een van de scherpzinnigste Meesters over de Bende van die Wysgeeren geweest, welke *Stoïcynen* hietten. Hy dagt zo scharp en geregeld, dat men van de geenen, die men om hun doordringend verstand wilde roemen, gewoon was te zeggen, *hy is zo spits en scherpzinnig als Chrysippus*. Wy hebben geen een heel boek meer van dezen grooten Onderwyzer in de kunst van redeneeren."

opzet te hebben overgeslagen eenige hoofdstukken van zyn werk, om dat ik 'er niets op had weeten te antwoorden: ben ik van voorneemen, om een Stuk na 't ander van zyn Schrift te onderzoeken, zo goed als 't my mogelyk is, en daarby niet die orde, welke de natuurlyke samenhang der dingen aanbied; maar die, welke hy zelve in zyn boek houd, te volgen." *Origenes* schryft derhalve hier geen aeneengeschakelde Verdeediging van den Christelyken Godsdienst, maer hy wederlegt *Celsus* stuk voor stuk, en volgt hem van schrede tot schrede: des dit zyn Geschrift bestae uit ene achtervolgende reeks van tegenwerpingen en bedenkingen, met derzelver beantwoordingen; welker byzondere optelling wy oordeelen, dat den Lezer meer lastig dan nuttig zou zyn. Zulks doet ons van ons eerste oogmerk, om dezelven onderscheidenlyk op te geven, afzien; liever zullen wy ene enkele tegenwerping met derzelver beantwoording mededeelen; en hier toe maer van de eerste, welke ons met den aenvang voorkomt, gebruik maken; te meer, daer dezelve ook zeer geschikt is, om tevens te toonen, in welken smaek des Hoogleeraers Aenmerkingen opgesteld zyn. Dus dan maekt *Origenes* een begin met zyne wederlegging van *Celsus*.

„ Om 't Geloof der Christenen gehaat te maken, verwyt *Celsus* hen voor eerst, *dat zy heimelyke Vergaderingen houden, om zig onder elkanderen vast te verbinden, daar dit nogtans door de Wetten is verboden. De Broederschappen*, zegt hy, *zyn van tweederlei soort. Sommige worden openlyk gestigt: andere heimelyk. De eerste worden door de Wetten toegelaten; de andere worden door de Wetten verboden.* Hy wil hier mede de byeenkomsten verdagt maken, welke de Christenen gewoon zyn *hunne gemeenschappelyke Liefdemaaltyden te noemen*, (1) en te verstaan geven, dat dezelve daarom van hen

„ (1) 'T is bekend genoeg, dat de oude Christenen, zonder onderscheid van staat, met elkanderen gegeten hebben, wanneer zy 't Avondmaal des Heeren of houden wilden, of gehouden hadden. Deze heilige Maaltyden noemde men *Liefde maaltyden*; om dat zy een bewyz waren van de liefde, welke de Christenen malkanderen toedroegen; en om dat zy zouden dienen tot versterking en onderhoud van de Broederliefde. Hier verstaat *Origenes* door de *Liefdemaaltyden* in 't algemeen de Vergaderingen tot den Godsdienst. De *Liefdemaaltyden* waren maar een gedeelte van den openbaren Godsdienst. Maar, om dat *Celsus* de samenkomsten der Christenen als Vergaderingen voorstelt, in welke de Christenen zig met elkande-

hen aangefteld worden, dat zy zig tegen 't gevaar, 't welk hen allen dreigt, mogten wapenen, en dat deze verbintenisfen by hen heiliger, dan alle Eeden gehouden worden. Om dat hy zig op de gemeene Wetten beroept, en voorgeeft, dat dezelve door de byeenkomften der Christenen overtreden worden: zo moet men hem op deeze wyze antwoorden. *Laten* wy ftellen, dat iemand onder de Scythen (2) geraakte, en geen middel kon vinden om te ontsnappen, maar zyn leven onder deze Volkeren, die aan heel affchuwelyke Wetten onderworpen zyn, moest doorbrengen. Zulk een mensch zoude niets ftrafwaardigs begaan, wanneer hy met de geenen, die even zo, als hy, gezint waren, vergaderde om de Wet der waarheid, welke by deze Volkeren niets geld, te gehoorzamen, al hadden ook de Wetten des Lands dergelyke famenkomften verboden. Wy leven onder Volkeren, welker Wetten belasten, dat men de beelden der Dieren en veele Goden eene eer bewyzen zal, die niet beter is, dan eene geheele verzaking van den waaren God: en de waarheid gebied ons te geloven, dat deeze *Wetten* even zo kwaad zyn, ja bykans nog erger, als de *Wetten der* Scythen. Is 't dan zo ftrafbaar of ongerymd, dat wy famenkomen om de waarheid te redden, alhoewel de wetten 't niet toeftaan? Die geene, welke in de ftilte een verbond fluiten, om eenen dwingeland van kant te helpen, die een vry Volk onregtvaardig onderdrukt heeft, zondigen niet: en 't kan dus ook den Christenen niet tot zonde gerekend worden, dat zy, daar zy zien, dat de dwingeland, welken zy den Duivel noemen, in de weereld heerscht, en met hem de onwaarheid, dat zy zig tegen de Wetten des Duivels verbinden, op dat zy zyn Ryk mogen verftooren, en die geenen tot de zaligheid helpen, welke zy konnen over-

ren vast verbonden, en de *Liefdemaaltyden* eigentlyk 't oogmerk hadden, om de gemoederen der Broederen te vereenigen; zo fchikt *Origenes* zig naar zyne Tegenparty, en noemt den ganfchen Godsdienst naar dat gedeelte, op welk de Heiden voornaamlyk ziet, '*t Liefdemaal.*"

„ (2) De Ouden gebruiken 't woord *Scythen* in eenen zeer ruimen zin, en noemen met dezen naam alle wilde, oorlogzugtige en onbefchaafde Volkeren, welke tegen 't Noorden woonen, en die wy tans *Tartaren*, *Kozakken*, *Kalmukken*, *Mongalen* pleegen te hieten. Vooral wierden die woeste en ftropende Volkeren, welke om de Zwarte en Kaspize Zee woonden, met het woord *Scythen* gemeend."

overreeden om zig los te rukken van zulke Scythize en Tyrannize Wet (3)."

Kor-

„ (3) De Romeinze Wetten gaven aan de Gildens en Broederschappen de vryheid van op zekere tyden te mogen vergaderen, en in 't openbaar een maaltyd met elkanderen te houden. Maar zy verboden alle heimelyke Samenkomsten en maaltyden van zekere gezelschappen: om dat men bedugt was, dat in en by dezelve of iets, dat tot nadeel van 't Gemeenbest was, gesproken, of tog andere zonden en gruwelen gepleegd zouden worden. Hierop is de eerste tegenwerping van den Heiden gegrond. *De Christenen zyn gevaarlyke burgers: want zy houden geheime Maaltyden en Vergaderingen, welke naar alle gedagten op niets goeds doelen. Ging 'er niets onbetaamelyks in dezelve om, waarom konden zy niet openlyk aangesteld worden, zo als 't de Wetten hebben willen? Origenes* had regter en beter konnen antwoorden op deeze beschuldiging. Eerst staat hy toe, dat de Christenen door hunne geheime Vergaderingen de Wetten overtreden: en daarna verontschuldigt hy deeze ongehoorzaamheid daarmede, dat de menschelyke wetten konden geschonden worden, ingeval de eeuwige wetten van God en de waarheid door dezelve gekrenkt wierden. 'T eerst is valsch. De Vergaderingen der Christenen om God te dienen, en Liefdemaaltyden te houden, waren zulke samenkomsten niet, dat men ze onder de verboden hadde konnen rekenen. 'T ander is in zeker opzigt waar, maar niet zo verre als *Origenes* beweert. Naar zyn meening is 't geoorlofd, om eenen dwingeland of onregtvaardig Vorst van kant te helpen, en zig heimelyk tegen hem te verzweeren. Hoe hard en verdagtelyk luid dit! Hoe kwalyk kon 't van den Heiden uitgelegd worden! Hoe weinig overeenstemming heeft dit met de algemeene leer der eerste Christenen, dat het in geen geval geoorloofd is zig tegen de Overheid aan te kanten, al regeerde ze ook nog zo gruwelyk en slegt? Hier by komt dit nog, dat hy in 't grootst gedeelte van zyn antwoord dat voor bewezen en uitgemaakt houd, wat tusfen hem en *Celsus* in verschil was. Hy besluit aldus: 'T Geloof der Heidenen is een' Leere des Duivels: 't Geloof der Christenen in tegendeel is Goddelyke Waarheid en Wysheid. Wy hebben daarom een regt om heimelyk by elkanderen te komen, op dat dit behouden en uitgebreid, en 't ander uitgeroeid worde. En was dit dan niet de Hoofdvrage, over welke *Celsus* en *Origenes* streden: of 't Christelyk Geloof Goddelyk en waar, en 't Heidenz valsch was? 'T gansche Verschil van de Heidenen met de Christenen is beslist, wanneer de Heiden dat toestaat, wat *Origenes* hier als beweezen veronderstelt.

„ Hy had beter geantwoord, indien hy zyn Tegenparty zo aangesproken had. Wy doen door onze Vergaderingen en Liefdemaalen in 't minste niets, 't welk met de Romeinze Wetten strydig

 is,

Korte Verklaring van den negentienden Psalm, *door* ADRIAAN BUURT, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam by* P. Schouten *en* J. Wesfing Willemsz. 1777. *Bebalven eene korte Voorafspraak en de Registers*, 181 *bladz. in gr. octavo.*

De Eerwaerde *Buurt* geeft in dit Geschrift, by manier ener breeduitgewerkte Schetze, in een beknopt bestek, ene doorloopende verklaring van den negentienden Psalm, door Koning David gedicht, om tot den dienst des Heiligdoms gebruikt te worden. Men kan, zegt hy, uit den inhoud des Schryvers oogmerk zeer gemaklyk ontdekken. Het Dichtstuk naamlyk dient, „ om met de waarheden, waarvan de Natuurlyke en Geopenbaarde Godgeleerdheid onderregten, betaamlyk werkzaam te wezen; en daartoe de voortreflykheid der Geopenbaarde Godgeleerdheid, boven het onderwys van 't Redenlicht, te erkennen: op dat de redenen onzes monds, en de overdenking van ons hart, den Here welbehaaglyk mogen zyn." Naer dit *geleide* verleent ons zyn Eerwaerde ene oordeelkundige verklaring van dit Zangstuk in twee deelen gescbift; met ene bygevoegde leerzame opwekkende toepasfing, naer den inhoud van ieder gedeelte ingericht. Zie hier het beloop van dezen Psalm, door zyn Eerwaerden kortlyk geschetst.

„ Men vindt in dit lied, behalven het *opschrift*, *vs.* 1, *twe* voorname delen.

I Het *eerste* betreft de *Natuurlyke Godgeleerdheid*; *vs.* 2-7. En daar vindt men

A *'t Korte voorstel*; *vs.* 2.

B De nadere *uitbreiding*; *vs.* 3-7. Alwaar

N in

k. De Keizers verbieden wellustige, oproerige, aanstootelyke Samenkomsten, welke strekken om eenen Opstand te maken, en tot andere Lasterlyke bedryven: zodanige zyn de onze niet. Door wat Wet zyn Vergaderingen verboden, in welke de menschen tot de Deugd, tot Vroomheid, tot Liefde, tot Gehoorzaamheid aan de Overheid, aangemoedigd en vermaand worden?

„ Van deze soort zyn de onze. Wy openen u de plaatzen van onze Vergaderingen: komt zelve en ziet, wat wy doen, of vraagt de geenen, die by ons komen. 'T is waar, dat wy 's Nagts vergaderen en in afgelegen' plaatzen: maar wie is daar de schuld van? Zyt gy 't niet? Houd op van gruwelyk en onregtvaardig met ons om te gaan; dan zullen wy op den helderen Middag vergaderen, in zulke plaatzen, die voor niemand gesloten zyn."

I A B א *in 't gemeen* gesproken wordt van 't onderwys des *Sterrenhemels* en des *Uitspansels*, zo als dat plaats heeft *ten allen tyde* en *by alle volken*; *vs.* 3, 4. Hier wordt geleerd, hoe dit geschiedt:

a *ten allen tyde*; *vs.* 3; en

b *by alle volken*; *vs.* 4.

ב En dan wordt een *overgang* gemaakt, om *in 't byzonder* van de *Zon* te spreken, en dit verder *uitgevoerd*; *vs.* 5-7.

a De *overgang* wordt gemaakt; *vs.* 5.

b En dit wordt verder *uitgevoerd*; *vs.* 6, 7. Daar gewaagd wordt:

α van de *daaglykschè verschyninge*, en *omloop* der Zonne; *vs.* 6.

β van hare *jaarlyksche omwentelinge*, en de uitwerksels daar van; *vs.* 7.

II In 't *twede* deel wordt gesproken van de voortreflykheid der *Geopenbaarde Godgeleerdheid*, als veel uitnemender dan de *Natuurlyke*; *vs.* 8, *tot het einde van den Psalm.* Hier komt ons voor

A De lof der *Goddelyke Openbaringe*, *in 't gemeen beschouwd*; *vs.* 8-12. En dit geschiedt

א door de *pryzenswaardige hoedanigheden* dier Openbaringe op te geven; en de *gemoedsgesteldheid*, waar in men hare zalige uitwerksels ondervindt, aan te wyzen; *vs.* 8-11.

a Het *eerste* vindt men *vs.* 8, 9. Daar, naar myne gedagten, geleerd wordt,

α hoe 't woord Gods ene *onderregting ter zaligheid* behelst, die zeer *volmaakt* en zeer *gewis* is; *vs.* 8.

β Hoe wy dat Woord moeten aanmerken, als het *voorschrift van enen Wetgever*, wiens wil ons tot enen regel strekken moet, zullen wy gelukkig zyn; *vs.* 9.

b Het *andere*, 't welk de nodige *gemoedsgesteldheid* betreft, om regt omtrent het Woord te verkeeren, wordt gevonden *vs.* 10.

ב Ook wordt 'er tot lof der Openbaringe, *by wyze van vergelykinge*, gesproken, als de Dichter van 's HEEREN *regten* zegt: *zy zyn begeerlyker*, *enz. vs.* 11.

B En, om zyne hoogagting voor die Openbaringe nog te meer te kennen te geven, gewaagt de Spreker, *in 't byzonder*, van zyne *bevindinge* en *verlangen*; *vs.* 12, *enz.*

II A B ℵ Van zyne *bevindinge*; *vs.* 12.

ב Van zyn *verlangen*; *vs.* 13, 14, 15.

a Hy *erkent* de grootheid zyner verkeerdheid, en *bidt* om schuldvergiffenis, en kragt tegen het verkeerde; *vs.* 13, 14.

α Die *erkentenis*, en 't *gebed*, vindt men *in 't gemeen*; *vs.* 13.

β En daar op wordt 'er *in 't byzonder* gebeden tegen den *hoogmoed*, als enen *wortel van grote overtredinge*; *vs.* 14.

b Eindelyk *besluit* onze Dichter alles met ene *biddende verklaringe aangaande 't gene hy boven alles bedoelde*; *vs.* 15.

Verhandeling over twee van Jezus broederen, en hunne Brieven, in onzen Bybel. Benevens een Aanhangsel, behelzende eene Proeve van zommige ongegronde conjecturen over het Nieuwe Testament. Uit het Hoogduitsch vertaald, door N. B. *Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1777. *Behalven de Voorreden* 138 *bladz. in gr. octavo.*

HY, die maer enigzins ervaren is in de Kerk- en Ketterhistorie, weet, dat men al vroeg zeer verschillende gedachten gevoed heeft, over de betrekking, die dezulken, welken in de Schriften des Nieuwen Testamentes, onder den naem van *Broeders* en *Zusters* van Jezus Christus, voorkomen, in den vleesche tot 's Waerelds Heilland gehad hebben. En dat men wel dra het gevoelen van hun, die beweerden, dat zy voortgesprooten zyn uit het voltrokken Huwelyk van Jozeph met Maria des Heren Moeder, na dat Jezus als hare eerstgebooren, zonder toedoen des Mans, was voortgebragt, op de rol der Ketteryen gesteld heeft. Dan 't is tevens bekend, dat 'er, desniettegenstaende, door alle tyden, en vooral in de latere dagen, nog hier en daer Schriftkundige Uitleggers gevonden werden, die zig voor dat gevoelen verklaerden, bewerende dat zy Jezus waerlyk in den vleesche bestonden, als echte kinderen van Jozeph en Maria; schoon 't meerendeel gewoonlyk overhelde tot het denkbeeld, dat die zogenaemde *Broeders* en *Zusters* Neven en Nichten of altans Nabloedverwanten van Jezus waren, hoedanigen men oudtyds meermaels *Broeders* en *Zusters* noemde. Men ziet het thans, onder de Protestanten, veelal aen als ene *problematische* voorstelling,

die hare voor- en tegenspraek lydt, waer in men geen wezenlyk belang stelt; des men zich, zonder vreze voor Kettery, voor de ene of andere zyde kunne verklaren. —— De Opsteller van het hier bovengenoemde Geschrift (*) heeft het der moeite waerdig geoordeeld, dit Stuk voorbedachtlyk te onderzoeken, en 't gevolg hier van is geweest, dat hy in deze zyne Verhandeling stellig beweere, dat die Broeders en Zusters „ daadlyk Vruchten waren van Josephs en Maria's, door den Engel bevestigd, huwelyk, welke een iegelyk te Nazareth (als de zodanigen) kende, en van welken de Evangelisten op gelyke wyze als van elke andere Familie spreeken." Hy, die lust heeft, om na te gaen, wat 'er ter begunstiginge van deeze Stelling bygebragt kan worden, leze deeze Verhandeling onbevooroordeeld, met alle oplettendheid; en hy zal, zo niet overtuigd, ligtlyk bewoogen worden, om te denken, dat dit gevoelen meer waerschynlykheids hebbe, dan men zig gemeenlyk voorstelt.

Moet men zich, in het uitleggen der Heilige Schriften, aen de gewoone en meestgebruikelyke betekenis der woorden houden, zonder daer van buiten noodzaek af te wyken, dat een algemeen erkende Uitlegregel is; dan schynt het gevoelen des Autheurs der waerheid het naeste. *Jacobus* en *Joses*, *Simon* en *Judas* worden uitdruklyk *Broeders* van Jezus genaemd, Marc. VI. 3: die *Broeders* worden onderscheiden van zyne *Discipelen*, Marc. III. 21, 31, 32, en komen voor als niet behoorende tot de *Apostels*, opgeteld, Marc. III. 14-20; ook worden ze, nog lang na de verkiezing der Apostelen, als *ongeloovigen* beschreven, Joh. VII. 2-5. Hier by komt nog dat de uitdrukking, Matth. I. 25. *Joseph bekende haer niet, tot dat zy haren eerstgebooren Zoon gebaerd had*, (schoon ze ene andere min of meer gedrongen uitlegging kunne lyden,) natuurlykst betekent, dat hy haer na dien tyd bekend heeft; waer aen dan 't opgemelde gewag van 's Heillands Broeders volkomen beantwoord. —— Dit in aenmerking genomen zynde, valt de vraeg, is 'er enige noodzaeklykheid, om van de eenvoudige natuurlyke verklaring van dit alles af te wyken; steekt 'er enige ongerymdheid in; behelst dezelve iets wanvoegelyks; is niet in tegendeel alles ten uiterste betamelyk? Is 't niet beter by de gebruikelyke betekenis

(*) Volgens geloofwaerdige Berichten is het in 't Hoogduitsch geschreven door den Heer *A. Herder*, eersten Hofprediker, Consistoriael- en Kerkenraed, Generael Superintendant te Weymar.

nis der woorden te blyven, dan daer van af te zien, gelyk men eerst schynt gedaen te hebben, uit ene bygeloovige hoogachting voor Maria, en ene buitensporige verheffing van de gelofte van Onthouding? Men leze het geen de Autheur deswegen te berde brengt, en oordele dan over alles. —— Het is, zo veel wy tot nog kunnen zien, geen stuk van wezenlyk belang; maer noch het een noch het ander gevoelen behoort by de Protestanten onder Ketterſche stellingen; men kan het des onbeschroomd nagaen, en 't ontdekken van een Vooroordeel, (zo 't ook hier plaets mogte hebben,) kan tog altoos van enige nuttigheid zyn of worden.

Aen de behandeling van dit onderwerp verknocht de Autheur wyders een nader onderzoek, naer die Broeders en Zusters van Jezus, dat zich echter, daer by van de anderen geen genoegzaem verslag vind, voornaemlyk bepaelt tot *Jacobus* en *Judas*; die hy oordeelt te ontdekken als de Schryvers der twee Brieven, welken gemeenlyk op den naem der Apostelen van dien naem gaen. Zulks geeft hem voorts aenleiding tot het mededelen ener vertalinge dier Brieven, met ene nevensgaende verklaring van dezelven. Het byzonderste daeromtrent is, dat hy *Jacobus* beschouwt als een Joodsch Christen, en daer uit afleid ene opheldering van de Joodsche denkwyze der Christenen, die men Nazareërs en Ebioniten noemt; welken volgens hem Leerlingen van *Jacobus* waren, die zyn onderwys van tyd tot tyd verbasterd hebben; naer welke onderstelling hy dan ook zyne verklaring van deszelfs Brief inricht. Even zo is hier het merkwaerdigste omtrent *Judas*, dat hy, volgens de overlevering, het Euangelie in Persie verkondigd zou hebben; het welk onzen Schryver aenleiding geeft, om deszelfs Brief uit de oude Persische leerstellingen te verklaren; bewerende dat de Brief, ten aenzien der tale, Zoroastrisch, Persisch, Magisch is. —— Het nagaen van dit gedeelte vereischt ene goede mate van geduld; en wy kunnen het den Lezer niet sterk aenpryzen. De Autheur verbreekt in genen deele de kracht der redenen, die pleiten voor het gevoelen, dat deze Brieven daedlyk door de Apostelen *Jacobus* en *Judas* geschreven zyn; en 't geen hy ter ondersteuninge van zyne byzondere denkwyze over deze Brieven bybrengt, steunt ten deele op, met het hoogste recht, verdachte plaetsen uit *Jozephus* en *Hegezippus*, ten deele op onzekere overleveringen, is voorts dermate vervuld met gissingen, en schynt ons verder zo veel willekeurigs te behelzen, dat het ons meermaels verwonderd hebbe doen staen.

Wyders vind men hier by dit alles nog gevoegd een *Aanhang*.

hangſel, behelzende *eene Proeve van ongegronde conjecturen of giſſingen over het Nieuwe Testament; byzonder in de Brieven van* Jakobus *en* Judas, *en de twee eerſte Hoofdſtukken van* Mattheus *Euangelie vertoond.* Dit *Aanhangſel* is betreklyk tot *Bowyer's Conjecturen over het N.T. Leipz.* 1774. vertaeld en vermeerderd door *Schultz*. Onze Autheur wederlegt hier etlyken dezer giſſingen, die inderdaed meerendeels geen genoegzamen grond hebben; des hy dezelven met recht mogte wraken; doch het ware te wenſchen, dat hy 't zelve min meesterachtig en met meer beſcheidenheid gedaen had: iets dat men te eerder van hem zou hebben mogen verwachten, daer hy zyne verklaringen ook wel eens op gisſende denkbeelden doet ſteunen, die aen allen niet even gegrond zullen voorkomen. Men mag des zyn gezegde nopens de *Conjectuur*, zo wel op zyne verklaringen in verſcheiden opzichten, als op dit Werk van *Bowyer*, overbrengen. „*Conjectuur*, zegt hy, moet als Noodwendig in het oog vallen, of ze is een Niet by het oneindige; en ze onderneemt het nogthans in alle zig daadelyk opdoende gevallen. De *Conjectuur* kan dus niet zorgvuldig en beſcheiden genoeg voortgaan, en nochtans is zy waare Eigenzinnigheid —— en waarom? Zy is het Schootkind van den Waan, de aangenaame of moeielyke geboorte van ons Vleesch en Bloed."

Verhandeling over een geheele nieuwe manier van Operatie, om de Cataract door uitneeming te geneezen, &c. *Door* HENDRIK OMEYER, *Heelmeester te Amſt. Te Amſt. By* H. Tiedeman, 1777. *In groot octavo* 102 *bladz.*

WY zullen ons niet ophouden met eenige algemeene Aanmerkingen, die de Auteur maakt over de uithaaling (*Extractio*) en nederdrukking (*depresſio*) van de Cataract. Wy zullen alleen maar herhaalen, dat hy twee redenen opgeeft die de nederdrukking den voorrang geeven boven de uithaaling. De eerſte is, wanneer 't oog van vooren geen bolronde gedaante heeft en zeer plat is, hierdoor wordt de voorſte holte van 't oog zeer vernauwd: in zo een geval kan ligtelyk, wanneer men 't Hoornvlies overdwars ſnydt, de Regenboog (*Iris*) gekwetst worden. 't Tweede geval is, wanneer men oogen aantreft die natuurlyk zeer diep in de *Orbita* geplaatst zyn, of wiens oogleden, zeer naauw zynde, niet genoeg kunnen geopend worden. In dusdanige geſteldheden moet men

men den voorrang geeven aan de nederdrukking. In beide die Bewerkingen komen verscheide onaangenaamheden voor, die hy meent dat door zyne manier van werking kunnen voorgekomen worden. Dezelve zoude veel gemakkelyker voor den Heelmeester, en minder gevaarlyk voor den Lyder *zyn.*

Wy gaan nu over om te melden op wat wyze de Heer OMEYER tot deeze bewerking gekomen is, en waarin dezelve bestaat. Hy heeft waargenomen, dat de kwetzingen en doorsnydingen in 't Hoornvlies, die van boven naar beneden geschieden en loodregt op den gezichts as komen, gelukkig genazen. Alle regtopgaande wonden en insnydingen laaten immers de minste lidtekenen naa; hierop steunende, besloot hy om ook 't Hoornvlies regt op en neer te doorsnyden; hy oordeelde dat zulks gemakkelyker en vaardiger geschieden konde, dan in de gewoone dwarze doorsteeking en snyding. De Werktuigen, eenige kleine veranderingen uitgezonderd, zyn genoegzaam dezelve, als die men in 't uithaalen van de Cataract op de gewoone wyze gebruikt: de Auteur pryst een kleine holle sonde aan, om in zekere gelegenheden te gebruiken. Dit is de beschryving die hy van zyne Bewerking geeft.

,, Wanneer ik dan deeze Operatie doen zal, om een *Cataract* uit te neemen, ofte om Etter of buiten gevaat Bloet te ontlasten, zoo laat ik 't Boovenlid door een bedienden, die agter den Lyder staat, en tegen wiens borst 't hoofd gesteund word, opligten; vervolgens zo bepaal ik 't oog tusschen myne twee voorste vingers, door eene drukking te maaken op den Oogbol, evenredig aan de werking der Spieren van denzelven, welke drukking de kragt en werking der Spieren overwint en 't oog pal doet staan; ik steek 't scherpe beschrevene Mesje van vooren $\frac{3}{4}$ in de *Cornea* hoog, in 't midden boven de pupil in, en doorsteek de *Cornea* tot dat ik gewaar worde, in de holte der *eerste Kamer* te zyn; op 't ogenblik vervolg ik de sneede in een regte lyn, regt nederwaards, blyvende $\frac{1}{4}$ eener linie af van de onderkant, alwaar de *Uvea* zich aan 't duister Hoornvlies vast maakt....... De grootte der gemaakte wonde behoeft niet meerder dan twee linien lengte te hebben, welker insnyding bygevolg zeer spoedig verricht wordt, en de *Cataract* byna met 't watervogt te gelyk gebooren wordt. Het gebeurt zomtyds dat men door een of andere reden gehinderd wordt, de *Cornea* zo ras te kunnen doorsnyden, om de vereischte lengte te hebben; dan zo valt ook de *Cornea* aanstonds plat nederwaarts op den Regenboog, doordien het watervogt weg vloeit. Indien men dan maar een doorsteeking in de *Cornea* gemaakt heeft, die groot genoeg

noeg is om de beſchreevene holle ſonde in te brengen; zo kan men zeer gemakkelyk op deeze ſonde in alle veiligheid de wond in de *Cornea* na beneeden vergrooten en openſnyden...... Zoo ras is de inſteeking en doorſnyding in 't doorzigtig Hoornvlies niet gedaan, of men ziet een voordeelige aanbieding op zynen arbeid; de geſpannen *Cornea*, die met 't watervogt vervuld is, valt plat tegen de *Iris*, en de *Cataract* biedt zich als een rype vrucht, die voor de geboorte ſtaat, ter verlosſing aan; zy wordt, regtſtreeks door de terugtrekking der regte Spieren, in de gemaakte opening, ingedrongen...... De voordeelen van deeze wyze van Bewerking zyn, volgens den Auteur, de volgende. „ Vooreerst zo geſchied deeze *Operatie* vaardiger, dan andere *Operatien*, als zynde pas ingeſtoken, of men vervolgt de ſneede na onderen in een regte lyn nederwaarts, ten tweede 't oog behoeft zo ſterk niet gedrukt te worden om 't te doen ſtil ſtaan, als in de andere manieren van doorſnydinge geſchiedt, en bygevolg zoo lydt 't zelve op verre na zoo veel niet, als in ſterke drukkingen. Ten derde de ſneede behoeft niet boven de twee linien lang te zyn, 't welk de uitzetting of uitzakking der *Iris* belet, en groot genoeg is ter doorlaating van de *Cataract*; welke korte inſnyding te gelyk een ſteunzel voor den *Regenboog* te weege brengt; ſchoon 'er al eenige perſing met den vinger op 't onderſte des oogbols mogt gedaan worden. Ten vierde, indien de nederwaardſche ſnyding al mislukte; zoo kon op de beſchrevene holle ſonde de vereischte ſneede gedaan worden, met alle zekerheid; indien de inſteeking maar zoo groot is, dat ze de holle ſonde kan doorlaaten. Ten vyfde; indien 't al mogt gebeuren, dat 'er een *Lidteken* na bleef op de *Cornea*, dat door de inſnyding veroorzaakt was; dat zal geen hinder in 't zien aanbrengen, gelyk de reden en de ondervinding leert." De Auteur bevestigt vervolgens zyn geſtelde door verſcheide Waarneemingen, en beroept zich daarop. De Waarneemingen zullen in 't vervolg moeten aantoonen, of de voordeelen van deeze nieuwe manier, zo groot en wel te ſtellen zyn boven de aangenoomene manier; wy betuigen hiervan nog niet overreed te zyn. In de bygevoegde Verhandeling over de Oog-ontſteking, hebben wy niets gevonden dat verdient in 't byzonder gemeld te worden.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, XVII Deel. Tweede Stuk. Te Haarlem by J. Bosch 1777. *Behalven het Voorberigt en de Meteorologische Waarneemingen* 318 *bladz. in gr. octavo.*

MEt het openslaan van dit Deel wordt de aandagt terstond sterk getrokken, door de Verhandelingen met welke het zelve één aanvang neemt; als behelzende Proeven omtrent het planten van Moerbezieboomen, het opvoeden van Zywormen, en 't aanwinnen van Zyde, in Gelderland genomen, ten einde onze Landsgenooten aan te moedigen, om zulks verder voort te zetten; of 't ook dienen mogte om deezen voordeeligen handel, zo als de genomen Proeven aanduiden, hier te Lande te vestigen. Met dat oogmerk deelt de Heer en Mr. *van Hasselt* zyne ondervindingen mede, met nevensgaande onderrigtingen van 't geen men omtrent de opgenoemde byzonderheden in agt heeft te neemen, om 'er gelukkig in te slaagen. Tot dat zelfde einde dient ook een, onder de Berigten geplaatst, Dagverhaal van dien zelfden Autheur, nopens het uitbroeien der Zywormen, en derzelver opvoeding in 't jaar 1776. Zyn verslag van dit alles is zeer naauwkeurig, en wel ingerigt, om iemand eene geschikte handleiding ter nadere proefneemingen te geeven; waar toe zy, wier zaak het is zig op zulk eene onderneeming toe te leggen, in deezen genoopt worden, door eene berekende opgave der voordeelen, die daar uit, naar 't toeschynt, te verwagten zyn. —— Van soortgelyke poogingen om voordeel te behaalen, hoewel uit een geheel anderen tak, maakt ook de Eerwaarde *Martinet* in dit Deel gewag, daar hy ons berigt geeft van 't goud-zoeken in den Rhyn; door drie Mannen met voordeel ondernomen. Zyn Eerwaarde geeft eene juiste beschryving van hunne werkzaamheid; en heeft dezelve vergezeld doen gaan van drie doosjes der Maatschappye toegezonden, behelzende eenig zand, zo als het uit de rivier geschept, als mede zo als het gewasschen is, en eindelyk een klompje gezuiverd Goud. Het komt, zegt hy, allernaast aan 't Hollandsche Dukaatengoud, en men mag het van dezelfde waarde houden. Als de Goudzoeker eene min gelukkige plaats aantreft, moet hy zig met een winstje van tien stuivers vergenoegen; doch slaagt hy beter, dan kan hy, elken dag, van tien tot vyftig stuivers verdienen. Men heeft dit eerst ondernomen in den Rhyn by *Wezel*; laatere bevinding heeft getoond, dat het insgelyks op andere plaatzen, zelfs daar de

Rhyn

Rhyn onze grenzen besproeit, met vrugt in 't werk gesteld kan worden: en zyn Eerwaarde is niet vreemd van te denken, dat het dieper in ons Vaderland, ja, in de nabuurschap zyner Standplaatze *Zutphen*, in den Ysfel ook met voordeel zou kunnen geschieden. Zyn oogmerk is zulks vervolgens te beproeven, en den uitslag daar van aan de Maatschappye mede te deelen. —— Beide deeze Stukken hebben dus het nut van ons Vaderland wel inzonderheid op het oog; en even zo is het gelegen met een geschrift van den Heer *Zillisen*, mede in deezen Bondel te vinden; bevattende zyne Proeve tot voorkoming van Ysdammen in de Rivier de Lecq. Hy geeft in 't zelve berigt van de beproeving van het voorheen aangepreezen Plan, meldende, in hoe verre hy in de uitvoering van 't zelve afgeweeken zy, in hoe verre het al of niet aan de verwagting beantwoord heeft, en welke middelen van verbetering, met hoop op een goeden uitslag, zyns oordeels, daaromtrent in 't werk gesteld zouden kunnen worden. Dit is de rechte weg, om een Plan trapswyze tot meerder volmaaktheid te brengen, dat naar allen oogschyn zeer wel geschikt is, om het heilzaame bedoelde te bereiken.

Behalven deeze soort van Verhandelingen, ontmoet men in dit Stuk, eene verscheidenheid van Genees- Ontleed- en Heelkundige waarneemingen, die den beoefenaaren deezer Weetenschappen te stade kunnen komen; als daar zyn: Aanmerkingen over het stuiten van het Bloed in gewonde Slagaderen, zo door uitwendige drukking als door onderbinding. Eene verhandeling over de zitplaats van het beenige Gehoortuig, en over een voornaam gedeelte van het Zintuig zelve in de Walvischen. Eene opgave van eene menigte van waargenomen Breuken of Scheurzels, in Persoonen van beiderleie Sexe; en een Berigt van eenig Menschenhair, uit eene door de Natuur gemaakte opening in den Buik ontlast. Hier toe behoort ook eenigermaate eene Schets van de Historie der Maatschappy tot redding van Drenkelingen; welke ons, in een kort bestek, de oprigting en den voortgang dier loflyke Maatschappye, welke geheel Europa, om zo te spreeken, niet alleen goedgekeurd, maar ook nagevolgd heeft, onder 't oog brengt. By dit alles komt nog, met betrekking tot deeze Studie, eene ontdekking van het geheim der opspuiting der Vaten, gebruikt door de Heeren *Ruisch* en *Lieberkuhn*. Dit geheim, tot nog onbekend, heeft de Heer *Beuth* getragt na te spooren, en 't is hem, na veel moeite, gelukt, het middel uit te vinden, om de kunstryke bewerking dier Heeren tot zyn volkomen genoegen na te volgen, en daar in verdere

voort-

voortgangen te maaken. „ Na dat ik, zegt hy, alle voor my mogelyke manieren, door welke diergelyke *Injectien* of Opſpuitingen kunnen verricht worden, wel onderzogt en overlegd hadde, is my ſlechts één éénig middel overgebleeven, te weeten: deeze zaak in eene van lucht ontledigde plaats te beproeven, en het zelve dus door de drukking der buitenlucht, of door middel van een Spuit, te verrichten." Hier in naar wensch geſlaagd zynde, heeft hy de goedheid van zyne ontdekking, met eene nevensgaande afbeelding en verklaaring van den daar toe vereischten toeſtel, openlyk gemeen te maaken; dat de Liefhebbers zekerlyk dankbaar zullen erkennen.

In bykans alle deeze opgemelde Stukken vinden zy, die zig op de Natuurlyke Historie toeleggen, veele voor hun merkwaardige byzonderheden; en de zodanigen zullen, buiten dat, hier ook nog met genoegen kunnen nagaan, het geen de Heer *Williamſon* nopens den *Gymnotus Electricus*, of den Electriſchen Aal, waargenomen heeft. Hy geeft van deezen Aal, in de Provincie *Guiana*, ten westen van *Suriname* gevangen, en leevend te Philadelphia gebragt, „ die het buitengewoone vermogen had, om een pynlyk gevoel, gelyk dat van den Electriſchen ſchok, mede te deelen, aan lieden die hem aanraakten, en teffens om zynen roof op eenigen afſtand te dooden," eene onderſcheiden beſchryving. Vervolgens meldt hy de proefneemingen, welken hy met dien Visch of zelf genomen, of bygewoond heeft; waaruit hy dan eenige waarneemingen voordraagt en gisſingen afleidt, die hem voorts brengen tot het beantwoorden eeniger vraagen, nopens dit zeldzaame verſchynzel; dat, ter volkomener verklaaringe, nog ſteeds nieuwe proefneemingen vordert; waar toe het bybrengen van deeze en ſoortgelyke proefneemingen, met beredeneerde aanmerkingen, zyne nuttigheid heeft. —— Wyders deelt men ons, met het afloopen van dit Stuk der Verhandelingen, nog mede, daaglykſche waarneemingen van de Compasnaald, voor den Jaare 1774, doorgaans 's middags ten 12 uuren, te Sparendam; en eindelyk de Meteorologiſche Waarneemingen op Zwaanenburg voor den Jaare 1775.

Intree-rede over het nut der Natuurkunde in 't algemeen, en voor de Geneeskonst in 't byzonder, door M. V. MARUM, A. L. M. *Ph. et Med. Dr. als Lector in de Wysbegeerte en Wiskunde te Haarlem opentlyk uitgesproken*, op den 2 *Juny* 1777. *Te Haarlem by* J. Bosch. *In groot quarto* 47 *bladz.*

BY 't aanvaarden van 't Lectoraat in de Wysbegeerte en Wiskunde verkoos de Heer *van Marum*, zo *Philosophiæ* als *Medicinæ Doctor*, niet oneigen de opgemelde stoffe tot een onderwerp zyner Redenvoeringe. Men begrypt ligtlyk dat de uitgebreidheid dier stoffe hem niet toeliet, deeze en geene byzonderheden in 't breede uit te werken; des men zulks niet kunne verwagten; maar men zal, op het doorbladeren der Redenvoeringe, reden vinden, om voldaan te zyn, over de schikking en uitvoering. De Heer *van Marum* toont hier, op eene treffende wyze, hoe de Natuurkunde van alle zyden by uitstek geschikt is, om onze harten met eene ongeveinsde eerbied voor den grooten Schepper, Onderhouder en Bestierder te vervullen; mitsgaders hoe dezelve een doorgaanden onontbeerelyken invloed heeft, op eene menigte van kundigheden, kunsten en weetenschappen, die tot het welweezen der Menschlyke zamenleevinge vereischt worden. En dus dit algemeene afgehandeld hebbende, bevlytigt hy zig voorts, om te doen zien, hoe nuttig derzelven beoefening inzonderheid voor de Geneeskunst zy; het welk hy eerst over 't geheel, en voorts in verscheiden byzondere opzigten, ten duidelykste ontvouwt. —— Het een en 't ander strekt ten kragtigste ter aanpryzinge van de beoefening der Natuurkunde, en behelst tevens verscheiden leerzaame aanmerkingen, die, als in 't voorbygaan, met betrekking tot deeze en geene byzonderheden, in derzelver voorstelling ingevlogten worden.

Brief aan de Hooggeleerde Heeren P. CAMPER en W. MUNNIKS, *wegens eene voornaame ontdekkinge, door Inentinge op het Rundvee gedaan: door* GEERT REINDERS, *Huisman te Garnwert. Tweede Druk.*

Waarneemingen en Proeven, [makende de bovengemelde ontdekte wyze van Inenting; door denzelfden Autheur.] *Tweede Druk.*

Bericht wegens de Inenting der Kalveren van gebeterde Koejen voor den jaare 1776; [door den opgenoemden Schryver.] *Te Groningen by* L. Huisingh 1777. *In groot octavo.*

NOpens de hier bedoelde manier van Inenting, door den Huisman *Geert Reinders* ontdekt, waar van hy den Hoogleeraaren *Camper* en *Munniks*, in den opgenoemden *Brief*, in den jaare 1774 berigt gegeeven had, hebben wy reeds gewag gemaakt, toen ons de bovengemelde *Waarneemingen en Proeven* ter hand kwamen (*). Eenstemmig met het gunstige berigt dat wy 'er van gegeeven hebben, is het algemeene gevoelen der Natie geweest; waar uit ontstaan is, dat deeze twee Stukjes dermaate getrokken zyn geworden, dat het aanleiding gegeeven hebbe, om dezelven ten tweeden maale ter Drukperse te brengen. Hierby komt nu nog een nader *Bericht* desaangaande, met betrekking tot Proeven, in den jaare 1776, daaromtrent in Holland, Friesland en de Provincie van Stad en Lande genomen. Alle deeze hier gemelde Berigten strekken over 't geheel op nieuw grootlyks ter aanpryzinge deezer maniere van Inenting, en de ondervinding leert tevens wat men in agt hebbe te neemen, om 'er gelukkiger in te slaagen; 't welk de oplettende leezing van 't een en 't ander, voor hun die met ons heilzaam Rundervee omgaan, en 't zelve behandelen, te sterker vordert. Door zodanig een gewenschten uitslag moet het vooroordeel, dat veelen nog beheerscht, ten nadeele der Inentinge, verzwakken, ja, zo men niet onvatbaar is voor overtuiging, geheel en al uitgerooid worden. En wat wel byzonder veeler vrees aangaat, dat men door die Inenting de besmetting verspreidt, dezelve moet ook genoegzaam verdwynen, als men, *buiten* het geen wy uit het voorgaande Geschrift gemeld hebben (†), ge-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V D. bl.* 265.
(†) *Ibid. bl.* 266.

gehoor verleent aan 't geen deeze geloofwaardige Holsman, in 't slot zyner Voorreden voor dit laatste Stukje, getuigt: „ Dat het gevaar, zegt hy, om met de Inentinge der kalveren de veepest te verspreiden, zeer gering is, heeft wederom dit Somer hier gebleeken. Wy hebben in ons Carspel, het gepasseerde voorjaar, en den geheelen Somer, dan by my, en dan by andere, onze kalvers ingeënt, en juist dit Carspel is vry gebleven van de natuurlyke ziekte, niettegenstaande in alle Carspelen, rondom aan het onze grenzende, dit Somer de veepest is geweest. De voorzorge, welke wy gebruiken, bestaat hierin, dat wy niet eerder onze kalvers in huis inenten, dan na dat ons ander ongebeterd vee in de weide is; en dat wy, by de Inenting in het land, de ongebeterde van de kalveren zo afzonderen, dat 'er altoos ten minsten een stuk land, tusschen de ingeënte kalvers, en het ongebeterd vee, gelegen is."

De Scaphander, of de konst om in de diepste Wateren dryvende te gaan, en allerbande werk te verrigten, door den Heer DE LA CHAPELLE, *Censeur Royal enz. enz. Te Amsterdam by* G. Warnars, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1777. *Behalven de Opdragt 139 bladz. in gr. octavo.*

HEt woord *Scaphander*, in den aanvang van deezen Tytel geplaatst, is een Grieksch Koppelwoord, te zamen gesteld uit *σκάφη schuit, boot* en *ἀνδρὸς van den mensch*; dienende ter aanduidinge van een Kunsttuig of Kurken Zwem-Kolder, met welk behulp een Mensch, als in eene soort van Schuit, in het water dryft; terwyl hy, recht op staande, naar welgevallen voortwandelt, en allerleie werkingen in 't zelve verrigt, daar hy slegts tot aan den borst in het water zinkt. De Heer *de la Chapelle*, dit kunsttuig voor zig zelven uitgevonden hebbende, is verder bedagt geweest om het op zodanig eene wyze te maaken, dat het voor allerleie lichaamen, 't zy dunne of dikke, korte of lange, geschikt konde worden; en hierin geslaagd zynde heeft hy, ten algemeenen nutte, een duidelyk verslag van zyne uitvinding, met aanwyzing van derzelver nuttigheid, der Waereld willen mededeelen. — In gevolge hier van behelst dit Geschrift, na eenige voorafgaande aanmerkingen over het zwemmen, als moeilyk om te leeren, gevaarlyk en dikwerf niet voldoende, eene uitvoerige beschryving van deezen Kolder in alle deszelfs deelen, met eene naauwkeurige melding van

de wyze op welke men 'er zig van bedient. Dit verslag is zo onderscheiden en stiptlyk, tot de minste byzonderheden toe, opgesteld, en met nevensgaande Plaaten opgehelderd, dat iemand door deeze onderrigting, zo hy maar eenige oplettendheid aanwende, ligtlyk in staat zy, om zodanig een Kunsttuig te zamen te stellen, en 'er gebruik van te maaken. Verder ontvouwt ons de Autheur de veelvuldige nuttigheden van het zelve, met optellinge der verschillende einden, waar toe men zig van deezen Kolder met vrugt kan bedienen. Hier aan hegt hy wyders nog eenige aanmerkingen over het onvoldoende, dat men nopens de kunst van zwemmen geboekt heeft; en ten laatsten geeft hy ons een berigt van het geen anderen voor hem in dit stuk gedaan hebben.

De alleszins blykbaare nuttigheid deezer uitvindinge heeft den Heer *C. v. Engelen* met reden bewoogen, om zynen Zoon tot het vertaalen van dit Geschrift aan te moedigen, en 'er zelf eene Opdragt voor te schryven, in welken hy het gebruik van dit Kunsttuig ten sterkste aanpryst. Zeer gepast draagt hy het zelve op aan de Heeren Direkteuren der *Maatschappy* tot redding der Drenkelingen; daar het een weezenlyk verband heeft met het oogmerk der Maatschappye, waarvan hy zelf een geagt Lid is: het welk hem onder anderen doet zeggen. „ Het groot verschil immers tusschen den arbeid van den Heer *de la Chapelle*, en onze bedoelingen, is, dat hy de ongelukkigen voor die gevaaren poogt te behoeden, daar wy hen, na dat zy 'er in gestort waren, uit verlossen; dat hy het verdrinken voorkomt, 't welk wy doen ophouden; dat hy het leven bewaart, 't welk wy met 's hemels bystand wedergeeven; en dat hy, terwyl wy den dood verdryven, na dat hy zyne prooy reeds gevat heeft, denzelven nog een stap verder te gemoet treedt, en hem belet eenige prooy van dien kant te vatten enz." Dit geeft hem wyders aanleiding om gewag te maaken van het nut, dat men te wege zou brengen, wanneer 'er schikkingen in 't werk gesteld werden, dienende om zulke Scaphanders alomme te verspreiden, zo dat ze, ter spoediger reddinge van ongelukkigen, by de hand waren. 't Valt tog, gelyk hy aanmerkt, meermaals bezwaarlyk, den zodanigen op het spoedigste de behulpzaame hand te bieden; dat wel eens doodlyke gevolgen heeft. Dit nu was, zegt hy, voor te komen. „ Hoe gemaklyk immers zoude ieder *Hoofd* van een buurt, ieder *Heer* of *Schout* eener plaatse, ieder *Brandmeester* zulk een Scaphander, die zo weinig kost, die in een zeer klein kistje kan geborgen worden, die geen on-

Gerhoud vordert, die niet bederft, in huis kunnen hebben! Hoe ligt zouden die huizen, tot spoediger aanwyzing in tyden van nood, met een dergelyk bordje, als te Leiden voor de huizen der *Bonmeesters*, en op andere plaatsen, voor die der *Brandmeesters*, hangt, versierd, ja *versierd*, kunnen worden! Met éénen sprong, om zo te spreeken, had men dan altoos een Scaphander by der hand; in één halve minuut schiet men denzelven aan, en kan men niet alleen zo veilig te water gaan, dat 'er zelfs, 't zy dat het stil zy of storme, 't zy dat men een snelvlietend of golvend water voor zig hebbe, (hoe sterk de zee ook golve,) 't zy men zwemmen kan of niet, geene natuurlyke mogelykheid van verdrinken, zelfs van eenig gevaar is; maar dat men ook, al is men nooit te water geweest, even gerust, en byna even onbelemmerd, in 't zelve werken kan als op het vaste land." De Opdragt-Schryver ontvouwt verder de wyze der uitvoeringe; met melding van andere schikkingen omtrent het gereedhebben en bewaaren van zulke Scaphanders, die hy, het zy één of meer, met ieder Beurt- of Veerschip medegevoerd wenschte te zien, om 'er in een ongelukkig toeval gebruik van te maaken. — Men zal, dit Geschrift doorbladerd hebbende, op het bezef van den dienst, welken deeze Zwemkolder kan doen, den opgemelden voorslag niet vreemd vinden; en 't is te wagten, dat herhaalde proefneemingen het gebruik van dit Konsttuig, hier te Lande, wel dra zullen aanmoedigen.

Oude en Hedendaagsche Algemeene Wereldlyke Geschiedenis, gevolgd naar het Fransch van den Heer Abt MILLOT, *Lid van de Academien der Wetenschappen te Lions en Nanci. Zevende Deel.* De Hedendaagsche Geschiedenis. *Te Amst. By* Yntema en Tieboel, 1777. *in gr. 8vo.*

IN dit Zevende Deel der *Oude en Hedendaagsche Algemeene Wereldlyke Geschiedenis*, die wy, met genoegen, verneemen dat zo gunstig van den *Nederduitschen Leezer* ontvangen wordt, ontmoeten wy slegts Drie Tydperken; doch alle van zeer groote aangelegenheid, en die ons de gewigtigste tooneelen van wereldlyke bedryven vertoonen. Het neemt een aanvang met het VIII Tydperk ten onderscheidenden opschrift voerende. *Het Grieksche Ryk door de Turken verwoest. Het Huis der* MEDICIS *te Florence.* — FERDINAND *en* ISABELLE *in Spanje*; en loopt van het midden tot het einde der Vyftiende Eeuwe. — Het IX Tydperk heeft aan 't hoofd

CHRISTOPHORUS COLUMBUS *of de Ontdekking der Nieuwe Wereld; 't Verbond tegen Venetie.* — LEO de X en LUTHER, behelzende het tydverloop van het einde der Vyftiende Eeuwe tot het Jaar MDXIX. — Het X Tydperk voert tot opschrift CAREL DE V *Keizer. Het Huis van Oostenryk ten toppunte van Magt opgeklommen — Kerkvergadering van Trente*, zich uitstrekkende van 't Jaar MDXIX, tot omtrent den Jaare MDLX.

Meer dan tot nog toe elders anders heeft de Naavolger van MILLOT, in dit Deel, het voetspoor van zynen Voorganger verlaaten, en de Geschiedenis der Hervorminge in een ander licht gezet, schoon hy, der waarheid hulde doende, de gebreken der *Hervormeren* niet verzwygt, en de ongereldheden der *Geestdryveren* van dien tyd met sterke kleuren schildert. Gegrond is zyne Aanmerking. „ De schoonste schildery der Hervorminge is niet zonder vlek; en de misbruiken der Vryheid hebben 'er de afzigtigste aangewreeven. Onverdraagzaamheid was eene zeer verouderde kwaal, en geen wonder dat de Hervormers zich, by wylen, door een wanbegrip, 't geen zo lang geheerscht hadt, tot vervolging lieten vervoeren. De woede der *Roomschen* en *Onroomschen* zal *Europa* tot een bloedbad maaken, en ons de deerlykste tooneelen onder 't oog brengen; gespeeld onder het voorwendzel van yver voor dien Liefderyken Godsdienst, die ten hoofdwet heeft, alle Menschen als onszelven te beminnen." — Voorts heeft hy, van 't Huis des MEDICIS spreekende, doorgaans geraadpleegd met het dierbaar stukje onzes overgelykelyken Geschiedschryvers HOOFT, *de Rampzaligheden der Verheffinge van den Huize Medicis* getyteld, als behelzende 't zelve verscheide Geschiedenissen den Huize MEDICIS wedervaaren, te zyner kennisse gekomen, toen hy een tamelyken tyd zyner Jeugd te *Florence* doorbragt, die voor een goed deel in geene openbaare schriften gevonden worden. — Ook is hem in 't laatste Tydperk, by uitneemenheid te stade gekomen de *Historie* van CAREL DEN V, door den schranderen, oplettenden, en oordeelkundigen ROBERTSON geschreeven. Wy twyfelen, in geenen deele, of de *Nederduitsche Leezer* zal by de veranderingen, hier omtrent gemaakt, veel gewonnen hebben, en daar benevens van zyn eigen Land een beknopt berigt aantreffen, 't welk hy te vergeefsch in het Oorspronglyke zou zoeken.

Het is de bestendige gewoonte van MILLOT, om de Ryken, die tot de *Algemeene Geschiedenis* van *Europa* weinig betrekking, of een gering deel, hadden in de groote omwentelingen

daar

staar voorgevallen, in 't verschiet te vertoonen; ze zyn als zo veele schaduwen in zyne groote Schildery; dan deeze wel te leggen vordert een kundige hand. Laat ons, om een voorbeeld, verschillende van die wy tot nog toe uit de voorgaande Deelen deezes Werks opgegeeven hebben, den Leezer onzes Maandwerks onder 't oog te brengen, de Omwentelingen in het Noorden, en boven al in Zweeden en Deenemarken, in het IX Tydperk voorgevallen.

„ Met een vlugtig oog moeten wy nog het Noorden beschouwen, tot nu toe in woestheid gedompeld; doch 't geen thans een voorbeeld oplevert van eene alleraangelegenste Ryksomwenteling, welker gevolgen welhaast zich tot gansch *Europa* uitstrekten.

„ Alle de Kroonen deezer Landen waren verkieslyk, volgens de oude gewoonte der Barbaaren. MARGARETHA WALDEMAR, de SEMIRAMIS van 't *Noorden* bygenaamd, vereenigde, in den Jaare MCCCXCVII, de drie Kroonen van *Zweeden*, *Deenemarken* en *Noorwegen*. De drie Volken kwamen, op een Ryksdag te *Calmar* gehouden, overéén, dat de Koning, beurtlings, in de drie Ryken zou gekoozen worden; en elk Volk zyne Wetten en Gebruiken, zyne Voorregten en Waardigheden behouden; dan deeze veréëniging tusschen yverzugtige, mededingende, en krygshaftige Volken, kon alleen staande blyven onder het toevoorzigt eener zeer verstandige Regeeringe.

„ Geduurende het leeven van MARGARETHA, bleef alles in rust. Haare voorzigtigheid, haar moed deedt de vereenigde Volken vergeeten, dat zy eene Vrouwe gehoorzaamden. Naa haaren dood kwamen de Volksafkeerigheden boven. De Koningen hielden, strydig met den vastgestelden Regel, hunne verblyfplaats in *Deenemarken*; *Zweeden* en *Noorwegen* werden op den voet van Landschappen of Wingewesten behandeld. In *Zweeden* kwam het tot een Opstand, men koos 'er CANUTSON, Oudoom van GUSTAVUS VASA tot Koning. —— Op nieuw verdrukt, wierp dit Ryk het juk andermaal af, eenen Ryksbestuurder aanstellende, wanneer CHRISTIAAN DE II, in 't Jaar MDXIII den *Deenschen Throon* beklom. Een Dwingeland, in staat om alles aan zyne drift op te offeren: dan hy ondervondt, hoe men geen geessel der Volken kan weezen, zonder zich bloot te stellen om het slachtoffer hunner getergde wraake te zyn.

„ TROLL, Aardsbisschop van *Upsal*, Primaat van *Zweeden*, door zyne waardigheid te magtig, en door zyn character nog gevaarlyker, van verstandhouding met CHRISTIAAN overtuigd,

tuigd, werd door den Raad afgezet. Hy nam zyne toevlugt tot Paus LEO DEN X, verwierf eene Bulle tegen zyn Vaderland, en ondersteunde daar mede de zaak des Dwingelands. Deeze werd, desniettegenstaande, in zyn' eersten Krygstocht overwonnen. Maar zyne wreede oogmerken, met den mantel van trouwloosheid bedekkende, veinsde hy zich te willen schikken: hy beloofde te *Stokholm* te willen komen, mits men zeven Gyzelaars uitleverde, en onder deezen den jongen GUSTAVUS VASA, Agterneef van Koning CANUTSON, wiens verdiensten en dapperheid reeds in 't oog liepen. De Gyzelaars ingescheept zynde, voerde hy ze, als gevangenen, weg: met de goede trouw der verbintenissen, zo wel als met het leeven der menschen, speelende.

„ Dit haatlyk misdryf diende ten voorspel van veel schriklyker wreedheden. *Zweeden* was genoodzaakt tot onderwerping. CHRISTIAAN, in de Hoofdstad gekroond, nam het masker van goedertierenheid aan, om ongestraft de woedenste rolle te speelen. Hy hieldt Feesten. De Hoofden van den Raad, en de Adel waren op een Gastmaal by één. De Primaat TROLL verzogt, op 't eigen oogenblik, in 's *Pausfen* naam, voldoening. De Geregtsdienaars vielen op de Gasten aan. Zy werden gevat en als Ketters veroordeeld. ERIK VASA, Vader van GUSTAVUS, en vier en negentig Raadsheeren werden op 't Schavot gebragt, en, naa het leezen der Bulle van LEO DEN X, onthalsd. Gansch *Stokholm* veranderde daar op in een tooneel van schennis en moord. En, naa het aanrigten van dit bloedbad, scheen de Dwinglandy, met den Jaare MDXX in 't tras van menschenbloed gevestigd. Welk een Zegepraal voor een Koning! welk een Zegepraal, boven al, voor een Bisschop!

„ Ondertusschen stondt 'er een wreeker op van die misdryven. GUSTAVUS, zyne gevangenis ontkomen, en gevlugt na de Bergen van *Dalecarlie*, onder de Boeren vermengd, en in de Mynen werkende; geene andere hulpmiddelen hebbende dan zyn' moed, was bedagt op het verwekken eener Ryksomwenteling; en wist dit voorneemen te volvoeren. Hy maakt zich bekend; en kreeg terstond aanhangers; hy verzorgde hun wapens en zegepraalde over alle hindernissen. In den Jaare MDXXI, was een gedeelte van *Zweeden* den *Deenen* reeds afhandig gemaakt. — CHRISTIAAN wreekte zich op eene wyze eenen Dwingeland voegende; hy deedt de Moeder en de Zuster van dien Held in 't water smooren. Die NERO van het *Noorden*, (gelyk men hem met regt getyteld heeft) zo onverstandig als wreed, scheen niet te zien, dat hoe haatlyker

voor hy zich maakte, hoe dieper kuil hy ten zynen verderve groef.

„ Zyn eigene Onderdaanen, te zwaar gedrukt, geloofden regt te hebben, om het juk zyner heerschappye af te schudden. Zy zetten hem af in den Jaare MDXXIII. MUNCE, Opper-regter in *Jutland*, boodt hem aan het geschrift te tekenen, waar by hy de Kroon afstondt. Deeze beroemde zich over eene zo moedige daad; zeggende: *myn naam moest boven de Poorten van alle slegte Vorsten geschreeven zyn*. CHRISTIAAN kon niet weder op den Throon hersteld worden, door CAREL DEN V, zyn Schoonvader. FREDERIK, Hertog van *Holstein*, zyn Oom, werd tot Koning van *Deenemarken* gekoozen: en GUSTAVUS VASA verkreeg de *Zweedsche Kroon*.

„ Welhaast zag men, in die beide Koningryken eene gantsche Hervorming van dien Godsdienst, die zo veel te meer elks opmerking verdient, daar ze bykans zonder dwang en zonder onlusten toeging. De gemelde Bulle van LEO DEN X, die ten voorwendzel van zo veele schriklyke enveldaaden gediend hadt; de Aflaathandel, door ARCEMBOLDI, 's Pausfen Afgezant, met zo veel voordeels gedreeven, dat, ondanks de armoede der *Noordsche Landen*, de verzamelde som bykans twee Millioen Guldens beliep, de verregaande Rykdom der Geestlyken, en 't trotsch gezag 't welk ze over 't Volk oefenden; de aanmaatigingen der Bisschoppen, die zich van de meeste Sterkten en Kasteelen meester gemaakt hadden, alles schreeuwde om eene hervorming. GUSTAVUS en FREDERIK begunstigden op eene gemaatigde en voorzigtige wyze de Leer van LUTHER, zonder zich terstond ten voordeele van dezelve te verklaaren. Tot lof der onpartydigheid van GUSTAVUS mag vermeld worden, dat hy OLAUS PETRI, den eersten Verkondiger van vryheid in den Godsdienst, in zyn Koningryk, bevolen hebbende eene Letterlyke Overzetting der Gewyde Bladeren in 't licht te geeven, teffens den Aardbisschop van *Upsal* vryheid verleende, eene andere Overzetting, naar de Leer der *Roomsche Kerke* geschikt, te vervaardigen, op dat dus elk waarheid minnaar uit eigen oogen mogt zien. De Geestlyken hadden tegen dien last; doch moesten 'er zich aan onderwerpen, gelyk zy ook, met hoe grooten wederzin, het voortzetten der Hervorminge zich moesten laaten welgevallen. Hunne tegenkanting zelve was eene rede, om dit Werk, met te meer ernsts, door en voort te zetten. De Onderdaanen volgden welhaast in de Geloofsleere hunne Vorsten en de Grooten des Ryks. GUSTAVUS overleedt in den Jaare MDLX;

Zyne Regeering was oppermagtig; doch *Zweeden* gelukkig in daar aan te gehoorzaamen.

„ Het zou vrugtloose arbeid weezen breed uit te weiden over *Moskovie* en *Poolen*. Het eerstgemelde Ryk, toen nog bykans onbekend, schoon de Czaar JOANNES BASILOWITZ DE I de Koningryken van *Casan* en *Astracan* overheerde, zal niet uit de duisterheid in 't licht treeden, voor dat een groot Prins, van een zeldzaam vernuft, in den aanvang der Achttiende Eeuwe, de beschaafdheid, de Kunsten en Weetenschappen onder zyne Landsgenooten invoert, en hun als herschept. —— *Poolen*, even weinig verlicht, was een Tooneel van Regeeringloosheid en Verwarring. LADISLAUS, de eerste der *Jagellonnen*, in den Jaare MCCCLXXXII, tot Koning gekoozen, hadt verscheide Prinsen van zynen Stamme tot Opvolgers. Doch geene bestelling hebbende over de Krygsmagt of over de Geldmiddelen, waren zy nooit hooger aan te merken, dan als Hoofden van een Gemeenebest, waar in gebrek aan Wetten en Onderdaanigheid een verstandig en welgeregeld Staatsbestuur onmogelyk maakte. Hoe kon *Poolen* de schaduw van een draaglyke Regeeringsvorm hebben, zo lang het verbiedend *Veto* van elk Edelman tegen alle stemmen mogt opweegen; zo lang het gansche Volk in slaafschen dienst der Edelen, niets bezat dan 't gevoel zyner laagheid en jammeren; zo lang een Heer, die een zyner Slaaven doodde, des niets hadt te verantwoorden, als hy eenige Ryksdaalders op 't Graf wierp? Dusdanige misbruiken, door 't verloop van eeuwen gewettigd en ingedrongen, moesten de rampen des Volks stand doen houden, tot dat zonderlinge gebeurtenissen aldaar alles het onderste boven keeren, om alles te herstellen.

„ De Ridders van de *Teutonische Orde* hadden, in de Dertiende Eeuwe, *Pruissen* te onder gebragt, en onder voorwendzel van 'er het *Heidendom* uit te rooijen, 't zelve op 't onregtvaardigste verdrukt. In 't midden der Vyftiende Eeuwe waren de *Pruissen* opgestaan, ten oogmerk hebbende den Koning van *Poolen* voor Vorst te erkennen. Hier uit reezen bloedige oorlogen. ALBERT, Markgraaf van *Brandenburg*, Grootmeester dier Orde, de Leer van LUTHER omhelsd hebbende, en zyne verheffing zoekende ten koste van die krygshaftige Ridderen, verdeelde, in 't Jaar MDXXV, *Pruissen* met SIGISMUNDUS, Koning van *Poolen*, zyn Oom, onder voorwaarde van Leenhulde aan die Kroon. Dit deedt het Koninglyk *Pruissen* van het Hertoglyk *Pruissen* onderscheiden.

den. De Afstammelingen van ALBERT hebben het laatstgemelde behouden, van Leenhoorigheid, in den Jaare MDCLVII, ontheeven, en, met den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, tot een Koningryk gemaakt. Dit is de oorsprong van een Staat, dien wy thans zo magtig onder een groot Koning beschouwen! Men mag zeggen dat LUTHER de grondslagen daar van gelegd heeft."

Om onze Leezers te toonen op welk eenen trant MILLOT's Naavolger de Geschiedenis van ons Vaderland behandelt, zullen wy de schets van den Staat der *Nederlanders*, in het X Tydperk, ten slot van dit Berigt bezigen. „ Keizer CAREL DE V, dien wy, met Krygsgeluk gezegend, staande dit Tydperk, zyne heerschappye, wyd en zyd zagen uitstrekken, bragt, tot het groot lichaam der *Nederlanden*, verscheide Landschappen, die, tot deezen tyd, haare vryheid bewaard of eenen anderen Heer gehoorzaamd hadden, als *Friesland*, *Groningen* en *Overysfel*: ook werd hem het wereldlyk gebied over de Stad *Utrecht* en het gantsche *Nedersticht* opgedraagen.

„ *Gelderland* veroorzaakte hem, zo lang Hertog CAREL VAN *Egmond* leefde, veel moeite: dan, deeze gestorven zynde, bukte het welhaast voor 's Keizers overwinnende wapenen: de strydbaare MAARTEN VAN ROSSEM, by de *Hollanders* gedugt, wegens zyne veelvuldige brandschattingen en strooperyen, tradt in dienst van den Overwinnaar. In deezer voege waren *Zeventien Nederlandsche Provincien* éénen Heer onderworpen, en bykans als Leden van 't zelfde lichaam verbonden: een schaduw slegts van Vryheid bleef 'er overig, en deeze zelfs zou verdweenen zyn, hadden de buitenspoorigste geweldenaaryen de Landzaaten niet doen bedagt weezen op de herkryging hunner vertrapte Voorregten.

„ Tegen de heerschzugt van CAREL DEN V waren de Vrydommen der *Nederlanderen*, die geduurigen inbreuk leden, een zwakke schutsmuur; doch zyne heerschappy viel te draaglyker, om dat hy, den aart des Volks kennende, doorgaans gepaste maatregels nam, en op zyn tyd wist bot te vieren. Hy was, naar 't schynt zo streng niet in 't gebieden als de Landvoogden in 't opvolgen zyner geboden. By de vryheidlievende *Nederlanders*, gewoon hunne nederigste verzoekschriften met deeze en dergelyke uitdrukkingen te besluiten, *zo doende zal uwe Keizerlyke Majesteit wel doen*, was deeze gemaatigdheid hoogstnoodig. —— De veelvuldige oorlogen, door hem gevoerd, nu tegen *Frankryk* en *Engeland*, dan tegen den Kerklyken Staat in *Italie*, en ook tegen de *Turken*, waar van wy boven verslag gaven, in welker rampen de *Ne-*

der-

derlanders zich, boven al door 't belemmeren huns Handels en hunner Zeevaardye, vonden ingewikkeld, bragten hem meermaals in groot gebrek aan geld; zwaare en menigvuldige beden drukten de *Hollandsche* en *Brabandsche Steden*, schadelyke belastingen stremden den Koophandel, de bron des welvaards. De traage toestemming der Staaten, hunne weigeringen, verdroeg hy met veel gedulds; en verzekerde zich niet, door gewelddaadige middelen, van 't geen zagtheid niet verwerven kon. De rykdom der welvaarende Steden liep den Keizer in 't oog, en zette hem aan tot het heffen des honderdsten pennings van alle uitgaande Koopmanschappen, en des tienden van de inkomsten der vaste goederen, als mede van de jaarlyksche winst der Kooplieden. Doch dit ontwerp ontmoette zo veele zwaarigheden, dat de Keizer zelve den honderdsten penning terstond weder afschafte, en de nalaatigheid omtrent het invorderen van den tienden, zeer groot in de meeste Steden, door de vingeren zag. —— In den Jaare MDXL bezogt hy de voornaamste Steden van *Holland* en *Zeeland*, en werd te *Utrecht* hoogststaatlyk ontvangen.

„ De Hervorming, in dit Tydperk, zo groote beweegenissen aanrigtende, konden de *Nederlanden*, en bovenal de volkrykste Gewesten, als *Braband*, *Vlaanderen* en *Holland*, niet stil blyven. Verbaazend was derwaards de toevlugt van Vreemdelingen; de hervormde Leer werd door ontelbaare *Luthersche* uit *Duitschland* en *Calvinisten* uit *Zwitzerland*, overgebragt, en greetig aangenomen: want deeze te begunstigen was een nieuw punt van Vryheid, en wel het gewigtigste: Godsdienstige en Burgerlyke Vryheid, vereenigd, kon niet anders dan Inwoonders lokken, en den Koophandel uitbreiden. Haatlyk waren de luie Monniken in 't oog der nyvere *Nederlanderen*, die reeds voor lang hunne dartelheden verfoeid hadden, en nu ook, by den dag der beschaafde Letteren, hunne domheid begonnen op te merken. *Hollands roem*, de groote ERASMUS, wiens Metaalen Standbeeld nog te *Rotterdam* gezien wordt, bragt, door zyne geestige en steekende schriften, hier aan niet weinig toe.

„ Dan Keizer CAREL, die anderzins den Landzaaten veel inschiklykheids betoonde, was, op dit stuk, de strengheid zelve. In *Duitschland* vond hy zich genoodzaakt aan de *Hervormden*, hem boven 't hoofd gewassen, den teugel te vieren; doch het was 'er verre af, dat de *Nederlanderen* dit geluk ten deele viel: hy zou gaarne, ware het hem mogelyk geweest, belet hebben, dat de ruimte, in *Duitschland* den *Onroomschen* verleend, in de *Nederlanden* bekend wierd; hier

fcheen hy de fchade, daar geleden, te willen herhaalen. Niet dan met fchrik en verontwaardiging leezen wy, dat, onder de Regeering van deezen anderzins zo roemwaardigen Vorst, byna vyftig duizend Menfchen, meest *Nederlanders*, om 't geloof, met den dood geftraft zyn. De ftrenge bloedplakaaten en derzelver volvoering ontluisteren zyne naagedagtenis. —— Men heeft hier, egter, aan te merken, dat, onder dit groot aantal van geftraften, buiten tegenfpraak, veele Oproerigen geweest zyn, die den Godsdienst, tot een dekmantel van de heilloosfte aanflagen, misbruikten. De *Wederdoopers* te *Amfterdam* en te *Munfter* vertoonen ons een fchroomlyk rot, vol bygeloof, geestdryvery, fchynheiligheid en ontugt, en verdienden, met het hoogfte regt, de ftreinge beteugeling des wereldlyken arms.

„ In den Jaare MDXLIX, liet CAREL de V zyn Zoon PHILIPS, als aanftaande Erfheer en Opvolger zyns Vaders, alomme in de *Nederlanden* huldigen: eene plegtigheid van grooten toeftel, en die den Lande op veel gelds te ftaan kwam. Dit werk hadt zyn beflag niet gekreegen, of de Keizer verklaarde, dat de *Nederlanden*, dus zamengevoegd, vereenigd zouden blyven, onder de heerfchappy van één Vorst. Mogelyk hadt hy het in den zin, een Koningryk van deeze Gewesten te maaken.

Eer CAREL afftand van de Regeering deedt, en zyn Zoon, op de voorbefchreevene wyze overdroeg, befchonk hy eenige *Nederlandfche Heeren* met nieuwe waardigheden, en, daags naar de Overdragt, deeden de Staaten hunnen nieuwen Heer hulde. „ Gelukkig, om met de woorden van *Neerlands* beroemden Gefchiedfchryver WAGENAAR, dit Hoofdftuk te befluiten, gelukkig zou het voor *Holland* en de andere Nederlanden geweest zyn, zo zy, van Heer verwisfelende, de breuk, onder de voorgaande Regeering, in hunne vryheden gemaakt, allengskens hadden mogen zien heelen. Doch, by droevige ervaarenis leerden zy, dat PHILIPS, het oor leenende aan de Geestlykheid en aan de onbedreevenen in de kennisfe der Landen, de breuk langs hoe wyder, en eindelyk ongeneeslyk maakte: waar uit een opftand gereezen is, die in felheid, duurzaamheid en zonderlinge uitkomften, geene wedergade gehad heeft in de Gefchiedenisfen der voorige tyden."

Leevensbeschryving van eenige voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen. Vierde Deel. Te Amsterdam by P. Conradi, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1777. *In gr. octavo* 351 *bladz.*

Dit vierde Deel deezer Verzamelinge behelst weder op nieuw een aantal van Leevensbeschryvingen, welken op eene soortgelyke wyze als de voorigen uitgevoerd zyn; en dus, gelyk we voorheen gezegd hebben, in een uur van uitspanning, met nut geleezen kunnen worden. —— Om 'er nogmaals iets uit over te neemen, zullen wy ons bepaalen tot eenige hoofdtrekken van den beroemden *Viglius van Aytta van Zuichem*; die, onder de Staatsdienaars der Spaansche Regeeringe, by den aanvang der onlusten in de Nederlanden, bovenal in aanmerking komt.

Na een voorafgaand verslag van zyne geboorte in Friesland, op den 18den van Wynmaand des Jaars 1507, mitsgaders van 't voltrekken zyner Letteroefeningen, en de groote vorderingen, die hy daarin gemaakt had, meldt men ons in deeze Leevensbeschryving tot welke aanzienlyke posten hy verheven wierd, en hoe verstandig hy zig in derzelver waarneeming gedroeg. Dit bragt, gelyk het verhaal vervolgt, te wege, dat hy, op het overlyden van *Lodewyk de Schoone*, door den Keizer, tot President van den geheimen Raad te Mechelen, wierd aangesteld; in welke bediening hy den Lande van veel nuts geweest zou zyn, byaldien de andere Spaansche Staatsdienaaren hem gehoor hadden willen verleenen.

Zyn afkeer van de uiterste strengheid tegen dezulken, die van de Roomsche Kerk afweeken, bleek al vroeg by gelegenheid van 't afkondigen van 's Keizers Plakaat tegen de Ketters. 't Is waar, men hield hem verdagt, dit Plakaat te hebben ontworpen, en zulks haalde hem den haat der menigte grootlyks op den hals: maar hy zelf betuigt in zyne Brieven, „ dat het strengste, dat 'er in gevonden wierdt, aan 's Keizers Biegtvader en aan den Keizer zelven moest worden toegeschreeven; dat hy veele dingen verzagt hadt; dat strenge middelen hem altoos hadden tegengestaan; dat hy van gevoelen was, dat men de straffen tegen de Ketters moest maatigen, en merkelyk onderscheid tusschen hen maaken; dat hy gewenscht hadt, dat de Keizer het Plakaat den Nederlandschen Raaden, eer het wierdt uitgegeeven, hadt laaten onderzoeken; doch dewyl dit zyne Majesteit niet behaagd

haagd had, oordeelde hy het zyn pligt te zyn, zorg te dragen, dat het Plakaat met gematigdheid ter uitvoeringe gelegd wierdt."

's Mans doorzigt in de zaaken van 's Lands regeering, kan men afneemen, uit zyn oordeel over des Keizers voorgenomene overdragt der Nederlanden. Eer dezelve nog geschied was, voorspelde hy den Lande niet veel goeds uit de nieuwe Regeering; hy was bedugt, dat de Landvoogdes Maria zig van 't bewind ontslaan, en dat *Philips* het oor leenen zou aan jonge luiden, die de oude Staatsdienaars verstooten, nieuwigheden invoeren, en 's Lands zaaken, die tot nog wel bestierd waren, in verwarring brengen zouden. —— Dit voortuitzigt, en vervolgens de aanvanglyke vervulling hier van, deed hem een en anderwerf spreeken, van zyne Ampten neder te leggen; doch men bewoog hem, in zynen dienst te volharden. *Viglius*, die steeds by den Keizer in agting gebleeven was, behield ook de gunst van *Philips*, die zelfs in zo verre 's Mans verdienste erkende, dat hy hem tot Lid in den Raad van Staat benoemde, ja een deelgenoot maakte van den Agterraad, met welken de Landvoogdesse *Margareta*, in gewigtige zaaken, had besluit te neemen. Toen *Philips* vervolgens de Landvoogdes schriftlyk vermaande, wegens eenige persoonen, die by hem in 't oog liepen, hield *Viglius* op nieuw aan, om van zyn Ampt ontslaagen te worden; doch de Koning deed hem, door beloften en geschenken, van besluit veranderen. Ook bleef hy den dienst des Konings getrouwlyk aankleeven, als zyne laatere bedryven bestendig uitwyzen; terwyl hy 'er, hoewel vrugtloos, gestadig op uit was, om den Koning tot gematigder handelingen te beweegen; vooral toen de Hertog van *Alva* een woedend misbruik van zyn gezag maakte.

Deeze Hertog gaf in den Jaare 1570 twee algemeene Ordonnantien op de Crimineele Regtsoefening uit, die over 't geheel zeer hoog geagt worden; en men houdt gemeenlyk *Viglius* voor derzelver Opsteller; waar uit men afneemt, dat, daar hy den Hertoge tegenstond, zulks niet uit een heimelyken wrok, maar uit eene zuivere zugt tot 's Lands oorbaar, zynen oorsprong nam. Uit geen andere oorzaak ontstond het geschil, 't welk hy naderhand met *Alva* kreeg, over het invoeren van den tienden penning, 't welk deeze, in weerwil van 's Lands welvaart, zogt door te dryven. *Viglius* zogt hem, door kragt van redenen, de zwarigheid van het invoeren van zulk eene ongewoone en drukkende belasting onder 't oog te brengen; hem vertoonende, hoe

zeer

zeer de Ingezetenen hier door bezwaard zouden worden, de Koophandel verloopen, en het misnoegen tegen de Spaansche Regeering nog meer zou toeneemen. Doch alles te vergeefsch: de hoogmoedige Spanjaard bleef onverzettelyk staan op zyn eens opgevat ontwerp; en als de President ondernam eenige maatiging voor te stellen, ontstak de Hertog in hevige gramschap, beschuldigde den President van gebrek aan ontzag voor 's Konings bevelen, en dreigde hem, dat hy zyn gedrag den Koning zou aandienen. Doch *Viglius* had moeds genoeg om te antwoorden; *dat hy hoopte, dat zyne Majesteit hem dan nog het ander oor wel zoude willen gunnen, en dat hy, in allen gevalle, voor zynen gryzen kop niet bekommerd was.* —— Zo ernstig kantte hy zig, hoewel anders den dienst des Konings en den Roomsch Katholyken Godsdienst ten uiterste toegedaan, tegen alle de strenge middelen, welken men gebruikte, om de Nederlanden te onder te brengen. En even zo zeer misprees hy de manier, welke onder Philips werd ingevoerd, van de Nederlanden te laaten regeeren, door Vreemdelingen, die noch de *Taal*, noch de Wetten der Provincien kenden, en dezelven op zyn Spaansch wilden bestieren. Dan de tyden en omstandigheden waren 'er niet na geschikt, om, hoe veel bekwaamheids hy ook bezate, en hoe veel invloeds hy anders mogte hebben, in deeze en dergelyke stukken het rechte gehoor te krygen.

Hy overleed op den achtsten van Bloeimaand des Jaars 1577, te Brussel, in den ouderdom van zeventig Jaaren; en werd te Gent begraaven, in de St. Jans Kerk, in eene Grafstede, die hy by zyn leeven voor zig had laaten maaken. Naderhand heeft men een praalgraf ter zyner eere opgeregt, met een treffelyk Opschrift, 's Mans deugden en verrigtingen kortlyk vermeldende. De Historieschryver *Hooft* maalt 's Mans karakter met deeze woorden. „ Hy was een man van kloek vernuft, hooghe geleertheit, doortrapt met lange ervaarenis, deftigh van wandel. De blyken, gegeeven van vastgaande trouw voor de Roomsche kerk en zynen Koning, hadden hem vrymoedigh genoegh gemaakt, om te spreeken tot maatigheit, beide in zaaken van Staat en van Godsdienst, en zo veel gegolden, dat men 't hem ten goede hield, meer niet. Van parthye te wisselen, om onbenoeghen over 't verwerpen zyns raads, docht hem te groot een' verwaantheit, oft hachlyk en ongeraaden voor eenen, die zo wel als hy te hoove stond, en viellicht, by d'andre geen' minder ongereeghelheit in zwank oft te gemoete zagh."

Ety-

Etymologicum Teutonicæ Linguæ, ſive Dictionarium Teutonico-Latinum, ſtudio et opera CORNELII KILIANI Dufflæi. Curante GERARDO HASSELTO Arnhemienſi, qui et ſuas adnotationes adjecit. Tomus I. Trajecti Batavorum apud *R. de Meyere* 1777. Absq. Præf. &c. 365 pp. in quarto f. m.

EEn nieuwe echte Druk van 't *Woordenboek der Nederduitſche Spraake*, opgeſteld door den Taalkundigen *Kiliaan*, volgens des Autheurs beste uitgave van 't Jaar 1599, met nevensgaande aanmerkingen van den beleezen van *Hasſelt*, kan den Liefhebberen onzer Nederduitſche Spraake niet anders dan ten uiterſte aangenaam zyn. Genoegzaam alle beoefenaars onzer Taale tog hebben deezen arbeid van den oplettenden en naarſtigen *Kiliaan* ſteeds hoog gewaardeerd; nadien hy, met een ſchrander oordeel, de eigen woorden onzer taale, in onderſcheidinge van de basterdwoorden, die uit andere taalen overgenomen zyn, getragt heeft byeen te zamelen, en tevens derzelver waare beduiding aan te wyzen. Zyn oogwit naamlyk was, in dit Werk by een te brengen, niet alleen de toen gebruikelyke woorden onzer Spraake, maar ook dezulken, die hy vond dat eertyds in zwang geweest waren, en ten zynen tyde reeds minder bekend, ja, buiten gebruik geraakt zynde, al onbekend waren; des veeler betekenis eene nader verklaaring vorderde. Hy ſchikte ten dien einde zyne verzameling in eene Alphabetiſche orde, en wees de betekenis van zuivere Nederduitſche, gelyk *Lipſius* zich uitdrukt (*), met zuivere Latynſche woorden aan; met byvoeging van eenige ophelderingen, daar dezelven vereischt werden of te ſtade kwamen, zo ten aanzien der verouderinge en afleidinge, als ten opzichte van de verſchillende gewesten enz.; waar toe hy ook nu en dan de gelykluidende woorden, uit andere Spraaken van de zodanigen, die van oudsher met de Duitſchers eenige gemeenſchap hadden, daarnevens plaatſte. Langs deezen weg poogde hy de zuivere Nederduitſche Taal in eere te houden, het zyne toe te brengen, om aan de inge-

(*) In zyn Latynsch Byſchrift op dit Boek, waarin hy onder anderen zegt:

Dat pura et puta Belgica: et quid ultra?
Et pura et puta dat ſimul Latina.

ingesloopen verbastering tegenstand te bieden, en eenen ieder aanleiding te geeven ten rechten verstande onzer Taale. Hy maakte dus niet slegts een Woordenboek, dat ter vertolkinge in 't Latyn kon dienen, maar een Woordenboek, dat tevens geschikt was, om duisterheden in onze Taal op te helderen, en de echte betekenis der woorden te leeren kennen: het welk hy indiervoege uitgevoerd heeft, dat men in laatere dagen ondervonden hebbe, en nog heden ondervinde, dat zyn Werk, als dat van een verstandig en oordeelkundig Schryver, by uitsteekendheid strekt, ter gegronder kennisse onzer Taale, en bovenal van zeer veel dienst is, in 't naspooren van den zin of de meening veeler uitdrukkingen, die in onze vroegere Nederduitsche Schriften voorkomen; gelyk zy allen, die zig daarop toegeleid hebben, als uit éénen monde getuigen. Intusschen heeft men, terwyl de oude uitgave van dit Werk, (waarvan slegts hier en daar een enkel Exemplaar in de handen der Liefhebberen gevonden wordt,) niet meer te bekomen zy, vry eenpaarig geklaagd over de laatere uitgaven; alzo men, onder den naam van *Kiliaan* te verbeteren en te vermeerderen, dit uitmuntend Woordenboek te jammerlyk mishandeld heeft, zo door onoplettendheid als door onkunde of waanwysheid. Hier door zag men zig ten grooten deele versteeken van het nut, dat men 'er anders uit haalen kon; en zulks deed veelen alvoorlang wenschen, dat 'er eens de hand geslaagen mogt worden aan eene echte uitgave van 't eigenhandige Werk van dien beroemden opbouwer onzer Taale, op dat een zo nuttig geschrift meer ten algemeenen dienste mogte strekken. Deeze zo hartlyke wensch der Liefhebberen wordt nu eindelyk vervuld, door eene uitgave van dat Woordenboek, aan welke de Heer *van Hasselt* de behulpzaame hand gebooden heeft; en wel op zodanig eene wyze, dat hy de oude uitgave van 't Jaar 1599 met de uiterste nauwkeurigheid volge; en daarnevens nog eenige aanmerkingen voege, welken ter ophelderinge van *Kiliaan* dienen, of soortgelyke verklaaringen behelzen, nopens zulke woorden en spreekwyzen, die by onze oude Schryvers gebruikelyk, en door *Kilianus* niet opgemerkt zyn; waaronder ook, by voorkomende gelegenheden, nog al eenige verdere Taal- en Oudheidkundige Aanmerkingen geplaatst zyn. Het eerste Deel van dit Werk, thans afgegeeven, bevattende de Letters *A-L*, dat wel dra van het verdere gevolgd staat te worden, zal ongetwyfeld den Liefhebberen voldoen, zo ten opzigte van de uitgave van *Kiliaan* zelven, als met betrekkinge tot de bygevoegde aantekeningen van den Heer Uitgeever, die onder

van 't Werk, op hunne plaats, gevoegd, en dus van *Kiliaans* arbeid afgezonderd zyn. Een en ander voorbeeld uit deeze aantekeningen strekke hier ten blyke van des Uitgeevers oplettende en oordeelkundige beleezenheid; dan daar ze in 't Latyn opgesteld zyn, zouden wy ligtlyk onzen Leezeren, die geen Latyn verstaan, met te veel Latyn lastig vallen, waarom wy de vryheid zullen gebruiken van derzelver inhoud in 't Nederduitsch te melden.

Het woord *achterstraaten* betekent thans eenigzins afgelegen straaten; doch hier mede moet men niet verwarren de uitdrukking der Ouden *achter straaten*, in de spreekwyzen van *achter straaten te gaan*, en dergelyken. *Kiliaan* verklaart *achter straaten* door 't Latynsche *per plateas*, en dus zegt *achter straaten te gaan*, zo veel als door of langs de straaten te gaan. In dien zin, zegt de Heer *van Hasselt*, herinner ik my meermaals by den Ridder *Cats* geleezen te hebben, van *te drillen achter straat*; en zo word dit woord *achter* meermaals gebezigd, *weder te keeren* achter *al onse lant*, is, ons geheele land door. *Fr. v. Mieris*. Ch. B. D. I. bl. 386. Col. 1. en 384 Col. 2. D. II. bl. 45. Col. 1. zo spreekt ook *M. Stoke* van te *varen* achter *lande*. Zie *Huydec*. Aant. D. II. bl. 20.

Op het woord *Deegh* meldt *Kiliaan*, dat het, volgens *Becanus*, ook betekent allerleie toeneeming en vermeerdering ten goede, als afkomstig van *dyghen* of *dyen*. Dus leest men, zegt de Heer *van Hasselt*, in iemands Uitersten Wil, *so begeer ick aen Godt van Hemelryk, dat sy nimmermeer* deech *noch teech en moeten hebben aen lyf noch aen goet*. Zie *Matth*. manud. ad J. Can. p. 343. Maar wat het woord *teech* hier betekene blyft duister: best schynt men te denken op eene verwisseling van *t* voor *s*, (dat meermaals plaats grypt, zie *Drakenb*. ad *Sil. Ital*. L. II. v. 691.) Men leeze dan *seech* of *seeg* voor *seghe*, waartoe ons ook eene volgende uitdrukking leidt, daar *seghe* en *deghe* by elkander gevoegd wordt. [Deeze betekenis houdt ook nog stand in onze gemeene spreekwyze, *hy heeft 'er deeg van*.]

Het woord *Deur* zouden veelen wel willen afleiden van het Grieksche θύρα, maer onze Schryver doet ons niet ongegrond veeleer denken op ons *deur* voor *door*. Men heeft vermoedelyk met 'er tyd het houten beschot, dat men in een *deur-* of *doorgang* plaatste, om denzelven af te sluiten, *Deur* of *Dore*, (welk laatste oudtyds ook gebruikelyk was,) geheeten. Hier toe mag men, zyns oordeels, dan ook brengen de spreekwyze, *aen die uiterste doren van Hollant*, dat is, ter

 plaat-

plaatse daar men in een ander gewest treedt, op de uiterste grenzen van Holland. Zie *Matth.* Anal. T. III. p. 109.

Kiliaan schynt het woord *Hemel* naast te verstaan, in den zin van *heymel*, als aanduidende eene geheime of verborgen plaats, afkomstig van het oude *heym*, thans *geheim*; dit mag in den eersten opslag zeer gezogt schynen, maar 't zal minder vreemd voorkomen, als men bezeft, dat het woord *bemelen* oudtyds, gelyk *Kiliaan* ons leert, ook zo veel was als *heymelen* of verbergen. En dit bevestigt ons de Heer *van Hasselt*, door 't aanhaalen der twee volgende voorbeelden. *Doe nam sie 't hout, ende* hemeldet *onder die eerde. Le Long* Boekz. bl. 351. *Oft oock gebeurde datter eenige prisonniers ofte gevangenen gekregen wierden, niemandt en sal hem ververderen deselve te versteecken noch* hemelen. *J. Tjassens* Zeepol. bl. 130.

By gelegenheid van het samengevoegde woord *bobbel-tobbel* of *bobbel sobbel*, waarby ook komt de samenvoeging der werkwoorden *bobbelen tobbelen* of *bobben tobben*, ter aanduidinge van eene verwarde beweeging, in welken zin ook de woorden *bobben*, *tobben* en *sobben* op zigzelven gebruikelyk waren, merkt de Autheur niet oneigen aan, dat de Natie oudtyds veelal smaak had, en nog heeft, in deeze soort van samenvoeging van gelykklinkende woorden. Van daar, zegt hy, is nog onder ons in gebruik, *goed en bloed*, *greeijen en bloeien*, *babben en snabben*, *handel en wandel*, *met handen en tanden*, *heug en meug*, *hy en fy*, (als, *hy is voor hy en fy bewaart*, hy is zo mismaakt of leelyk niet, dat men hem met den vinger zoude nawyzen, *fy* is een woordje van versmaading,) *bouw en trouw*, *budtje en mutje*, (waarschynlyk van de maaten *boed* en *mudde*,) *Jan en alle man*, *land en sand*, *ligt en digt*, *regt en slegt*, *gres en les*, als *zyne vrugten verkoopen met gres en les*. Dit laatste is eene Geldersche spreekwyze, aanduidende, dat men alles verkoopt wat op den akker, of in den hof is, als 't ware van 't *gres* of gras af, tot *les*, tot alles wat men *leest* of inzamelt, [in welken zin ook het woord *lesen*, volgens Kiliaan, gebruikelyk was, van waar nog ons woord *naleezen* en *naleezing*, met betrekking tot het inoogsten.]

Dus ver aanmerkingen genomen hebbende, die de Taal betreffen, zullen wy 'er nog den weezenlyken inhoud eener Oudheidkundige aantekeninge byvoegen; waartoe de benaaming van *Huyd- ende Haer-straffe* den Heer *van Hasselt* aanleiding geeft. —— De spreekwyzen *zu Haut und Haar richten*, *Haut und Haar abslahn*, en *men scal dem dief scheren*,

ren, zyn betrekkelyk tot de ſtrafoefening en de denkwyze der oude Duitſchers, by welken het affnyden van 't hair ten uiterſte ſmaadlyk was; nadien zy zeer veel met hunne hairlokken op hadden; van waar het ook den Slaaven niet geoorlofd was hun hair te laaten groeien; en men 't afſcheeren van hair en baard onder de ſtraffen geteld vinde. Onze Autheur, een aantal van Schryvers tot dit onderwerp betrekkelyk aanhaalende, brengt ook daar toe als iets ſmaadlyks, ter oorzaake van de hoogagting voor 't hair, het *Wapen-* of *Wapeldrenken*, en iemand *te werpen in een grope dat hem haer und hals nath ſy*; mitsgaders onze nog gewoone ſpreekwyze van met iemand *de gek ſcheeren*, en *ik ben 'er mede geſchooren*. Dit leidt hem verder om gewag te maaken van 't optooien der hairen, en 't werk dat 'er van gemaakt werd, ook onder onze Batavieren, naar uitwyzen van 't geen veele Schryvers, alhier aangehaald, deswegens voorgedraagen hebben. Ter deezer gelegenheid ſtaat hy ook bepaaldlyk ſtil, op die afbeelding van een opgepronkt Bataviſch Kopſtuk, waar van de Heer *Cannegieter* gewag maakt, in zyne *Diſſ. de Brittenb. C. XIII. p.* 141-145.; en die de Heer *van Loon* uit hem overgenomen heeft; in zyne *Aloude Hiſtorie I D. bl.* 192. Men heeft zig, zyns oordeels, zeer ongelukkig van die afbeelding bediend, ter verklaaringe van eene plaats uit *Martialis*, in welke die Dichter de ſpreekwys gebruikt van *Aurem habere Batavam* of *een Bataviſch oor te hebben*. De Heer *van Hasſelt*, dat Kopſtuk naauwkeurig bezigtigd hebbende, beweert, dat men niet wel toegezien heeft: 't geen men, zegt hy, voor ooren genomen heeft, zyn inderdaad gekrulde hairlokken, die naar 't voorhoofd geſtreeken zyn. Dit heeft, vervolgt hy, Mr. *de la Barre de Beaumarchais* reeds voor my gezien, ſchryvende in den XI Brief zyner *Brieven van Holland* het volgende: „ Herinnert gy u de ongelukkige uitdrukking van *Auris Batava*, waar mede *Martialis*, volgens de verklaaring zyner Uitleggers, den Batavieren hunne logheid van geest en ſlegten ſmaak verweeten zou hebben? De geleerde *Gerard van Loon* heeft gedagt, dat de Bataviſche ooren aldaar alleenlyk te berde gebragt waren, ter oorzaake van derzelver grootte aan de oude Bataviſche Koppen. Maar 't geen hy voor ooren houdt, zyn, naar 't my voorkomt, twee hairbosjes, die naar de kruin van 't hoofd opwaards geſtreeken zyn." Verder merkt de Heer *van Hasſelt* aan, dat de aftekeningen der kopſtukken, die *Smetius* en uit hem *Arkſtee*, in *Nymeg. de oude Hoofdſtad der Batav. bl.* 30, ons geleverd hebben, ons niet noodzaaken om den Heer *van Loon* toe te vallen. En ik kan,

 zegt

zegt hy, van my niet verkrygen te denken, dat *Martialis*, als hy, of een ander tot hem, zegt,

> *Tune es, tune ille Martialis?*
> *Cujus nequitias jocosque novit,*
> Aurem *qui modo non habet* Batavam.

eigenlyk het oog gehad zou hebben, op de kortheid of lengte der ooren. Het bedoelde in die vraag komt veel eer hier op uit: „ Zyt gy niet die *Martialis*, wiens dertele spotternyen eenen ieder bekend zyn en behaagen, uitgenomen den Batavieren, die *kuische ooren* hebben (*)?" De Batavieren tog waren beroemd van wegen hunne kuischheid, waar tegen de Romeinen aan alle dertelheden gewoon waren, gelyk onze Autheur opmerkt. Men heeft des, zynes oordeels, de woorden in dien zin te verstaan, als of 'er stonde, *qui modo non Batavus est*, of, *die maar geen Batavier is.* Zo leest men in *Seneca* Suasor. I, van een *Nasus Atticus* of *Attischen Neus*, om

(*) Eenstemmig met dit gevoelen van onzen Autheur is de verklaaring, welke de Heer *J. l. F. v. Berkhey* in zyne Natuurlyke Historie III D. bl. 452 en 453 van dit Puntdichtje geeft. „ De deftige en kuische Batavieren, zegt hy, hadden een afkeer van de onkuische en dartele dichtstukjes van *Martialis*; als blykt uit zeker Puntdichtje; [het bovenaangehaalde bedoelende:] 't zy men 't zelve houde voor dat van een gelyktydigen Dichter met *Martialis*, welke hem eene streek heeft willen geeven, 't zy dat men 't, naar 't gemeene gevoelen, aan *Martialis* zelven toeschryve, en oordeele, dat hy de Batavische strengheid heeft willen gispen. — Men kan, hoe men 't inzie, daar uit gereedlyk afneemen, dat de geile versjes van *Martialis*, by de Batavieren, in eene geringe agting waren. Sommigen zouden dit wel willen toeschryven, aan hunne woestheid en onkunde in de Latynsche Taal: maar als men in aanmerking neemt, dat zy, door langduurigheid van tyd, bedreeven genoeg waren in de Romeinsche Spraak; en, uit hoofde van hunnen vryen omgang aan 't Hof, wel wisten wat 'er omgong, kan men zulks, naar 't my voorkomt, niet wel beweeren. Daarenboven is 't, zoo uit de samenspraaken van *Ariovistus* met *Cesar*, als door de briefwisseling van *Civilis* en andere Batavieren, met de Romeinsche Veldoversten, buiten tegenspraak zeker, dat zy diestyds zoo onkundig niet waren in de Romeinsche spraak, als dezulken wel voorgeeven. 't Is derhalven natuurlyk te denken, dat zy, uit hoofde van hunnen aangebooren kuischen aart, de vuile dichtstukjes van *Martialis* veragt zullen hebben."

om dat de Atheners uitmuntten in geestige schimpredenen, gelyk onze Voorouders in kuischheid, waar door hunne ooren geslooten waren, voor alles, wat de eerbaarheid kwetste. In dien zin, zegt *Petronius* C. LXXXV, dat *den ooren geweld aangedaan wordt door onkuische taal.* Voeg hier by *J. J. Schmidt* Bybelsche Medicus D. I. bl. 255 seq. en vooral *Erasmi* Adagia 1015. Op dit Puntdichtje van *Martialis*, zegt onze Schryver ten slot, schynen ook, dog zeer slegt, die overslegte Britten in hunne Algemeene Historie het oog gehad te hebben; maar ze zyn op eene voldoende wyze wederleid, door den Heer *E. M. Engelberts*, in zyne Verdediging van de Eer der Hollandsche Natie, bl. 39.

Spectatoriale Schouburg; behelzende eene verzameling der beste Zedelyke Tooneelstukken, byeengebragt uit alle de verscheiden taalen van Europa. Met nieuw geinventeerde Konstplaaten versierd. Vierde Deel. Te Amsteldam by P. Meijer 1777. *In octavo* 318 *bladz.*

IN dit Deel ontmoeten we weder een drietal van Zedelyke Tooneelstukken, ingerigt, om de Aanschouwers of Leezers van de Ondeugd af te schrikken, en ter Deugd aan te moedigen. — Hier toe brengt men ons, in de eerste plaats, onder 't oog, een Drama, getyteld *de Dobbelaar*; dat ons het gevaarlyke van de Dobbelzugt ten sterkste afmaalt, in 't schetsen van 't gedrag van *Beverley*, die zigzelven en zyn Huisgezin door speelen bederft, en ten laatsten wanhoopig de handen aan zig zelven slaat. In de uitvoering van dit Tooneelstuk brengt men eenige schelmsche Persoonen in werkzaamheid, die 't op *Beverleys* bederf toeleggen, en waarvan de Hoofdpersonadie de verleiding van *Beverleys* Egtgenoote bedoelt. Tusschen beiden tragt *Lewson*, een Minnaar van de Zuster der Egtgenoote, hem te behoeden, en de Schelmeryen aan den dag te brengen: doch zyne poogingen op *Beverley* zyn vrugteloos, en zyne volkomen ontdekking, die den Schelmen ter straf staat te strekken, komt te laat; nadien *Beverley* zynen dood door vergif verhaast heeft. —— Een tweede Tooneelstuk, dat ten opschrift heeft, *Schyn bedriegt*, of *de Vrouw naar de Wereld*, stelt ons, overeenkomstig met dien tweeledigen tytel, twee verschillende characters voor. Mevrouw *van Milbach* is eene *Vrouw naar de Waereld*, die zig, met verwaarloozing van haare huislyke omstandigheden, en zonder agt te geeven op haaren goeden naam, laat verleiden tot het bywoonen van wulpsche gezelschappen, geldverspillend speelen, een los gedrag enz. Een listige Schurk, *van Randolph*, die haar bederf zoekt, zig van haare speelzugt bedient,

om haar in nood te brengen, meent ten laatste in zyn oogmerk te zullen slaagen, maar hy vindt tegenstand; hoe los, hoe wulpsch, hoe onvoorzigtig, zy is kuisch. In zo verre heeft hier ook plaats, dat *Schyn bedriegt*; maar zulks vertoont zig nog op eene andere wyze in 't gedrag van haare Zuster, de Freule *Mathilde*; die de rol van eene vroome speelt, terwyl ze heimlyk wulpsche gezelschappen bywoont; die haare Zuster belastert, terwyl ze zig met een gluipert in eene minnehandeling inwikkelt, en haars broeders Kas eene goede somme gelds ontsteelt, met oogmerk om met haaren Minnaar door te gaan. De ontvouwing hier van is doorvlogten met de werkzaamheid van den Heer *van Milbach*, en de overlegging des Vaders zyner Echtgenoote, met behulp van andere Persoonen. De Heer *van Milbach* bemint zyne Vrouw, en vertrouwt nog steeds het beste van haar; inmiddels kent hy *Mathilde* voor eene snoode huichelaarster, des zy weinig invloeds op hem hebbe, schoon ze hem nu en dan eenigen argwaan inboezeme. Hy heeft zig voorgesteld zyne Egtgenoote door zagtheid en toegeevendheid minzaam tot reden te brengen, en haar als uit zigzelve van gedrag te doen veranderen. Eindelyk gelukt het hem, op de mishandeling van *Randolph*, het openbaar bewys der kuischheid zyner Egtgenoote te bemerken; voorts het geheim der schelmeryen van *van Randolph*, als mede dat der huichelarye van *Mathilde* aan den dag te brengen, en zyne Vrouw tot haaren pligt te zien wederkeeren. Beide deeze Stukken hebben dit met elkander gemeen, dat zy de Speelzugt tot een uiterste brengen, zo als dezelve, indien immermeer, zeer zeldzaam gevonden wordt; daarbenevens ontvouwen ze ons meer de schadelyke gevaaren der Speelzugte, dan wel derzelver haatlykheid in haaren eigen aart. Verder is 't ons voorgekomen, dat de Zelfsmoord van den Heer *Beverley* niet genoegzaam als een strafwaardig bedryf gewraakt wordt. Daar benevens staat het gedrag van Mevrouw *van Milbach*, in tegenoverstelling van dat haarer Zuster *Mathilde*, in zodanig een licht, dat het bykans als verschoonlyk schyne: 't wordt ten minste meer afgemaald als gevaarlyk in deszelfs gevolgen, dan wel als op zigzelven laakbaar. Wyders zyn de Schelmeryen tot den hoogsten top gebragt; en de handelwyze van den Heer *van Milbach* is mede tot zulk een uiterste gevoerd, dat dezelve, zo 't nog mogelyk zy, al zeer noode met de regelen van voorzigtigheid bestaanbaar geagt moge worden. —— Uit dien hoofde beantwoorden deeze Stukken, onzes oordeels, minder dan die der voorige Deelen, aan 't hoofdoogmerk deezer Verzameling, of de voorheen gegeevene beschryving van het Drama (*).

Wat voorts het derde Tooneelstuk, *de Pagie* betyteld, aangaat, het zelve ontvouwt ons het pryzenswaardige gedrag van een Vorst, jegens eene ongelukkige Vrouw, byzonder met betrekkinge tot haar deugd-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* IV. D. bl. 471.

deugdzaam Kind, dat zy tederlyk lief heeft, en haare liefde waardig is. Een jonge knaap dient den Vorst als Pagie, maar is te jong voor dien post; de Vorst verneemt dat de nooddruftige omstandigheden van deszelfs Moeder de oorzaak zyn, dat deeze weg ingeslaagen is, om het Kind, ware 't mogelyk, voort te helpen. Hy ontdekt het goed character der Moeder en des Kinds, dat hem beweegt, om andere maatregels te neemen, ter bevorderinge van beider geluk. Dit heeft ten gevolge dat de Moeder een vast pensioen verkrygt, en dat de jonge Knaap, op 's Vorsten kosten, als de zoon van een Edelman opgevoed en onderweezen zal worden; ten einde hy zig tot gewigtiger posten bekwaam moge maaken. Om eene geschiedenis van die natuur te beter voor het Tooneel te schikken, is dezelve doorvlogten met eenige gepaste nevensgaande voorvallen, die de characters der Hoofdpersonadien in 't juiste licht stellen; terwyl ook de mindere op eene voegzaame wyze ten tooneele verschynen; waar nevens het natuurlyke in alle de onderlinge zamenspraken zeer wel in agt genomen is. —— Men mag des van dit laatstgemelde Tooneelstuk wel zeggen, dat het, in zyne soort, naar 't bedoelde van een zedelyk Drama, beter uitgevoerd is, dan de twee voorgaande. Het is eene natuurlyke schildery, in welke de Deugd, in haaren eenvoudigen luister, zeer schoon afgemaald wordt. —— Veelligt zal men 'er vinden, die dit laatste Stukje als te weinig *interesfant*, (dat tog het geliefde woord is,) wraaken: maar, al eens toegestaan zynde, dat geschiedenisfen, die wat meer vertooning maaken, beter voor 't Tooneel geschikt zyn, zal men 't egter, om de eenvoudigheid der geschiedenisse, niet wel geheel kunnen afkeuren, als men de natuur van het zedelyk Drama behoorelyk gadeslaat. De Deugd tog is, zo wel in eenvoudige als in meer schitterende gevallen, waarlyk *interesfant*, en daar het Drama grootlyks bedoelt de zeden te hervormen, kan en de eene en andere soort van geschiedenisfen een eigenaartig onderwerp van het zelve zyn. Het komt 'er op aan, om de Deugd of Ondeugd natuurlyk te doen werken, en zo voor te draagen, dat de Aanschouwer of Leezer derzelver beminnelykheid of afschuwelykheid verstandig leere opmerken; waar toe men zig zeer wel van deeze en geene soort van voorvallen kan bedienen. Daarenboven staat het by ons vast, dat het character van een Kind van eene goede geestgesteldheid, van eene teerhartige deugdzaame Moeder, en van een goedaartig Vorst, die eene nooddruftige Moeder bystand biedt, en haar Kind onder eene leerzaame opvoeding brengt, (het zy men dit al of niet *interesfant* noeme,) wel zo leerzaam is, als de eerst voorgestelde characters, vooral in die uitersten, zo als ze hier ten Tooneele komen. —— Wy hoopen, dat men, daar men thans zo veel smaaks schynt te vinden, in Zedelyke Tooneelstukken, bestendig in agt zal neemen, om zulken gemeen te maaken, die weezenlyk geschikt zyn, om de zaak der Deugd te bevorderen.

Brieven van E. BEKKER, Wed. WOLFF, *en* A. DEKEN. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1777. *In groot octavo* 25 *bladz.*

TWee Vriendinnen, met het hoogste regt onder Nederlands treffende Dichteresfen gerekend, als die meermaals getoond hebben, dat zy gevoelig en gevoelbaar weeten te dichten, geeven in deeze haare Brieven een nieuw bewys van die bekwaamheid, welke daarin aandoenlyk te bespeuren is. Mejuffrouw *Wolff* het overlyden van den Eerwaarden *Houttuin*, Leeraar onder de Doopsgezinden te Hoorn, gestorven in den ouderdom van 76 Jaaren, een zeer geagt Vriend van haare Vriendin, verstaan hebbende, vat by die gelegenheid de pen op, om aan haare Vriendinne te schryven. Zy maakt het loflyk character van dien Man, die, zo ooit iemand, de agting van allen die hem kenden tot zig trok; des zy mogte zeggen:

Der Domheids bloedvrindin, de snoode Dweepery,
Was nooit dan nu beschroomt haar vuigen aart te toonen;
Wien zy ook hoonen durft, zy durft geen Houttuin *hoonen.*

By eene leevendige afmaaling van dat character, dat haar aanleiding tot verscheiden Godsdienstige denkbeelden geeft, waar van zy een welgepast gebruik maakt, laat zy zig by uitstek, op eene gevoelige wyze, uit tot lof der Menschenliefde in 't algemeen, en der Weldaadigheid in 't byzonder; eene Deugd, die bovenal plaats had, in den Overleedenen; en welke aangaande zy zig, onder anderen, in deezervoege uitdrukt.

Myn ziel is louter vuur,
Als ik iets roemryks hoor', iets braafs, iets edelmoedig:
Steeds was ik de vriendin van hen die niet voorspoedig
Door 't moeilyk leven gaan. En gaf de goede God
Aan my geen schatten ter verzagting van hun lot?
Een gul, een troostryk woord, met minzaamheid gesprooken,
Heeft meermaal 't wreed geweld der bittre smart verbrooken.
Zyn wysheid geeft aan elk geen ruimen overvloed:
Maar, als myn teder hart zyn pligt volvaardig doet,
Ik myn Natuurgenoot mag bystaan, kan verkwikken,
Dan schreit het hart door vreugd. Aandoenlyke oogenblikken!
'k Ben niet onnut, doe in het goede dat ik kan.
Myn lieve Deken, *hoe gelukkig is de man,*
Die zyn bekrompen deel met de armoë niet moet deelen:
Maar veel en dikwils geeft! wat zal ons meerder streelen?

„ Het

„ Het weldoen is myn' vreugd, ik volg die neiging in."
Is iets verrukklyker, myn waardige Vriendin?
Men maakt ondankbren! Goed, dit zal my niet beletten:
Veragtlyke ondeugd moet der deugd geen paalen zetten.
'k Maak ook gelukkigen, dit 's my genoeg; geen nood.
Hier is het zeggen waar: „ die goed is, die is groot."

Omtrent veertien dagen na 't opstellen deezes Briefs overleed haar Egtgenoot, de Eerwaarde *Wolff*, Leeraar der Hervormde Gemeente in de Beemster, oud zynde 70 Jaaren, op het onverwagtste in 't holste van den nagt. Zy schreef, op 't eigen oogenblik, om zo te spreeken, den 29 April, 's nagts 1 uur 1777, een aandoenlyken Brief aan haare Vriendin, om haar dit Sterfgeval te melden, en tevens om haar, daar zy zig zonder hulp van Maagschap of Vrienden bevond, te beweegen, om tot haar over te komen, waar mede zy haaren Brief besluit, schryvende:

Geheel alleen, wat zal ik doen? wie geeft my raad?
'k Moet van dit Sterfgeval noodzaaklyk kennis geeven:
Ja 'k moet; maar vinde my hier toe gantsch buiten staat.
Hoe zal dat gaan? zie, hoe myn zwakke ving'ren beeven.
— *Ik schryf onleesbaar schrift. Vriendin, wie staat my by?*
Wie helpt, wie troost my? ach! myn waardste Deken, *gy!*

Haare Vriendin, naar 't schynt, bezig zynde met het beantwoorden van den eerstgemelden, ontvangt dien laatstgenoemden Brief, waar op zy, sterk getroffen zynde, haar antwoord terstond ten einde brengt, schryvende, zo als haar die tyding onder 't oog komt:

Wat 's dit ... myn God! uw Man ... reeds dood ... wat zegt uw Brief!
Ik beef, dat 's onverwagt: .. o Wisselloop der dingen!
„ Hy spreekt, sterft in uw arm ... en gy, gy zyt alleen!
„ Geen vriend, geen maagschap!" Ach! 'k schrei met u onder 't leezen!
Wat heeft uw vriendlyk hart door liefde en schrik geleen!
Ik voel al wat gy voelt: 'k zal morgen by u weezen.

In deezen Brief boezemt Mejuffrouw *Deken* haare aandoeningen voor haare Vriendin ten tederste uit; men kan 'er uit afneemen, dat zy, in vroegere dagen, tegen Mejuffrouw *Wolff* vooringenomen was; maar dat zy haar, door eene gemeenzaame verkeering, haare hoogste agtinge en hartlykste Vriendschap waardig bevonden heeft, des zy zegge:

Ik ken u, myn vriendin, niet by het los gerugt,
Niet door u nu en dan eens onverwagt te aanschouwen,
Maar van naarby: is 't vreemd dat ik van blydschap zugt;
Ik won uw' agting, uwe vriendschap, uw vertrouwen.
Ach! wist ik dan niet wat de afgunstigheid vermag!...

Onder deeze hartlyke betuigingen haarer tederste Vriendschap schetst zy de waardye haaren Vriendinne ten leevendigste, als den grondslag waarop haare verknogtheid aan dezelve gevestigd is; en voorts haaren Brief, met betrekking tot *Houttuin*, beantwoordende, geeft zy Mejuffrouw *Wolff* den lof, dat zy haar gunstiger denkbeelden van 't Menschdom ingeboezemd heeft, dan zy voorheenen bezat. Naar 't hier gemelde moeten deeze twee Vriendinnen daaromtrent verschillend gedagt hebben, en 't nu eens geworden zyn; waar over zy zig aldus uitdrukt.

Daar is, helaas, geen deugd, dus klaagde ik u, te vinden;
,, Daar zyn," dus spraakt gy dan, al lachend om myn waan,
,, Daar zyn, God zy geloofd! daar zyn nog Deugdgezinden."
'k Ben overtuigd. ——— ——— ——— ——— ———
——— ——— ——— ——— ——— ——— ———
De Mensch, o ja! is door Natuur een vriend der Deugd;
Al wie haar ooit bestreed, had eerst zich zelf bestreeden.

Wyders bevestigt zy, op een aandoenlyken trant, 't geen haare Vriendin tot lof van *Houttuin* geschreeven heeft, roemt het geluk van een vergenoegd mensch, en pryst een deugdzaamen wandel ten ernstigste aan; zeggende:

Gelukkig, die aldus zyn langen leevenstyd
Ter eer' van God, aan 't nut zyns naasten wil besteden:
En yder oogenblik der Deugd en Kennis wydt,
Die man is waarlyk groot in 't oog der wyze Reden.
Die niets begeert is ryk: genoeg is my genoeg:
Laat andren vry hun hof by Rang en Rykdom maaken;
Die nooit op weelde of schat begeerige oogen sloeg,
Zal nimmer, myn Vriendin, naar haare gunsten haaken.
'k Heb met de Waereld en haar dwaasheid niets te doen.
Laat Valschheid, laat de Nyd met hoog gezach regeeren;
'k Veragt haar vleijery, 'k bespot zyn vreeslyk woên.
Gemaklyk kan ik 't geen onnodig is ontbeeren.
Dat menschenliefde altoos ons edel kenmerk zy;
Dat Vriendschap ons vertrooste in 't onvolmaakte leeven;

Dat

Dat wy aan Jezus Kerk, en aan de Maatschappy,
De vruchten onzes tyds, en onzer krachten geeven:
Dat wy, myn ziekvriendin, steeds wandelen met God,
Dat wy steeds vaardig zyn in 't doen van onze pligten,
Dat wy, vereent van hart, van geest, van staat en lot,
De beste menschen door een vroomen wandel stichten;
Dat wy, langs deezen weg, ten blyden hemel gaan,
Ganscb onverschillig zyn wat anderen ook zeggen,
Ons niet verwaardigen om telkens stil te staan,
Op dat wy yder woord bedaard, met geest, weêrleggen.
Zo leggen wy in 't eind dit brooze lichaam af,
Om onze zuivre zucht tot waare deugd te boeten;
Zo zullen wy, myn Wolfje, aan d'overzy van 't Graf,
Den braaven Houttuin *met verrukking weêr ontmoeten.*

By deeze Brieven heeft Mejuffrouw *Wolff* ook nog gevoegd haare gedagten op het Lyk van haaren overleeden Egtgenoot; die tot lof van 's Mans character strekken; welke, gelyk zy vertrouwt, gegaan is,

Ter plaats daar zwakke deugd, in Gods getrouwe vrinden,
Haar vryspraak uit genade en loon by God zal vinden.

Holland, in 't jaar 2440. Te Hoorn by T. Tjallingius 1777. *In groot octavo 18 bladz.*

EEn Hekelschrift van de tegenwoordige zeden en het gedrag der Natie, voorstellende hoe dezelve zig zal vertoonen, wanneer zy hervormd zal zyn: welke verandering zo groot zal weezen, dat 'er een verloop van eenige honderd jaaren noodig zy, om die te wege te brengen. Zie, tot een voorbeeld, de beschryving van den dagelykschen omgang in dien tyd, en vergelyk dezelve met de tegenwoordige verkeering.

„ In den dagelykschen omgang is 'er nooit een ledig voor de ziel. Men præsenteert geen snuifje om een praatje te maaken:" de tabak zag men, nevens koffy en thé, lang aan als een gevaarlyk vergif. „ In de ruime zinlyke vertrekken," zonder porselein, „ met nette meubelen, geheel in den goeden smaak; vervoegt zich elk onbeschroomt aan een printtafel of een boekplank. Iets treffende, iets aardigs, een *groeppe*, een *trait d'esprit*, alles gevalt en geeft drokte. 'Er wordt onder de jonge lieden nu en dan ook wel college gehouden over 't een of 't ander onderwerp, stel eens over de welgemanierdheid. Het tractaatje daarover is kleiner dan 't vorige,

ge, 't fistêma vereenvoudigt en verbetert, vooral de afdeeling over de anatomie der gerechten en die over de opschriften: het kaartspeelen, de affectatie, het *air de protection*, en wat niet al te meer, heeft men 'er uit leeren verachten. Alles is, ook onder de onderscheidene familien, *sans gêne*, met de behoorlyke achting voor den amptenaar en de verdiensten. De meest gegoede onderscheidt zich in zyne levenswys; maar hoe? verbeeld u b. v. een gepleisterde of witgeverfde zaal, met een goud biesje; hier geeft men eens een concert of bal, zonder veel toestel. Verbeel u een klein landhuis, met een vyver, een bloemperk, een prieël, een laan, een veldgezicht; hier ontvangt men de goede bekenden, met dat lagchende vergenoegen, dat het land altoos eigen zal zyn. Ze zien hem schier vergeten dat hy een Edelling is, om een bouwer te wezen. De bedienden maken zich waardig de genegenheid waar mede men hen behandelt: elk yvert in zynen plicht. Het meer en meer algemeen lezen van boeken, die men zocht verdacht te maken, zie daar een voornaame oirzaak van alle gelukkige omkeeringen. Voeg hier by de gewaarwordingen van de gevolgen der *Luxe*, en ..... maar genoeg!"

Op eene soortgelyke wyze schetst de Opsteller van dit Papier de Natie, ook in andere opzigten; het meerendeel zyner trekken zyn vry juist geplaatst; maar ze zyn niet leevendig, en veelal zo algemeen, dat ze de voorwerpen niet genoegzaam onderscheiden. Het Geschrift behelst, met andere woorden, eene zydlingsche hekeling, die, schoon ze over 't geheel doel treffe, wat droog en oppervlakkig is.

De Edelmoedige Weduwe, Tooneelspel; gevolgd naar het Fransche van den Heer COSTARD. *Te Amsterdam, by de Wed.* G. ten Boekelaar Junior 1777. *Behalven het Voorbericht* 88 *bladz. in octavo.*

Constantia, eene ryke Weduwe, komt hier in den aanvang voor, als iemand, die haare Dogter *Amelia*, en tevens een Ouderloozen Wees *Eelbart*, met alle zorgvuldigheid, en een gunstigen uitslag opgevoed heeft: waaraan ook deeze kinderen teerhartig beantwoord hebben. Intusschen zyn ze onderling verliefd geworden; doch de afstand, op welken *Eelbart* zyne *Amelia* beschouwt, wederhoudt hem; tot dat *Constantia*, by eene gelegenheid, die zulks vereischte, geopenbaard had, dat *Amelia* haare Dogter niet was; maar dat zy dezelve, haare Moeder overleeden zynde, opgevoed had, en dat men aangaande het leeven of den dood haares Vaders in 't onzekere was. Dit geeft *Eelbart* meer vrymoedigheid; dan *Amelia* vleit zig met de hoop, dat haar Vader leeft, en weigert zig buiten zyne toestemming te verklaaren. *Constantia*,

lia; aan welke *Eelbart*, op derzelver uitvorsching, zyne Min ontdekte, met nevensgaande bede, dat zy die mogt begunstigen, verklaart zig ten ernstigste tegens beider vereeniging. Midlerwyl meent men uit eenen Vreemdeling, *Leonard* geheeten, met welken *Eelbart* gemeenzaam verkeerde, eenige ontdekkingen nopens den Vader van *Amelia* te kunnen verkrygen; en ziet deeze Vreemdeling is *Erastus*, die Vader zelve. —— Hy was voor eenige jaaren naar de Westindien gegaan, om zyn vervallen staat te herstellen; hier in geslaagd zynde, was hy naar 't Vaderland gekeerd; maar 't Schip, dat zynen rykdom voerde, bleef agter; men kreeg 'er eerst geen tyding, en vervolgens zeer slegte berigten van; 't welk hem deed besluiten eerstdaags weder naar de Westindien te stevenen. Geduurende dien tusschentyd had hy zig als een onbekende Vreemdeling gehouden, en zou dus ook weder vertrokken zyn, had niet eene voor hem onvermydelyke ontmoeting van *Amelia* hem het geheim ontrukt. — In dien toestand van zaaken, volhardende in zyn besluit, om weder te vertrekken, staat *Amelia*, ziende dat alle poogingen, om dit besluit te veranderen, vrugtloos waren, 'er sterk op aan, om haaren Vader op die reis te vergezellen. *Eelbart*, hierover gevoelig getroffen, besluit daa met haar te gaan; doch dit keert *Constantia* af, door hem een gewigtig geheim te openbaaren; te weeten, dat hy dan zyne nog leevende Moeder de grootste smert zou aandoen. Zy ontdekt hem, by die gelegenheid, het geheim zyner opvoedinge, en de rede waarom zy zig, hoewel zyne Moeder zynde, op zodanig eene wyze jegens hem gedraagen had. Na 't afloopen der eerste ontroeringe, dringt *Eelbart*, op 't ootmoedigste en vuurigste, zyne vroegere smeekbede aan; dan *Constantia* wederstreeft die echtverbintenis nog even ernstig. Onder des ontvangt *Ernestus* een berigt, dat de lading van het gestrande Schip in zo verre behouden zy, dat hy gegrond kunne hoopen op de helft van zynen medegevoerden rykdom. Dit stelt hem in staat, om 't geen hy ten agteren was te vergoeden; dan dit gedaan hebbende, gelyk hy hem besloten was, zou 'er niets overblyven. *Amelia* getroost zig in een laagen staat te leeven, en offert, zo 't noodig mogte zyn, alles op, wat zy door de goedheid van *Constantia* bezit, met vollen regt, om daarover naar goedvinden te kunnen beschikken. In dat tydstip, het welk *Eelbart* niet ongemerkt laat verloopen, geeft *Constantia* aan *Ernestus* en *Amelia* te kennen, dat zy *Amelia* waardig keurt, om zig met haaren Zoon in den Echt te verbinden, openbaarende tevens dat *Eelbart* haar eigen echte Zoon is; waar op dan ook terstond de vaststelling dier verbintenisse, ten besluite van dit Tooneelstuk, volgt. ——— De rede, waarom *Constantia* dit Huwelyk vroeger tegenstond, en nu toestemde is deeze: ——— *Ernestus* lag by de Waereld onder de haatlyke verdenking, dat hy zig de goederen van twee Weezen, zyner zorge toevertrouwd, op eene schelm-

ag-

agtige wyze had eigen gemaakt. *Constantia* kende hier in zyne onschuld; en wist, dat hy met geen ander oogmerk naar de Westindien gegaan was, dan om zyn vervallen staat te herstellen, in hoop dat zulks hem gelegenheid zou geeven, om ook de bezitting deezer Weezen, welken hy onvoorzigtig in onbezonnen handelingen gewaagd had, weder te vergoeden. Met dat alles egter oordeelde *Constantia*, dat zy, om de opspraak der Waereld te vermyden, haare toestemming tot dien Echt niet behoorde te geeven, zo lang de Vader van *Amelia* niet boven deeze verdenking ware. Toen hier toe vervolgens gelegenheid was, weigerde zy haare toestemming niet, schoon *Amelia* zig met haaren Vader, na de herstelling van zyn verkeerd gedrag, in laage omstandigheden mogte bevinden.

In de ontvouwing van dit alles, dat stoffe verleent tot verscheiden aandoenlyke Tooneelen van verschillende soort, die zeer natuurlyk uitgevoerd zyn, ontmoet men eene reeks van leerzaame lessen, ten aanzien van de Opvoeding, de bedagtzaamheid in den Handel, het rechte gebruik van den Rykdom, het vermyden van opspraak in de Waereld, en meer dergelyken. Het gedrag van *Constantia* is voorbeeldlyk, en haare lessen verdienen opmerking; des dit Stukje met regt onder de leerzaame aandoenlyke Zedelyke *Tooneelspelen* geteld moge worden.

De Dezerteur uit Kinderliefde, Blyspel. Naar het Hoogduitsch van den Heer STEPANIE, de jonge, *door* A. SPATSIER. *Te Rotterdam ter drukkerye van* J. Bronkhorst 1777. *In octavo* 74 bladz.

De Jagtparty van HENRIK IV. *Tooneelspel; gevolgd naar het Fransche van den Heere* COLLE. *Te Amsterdam by de Wed.* G. ten Boekelaar Junior 1777. *In octavo* 95 *bladz.*

Twee Tooneelspelen, die zig laaten leezen; doch meer by manier van een uitspannend, dan van een zedelyk leerzaam vermaak. De *Deserteur* geeft een buitenspoorig betoon van liefde voor zyne Ouderen; en de *Jagtparty* van den Vorst is betreklyk tot een gemeenzaam voorval, dat in geenen deele interessant is. Ze zyn daarbenevens beiden, en vooral de *Deserteur*, zeer omslagtig uitgevoerd, met eene menigte van tusschenkomende Tooneelen, welken niets doen tot het hoofdbedoelde, dat met regt in een Tooneelspel af te keuren is; en op zyn hoogst slegts in zogenaamde Klugten over 't hoofd gezien kan worden.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Het Leeven en de Leer van JEZUS CHRISTUS, *op eene klaare en eenvoudige wyze beschreven door* J. WAGENAAR. *Geschikt ter bevordering der Jeugd in de kennisse der Euangelische Geschiedenis. Waaragter, eenige Vraagen over dit allergewigtigst Onderwerp. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1777. *In octavo.*

Dit Stukje bevat het eerste Boek van het met recht hoog geschatte Werk van den beroemden *Wagenaar*, getyteld, *De Geschiedenissen der Christelyke Kerke in de eerste Eeuwe*; van welks inhoud en beloop wy met deszelfs uitgave gewag gemaekt hebben (*). Men heeft goedgevonden, dit eerste Boek, 't welk zich bepaelt, tot ene regelmatige ontvouwing van 's Heillands Leer en Leven, afzonderlyk te drukken, byzonder met oogmerk om der Jeugd dienstig te zyn, waertoe het bepaeldlyk geschikt is; dat ons noopt om van deze inrichting een byzonder verslag te geven.

Het Geschrift van den Heer *Wagenaar* is in zyn geheel gelaten, en op dezelfde manier als voorheen gedrukt, afgedeeld in Paragraphen, naer de voornaemste hoofdzaken, die 'er in verhandeld worden. Daerby heeft men gevoegd Vragen, die aen 't einde van dit Geschrift geplaetst zyn, betreklyk tot de byzondere zaken, welken in die Paragraphen voorkomen. Met deze schikking heeft men bedoeld den genen, wien het leerzame onderwys der Jeugd ter harte gaet, een nuttig Huisboek aen de hand te geven, dat der Jeugd een indrukbaer denkbeeld van dit gewigtig onderwerp kan verlenen. Als men de Kinderen in de eerste plaetse ene voorgestelde Paragraphe, geheel of gedeeltlyk, laet lezen; kan men zich vervolgens van de Vragen bedienen, om hen, by manier van herhaling van het gelezene, dezelven te doen beantwoorden. De Jeugd zelve kan zich onderling, door zodanig ene ondervraging, oefenen. Men kan, by manier van redenwisseling, gebruik maken van die soort van oefening, dat natuurlyk aenleiding kan geven tot verdere leerzame gesprekken, ter opheldering van deze en gene by-

zon-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. II D. bl.* 489.

zonderheden; waer uit zelfs de meerderjarige Leden van 't Huisgezin een wezenlyk nut zouden kunnen trekken. Van dit gebruik, dat zich alleszins aenpryst, als eigenaertig geschikt ter bereikinge van het bedoelde oogmerk, heeft men voor de opgemelde Vragen het noodige bericht geplaetst, ter aenduidinge hoe men zich met vrucht van deze soort van onderwyzing kunne bedienen. Daer benevens vind men in dit Stukje een daertoe geschikt Kaertje van 't Joodsche Land, ten tyde van onzen Zaligmaker, met aenwyzing der Plaetzen, door de vier Euangelisten gemeld, en der voornaemste reiscoersen van onzen Heiland naer en door dezelven; dat het verhael zyner omwandelinge in 't Joodsche Land een duidelyk licht byzet. —— Om den Lezer een klaerder denkbeeld van 't bovengezegde, wegens de Vragen, en derzelver betrekking tot de Paragraphen, te verlenen, zullen wy 'er hier een voorbeeld van bybrengen; en daer toe verkiezen de XXIste Paragraeph; welke ons, in een kort bestek, het hoofdbedoelde der voornaemste gelykenissen van onzen Hemelschen Leermeester ontvouwt. —— De Heer *Wagenaar*, eene beknopte schets van 's Heillands Leer gegeven hebbende, vervolgt daerop indezervoege.

[1] XXI. [1] (*) De Leer, van welke wy, hier, eene korte schets gegeven hebben, en derzelver uitwerking op de menschen, werdt, veeltyds, in eigenlyke bewoordingen; doch, veeltyds ook, naar de wyze der Oostersche Leermeesteren, onder het bekleedsel van gelykenissen, voorgesteld; gedeeltelyk, om de weetgierigheid der Leerlingen op te wekken, en tot verder onderzoek aan te spooren; gedeeltelyk ook, om het merg der Leere, voor onopmerkzaamen of kwaadwilligen, te bedekken; en in 't algemeen, om de verbeelding te tref-
[2] fen, en de Leer te ligter te doen onthouden (*a*). [2] De Zaligmaaker bediende zig, om den uitslag zyner predikinge te verbeelden, dan eens van de gelykenis van eenen Zaaijer, die, zyn zaad in verschillenden grond werpende, geene, of weinige en geringe, of veele vrugten zag opkomen (*b*); of van eenen anderen, in wiens ak-

(*) Deze aenwyzende Cyfergetallen slaen op het getal der Vragen.

(*a*) MATTH. XIII. 9-17, 36. MARK. IV. 33, 34. LUK. VIII. 9, 10, 18. (*b*) MATTH. XIII. 2-8. 18-23.

akker, bedektelyk, onkruid gezaaid werdt, welk, eerst XXI.
in den Oogsttyd, van 't regte graan zou afgescheiden,
en verbrand worden (a). [3] Somtyds, vergeleek hy [3]
de spoedige uitbreiding zyner Leere, by een klein zaad,
welk, opgroeijende, breede en digte takken uitschoot
(b); of by zuurdeeg, welk, in 't kort, eenige maaten
meels doordrong (c). [4] En somtyds beschouwde hy [4]
den staat der Gemeente, die zyne Leer beleedt, als een
groot vischnet, waarin goede en slegte Visschen begree-
pen waren, en onder welken de laatsten, eerst na 't ein-
digen der Visscherye, van de eersten gescheiden, en
weggeworpen werden (d). [5] De Farizeërs, die zig [5]
zeer veel op hunne deugd lieten voorstaan, en, onder-
tusschen, door menschen van een openbaar zondig ge-
drag, werden voorgegaan, in de opregte omhelzing van
Jezus Leere, werden, in verscheiden' gelykenissen, met
de natuurlykste verwen, afgemaald. Dan vergeleek de
Heiland hen eens by genodigden, die, zig, onder ver-
scheiden' gemaakte voorwendsels, ontschuldigd hebben-
de van ter maaltyd te komen, zien moesten, dat armen
en elendigen hun werden voorgetrokken (e): dan by
eenen ouder' broeder, die lyden moest, dat zyn jonger
broeder, na het dertelyk doorbrengen van deszelfs erf-
deel, op de eerste blyken van opregt berouw, van den
Vader in genade aangenomen, en treffelyk onthaald en
beschonken werdt (f): en somtyds maalde hy eenen
hooghertigen Farizeër, nevens eenen kleinmoedigen Tol-
lenaar, in den Tempel biddende, en, minder, geregt-
vaardigd dan deeze, t'huiswaards keerende (g). [6] De [6]
blydschap, die de Hemellingen gevoelden, over de be-
keering van éénen Zondaar, *meer dan over negen en ne-
gentig regtvaardigen, die geene bekeering* behoefden,
werd, door hem, nadrukkelyk, vergeleeken by de
blydschap, die een herder gevoelt en verwekt, als hy
een afgedwaald schaap wederom by de kudde brengt; of
eene vrouw, als zy, na veele aangewende moeite, een
verlooren geldstuk wedervindt (h). [7] En als de Fari- [7]
zeërs vreemd vonden, dat zulke grove zondaars vergee-
ving

(a) MATTH. XIII. 24-30. 37-43. (b) MATTH. XIII. 31, 32. (c) MATTH. XIII. 33. (d) MATTH. XIII. 47-50. (e) LUK. XIV. 16-24. (f) LUK. XV. 11-32. (g) LUK. XVIII. 9-14. (h) LUK. XV. 4-10.

XXI. ving van zonden verwierven, en zelfs, schoon laat tot een beter leeven geroepen, zo wel als anderen, beloond werden, hieldt hy hun voor, dat een Heer, die 't bestier zyner goederen toevertrouwd hadt aan bedienden van ongelyke vermogens, of geplaatst in meer of min gunstige omstandigheden, zulken, die 't weinige, welk hun toevertrouwd was, wel aangelegd hadden, naar reden, beloonde, zo wel als zulken, die, gunstiger bedeeld of geplaatst, meer winst hadden gedaan; terwyl hy zulken, die zig van de vermogens en gelegenheden, hun geschonken, niet nuttiglyk bediend hadden, te regt onbeloond liet, of strafte (a): en dat een Landheer zulke daghuurders, die, tegen 't einde van den dag, waren aangenomen, om in den wyngaard te arbeiden, zo wel beloonen mogt, als anderen, die, vroeg in den ogtend gehuurd zynde, den gantschen dag, gearbeid hadden (b)

[8] [8] Ondertusschen, verzuimde de Heer Jezus niet, zulken, die zig, als zyne Leerlingen, voordeeden, in te scherpen, dat zy, vooraf, *wel overleggen* moesten, wat 'er aan zulk eene *onderneeming vast* ware; even als iemant, die een tooren bouwen wil, vooraf, behoort te bedenken, of hy de kosten, daar toe vereischt, zal konnen goed maaken; of, gelyk een Koning, ten stryde willende trekken, beraadslaagt, of zyn Leger groot genoeg zy, om de magt zyns vyands te konnen wederstaan (c).

[9] [9] Hy leerde zelfs, dat men alles, wat met de belydenis en beleeving zyner Leere onbestaanbaar was, moest afstaan, door de gelykenissen van iemant, die, een schat in eenen akker ontdekt hebbende, al wat hy hadt, verkogt, om dien akker magtig te worden; en van eenen Juweelier, die al 't zyne te gelde maakte, om eene gelukkiglyk aangetroffen kostbaare parel te konnen koopen (d).

[10] [10] 't Gedrag van zulken, die verzuimden, de belydenis der waarheid te paaren met eenen deugdelyken wandel, werdt, als ten hoogste schadelyk, afgemaald, in de gelykenis van eenige maagden, die, volgens de gewoonte van 't Oosten, 's nagts ter bruiloft zullende gaan, verzuimd hadden, haare lampen met olie te voorzien, en daarom afge-

(a) MATTH. XXV. 14-30. LUK. XIX. 12-26. (b) MATTH. XX. 1-16. (c) LUK. XIV. 25-33. (d) MATTH. XIII. 44-46.

geweezen werden; terwyl haare gezellinnen, welker XXI.
lampen behoorlyk gevuld waren, op 't feest, werden
toegelaaten (a). [11] Somtyds, vondt de Zaligmaaker [11]
ook dienstig, byzondere deugden, door gelykenissen,
aan te pryzen: gelyk het aanhoudend bidden, in de gelykenis eener weduwe, die, na lang smeeken, eenen harden Regter bewoog, om haar regt te doen (b): de voorzigtige weldaadigheid, in de gelykenis van eenen Rentmeester, die zig, behendiglyk, wist te verzekeren van de gunst van zyns meesters schuldenaars (c): de barmhertigheid, zonder aanzien van persoonen, in de gelykenis van eenen Samaritaan, die, zonder de ingewortelde afkeerigheid, tusschen de Jooden en Samaritaanen, in aanmerking te neemen, eenen zwaarlyk gekwetsten Jood verbondt en bezorgde (d): [12] daarentegen, [12]
de schadelykheid der onbarmhertigheid, midden in den overvloed, afbeeldende, in de gelykenis van eenen ryken slemper, die een' behoeftigen lyder den minsten onderstand weigerde; doch, na zyn' dood, snakte naar eene geringe laafenis, terwyl de geweezen elendige volop hadt (e): en die der onvergeeflykheid, in het voorbeeld van een' dienaar, die, geweigerd hebbende zynen mededienaar eene kleine somme kwyt te schelden, daar zyn Heer hem eene geweldig groote somme hadt kwytgescholden, in de gevangenis geworpen werdt, tot dat hy alles betaald zou hebben (f). [13] De verkeerdheid van ge- [13]
hoorzaamheid aan Gods bevelen voor te geeven, en, ondertusschen, den opgelegden pligt te verwaarloozen, beeldde hy af, in de gelykenis van twee zoonen, een van welken verklaarde, op 's vaders bevel, in den wyngaard te zullen gaan arbeiden, zonder zyn woord te houden: terwyl de andere, schoon zig in 't eerst onwillig getoond hebbende, naderhand, berouw kreeg, en 't gevorderde werk uitvoerde (g). [14] In deeze gely- [14]
kenis, beeldde Jezus, byzonderlyk, de Joodsche Schriftgeleerden af, die, hoe zeer zy ook, op hunne gehoorzaamheid, stoffen mogten, zig, noch door Joannes den Dooper, noch door hem, tot waare verbetering des leevens, hadden laaten beweegen; gelyk veele openbaare zon-

(a) Matth. XXVI. 1-13. (b) Luk. XVIII. 1-8. (c) Luk. XVI. 1-12. (d) Luk. X. 30-37. (e) Luk. XVI. 19-31. (f) Matth. XVIII. 23-35. (g) Matth. XXI. 28-31.

XXI. zondaars hadden gedaan. [15] Doch deeze hunne on-
[15] verzettelykheid, in zig, noch door het ſtrenge voorbeeld van Joannes, noch door de gemeenzaamer leevenswyze van Jezus, te laaten winnen, werdt hun ook voorgehouden, in eene gelykenis van kinderen, die hunne ſpeelmakkers, noch door lugtig fluitſpel, *tot* vreugde, noch door treurig maatgezang, tot *droefheid*
[16] hadden konnen beweegen (*a*). [16] En de eindelyke uitſlag zyner poogingen, omtrent deeze hardnekkigen, werdt leevendig vertoond, in de gelykenis van eenen Landheer, die, buiten 's lands zullende verreizen, zynen wyngaard verhuurde aan luiden, die, in de plaats van hem de bedongen' vrugten, ten bekwaamen tyde, op te brengen, zyne knegten, gezonden om dezelven in te zamelen, den een na den anderen, mishandelden en ombragten; en, eindelyk, zynen Zoon zelven, dien zy behoorden ontzien te hebben, buiten den wyngaard
[17] wierpen, en van 't leeven beroofden. [17] *De Joodſche* Overſten verſtonden zo wel, wat *Jezus met deeze* gelykenis bedoelde, dat zy, in toorn *ontſteken*, de handen aan hem geſlaagen zouden hebben, zo zy 't gemeen, welk hem voor een' Goddelyk' Profeet hieldt, niet ontzien hadden (*b*).

Op deze Paragraphe worden de volgende Vragen voorgeſteld.

§. XXI.

Leerwyze van Jezus door Gelykenisſen.

1. Van hoedanig eene leerwyze bediende zig Jezus, weltyds, en waarom verkoos hy dezelve?
2. Waar by vergeleek hy den uitſlag zyner predikinge?
3. Onder hoedanige gelykenisſen ſtelde hy de ſpoedige uitbreiding zyner Leere voor?
4. Hoe beſchouwde hy den ſtaat der belyderen zyner Leere?
5. Op welk eene wyze maalde hy de trotſche Farizeërs, in tegenſtelling van boetvaardige Zondaaren, af?
6. Waar by vergeleek hy de blydſchap der Hemelingen, over de bekeering van een geheel afgeweeken Zondaar?

7. Hoe

(*a*) Matth. XI, 16-19. (*b*) Matth. XXI. 33-46.

7. Hoe toonde hy, den Farizeërs, de onregtmaatigheid hunner klagten over zyne Leer, nopens het geluk van boetvaardige Zondaars?
8. Welke voorzigtigheid vorderde hy, in zyne aanhangers, vóór 't aanneemen zyner Leere?
9. Welken afstand eischte hy van hun, die zyne Leer omhelsden?
10. Hoe maalde hy de schadelykheid van 't gedrag der zodanigen af, die zyne Leer beleeden, en niet deugdzaam leefden?
11. Prees hy ook niet wel byzondere deugden, door gelykenissen, aan?
12. Waarschuwde hy zyne Leerlingen niet in tegendeel, op dezelfde wyze, tegen eenige byzondere ondeugden?
13. Hoe verbeeldde hy de verkeerdheid van derzulker doen, die voorgaven, God te willen gehoorzaamen, en ondertusschen zyne geboden verwaarloosden?
14. Wat bedoelde Jezus, wel byzonder, in die laatste gelykenis?
15. Stelde hy die onverzettelykheid der Joodsche Schriftgeleerden ook niet nog, op eene andere wyze, voor?
16. Hoe vertoonde hy den eindelyken uitslag zyner poogingen, omtrent deeze hardnekkigen?
17. Verstonden de Joodsche Oversten deeze gelykenis, en wat gevolg had zulks?

Redevoering door den Heiligen CHRYSOSTOMUS, *omtrent* 1400 *jaren geleden op Kersdag uitgesproken. Voorafgegaan van des Opstellers Levensbeschryving, in welke de teedere en hartelyke aanspraak zyner Moeder is ingevlochten. Uit het Grieksch vertaalt. Te Rotterdam by* J. Bronkhorst. *In groot octavo* 46 *bladz.*

BEhoudens de hoogachting voor de wezenlyke verdiensten van den met recht beroemden *Chrysostomus*, komt het ons echter niet raedzaem voor zyne Leerredenen, als by uitstek leerzaem en stichtende, in de Nederduitsche Tale over te brengen. Ieder tydperk, om zo te spreken, heeft zyne denk- en leerwyze; en die, welke vóór veertienhonderd jaren geschikt was, om invloed te hebben, is daerom juist tegenwoordig geenzins ene der bekwaemsten. Dit onderscheid, gelyk de ondervinding, zelfs in korter tydbestekken leert, is zomtyds zo aenmerkelyk, dat men zich in later tyd naeuw-

 lyks

lyks kunne verbeelden, hoe zodanig ene predikwyze eertyds genoegen hebbe kunnen geven. De enige ontknooping hiervan is de voor dien tyd heerschende manier van denken, welke by een Volk gevonden word, en daer de Leeraers, hoe verstandig en bekwaem anders, insgelyks door medegesleept worden: 't geen niemand vreemd kan voorkomen, die ooit met oplettendheid gade geslagen heeft, welke kragt de gewoonte, de opvoeding, het onderwys der Jeugd, de voorgang van Mannen, die de achting en toegenegenheid van een Volk verwierven, met meer diergelyken, op dit alles hebben. Wanneer men, zulks in opmerking nemende, acht geeft op den tyd in welken *Chrysostomus* leefde, kan men enigermate begrypen, hoe 't mogelyk zy, dat zyne predikwyze toen behaegde; maer, als men dan tevens gadeslaet, de thans heerschende manier van denken, is 't nog veel klaerder te bezeffen, dat die manier van voorstellen voor onze dagen niet geschikt zy. — Men oordeele hier van uit het volgende stael, daer de Oudvader in zyne beschouwing van de *Oostersche Wyzen* aldus voortgaet.

„ Gy o *Leerling* [van CHRISTUS] volg my [met uwen aandagt]: [als ik u zegge] dat de *wyze mannen* afschaduwingen waren van de *Heidenen*, die van de dwalingen der Godloosheid bekeerd wierden: [en schoon] niet geleid door een volmaakt licht, echter zo ver door den luister van *Joannis* licht als door eene *ster* voorgegaan werden tot CHRISTUS, die in 't *vleesch* was voortgebragt; — want laat my opmerken dat de *ster* tot aan het *kind* voortging, en [als toen] haar loop stuitte; want *Joannis* insgelyks, door zyn prediken, als een *ster* geschenen, en CHRISTUS verkondigt hebbende, zeggende, „ ziet het *lam Gods!* dat de zonde der wereld wegneemt!" stuitte zyn loop, zeggende [wederom] „ Hy moet toenemen, maar ik moet afnemen!" — „ En toen de wyze mannen gekomen waren, zegt de Evangelist, vonden zy het *kind* en deszelfs *moeder*, en nedervallende hebben zy het zelve aangebeden!" Uit dien hoofde voegt het hun, die van een *heidens* leven tot CHRISTUS komen, eerst van de hoogte hunner Godloosheid neder te vallen, en dus, als het ware, van de aarde opgenomen, de geboorte van CHRISTUS naar den vleesche te belyden, en als dan, beurtelings, hunne oogen naar zyne *Godheidt* te wenden! „ En als zy (volgens *Mattheus*) hunne schatten open gedaan hadden, boden zy hem geschenken — *goud*, *wierook* en *myrrhe*," als aan *een* die voor ons leed', en CHRISTUS nam die geschenken aan: *niet* als of hy dezelven behoefde, maar om hen, die dezelve aanbragten, te

te helpen: want hy ontving het *goud*, om hen van de liefde tot het geld af te trekken, hy ontving den *wierook*, om hen van den afgodendienst af te houden, en hy ontving de *myrrhe*, om hunne doodsheid van ziel te zuiveren! en indien het noodig zy, eenige verdere verborgenheid te ontdekken; zoo laten wy 'er neerstiglyk naar vernemen! [gelyk als] —— zy brengen *goud*, *wierook* en *myrrhe* tot *hem*, die voortgebragt was, om dat 'er van hem geschreven is, (in *Paulus* brief aan de *Philippensen*) dat „ voor hem zich zouden buigen alle de knien der genen, die in den hemel, op aarde en onder de aarde zyn:" door welke offerhande zy voorbeduidden het gene te komen stond: want door het *goud*, gaven zy de dankzeggingen der hemelsche Engelen te kennen, —— door den *wierook*, het kniebuigen van aardsche menschen, door de *myrrhe*, het gebed voor de zielen, die in de *hel* [of het graf] gehouden wierden; om dat het noodzaaklyk was voor hem, die tot CHRISTUS kwam, drie Goddelyke deugden te bezitten, welke de Apostel (in den zendbrief aan die van Corinthen) noemt, *geloof*, *hoop* [en] *liefde!* —— en toen zy de schatten van het hart open gedaan hadden, boden zy *geloof* aan, als blinkend *goud*, — *hoop* als *wierook* van een lieflyke reuk, —— [en] *liefde*, als *myrrhe*, de leden der kerke te samenbindende."

De Vertaler beduid ons, dat men „ deze Leerreden (*), om het treffende en het fraye dat 'er in voorkomt, te voelen, en te smaken, meer dan eens of tweemaal moet lezen, —— en dat hy 'er voor binnen staat, dat naarmate dezelve veelmalen gelezen word, de bewondering te grooter zal zyn." —— Wy hebben 'er in dien zin geen proef van genomen, en kunnen niemand onzer Lezeren de proefneming daervan aenpryzen; dewyl wy 'er aen de andere zyde voor binnen staen, dat ver de meesten, zo niet allen, hunnen tyd zouden beklagen, en gemelyk worden. —— Men kan de Oudvaders redelykerwyze hoogachten, zonder zig over alles, zelfs tot de gebreken, en den valschen smaek, die in hunnen tyd heerschte, eerbiedig te verwonderen.

Aen 't slot der Voorreden vinden wy nog, zo als de Vertaler het noemt, ene beantwoording van ene tegenwerping

(*) [Of liever deze byeengebragte stukken uit enige Leerredenen van den Oudvader.] Ze zyn, volgens het berigt van den Vertaler, „ verzamelt uit vier Leerredenen door CHRYSOSTOMUS op Kersdag uit gesproken."

ping tegen de vastftelling van 's Heillands geboorte op den 25 December. De tegenwerping is die, welke men ontleent van der Herderen verblyf op het veld, houdende *de nachtwacht over hunne kudde*, volgens Luc. II. 8; 't welk men oordeelt, dat een gansch ander jeergetyde dan den barren Winter aenduid. Maer onze Schryver is van oordeel, dat hy de kracht dier tegenwerping inzonderheid kan verbreken, door de zuidelyker ligging van Bethlehem, en dus de gematigder luchtftreek van dat Gewest in aenmerking te nemen. Dan 't is by allen, die dit onderwerp ooit nauwkeurig nagegaen hebben, overbekend, dat met de maend November de regentyd reeds daer was, in 't Joodfche Land, en dat de Herders gewoon waren hun Vee tegen dien tyd ter ftallinge te dryven: des de bovengemelde aenmerking van den Autheur, (zo men al het gunftige, dat hy 'er uit wil afleiden, wilde toeftaen,) de bygebragte tegenwerping geenszins verydele. —— Heeft iemand lust dit Stuk nader te onderzoeken, hy fla het oog op A. KLUIT *volledige verklaring van Luc. II. 2. Tweede Stuk bl.* 733-737.

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornamelyk in het behandelen van de Practyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Westbroek. Eerfte Stuk. Te Utrecht by de* Wed. J. J. v. Poolfum *en* A. v. Paddenburg 1777. *Behalven het Voorwerk* 128 *bladz. in groot octavo.*

MEt het opftellen van dit Gefchrift bedoelt de Eerwaerde *Swaving*, gelyk hy in zyne Voorrede aenduid, voornaemlyk tegen te gaen, „ zulke misvattingen van den zin der H. S., die zo in latere als wel voornamenlyk in deze onze dagen, in het behandelen van het geen tot de godzaligheid en bevinding behoort, onder de voorftanders en belyders van de ware en zuivere godvrucht, zo wel als by anderen, in zwang zyn." Dit misbruik tracht hy hen, door 't aenvoeren van enige ftaeltjes, onder 't oog te brengen, om hen daerdoor tevens op te leiden tot een recht gebruik der Heilige Schrift; ten dien einde ftelt hy zich voor, zodanige misbruiken onder enige hoofden te verzamelen; te toonen hoe men de H. S. ten dien opzichte recht behoort te gebruiken, en hoe men dezelve meermaels misbruikt. —— In het thans afgegeven eerfte Stuk bepaelt hy zich tot twee hoofdzaken; te weten, *het regt en onregt gebruik*

bruik der overzettingen en grondtalen, benevens *het regt en onregt gebruik van woorden en spreekwyzen*. Onder ieder dezer hoofdverdeelingen geeft hy leerzame onderrichtingen nopens het rechte gebruik, met bybrenging van, naer zyn byzonder doelwit, welgepaste voorbeelden, ter waerschouwinge tegens het misbruik; des dit Geschrift zeer wel geschikt zy, ter bereikinge van zyn oogmerk; en de oplettendheid der Leden van Nederlands Kerke vereische; om zich te sterker te wapenen, tegen die misbruiken, welken maer al te veel onder ons gevonden worden.

Het eerste Hoofddeel gaet wel byzonder over de rechtmatige achting voor de Bybelvertalingen, en bovenal voor onze gebruikelyke Nederlandsche Overzetting; die zo ver niet moet gaen, dat men den Grondtekst veronagtzame, doch waeromtrent men ook aen den anderen kant niet moet denken, dat alle verandering van dezelve ene wezenlyke verbetering is. Dit heeft men, gelyk zyn Eerwaerde verder aenmerkt, in acht te nemen, niet alleen ten opzichte van min of meer duistere, maer ook ten aenzien van klaerder plaetzen; waer nevens hy een oordeelkundig gebruik van de ophelderende aenmerkingen onzer Kanttekenaers, mitsgaders van de verklaringen van andere oordeelkundige Uitleggers ten ernstigste aenpryst. —— In het tweede Hoofddeel neemt hy in aenmerking, dat het verder noodig is, wel te letten op de ware betekenis der woorden en spreekwyzen, op den geheelen schryfstyl der Heilige Schryveren en 't aenmerkelyk onderscheid van styl, 't welk zich tusschen hen opdoet; nadien men, by mangel hier van, ligtlyk tot eenig misverstand van den zin en 't bedoelde der Heilige Schryveren vervallen kan. Zyn Eerwaerde dit aengetoond hebbende, zo nopens woorden als spreekwyzen, hecht daer aen nog ene korte bedenking over de *idiotismi* of het taeleigen der H. S., en besluit ten laetste dit eerste Stuk zyner Proeve, met ene uitbreidende verklaring van, en ophelderende aenmerkingen over, Hozea XIV. —— Overeenkomstig met het opgemelde doelwit des Schryvers, behelst dit Geschrift ene reeks van bedenkingen over verscheiden plaetzen der Heilige Schrift, dienende om derzelver misbruik tegen te gaen, en het rechte gebruik daer van aen te wyzen. —— Tot een voorbeeld hier van, als ene proeve der uitvoeringe, strekke het geen zyn Eerwaerde voorstelt, ter bevestiginge ener aenmerkinge, „dat men zich ligtlyk schuldig kan maken aan liefdelooze kleinachting van 't geen achting en liefde verdient, door misvatting en verkeerde toepassing van zulke woor-

woorden, die zo wel beminlyke als laakbare zaken te kennen geeven."

„ Hoe verkeerd en ontydig, zegt hy, zou men de kleinachting en verwaarlozing van Godlyke en menschlyke wetenschappen, van de kennis en het onderzoek van de leere der waarheid, en zynen onlust tot deze beminlyke voorwerpen, bewimpelen met het zeggen van den Apostel, *de kennis maakt opgeblazen, maar de liefde sticht*, 1 Cor. VIII. 1.

„ 'T is waar de kennis der waarheid, de beste kundigheden, die slegts in beschouwing bestaan, maar aan het gemoed tot regte betrachting niet geheiligd worden, zyn niet genoegzaam, om ons wys te maken ter zaligheid. En het zou wel allerwenschelykst zyn, dat de algemene berusting in de blote beschouwing der waarheid veranderd wierd in een heerschenden lust en liefde tot 's Heilands raad, Joh. XIII. 17, *indien gy deeze dingen weet, zalig zyt gy, zo gy dezelve doet.*

„ Maar Paulus woorden geven geen schyn van grond of recht, om het beklagelyk gebrek, dat ik gemeld heb, te verontschuldigen. Het schynt my toe, dat door *de kennis* zeker geestelyke gaaf bedoeld worde, die ook elders in zyne brieven aan de Corinthiers γνωσις genoemd zy, 1 Cor. XIII. 2-8. XIV. 6.

„ De samenvoeging met andere gaven des H. Geest bevestigt my in dit gevoelen. Het blykt ook enigzins uit den samenhang, waartoe deze gaaf in de opkomst der kerk gediend hebbe. Onder anderen, tot het onderscheiden en beoordeelen van geoorloofde of ongeoorloofde spyzen en dranken, en van allerlei zaken, die tot de Christelyke vryheid betrekking hadden, en daartoe al of niet behoorden. Zie 1 Cor. VIII. 4.

„ Daarby merkt men ligt, dat hier zelfs van deze kundigheid niet in 't afgetrokkene gesproken wordt, maar dat zy wordt afgekeurd, zo als zy van sommigen, wier gedagten al te steil waren, tegen hunne broeders misbruikt wierd, en de palen van behoorlyke gematigdheid en bescheidenheid te buiten ging: waardoor zy by toeval ligtlyk tot opgeblazenheid oversloeg. Trouwens, gelyk de lof der liefde, *de liefde sticht*, geen blinde, maar welgeregelde liefde aanpryst: zo blykt uit kracht van tegenstelling, dat niet alle kennis, maar de ongeregelde, van opgeblazenheid beschuldigd wordt.

„ Waaruit by wettig gevolg wel afgeleid mag worden, dat allerlei andere kennis en kundigheden van denzelfden aart, als die, welke hier veroordeeld staat, onder het zelfde oordeel vallen, maar ook niet meer.

„ Daar

„ Daar is ten allen dage kennis, die opgeblazen maakt en ontsticht. 'Er is ook aardsche wysheid van Jacobus met levendige verwen afgemaald. Maar het ware niet min ongerymd, zig op den Apostel Paulus, ten nadeele van nuttige wetenschap, als op Jacobus, tegen de wysheid, te beroepen.

„ En hoe zou Paulus hier alle waarheids onderzoek, als ene moeder van opgeblazenheid, uitbeelden en ten toon stellen; daar hy het elders met raad en daad, ja met bestraffing van veler traagheid, (Heb. V. 11-14.) zo yverig heeft voorgestaan."

Begeert men hierby een tweede voorbeeld, men neeme dan nog mede 's Mans aenmerking op het gebruik van 's Heillands woorden, Matth. V. 20. *'t En zy uwe gerechtigheid overvloediger zy, dan die der Schriftgeleerden.* —— *gy zult in 't koningryk der hemelen geensins ingaan.* Dezelve luid aldus.

„ De gerechtigheid, hier gemeld, kan, volgens de bekende onderscheiding tusschen de rechtveerdigheid des geloofs en die des wandels, tweezins worden opgenomen. De gerechtigheid des geloofs, die ook waarlyk overvloediger is, dan die der Schriftgeleerden, schynt hier niet te wyken voor de gerechtigheid des levens. En egter hebben voorname onderzoekers van den zin der schriften aangetoond, dat wy niet de eerste, maar de twede hier te verstaan hebben. Waartoe zy zig ook op het geheele beloop der redevoering beroepen. Waarby men uit den tekst zelf kan opmerken, dat hier van ene geregtigheid gesproken wordt, daar de Pharizeën en Schriftgeleerden iets van hadden, maar te weinig. En dit laat zig gemaklyk verklaaren, ten aanzien van de gerechtigheid des levens. Integendeel, van de gerechtigheid des geloofs hadden zy niets.

„ Ik heb dit voorbeeld des te liever aangehaald, om dat een voortreflyk man, die het ook breder uitwerkt, het opgeeft, als iets, waarin zyne Paltzische broeders, in hunne verhandelingen van de Euangelieteksten, gemeenlyk plagten te feilen. (*)"

(*) A. Schultetus *Exercit. Euang. L. II. C.* 19.

Ver-

Verhandeling over de Vraag: Welke zyn de voornaamste oorzaaken van het overlyden van eene zo groote menigte Kinderen; en welke zyn de kragtdaadigste en eenvoudigste hulpmiddelen, om hen in het Leeven te behouden? *Door den Heer* JAQUES BALLEXSERD, *Burger van Geneve. Te Amsterdam by* W. Schalekamp 1777. 147 *bladz. in gr. 8vo.*

DE *Akademie van Mantua* heeft de Vraag ter Beantwoording opgegeeven: *welke zyn de voornaamste oorzaaken van het overlyden van een zo groote menigte Kinderen; en welke zyn de kragtdaadigste en eenvoudigste hulpmiddelen, om hen in het Leeven te behouden?* De Heer BALLEXSERD, door menschenliefde gedreven, en onzen Landgenooten bekend door zyne gekroonde Verhandeling over de Lighaamelyke Opvoeding der Kinderen, en helaas! door eene te vroegtydige dood der Menschelyke Maatschappy ontrukt, ondernam ook deeze Vraag te beantwoorden, en is daarin zo wel geslaagd dat de *Akademie van Mantua*, welke niet gewoon is eenige Verhandeling, in een vreemde taal geschreven, aan te neemen, zo zeer daarover is voldaan geweest; dat ze dezelve, tegen haare instelling aan, in 't Italiaans deed vertaalen, op dat dit geene Verhindering in 't bekroonen van deeze Verhandeling mogte veroorzaaken. —— De Auteur wyst vier Bronnen aan, welke, volgens zyne gedagten, de voornaamste oorzaaken zyn van deeze groote verwoesting der Jonge Kinderen. —— De eerste is, *de overgeërfde of verkregene zwakheid onzer Ouderen.* De 2de. *Het Gebruik van vreemde Minnen.* De 3de. *De gewoone wyze van de Kinderen te bakeren.* De 4de. *Het te vroegtydig Speenen der Kinderen, en het vervangen van dit voedzel door eene andere Spyze.* —— Deeze vier oorzaaken maaken de onderwerpen van even zo veele Afdeelingen uit, waarin deeze Verhandeling verdeeld is. In ieder Afdeeling toont hy eerst de reden van 't kwaad, en wyst vervolgens de hulpmiddelen daar tegen aan. —— Dewyl deeze vier niet de eenige oorzaaken zyn van de verbaazende sterfte der Jonge Kinderen, zo heeft hy hier nog eenige aanmerkingen bygevoegd over de oorzaak der Ziekten in deezen leeftyd, als ook de noodige waarschuwingen omtrent 't gebruik der Geneesmiddelen. —— Wy pryzen onzen Landsgenooten deeze Verhandeling als zeer nuttig aan; 't is waar dat hier wel verscheide zaaken voorkomen, die meer betrekking hebben op de gewoonten van andere Volkeren dan de onze: dog 'er blyft genoeg over voor onze Landsgenooten, om hieruit heilzaame

me lessen te haalen in 't bewaaren van 't leeven van onnozele Kinderen: 't welk, schoon met alle mogelyke oplettendheid en zorge aangekweekt wordende, nog aan een groote menigte Gevaaren en Ziekten blootgesteld blyft.

Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. Derde Deel. Te Rotterdam by R. Arrenberg 1777. *Behalven het Voorwerk* 287 *bladz. in gr. quarto.*

NAar 't hoofdoogmerk van dit Genootschap, om wel het Menschdom in 't algemeen, maar het Vaderland in 't byzonder, dienstig te zyn, deelt het in deezen mede de beantwoordingen van twee Prysvraagen, die geschikt zyn, om een onmiddelyken invloed te hebben op 's Lands welweezen.

De eerste Vraag is: „ Welke zijn de Redenen of Oorzaaken, waarom 'er op de uitgaande Schepen der Nederlandsche Oostindische Maatschappije, vooral van hier tot aan de Kaap de Goede Hoop, thans meerder Volk sterft, dan voorheen, en meer dan, zo als uit de berigten schijnt, bij andere Natien? en welke zijn, behalven de reeds bekende, de beste Behoedmiddelen, om zulks te vóorkomen?" Van de hier op ingeleverde Antwoorden heeft men 'er drie der plaatzinge waardig geoordeeld. De twee eersten vond het Genootschap zo gelyklyk voldoende, dat men zyne toevlugt moeste neemen tot het Lot, ter bepaalinge, aan welk van beiden, de Gouden Eerprys geschonken zou worden; waarop, dezelve aan 't eene te beurt gevallen zynde, het andere begiftigd is met de Zilveren Medaille, met het opschrift PAR PRIMO. Hierbenevens heeft men aan een derde Antwoord, om dat het veele nuttige en ter zaake dienende byzonderheden behelst, het tweede *Accessit* van eene Zilveren Medaille toegeweezen. — Het belang der Oostindische Maatschappye, geen geringe tak van 's Lands welzyn, maakt de voorgestelde Vraag gewigtig; en de hiermede gemeen gemaakte antwoorden toonen ten klaarste, dat de Heeren Opstellers dezelve wel degelyk indiervoege beschouwd, en dus alles aangewend hebben, om de oorzaaken van dit onheil na te spooren, en de behoedmiddelen daar tegen uit te denken. Ze verdienen uit deezen hoofde zeer wel de ernstige overweeging van alle de zodanigen, die in een hooger of laager rang eenigermaate de hand hebben, in de equipeering, en bemanning deezer Schepen, mitsgaders in de bestiering van, en het toever-

zigt

zigt over het Scheepsvolk, met het geen daar toe verder betrekking heeft. Een ieder die eenigen deezer posten bekleedt, of langs den eenen of anderen weg daar op invloed kan hebben, zal in deeze Antwoorden verscheiden bedenkingen en onderrigtingen ontmoeten, die hem te stade kunnen komen. —— In de laatste deezer drie Verhandelingen, vindt men daarbenevens nog eenige aanmerkingen, over de ongemeen groote sterfte der Europeaänen te Batávia; met naspooring van derzelver oorzaaken. Ze zyn, volgens deezen Schryver, van dien aart, dat het daar uit voortvloeiende ongemak van jaar tot jaar grooter moet worden; des het eene wisse, schoon eene langzaame, verlaating dier Stad dreige; 't en ware 'er in tyds gezorgd wierd, dit inkankerend kwaad met magt te keer te gaan, eer de verhelping of te kostbaar of te laat bevonden worde: waar toe hy de, zynes oordeels, dienstige hulpmiddelen aan de hand geeft.

Eene tweede door 't Genootschap voorgestelde en alhier beantwoorde Vraag betreft byzonder de Stad Rotterdam zelve, en luidt aldus. „ Is 'er, in aanmerking nemende de gelegenheid der Stad Rotterdam, eenig *Middel ter uitvoer te* brengen, om uit derzelver Buitenstad het Water te keeren, alleen ten tijde, wanneer het Water tot 3 a 4 voeten beneden het peil van den Vloed van den 14den November 1775 gewassen is, zonder dat 'er de Scheepvaart en Koophandel door belemmert worden? Zoo neen; waarom niet? Zoo ja; welk en hoe het zelve in 't werk te stellen?" Ter beantwoordinge deezer Vraage vindt men hier twee Verhandelingen; aan welker eerste, die het Genootschap best gekeurd heeft, de Gouden Eerprys is toegeweezen; terwyl het egter de laatste het *Accessit* waardig geoordeeld, en dus deszelfs Schryver eene Zilveren Medaille geschonken heeft. —— Beide deeze Verhandelingen zyn opgesteld door Inwoonders van Rotterdam; die, de gelegenheid der Stad, en alle omstandigheden daartoe betrekkelyk, kennende, terstond zeer wel begreepen, dat het mogelyk ware iets van die natuur ter uitvoer te brengen; en dus kwam het maar aan, op het bedenken en voorstellen van 't bekwaamste middel, en deszelfs aanwending; waar van zy in deeze hunne Verhandelingen verslag geeven, zo als zy, na een oplettend onderzoek, ten meesten nutte der Stad over dit Stuk geoordeeld hebben. Het gemeen maaken deezer Stukken kan des bekwaamen van dienst zyn, zo om het voorgestelde te toetsen, als om hen aan te zetten, ter verdere overweeging van een onderwerp, dat voor Rotterdam van de hoogste aangelegenheid is.

By

By deeze beantwoordingen der voorgestelde Vraagen, heeft men in dit Deel ook nog gevoegd, eene Verhandeling over het maakzel, en de beweeglyke loswording der Beenvereenigingen van het Bekken, in Vrouwen, omtrent den tyd der bevallinge; uit waarneemingen opgemaakt. Dit onderwerp, waaromtrent de Heel- en Vroedkundigen verschillende gedagten voeden, heeft de Opsteller deezer Verhandelinge, met alle naauwkeurigheid, ontleedkundig nagegaan. Ter zekerer ontdekkinge hier van heeft hy, by eene oplettende overweeging van 't geen anderen deswegens opgemerkt hebben, herhaalde keeren zyne ontleedkundige waarneemingen hieromtrent voortgezet; niet alleen op doode lichaamen van zwangere Vrouwen en Kraamvrouwen, maar ook op die van pas geboorene, voldraagene en onvoldraagene kinderen van beiderleie Sexe, mitsgaders op de lyken van jonge voorwerpen, bejaarde en stokoude Mannen en Vrouwen. Van deeze zyne navorschingen geeft hy hier een onderscheiden verslag; en toont voorts hoe men daar uit, vergeleeken met het geen de beroemdste Mannen onzer dagen desaangaande opgemerkt hebben, kunne afleiden, van hoedanig een aart die schaambeensvereeniging zy; en hoe men derzelver beweegelyke loswording, omtrent den tyd der bevalling, benevens de verandering, die derzelver maakzel als dan ondergaat, hebbe te verklaaren: welk alles met de daar toe noodige Figuuren duidelyk opgehelderd wordt. —— Ontleedkundigen zullen deeze Verhandeling met vrugt kunnen doorbladeren, voor zo verre dezelve strekt ter opheldetinge van dit Stuk, en op nieuw aanleiding geeft, om het zelve met meerder naauwkeurigheid na te spooren; dat der moeite te eerder waardig is, om dat het een weezenlyken invloed op zommige omstandigheden kan hebben; die tot de practyk behooren: gelyk de Autheur, met het afloopen zyner Verhandelinge aanwyst.

„ Deeze ontleedkundige beschouwing en naspooring, *zegt hy*, is niets slechts voor bespiegelend te houden, als of dezelve voor het beoeffend deel der heel- en vroedkunde geene nuttigheid zoude hebben. Immers zij leerde den beroemden HUNTER, de verzameling der etterstoffe binnen de schaambeensvereeniging te verklaaren (*a*), terwijl zij tevens de oplettendheid der heel- en vroedkundigen uitnoodigt en opleid, om, door gepaste aansluitende hulpmiddelen, het gebrekkige des

(*a*) *Medical Obs. and Inq. Vol.* 2. *p.* 339.

des verſlapten ſamenhangs, zo wel in zwangere als kraamvrouwen te gemoet te koomen (*b*).

„ Eene Vrouw, binnen deze Stad Amſterdam woonagtig, welke meer dan eens, ter halven dragt, het gebruik des gangs door waggeling van het geheele bekken verlooren had, het welk zig egter na de verloſſing telkens wederom herſtelde, heeft, in eene volgende zwangerheid, in dezelve omſtandigheden gekoomen zijnde, door de hulp en uitvinding van den in de werktuigkunde ervaaren heelmeester, de Heer P. L. DE GRIMO, haaren gang volkoomen behouden."

(*b*) *Memoires de l'Acad. de obir. T. 4. bist. p.* 84, 87. P. CAMPER *Voorr. voor Mauriceau p.* 7.

Onderwyzingen van een Vader aan zyne Kinderen, in de Natuur en in den Godsdienst. Door A. TREMBLEY. *Lid van de Koninglyke Maatſchappy te Londen. Uit het Franſch vertaalt. II. Deel. II Stuk. In 's Gravenhage by* J. du Mee 1777. *In groot octavo* 176 *bladz.*

Op de beſchouwing van de verwonderenswaerdige Werken der Natuure, in de voorige Stukken van deze by uitſtek leerzame Onderwyzingen, voorgedragen, volgt, in dit tegenwoordige, een bepaelder aendrang van dat alles, ter onwraekbare overtuiginge van 't beſtaen ener verſtandige eerſte Oorzaek van alle die Werken; of van dat Wezen, dat de uitmuntendſte eigenſchappen in de hoogſte volmaektheid bezit; dat, gelyk het alles heeft voortgebragt, zo ook alles door zyne Voorzienigheid onderhoud en beſtiert; en uit dien hoofde onzer diepſte eerbiedigheid overwaerdig is. —— By de ontvouwing hier van leid de Heer *Trembley* zyne Kinderen aenvanglyk, tot ene oplettende overweging van de kunſtryke ſchikking in de werken der Natuur, die ons een verſtandigen Maker aenduiden, wiens hooggaende Wysheid alle onze mogelyke naſpooringen overtreft; dat ons omzichtig behoort te doen zyn, in 't beoordeelen van zyne doeleinden in alle die ſchikkingen. Van daer gaet hy over tot het betoogen der ongerymdheid van 't Stelſel, 't welk den oorſprong der Waereld werktuiglyk poogt uit te leggen; en tot het bewyzen der noodzaeklykheid van ene eerſte Oorzaek, die de oorzaek is van alles, wat het aenwezen ontvangen heeft. Hier aen hecht hy voorts ene betoogende beſchouwing van Gods Volmaektheden en zyne Voorzienigheid; waer op hy ten laetſte

lit alles besluit, met ene voorstelling van den heilzamen in-
vloed dier kundigheden op het hart, en ene aenspooring, om
die kundigheden door de Openbaring te volmaken en te ver-
sterken, en zyn gedrag daeraen te doen beantwoorden. ——
In 't geheele beloop dezer Onderwyzinge komt de Heer *Trem-
bley* allesints voor, als een Godsdienstig Natuuronderzoeker,
die zyne gegronde kundigheden van de Natuur, op ene na-
tuurlyke wyze, ter inboezeminge van Godsdienstige kundig-
heden doet strekken, en gestadig op ene overtuigende manier
vertoont, dat die Godsdienstige kennis der Natuur, in be-
trachting gesteld, daedlyk dient ter bevorderinge van 's Men-
schen wezenlyk geluk; welk alles hy met zo veel oordeel ont-
vouwt, en met zulk eenen ernst aendringt, dat deze zyne On-
derwyzing, met regt, boven alle andere vroegere Schriften van
die natuur, te waerderen zy. —— 't Lust ons, ter nadere
proeve hier van, het oog te slaen, op zyne voorstellingen
wegens de Godlyke Voorzienigheid; en wel byzonder acht
te geven op het hoofdzaeklyke, dat hy ons nopens de Godly-
ke Regering leert opmerken.

Om zynen Leerlingen een onderscheiden denkbeeld van de
Voorzienigheid mede te deelen, spreekt hy van God; eerst,
als Onderhouder, en, vervolgens, als Regeerder der Wae-
reld. „ Dit groot Geheel, zegt hy, bestaat in die orde,
welke 'er tegenwoordig in heerscht, zedert duizenden van
Eeuwen. Het is in denzelven staat als het geschaapen is ge-
worden. Alle de verschillende wezens: waar uit het is sa-
mengesteld, hebben de eigenschappen behouden, die hun ge-
geven zyn geworden, en de betrekkingen, die 'er tusschen
hun onderling zyn gestelt geworden. De loop van de Natuur
blyft altyd bestaan; en alles wat 'er ons van bekent is, over-
tuigt ons, dat dezelve onveranderlyk is. —— Hoedaanig be-
staat de loop der Natuur, die in den grond de Natuur zelfs
is? Heeft de Natuur, om onderhouden te worden, de Magt
nodig, die haar het aanzyn heeft gegeven? Moet deeze Magt
onophoudelyk tot haare onderhouding werkzaam zyn? Of
heeft de Magt, die haar geschapen heeft, haar zoo geschaa-
pen, dat zy bestaan kunne, zonder nieuwe daaden van die
Magt?" De Heer *Trembley* beantwoord deze Vragen, en
toont, dat de voorige beschouwing der Natuure in alle deelen
samenloopt, om ons te overtuigen, dat, gelyk 'er ene onein-
dige Magt noodig was om te scheppen, dat 'er ook zo ene
oneindige Magt noodig is om te onderhouden, ja dat het de
eigenste Magt, dezelfde daed van Magt is, die geschapen
heeft, en die onderhoud. —— 't Is waer, men spreekt van

Wetten, die de Opperoorzaek in de Natuur vastgesteld heeft, en denkt zomtyds, dat het uit kracht van deze wetten is, dat de zaken blyven bestaen, en dat de orde, die onder dezelve vastgesteld is, van Eeuwen tot Eeuwen bewaerd word. Dan deze Wetten zyn, zo als de Autheur verder doet zien, eniglyk het uitwerksel van den Almagtigen Wil des Scheppers, en ze vervolgen niet te zyn, dan doordien zelfden Wil: des men niet wel kunne twyfelen, dat die oneindige Magt, die de Waereld geschapen heeft, dezelve ook onophoudlyk onderhoud. En dit vast staende vraegt men wyders,

„ Of God niet alleen de Wereld onderhoud, maar of Hy dezelve ook regeert, of hy door zyne Magt bestuuringen uitwerkt, die op de gebeurtenissen en op den staat der Schepzelen invloeijen; dan of Hy dat groote werktuig laat geworden, volgens de orde, die hy op het oogenblik van de Schepping heeft vastgesteld, zonder eenige andere tusschenkomst, dan die van zyne onderhoudende Magt?"

Volgens den Heer *Trembley* is deze Godlyke Regering en Bestuuring niet te loochenen; hy beroept zich, *in dit geval*, op de eigen denkbeelden, de eigen gevoelens zyner *Leerlingen*; naemlyk hunne inwendige overtuiging van hunne afhanglykheid, en gevoelig bezef van de noodzaeklykheid ener hooger bestuuring, welke de Natuur moet doen dienen, om het Geluk, 't welk zy zoeken, uit te werken. Dit is, zegt hy, allen menschen gemeenlyk eigen; en zyn 'er zodanigen by welken het niet gevonden word, 't is blykbaer, dat zulks ontstaet uit handtastlyk ongerymde denkbeelden, en een bedorven hart of ligtvaerdigheid van geest. By die gelegenheid bepaelt hy de aendacht, op den ongelukkigen toestand derzulken, in tegenoverstelling van 't geluk van hun, die onder een gevoeligen indruk hier van leven. —— Ter nadere versterkinge hier van leid hy zyne Leerlingen verder op, tot ene beschouwing der Natuur, in dit opzicht; en toont hoe alles ons leert, niet alleen, dat God den loop der Natuur veranderen kan, maer ook, dat hy daedlyk, door byzondere bestuuringen, in den loop der Natuur tusschenkomt: waeromtrent hy tevens aenmerkt, dat men echter omzichtig moet zyn, in 't maken van byzondere bepalingen, nadien 't ons menschen niet mogelyk is het wyduitgestrekte ontwerp der Godlyke Regeringe na te spooren.

„ Ik heb, zegt hy, (onder andere voorstellingen hier toe betreklyk,) ik heb u reeds meermalen doen opmerken, dat de Mensch door keuze of door middel van de krachten en bekwaamheden met welke hy begaafd is, op de Natuur kan wer-

werken, en haare uitwerkzels tot in een zeker punt bestuuren. Hy kan, by voorbeeld, door zyn arbeid en door zyne schranderheid meer of min invloed hebben, op de vruchtbaarheid van de Aarde. Hy kan aan de Hoofdstoffen niet gebieden, hy kan de winden niet naar zyne begeerte bestuuren, nog den regen op de Aarde doen nedervallen; maar hy kan de wateren door de velden leiden; hy kan 'er de genoegzaamste mestingen opvoeren; hy kan ze bebouwen en zyne daaden volgens de Jaargetyden regelen: en daar uit kunnen zeer gewigtige uitwerkzels voor het Menschdom voortvloeijen.

„ Het geen de Mensch, uit kracht van zyne natuur en van zyne omstandigheden, kan doen, kan dat niet door den Maaker der Natuur gedaan worden? Indien hy goedgevonden heeft, dat de zaaken zich derwyze toegesteld vinden, dat de vrye uitvoerers door byzondere bestuuringen invloed op hun lot, en op hunnen voorspoed kunnen hebben, is het natuurlyk te denken, dat deeze gesteldheid der zaaken zoodanig is, dat zy ook de byzondere bestuuringen van den Regeerder der Natuur toelaat.

„ De Gebeurtenissen, die ons het meeste op dit onderwerp kunnen onderwyzen, zyn die, welke wy ontdekken, by de beschouwing van het geene 'er omgaat in de Maatschappy, welke de Menschen onderling vormen. Gy hebt reeds gezien, hoe grootlyks zy door hunne behoeftigheden, door hunne vermogens, en door alle de gemeene omstandigheden, in welke zy zich geplaatst vinden, vereenigt zyn. Gy weet, hoe grootelyks zy de een van de ander in verscheide opzichten afhangen. Hunne daaden hebben dikwils invloed op duizenden van Menschen; bovenal die, welke zich tot hunne zeden uitstrekken, die, welke betrekking tot de Deugd en tot de Ondeugd hebben. Een éénig Mensch heeft dikwerf groote omwentelingen in een Staat veroorzaakt: hy heeft deszelfs Geluk of Ongeluk uitgewerkt: hy heeft somtyts invloed gehad op het lot van veele Natien.

„ Overweegt hier nog by, dat zeer kleine omstandigheden in schyn ook groote uitwerkzels onder de Menschen voortbrengen. Een vonk, die uit haar regte plaats is, kan verschrikkelyke vuurvlammen veroorzaaken; en in eene andere gesteltheid verwekt zy een zeer nuttig vuur. 'Er zyn in de Natuur veelerley soorten van Dieren, en zelfs zeer klein, naar welke men naauwlyks in de gewoonlyke omstandigheden omziet; maar zy kunnen in zekere tyden zoo

overvloedig vermenigvuldigen, dat zy de gewasfen van de Aarde verslinden, en groote verwoestingen aanrichten.

„ Alle de voor de Menschen zoo gewigtige gebeurtenisfen, die uit de veranderingen en de toevallen, aan welke zy zyn bloot gesteld, voortkomen, geven ons natuurlyk het denkbeeld van de byzondere bestuuringen van de Voorzienigheid. Alle de omkeeringen, al het goed en kwaad, dat de daaden der Menschen in de menschelyke Maatschappy veroorzaaken, leeren ons hoe veel invloed zy op die Maatschappy kunnen hebben; en hoe veel de invloed, de tusschenkomst, van den Meester der Natuur aan dezelve noodzaakelyk kan weezen. Wy neemen tot Hem de toevlucht, als tot de eenige en waare toevlucht in alle de algemeene en byzondere ongelukken. Wy begrypen klaar, dat het gevoelig, het redelyk en vrye Schepzel, eene Regeering noodig heeft, verschillend van die der Wezens, die enkel natuurlyk zyn: en wy worden door deeze overdenkingen opgeleid, om eene Zedelyke Regeering van de Voorzienigheid te erkennen.

„ De denkbeelden, die wy van de menschelyke natuur, van de omstandigheden, in welke de Mensch geplaatst is, en van de Goddelyke Volmaaktheden hebben, dienen om ons tot in een zeker punt de natuur van die zedelyke Regeering te ontdekken. Wy ontdekken dat de Menschen, door zegeningen en door rampen, geleid worden; door vergeldingen en door straffen; dat zy in deeze Wereld in een staat van beproeving en van tuchtiging zyn, welke strekt om hen tot de Deugd te vormen, en die betrekking heeft tot andere staaten; wier denkbeeld ons natuurlyk onze uitzichten op een ander leven doet vestigen.

„ Deeze overdenkingen zyn het, die ons de omstandigheden van het Menschelyk leven in een zeer leerzaam punt voorstellen. Zy doen ons gezond oordeelen over het goede en het kwaade, dat in dit leven verspreid is; zy toonen ons de Goddelyke Voorzienigheid als algemeene en byzondere bestuuringen oeffenende, om de zedelyke Wezens tot het Geluk op te leiden. Maar wy zyn niet bekwaam om in die bestuuringen in te dringen. Wy moeten altyd zorge draagen van over dezelve niet dan met de grootste omzigtigheid te oordeelen. Het is ons onmogelyk alle de gebeurtenisfen uit te leggen, te oordeelen over het doeleinde en over de oogmerken van den Regeerder der Wereld, die dezelve toelaat. Want de Wegen van het Allerhoogste Wezen zyn niet onze wegen; en zyne Gedachten zyn niet onze gedachten. Onze uitzich-

ten zyn zeer eng. Hy is het Oneindige Verstand. Wy zien niet dan een klein getal voorwerpen die ons omringen, en zyn Verstand bevat de geheele Natuur."

Onze Autheur deze zyne redenering voorts versterkt, en 't gezegde nader aengedrongen hebbende, brengt ten laetste zynen Leerlingen onder 't oog, het nut der voorgedragen beschouwing van Gods Volmaektheden en zyne Voorzienigheid; met ene ernstige aenmaning, om 'er het rechte gebruik van te maken; waeromtrent hy zich indeezervoege uitdrukt.

„ Overweegt nu, myne waarde Kinders, hoe de kennisse van de Natuur ons opgeleid heeft, tot die van den Godsdienst en het Geluk. Het schoone schouwtoneel, dat zy aan u voorgesteld heeft, de zoetheden, die gy gesmaakt hebt, in het zelve te beschouwen, zyn de eenigste voordeelen niet, welke die geenen genieten, die zich aan hare bespiegeling overgeven. Zy verkrygen in de groote orde, die zy in de Natuur waarneemen, in de schoonheden, die zy ten toon spreid, in de bewyzen van Goedheid en Wysheid, die 'er van allerwegen in uitblinken, zy verkrygen de liefde tot de orde, tot het schoone, tot het goede en tot de Deugd. Zy vervullen hunne zielen met het denkbeeld van de Eerste Oorzaak, met dat van haare Volmaaktheden, en met dat van het Geluk, dat dezelve aan de Deugd gehecht heeft. Zy leeren dit Groote Wezen lief te hebben, en de Deugd, die het aan ons bekend heeft gemaakt, als een goed, dat voor ons het schoonste en het beste is, als een goed dat ons in het tegenwoordige en in de Eeuwigheid kan gelukkig maaken. Zy zien van alomme de voetstappen der Wysheid en Goedheid van de aanbiddelyke Voorzienigheid, die de wereld regeert. Zy leeven onder haare Regeering, in vertrouwen, in gerustheid, en in de grootste hoop. Niets stuit hen, niets ontrust hen, en het geene zy van de dryfveeren van die Regeering niet begrypen kunnen, brengt hen in geene verlegenheden. Zy weeten dat het Oneindige Wezen voor hun een onbegrypelyk Wezen moet zyn. Zy hebben in zyne Volmaaktheden die onbegrypelykheid erkend, die een gevolg van zyne Oneindigheid is. Zy gevoelen dat het met de Wetenschap van de Voorzienigheid gelegen moet zyn, als met die van de Goddelyke Volmaaktheden; dat dezelve ondoorgrondelyke dieptens moet bevatten, dewyl zy dezelfde is als die van de Natuur en van de Volmaaktheden van het Allerhoogste Wezen. Indien zy de Schepping niet hebben kunnen begrypen, is het dan te verwonderen, dat zy zich geene denkbeelden over de onderhouding hebben kunnen vormen? Indien zy in het onafmeetelyke

van de Eeuwigheid, van de Alweetenheid, van de Almagt en van de Alomtegenwoordigheid niet hebben kunnen indringen, is het dan te verwonderen, dat zy de wegen van de Voorzienigheid niet kunnen doorgronden; en dat zy niet magtig zyn de wyze te doorzien, op welke zy haare Raadsbesluiten schikt, en haare oogmerken uitvoert?

„ De waare, de verstandige Beschouwer, onderscheid altyd zorgvuldig het geene hy begrypen kan, van het geene buiten het bereik van zyne vermogens is. Hy weet veele moeijelyke vraagen af te wenden, wier oplossingen hem niet noodzaakelyk zyn. Hy vraagt niet hoe de Regeerder der Wereld het tegenwoordige, het voorledene en het toekomende beschouwt; hoe hy in den tyd met zyne bestuuringen tusschenkomt. Hy weet dat Hem alles bekent is; dat alles, wat aanweezig is, niet bestaat dan door zyn Almagtigen Wil. Dit leert de Rede en de Openbaaring. Zy stellen Hem voor als onophoudelyk zyne Schepzels waarneemende, als tusschenkomende in de gevolgen van alle de gebeurtenissen, die van gewigt voor hun Geluk zyn. Laaten wy ons aan die kennisse houden; deeze verlichtingen zullen voor ons zekere leidslieden zyn, die ons op geene dwaalwegen kunnen brengen. Laaten wy dezelve volgen, en wy zullen het Almagtige, het Alwyze en Algoede Wezen volgen, dat ons gemaakt heeft, dat ons bewaart, en dat ons tot het Geluk wil opleiden."

Wysgeerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen in de beide Indien. Uit het Fransch vertaald. Vierde Deel. Te Amsterdam by M. Schalekamp. *Behalven den Bladwyzer 405 bladz. in gr. octavo.*

MEt dit Stuk gaat de Autheur, het vaste Land van Zuid-Amerika verlaatende, over tot de Eilanden, bekend onder den naam van de *Antilles* of de *Vooreilanden*, om de Volkplantingen en den Handel van de onderscheidene Natien aldaar te beschouwen. Hy vangt dit gedeelte aan, met eene uitvoerige beschryving van het merkwaardigste, dat men omtrent die Eilanden in 't algemeen in agt heeft te neemen, zo ten opzigte van derzelver ligging als grond- en lugtgesteldheid; waarop hy verder derzelver Bewooners beschryft, en een verslag geeft van het voorgevallene tusschen de Spanjaarden, Franschen en Engelschen, met de eerste bezitneeming van eeni-

eenigen dier Eilanden, en het dryven van den Handel op dezelven. Dit leidt hem vervolgens tot een berigt van de woeste Bokkaniers en hun euvelmoed; van de voortgangen de Franschen en Engelschen, mitsgaders van de verrigtingen de Zeerooveren dier beide Natien, waaronder ook eenige Hollanders, zedert zo vermaard onder den naam van Vrybuiters; welker geschiedenis hy in 't breede ontvouwt, van hun opkomst af, tot op den tyd, dat hun zonderling genootschap een einde nam, en deeze Vrybuiters gezette Inwooners dier Eilanden werden. Hier mede geraakte Amerika, gelyk onze Autheur vervolgt, op het afloopen der voorgaande Eeuwe, genoegzaam in rust; doch het deelde al terstond, met den aanvang deezer Eeuwe, op den dood van *Karel den II*, Koning van Spanje, in de gevolgen van de oneenigheden der Spanjaarden en Franschen met de Engelschen, waar mede de Hollanders zich verbonden hadden. En even zo ging het in 't vervolg van tyd, by de herhaalde onlusten tusschen Spanje, Frankryk en Engeland; waar van onze Schryver de Geschiedenis agtervolgt, tot op de laatstgetroffene Vrede in Jaar 1762.

Na dit Geschiedverhaal, doorvlogten met oordeelkundige aanmerkingen over het gedrag dier Hoven, en den invloed van dat alles op de Volkplantingen, waar mede het tiende Boek besllooten wordt, schikt de Autheur het elfde Boek wel byzonderheid ter beschouwinge van den Slaavenhandel op de Afrikaansche kust, daar men van oudsher de veragtlyke en onmenschlyke gewoonte gehad heeft, om de bewoonders te verkoopen; en waar van men zig, zedert de opregting der Europische Volkplantingen in Amerika, in de nieuwe Waereld bediend heeft, ter verkryginge van arbeiders in de Mynwerken, den Landbouw enz. Onze Schryver, dit onderwerp op het oog hebbende, geeft vooraf een berigt van Afrika in 't algemeen, en van dat gedeelte, 't welk men Barbarie noemt in 't byzonder, dat hem aanleiding geeft, om zig uit te laaten over de mogelykheid van het uitrooien der Zeerooveryen, en het vestigen van den Koophandel aldaar. Vervolgens geeft hy een breedvoerig verslag van de Westlyke kust van Afrika, ter ontvouwinge van de Landsgesteldheid, Regeeringswyze, de manier van den Oorlog te voeren, de zeden der Natie, en den Koophandel, welke aldaar gedreeven wordt. Dit brengt hem, eindelyk, tot het geen hy in byzonderheid bedoelt, te weeten den Slaavenhandel, die aan deeze Kust by uitstek eigen is. Hier op bepaaldlyk stil staande, beschryft hy deezen handel in deszelfs oorsprong en voortgang,

gang, met nevensgaande aanmerkingen over de wyze, op welke men zig van deeze Slaaven meester maakt, en zig vervolgens van hun bedient. De onmenschlyke handelingen, welken daarin veelal plaats hebben, maalt hy ten leevendigste af, terwyl hy teffens aantoont, hoe men zig jegens hen behoorde te gedraagen, indien men den Slaavenhandel tog wettigen wil, waar tegen hy zig, als een volstrekt wraakbaare handel, ten vuurigste aankant. Zyne voorstellingen deswegens zyn te nadruklyk, om niets van dezelven, ten deeze gelegenheid, mede te deelen: 't geheele stuk is te uitvoerig, om hier plaats te geeven; maar zie hier eenigen van de voornaamste trekken, ter wederlegginge van de denkbeelden dezulken, die den Slaavenhandel en derzelver gewoone behandeling verdeedigen.

Beweert men, dat hy, die iemand tot een Slaaf wil maken, niet schuldig is, om dat hy zig van zyn regt bedient, zo ontkent de Autheur de gegrondheid van dat regt; en beweert dat zulk een Persoon een daadlyk regt heeft, om zig tegen die onderdrukking aan te kanten: des hy, die de Slaverny verdeedigt, „ een vyand van het Menschlyk Geslacht is, verdeelende het zelve in twee genootschappen van wettige moordenaars, de onderdrukkers en onderdrukten."

Zegt men, het regt der Slaavernye strekt zig uit tot den arbeid en de vryheid, niet tot het leeven; zo merkt hy aan, dat men zig het regt aanmaatigt, om hen op zodanig eene wyze te behandelen, dat het wel degelyk hun leeven in gevaar stelle, ja verkorte. —— Dog laaten wy, in eenige volgende bedenkingen, des Autheurs eigen voorstellingen overneemen.

„ Het regt van slaavernye is het regt om allerleie soorten van misdaaden te pleegen; misdaaden, die den eigendom aantasten; want gy laat den slaaf niet in het bezit van zyne eigen persoon: misdaaden, die de Veiligheid vernietigen; want gy kunt den slaaf aan uwe grilligheden opofferen: misdaaden, die de eerbaarheid doen zidderen.... Myn bloed verstyft op het maalen deezer schrikbaare afbeeldzels. Ik haat, ik schuw het menschlyk geslagt, zamengesteld uit slagtoffers en beulen; en indien het niet verbeterd worde, mogt het dan vernietigd worden!

„ Nog één woord, dewyl wy alles moeten zeggen. Cartouche, gezeten aan den voet eens booms in een dicht begroeid bosch, de rekening opmaakende van den ontvangst en uitgaave zyner plonderingen en daggelden zyner onderhoorigen, en nevens hun raadpleegende over de denkbeelden van

onregtveerdigheid en uitdeelende regtvaardigheid! verschilt CARTOUCHE, uit dit oogpunt beschouwd, veel van den Slaaven-handelaar, die, met een gekromden rug, op zyn Komptoir zittende, met de pen in de hand, het getal der aanslagen berekent, die hy op de Kust van Guinee doen kan; die met bedaardheid onderzoekt, hoe veele Snaphaanen ieder Neger hem zal kosten, om den oorlog te voeden, die hem slaaven levert; hoe veele yzeren ketens, om hen op zyn schip geboeid te houden; hoe veel geesselroeden, om hen tot den arbeid te noodzaaken; hoe veel elk druppel bloeds, waar mede deeze Neger zyne plantaadje zal bevogtigen, hem zal opbrengen; of de Negerin meer voordeels zal doen aan zyne landen, door den arbeid haarer handen, dan door dien van het Kinderbaaren? Wat dunkt u van deeze vergelykinge? De Struikroover valt aan, en neemt het geld; de Koopman neemt den persoon zelven. De een schendt de gezellige inzettingen; de ander schendt de Natuur.

„ Maar de Negers zyn een geslagt van menschen, tot de slaaverny gebooren; zy zyn bekrompen van begrip; bedriegelyk, kwaadaartig; zy zelven zyn overtuigd van de meerderheid van ons verstand, en erkennen bykans de regtvaardigheid onzer heerschappye.

„ De Negers zyn bekrompen van begrip; om dat de slaaverny alle de springveeren der ziele verbryzelt. Zy zyn kwaadaartig; nog niet kwaadaartig genoeg tegen u. Zy zyn bedriegelyk; om dat men tegen zynen dwingeland niet tot de waarheid verpligt is. Zy erkennen de meerderheid van ons verstand; om dat wy hunne onkunde misbruikt hebben: de regtvaardigheid onzer heerschappye; dewyl wy hunne zwakheid misbruikt hebben. Alzo lief zou ik zeggen; de Indiaanen zyn een geslagt van menschen, gebooren om verpletterd te worden; dewyl 'er onder hen dweepers worden gevonden, die zich werpen onder de raden van den wagen van hunnen Afgod voor den tempel van Jagernat.

„ Maar deeze Negers waren gebooren Slaaven. Wien, barbaaren, zult gy doen gelooven, dat een mensch de eigendom zyn kan van eenen Souverein, een Zoon de eigendom van eenen Vader, eene Vrouw de eigendom van eenen Man, een Knegt de eigendom van eenen Meester, een Neger de eigendom van eenen Volkplanter?

„ Maar deeze slaaven hadden zichzelve verkogt. Heeft immer de eene mensch aan den anderen mensch, door een verdrag of eenen Eed, kunnen vryheid geeven, om hem te gebruiken en te misbruiken? Indien hy in dit verdrag be-

willigd, of deezen Eed gedaan hebbe, het is geschied in een oogenblik van onkunde, of eene vlaag van dwaasheid; en hy heeft daarvan afstand gedaan, in het zelfde oogenblik, als hy zich zelven gekend, of het gebruik zyner Reden wederom bekoomen heeft.

„ Maar zy waren in den Oorlog gevangen genomen. Wat gaat u dat aan? laat de Overwinnaar zyne overwinning misbruiken, zo als hy zulks goedvindt. Waarom zoudt gy zyn medepligtige worden?

„ Maar het waren misdaadigen, in hun Vaderland tot slaaverny gedoemd. Wie had hen gevonnisd? Zyt gy onkundig, dat onder een willekeurigen Regeeringsvorm de Dwingeland alleen schuldig is."

.. Verbeeldt men zig eindelyk, dat het afschaffen van den Slaavenhandel, het vrymaaken der Negers onbestaanbaar is met de bearbeiding onzer Volkplantingen; de Autheur beweert in tegendeel, dat wy onze Volkplantingen kunnen handhaaven, zonder dezelven met Slaaven te bevolken.

„ De Eilanden, zegt hy, zyn opgevuld met *Negers*, wier ketens men heeft verbroken. Met een goeden *uitslag* bearbeiden zy de kleine plantaadjen, welken hun geschonken zyn, of die zy door hunne naarstigheid verkreegen hebben. Dezulken deezer ongelukkigen, die hunne onafhanklykheid en vryheid herkreegen, zouden in vrede leeven van diergelyk een vryen en voordeelgeevenden arbeid. Hebben de Deensche slaaven, dien hunne vryheid is geschonken, hunnen Ploeg en Eg verlaaten?

„ Vreest men, dat de gelegenheid om te leeven, zonder te werken, op eenen van natuure vrugtbren grond, en kleederen onder eenen brandenden hemel te kunnen ontbeeren, de menschen tot ledigheid doet vervallen? Waarom bepaalen zich dan de bewooners van Europa niet tot den arbeid van de volstrektste noodzaaklykheid? Waarom verspillen zy hunne kragten met werkzaame bezigheden, die slegts aan kortduurende of op grilligheden gegronde behoeften voldoen? Ons zyn duizend beroepen geoorlofd, het een lastiger dan het ander, die het werk zyn van onze instellingen en gewoonten. De Wetten hebben op de aarde een zwerm kunstbehoeften doen uitspruiten, welke zonder haar nimmer het bestaan zouden gekreegen hebben. Alle de eigendommen, volgens haare eigendunklyke grilligheden, verdeelende, hebben zy een oneindig getal menschen onderdaanig gemaakt aan den heerschzugtigen wil van hunsgelyken, in zo verre, dat zy hen doen dansen en zingen om te leeven. Gy hebt on-

onder u Weezens, van dezelve geaartheid als gy zelven, die 'er in hebben bewilligd om zich te begraaven onder de bergen, om u metaalen, om u koper te leveren, dat u, misschien, een doodlyk vergif zal aanbrengen: waarom wilt gy dat de Negers minder de speelballen uwer grilligheid, minder dwaas zyn dan de Europeaanen?

„ Wanneer gy deezen ongelukkigen de vryheid, maar evenwel allengskens, schenkt, als eene belooning voor hunne spaarzaamheid, voor hun pryswaardig gedrag en voor hunnen arbeid, draagt dan zorge om hen aan uwe wetten en zeden te onderwerpen, en hun uwe overtolligheden te schenken. Geeft hun een Vaderland, zamenstemmende belangen, voortbrengzels, die zy kunnen aankweeken, een lyftogt overeenkomstig met hunnen smaak, en het zal uwer Volkplantingen nimmer ontbreeken aan handen, die, van haare ketens verlost, te arbeidzaamer en sterker zyn zullen. —— De voortbrengzels uwer Volkplantingen zullen door vrye handen gekweekt, en als dan zonder wroegingen genuttigd worden."

Aan dit alles hegt hy eene bemoedigende aanspraak tot de Vorsten, om het hunne ter bevorderinge hier van aan te wenden; en brengt den Planteren, ten laatste, onder 't oog het onheil dat hun dreigt.

„ Uwe slaaven, zegt hy, hebben uwe Edelmoedigheid noch uwen raad noodig, om het heiligschendend juk, dat hen knelt, af te schudden. De Natuur verheft haare stemme luider dan de Wysbegeerte en het belang. Reeds hebben etlyke vermoorde Blanken voor een gedeelte onzer misdaaden geboet; reeds zyn 'er twee Volkplantingen opgerecht van weggeloopene Negers, welke de onderlinge verbintenissen en het geweld tegen uwe aanslagen beveiligen. Het vergif heeft, van tyd tot tyd, eenige slagtoffers gewroken. Veelen hebben, door een vrywilligen dood, zich uwer onderdrukkinge onttrokken. Diergelyke onderneemingen zyn zo veele flikkeringen van licht, die het onweder voorspellen; het mangelt den Negeren slegts aan een Opperhoofd, dat moeds genoeg bezit, om hen ter wraakoeffeninge en slagtinge aan te voeren."

Na deeze beschouwing van den afschuwelyken Slaavenhandel en 't haatlyk gedrag jegens de Slaaven, gaat onze Schryver over tot het geeven van een berigt, nopens den Landbouw op de Amerikaansche Eilanden, en derzelver merkwaardigste voortbrengsels; als mede van de gesteldheid en

en voortplanting der geenen, die zig op deeze Eilanden gevestigd hebben. Dit gedeelte behelst verscheiden byzonderheden, die de Natuurlyke Historie deezer Eilanden betreffen; en op derzelver voordragt laat de Autheur dit Boek afloopen, met eene algemeene aanmerking over het voordeel dat de Europeaanen uit deeze Volkplantingen trekken; het welk hy zig voorstelt, in de volgende Boeken, met opzigt tot de onderscheidene Natien, die 'er deel in hebben, nader te toonen. En hier omtrent bepaalt hy zig in het twaalfde Boek, het laatste van dit Deel, tot de Volkplantingen en den Handel der Spanjaarden, Hollanders en Deenen. In dit Boek geeft hy een verslag van de oprigting, de gelegenheid, den handel en het aanbelang van de Volkplantingen der gemelde Natien op de Amerikaansche Eilanden, waar nevens hy ook, als naby dezelven aan de Zeekust gelegen, gevoegd heeft de Volkplantingen der Hollanderen in 't Hollandsch Guyana. Onder het voorstellen zyner aanmerkingen deswegens, die zig ook eenigermaate uitbreiden over den geheelen Koophandel, en de *Regeering* (zo ver zy daar toe betrekking heeft) der *Spanjaarden*, Hollanderen en Deenen, doet hy verscheiden handelingen deezer Volkeren voorkomen als misslagen, die van nadeelige gevolgen zyn; waar tegen hy hen waarschouwt. Schrandere Staatkundigen en ervaaren Handelaars zullen zekerlyk zyne gedagten niet altoos billyken, en hem ook hier en daar misslagen toeschryven; maar met dit alles zullen ze egter ook voorstellingen ontmoeten, die niet geheel te wraaken zyn. Vooral mogen onze Landsgenooten, die door het handhaaven van den Koophandel en de Zeevaart ten steunpilaaren van ons Vaderland strekken, 's Mans oordeel over den toestand van ons Gewest ten deezen opzigte wel ernstig nagaan, om 'er nog by tyds een goed gebruik van te maaken. Slaat hy nu of dan, gelyk men zegt, den bal mis; hy treft, (dit zal geen onpartig Leezer loochenen,) ook nu en dan wel recht het doel; en eene handeldryvende Natie kan niet te opmerkzaam zyn, op alles wat haar ten dien opzigte onder 't oog gebragt wordt; schoon hy, die 'er zig over uit laat, zig gemeenlyk wat sterk uitdrukke, en op een te beslissenden toon spreeke.

Ver-

Verhandeling over het Recht van de Jagt, *door* Mr. J. RENDORP, *Vryheer van Marquette*, *Meesterknaap van Holland enz. Te Amsterdam by* P. Schouten 1777. *Behalven de Opdragt* 184 *bladz. in gr. octavo.*

GElyk misbruiken meermaals aanleiding geeven tot goede Wetten, zo kunnen ze ook, daar goede Wetten plaats hebben, wel eens te wege brengen, dat de inhoud dier Wetten naauwkeuriger nagespoord worde, dan men den laatsten tyd gewoon was te doen. Zo is 't in deezen gegaan met de Wetten nopens het Jagt-Recht; gepleegde buitenspoorigheden, onder den schyn van dit Recht, hebben den Heer en Mr. *Rendorp* genoopt, om opzetlyk na te gaan, hoe verre dit Recht zig, naar 's Lands Wetten, al of niet uitstrekke. 't Is hem voorgekomen, dat de Jagt, zo als zy gewoonlyk geoefend wordt, de paalen des Rechts overschreedt; dat veelen zig hieromtrent Rechten aanmaatigen, welken onze Wetten hun niet toestaan; en hy vindt het ten uiterste onbillyk, dat Lieden, die geen duim Lands in deeze Provincie bezitten, eens anders erfdeel of gepagt goed, komen plat loopen, onder voorwendzel, dat zy door hunne Geboorte, Ampt of byzondere vergunning, daartoe, zo als zy 't heeten, *gequalificeerd* zyn. Zulks heeft hem aangemoedigd, dit Recht nader te onderzoeken, en den uitslag zyner onderzoekinge door de Drukpers gemeen te maaken; waardoor hy alles der verdere beproevinge onderwerpt. Zyn Ed. behandelt dit Stuk met alle oplettendheid, by manier van een trapswyzen voortgang, van den oorsprong van 't afzonderlyke Recht tot de Jagt af, tot op den tegenwoordigen tyd; en stelt zyne beperking van de Jagt, naar 's Lands Wetten, in zulk een licht voor, dat het de opmerking van allen verdiene, die 'er belang in hebben; 't zy om de verdere uitgebreidheid van de Jagt te beweeren, of om den Jaagers, daar ze te verre mogten gaan, de behoorelyke paalen te stellen. —— Het Geschrift deswegens is verdeeld in vier voornaame deelen.

I. Het eerste gedeelte is geschikt, om den oorsprong van het afzonderlyke Recht tot de Jagt na te spooren; dan hier omtrent kan hy, gelyk hy zegt, niets dan gissingen en waarschynlykheden aan de hand geeven. Naastdenkelyk heeft men, (daar oudtyds de Jagt niemand verbooden was,) den oorsprong van het afzonderlyke Recht tot de Jagt, nergens anders te zoeken, dan in de overmagt der Vorsten, die al van oudsher op het algemeene Recht tot de Jagt merkelyke In-

indragt gedaan hebben; egter zo dat de Frankische Koningen of de Keizers althans, welker regeeringswyze, ook met betrekking tot dit geval, hier te Lande boven al in aanmerking komt, nog binnen zekere plaatsen gebleeven zyn. —— Alles wat de Heer en Mr. *Rendorp* desaangaande heeft kunnen ontdekken, leidt hem tot dit besluit. „ Dat „ onder 't gebied van de Frankische Koningen en Duitsche Keizers, het jagen en dooden van Wild alleen verboden was, in de zogenaamde *Forestæ* of *gebegte Walden*, den Keizeren, Koningen of byzondere Vorsten en Personen toebehoorende; blyvende voor alle overige plaatzen het Roomsche Recht, dat teffens 's Lands Recht was, in zyn geheel, namelyk de Jagt onbepaald: behalven op eens anders Land, tegens den wil van den Eigenaar." —— Zyn Ed. dit tot dus ver nagegaan hebbende, stelt zig voor

II, in de tweede plaatse te toonen, dat ook onze Graaven zig van ouds dat afzonderlyke Recht niet hebben toegekend, dan in goederen Hun in vollen eigendom toebehoorende. Het recht der Graaven kon zig natuurlyk niet verder uitstrekken, dan dat der bovengemelde *Koningen of* Keizeren, aan wier milddaadigheid zy hunne eerste Graaflyke bezittingen hier te Lande verschuldigd waren; en hun gezag was aanvanglyk te klein, om desaangaande bestellingen te maaken, ter benadeelinge van de Edelen en derzelver Goederen. Ook blykt het, uit het geen zyn Ed. hieromtrent bygebragt heeft, dat alle de Placaten en Ordonnantien, op 't stuk van de Houtvestery, duinen en wildernissen, van de aloudste tyden af, tot dat de Graven hier te Lande, met de Opperheerschappy, hunne goederen verloren hebben, uitgekomen, van geene andere bosschen, duinen of wildernissen gesproken hebben, dan van die den Grave in eigendom, en als *hun proper domein* toebehoorden: met duidelyk onderscheid tusschen deeze en andere bosschen, duinen en wildernissen, hunnen Onderzaaten toebehoorende. —— Hoe de Graaven aan veelen dier goederen gekomen zyn, doet hier niet ter zaake; waarschynlykst, zegt zyn Ed. „ zyn de Graven allengskens van dien grond, dien niemand zig toegeeigend hadt, meesters geworden; en zy hebben, naar maate hunne magt is aangegroeid, ook hunne gerechtigheden uitgebreid, en zig toegeëigend, al 't geen hun mogelyk was, onder 't een of ander voorwendsel, te krygen." —— Dit verder daar laatende, gaat hy, ten derde, over

III, om te onderzoeken, wat men door *hunne Houtvestery* en *Duinmeijerschap* verstaan moet; en waar gelegen zyn ge-

geweest die bosſchen, duinen en wildernisſen, binnen welken zy de Jagt aan de Edelen en voornaame Officieren vergund hebben. —— In dit onderzoek ontvouwt zyn Ed. eerst, de betekenis der woorden, *Houtvestery* en *Duinmeijerſchap*, met de daaronder behoorende *Wildernisſen*; waarop hy dan verder mededeelt, het geen hy opgemerkt heeft, wegens de ligging der Graaflyke Boſchen en Duinen, derzelver Grensſcheidingen in 't byzonder, en die der Houtvestery in 't algemeen. —— Uit het geen hy wegens dit onderwerp, (dat een aantal van ondheidkundige aanmerkingen bevat, die ook buiten het ſtuk van de Jagt haare nuttigheid hebben,) byeen verzameld heeft, leidt hy de twee volgende beſluiten af. „ (1) Dat die bezittingen, die van ouds door de Opperheeren dezer Landen zyn genaamd geworden, *onze Houtvestery en Wildernisſe*, hare palen en Limiten gehad hebben; en zig niet geſtrekt hebben, buiten de bosſchen, duinen en wildernisſen, die den Graven in vollen eigendom toebehoorden, en hun eigen *proper domein* waren. (2) Dat de Placaten en Ordonnantien, op 't ſtuk van de Houtvestery, duinen en wildernisſen gemaakt, eenige weinige artikelen uitgezonderd, op die Graaflyke bosſchen, duinen en wildernisſen alleen toepasſelyk zyn; en dat al 't geen daarin verboden, geboden of vergund wordt, niet kan worden uitgebreid tot plaatzen, buiten die Graaflyke bosſchen, duinen en wildernisſen gelegen." —— Hieraan hegt de Heer en Mr. *Rendorp* wyders, een onderzoek, aangaande het Recht der Edelen en Graaflyke Officieren tot de Jagt, ten tyde der Graaven; 't welk zig, zo veel zulks van 's Graaven vergunning afhing, insgelyks bepaalde tot de voorgemelde bosſchen, duinen en wildernisſen, die den Graaven in eigendom toebehoorden. De Graaflyke Officieren, als *Domestiques des Graaflykheids Huis van Holland* mogten zekerlyk van alle tyden jaagen in hun's Heeren goederen; die vergunning bepaalde zig natuurlyk tot 's Graaven eigendom en *proper domein*; nadien de Graaf geen recht van vergunning op de goederen der Edelen had. En de naauw beperkte vergunning aan de Edelen toont mede ten klaarſte, dat dezelve alleen betrekking heeft tot de Jagt in 's Graaven Domeinen; zonder de Jagt op hunne eigen goederen eenigzins te belemmeren, waar toe de Graaven niet gerechtigd waren, en waaromtrent de Edelen ook nimmer over eenige verkorting van hun Recht geklaagd hebben. Alles ſtrekt des, ter bevestiginge van het voorgezegde nopens de Placaten wegens de Jagt; naamlyk, dat ze alleen toepasſelyk zyn, op de

de eigen goederen der Graaven; dat de Edelen gevolglyk in de Jagt op hunne eigen goederen niet bepaald waren, en niet behoefden te dulden, dat 's Graaven Dienaars of andere Persoonen in hunne bosschen en in hunne goederen kwamen jaagen. — Tot dus ver raakt dit Geschrift de vroegere dagen, en 't brengt ons nu voorts tot de beschouwing van het Recht van de Jagt in den tegenwoordigen tyd, waar toe het vierde gedeelte eindelyk geschikt is.

IV. Hier in zoekt de Heer en Mr. *Rendorp* aan te toonen, dat de Staaten dat Recht en die paalen niet uitgebreid hebben; en dat derhalven die geenen, welken heden met het Recht tot de Jagt begunstigd zyn, geen meerdere noch grootere voorrechten kunnen hebben, dan van ouds gehad hebben, die geenen, welken door 's Lands Graaven daar mede begunstigd zyn geweest. — Ten dien einde bepaalt zyn Ed. zig, om allereerst na te zien, de voornaamste Placaaten en Ordonnantien, welken, na de afzweering van den laatsten Graaf *Philips*, op het stuk van de Jagt gemaakt en afgekondigd zyn; en verder het Recht van de Jagt onder de Staats-Regeering na te gaan. Dit verrigt, en daardoor het *bovengestelde gestaafd* hebbende, met beantwoording der tegenbedenkingen van dezulken, die oordeelen, dat zy een uitgebreider Recht bezitten, dan de Heer en Mr. *Rendorp* hun toekent, vleit zyn Ed. zig met het denkbeeld, dat de gegrondheid der drie volgende stellingen, uit al het verhandelde, zeer klaar kan blyken. „ (1) Dat de bosschen, duinen, waranden en wildernissen, van welken in oude en jongere Placaten gesproken wordt, geen andere zyn, dan zodanige, die aan de Graaflykheid in eigendom toebehooren. (2) Dat het verlof om te mogen jagen zig nimmer heeft uitgestrekt buiten die Graaflyke goederen, maar altyd bepaald geweest is, en nog bepaald is binnen dezelven. En (3) dat nooit eenig ter Jagt gequalificeerde het recht gehad, of heden heeft, om buiten gemelde bosschen, duinen, waranden en wildernissen, op eens anders grond, ondanks den Eigenaar, te komen jagen."

Met dit voorgestelde loopt deeze Verhandeling als ten einde; doch zyn Ed. heeft, ten gevalle der gequalificeerden, 'er nog wel willen byvoegen, 't geen hem voorgekomen is aangaande het Recht onzer Graaven over het Wild in 't algemeen; laatende egter aan 't oordeel van den Leezer, hoe verre het zelve op goede gronden ten tyde van de Graaven steunde, en nu nog steunt, en welke gevolgen daar uit getrokken kunnen worden. Het hoofdzaaklyke komt kortlyk hier op uit. Men heeft beweerd, dat het Wild, (mits nog niet gevangen zynde,) den

den Vorsten toebehoorde, of ten minste, dat zy afzonderlyk geregtigd waren, om het te vangen en te dooden; en op die algemeene stelling schynen ook eenige nog standhoudende schikkingen hier te Lande te steunen. Daar uit zou dan volgen, dat niemand, ten zy ter Jagt *gequalificeerd*, het Wild, zelfs op zyn eigen Land, in zyn Bosch of Tuin mag vangen, veel minder dooden. —— Hoe verre dit Recht, en het daar uit afgeleide gevolg gegrond zy, laat hy aan het oordeel des Leezers; maar als men hier uit verder wil afleiden, dat het den *gequalificeerden* derhalven vrystaat dat Wild overal op te zoeken en te vervolgen, zo dat een Jaager, wanneer 't hem geluste, vrylyk op eens anders grond kunne komen: of beweeren wil, dat hun zulks ten minste geoorlofd zy op die landen, welken voormaals onder de Graaflyke Bosschen en Wildernissen behoord hebben, maar door den tyd, by uitgifte, verkoop of anderszins, daarvan afgescheiden zyn geworden; zo verklaart zyn Ed. zig uitdrukkelyk daartegen, als tegen iets, dat, gelyk hy kortlyk toont, ten uiterste onrechtmaatig is.

Vraagen dan voorts de Heeren Liefhebbers, na 't leezen of hooren van 't geen zyn Ed. beweert, „, waar zullen wy dan jagen, als een ieder ons beletten mag op zyn Land te komen?" zo beantwoordt hy hun, en besluit voorts dit zyn Geschrift indeezervoege.

„ Op uw eigen Land, Myne Heeren, of op dat der Graaflykheid van Holland. En zoo gy u heuslyk gedraagt, en op eenen behoorlyken afstand blyft van Buitenplaatzen en Thuinen, zal ook niemand u ligtelyk beletten op de velden en in de wilde bosschen te jagen. Maar klaagt niet, dat de geregtigheden van eenen wettigen eigendom, die voornaamlyk in een vry Land heilig moeten zyn, gehandhaafd worden tegens de oeffening van een enkel tydverdryf.

„ Zo gy nogthans denkt, dat de voorregten van dat tydverdryf verkort worden, is 't zekerlyk noodig en ten uitersten regtmatig, dat gy die voorregten, zo zeer strydig met de welverkregene en op 's Lands wetten en de billykheid steunende voorregten der goede Ingezetenen, klaarduidelyk en onwedersprekelyk bewyst.

„ Zie daar, myne Landsgenooten, 't geen ik denke noodig te wezen om u in staat te stellen, om zelfs te beslissen, hoe verre gy geregtigd zyt, om uwen welverkregen eigendom te bewaaren, tegen alle Jagers, die daarop eenigen inbreuk zouden willen doen.

„ U onder 't oog te brengen, 't geen my voorgekomen is,

is, daar toe beslissende te zyn, is myn eenig doelwit geweest. Zoo Ik ongelyk hebbe, zo is het ter goede trouwe: en Ik troost my mynen arbeid in alle gevallen: maar hy zal my ten uiterften aangenaam zyn, zoo gylieden oordeelt, dat Ik de zaak onder 't waare dagligt befchouwd en gefteld heb."

Handleiding tot de hedendaagfche Rechtsgeleerdheid der Vereenigde Nederlanden, naar de order van het Romeinfche Recht. Door Mr. J. MUNNIKS, *Advocaat voor de Hoven van Justitie in Holland. Te Amfterdam by* H. Velding 1777. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 486 *bladz. in gr. octavo.*

EEne foort van Rechtsgeleerde *Adverfaria*, of een Aantekeningsboek, behelzende eene verzameling van de voornaamfte pointen der hedendaagfche Rechtsgeleerdheid onzes Vaderlands, met aanwyzinge der Autheuren, die dezelven min of meer opzetlyk verhandeld hebben; *in alles gefchikt*, naar de orde van het Romeinfche Recht, waar door *alle die* pointen, onder de hoofden van het Romeinfche Recht gebragt worden. Het Gefchrift kan dus, overeenkomftig met het bedoelde, eene bekwaame handleiding zyn voor jonge Practizyns en beoefenaars der befchreevene en onbefchreevene Wetten; welken hier, in eene geregelde orde, eene gereede aanwyzing vinden, waar zy nadere onderrigting desaangaande kunnen erlangen.

Aantekeningen op de Gereformeerde Landrechten en de Gewoonten van het Ryk van Nymegen, *van de Ampten van* tusfchen Maas *ende* Waal, Over- *ende* Neder-Betuwen, *mitsgaders van de* Heerlykheden *ende* Gerichten, *daaronder refforterende. Te Nymegen by* J. v. Campen 1777. *Behalven het Voorberigt* 226 *bladz. in gr. octavo.*

DE Landrechten en Gewoonten van het opgemelde District, met het resfort van dien, zo als ze gerevideerd, geexamineerd en geapprobeerd zyn, heeft men goedgevonden, met nevensgaande aantekeningen gemeen te maaken. Aanvanglyk was dit het werk van den bekenden Heer en *Mr. J. J. v. Hasfelt*; doch men heeft het raadzaam geoordeeld, ook anderen des kundigen daar over te raadpleegen; en wel byzonder zig te bedienen van de hulp van iemand, die werk-

werklyk de Practyk ten platten Lande exerceerde. Uit dien hoofde is men deeze Aantekeningen aan verscheiden daar toe bekwaame Mannen verschuldigd; die, om egter te doen blyken, dat ze grootendeels de arbeid van den Heer en Mr. *v. Hasselt* zyn, de hunnen van de zynen duidelyk onderscheiden hebben. —— Een Geschrift van die natuur is zekerlyk van den meesten dienst voor hun, die zodanig een Gewest bewoonen; en ze zullen reden hebben, om voldaan te zyn over de uitvoering, daar hetzelve verscheiden ophelderingen behelst, wegens de Rechten en Gewoonten, die aldaar vigeeren. Intusschen is 't 'er egter zo mede gelegen, dat het ook voor anderen, die zig op de Rechtsgeleerdheid toeleggen, van vrugt kan zyn; zo ter kennisse van 't Landrecht en de Gewoonten in 't Quartier van Nymegen, als ter beoefeninge van deeze en geene Rechtsgeleerde kundigheden, welken hier en daar in deeze aantekeningen in overweeging komen. — Het thans afgegeeven Stukje vervat, nevens het *Proœmium*, de zes eerste *Tituls*, en men is voorneemens de uitgave van dit Werk dus stukswyze te vervolgen.

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beschouwd, door een Genoodschap van Geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald, door G. M. NEBE. *Negende Deel. Te Amsterdam by de Wed.* P. J. Entrop. *In groot octavo 572 bladzyden.*

EVen als de voorgaande Stukken is dit tegenwoordige Deel indiervoege ingerigt, dat het zeer wel geschikt zy, om aan Leezers van verschillenden smaak voldoening te geeven. Het behelst een aantal van leerzaame Vertoogen, die nu op een ernstigen toon gesteld, dan in een boertigen trant geschreeven zyn; en altoos strekken, om eenen ieder aan te spooren tot een gedrag der verhevene Menschlyke natuure waardig; ten einde een ieder te beweegen, om die bekwaamheden, waar mede God den Mensch begiftigd heeft, in eene bestendige deugdsbetragting, ernstig aan te wenden. Meermaals hebben de Opstellers deezer Vertoogen, of recht toe recht aan, of van ter zyde, getoond, dat zulk een gedrag een onontbeerelyk vereischte is, ter verkryginge van het weezenlyke geluk, zo ver het hier op Aarde te bekomen is. Intusschen zyn ze egter, hoe sterk ze deeze stelling ook mogen aandringen, geenszins van gedagten, „ dat de groote bekwaamheid en waare deugd van een mensch, op zich-

zelven genoegzaame middels zyn, om hem in deeze waereld zo gelukkig te maaken, als hy in dezelve kan zyn." Zy beweeren integendeel, „ dat zulks, al neemt men 'er zelfs de Godlyke Voorzienigheid by, zo vermogend niet is, en dat men, het ſtuk behoorelyk gadeſlaande, wel dra zal bevinden, dat het niet ſtrookt met de wetten der Voorzienigheid, dat een mensch alléén, door eigene bekwaamheid en deugd, in dit tegenwoordig leven gelukkig worde." 'Er is ons in dit Deel een Vertoog over deeze ſtoffe ontmoet, dat eenige aanmerkingen hier omtrent behelst, welken onze oplettendheid afvorderen, des wy 't geraaden vinden, 'er den hoofdzaaklyken inhoud van mede te deelen.

De vraag is hier niet, of bekwaamheid en deugd op zig zelven voldoen ter verkryginge van de zogenaamde goederen des geluks? 't Is buiten kyf, dat zulks dikwils afhangt, van omſtandigheden, daar onze bekwaamheid en deugd niets toe of af kan doen; men oogt in deezen alleen op zulke ſtukken van onze welvaart, tot welke ons onze bekwaamheid en deugd den weg moeten baanen. En hieromtrent komt in 't algemeen in aanmerking, dat de *Godlyke Voorzienigheid* het zo geſchikt heeft, dat de welvaart van een mensch in dit tegenwoordige leeven, meerendeels, van andere menſchen afhangt. Dit is eene handtastelyke waarheid, zo ten aanzien van de bekwaamheid, als ten opzigte van de Deugd.

Iemands bekwaamheid mag beſtaan in eene groote geleerdheid, in deeze en geene konst, of in eenige andere zaak, zy kan den bezitter, zonder de medewerking van andere menſchen, onmogelyk in deeze waereld doen voortkomen. Andere menſchen moeten deeze bekwaamheid erkennen, zy moeten ze voor eene zaak houden, die 't menschlyke geſlacht voordeelig is, zy moeten zig van dezelve bedienen, en derzelver bezitter daarvoor wederom op deeze of die wyze dienen. Dit heeft plaats by de geringſte handswerkslieden; dit heeft plaats by den geleerdſten man; en by den laatſten vooral niet minder dan by den eerſten. Zo is 't ook geſteld met de deugd. Ondeugenden zullen den deugdzaamſten niet ontzien, maar zig veeleer aan hem waagen, om dat ze minder tegenſtand van hem verwagten. Slaaven hunner hartstogten, het zy nydigen, wraakgierigen enz. ſchroomen niet den deugdzaamen ongelukkig te maaken, om hunne driften te voldoen. Een belangzugtige bevordert zyn doel, al zou het de welvaart van een deugdzaam Man kosten. Buiten dit alles, zyn 'er veelen, die de deugd niet ken-

kennen, en niet behoorelyk waardeeren, of dezelve aan iemand, ten minste tot dien trap, niet toestaan. — Het een en 't ander leert ons de dagelyksche ondervinding; welke ons daarbenevens duidelyk toont, dat zy, die gelukkig worden, zulks niet altoos aan hunne bekwaamheid en deugdzaam gedrag te danken hebben. Het ontstaat maar al te dikwils uit andere oorzaaken; en 't gebeurt zelfs meermaals, dat iemand, door zynen begunstiger, bevorderd wordt, niet om zyne bekwaamheid en deugd, maar om een ander voornaam man eenig ongenoegen te verwekken. — „Indien alle menschen," zegt de Opsteller van dit Vertoog, „verstandig, bekwaam en deugdzaam waren: dan zouden bekwaamheid en deugd onfeilbaar de zekere en toereikende middelen van onze tydelyke welvaart weezen. Maar, vermids wy dezelve van eene menigte menschen verwachten moeten, welke zelfs dom, onbekwaam, ondeugend en vol verkeerde hartstochten zyn: zo is het geheel vruchteloos, wanneer men, zich enkel op zyne bekwaamheid en deugd verlaatende, onder deeze hoop verkeerde menschen, zyn tydlyk geluk verwachten wil." — Op dat men egter van deeze voorstelling, tegen des Autheurs oogmerk, geen misbruik maake, zo hegt hy nog aan dezelve de volgende aanmerkingen.

Dit alles zeggen wy juist niet ten dien einde, alsof wy de bekwaamheden en deugden in miskrediet brengen, en den mensch geheel afraaden wilden, van zich om het bezit derzelven te bekommeren. Wy zeggen: ze zyn onontbeerlyk tot onze waare tydelyke welvaart, maar op zichzelven niet toereikende genoeg. Nog veel minder willen wy onder de hand te kennen geeven, alsof men by de deugd en de bekwaamheid ten minsten een weinig bedrog en ondeugd pleegen moet, om dus doende zyn tydelyk geluk behulpzaam te zyn. Dit alles kome nimmer in onze gedachten op; maar de tegenwoordige overweeging leid ons op tot eenige aanwendingen, die wy zeer nuttig en stichtelyk achten, en die wy alle beminnaars van deugden en bekwaamheden ten sterkste aanpryzen.

Inzonderheid kan deeze overweeging de trotsheid van sommige bekwaame en deugdzaame menschen geweldig vernederen. Een mensch van uitsteekende bekwaamheden en deugden denkt veeltyds; het kan hem niet missen. Hy verwacht het van 't menschdom als eene schuldige verplichting, en van God als eene welverdiende belooning, dat het hem in dit leven voorspoedig ga. Geen mensch geeft hy een goed woord; hy gelooft zelfs dat hy een mensch zy, die zich moet zoeken

en lang noodigen laaten. Dit echter is eene openbaare ydelheid, en eene hoogmoedige verbeelding, voor welke zich ieder bekwaam en deugdzaam mensch wachten moet. Hy zal zeer ligt van deeze zyne stoute gedachten afzien, indien hy maar recht overtuigd is, dat men enkel door zyne deugd en bekwaamheid niet door de waereld kan komen, en dat veeltyds menschen van ongelyk minder bekwaamheid en deugd hunne tydelyke welvaart veel ligter en beter bejaagen, dan andere, die tienmaal meer deugd en bekwaamheid bezitten.

Men behoeft zich juist niet zeer te verwonderen, dat het de deugd en de bekwaamheid dikwils zo geheel slecht in de waereld gaat. Menigëen gelooft zelfs daarom, dat deeze waereld niet de beste zy, en het te vergeefs zy, dat men zo zeer naar deugd en bekwaamheid streeft. Deeze sieraaden der menschheid zyn gewislyk de reden niet, waarom haare bezitters door haar in dit leven niet gelukkig worden kunnen. Zy zyn gelyk een vruchtbaar zaadkorl, welk in eenen dorren grond geplant word. Dit heeft geen schuld, zo het geene vruchten voortbrengt, maar de grond. Deugd en bekwaamheid zyn derhalven geen oorzaak van het gemis der tydelyke welvaart; maar het menschelyk geslacht, welk dikwerf, in opzicht tot een deugdzaam en bekwaam mensch, een dor en onvruchtbaar aardryk is.

Nog veel onredelyker en zondiger zou het weezen, indien men deswegen aan de Goddelyke voorzienigheid twyfelen, en over dezelve murmureeren wilde, dewyl men in dit leven door bekwaamheid en deugd zyn tydelyk geluk, of zyn fortuin, gelyk men doorgaans zegt, niet maaken kan. Dit stuk is altyd een steen des aanstoots geweest. De laatdunkendheid, welke toevallig uit de bekwaamheid en de deugd ontstaat, boezemt ons de verbeelding in, dat het ons in dit leven wel moet gaan. Volgt dit nu niet, gelyk de dagelyksche ondervinding leert, dan is deeze laatdunkendheid sterk genoeg, om een mensch zo verre te brengen, dat hy, of God, of zyne Voorzienigheid, of zyne Gerechtigheid loochent, of gelooft dat de waereld door een blind noodlot, of door het blind geval geregeerd word. Doch alle deeze zotte invallen, alle deeze verfoeijelyke gedachten verdwynen, wanneer men overweegt, dat de wyste en milddaadigste Voorzienigheid van God niet genoeg kan gedankt worden, dat de welvaart van een mensch in dit leven meerendeels van andere menschen afhangt, en dat zy het alzo in dit leven onmogelyk gemaakt heeft, om door bekwaamheid en deugd alléén zyn tydelyk geluk te bevorderen.

Men moet dienvolgens, inzonderheid om andere en gewigtiger oogmerken, naar uitmuntende deugden en bekwaamheden streeven, dan om de aardsche welvaart; want die kunnen wy ons, by deeze pooging nooit met zekerheid belooven. Wy moeten voornamelyk op de eeuwige welvaart onze oogen vestigen; want die kan ons geen menschelyk geweld ontneemen. Ongetwyfeld is het Gods wys oogmerk geweest, waarom hy het heeft toegelaaten, dat bekwaamheid en deugd alléén ons in dit leven niet gelukkig maaken, ten einde hy ons gemoed boven dit leven tot de eeuwigheid opleide, en wy inzonderheid op dezelve staaren zouden. —— Wie bekwaamheid en deugd enkel of voornaamelyk zoekt, om in dit leven gelukkig te worden, die heeft de beste en edelste oogmerken noch beweegredenen niet; hy kent de uitneemende waardy van de deugd en bekwaamheid niet; hy stelt zich zelfs in gevaar, om, tot zyn eigen ongeluk, een vyand derzelven te worden, wanneer hy vind, dat hy zich in zyne hoop bedrogen, dat hy zyn oogmerk niet bereikt heeft.

Myne Uitspanningen. Libere et Modeste. *Te Amsterdam by* P. Hayman 1777. *Behalven het Voorberigt* 251 *bladz. in gr. octavo.*

BEspiegelingen, by manier van invallende gedagten, op voorkomende voorwerpen, die den Autheur aanleiding geeven, om zyne overdenkingen uit te breiden. Ze schynen indiervoege, in uuren van uitspanning, opgesteld, en vervolgens eenigermaate in orde gebragt te zyn. De beschouwing van de verschynzelen en werken der Natuure leiden den overdenkenden beschouwer op tot het nagaan van derzelver voornaamste byzonderheden; deezen doen hem zig tot den grooten Maaker van alles verheffen; of brengen hem tot den Mensch, deszelfs werkzaamheden en verpligting. Na eene doorloopende beschouwing van dien aart, betrekkelyk tot het geen de verschillende jaargetyden hem voor den geest brengen, bepaalt hy zig op eene byzondere wyze tot den Mensch, in deszelfs verschillende standen; waarin hy bovenal het oog vestigt op de Opvoeding; en welk alles hy ten laatste besluit, met eene schetse van het aangenaame en onaangenaame van 't Huwelyk. —— Uit het geheele beloop kan men ten klaarste afneemen, dat de Schryver zynen Geest als onbelemmerd heeft laaten uitweiden; om, naar 't geviel, gebruik te maaken van zyne kundigheden in de Natuurlyke Historie, den

Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, de werking der menschlyke hartstogten, en dergelyken, zo als ze hem, onder het denken en schryven, leevendigst troffen. Men kan in een geschrift van die natuur geen uitgewerkte stukken verwagten; daartoe is zulk eene schryfwyze zekerlyk niet geschikt; men moet het eerder aanmerken als een geschrift, dat, gelyk het by manier van uitspanning opgesteld is, ook in een uur van uitspanning geleezen moet worden, om zig denkbeelden voor den geest te brengen, of dezelven te verleevendigen, en daar door tot verdere gedagten opgeleid te worden; waar toe dit Stukje in veelerleie opzigten met nut doorbladerd kan worden. —— Weinig moeite zou het zyn hier proeven van onderscheiden zoort te berde te brengen; maar, buiten dat zulks dit Artykel te breedvoefig zou maaken, zo worden we, door 't Wintersaisoen, als gedrongen, ons oog te slaan op het geen de Autheur ons deswegens aan de hand geeft; dat ten staal zyner schryfwyze kan strekken.

„ Ongevoelig, zegt hy, hebben wy den winter bereikt, en zijn door de allengsjes afneemende warmte aen de koude gewend geworden. Hoe wijsselijk, hoe overeenkomstig onze natuur, heevt het volmaekte Opperwezen deze beurtwisseling geschikt! Ons gestel was niet bestaenbaar om tot de strenge koude overtegaen, uit de brandende zomerhitte; nu word de lucht bij trappen meer gematigd, de zon verliest zijne krachten, en bereid onze ligchaemen tot de koude. De planten zouden deze verbazende verandering niet kunnen verduuren. De hervst schikt ons weder tot den winter, welke, even als de voorige Jaersaisoenen, zijne nuttigheid heevt. De strenge vorst dood het ongedierte, 't welk anders het gezaeide koórn zoude opeeten, en trekt de overtollige vochtigheid uit de aerde. De lucht word gezuiverd van de kwaede dampen, die, in een geduurigen zomer, in waterachtige en moerassige landen, niet zelden besmettingen zouden veroorzaeken; de lucht word door eene felle storm schoon gevaegd, en door deze geweldige schokken in staet gesteld, om aen het oogmerk van den Schepper te voldoen.

„ De nagten geven bij eene heldere lucht het schoonste gezigt, en met een het bondigste bewijs voor het aenwesen der Godheid. Millioenen waereldeu; millioenen zonnestelzels kunnen met een gewapend oge ontdekt worden. De Oriön, het Zevengestarnte, de Melkweg bevatten een onnoemelijk getal tintelende lichten, zonder te kunnen vergeleken worden, met die, welke ons gezicht niet kan bereiken. Wij zijn niet bepaeld binnen onzen bekrompen aerdbol

bol of ons zonnestelzel, noch genoodzaekt in deze alleen bewijzen te zoeken voor eene eeuwige en verstandige oorzaek; het gantsche heelal bied zich aen om deze waerheid te staeven. De dwaelsterren doorloopen ieder heure vaste kringen, overeenkomstig het verband, in het welke zij tot elkander staen, en het zonnestelzel, tot het welk zij behoren. De Zonnestelzels, ieder tot ondergeschikte einden in den onmeetbaeren kring geplaetst, in welke van Eeuwigheid God hunnen kring had afgemeeten, zijn zo veele deelen van het algemeene Zamenstel.

„ De velden worden nu met Sneeuw bedekt; het geboomte aertig met vlokken bestrooid; de grillige Stedeling draeft met paerd en slede heen en weder, tot eindelijk het moedige ros is afgemat, en zijne dolle drift niet meer vermag te voldoen. Deze gevaerlijke en verkleumende tijdkorting word gretig aengegrepen. Men houd eene sledevaert, en zoekt zich onderling door tuig en dek den loev af te steken. Men rent als ontzinnigen, om de anderen voorbij te snellen, men schreeuwt en tiert om het schuimende paerd nog aen te moedigen, en word te dikwerv met gekwetste leden beloond, ten prijs der verwinning.

„ De Vorst bevloert de wateren met kristal. De Vorst doet ons op haere ruggen wandelen; men snelt over de bevrozen rivieren, en word door deze schijnbaere vertraeging niet verhindert in zijne voornemens. Als ik aen het ijs gedenk, en mij het lotgeval van mijnen vriend Charites herinner, bevangt mij een kille schrik, die mij tevens den dood van een' gelievden vriend, en de bittere droevheid zijner ouderen voor ogen stelt.

„ Charites, de blijdschap zijner magen, het vermaek zijner bekenden, van zijne vrienden gelievd en hoog geacht, bij behoevtigen bemind, werd op deze wijze weggerukt in den bloei zijner jaeren. De koude had pas het water met ijs bedekt, of Charites besluit het te beproeven; goede raad werd in den wind geslagen; het voorbeeld van eenigen, die zich even onbedachtzaem waegden, bevestigde hem in zijn besluit.

„ Hij bind zijne schaetsen aen, doet eenige streeken; het ijs buigt onder zijne voeten; het breekt; en hij zinkt in de diepte; de pogingen, die men aenwend, om hem te redden, zijn vruchteloos; vruchteloos smeekte hij beangstigd, eenige ogenblikken om bijstand; vruchteloos waren de aengebodene belooningen van zijne vrienden; niemand durvde zich, schoon door het goud bekoord, in het gevaer werpen, 't welk onvermijdelijk den dood scheen te vergezellen; men trekt hem

ver-

verstijvd uit het water; men brengt hem bij Criton en Sophronia, zijne teergelievde ouders; wier gevoelige ontroering, wier beklaegelijken toestand men beter kan bezeffen dan uitdrukken.

„ Sophronia viel op het koude lijk van haeren Zoon in onmacht; Criton sloeg spraekeloos zijne ogen op ten hemel; *zijn* wanhopig gelaet vertoonde de grievenste smarte, die, in zijne angstbaerende wezenstrekken, op het levendigste afmaelde de hevigste hartstogten, welke zijne ontroerde ziel beknelden; hij wringt zijne handen; slaet op zijnen boezem; en gilt eindelijk zijne bittere jammerklagten uit, die de lucht doen weergalmen. „ Charites!... mijn eniggeboorne!.. Charites!... ontwaek Charites! antwoord uwen troosteloozen Vader! verdryv de droevheid, die mijn hart beklemt, die mijne ziele verscheurt.... Charites!... mijn Zoon!... gij zijt gestorven! —— Ach! had ik voor u in het grav mogen dalen... gij zijt niet meer .. en hoe van ons gescheiden! —— mijn Zoon!.. mijn Zoon, de steun en vreugde van mijnen ouderdom word mij dus weggerukt. —— Zijne leden *zijn verstijvd*, de bleeke doodverwe bedekt zijn aengezigt. Ontsluit *nog eens* uwe ogen!... Mijn hoop is verdweenen, ik moet u missen, ik zal u niet wederzien, voor in de eeuwigheid.... Algoede God, gij hebt hem opgeeischt; ik zal mij aen uwen wil onderwerpen, mijne droevheid kan u niet hoonen, versterk mij op dat ik uwe paden blijve bewandelen."

Sophronia was weder tot zich zelve gekomen, loosde benaeude zugten en wendde haere oogen hemelwaerds, de droevheid belette den loop van haere traenen, en bield haere *tong* gebonden. Tot op dezen dag gedenken zij, niet zonder smart, aen het ongeval van hunnen Zoon.

Bijbel en Zededichten van GERRIT PAAPE. *Te Delft bij* E. v. d. Smout 1777. *Behalven het Voorwerk* 248 *blads. in gr. octavo.*

Overeenkomstig met den Tytel, behelst deeze Verzameling eene tweeërleie soort van Dichtstukken. De eerste gaat over Bybelsche Geschiedenissen en Voorstellingen, die by manier van Zamenspraaken, Alleenspraaken, en Bespiegelingen of Uitbreidingen voorgesteld zyn. En de tweede soort behandelt veelerleie Zedekundige onderwerpen, die, naar derzelver aart, op onderscheidene wyzen uitgevoerd zyn; en ten slot derzelven is 'er een Zedenspel aangehegt, dat de wreedheid van een onmededoogenden Schuldeischer, en de edelmoedigheid van een belangloozen Min-

naar,

naar, die het ongelukkige Huisgezin redt, en met eene deugdzaame Maagd eene reine Egtverbintenis aangaat, in het vereischte daglicht ſtelt. —— In de eene en andere ſoort komt de Heer *Paape* voor, als een Godvrugtig Dichter, die waarlyk agting verdient uit hoofde van dit zyn character, en wiens gedichten, op een vloeibaaren trant geſchreeven, gemoedlyk opwekkend zyn. De tydsomſtandigheid, de aanvang van een nieuw Jaar, waarin dit Stukje onzen Leezeren, (dien wy Gods zegen in alle hunne eerlyke onderneemingen, en verder weezenlyken gelukſtaat, in dit Jaar toewenſchen!) ter hand komt, bepaalt eenigermaate onze keuze van een Dichtſtuk, tot een ſtaal uit deeze verzameling. Men leeze des de volgende bedenkingen van onzen Dichter, op de vernieuwing des Jaars, die aldus luiden.

Dus ſnelt de tijd, met reuzenſchreên,
Met ons ten grave heenen,
Het licht, dat naauwlijks ons beſcheen,
Is als een droom verdweenen.
Doch 't ſnel verloop van 's leevenstijd
Doe weereldliefde beeven!
't Oprecht gemoed, aan God gewijd,
Kan hier door vrolijk leeven.
De vreemdlingſchap valt zuur en bang
Voor 't maagſchapminnend harte.
Eén oogenblik ſchijnt dagen lang.
De afweezenheid baart ſmarte.
Dus grieft de droefheid nooit de deugd:
Ziet zij haar' tijd verloopen,
Zij treedt naar 't graf, en kan verheugd
Op 't eeuwig leeven hoopen.
Hier zwerft zij onder vreemde lucht,
Geſcheiden van haar vrinden;
Terwijl ze om zonde en onheil zucht,
En nergens rust kan vinden.
Zij ziet dan blij den korten duur
Van 't leeven en de zuchten:
Ja! 't vindt ſteeds zoet in 't wrangſte zuur:
De dood eindt de ongenuchten.
Dit geeft haar moed in 't knellendst leed,
En doet haar vrolijk zingen.
Zij juigcht, of ſchoon ze op doornen treedt,
En oogt op 't eind der dingen.

Blij-

o Blijde troost! die droefheên slijt;
Och! mogt ge ons hart bezielen!
Dan zou ons nooit de vlugge tijd
Bedrukt in 't stof doen knielen.
o Hemel! wil in dees woestijn,
Waer slaege ellenden woonen,
De Toevlucht in ons lijden zijn!
Uw bijstand ons betoonen!
Zijn wij Uw Kroost! Uw teder oog
Slaa ons dan gunstig gade!
De zuchten gaan tot U om hoog:
Bewijs ons toch genade!
Vergeef, o Heer! het tergend kwaad,
Door ons, helaas! bedreeven!
Het doet ons leed: ai Vader! laat
Uw goedheid schuld vergeeven!
Wij slijten hier den korten tijd
In zonde en ijdelheden.
Och mogten wij, met lust en vlijt,
Den heilweg meer betreeden!
Mildaadig God! geef hier toe kracht!
Bij ons is geen vermoogen.
Och! wierde Uw wet van ons betracht!
Op U zijn hart en oogen.
Geleid ons dan waar 't U behaagt,
Door licht en duisternissen!
Wij volgen vrolijk onversaagd,
Indien wij U niet missen.
Zoo weev' de tijd ons leeven af,
Wij zullen 't blij zien enden,
En stappen welgemoed naar 't graf,
Die Vrijplaats van ellenden.

LAUSUS *en* LYDIA, *Treurspel door* PIETER PYPERS. *Te Amsterdam by* A. Fokke 1777. *Behalven het Voorwerk* 113 *bladz. in octavo.*

L*Ydia* is eene dogter des Konings van Prenesten, welke Vorst heeft moeten vlugten voor de overwinnende wapenen van *Mezentius*, den Koning van Tyrene, die bekend staat voor een onverzettelyken Dwingeland. By die behaalde overwinning is *Lydia* gevangen en geboeid; maar *Lausus*, de zoon van *Mezentius*, door de Min getroffen, vleide zig haare boeien wel dra te zullen slaaken, en zig met haar

haar in den Egt te verbinden; een vooruitzigt, dat ook *Lydia*, gevoelig voor de liefde van *Lausus*, streelde. Dan ziet, *Mezentius*, niet min gevoelig voor zyne schoone Krygsvangene, begeert haar ten Huwelyk: zulks doet hem, op de ontdekking dat *Lausus* zyn medeminnaar was, deezen zynen Zoon van 't Hof verwyderen; met oogmerk, om, geduurende deszelfs afweezigheid, zynen Egt met *Lydia* te voltrekken. *Phanor*, een halsvriend van *Lausus*, dit oogmerk van den Vorst verstaan hebbende, ylt in aller haast naar zyn afweezigen Vriend, en openbaart hem, dat 's Vorsten besluit vast genomen is. *Lausus* schryft, in woede, een brief aan *Lydia*, haar zynen doodlyken aanslag op zynen Vader meldende; en belast *Phanor* met dien brief. *Phanor*, inmiddels by den Vorst verdagt gemaakt zynde, wordt, onder den weg, op Koninglyke orde gevangen genomen, en van zyne papieren beroofd. Dit brengt *Phanor* in den kerker, ter afwagtinge zyner doodstraffe, die hem zekerlyk overgekomen zou zyn, had niet *Lausus* zynen Vriend, (hem zo volkomen gelykende, dat ze niet wel te onderscheiden waren,) overgehaald, om uit den kerker te vlugten, en hem toe te staan, dat hy zyne plaatse bekleedde; in 't vleiende denkbeeld, dat hy, als Zoon, ten laatste het Vaderlyk harte zou treffen. Het gevolg hier van is dat *Mezentius*, die zyn Huwelyk met geweld wil aangaan, die ongevoelig is voor alles wat *Lydia*, ten voordeele van *Phanor*, aanwendt, den gevangenen uit den kerker hervoort doet komen, en in het strydperk aan den muil en de klaauwen van een woedenden Leeuw bloot stelt. In die omstandigheden openbaart zig *Phanor*; en de Vorst ontdekt dat hy zyn eigen Zoon gevonnisd heeft, juist op 't oogenblik, zo als hy, naar allen oogzien, door den Leeuw verscheurd staat te worden. Dit treft het Vaderlyke hart van *Mezentius*, en maakt hem als woedende op zig zelven, zo dat hy dreige zig te doorsteeken; maar *Lausus*, den Leeuw doodlyk gewond hebbende, verschynt op dat pas, met zynen Vriend *Phanor*, voor den Vorst. Hy eischt *Phanors* vryspraak, of wil met zynen Vriend sterven. *Mezentius* geraakt in een tweestryd; de Vaderlyke liefde en de Wraakzugt slingeren hem heen en weder; doch de eerste krygt de overhand; en *Mezentius*, afstand doende zo van *Lydia* als van de kroon van Tyrene, stelt zynen Zoon in 't bezit van *Lydia* en tevens van het Ryk; waarop hy zig ten laatste aldus doet hooren.

Hoor toe, myn Volk! en juich! beschouw in my, na dezen
Een' die uw koning was, thans wil uw vader weezen (*).
Myn voorge strengheid sproot uit godvergeeten waan,
Dat nimmer Goon het hart der menschen gadeslaan,
Of dat naar hunnen wil verkneeden en bestieren:
Die valschheid ziet het licht der waarheid zegevieren.
Thans ben ik uit dien poel van duisternis gered;
Ik voel de boosheid in myn' boezem gansch verplet.

'k Er-

(*) *thans wil uw vader weezen.* Deeze constructie is wat vreemd; verstaanbaarer zou 't zyn te schryven *'k wil thans uw vader weezen.*

'k Erken nu 's hemels magt, die, naar zyn welbehaagen,
Het hardste hart vermurwt met onweêrstaanbre slagen.
Die alles einden doet in 't punt van zyn besluit,
Het geen een sterveling, hoe vermogend, nimmer stuit.
Erken dit nevens my, myn volk, en vrees de Goden.
Volg met uw' vorst (*), en my, trouwhartig hun geboden.
Leer, dat de Boosheid nooit zo diepe wortlen schiet
In 't menschlyk harte, die de hand des hemels niet,
Zo dra zy wortelen der Deugd in 't hart laat groeijen,
Zelfs op één oogenblik, één' stond, weet uit te roeijen.
Treedt allen nevens my ter tempel, en erkent,
Dat Deugd de waare vreugd alleen in 't harte prent.

Dit is het beloop van een Treurspel, welks geschiedkundig onderwerp ontleend is, uit de *uitmuntende verhaalen van den Heer Marmontel*, waarin dit Stuk voorkomt, onder den tytel van *Tyran, liefdenryk Vader*. Het ontbreekt deezer Geschiedenisse niet aan Tafereelen, die geschikt zyn, om het hart te roeren, en zulks heeft naastdenkelyk den Heer *Pypers* bewoogen, om dezelve tot het ontwerpen van een Treurspel te gebruiken; dan hy heeft, naar 't ons toeschynt, niet wel in agt genomen, dat dezelve voor het Tooneel veel te *omslagtig zy; vooral* op die wyze als hy hier dit Stuk behandeld heeft. — Wat de verdere uitvoering betreft, men kan den Heer *Pypers* niet beschuldigen, dat hy de verscheidenheid der characters, en derzelver bestendige gelykvormigheid niet in 't oog gehouden heeft; zulks is behoorelyk gade geslagen, en beantwoordt over 't geheel zeer wel aan de onderscheidene omstandigheden; meerder aanmerking verdient het, dat hy de characters der persoonen gemeenlyk wat te sterk uitgedrukt heeft, en dezelven te geweldig doet werken. Zulks heeft in alle de persoonaadjen min of meer plaats, en bovenal in *Mezentius*; die meer voorkomt als een mensch, die alles, wat hy bedoelt, met drift voortzet, dan als een Vorst, die door eene voorzigtige Staatkunde zyn oogwit zoekt te bereiken. Daarenboven, is *Mezentius*, buiten noodzaak, een gansch Godvergeeten mensch; dit maakt zyne verandering, met het afloopen van 't Spel, ten spoedigste zo groot, dat het gansch niet natuurlyk zy. — Men kan uit alles afneemen, dat de Heer *Pypers* niet onbekwaam is, om zyne gedagten in volle kragt uit te drukken, (dit straalt in alle zyne voorstellingen door;) maar hy schynt te zeer gevallen te zyn op het harde, op 't geen geweldig werkt. Veelligt zou hy wel doen, wanneer hy zig in zyne dichtkundige oefeningen meer op het zagter aandoenlyke toelei, en zig daar door beschaafde. — By mangel van oplettendheid zyn 'er in dit Stukje verscheiden drukfouten ingesloopen, waar van 'er ook eenigen aan 't einde van 't zelve opgetekend zyn: maar vreemd is 't, dat men in de naleezing over 't hoofd gezien heeft, hoe 'er in 't Vyfde Bedryf Zesde Tooneel staat PHILEGON, daar 't behoorde te zyn PHANOR, het welk eene gansche verwarring baart.

(*) *Wyzende op Lausus.*

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN.*

Die in het Zesde Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

Bosc

C.

J.

spec-

M.

Mensch

der

Vel-

V.

Ver-

BLAD-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerste Stukken des Vyfden en Zesden Deels.

(V. en VI. dienen ter Aanduiding van het Vde en VIde Deel.)

Avond-

Cal-

Rab-

R.

* * *

